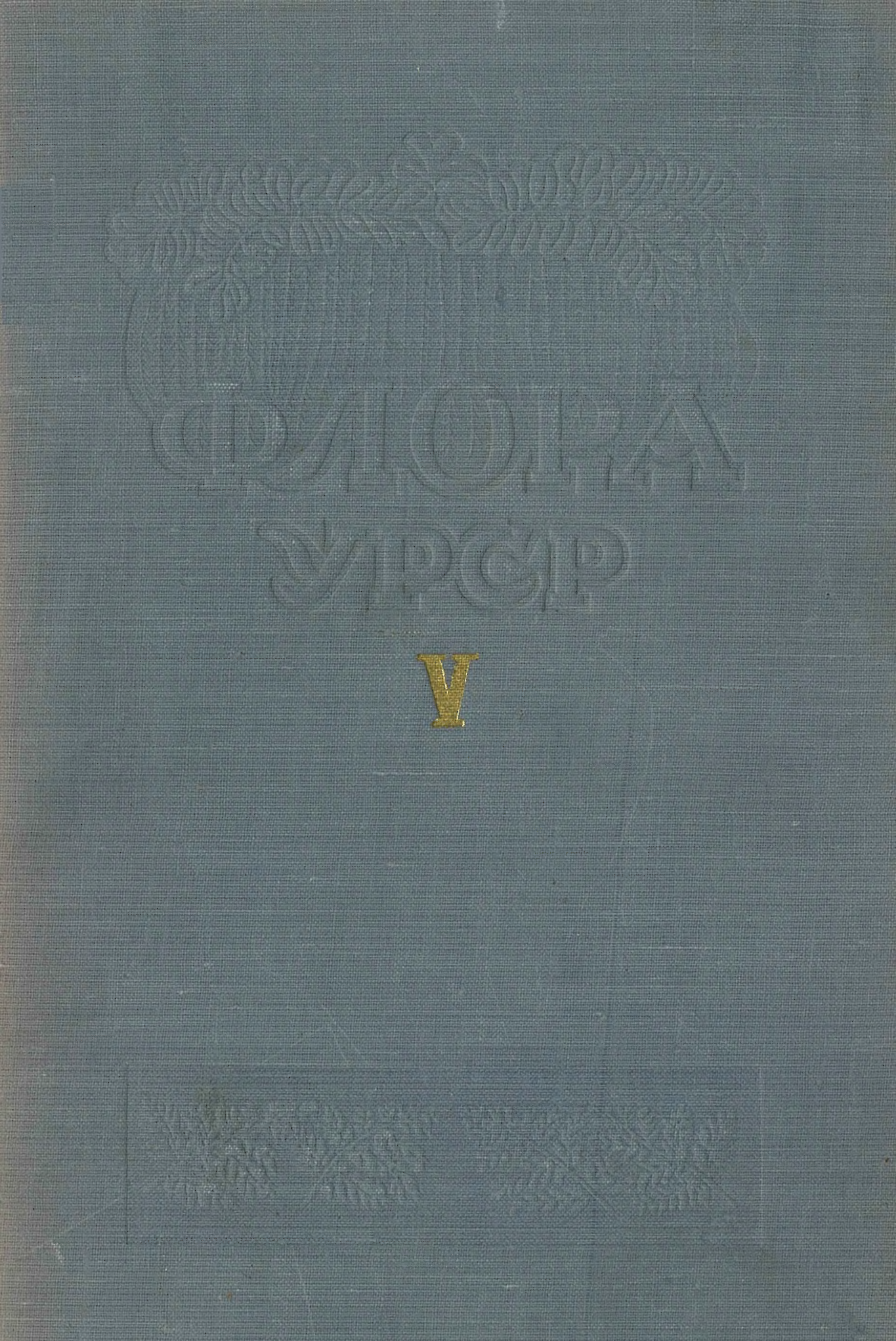

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ

ФЛОРА УРСР

ТОМ V

Редактори тома
доктор біологічних наук М. В. КЛОКОВ
кандидат біологічних наук О. Д. ВІСЮЛІНА

Опрацювали:
А. І Барбарич, Є. І. Бордзіловський, О. Д. Вісюліна, М. В. Клоков, М. І. Котов

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1953

„Флора УРСР“ являє собою повне зведення систематичних, географічних і практичних відомостей про всіх дикорастучих і найбільш розповсюджених представників культурної флори. Це видання дає матеріали для використання рослинних ресурсів у народному господарстві.

В V томі дано продовження опису двудольних рослин від родини лататтєвих до родини платанових включно, у тому числі родин жовтецевих і хрестоцвітних. Серед видів, що описуються в цьому томі, є багато цінних харчових рослин (капуста, ріпа, редька та ін.), лікарських (горицвіт, маки та ін.) і таких, що містять антибіотики. Крім того, у V томі дано опис великої кількості декоративних рослин, а також злісних бур'янів. Книга розрахована на ботаніків, агрономів, лісоводів, меліораторів.

Редакційна колегія

Дійсний член АН УРСР *Д. К. Зеров* (відповідальний редактор), доктор біологічних наук проф. *М. І. Котов*, доктор біологічних наук проф. *М. В. Клоков*, кандидати біологічних наук: *О. Д. Вісюліна* та *А. І. Барбарич* (секретар).

ПЕРЕДМОВА

В V томі „Флори УРСР“ вміщено продовження опису дводольних рослин від родини лататтєвих до родини платанових включно. Всього в цьому томі описано 15 родин, 113 родів, 410 видів; з цих останніх 341 дикоростучих, 66 культивованих, 3 види з числа дикоростучих ще не знайдені на території УРСР, але виявлення їх цілком можливе, оскільки вони зустрічаються поблизу кордонів Української РСР. Том ілюстровано 108 рисунками. В роботі по виготовленню їх брали участь художники: Ф. Білоус, О. Г. Воронова, Л. К. Дзюбенко та С. С. Янчук.

Значну технічну допомогу в роботі по підготовці V тома до друку подала О. І. Романова.

Редакція.

ПОРЯДОК **РАНАЛІЄВІ — RANALES** ENGL.

Розміщення частин квітки спіральне, спірально-кругове або кругове. Квітки з подвійною, рідко з простою оцвітиною, з верхньою зав'яззю; тичинки і плодолистки здебільшого численні; плодолистки вільні або рідше зрослі, вони бувають також і нечисленні до одиничних. Насінина здебільшого з ендоспермом. — Дерева, кущі, трав'янисті рослини.

Порядок великий і, безперечно, збірний.

РОДИНА **L. ЛАТАТТЄВІ — NYMPHAEACEAE** DC.[1]

Квітки спірально-кругові або кругові, актиноморфні. Оцвітина подвійна; чашолистків звичайно 4, рідше 3—5—6—12; пелюстки звичайно численні; тичинки численні; плодолистків 3, вільних або б.-м. занурених у м'ясисте опукле або чашоподібне квітколоже, через що зав'язь буває верхня, напівнижня або нижня; зав'язь багатогнізда, з численними насінними зачатками на бокових стінках гнізд. Приймочка сидяча, промениста. Плід звичайно м'ясистий, нерозкривний, багатогніздий. — Водяні багаторічні трав'янисті рослини з повзучим кореневищем і плаваючими листками.

Представники цієї родини поширені в річках, озерах і частково в морських водах всієї земної кулі, але переважна більшість їх росте в тропічних областях Америки. Палеонтологічні дані вказують на глибоку древність її; представників лататтєвих зустрічають уже в крейді. У складі родини розрізняють 8 родів з 60—70 видами. Родину поділяють на 3 підродини.

У флорі СРСР налічується 5 родів з 10 видами; флорі УРСР властиві 2 роди з 4 видами. Наші представники лататтєвих поширені в стоячих і поволі текучих прісних водах всієї України; належать до таких географічних елементів:

1. Панбореальний — *Nuphar luteum*, 2. Палеобореальний — *Nymphaea candida*, 3. Європейський — *Nymphaea alba* і *N. minoriflora*.

---

1. Чашечка 4-листа. Пелюстки білі, разом з тичинками прикріплені до основи зав'язі . . . . . **285. Латаття — Nymphaea** L.
— Чашечка 5-листа. Пелюстки жовті, разом з тичинками прикріплені до квітколожа навколо основи зав'язі . **286. Глечики — Nuphar** Sm.

---

[1] Опрацювала О. Д. Віслюліна.

ПІДРОДИНА I. NYMPHAEOIDEAE Casp.

Плодолистки щільно спаяні в багатогнізду зав'язь, яка несе багатопроменисту сидячу приймочку.

Рід 285. Латаття — Nymphaea L.

L., Sp. pl. (1753) 510; Gen. pl., ed. 5 (1754) 227.

Чашечка 4-листа. Пелюстки численні, разом з тичинками прикріплені до основи зав'язі; зав'язь 10—20-гнізда, з багатопроменевою приймочкою. Плід вистигає під водою, розкривається неправильними розривами, поверхня його вкрита рубцями; насіння з периспермом.

До складу роду входить близько 30 видів, поширених по всій земній кулі.

Господарське значення. За М. В. Павловим, насінини і міцні кореневища видів цього роду у вареному вигляді їстівні, а в сирому містять маловивчений алкалоїд німфеїн $C_{14}H_{23}O_2N$. Підсушене кореневище містить до 20—21% крохмалю, 5—6% глюкози, багато дубильних кислот (наприклад елагову), метарабінову кислоту, парабіноподібну речовину, трохи жиру і 6—10% золи. Насіння видів латаття в сухому стані містить до 47% крохмалю.

---

1. Нитки внутрішніх тичинок розширені, ланцетні. Приймочка дуже вдавлена, здебільшого пурпурова, рідше жовта, з довгим конічним центральним відростком квітколожа . . . . . **(3). Л. блискуче — N. candida** Presl.
— Нитки внутрішніх тичинок не розширені, лінійні. Приймочка майже плоска, жовта, з коротким півкулястим центральним відростком квітколожа . . . . . 2.
2. Квітки 12—16 *см* діам. Приймочка з 16—22 променями . . . . . **(1). Л. біле — N. alba L.**
— Квітки 4—6 *см* діам. Приймочка з 10—13 променями . . . . . **(2). Л. дрібноцвіте — N. minoriflora** (Simonk.) Wissjul. comb. nova.

1044 (1). N. alba L. — Латаття біле. Кореневище горизонтальне, вкрите рубцями від опалих черешків, жовтувате. Листки з плівчастими, ланцетними прилистками і плаваючою округло-овальною, цілокраєю пластинкою, 12—20 *см* завд. і 10—16 *см* завш., з глибокосерцевидною основою і нерівнобокими, тупими, звичайно б.-м. розбіжними лопатями. Квітки плаваючі, 12—16 *см* діам.; чашолистки довгасті, зісподу зелені, зверху зеленуватобілі; пелюстки довгасті, зовнішні — довші за чашолистки, внутрішні — поступово переходять в тичинки; нитки внутрішніх тичинок не розширені, лінійні; зернятка пилку кулясті, вкриті тупими паличковидними виростами, блідожовті; приймочка майже плоска, жовта, з коротким півкулястим центральним відростком квітколожа і 16—22

променями. Плід кулястий або яйцевидний, зелений, майже до верхівки вкритий рубцями від пелюсток і тичинок, на верхівці гладенький; насінина еліпсоїдальна. 4 . Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 510. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 34. Комаров в Фл. СССР, VII, 7.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., VII, tab. 67, fig. 117.

У стоячих і повільно текучих водах. — Звичайна рослина по всій УРСР; на півдні степової смуги трапляється серед плавневої рослинності.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Кам., Заволз., Ниж.--Волз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ.

1045 (2). N. minoriflora (Simonk.) Wissjul. comb. nova. — **Латаття дрібноцвіте.** Кореневище горизонтальне, грубе, вкрите рубцями від черешків, жовтувате. Листки з плівчастими, ланцетними прилистками, округло-овальні або майже округлі, 5—10 *см* завд. і 5—8 *см* завш., цілокраї, з глибокосерцевидною основою і нерівнобокими або майже рівнобокими, тупими або гоструватими, розбіжними або б.-м. збіжними лопатями, плаваючі. Квітки плаваючі, 4—6 *см* діам.; чашолистки довгасті, зісподу зелені, зверху зеленуватобілі; пелюстки довгасті, зовнішні — довші за чашолистки, внутрішні — поступово переходять в тичинки; нитки внутрішніх тичинок не розширені, лінійні; зернятка пилку кулясті, вкриті тупими паличковидними виростами, блідожовті; приймочка майже плоска, жовта, з коротким півкулястим центральним відростком квітколожа і 10—13 променями. Плід кулястий або широкояйцевидний, зелений, майже до верхівки вкритий рубцями від пелюсток і тичинок, на верхівці гладенький; насінина еліпсоїдальна. 4 . Цв. VI—VIII.

— *Castalia minoriflora* Simonk. in Mag. Bot. Lap., VII (1908) 131. — *Nymphaea alba minoriflora* Aschers. u. Graebn., Synopsis, V (1922) 2.

У стоячих водах. — Відома лише з Полісся і півн. ч. Лісостепу.

П.П. Житомирська обл.: Володарсько-Волинський рн; Кропивня (Пач.!). — Київська обл.: Кагановичі (Рогов.!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва. Рибне оз. (!); Вищедубечанський рн, Старосілля (К. Зеров!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Черкаський рн, Худяки (К. Зеров!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: окол. Полтави, в озерах при залізниці (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон. (?).

Загальне поширення. Середня Європа (Данія, Франція), Європейська частина СРСР.

Примітка. За даними М. В. Клокова, *Nymphaea* з дрібними квітками і листками росте також на болотах у долині р. Дінця (**Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Красний Лиман. — Ворошиловградська обл.: Кремінна).

Гербарні збори з цих місць не збереглися, і тому точне визначення південної дрібноцвітої форми цього роду без нового матеріалу неможливе.

1046 (3). N. candida Presl. — **Латаття блискуче.** Кореневище горизонтальне, грубе, вкрите рубцями від черешків, жовтувате. Листки з плівчастими ланцетними прилистками, округло-овальні, 8—16 *см* завд. і 7—15 *см* завш., цілокраї, з глибокосерцевидною основою і майже рівнобокими, тупими або загостреними, звичайно б.-м. збіжними лопатями, плаваючі. Квітки плаваючі, 8—12 *см* діам.; чашолистки довгасто-яйцевидні, майже шкірясті, зісподу зелені, зверху білуваті; пелюстки довгасто-еліптичні, тупі, зовнішні — довші за чашолистки, внутрішні — поступово переходять в тичинки; нитки внутрішніх тичинок розширені, ланцетні; зернятка пилку кулясті, горбочкуваті, жовті; приймочка дуже вдавлена, здебільшого пурпурова, рідше жовта, з довгими конічним центральним відростком квітколожа і 10—15 променями. Плід кулястий або яйцевидний, майже до верхівки вкритий рубцями від пелюсток і тичинок, на верхівці гладенький; насінина еліпсоїдальна. 4. Цв. VI—VIII.

Presl., Del. Prag. (1822) 224. Комаров в Фл. СССР, VII, 8.
— *N. alba* L. *β. semiaperta* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 34.
— *Castalia speciosa* Bess.; Enum. (1822) 22.
Рисунки: Маевский, Фл. ср. пол. Европ. ч. СССР (1940) 353, рис. 135.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 353! a і b. Fl. austro-hung. exsicc., № 1281!

У стоячих і повільно текучих водах. — Відома з Полісся і Лісостепу.

П.П. Київська обл.: окол. Києва — Петропавлівська Борщагівка (Шмальг.!), Святошине (Лоначевський!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Сорокошичі (К. Зеров!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Попельнянський рн, Андрушки (Оксіюк!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава по р. Коломак (Іллічевський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони. Кавказ: Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ. (на півн. до 57°80′ і навіть до 60° півн. широти), Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Киз.-Кум.

Загальне поширення. Скандінавія, СРСР.

Рід **286. Глечики — Nuphar** Smith.

Smith in Sibth. Fl. Graec. Prodr. I (1809) 361.

Чашечка 5-листа. Пелюстки численні, дрібніші за чашолистки, разом з тичинками прикріплені до квітколожа навколо основи зав'язі. Зав'язь багатогнізда, з багатопроменистою приймочкою. Плід вистигає під водою, розкривається неправильними розривами, поверхня його гладенька; насінини з периспером.

Рід цей налічує до 15 видів, поширених в теплій, помірній і арктичній зонах Північної півкулі.

1047 (1). N. luteum (L.) Sm. — **Глечики жовті.** Кореневище горизонтальне, грубе, вкрите рубцями від черешків. Листки без прилистків;

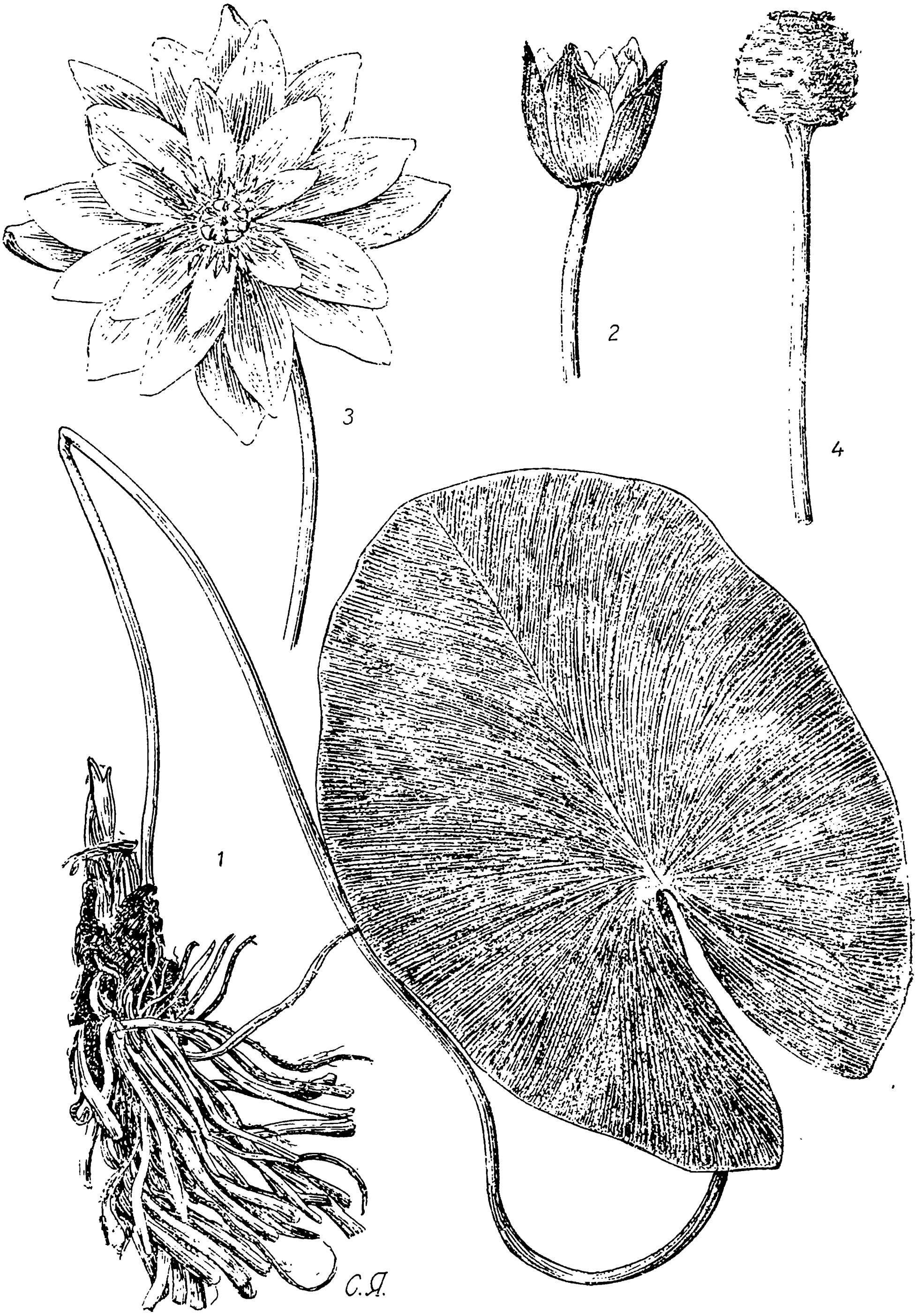

Рис. 1. *Латаття блискуче — Nymphaea candida* Presl.
1 — загальний вигляд; *2* — пуп'янок; *3* — квітка; *4* — плід.

плаваючі листки майже шкірясті, яйцевидно-овальні, цілокраї, з глибокосерцевидною основою і тупими здебільшого розбіжними лопатями; листки, що занурені у воду, напівпрозорі, з хвилястими краями. Квітки плаваючі, 4—5 *см* діам.; чашолистки округло-оберненояйцевидні, знизу зелені або зеленуваті, зверху інтенсивно жовті, дуже ввігнуті, зібрані дзвоником; пелюстки оберненояйцевидні, коротші за чашолистки, жовті, з медовою ямочкою на зовнішньому боці; приймочка ввігнута, з суцільним краєм і 10—20 променями, які не доходять до краю. Плід яйцевидно-конічний, зелений, гладенький; насінина еліпсоїдальна. 4. Цв. VI—VIII.

Sm. in Sibth. et Sm., Pl. Graec. Prodr., I (1808—9) 361. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 38. Комаров в Фл. СССР, VII, 13.

— *Nymphaea lutea* L., Sp. pl. (1753) 510.

Рисунки: Маевский, Фл. ср. пол. Европ. ч. СССР (1940) 354, рис. 136.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2055!

У стоячих і повільно текучих водах. — Звичайна рослина по всій УРСР, на півдні степової смуги трапляється серед плавневої рослинності.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кам., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Європа, Північна, Західна і Середня Азія, Північна Америка.

Господарське значення. За М. В. Павловим, сире кореневище отруйне, містить алкалоїд нюферін $C_{18}H_{24}O_2H_2$. Висушене кореневище містить 18—19% крохмалю, 5—6% декстрози, 1—1,2% сахарози, крім того, в ньому є метарабінова кислота, парабіноподібна речовина, трохи жиру і 5% золи. Насіння містить 44—45% крохмалю і 0,9% золи. Висушені кореневища їстівні; їх домішують до борошна або вживають відвареними у солоній воді. Насіння служить кормом кряквам, чиркам та іншій водоплавній птиці.

РОДИНА **LI. КУШИРОВІ — CERATOPHYLLACEAE A. Gray.**[1]

Квітки одностатеві, з простою оцвітиною, поодинокі в пазухах листків. Чоловічі квітки з 12-роздільною на довгасто-лінійні, на верхівці 2—3-зубчасті частки білуватою оцвітиною і 12—16 тичинками; тичинки з майже сидячими довгими пиляками, що перевищують оцвітину; пиляки 2-гнізді, на верхівці з 2 зубцями. Жіночі квітки з 8—12-роздільною на лінійні частки зеленуватою оцвітиною і 1 маточкою; маточка з верхньою 1-гніздою зав'яззю, що несе 1 повислий насінний зачаток, і з шиловидним стовпчиком. Плід — горішок з залишком стовпчика на верхівці,

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

що утворює колючку, і часто ще з кількома боковими колючками. — Багаторічні водяні рослини з кільчастими, вилчасто-роздільними на нитковидні або лінійні шипувато-зубчасті частки листками.

Родина складається лише з 1 роду *Ceratophyllum* L. і близько 10 видів, які поширені по стоячих і повільно текучих водах майже по всій земній кулі, крім Арктики і Антарктики.

У флорі СРСР поширено 7 видів, з яких у флорі УРСР відомо 4 види, що належать до таких географічних елементів: 1. Майже космополіт — *C. demersum*; 2. Європейський — *C. platyacanthum*; 3. Європейсько-середземноморський — *C. submersum*; 4. Понтичний — *C. tanaiticum*.

Рід 287. **Кушир — Ceratophyllum** L.

L., Gen. pl., ed. I (1737) 1055.

1. Верхівкова колючка плода значно коротша за плід . . . . . 2.
— Верхівкова колючка плода довжиною дорівнює плодові або довша за нього . . . . . 3.
2. Плід по краю крилатий . . . . . .
. . . . . **(4). К. донський — C. tanaiticum** Sapieg.
— Плід по краю не крилатий . . . . . .
. . . . . **(3). К. підводний —C. submersum** L.
3. Плід з плоским, криловидним, зубчастим краєм; колючки при основі плода сплюснуті . . **(2). К. плоскоостий — C. platyacanthum** Cham.
— Плід по краю не крилатий . . **(1). К. занурений — C. demersum** L.

1048 (1). C. demersum L. — Кушир занурений. Стебло гладеньке, дуже галузисте, 30—100 *см* завд. Листки по 2—4 в кільці, вилчасто-1—2-роздільні на 2—4 нитковидно-лінійні, шипувато-зубчасті частки. Плід довгасто-овальний, 3—5 *мм* завд., з верхівковою колючкою, яка довжиною дорівнює плоду або довша за нього, та з 2 загнутими донизу колючками при основі. 4. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl. (1753) 992. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 441. Кузенева в Фл. СССР, VII, 15.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. XXXII. Фл. СССР, VII, 17, табл. II, фиг. 2.

У стоячих і повільно текучих водах (ставки, озера, протоки і затоки річок, канави). — Звичайна рослина по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всюди; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір; Схід. Сибір; Серед. Азія.

Загальне поширення. По всій земній кулі, крім Арктики і Антарктики.

1049 (2). C. platyacanthum Cham. — **Кушир плоскоостий.** Стебло гладеньке, дуже розгалужене, 20—100 *см* завд. Листки по 3—5 в кільці, вилчасто-1—2-роздільні на 2—4 нитковидно-лінійні, шипувато-зубчасті

частки. Плід довгастий, 4—5 *мм* завд., з плоским, криловидним, зубчастим краєм і трьома колючками; верхівкова колючка дорівнює плоду або довша за нього, дві ж колючки при основі плода сплюснуті і розширені при своїй основі.

Cham. in Linnaea, IV (1829) 504.
— *C. demersum* L. *β. platyacanthum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 441.

У стоячих і повільно текучих водах (ставки, затоки річок); зрідка. Відома лише з правобережного Полісся і лівобережного злаково-лугового степу, бо докладно поширення цього виду не вивчене, але, безумовно, він розповсюджений значно ширше.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Голосієве (Шмальг.!, Лоначевський!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов (Шмальг!). — **П.З.С.** Херсон (Рябков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн.
Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа.

1050 (3). C. submersum L. — **Кушир підводний.** Стебло 20—80 *см* завд., гладеньке, розгалужене. Листки по 4—8 в кільці, вилчасто-3—4-роздільні на нитковидні, віддалено-шипувато-зубчасті частки. Плід довгасто-овальний, з 1 лише верхівковою колючкою, небагато коротшою за плід. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. II (1763) 1409. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 441. Кузенева в Фл. СССР, VII, 15.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. XX, fig. 4.

У стоячих і повільно текучих водах. — Зрідка трапляється по всій УРСР.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, коло Борщагівки (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Звенигородський рн, Козацьке, Княжа (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кремінчуцький рн, Велико-Кохнівка (!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: коло Первомайська (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, Аджарі (!). — **П.З.С.** Миколаїв (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Аму-Дар., Тянь-Шан.
Загальне поширення. Вся Європа (крім Арктики), Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

1051 (4). C. tanaiticum Sapieg. — **Кушир донський.** Стебло 30—100 *см* завд., тонке, гладеньке. Листки в густих кільцях, вилчасто-3—4-роздільні на 8—15 тоненьких нитковидних віддаленозубчастих часток. Плід овальний, сплющений, 3—5 *мм* завд., по краю зубчастокрилатий, при основі з 2 сплющеними колючками або рідше з кількома малорозвиненими сплющеними шипиками. ♃. Цв. V.

Сапегин в Тр. Общ. исп. прир. при Харьк. унив., XXXVII (1902) 315. Кузенева в Фл. СССР, VII, 19.

Рисунки: Фл. СССР, VII, 17, табл. 2, фиг. 5.

По озерах, болотах. — Зрідка в лівобережному Лісостепу, а також Степу.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Чорнобаївський рн, окол. Великої Бурімки. в долині р. Сули (Зоз!). Харківська обл.: Зміївський рн, Лиман (Лавр.). —

Рис. 2. *Кушир донський — Ceratophyllum tanaiticum* Sapieg.
1 — верхня частина рослини; *2* — плід.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: окол. Новомосковська, в долині р. Самари (Віленський). — **Л.З.С.** окол. Херсона (Рябков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Південно-східна Європа.

Примітка. *C. tanaiticum* відомий також у викопному стані з постпліоценових відкладів.

Цей реліктивний ендем поширений виключно у водоймах, які тісно пов'язані з засоленим комплексом грунтів.

РОДИНА LII. ЖОВТЕЦЕВІ — RANUNCULACEAE Juss.[1]

Квітки звичайно двостатеві, правильні, рідше неправильні, спірально-циклічні, зрідка циклічні. Всі частини квітки прикріплені безпосередньо до б.-м. опуклого або рідше плоского квітколожа. Оцвітина подвійна або проста, часто віночковидна. Чашечка 5-, рідше 3—20-листа, опадна або не опадна, часто віночкоподібна. Пелюсток 5—20; іноді пелюсток немає або вони перетворені в нектарники різного вигляду. Тичинки вільні, численні, рідше їх 5—15; пиляки розкриваються поздовжніми щілинами. Маточок кілька або багато, рідше маточка 1; зав'язі 1-гнізді, з 1 або багатьма насінними зачатками. Плоди — сім'янки або багатонасінні листянки, зрідка плід — багатонасінна ягода. Насінини з маслянистим ендоспермом; зародок дрібний. — Трав'янисті рослини, рідше кущі з розсіченими або суцільними листками.

Родина жовтецевих містить понад 40 родів, які об'єднують більш ніж 1500 видів, поширених переважно в Голарктиці, лише деякі види жовтецевих зустрічаються в тропічних і позатропічних областях Південної півкулі. В СРСР росте 34 роди цієї родини з 522 видами; в УРСР — 24 роди з 125 видами.

---

1. Квітки неправильні . . . . . 2.
— Квітки правильні . . . . . 4.
2. Верхній чашолисток у вигляді шолома або човника, в ньому заховані 2 пелюстки-нектарники . . . . . **299. Аконіт — Aconitum L.**
— Верхній чашолисток плоский, при основі видовжений в шпорку; пелюсток-нектарників 1—2, при основі з шпорками, які заховані в шпорку верхнього чашолистка; крім них є 2 пелюстковидні стамінодії . . . . . 3.
3. Плід — листянка. Однорічники . . . **297. Сокирки — Consolida DC.**
— Плід збірний, з 3—5 листянок. Багаторічні трав'янисті рослини . . . . . **298. Дельфіній — Delphinium L.**
4 (1). Зав'язь з 1 насінним зачатком. Плід — збірна сім'янка . . 5.
— Зав'язь з численними насінними зачатками. Плід — збірна листянка, зрідка — ягода . . . . . 16.
5. Листки супротивні, звичайно пірчасті або подвійно-потрійно пірчасті, рідше суцільні . . . . . 6.
— Листки чергові або всі листки прикореневі . . . . . 7.
6. Оцвітина подвійна, крім забарвлених чашолистків є численні пелюстки, коротші за чашолистки . . **303. Атрагена — Atragene L.**
— Оцвітина проста, пелюстків немає . . **304. Ломиніс — Clematis L.**
7 (5). Оцвітина проста, пелюстковидна . . . . . 8.
— Оцвітина подвійна, причому пелюстки часто перетворені в нектарники . . . 11.

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

8. Квітки дрібні, численні. Листочки оцвітини білуваті, рано відпадають . . . . . **310. Рутвиця — Thalictrum L.**
— Квітки середнього розміру або великі . . . . . 9.
9. Маточки і сім'янки з коротким простим стовпчиком . . . . . 10.
— Маточки і сім'янки з довгим (довшим за них самих) пірчастим стовпчиком . . . . . **302. Сон — Pulsatilla Mill.**
10. Листочки оцвітини синюватоблакитні . . . . . **301. Печіночниця — Hepatica Mill.**
— Листочки оцвітини білі або жовті . . **300. Анемона — Anemone L.**
11 (7). Тичинок 5—15. Дрібненькі однорічні рослини з прикореневими листками . . . . . 12.
— Тичинок багато . . . . . 13.
12. Листки суцільні, лінійні. Чашолистки при основі з шпорками. Сім'янки з коротким носиком . . . . . **305. Мишачий хвіст — Myosurus L.**
— Листки 3-роздільні. Чашолистки без шпорок. Сім'янки з видовженим колючим носиком . . . . . **306. Реп'яшок — Ceratocephalus L.**
13 (11). Пелюстки не мають медової ямочки при основі. Листки пірчастобагатороздільні на вузенькі частки . . . **311. Горицвіт — Adonis L.**
— Пелюстки при основі з медовою ямочкою, голою або прикритою лусочкою . . . . . 14.
14. Чашолистків 3. Пелюсток 8—10 . . . **307. Пшінка — Ficaria Dill.**
— Чашолистків 5. Пелюсток звичайно 5 . . . . . 15.
15. Пелюстки білі. Водяні рослини з розсіченими на нитковидні частки листками . . . . . **308. Водяний жовтець — Batrachium L.**
— Пелюстки жовті (лише у деяких гірських видів білі). Суходольні, зрідка болотяні рослини . . . . . **309. Жовтець — Ranunculus L.**
16 (4). Квітки дрібні, зібрані простими або розгалуженими гронами. Тичинки довші за оцвітину . . . . . 17.
— Квітки середнього розміру або великі, поодинокі або зібрані в інші, не гроновидні суцвіття . . . . . 18.
17. Маточка 1. Плід — ягода . . . . . **294. Воронець — Actaea L.**
— Маточок 3—8. Плід збірний, з листянок . . . . . **295. Клопогін — Cimicifuga L.**
18 (16). Листки суцільні. Оцвітина проста, пелюстковидна . . . . . **289. Калюжниця — Caltha L.**
— Листки роздільні або розсічені . . . . . 19.
19. Пелюстки при основі з шпорками . . **296. Орлики — Aquilegia L.**
— Пелюстки не мають шпорок при основі . . . . . 20.
20. Пелюстки значно перевищують чашолистки. Листки двічі або тричі пірчасто-розсічені . . . . . **288. Півонія — Paeonia L.**
— Пелюстки коротші за чашолистки . . . . . 21.
21. Пелюстки плоскі, лінійні. Чашолистки численні, жовті, складені кулею. Листки пальчасто-розсічені . . . . . **290. Вовча лапа — Trollius L.**
— Пелюстки двогубі, ложечкоподібні або трубчасті . . . 22.

22. Пелюстки двогубі. Листянки б.-м. зрослі поміж собою . . . . . **292. Чорнушка — Nigella L.**
— Пелюстки ложечкоподібні або трубчасті. Листянки вільні . . . 23.
23. Пелюстки ложечкоподібні, дрібні. Чашолистки опадають. Листки подвійно трійчасті, тоненькі . . . **293. Рівноплідник — Isopyrum L.**
— Пелюстки трубчасті. Чашолистки не опадні. Листки стоповидно-розсічені, шкірясті або майже шкірясті . . . . . **291. Чемерник — Helleborus L.**

Триба **1. Paeonieae** Bernh.

Стінки плодолистків шкірясто-м'ясисті; насінні зачатки розміщені в 2 ряди з обох боків черевного шва плодолистків. Плоди — багато-насінні листянки; зовнішній покрив насінини міцний, більший за внутрішній. Квітки звичайно поодинокі, з чашечкою і віночком. Пелюстки без медової ямочки.

Рід 288. **Півонія — Paeonia L.**

L., Gen. pl., ed. I (1737) 157.

Чашечка 5-листа, зелена, лишається при плодах. Пелюсток 5 і більше. Тичинки численні, при основі з'єднані в кільце. Маточки в кількості 1—8, на м'ясистому диску. Листянок 2—5, багатонасінних; насінини великі, округлі або овальні, гладенькі, блискучі. — Багаторічні трави або кущі, з шишкувато потовщеними коренями і подвійно трійчастими листками.

До складу роду входить понад 20 видів, поширених у помірних областях Євразії та в Північній Америці. У флорі УРСР цей рід представлений 1 понтично-паннонським видом *P. tenuifolia*. Крім того, деякі види культивуються в садах і парках УРСР як декоративні рослини.

---

1. Кущ 1—1,5 *м* завв. Квітки 10—15 *см* діам. Культурна рослина . . . . . **(1). П. кущовидна. — P. suffruticosa** Andrews.
— Трав'янисті рослини . . . . . 2.
2. Частки листків суцільні. Лише культурні рослини . 3.
— Частки листків лопатеві або розсічені . . . . . 5.
3. Частки листків по краю з дрібнесенькими хрящуватими зазублинками (вони добре помітні лише під лупою). Пелюстки білі або рожеві . . . . . **(2). П. білоцвіта — P. albiflora** Pall.
— Частки листків без хрящуватих зазублинок по краю . . . . . 4.
4. Частки листків тупі або коротко загострені. Квітки 10—12 *см* діам. . . . . **(3). П. Млокосевича. — P. Mlokosewitschi** Lomak.
— Частки листків довго загострені. Квітки до 8 *см* діам. . . . . **(4). П. Віттмана. — P. Wittmanniana** Hartwiss.

5(2). Частки листків овальні або довгасто-еліптичні. Квітки 8—12 *см* діам. . . . . **(5). П. коралова — P. corallina** Retz.
— Частки листків лінійні, рідше лінійно-ланцетні. Квітки до 8 *см* діам. . . . . **(6). П. тонколиста — P. tenuifolia** L.

1051 [1] **(1). P. suffruticosa** Andrews. — **Півонія кущовидна.** 1—1,5 *м* завв. Листки подвійно трійчасті, з овальними частками. Пелюсток 8 або більше, оберненосерцевидних, 5—8 *см* завд., темнопурпурових, рожевочервоних або рожевих, рідше білих. ♄. Цв. V, VI. Пл. IX.

Andrews., Bot. Rep., VI (1804) tab. 373.
— *P. arborea* Donn, Cat. Hort. Cantab., ed. III (1804) 102. — *P. moutan* Sims., Bot. Rep., VI (1804) tab. 373.

Зрідка культивується в садах і парках.

П.П. Київ, Ботанічний сад Держ. унів. (!).

Поширення по СРСР. Трапляється лише в культурі на півдні.

Загальне поширення. Походить з Китаю і Японії.

Господарське значення. Декоративна рослина, цінна для розведення в садах і парках.

1051 [2] **(2). P. albiflora** Pall. — **Півонія білоцвіта.** Кореневище з потовщеними веретеноподібними коренями. Стебла 50—120 *см* завв., голі. Листки подвійно трійчасті, з ланцетними або еліптичними, б.-м. загостреними, по краю дрібно-хрящувато-зазубленими частками. Пелюсток 5—8 або більше, 4—6 *см* завд., білих, рідше рожевих. Листянок 3—6, стиглі — гачкувато відігнуті. ♃. Цв. V, VI. Пл. IX.

Pall., Fl. Ross., t. I, p. II (1788) 92. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 25. **Рисунки:** Паллас, ц. м., табл. 84.

Зрідка культивується як декоративна рослина.

П.П. Київ, Ботанічний сад Держ. унів. (!).

Поширення по СРСР. Схід. Сибір: Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Уссур.

Загальне поширення. Східна Азія.

Господарське значення. Декоративна рослина; в культурі представлена рядом садових форм. Придатна для розведення в парках і садах по всій УРСР.

1051 [3] **(3). P. Mlokosewitschi** Lomak. — **Півонія Млокосевича.** Кореневище з бурими веретеноподібними коренями. Стебла 60—120 *см* завв. Листки подвійно трійчасті, з довгастими, яйцевидними або видовжено яйцевидними, тупими або коротко загостреними частками; з верхнього боку листки сизі. Пелюстки 5—6 *см* завд., жовті або блідожовті. Листянок 3—5, повстисто-опушених. ♃. Цв. IV, V. Пл. IX.

Ломак. в Тр. Тифл. бот. сада, II (1897) 282. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 26.

Зрідка культивується як декоративна рослина.

П.П. Київ, Ботанічний сад Держ. унів. (!).

Поширення по СРСР. Кавказ: Схід. Закавк.
Загальне поширення. Закавказзя.
Господарське значення. Цінна декоративна рослина.

1051 [4] (4). P. Wittmanniana Hartwiss — **Півонія Віттмана.** Кореневище з веретеноподібно потовщеними бурими коренями. Стебло 80—125 *см* завв. Листки подвійно-потрійно трійчасті, з еліптично-ланцетними, овальними або довгастими, довгозагостреними частками. Пелюстки 3—4 *см* завд., жовті або жовтуватобілі. Листянок 3—4, голих. 4. Цв. V, VI. Пл. IX.

Hartwiss ex Lindl., Bot. Reg., XXXII/1 (1846) № 9. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 29.

— *P. corallina* var. *Wittmanniana* Alb., Prodr. Fl. Colch. (1895) 14.

Рисунки: Фл. СССР, VII, 31, табл. III, рис. 3.

Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 5!

Зрідка культивується на півдні.

Поширення по СРСР. Кавказ: Зах., Схід. і Півд. Закавк.
Загальне поширення. Закавказзя, Іран.
Господарське значення. Цінна декоративна рослина.

1051 [5] (5). P. corallina Retz. — **Півонія коралова.** Кореневище з веретеноподібно потовщеними коренями. Стебло 60—100 *см* завв. Листки подвійно трійчасті, з овальними або довгасто-еліптичними частками. Пелюстки 4—6 *см* завд., червоні. 4. Цв. V, VI. Пл. IX.

Retz, Obs., III (1783) 34. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 31.

Культивується по садах.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах.
Загальне поширення. Південна Європа.

1052 (6). P. tenuifolia L. — **Півонія тонколиста. Воронець.** Кореневище з потовщеними у вигляді довгастих шишок, що сидять на коротких ніжках, коренями. Стебла 20—50 *см* завв., прості, голі. Листки подвійно або потрійно трійчасті; частки їх лінійні або лінійно-нитковидні, 1—2 *мм* завш., цілокраї, зверху голі. Квітки звичайно поодинокі, до 8 *см* у діам.; пелюстки в кількості 8—10, кривавочервоні; тичинки з пурпуровими нитками і жовтими пиляками; маточки в кількості 2—3, рідше 4. Листянки прямі або трохи зігнуті, відхилені одна від одної, повстисто-опушені буропурпуровими волосками; насінина овальна, чорно-бура, не дуже блискуча. 4. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 748. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 32. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 34.

Рис. 3. *Півонія тонколиста — Paeonia tenuifolia* L.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з квіткою; *3* — гілочка з плодами.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXXII, fig. 4740. Pall., Fl. ross., t. I, p. II, tab. LXXXVII.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 652. Fl. austro-hung. exsicc., № 2080!

По степах, степових схилах і чагарниках. — В донецькому Лісостепу і в схід. степових районах.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Сталінська мр, ст. Мандрикине, Авдіївський рн, ст. Ясинувата (Липський!); Харцизький рн, Харцизьк, Зуївка, степові схили над байрачним ліском (!), ст. Харцизьк (Липський!); Чистяківська мр, лісгосп „Глухівський", коло ст. Дронове (Лазаренко!). — Ворошиловградська обл.: Іванівський рн, ст. Колпакове (Підоплічка!); Ровеньківський рн, Провальський кінний з-д (Барбарич і Денчик!); Біловодський рн, Лимарівський кінний з-д, верхів'я лісової балки, недалеко від Лимарівки, на правому березі р. Деркула (Кот.!, Косець!). — **П.З.Л.С.** Дніпропетровськ (Ліндем!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки (Цінгер!). — Харківська обл.: Старовірівський рн, коло Цехмистрова (Краснов!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковлєв!); Куп'янський рн, коло ст. Кислівка (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: коло Старобільська (Шираєвський!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Кравченко!); Будьоннівський рн, Хомутове, цілинний степ (!).

Var. Biebersteiniana N. Busch. Частки листків лінійні, 3—10 *мм* завш., зверху по жилках з щетинками.

N. Busch, Fl. cauc.-crit. III, 3, 9.
— *P. Biebersteiniana* Rupr., Fl. cauc. (1869) 47, 288 (?).

По схилах, галявинах, узліссях балочних гайків. — Зрідка, разом з типовою формою.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Чистяківська мр, лісгосп „Глухівський", в складі різнозілля галявини на узліссі балочного лісу. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, коло ст. Кислівка (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний з-д, степові схили (Барбарич і Денчик!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Самсонове-Хомутове, Хомутовський степ (Кот. і Карнаух!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (півд. схід), Балкани.

Примітка. Характерна рослина ковилово-лучних степів. Великі кривавочервоні квітки роблять її декоративною рослиною, що цілком заслуговує на введення в культуру.

Триба 2. **Helleboreae** DC.

Стінки плодолистків звичайно тоненькі, лише зрідка м'ясисті; насінні зачатки розміщені в 2 ряди з обох боків черевного шва плодолистків, зрідка вони поодинокі. Плоди — багатонасінні листянки, зрідка плід — багатонасінна ягода; зовнішній покрив насінини не довший за внутрішній. Квітки з чашечкою та віночком або з простою пелюстковидною оцвітиною, поодинокі або зібрані гронами.

Рід 289. Калюжниця — Caltha L.

L., Sp. pl. (1753) 558.

Оцвітина проста, пелюстковидна, з 5 чи багатьох листків. Тичинки численні, вільні. Маточки численні, зав'язі 1-гнізді, з численними насінними зачатками. Плід збірний, з 5—12 листянок. — Багаторічні трави з суцільними листками.

До складу роду входить близько 20 видів, які поширені в Європі, Азії, Північній і Південній Америці, Австралії та Новій Зеландії. У нас трапляються 3 види секції *Eucaltha* Prantl: панбореальний вид *C. palustris*, європейські види — *C. cornuta* і *C. laeta*. Представники ж другої секції *Psichrophila* (Gay) Prantl. властиві лише субтропічній і тропічній зонам.

Господарське значення. Листя всіх наших видів використовується в народній медицині як зовнішній засіб для лікування опіків і ран. Квітки містять пігменти флавон і кверцетин, завдяки чому дають жовту фарбу. У листках міститься багато каротину (до 1,6%). Квіткові бутони часом маринують.

За Павловим, поїдання цих рослин худобою викликає у неї запалення шлунка і кишок, у молочних корів різко знижується удій.

Секція 1. **Eucaltha** Prantl. Листки плоскі. Оцвітина рано відпадає.

При визначенні вирішальне значення має форма стиглого плода, яка є константною ознакою для окремих видів.

---

1. Стиглі листянки прямі або майже прямі, зближені, широкі . . . . . **(2). К. приємна — C. laeta** Schott, Nym., Kotschy.
— Стиглі листянки зігнуті назовні . . . . . 2.
2. Носик стиглих листянок прямий, 1—1,5 *мм* завд. . . . . **(3). К. болотна — C. palustris L.** (s. str.).
— Носик стиглих листянок гачкоподібно зігнутий, 1—2 *мм* завд. . . . **(1). К. рогата — C. cornuta** Schott, Nym., Kotschy.

1053 (1). C. cornuta Schott, Nym., Kotschy — **Калюжниця рогата.** Стебло висхідне, 20—45 *см* завв., розгалужене, як і листки, голе. Нижні листки з довгими черешками, серцевидно-нирковидні, зарубчасті або зарубчасто-зубчасті; стеблові листки майже серцевидно-нирковидні, звичайно невиразно зарубчасті, ширина їх майже вдвоє перевищує довжину; приквіткові листки сидячі, серцевидно-нирковидні, рідше серцевидно-округлі, зарубчасті. Листочки оцвітини золотистожовті, здебільшого овальні, 14—20 *мм* завд. Стиглі листянки зігнуті назовні, на верхівці звужені в гачкоподібно зігнутий носик 1—2 *мм* завд., разом з носиком 10—15 *мм* завд.; насінина 2—5 *мм* завд. ♃. Цв. IV—VI.

Schott, Nym., Kotschy, Anal. Bot. (1854) 31.
— *C. palustris* b. *cornuta* Schott, sec. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 24.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CI, fig. 4712, sub *C. palustris!* Pacz. in Fl. polska, III, II, rys. 1 A.

По болотах, болотистих луках, вільшняках. — Відома з **К.Л., Пр.Л., Зак.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Л.З.-Л.С.** і **П.З.С.**

Р.-О.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, по р. Шкло (Косець!). — **П.П.** Житомирська обл.: Чоповичі (Кравченко!); Олевський рн, Рудня-Радовільська (Зеров!). — Київська обл.: окол. Києва, Пуща-Водиця (Семенкевич!), Мостище (Оксіюк!), Святошине (Зеров!), Сирець (Оксіюк, Зеров!), Голосієве (Зеров!, Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, коло Рибного оз. (Оксіюк!, Семенкевич!), Броварський ліс (Муравйов!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка (!); Білоцерківський рн, Біла Церква, Олександрія (Гродзінський!); Біла Церква, в Томилівському лісі (Оксіюк!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда і Олександрівський рн, коло Северинівки (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки (Левенець!). — Полтавська обл.: Полтава — Триби (Іллічевський!), коло Полтави (Рогов.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковлєв!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва, Жовтневий рн, між Горохівкою і Михайло-Лариним; Варварівський рн, коло Солонихи (Герб. Інст. бот. АН УРСР!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Волз., Ниж.-Волз., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

Примітка. Цей вид зовнішньо дуже схожий з *C. palustris* L. S. str. і різко відрізняється від нього лише під час достигання плодів, тому більшістю авторів флори СРСР він ототожнювався з *C. palustris* L. Безумовно, поширення його по СРСР значно більше, ніж це подано вище, але лише критичний перегляд гербарного матеріалу по *C. palustris* s. l. з усього СРСР дасть змогу точніше встановити його ареал.

1054 (2). C. laeta Schott, Nym., Kotschy — **Калюжниця приємна.** Стебло висхідне, 20—50 *см* завв., розгалужене, як і листки, голе. Листки блискучі; нижні — з довгими черешками, округло-яйцевидні, глибокосерцевидні при основі, з кінцями лопатей, що заходять один за один, зарубчасті або зарубчасто-зубчасті; стеблові листки серцевидно-нирковидні, як і сидячі приквіткові листки, зарубчасті або зубчасті. Листки оцвітини овальні або яйцевидні, 14—24 *мм* завд. Стиглі листянки прямі або майже прямі, широкі, наближені одна до одної. ♃. Цв. IV—VI.

Schott, Nym., Kotschy, Anal. Bot. (1854) 31.

— *C. palustris* subsp. *laeta* (Schott) Hegi, Illustr. Fl. Mitt.-Eur., III, 458. — *C. palustris β. laeta* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 24.

Рисунки: Fl. polska, t. III, rys. 1, 3 (!).

По вогких і заболочених місцях в гірських лісах. — Відома лише з Закарпаття.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., г. Маковці (Гринь!), схід. схил полонини Рівна (Кот.!); Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!), хр. Свидовець, гіпново-осокове болото, коло Драгобрата (Брадіс!); хр. Чорногора,

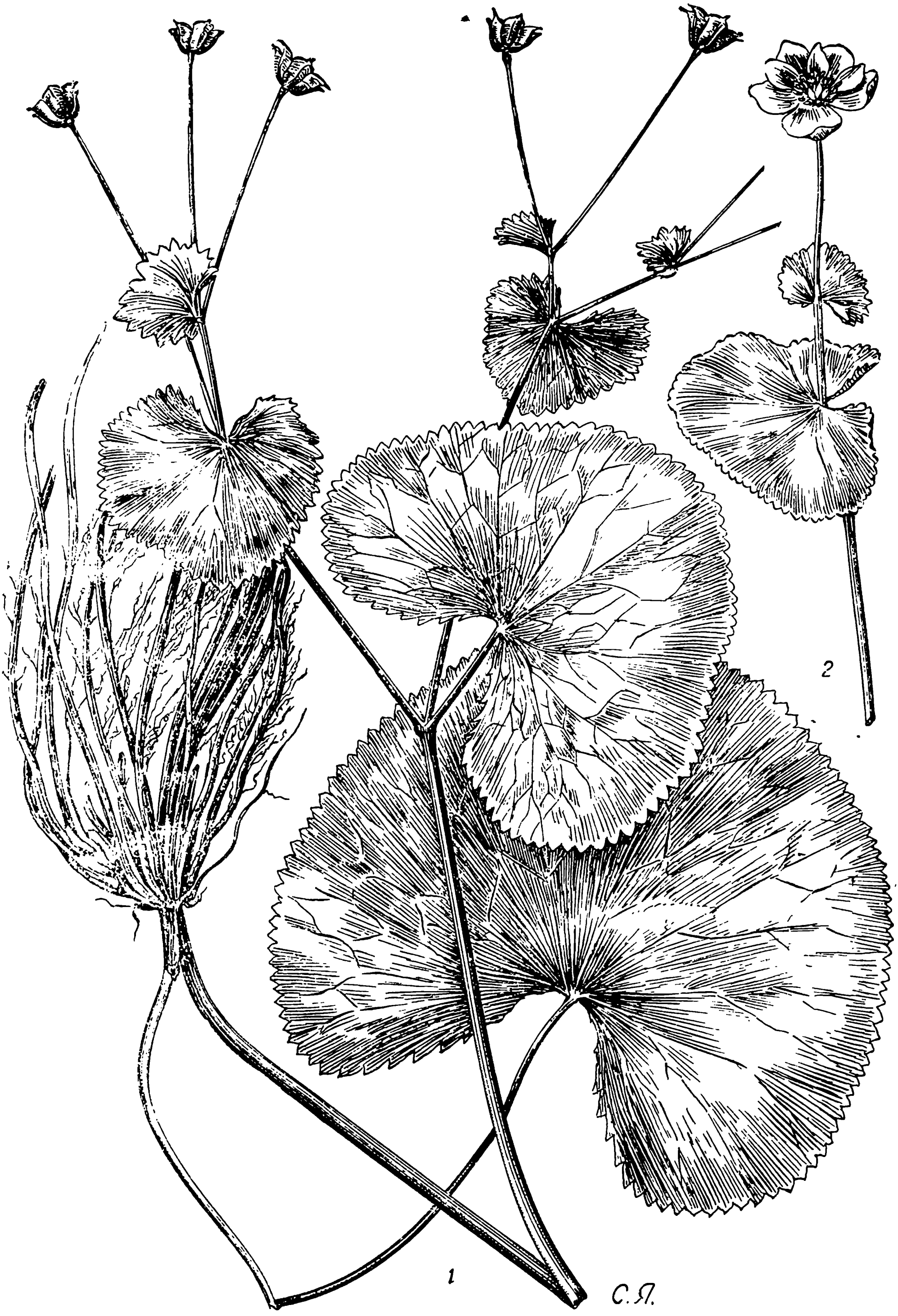

Рис. 4. *Калюжниця приємна — Caltha laeta* Schott, Nym., Kotschy.
1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з квіткою.

верхів'я струмка Бребенескул (Брадіс!), ст. Берлебаш (Барбарич!); Воловецька окр., хр. Бескид (Попов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа — Австрія, Польща, Угорщина, Баварія, Греція, Європейська частина СРСР (Карпати).

1055 (3). C. palustris L. — **Калюжниця болотна.** Стебло висхідне, 15—50 *см* завв., розгалужене, як і листки, голе. Листки блискучі; нижні — з довгими черешками, серцевидно-нирковидні (молоді листки часто з закритою збіжними краями лопатей виїмкою, внаслідок чого вони в обрисі округлі), зарубчасті або зарубчасто-зубчасті; стеблові листки серцевидні або майже серцевидно-нирковидні, разом з сидячими покривними листками зарубчасті або зубчасті. Листочки оцвітини овальні або яйцевидні, рідше майже округлі, 15—22 *мм* завд. Стиглі листянки зігнуті назовні, на верхівці звужені в прямий носик, 1—1,5 *мм* завд., разом з носиком 10—12 *мм* завд.; насінина 2—5 *мм* завд. ♃. Цв. IV—VI, іноді також і восени.

L., Sp. pl. (1753) 558. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 14, р.р. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 37.

— *C. palustris* L. *α. typica* Huth. a *vulgaris* Schott., sec. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 23.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CI, fig. 4712.

По болотах, коло берегів, по заболочених луках. — Звичайна рослина по всій УРСР, але на півдні степової смуги трапляється рідше, лише по великих річках.

П.П. Житомирська обл.: окол. Житомира (Липський!). — Київська обл.: окол. Києва — Караваєві Дачі (Лебедєв!), Пуща-Водиця, Клавдієве, Сирець (Семенкевич!), Голосієве (Лоначевський!), Пронівщина (Лазаренко!), Совський ліс (Балкова!), Васильківський рн, Дзвонкове (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Пирогів (Монтр.!); Обухівський рн, Підгірці (Базилевич); Миронівський рн, Козин (Монтр.); Смілянський рн, Яблунівський ліс (!). — Вінницька обл.: окол. Вінниці (!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда; Кіровоградський рн, Вишняківка (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Орлик (Цінгер!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва; Жовтневий рн, між Горохівкою і Михайло-Лариним (!); Варварівський рн, коло Солонихи (!) — Херсон (Рябков!).

F. plurisepala Huth. Листочків оцвітини 6 і більше:

Huth. in **Helios Abh. monatl. Mitth. Naturw. Frankf., IX (1892) 73.**

Зрідка трапляється поряд з типовою формою.

П.Л.-С. Київська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!).

Поширення виду по СРСР. Арктика; Європ. ч.; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.; Зах.. Сибір; Схід. Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн. ч.), Прибалх. (півн. і схід. ч.), Дж.-Тарб.

Рис. 5. *Калюжниця болотна — Caltha palustris* L.

Загальне поширення. Європа, Азія, Кавказ, Японські о-ви, Північна Америка.

Примітка. По болотах і болстистих луках ця рослина іноді розвивається у великій кількості і весною утворює суцільний жовтий фон.

Рід **290. Вовча лапа — Trollius L.**

L., Sp. pl., ed. I (1756) 556.

Оцвітина подвійна. Чашолистків 5 чи багато, пелюстковидних, опадаючих після цвітіння. Пелюстки-нектарники численні, дрібненькі, звичайно лінійні, цілокраї, з голими медовими ямочками. Тичинки численні. Маточки численні; зав'язі 1-гнізді, з численними насінними зачатками. Плід збірний, з 5 або багатьох листянок. — Багаторічні трави з черговими листками.

До складу роду, який розподіляється на 3 секції, входить близько 15 видів, поширених в арктичних і помірних країнах Європи, в Центральній і Східній Азії і в Тихоокеанській та Атлантичній Північній Америці. В нашій флорі трапляється лише 1 вид — представник секції *Eutrollius* Prantl. — палеарктичний лісовий вид *T. europaeus* L.

Секція 1. **Eutrollius** Prantl. Чашолистки жовті. Плодолистки залозисто-волосисті.

1056 (1). T. europaeus L. — Вовча лапа європейська. Стебло звичайно прямостояче, 20—70 *см* завв., здебільшого просте, як і вся рослина, голе. Листки пальчасто-5-роздільні, з ромбічними, вгорі 3-роздільними сегментами і гострозубчасто-надрізними частками сегментів. Прикореневі листки з довгими черешками; стеблових листків 3—7; нижні з них з черешками або сидячі, верхні — сидячі. Квітка 1, верхівкова, рідше — кілька квіток; чашолистки в кількості 15—20, широкоовальні, 10—15 *мм* завд., золотистожовті або лимонножовті, зібрані кулею. Пелюстки-нектарники майже лінійні, близько 7 *мм* завд., оранжові. Листянки численні, 8—12 *мм* завд., зібрані кулястою голівкою; насінина овальна, чорна, б.-м. блискуча. 4 . Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 556. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 24, Шипчинский в Фл. СССР, VII, 45.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CII, fig. 4713.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 902.

По вогких лісових луках, узліссях, лісах і чагарниках, на вогкуватих місцях. — Досить звичайна рослина в **Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С.**, а також у півн. ч. **П.Л.-С.** і **Л.Л.-С.**; рідше трапляється в **З.Л.-С.** і півд. ч. **П.Л.-С.** і **Л.Л.-С.**

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Луги (Кот.!); на схилах г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!); г. Говерля, субальпійські луки, коло джерел (Кот.!); на полонині Свидовець, коло вершини Близниці, в субальпійській смузі (Гринь!); окол. Ясинів, хр. Свидовець (Барбарич!). — **З.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький у Рогов.!). — Житомир (Липський!). — **П.П.**

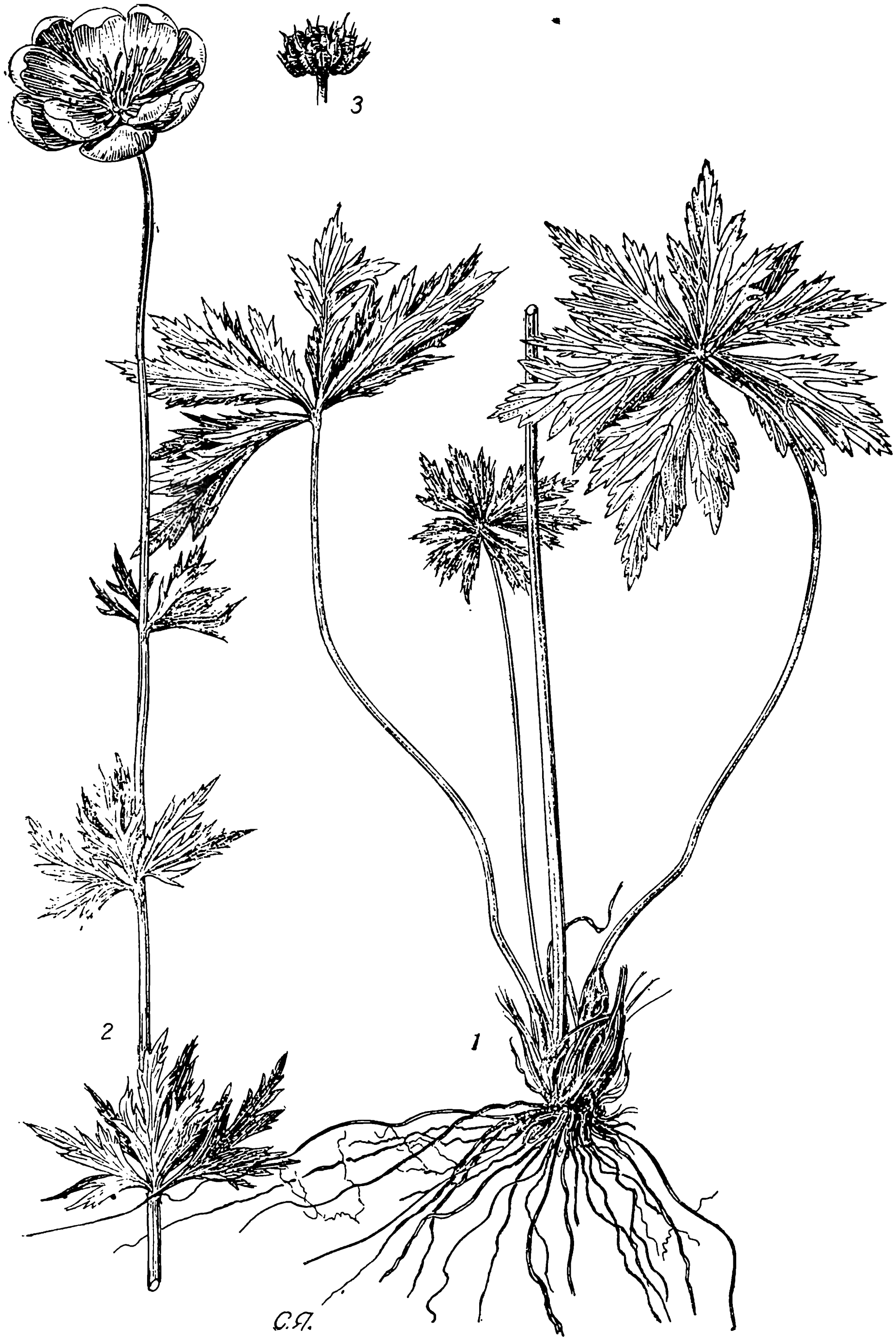

Рис. 6. *Вовча лапа європейська — Trollius europaeus* L.
1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — плоди.

Київська обл.: окол. Києва, Святошине (К. Зеров!), за Приоркою (Лончевський!), Буча (Семенкевич!); ур. Синякове (Семенкевич!), Боярське ліси., ур. Кладова (Семенкевич!); коло Романівки (Рогов.!); Бородянський рн, Мироцьке, при р. Рокач (Семенкевич!); Фастівський рн, коло Мотовилівки, (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлав (Рогов.); Жмеринка (Шмальг.); окол. Вінниці, за Михайлівкою (Янк.!); Погребищенський рн, Новий Фастів (Монтр.!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!); коло Сквири (Монтр.!); Біла Церква (Гродзінський!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Рогов.!); Полтава (Рогов.!). — Київська обл.: Березанський рн, над болотом „Супій" між Яготином і Малою Березанкою (Д. Зеров і К. Зеров!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Сухополовенька (Власенко!). — Сумська обл.: Суми; Лебедин; Охтирка. — Харківська обл.: Богодухів; Харків (Черн.!); Зміївський рн, (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн. (північ.ч.), Ниж.-Дон.; Зах. Сибір: Обськ. (зах. ч.).

Загальне поширення. Майже вся Європа (на півдні лише в горах), Західний Сибір, арктичні райони Північної Америки.

Примітка. Декоративна рослина, придатна для культури в садах і парках; в культурі відомі форми з великими і махровими квітками.

Рід **291. Чемерник — Helleborus L.**

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 244.

Оцвітина подвійна. Чашолистків 5, пелюстковидних, що лишаються при плодах. Пелюстки-нектарники в кількості 5—8—12, трубчасто-лійковидні, іноді на верхівці витягнуті в губу, зеленуваті або зеленувато-жовтуваті, дрібні. Тичинки численні. Маточок 3—10; зав'язі 1-гнізді, з численними насінними зачатками. Плід збірний, з 8—10 листянок, які закінчуються довгими, іноді забарвленими стовпчиками, стиглі листянки шкірясті; насінина куляста або еліптична. — Багаторічні трав'янисті рослини, з шкірястими пальчасто-розсіченими листками, які часто лишаються на зиму.

До складу роду входить близько 25 видів, поширених в Середній Європі і в Середземномор'ї. Всі види цього роду належать до кальціфілів. В нашій флорі є лише 2 види: європейський вид *H. purpurascens* з секції *Euhelleborus* Schiffn. і північнобалканський *H. niger* з секції *Chionorrhodon* (Spach) Schiffn.

---

1. Квіткове стебло у верхній частині з зеленими, звичайно глибоко 3-роздільними приквітковими листками. Прикореневі листки не лишаються на зиму . . . . . **(1). Ч. червонуватий. — H. purpurascens** Waldst. et Kit.
— Квіткове стебло з безколірними суцільними приквітковими листками. Прикореневі листки лишаються на зиму . . . . . **(2). Ч. чорний — H. niger** L.

Секція 1. **Euhelleborus** Schiffn. Приквіткові листки 3-роздільні, по краях подвійно зубчасто-пилчасті. Пелюстки-нектарники невиразно двогубі. Насінина еліптична, кілювата.

1057 (1). H. purpurascens Waldst. et Kit. — **Чемерник червонуватий.** Рослина короткоопушена, 15—30 *см* завв. Прикореневі листки з довгими черешками, стоповидно-розсічені на 5—7 сегментів, не лишаються на зиму; сегменти суцільні або б.-м. глибокорозсічені на 2—3, широко- або вузьколанцетні частки, по краях подвійно пилчасті. Квіткове стебло у верхній частині звичайно розгалужене, з 1—3 квітками, з зеленими, звичайно глибоко 3-роздільними приквітками. Чашолистки ромбічно-яйцевидні, на верхівці загострені, 20—25 *мм* завд., зовні бруднувато-фіолетовопурпурові, з внутрішнього боку зеленуватофіолетові, з виразною червонуватою облямівкою по краю. Пелюстки-нектарники трубчасто-лійковидні, на верхівці закриті загорнутою всередину верхньою губою, жовтуватозелені. Листянки 15—20 *мм* завд., з пурпурово забарвленим стовпчиком, 7—10 *мм* завд., з виразними жилками, при основі зрослі між собою; насінина еліптична, кілювата. 4 . Цв. IV.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., II (1805) 105. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 58.

— *H. viridis* L. var. *purpurascens* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 25.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CX, fig. 4725.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., 2544! Fl. hung. exsicc. N 40! Pl. Polon. exsicc. N 209!

По листяних лісах, узліссях, заростях чагарників. — Рідка рослина, відома з західних лісових і лісостепових районів.

Зак.Л. Мукачівська окр., Мукачеве, по схилу до р. Латориці, в дубово-грабовому лісі (Гринь!); Свалявська окр., по схилу від полонини Боршава до р. Ждимир, в буковому лісі (Гринь!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівська окр., окол. Рахова, у чагарнику (Барбарич!); г. Говерля, по схилах, на узліссі ялинового лісу (Кот.!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Обертинський рн, коло Незвиська (Катіна). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, схили до Дністра між Зеленим Гаєм і Івано-Золотим (Гринь!); Золото-Потіцький рн, схили над Дністром (Данилевська!); Чортківський рн, Ілашківецьке лісн., дубовий ліс „Галілея“ (Гринь!). — Кам'янець-Подільська обл.: Чемеровецький рн в ліску коло Кутківців (Панасюк!), зрідка трапляється коло Збрина (Рогов.); при Збручі; Кам'янець-Подільський рн, Жванець (Шмальг.); зрідка коло Завалля (Рогов.); Сатанівський рн, Турченці, грабовий ліс (Кот.!), між Зайчиками і Курівкою (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карп., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (зах. ч.).

Загальне поширення. Польща, Угорщина, Хорватія, Європейська частина СРСР (півд. захід).

Секція 2. **Chionorrhodon** (Spach) Schiffn. Приквіткові листки суцільні, цілокраї. Пелюстки-нектарники двогубі, відкриті. Насінина з великим пухирчастим придатком.

Рис. 7. *Чемерник червонуватий — Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit.

1058 (2). H. niger L. — Чемерник чорний. Рослина гола, 10—25 *см* завв. Прикореневі листки з довгими черешками, стоповидно-розсічені на 7—9 шкірястих, довгасто-оберненоланцетних, на верхівці пилчастих сегментів, лишаються на зиму. Квіткове стебло безлисте, з 1—2 квітками і 2—3 безколірними, суцільними, овальними, цілокраїми приквітками. Чашолистки яйцевидні або широкояйцевидні, 25—30 *мм* завд., брудноватобілі, при основі жовтуватозеленуваті, часто зовні трохи червонуваті. Пелюстки-нектарники трубчасті, трохи зігнуті, виразно двогубі, жовті; нижня губа невеличка, верхня — довга, язичковидна, пряма або на спинці зігнута, лишає вхід до трубочки відкритим. Листянка 25—30 *см* завд., з стовпчиком 7—10 *мм* завд., з виразними жилками; насінина довгасто-вальковидна, чорна, з великим білуватим пухирчастим придатком. 4. Цв. III—IV.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 558. Рогов., Обозр. (1869) 10. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 24.

— *H. purpurascens* Крашенинников в Фл. СССР, VII, 58, p.p., non L.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXI, fig. 4726.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., N 895.

В листяних лісах. — Дуже рідко трапляється в півд.-зах. ч. Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Жванець, грабово-дубовий ліс, ур. Рашків (Круцкевич!). — Одеська обл.: в лісі коло Саврані (Рогов.), Саврань (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (зах. ч.).

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Польща, Сербія, Греція, Європейська частина СРСР (півд. зах.).

Примітка. Після О. Л. Андржієвського до 1937 р. нікому не доводилось в межах УРСР збирати цю рослину. Тому навіть виник сумнів у тому, чи дійсно вона у нас трапляється. Так, Шмальгаузен, вказуючи в першому виданні своєї „Флори" місцезнаходження цієї рослини коло Саврані як безсумнівне, в другому виданні подає його під знаком запитання. У VII томі „Флоры СССР" Крашенінніков зовсім виключає цей вид зі складу флори СРСР, вказівку ж Ледебура щодо знаходження *H. niger* L. коло Саврані наводить в синоніміці виду *H. purpurascens* Waldst. et Kit. Проте в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР зберігається екземпляр цього виду з поміткою, зробленою рукою Бессера *„Helleborus niger* L. E. silvaticis Podoliae". Цікаво відзначити, що цей екземпляр відрізняється від західноєвропейських яйцевидною, а не широкояйцевидною формою чашолистків і вузенькими, лише у верхній частині зубчастими сегментами прикореневого листка. Крім того, в 1937 р. М. М. Круцкевич знайшов *H. niger* в грабово-дубовому лісі коло Жванця; цей екземпляр був переданий в гербарій Кам'янець-Подільського ботанічного саду.

Рід **292. Чорнушка — Nigella L.**

L., Sp. pl. (1753) 534.

Оцвітина подвійна. Чашолистків 5, пелюстковидних, опадаючих. Пелюсток-нектарників 5—8, з нігтиком та двогубою пластинкою, при основі пластинки знаходиться медова ямочка. Тичинки численні. Маточок 2—10; зав'язі 1-гнізді, з численними насінними зачатками. Плід збірний,

з 2—10 листянок; листянки здуті або плоско сплюснуті, б.-м. зрослі поміж собою. — Однорічні рослини з поодинокими квітками і здебільшого з двічі або тричі пірчасто-розсіченими листками.

До складу роду входить понад 20 видів, поширених переважно в Середземномор'ї, а також в Середній Європі і в Західній Азії. В нашій флорі в дикому стані трапляються 2 середземноморських види: *N. arvensis* і *N. segetalis*. Крім того, 2 види широко культивуються; всі вони належать до секції *Eunigella* Prantl.

---

1. Листянки зрослися між собою по всій довжині до основи носиків . . . . . 2.
— Листянки зрослися між собою лише до середини або до $^2/_3$ своєї довжини . . . . . 3.
2. Листянки бородавчасті. Квітка не має покривала з верхівкових листків. Частки листків лінійні . . . **(3). Ч. посівна — N. sativa L.**
— Листянки гладенькі. Квітка обгорнута покривалом з верхівкових листків, яке перевищує її. Частки листків шиловидні . . . . . **(4). Ч. дамаська — N. damascena L.**
3 (1). Чашолистки на верхівці раптово загострені. Пиляки на верхівці довго загострені: листянки зрослі до середини (рідше майже до $^2/_3$ своєї довжини), з 3 виразними жилками по всій довжині . . . . . **(1). Ч. польова — N. arvensis L.**
— Чашолистки на верхівці тупі; пиляки на верхівці коротко загострені або тупі; листянки зрослі до $^2/_3$ своєї довжини, з помітними лише на верхівці боковими поздовжніми жилками . . . . . **(2). Ч. рільна — N. segetalis M.B.**

Секція 1. **Eunigella** Prantl. Чашолистки блакитні, довші за пелюстки; листянок 5—10, здутих або трохи сплюснутих, з б.-м. довгим носиком.

1059 (1). N. arvensis L. — Чорнушка польова. Сизозелена рослина, 20—50 *см* завв. Стебло прямостояче, здебільшого розгалужене, ребристе. Листки пірчасто-розсічені на вузьколінійні частки. Чашолистки округло-оберненояйцевидні, в нижній частині раптово звужені в нігтик, довжина якого б.-м. дорівнює пластинці, на верхівці раптово загострені, близько 20 *мм* завд., з виразними жилками, по краю хвилясто-виїмчасті. Пелюстки-нектарники з короткими нігтиками і двогубою пластинкою; верхня губа при основі округло розширена, на верхівці раптово витягнута в довге вістря; нижня губа довша за верхню, яйцевидна, на верхівці 2-роздільна, часто зеленувато забарвлена, з синіми поперечними смужками; пиляки на верхівці довго загострені. Листянки довгасті, з 3 виразними жилками по всій довжині, 12—15 *мм* завд., з носиками 5—9 *мм* завд., зрослі між собою до середини (рідше майже до $^2/_3$ своєї довжини); насінина 3-гранна, чорна, матова, зморшкувато-горбочкувата. ☉.Цв. VI, VII.

L., Sp. pl., ed. II (1762) 753. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 25. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 68.

— *N. foeniculacea* DC., Syst., I (1818) 328.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXX, fig. 4735.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., N 92.

По степових і кам'янистих схилах, засмічених місцях; іноді трапляється як бур'ян і в посівах. — Досить звичайна рослина в лісостепових і степових районах; зрідка трапляється і в лісових районах.

З.П. Волинська обл.: коло Любомля (Барбарич!); Луцьк (Рогов.). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльський рн, (Бельке). — Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Зелений Гай (Гринь!). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вербка (Лазаренко!); Старосушицький рн, коло Студениці, на Дністрі (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський рн, Ямпіль (Рогов., ц. м.). — Одеська обл.: Котовський рн, Борщі (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ситковецький рн, Щурівці (Гринь, Михайличенко!); Бершадський рн, Бершадське лісн.; Ольгопільський рн, Вовчак (Білозор!). — Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка (Зеров!); Богуславський рн, Хохітва (!); Богуслав (!); Миронівський рн, Маслівка (Семенкевич!); Умань (Пач.!); Ржищів (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кам'янський рн, Кам'янка (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: коло Артемівська (Окснер!), ст. Ясинувата (Шмальг.!); Краматорськ (Шмальг.). — Ворошиловградська обл.: Боково-Антрацитівський рн, Щотове (Підоплічка). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутове (!); Жданівська мр, Ляпине (!); Приморський рн, Старий Крим (!); Старо-Бешівський рн, Роздольне (!); Волноваський рн, Прохорівка (Шмальг.!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Муравйов!), Дудчани (Пач.!); Бериславський рн, Софіївка, Качкарівка (Пач.!); Херсон (Пач.!). — Миколаїв (Пач.!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков); Одеса, В. Фонтан (Васильєв!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Тихонівка (Кот.!).

Var. divaricata Boiss. Сиза, дуже розгалужена рослина; частки листків товстуваті, більш короткі; стеблові листки часто суцільні; листянки зернисто-шорсткі.

Boiss., Fl. or., I, 66. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 68.

По степах, степових і каменистих схилах. — Зрідка в донецькому Лісостепу і степовій частині УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Ворошиловградська мр, балка Вергунка (Підоплічка!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Волноваський рн, Прохорівка (!). — **П.З.С.** Херсон (Рябков!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Серед.-Дніпр., Верх.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ; Серед. Азія: Киз.-Кум. (зах. ч.).

Загальне поширення. Середня, Південна і Південно-східна Європа, Крим, Кавказ, Передня і Середня Азія, Північна Африка.

Примітка. На півдні УРСР росте дико по степових і кам'янистих схилах, але трапляється також і як бур'ян в посівах.

1060 (2). N. segetalis M.B. — **Чорнушка рільна.** Зелена рослина 20—50 *см* завв. Стебло прямостояче, просте або розгалужене, борозенчасте. Листки двічі пірчасто-розсічені на вузьколінійні частки. Чашолистки оберненояйцевидні, в нижній частині раптово звужені в нігтик, коротший за пластинку, на верхівці тупі, 10—12 *мм* завд., з виразними головними жилками; пелюстки-нектарники з короткими нігтиками і двогубою пластинкою; верхня губа при основі розширена, на верхівці витягнута в шиловидне вістря; нижня губа довша за верхню, на верхівці глибоко 2-роздільна; пиляки на верхівці коротко загострені або тупі. Листянки довгасті, зрослі між собою на $^2/_3$ своєї довжини, з помітними лише на верхівці боковими поздовжніми жилками, 12—17 *мм* завд., з носиком 4—6 *мм* завд., звичайно відігнутим; насінина 3-гранна, чорна, матова, зморшкувато-горбочкувата. ☉. Цв. VI.

M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 16. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 26. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 68.

По степових схилах, як бур'ян по засмічених місцях і в посівах. — Зрідка у злаковому степу.

П.З.С. Одеська обл.: Куяльницький лиман коло Одеси (Ліндем.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (південь); Кавказ, Іран.

1060[1] (3). N. sativa L. — **Чорнушка посівна.** Стебло прямостояче, 15—40 *см* завв., звичайно розгалужене, борозенчасте, б.-м. залозисто-пухнате. Листки двічі або тричі пірчасто-розсічені, з недовгими лінійними або широколінійними частками. Чашолистки яйцевидні або довгасті, в нижній частині звужені в коротенький нігтик — на верхівці тупі, іноді ж коротко загострені, 10—12 *мм* завд., з досить виразними жилками. Пелюстки-нектарники з короткими нігтиками і двогубими пластинками. Верхня губа довгаста, на верхівці витягнута у вістря; нижня губа довша за верхню, на верхівці глибоко 2-роздільна; пиляки на верхівці тупі, рідше трохи загострені. Листянки здуті, залозисто-бородавчасті, 12—15 *мм* завд., з ребристим, вздовж покрученим носиком, 7—10 *мм* завд., зрослі між собою по всій довжині до основи носиків; насінина 3-гранна, чорна, матова, зморшкувато-горбочкувата. ☉. Цв. VII.

L., Sp. pl. ed. II (1762) 753. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 26, Крашенинников в Фл. СССР, VII, 69.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXX, fig. 4736. Фл. СССР, VII, 65, табл. VI.

Культивується майже в усіх районах УРСР як харчосмакова рослина (походить з Південної Європи або з Західної Азії). Зрідка дичавіє.

Поширення по СРСР. Вказується як культурна рослина для таких районів: Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-

Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.; Серед. Азія: Прибалх., Тянь-Шан., Пам.-Алт.

Загальне поширення (в дикому стані). Південна Європа, Мала Азія, Передня Азія, Сірія, Палестина, Афганістан, Східна Індія, Північна Африка, Абіссінія.

Господарське значення. Добрий медонос. Насіння цієї рослини під назвою „чорнушки“ кладуть в хліб, у квашену капусту та ін., для чого ця рослина і культивується; іноді культивується також як олійна рослина, бо насіння містить 35% напіввисихаючої олії, придатної для їжі.

1060[2] (4). N. damascena L. — **Чорнушка дамаська. Нечоса.**

Стебло прямостояче, 25—50 *см* завв., просте або розгалужене, голе, борозенчасте. Листки двічі або тричі пірчасто-розсічені, з лінійно-шиловидними частками; верхні листки утворюють покривало навколо квітки, яке перевищує її. Чашолистки яйцевидні або яйцевидно-довгасті, в нижній частині звужені в нігтик, на верхівці з вістрям, 15—20 *мм* завд. Пелюстки-нектарники з короткими нігтиками і двогубою пластинкою. Верхня губа тупояйцевидна; нижня губа довша за верхню, на верхівці глибоко 2-роздільна. Пиляки тупі. Листянки здуті, гладенькі, 12—15 *мм* завд., з відігнутим носиком 7—10 *мм* завд., зрослі між собою по всій довжині до основи носиків; насінина 3-гранна, чорна, матова, зморшкувато-горбочкувата. ☉. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 584. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 26, Крашенинников в Фл. СССР, VII, 70.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXX, fig. 4737.

Культивується як декоративна рослина і зрідка трапляється здичавілою на засмічених місцях.

Поширення по СРСР. Культивується. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.; Схід. Закавк.

Загальне поширення (в дикому стані). Південна Європа, Мала Азія.

Примітка. Середземноморський вид, який культивується майже по всій УРСР як декоративна рослина.

Рід **293. Рівноплідник — Isopyrum** L.

L., Sp. pl. (1753) 557. Gen. pl., ed. V (1754) 242.

Оцвітина подвійна. Чашолистків 5—6, пелюстковидних, опадаючих. Пелюстки-нектарники дрібненькі, в нижній частині трубчасті, в кількості 5—6, чергуються з чашолистками. Тичинки численні. Маточок 2—5; зав'язь 1-гнізда, багатонасінна. Плід збірний, з 2—5 листянок. Багаторічні трав'янисті рослини з трійчасто роздільними листками.

До складу роду входить близько 30 видів, поширених в Голарктиці. В нашій флорі трапляється лише 1 європейський вид *I. thalictroides*, що належить до секції *Euisopyrum* Prantl.

Секція 1. **Euisopyrum** Prantl. Нектарники є.

1061 (1). I. thalictroides L. — **Рівноплідник рутвицелистий.** Кореневище з великою кількістю тонких шнуровидних коренів, з повзучими підземними гонами. Стебла прямостоячі, 20—30 *см* завв., у верхній частині розгалужені, як і вся рослина, голі. Листки з плівчастими прилистками; нижні листки з черешками і подвійно трійчастою пластинкою; верхні стеблові листки сидячі, трійчасті або 3-роздільні; частки листків оберненояйцевидні, на верхівці звичайно 3-роздільні. Суцвіття розгалужене, 5—10-квіткове; квітконіжки довгі, поодинокі в пазухах верхніх листків; чашолистки яйцевидні, тупі, білі. Листянки звичайно в кількості 1—3, сплюснуті, 5—7 *мм* завд., із зігнутим носиком, близько 2 *мм* завд.; насінина неправильно овальної форми, близько 2 *мм* завд., темнокоричнева, матова. 4. Цв. IV.

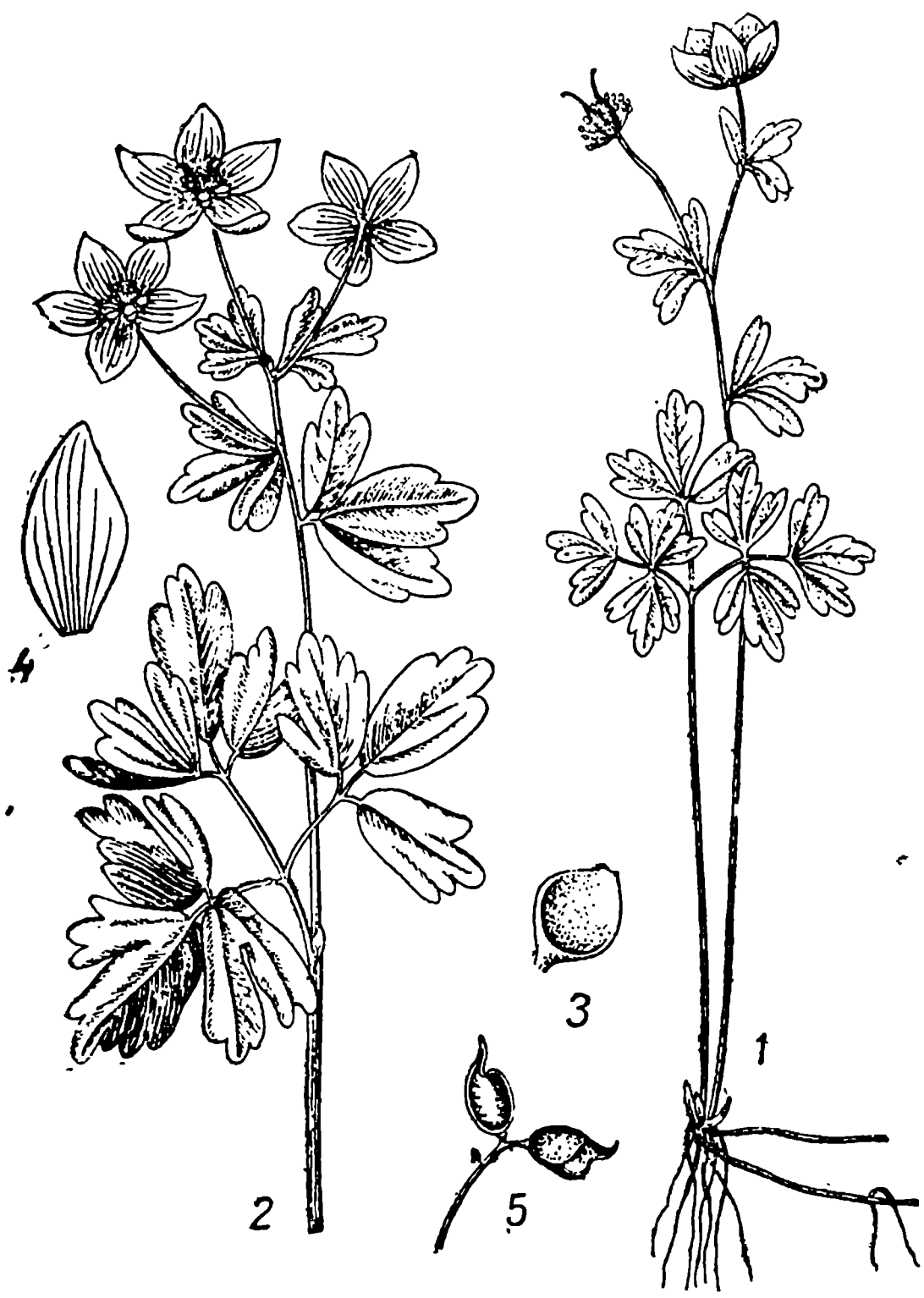

Рис. 8. *Рівноплідник рутвицелистий — Isopyrum thalictroides* L.

1 — загальний вигляд; *2* — верхня частина рослини; *3* — чашолисток; *4* — пелюстка; *5* — плоди.

L., Sp. pl. (1753) 557. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 26. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 74.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXIII, fig. 4728.

Видані зразки: Герб. русс. фл., № 1301. Pl. Polon. exsicc., N 210! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., N 212! Fl. hung. exsicc., N 162!

В тінистих листяних лісах, між чагарниками. — Зрідка трапляється в західних і правобережних лісових і лісостепових районах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., буковий ліс на схилах г. Говерля (Кот.!); Перечинська окр., від г. Маковці до Тур'їх-Реметів, в буковому лісі (Гринь!), Верба (Пач.). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.); Овадніський рн, Верба (Пач.!). — Житомирська обл.: Житомир (Липський!), Житомирський рн, Бистрик, на заболоченому лузі (Копачевська!).— Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Віньковецький рн, Пилипи-Олександрівські (Монтр.!);

Деражнянський рн, Божиківці (Монтр.!). — Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Будеї (Пач.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (!). — Київська обл.: Умань (Пач.!); Біла Церква (Гродзінський!); Богуслав, дубовий ліс на правому березі р. Росі (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн. (півн.-зах. ч.).

Загальне поширення. Франція, Північно-східна Іспанія, Північна і Середня Італія, Балканський п-ів (півн. ч.), УРСР (півд.-зах. ч.).

Рід **294. Актея — Actaea L.**

L., Sp. pl., I (1753) 504.

Оцвітина здебільшого подвійна. Чашолистки звичайно в кількості **4**, пелюстковидні, опадні. Пелюстки (стамінодії) дрібненькі, вгорі лопатковидно розширені, в кількості 4—6, без медової ямочки, іноді нерозвинені. Тичинки численні. Маточка 1, з 1-гніздою зав'яззю і широкою сидячою приймочкою. Плід — багатонасінна ягода. — Багаторічні трав'янисті рослини, з черговими, подвійно або потрійно трійчасто-пірчастими листками і дрібними квітками в грановидних суцвіттях.

До складу роду входить близько 10 видів, поширених в Європі, Азії та Північній Америці. В складі лісової і лісостепової флори УРСР є 1 представник цього роду.

1062 (1). A. spicata L. — Актея колосиста. Кореневище потовщене, багатоголове. Стебло 30—60 *см* завв., голе або у верхній частині б.-м. опушене. Листки подвійно трійчасто-пірчасті, здебільшого розсіяно опушені; частки листків яйцевидні або довгасті, коротко загострені, по краях надрізнопилчасті. Квітки зібрані короткими, під час цвітіння яйцевидними або овальними гронами (здебільшого їх 2 — верхівкове гроно і бокове, що виходить з пазухи верхнього листка), які при плодах видовжуються. Чашолистки білі, 3—4 *мм* завд.; пелюстки яйцевидні або еліптичні, звужені в нігтик, однакової довжини з зав'яззю або довші за неї. Ягода еліпсоїдальна або майже куляста, чорна. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 504 excl. var. *β*. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 27. Шипчинский в Фл. СССР, VII, 80.

— *A. spicata* var. *melanocarpa* Ledeb., Fl. Ross., 1, 71.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXXI, fig. 4739.

По тінистих широколистяних і мішаних лісах, густих чагарниках. — Досить часто в лісових районах і в Лісостепу (крім донецького).

Р.-О.Л. Львівська обл.: Золочівський рн, Ляцківське лісн. (Косець!). — **Зак.Л.** Закарпатська обл.: Перечинська окр., по схилу від г. Маковці до Тур'їх Реметів (Гринь!). — **З.П.** Волинська обл.: коло Киверців (Барбарич!). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький!). — Київська обл.: окол. Києва: ст. Буча, Голосієве (Семенкевич!), Пронівщина (Васильєв-Яковлєв!), Сирець (Зеров!); Васильківський рн, Дзвонкове (!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва за Дніпром, Микольське лісн. (Семенкевич!);

Броварський рн, Літківське ліс. (Сележинський!). — Чернігівська обл.: Ніжинський рн (Ракочі!), Зруб (Ракочі!); на півн. від Михайло-Коцюбинського (Невадовський). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Ободівський рн, Дохнянське ліс. (Гринь!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Черкаський рн (Зеров!); коло Сміли (Зеров!); Вільшанський рн, Будище (Підоплічка!); Києво-Святошинський рн, Хотів (Монтр.!); Богуславський рн, Яцюки, вогкий яр у листяному лісі (!); Таращанський рн, Лука (!), Бовкуни, грабові груди (!), Канівський рн, коло Канева, (Монтр.!), грабові груди по Меланчиному Потоку (!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, ліс. „Бабаки“ коло Ладана (Дубовик), Замостя (Дубовик!); Новобасанський рн, Козацьке, переліски над болотом „Супій“ (Д. Зеров і К. Зеров!). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Омельник, байрачні ліси на схилах правого берега Псла (!); Лубни (Рогов.!). — Харківська обл.: Дергачівський рн, за х. Семенівкою, ліс по балці (Лавр.!).

Var. major Andrz. Гроно видовжене; стиглі плоди темночервоні.

Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, 5. Рогов., Обозр. (1869) 13.

Ця форма знайдена Андржієвським коло Турчинець Кам'янець-Подільської обл. та коло Вінниці. Вона заслуговує спеціального вивчення.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Карпат., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ. (коло Тоб. і Тюм.); Ірт. (схід. ч.), Алт.

Загальне поширення. Північна, Середня і Східна Європа, Сибір, Кавказ, Афганістан, Центральна Азія, Манчжурія, Монголія, Китай, Японія, Північна Америка.

Примітка: Пачоський вважає *A. spicata* var. *major* Andrz. за синонім *A. erythrocarpa* Tisch., але, на нашу думку, ототожнювати їх не можна, бо, по-перше, форма, встановлена Андржієвським, відрізняється морфологічно від *A. erythrocarpa*, Tisch. (плоди її значно темніші, ніж у останньої, — вони темночервоні, майже чорні) і, по-друге, *A. erythrocarpa* Tisch. сибірський вид, поширений в лісовій смузі всього Сибіру і в хвойних лісах на півночі Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Актея — колосиста отруйна рослина, у худоби викликає запалення шлункового тракту. З молодих листків і гілочок здобувають червону фарбу для вовни, а з ягід і коренів — чорну фарбу.

Рід **295. Клопогін — Cimicifuga L.**

L., Amoen. acad., VIII (1758) 7.

Оцвітина звичайно подвійна. Чашолистки в кількості 4—5, пелюсткоподібні, опадні. Пелюстки-нектарники в кількості 4—5, дорівнюють чашолисткам, рідше пелюсток немає; тичинки численні, з довшими за чашолистки нитками; зовнішні тичинки часто неплідні; маточок 2—8; зав'язь 1-гнізда. Плід збірний з 2—3 (8) листянок, які сидять на б.-м. довгих ніжках. — Багаторічні трав'янисті рослини з черговими трійчастими або

трійчасто-пірчастими листками і дрібними, зібраними в прості або розгалужені грона квітками.

До складу роду входить близько 10 видів, поширених в Європі, Центральній і Східній Азії, а також в Північній Америці.

1063 (1). C. foetida L. — **Клопогін вонючий.** Кореневище грубе, багатоголове. Стебла прямостоячі, 80—200 *см* завв., трохи борозенчасті, в нижній частині голі або розсіяно опушені. Листки подвійно трійчасто-пірчасті, з яйцевидно-ланцетними, загостреними, по краях нерівномірно гостропилчастими частками (іноді частки пірчасто-надрізні або в нижній частині пірчасто-роздільні); нижні листки з довгими черешками, верхні — з короткими або майже сидячі; черешки й жилки листків розсіяно опушені простими і залозистими волосками. Суцвіття — просте або здебільшого розгалужене поникле гроно; гілки суцвіття і квітконіжки вкриті короткими, простими, сірими волосками з домішкою дрібненьких залозистих волосків; приквітки шиловидні, б.-м. дорівнюють квітконіжкам; чашолистки білуваті, 3—4 *мм* завд., нитки тичинок жовтуваті. Листянки звичайно в кількості 2—3, м'якопухнаті, 10—15 *мм* завд.; насінина 2,5—3 *мм* завд. ♃. Цв. VII, VIII.

L., Syst. Nat., ed. II (1767) 659. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 26.

— *Actaea cimicifuga* L., Sp. pl., ed. I (1753) 504. — *Cimicifuga cimicifuga* Aschers. u. Graebn., Synopsis, V, 2 (1926) 631. — *C. europaea* N. Schipcz. в Фл. СССР, VII (1937) 85.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXXI, fig. 4738.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1552. Fl. austro-hung. exsicc., N 2336 (sub *Actaea cimicifuga* L.).

По листяних лісах, узліссях, чагарниках. Зустрічається досить часто в лісовій і на Правобережжі в лісостеповій частині УРСР; на Лівобережжі в Лісостепу знайдена лише в окол. Полтави.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Перемишлянський рн, між Іванівкою і Подусовим (Косець.!). — **З.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Славута; Полонне (Пач.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир, Коростишів (Пач., ц. м.). — Київська обл.: Васильківський рн. Дзвонкове (Семенкевич!); окол. Києва: Святошине (Зеров!), Голосієве (Васильєв-Яковлєв!), Пронівщина (Зеров!), Пуща-Водиця (Васильєв-Яковлєв!), Совки (Лоначевський!), Кирилівська роща (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Голосків (Лазаренко!); Жванець (Рогов.), коло Проскурова (Шмальг.!); Сатанів, Нова Ушиця (Рогов.); Меджибізький рн, Лисогірка (Монтр.!). — Вінницька обл.: Немирівський рн (Гринь і Михайличенко). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Ружин (!). — Київська обл.: Білоцерківський рн, Черкас (Васильєв-Яковлєв); Канів (Вісюліна!); Біла Церква (Гродзінський); Сквира (Шмальг.); між Побережкою Богуславського рну і Чаплинкою Лисянського рну (!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (Мозир), Серед.-Дніпр.; Зах.-Сибір: Обськ. (на схід від Омська), Єніс., Ірт. (схід. ч.), Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол. (до Якутська), Анг.-Саян., Даур.

Загальне поширення. Середня Європа, Східна Європа (півд.-зах. ч.), Румунія, Сибір до Байкалу, Монголія, Китай, Японія.

Примітка. Шипчинський в „Флоре СССР“ відносить наші рослини до нового, встановленого ним виду *Cimicifuga europaea*, характерною ознакою якого він вважає голі від основи до суцвіття стебла. Оскільки серед переглянутого гербарного матеріалу з УРСР поряд з рослинами з голим стеблом є рослини, стебла яких пухнаті або розсіяноопушені простими з невеликою домішкою залозистих волосками, ми залишаємо за нашими рослинами стару назву.

Рід **296. Орлики — Aquilegia L.**

L., Gen. pl.. ed. 5 (1754) 237.

Оцвітина подвійна; чашолистки в кількості 5, пелюстковидні, опадні; пелюстки-нектарники лійковидні, з косим краєм, при основі видовжені в направлену донизу, на кінці пряму або загнуту гачком шпорку, на дні якої міститься мед; тичинки численні; внутрішні — з ланцетовидно розширеними плівчастими нитками, без пиляків. Маточки в кількості 5—15, з 1-гніздою зав'яззю і довгим стовпчиком. Плід збірний, з 5—15 багатонасінних листянок. — Багаторічні рослини з подвійно трійчастими або трійчастими листками і пониклими, поодинокими на верхівці стебла і гілок квітками.

До складу роду входить близько 50 видів, поширених в Європі, Азії, Північній та Центральній Америці. В СРСР поширено 16 видів, в УРСР — 4.

Всі види орликів — цінні декоративні рослини.

---

1. Голі або опушені простими короткими волосками рослини. Частки листків 3-лопатеві, зарубчасті . . . **(1). О. звичайні — A. vulgaris L.**
— Рослини залозисто-пухнаті, принаймні у верхній частині . 2.
2. Пластинки пелюсток коротші за шпорки . . . 3.
— Пластинки пелюсток довші за шпорки . . . . . **(4). О. трансільванські. — A. transsilvanica Schur.**
3. Стебло залозисто-пухнате. Тичинки не перевищують пелюсток . . . . . **(3). О. чорніючі — A. nigricans Baumg.**
— Стебло вкрите залозистими волосками лише в суцвітті. Тичинки перевищують пелюстки . . . . . **(2). О. довгочашкові — A. longisepala Zimm.**

1064 (1). A. vulgaris L. — Орлики звичайні. Кореневище грубе, коротке, часто багатоголове. Стебло прямостояче, 30—80 *см* завв., у верхній частині розгалужене, опушене, в нижній голе або розсіяно опушене, в суцвітті разом з квітконіжками розсіяно опушене. Листки б.-м. пухнаті, зісподу звичайно сизуваті; прикореневі — з довгими черешками, подвійно трійчасті, з 3-лопатевими, по краях зарубчастими частками; стеблові — з короткими черешками, трійчасті, з 3-лопатевими, по краях зарубчастими або цілокраїми частками. Квітки 4—5 *см* діам.,

Рис. 9. *Орлики звичайні — Aquilegia vulgaris* L.

звислі на довгих, поодиноких в пазухах листків квітконіжках, утворюють розлоге суцвіття. Чашолистки еліптичні або яйцевидні, 20—25 *мм* завд., сині, лілові, рожеві або білі; пелюстки-нектарники разом із шпоркою 15—30 *мм* завд., забарвлені так само, як і чашолистки, на верхівці трохи виїмчасті; шпорка на кінці загнута гачком; тичинки довжиною б.-м. дорівнюють пелюсткам. Листянки 15—25 *мм* завд., з носиком 6—7 *мм* завд.; насінина близько 2 *мм* завд., чорна, блискуча. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 752. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 27. Булавкіна в Фл. СССР, VII, 94.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXIV, fig. 4729! Фл. СССР, VII, 83, табл. VII, рис. 10.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 892.

По лісах, між чагарниками. — Зрідка зустрічається в лісових і правобережних лісостепових районах. В інших районах поширена лише як культурна рослина, іноді як здичавіла.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр. (Маржинський). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Пуща-Водиця (Семенкевич!, Васильєв-Яковлєв); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (Андрж.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла (Тржебінський); Миронівський рн, Козин; Канів (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (півд. ч.), Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, Європейська частина СРСР (вказані райони); занесено також у Північну Америку.

Господарське значення. Культивується в садах і парках УРСР як декоративна рослина; утворює кілька форм (зокрема, з махровими квітками). Зустрічаються в культурі ще види *A. coerulea, A. chrysantha* та ін., а також їх гібриди.

1065 (2). A. longisepala Zimm. — **Орлики довгочашкові.** Кореневище грубе, коротке. Стебло прямостояче, 45—80 *см* завв., округле, у верхній частині розгалужене, коротко опушене, в суцвітті до простих волосків домішуються ще залозисті. Прикореневі листки на довгих (20—25 *см* завд.) черешках, двічі 3-роздільні, голі, з обох боків звичайно зелені; частки їх по краях зарубчасті; стеблові листки з короткими черешками, трійчасті, з 3-лопатевими, по краях зарубчастими або зубчастими частками. Квітки великі, звислі на довгих, поодиноких в пазухах листків квітконіжках, утворюють розлоге суцвіття. Чашолистки ланцетні або еліптичні, 35—38 *мм* завд., темнолілові; пелюстки-нектарники разом із шпоркою близько 30 *мм* завд., такого ж забарвлення, як і чашолистки, на верхівці трохи виїмчасті, шпорка близько 20 *мм* завд., на кінці загнута гачком; тичинки довші за пелюстки. Листянки 18—30 *мм* завд., з носиком 6—8 *мм* завд.; насінина близько 2,5 *мм* завд., чорна, блискуча. 4. Цв. VI, VII.

Zimmeter, Verw.-Verh. Europ. Aquileg., (1875) 26.
— *A. vulgaris longisepala* Javorka, Magyar Fl., I (1924) 356.

По гірських луках. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Герішеська (Малиновський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Карпати.
Господарське значення. Придатна для культури як цінна декоративна рослина.

1066 (3). A. nigricans Baumg. — **Орлики чорніючі.** Кореневище коротке, грубе. Стебло прямостояче, 20—40 *см* завв., розгалужене, вгорі разом з квітконіжками залозисто-пухнате. Листочки подвійно трійчасті; частки їх до половини розсічені на зарубчасті часточки; зісподу листки опушені; прикореневі листки на довгих черешках. Квітки 3—5 *см* діам., звислі на довгих квітконіжках, утворюють розлоге суцвіття. Чашолистки еліптичні, 25—30 *мм* завд., звичайно темнофіолетові, рідше рожеві або білі; пелюстки-нектарники разом із шпорками 20—30 *мм* завд., забарвлені так само, як і чашолистки; шпорка довша за пластинку пелюстки, на кінці загнута гачком; тичинки довжиною б.-м. дорівнюють пелюсткам. Листянки 15—35 *мм* завд., з носиком 5—7 *мм* завд.; насінина 2,3—2,5 *мм* завд., чорна, трохи зерниста, блискуча. ♃. Цв. VI, VII.

Baumg., Enum. Stirp. Transs., II, 104. Zapal., Consp. fl. Galic., t. II, 197.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. CXV, fig. 4731.

По вапнякових схилах. — У смузі криволісся в Карпатах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: г. Свидовець (Запал.). Наводиться для **К.Л.**

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.
Господарське значення. Придатна для культури як декоративна рослина.

1067 (4). A. transsilvanica Schur. — **Орлики трансільванські.** Кореневище коротке, грубе. Стебло прямостояче, 15—30 *см* завд., розгалужене, разом з квітконіжками і листянками залозисто-пухнате. Листки подвійно трійчасті, частки їх до половини розсічені на зарубчасті часточки; зісподу листки трохи опушені, прикореневі листки з довгими черешками. Квітки 4—5 *см* діам., звислі на довгих квітконіжках, утворюють (1)2—3-квіткове розлоге суцвіття. Чашолистки широкоеліптичні, 25—30 *мм* завд., блакитносині або фіолетові, пелюстки-нектарники разом із шпорками 25—30 *мм* завд., забарвлені так само, як і чашолистки; пластинка пелюсток довша за шпорку, шпорка на кінці загнута гачком; тичинки довжиною б.-м. дорівнюють пелюсткам або помітно коротші. Листянки 15—35 *мм* завд., з носиком 5—7 *мм* завд.; насінина 2,3—2,5 *мм* завд., чорна, крапчасто-зморшкувата, не блискуча. ♃. Цв. VI—VII.

Schur, Verh. Siebend. Ver. Naturw. (1852) 94. Fl. polska, t. III, 16.

По вапнякових схилах в альпійському поясі Карпат. — Наводиться для **К.Л.** (Буковина).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа (півд.), Карпати.

Господарське значення. Придатна для культури як декоративна рослина.

Рід **297. Сокирки — Consolida** DC.

DC., Syst. I (1818) 341.

Квітки неправильні; чашолистки в кількості 5, пелюстковидні, верхній при основі видовжений в шпорку; пелюстка-нектарник 1, при основі з шпоркою, що вкладена в шпорку верхнього чашолистка. Стамінодіїв немає; маточка 1. — Однорічні трави з глибоко розсіченими листками.

---

1. Квітки зібрані б.-м. густим гроном; зав'язь і плід пухнаті . . . 2.
— Квітки в рідких гронах, зібраних волотистим суцвіттям; зав'язь і плід голі . . . . . 3.
2. Шпорка 8—9 *мм* завд. Носик листянки 1—1,5 *мм* завд. . . . . **(4). С. східні — C. orientalis** (J. Gay.) Schröd.
— Шпорка 15—16 *мм* завд. Носик листянки 2,5—2,75 *мм* завд. . . . . **(3). С. Аяксові — C. Ajacis** (L.) Schur.
3. Чашолистки 12—15 *мм* завд.; листянки 12—15 *мм* завд. . . . . **(1). С. польові — C. arvensis** Opiz.
— Чашолистки 7—10 *мм* завд.; листянки 8—10 *мм* завд. . . . . **(2). С. волотисті — C. paniculata** Schur.

1068 (1). C. arvensis Opiz. — **Сокирки польові.** Гола або б.-м. пухната рослина, 15—50 *см* завд. Стебло у верхній частині розчепірено-галузисте. Листки подвійно тройчасто розсічені, з лінійними частками; нижні листки з черешками, які звичайно коротші за пластинку листка, верхні — сидячі. Квітки синьофіолетові, рідше блакитні, на довгих квітконіжках, зібрані рідкими гронами, які утворюють волотисте суцвіття; приквітки і приквітнички суцільні, значно коротші за квітконіжки; чашолистки яйцевидно-ланцетні, 12—15 *мм* завд., шпорка верхнього чашолистка 15—20 *мм* завд. Пелюстка-нектарник має вигляд неглибоко 3-лопатевої пластинки, при основі витягнутої в шпорку, яка вкладена в шпорку верхнього чашолистка. Листянка 12—15 *мм* завд., майже в 3 рази довша за свою ширину, гола; насінина 2—2,5 *мм* завд., оберненояйцевидна, темносіра, вкрита поперечними рядами тоненьких плівчастих лусочок. ☉. Цв. VI, IX.

Opiz, Sezn. (1852) 32.

— *Delphinium consolida* L., Sp. pl., ed. I (1753) 530. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 28. Невский в Фл. СССР, VII, 102. — *C. segetum* Schur, Verh. Sieb. Nat. Ver., IV (1853) 43.

Рис. 10. *Сокирки польові — Consolida arvensis* Opiz.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

Рисунки: Фл. БССР, II, 305, табл. LXXX. Фл. СССР, VII, 107, табл. VIII, рис. 6.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1102!

В посівах, при дорогах. — Звичайно по всій УРСР, крім високогірних районів та Степу; в Степу рідшає і на півдні зникає.

Л.З.-Л.С. Полтавська обл.: Кишеньківський рн, коло Ульянівки (Цінгер!). — Харківська обл.: Боровський рн, Шийківка (Васильєв); Близнюківський рн, Добровілля (Биков!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське ліс. (Кравченко!).

F. pallidum Iverns. Квітки білі.

Iverns in Bot. Notiser. (1875) 81.

Зрідка трапляється поруч з типовою формою.

П.Л.-С. Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтр.), Канів (!!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Роменський рн (Шмальг.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Обськ., Ірт.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західний Сибір. Занесено в Північну Америку.

Господарське значення. Польовий бур'ян. Засмічує ярі й озимі посіви зернових хлібів, причому насіння його вистигає одночасно з ними і засмічує зерно.

1069 (2). C. paniculata Schur. — **Сокирки волотисті.** Гола або б.-м. пухната рослина, 40—120 *см* завв. Стебло у верхній частині дуже розчепірено-галузисте. Листки двічі трійчасто розсічені на вузьколінійні часточки; нижні листки з черешками, які звичайно коротші за пластинку листка, верхні — сидячі. Квітки фіолетовосині, на довгих квітконіжках, зібрані рідкими гронами, які утворюють волотисте суцвіття; приквітки і приквітнички суцільні, значно коротші за квітконіжки. Чашолистки яйцевидно-довгасті, 7—10 *мм* завд., шпорка верхнього чашолистка 13—16 *мм* завд.; пелюстка-нектарник має вигляд неглибоко 3-лопатевої пластинки, при основі витягнутої в шпорку, яка вкладена в шпорку верхнього чашолистка. Листянка 8—10 *мм* завд., вдвоє довша за свою ширину, гола; насінина близько 2 *мм* завд., оберненояйцевидна, чорно-сіра, вкрита поперечними рядами тоненьких плівчастих лусочок. ⊙. Цв. VI—IX.

Schur in Verh. Sieb. Nat. Ver., IV (1853) 47.

— *Delphinium paniculatum* Host, Fl. Austr., II (831) 65. Невский в Фл. СССР, VII, 103.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LXVI, fig. 4669. Фл. СССР, VII, 107, табл. VIII, рис. 7.

По степових і каменистих схилах, а також як бур'ян у посівах або не засмічених місцях у Степу і в півд. ч. Лісостепу.

П.Л.-С. Миколаївська обл. (!). — Окол. Кіровограда (!). — **Л.Л.-С.** (на півд.), **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Даг., Тал.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа (півд. ч.), Середземномор'я.

Господарське значення. Польовий бур'ян. Засмічує ярі й озимі посіви; насіння вистигає одночасно з насінням культурних рослин і засмічує зерно.

1069[1] **(3). C. Ajacis** (L.) Schur. — **Сокирки Аяксові.** Стебло прямостояче, 20—80 *см* завв., здебільшого розгалужене, притиснуто пухнате. Листки двічі або тричі трійчасто розсічені на вузьколінійні або лінійні часточки; нижні листки з черешками, які звичайно коротші за пластинку листка, верхні — сидячі. Квітки зібрані б.-м. густим гроном; квітконіжки 5—10 *мм* завд., притиснуто пухнаті; нижні приквітки пальчасто-розсічені, з лінійними частками, верхні — суцільні, лінійні; приквітки дрібненькі, лінійні. Квітки блакитні, рожеві або білуваті; чашолистки ланцетно- або округло-яйцевидні, 15—20 *мм* завд., шпорка верхнього чашолистка 10—15 *мм* завд., пелюстка-нектарник має вигляд 3-лопатевої пластинки, при основі витягнутої в шпорку, яка вкладена в шпорку верхнього чашолистка; шпорка пелюстки 10—16 *мм* завд., не коротша за її пластинку. Листянка 12—20 *мм* завд., на верхівці збоку продовжена в коротенький носик, пухната від простих білуватих волосків і жовтуватих, при основі пухиревидно здутих волосків; насінина б.-м. округла, 3-гранна, 1—1,5 *мм* діам., чорна, вкрита поперечними рядами тоненьких плівчастих лусочок. ⊙. Цв. VI—VII.

Schur in Verh. Sieb. Nat. Ver., IV (1853) 47.
— *Delphinium ajacis* L., Sp. pl. (1753) 531. Невский в Фл. СССР, VII, 104.

Розводиться по квітниках, а також зрідка трапляється як здичавіла.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси, як здичавіла на засмічених місцях поблизу житла (Шестериков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (здичавіла), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Кара-Кум.

Загальне поширення. Середземномор'я; в Середній і Східній Європі (півд. ч.) культивується і часто дичавіє.

Господарське значення. Часто культивується в садах як декоративна рослина; легко поширюється самосівом.

1070 (4). C. orientalis (G. Gay.) Schröd. — **Сокирки східні.** Стебло прямостояче, 20—80 *см* завв., здебільшого розгалужене, притиснуто пухнате. Листки двічі або тричі трійчасто розсічені на вузьколінійні або лінійні часточки; нижні листки з черешками, які звичайно коротші за пластинку листка, верхні — сидячі. Квітки зібрані густим, здебільшого довгим гроном; квітконіжки притиснуто пухнаті, 8—20 *мм* завд.; нижні приквітки пальчасто-розсічені, лінійні; приквітнички лінійні. Квітки звичайно фіолетові, зрідка рожеві або білуваті; чашолистки

ланцетно- або округло-яйцевидні, 12—20 *мм* завд.; шпорка верхнього чашолистка 8—10 *мм* завд.; пелюстка-нектарник має вигляд 3-лопатевої пластинки, при основі витягнутої в шпорку, яка вкладена в шпорку чашолистка; шпорка пелюстки 8—9 *мм* завд., коротша за її пластинку. Листянка 15—25 *мм* завд., на верхівці з одного боку продовжена в коротенький носик, пухната від простих білуватих і жовтуватих, при основі пухиревидно здутих волосків; насінина кулясто-3-гранна, 1—1,5 *мм* діам., чорна, вкрита поперечними рядами тоненьких плівчастих лусочок. ⊙. Цв. VI—VII.

Schödinger in Abhandl. Zool.-bot. Ges. Wien, IV, 5 (1909) 8.

— *Delphinium orientale* J. Gay apud Demoulins, Gat. Dordogne (1840) 12. Невский в Фл. СССР, VII, 105. — *D. Ajacis* L. subsp. *orientale* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 28.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 607!

По степових схилах і як бур'ян у посівах. — Зрідка в Степу і в півд.-зах. ч. Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: окол. Кам'янця-Подільського. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!). — Кіровоградська обл.: Єлисаветградка (Ліндем.!). — **П.З.-С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Новоодеський рн, Воронцівка (Муравйов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховський рн, Наталівка (Пач.); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Шалит!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ (до 2000 *м* вис.): Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа (півд. ч.), Середземномор'я, Кавказ, Середня Азія.

Господарське значення. Польовий бур'ян; засмічує посіви озимої пшениці, достигає і обмолочується разом з нею, тому насіння і засмічує зерно. Придатна як декоративна рослина для культури.

Рід 298. **Дельфіній — Delphinium L.**

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 236; Syst., ed. I (1735).

Квітки зигоморфні. Чашолистки в кількості 5, пелюстковидні, верхній при основі видовжений в шпорку. Пелюстки-нектарники в кількості 2, при основі з шпорками, які вкладені в шпорку чашолистка; є також 2 пелюстковидні стамінодії, з вузенькими нігтиками і суцільним відгином. Тичинки численні. Маточки в кількості 3(5), з 1-гніздою зав'яззю. Плід збірний, з 3(5) листянок. — Багаторічні трав'янисті рослини, з пальчасто-лопатевими або пальчасто-розсіченими листками.

В складі роду налічується близько 200 видів, поширених в Європі, Азії, Північній Америці та в горах Східної Африки. В СРСР росте 84 види, в УРСР — 8.

1. Пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, значно темніші за синюваті або фіолетові чашолистки і коротші за них . . . . . 2.
— Пелюстки-нектарники і стамінодії сині, фіолетові або темнопурпурові, майже не відрізняються за своїм забарвленням від чашолистків і звичайно б.-м. дорівнюють їм довжиною . . . . . 5.
2. Пластинки листків при основі широко- або вузькосерцевидні, рідше обрублені . . . . . 3.
— Пластинки, принаймні у деяких листків, при основі клиновидні . 4.
3. Гілочки суцвіття, як і квітконіжки, голі і гладенькі . . . . . **(3). Д. середній — D. intermedium** Sol.
— Гілочки суцвіття, як і квітконіжки, пухнаті . . . . . **(4). Д. східнокарпатський — D. nacladense** Zapal.
4 (2). Приквітнички лінійні або вузьколанцетні, довжина їх не менше як в 5 разів перевищує їх ширину . . . . . **(1). Д. клиновидний — D. cuneatum** Stev.
— Приквітнички яйцевидні або яйцевидно-ланцетні . . . . . **(2). Д. Литвинова — D. Litvinovii** Samb.
5 (1). Чашолистки темнопурпурові . . . . . **(7). Д. пунцовий — D. puniceum** Pall.
— Чашолистки фіолетові або синьоблакитні . . . . . 6.
6. Чашолистки зовні та зсередини зовсім голі, лілові . . . . . **(6). Д. голоплодий — D. leiocarpum** Huth.
— Чашолистки зовні, переважно вздовж спинки, пухнаті від простих, рідше залозистих волосків . . . . . 7.
7. Чашолистки лілові, оберненояйцевидні, тупі . . . . . **(5). Д. надрізний — D. fissum** Waldst. et Kit.
— Чашолистки синьоголубі, яйцевидні, на верхівці трохи відтягнуті й тупувато загострені . . . . . **(8). Д. Сергія — D. Sergii** Wissjul.

Секція 1. **Elatopsis** Huth. Пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, значно темніші за чашолистки і коротші за них. Стамінодії з глибоконадрізним відгином, при основі вирізи з верхнього боку з пучком жовтуватих волосків.

1071 (1). D. cuneatum Stev. — **Дельфіній клиновидний.** Стебло прямостояче, 50—150 *см* завв., просте або при основі розгалужене, б.-м. ребристе, в нижній частині майже голе, у верхній коротко опушене. Листки в обрисі округло-нирковидні, при основі клиновидні, зісподу і по жилках притиснуто пухнаті або майже голі, глибоко 3-роздільні на довгасто-ромбічні, здебільшого 3-роздільні сегменти, частки яких несуть по боках по 1—2 зубці; черешки листків при основі майже не розширені, звичайно війчасто-волосисті. Квітки в простому або при основі розгалуженому звичайно рідкоквітому гроні; нижні приквітки здебільшого 2—3-роздільні, рідше суцільні, верхні — вузьколанцетні або лінійні; приквітнички лінійні або вузьколанцетні, довжина їх разів у 5 перевищує ширину. Чашолистки яйцевидні, 12—15 *мм* завд., сині, коротко опушені

або голі, шпорка верхнього чашолистка 10—14 *мм* завд., на кінці здебільшого б.-м. загнута; пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, коротші за чашолистки; стамінодії надрізані на 2 лопаті, по краю війчасті. Листянки голі або розсіяно опушені, 10—15 *мм* завд.; насінина 3-гранна, темносіра, по ребрах ширококрилата. 4. Цв. VII—VIII.

Stev. in DC., Syst. nat., I (1818) 359. Невский в Фл. СССР, VII, 148, p.p. — *D. elatum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 29 non L.

По узліссях, степових чагарниках. — Зрідка в Лісостепу і в півн. ч. Степу.

П.Л.-С. Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Білоцерківський рн, коло Білої Церкви (Рогов.!), коло Озерної (Рогов.). — Кіровоградська обл.: сосновий ліс між Кожаркою Чигиринського рну та Чаплищем Ново-Георгіївського рну (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Конотопський рн. (Д. Мирошниченко!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Іванівка (Васильєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. За браком матеріалу загадковими лишаються для нас намічені Бессером і Андржієвським з циклу форм *D. elatum* види — *D. kioviense* Bess. і *D. macranthum* Andrz.

1072 (2). D. Litvinovii Samb. — **Дельфіній Литвинова.** Стебло прямостояче, 50—120 *см* завв., просте або при основі розгалужене, в нижній частині голе або коротко опушене, у верхній — разом з приквітками і квітконіжками коротко опушене; листки в обрисі округло-ниркоподібні, при основі клиновидні, зісподу і по жилках притиснуто пухнаті, пальчасто-5—7-роздільні на довгасто-ромбічні, здебільшого 3-роздільні сегменти, частки яких іноді з 1—2 боковими зубцями; черешки листків при основі не розширені, звичайно війчасто-волосисті. Суцвіття — просте або розгалужене гроно; нижні приквітки здебільшого 3-роздільні, рідко суцільні, верхні — ланцетні; приквітнички яйцевидні або яйцевидно-ланцетні. Чашолистки сині, яйцевидні, 12—15 *мм* завд., коротко опушені, рідше майже голі; шпорка верхнього чашолистка 12—14 *мм* завд., на кінці здебільшого загнута; пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, коротші за чашолистки; стамінодії надрізані на 2 лопаті, по краю війчасті. Листянки голі або коротко опушені, 10—15 *мм* завд.; насінина 3-гранна, темносіра, по краях ширококрилата. 4. Цв. VII.

Самбук в Журн. Русск. бот. общ., XIV, 4, (1929) 421.

— *D. rossicum* Litw. Маевский, Фл. Сред. Росс., вид. 5 (1917) 24. Pawl., Studien über mitteleur. Delph, III—IV, 153, non Rouy. — *D. elatum* v. *cuneatum* auct. ross., p.p. — *D. cuneatum* Невский в Фл. СССР, VII, 148, p.p.

По узліссях, чагарниках, каменистих схилах. — Зрідка в лівобережному Лісостепу.

Л.Л.-С. Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Кот.!). — Сумська обл.: Грунський рн, коло Павлівки (Рогов!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: окол. Слов'янська (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон.
Загальне поширення. Ендем півд. сходу Європейської частини СРСР.

Примітка. Невський (ц. м.) вказує, що опублікування *D. rossicum* Д. І. Литвиновим є досадним непорозумінням, і приєднує цей вид до *C. cuneatum* Stev., вважаючи, що, крім наявності опушення, він морфологічно нічим не відрізняється від *D. cuneatum* Stev.; оскільки ж сам Стевен під *D. cuneatum* розумів опушені рослини, цілком доцільно приєднати до цього виду і рослини, описані як *D. rossicum* Litw. Але, як показує діагноз Литвинова, характерною ознакою встановленого ним виду він вважав форму приквітків, густіше грono і здебільшого пальчасто-5—7-роздільні (а не 3-роздільні, як звичайно у *D. cuneatum* Stev.) верхні листки. Тому що на переглянутих нами, на жаль дуже нечисленних, екземплярах цього виду всі згадані ознаки добре виявлені і дійсно відрізняють його від *D. cuneatum* Stev., подаємо його як окремий вид, зберігаючи за ним назву *D. Litvinovii* Sambuk, бо назва *D. rossicum* була ще в 1823 р. надана іншому видові. Щодо географічного поширення, то *D. Litvinovii* Samb. поширений лише в лівобережному Лісостепу (серед гербарного матеріалу з Правобережжя його не було), а *D. cuneatum* Stev. трапляється в Лісостепу і в півн. ч. Степу по всій УРСР.

1073 (3). D. intermedium Sol. — **Дельфіній середній.** Стебло прямостояче, 80—150 *см* завв., просте або розгалужене, при основі б.-м. довго або коротко опушене; у верхній частині разом з квітконіжками голе і гладеньке. Листки в обрисі півкруглі, при основі широко- або вузькосерцевидні, зісподу звичайно голі, по краю коротко опушені, глибоко розділені на довгасті, 3—4-роздільні часточки, які по боках несуть по 1—3 зубці; черешки нижніх листків з рідкими волосками, верхніх — голі. Квітки у видовженому, простому або розгалуженому 10—45(55)-квітковому суцвітті. Приквітки суцільні або 2—3-, рідше 4—5-роздільні; приквітнички лінійні або вузьколанцетні, голі, рідше з розсіяними волосками. Чашолистки широкояйцевидні, яйцевидні або довгасті, 14—23 *мм* завд., блакитнофіолетові; шпорка верхнього чашолистка 15—23 *мм* завд., на кінці трохи загнута; пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, коротші за чашолистки. Листянки звичайно голі, рідше б.-м. опушені. 4. Цв. VII—VIII.

Soland in Ait., Hort. Kew., ed I (1789) 243.
— *D. elatum* subsp. *intermedium* (Sol.) Fleisch et Lind. Pawl., Mitteleurop. Delph., III, 96.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helw., IV, tab. LXXII, fig. 4676.

По чагарниках і каменистих місцях. — Відомий лише з Буковини.

К.Л. Наводиться для Буковини (Продан).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

Примітка. Критичний вид, що вимагає дальшого вивчення, чого ми не можемо зробити тепер за браком матеріалу. Рослини з Буковини Запалович розглядає як окрему різновидність var. *bucovinense* Zapal., у якої стебла, особливо вгорі, опушені, а чашолистки дрібніші, 14—21 *мм* завд.

1074 (4). D. nacladense Zapal. — **Дельфіній східнокарпатський.** Стебло прямостояче, 40—60 *см* завв., здебільшого розгалужене, вгорі разом з квітконіжками залозисто-пухнате. Листки в обрисі півкруглі, при основі широко- або вузькосерцевидні, пальчасто-5—7-роздільні, сегменти їх 3-роздільні, зубчасті, черешки листків б.-м. розсіяно опушені. Квітки зібрані видовженим гроном; приквітки суцільні або 2—4-роздільні; приквітнички лінійні або вузьколанцетні. Чашолистки яйцевидні, 4—14 *мм* завд., тупі, блакитнофіолетові, шпорка верхнього чашолистка до 30 *мм* завд., на кінці трохи загнута; пелюстки-нектарники і стамінодії чорнобурі, коротші за чашолистки. Листянки 6—9,5 *мм* завд., звичайно опушені. ♃. Цв. VII—VIII.

Zapal., Consp. fl. Galic., II (1908) 202. Fl. polska, t. III, 18.

По вапнякових скелях. — У Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Жаб'ївський рн, Чивчин (Запал.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Східні Карпати.

Секція 2. **Diedropetala** Huth. Пелюстки-нектарники і стамінодії майже не відрізняються своїм забарвленням від чашолистків і звичайно б.-м. дорівнюють їм довжиною. Стамінодії з відгином, глибоко розсічені на 2 загострені, по краю біловійчасті лопаті.

1075 (5). D. fissum Waldst. et Kit. — **Дельфіній надрізний.** Стебло прямостояче, 40—80 *см* завв., просте або розгалужене, коротко опушене або майже голе. Листки пальчасто-5-роздільні; частки їх двічі трійчасто розсічені на лінійні часточки; нижні листки на довгих (в 4—5 разів довших за пластинку) черешках; черешки листків при основі розширені, разом з пластинками коротко опушені. Квітки фіолетові, зібрані простим або розгалуженим, досить густим гроном; нижні приквітки 2—3-роздільні, всі інші суцільні, коротші за квітконіжки, разом з квітконіжками густоволосисті; приквітки лінійні або лінійно-шиловидні, пухнаті, наближені до основи квіток; чашолистки 10—12 *мм* завд., оберненояйцевидні, зовні густо опушені, тупі; шпорка верхнього чашолистка 10—15 *мм* завд., на кінці б.-м. загнута; пелюстки-нектарники і стамінодії майже дорівнюють чашолисткам; стамінодії на верхівці розділені на 2 лопаті, по краю війчасті. Листянки коротко опушені. ♃. Цв. VII.

Waldst. et Kit., Descr. et icones plant. rar. Hung., I (1803) 83.
— *D. hybridum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 28, p.p.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LXX, fig. 4675.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2907.

По степових схилах і узліссях. — Може бути знайдений в Карпатах, півд.-зах. Прикарпатті і в півд.-зах. ч. Степу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верхн.-Дністр., Причорн. (?).

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина УРСР (півд.) (?).

1076 (6). D. leiocarpum Huth. — **Дельфіній голоплодий.** Стебло прямостояче, 50—120 *см* завв., просте або розгалужене, опушене в нижній частині простими короткими волосками, вгорі, крім того, — і залозистими волосками. Листки розсіяно опушені або голі, майже до основи пластинки пальчасто-5-роздільні, частки їх глибоко двічі-тричі трійчасто розсічені на лінійні часточки; нижні листки на довгих (15—20 *см* завд.) черешках, які при основі розширені. Квітки зібрані простим, густим гроном. Приквітки вузьколінійні, голі, дорівнюють квітконіжці; приквітнички дрібненькі, лінійно-шиловидні, голі. Чашолистки лілові, оберненояйцевидні, голі або майже голі; верхній чашолисток з тупувато загостреною, майже прямою шпоркою, 1,5—1,7 *см* завд.; пелюстки-нектарники і стамінодії майже однакової довжини з чашолистками, блідолілові. Листянки голі. ♃. VI—VII.

Huth in Bull. l'Herb. Boiss., I (1893) 334, p.p. Невский в Фл. СССР, VII, 178.

По степових схилах. — На півночі правобережного Степу.

П.З.-Л.С. Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.
Загальне поширення. Південно-східна Європа.

Примітка. Критичний вид, що потребує дальшого вивчення..

1077 (7). D. puniceum Pall. — **Дельфіній пунцовий.** Стебло прямостояче, 40—80 *см* завв., просте, густо коротко опушене. Листки пальчасто-5-роздільні; частки їх двічі трійчасто розсічені на лінійні часточки, нижні листки на довгих (у 2—3 рази довших за пластинку) черешках; черешки при основі розширені, коротко опушені. Квітки темнопурпурові, зібрані простим, густим, лише в нижній частині б.-м. переривчастим гроном; приквітки лінійні, коротко опушені; приквітнички лінійно-шиловидні, пухнаті; чашолистки оберненояйцевидні, тупі, 9—11 *мм* завд., густопухнаті, шпорка верхнього чашолистка 10—12 *мм* завд., тупа, косо спрямована вверх; пелюстки-нектарники і стамінодії на верхівці розділені на 2 лопаті, по краях війчасті. Листянки коротко опушені. ♃. Цв. VII.

Pallas, Reise, III, Anhang. (1776) 736.
— *D. hybridum* Willd. var. *puniceum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 29.
Видані зразки: Герб. русс. фл., № 852.

По кам'янистих схилах. — Зрідка у схід. ч. Степу.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: по р. Кальміусу між Роздольним і Старо-Бешевим (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Волз., Ниж.-Дон; Кавказ: Передкавк.; Серед. Азія: Арал-Касп. (?).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. схід), Північний Кавказ, Середня Азія (?).

1078 (8). D. Sergii Wissjul. sp. nova in Addenda, III p. 502. — **Дельфіній Сергія.** Кореневище бульбовидно потовщене. Стебло прямостояче, 40—80 *см* завв., просте або розгалужене, коротко опушене простими волосками, рідше в нижній частині пухнате від простих волосків, а у верхній — залозисто-пухнате. Листки пальчасто-5—7-роздільні; частки їх глибоко розсічені на лінійні, коротко опушені часточки; нижні листки на довгих (в 3—4 рази довших за пластинку) черешках; черешки при основі розширені, коротко опушені. Квітки яскраво синьоблакитні, в простому або розгалуженому до 30 *см* завд. густому гроні. Приквітки лінійні, волосисті, нижні приквітки іноді 2—3-роздільні; приквітнички лінійно-шиловидні, пухнаті. Чашолистки яйцевидні, 12—15 *мм* завд., тупі, опушені; шпорка верхнього чашолистка 12—16 *мм* завд., здебільшого тупувато загострена, зігнута догори. Пелюстки-нектарники і стамінодії майже дорівнюють чашолисткам; стамінодії розділені на 2 лопаті, по краю війчасті. Листянки 15—20 *мм* завд., раптово звужені в носик 1—2 *мм* завд., коротко опушені. Насінини або майже округлі, близько 1,5—2 *мм* діам., або видовжені, близько 2—2,5 *мм* завд., густо вкриті жовтуватими лусочками. ♃. Цв. VI, VII. Пл. IX.

— *D. rossicum* Rouy in Rouy et Fouc., Fl. de France, I (1893) 134 in adn. p.p. — *D. Schmalhauseni* Невский в Фл. СССР, VII, 179, p.p., non Alb.

По узліссях, чагарниках, вапнякових схилах. — Зрідка на сході Лісостепу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: коло Артемівська (Оксіюк!); Чистяківський рн, окол. ст. Розсипної (Кот.!); Ровеньківський рн, ліс по р. Провалля (Постригань!, Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. схід), Кавказ.

Примітка. С. О. Невський в „Флоре СССР“ відносить українські рослини до *D. Schmalhauseni* Alb., розуміючи цей вид значно ширше, ніж автор його, і об'єднуючи під цією назвою, крім рослин з лісової смуги Західного Закавказзя, за якими він був встановлений, також рослини з Східного Закавказзя, Північного Кавказу і південного сходу УРСР, що їх відносили раніш до збірного виду *D. hybridum* Willd., або виділяли під назвою *D. rossicum* Rouy. Перегляд гербарних матеріалів Ботанічного інституту СРСР по *D. Schmalhauseni* і *D. hybridum* s. l. показав нам, що за *D. Schmalhauseni* треба зберегти обсяг, наданий йому Альбовим. Це, безумовно, є вид, поширений виключно в Абхазії, і він добре відрізняється морфологічно від рослин півдня УРСР. Тому що *D. rossicum* Rouy, до якого слід відносити наші рослини, є збірним видом, ми виділяємо українські рослини в окремий вид, надаючи йому назву *D. Sergii* Wissjul. на честь відомого дослідника дельфініїв Радянського Союзу С. О. Невського.

Рис. 11. *Дельфіній Сéргія — Delphinium Sergii* Wissjul.
1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини.

Рід 299. Аконіт — Aconitum L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 236.

Квітки зигоморфні. Оцвітина подвійна. Чашолистків 5, пелюсткоподібних; верхній чашолисток у вигляді шолома або ковпачка. Пелюстки-нектарники в кількості 2, дрібніші за чашолистки. Тичинки численні, з них 3—5 часто у вигляді дрібненьких, вузьколінійних, пелюстковидних стамінодіїв. Маточки в кількості 3—5. Плід збірний, з 3—5 багатонасінних листянок. — Багаторічні трав'янисті рослини, часто з веретеноподібними або ріповидними коренями, пальчасто-роздільними листками і квітками, зібраними простим або розгалуженим гроном.

Близько 80 видів, поширених в Європі, Азії та Північній Америці. В СРСР росте 58 видів, в УРСР — 17.

Представники цього роду містять 2 алкалоїди — аконітин і псевдоаконітин, що робить їх отруйними.

Всі види запилюються виключно чмелями.

---

1. Шолом видовжений, вузький, конічно-циліндричний. Коріння не потовщене (секція *Lycoctonum* DC.) . . . . . 2.
— Шолом куполоподібний, ширина його майже дорівнює висоті; корінь веретеноподібно або ріповидно потовщений . . . . . 6.
2. Чашолистки брудно-фіолетові, лілові, блакитні або білуваті . 3.
— Чашолистки жовті або світло-жовті . . . . . 5.
3. Гроно нерозгалужене. Квітконіжки коротші за квітки. Рослини 50—75 *см* завв. . . . . **(5). А. Гостів — A. Hosteanum** Schur.
— Суцвіття розгалужене. Квітконіжки нижніх квіток довші за квітки. Рослини 80—130 (150) *см* завв. . . . . 4.
4. Квітки брудно-фіолетові. Шолом видовжений, конічно-циліндричний, 19—22 *мм* завв. Гірські ліси Карпат . . . . . **(1). А. молдавський — A. moldavicum** Hacq.
— Квітки брудновато-білі. Шолом конічний, тупий, 12—17 *мм* завв. Рівнинний вид . . . . **(2). А. Бессерів — A. Besserianum** Andrz.
5 (2). Шолом вузький, конічно-циліндричний, 17—25 *мм* завд., в нижній частині розширений, з виступаючим носиком. Квітки світло-жовті . . . . . **(4). А. Роговича — A. Rogoviczii** Wissjul.
— Шолом циліндричний, при основі трохи розширений, 14—18 *мм* завд. Квітки жовті . . . . . **(3). А. шерстистовустий — A. lasiostomum** Reichenb.
6 (1). Чашолистки залишаються при плодах. Частки листків вузько-лінійні або лінійно-ланцетні (Секція *Anthora* DC.) . . . . . 7.
— Чашолистки перед достиганням плодів опадають. Частки листків яйцевидні або широко-ланцетні (секція *Euaconitum* C.A.M.) . 10.
7. Частки листків ланцетні або широко-ланцетні . . . . . **(9). А. гайовий — A. nemorosum** M. B.

— Частки листків вузьколінійні або лінійні, трохи серповидно вигнуті . . . . . 8.
8. Чашолистки блакитні або лише шолом блакитний, інші ж чашолистки жовті . . . . . .
. . **(8). А. несправжньопротиотруйний — A. pseudanthora** Blocki.
— Чашолистки всі жовті . . . . . 9.
9. Бокові чашолистки до 15 *мм* завд. Квітки зібрані довгими гронами. Шолом вище носика звичайно глибоко ввігнутий . . . . . .
. . . . . **(6). А. кущистий — A. eulophum** Reichenb.
— Бокові чашолистки до 18 *мм* завд. Квітки зібрані густими короткими гронами. Шолом вище носика неглибоко ввігнутий . . . . . .
. . . . . **(7). А. Жакена — A. Jacquinii** Reichenb.
10 (6). Частки сегментів вузьколанцетні або лінійні, часточки їх цілокраї, вузьколінійні . . . . . 11.
— Частки сегментів ширші, часточки їх ланцетні . . . . . 14.
11. Суцвіття просте або трохи розгалужене, з коротким небагатоквітковим верхівковим гроном. Стебло невисоке . . . . . 12.
— Суцвіття волотисто розгалужене; верхівкове гроно велике, багатоквіткове. Стебло високе . . . . . 13.
12 (11). Ширина шолома перевищує його висоту . . . . . .
. . . . . **(11). А. низький — A. nanum** Baumg.
— Ширина шолома б.-м. дорівнює його висоті . . . . . .
. . . . . **(15). А. румунський — A. romanicum** Woloszczak.
13 (11). Квітки 15—18 *мм* завд., світлофіолетові . . . . . .
. . . . . **(14). А. буковинський — A. bucoviense** Zapal.
— Квітки 18—25 *мм* завд., темнофіолетові . . . . . .
. . . . . **(13). А. міцний — A. firmum** Reichenb.
14 (10). Висота шолома лише трохи перевищує його ширину . . . 15.
— Висота шолома вдвоє або майже вдвоє перевищує його ширину . 16.
15. Стебло вгорі залозисто-пухнате . . . . . .
. . . . . **(16). А. волотистий — A. paniculatum** Lam.
— Стебло голе . . . . . .
. . . **(17). А. зубчастотичинковий — A. odontandrum** Wissjul.
16. Шолом прямий або лише трохи похилений наперед. Гілочки стебла косо відхилені . . . **(12). А. струнький — A. gracile** Reichenb.
— Шолом дуже похилений наперед. Гілочки стебла майже горизонтально відхилені . . **(10). А. строкатий — A. variegatum** L.

Секція 1. **Lycoctonum** DC. Корені не потовщені, шолом конічно-циліндричний або циліндричний, високий.

1079 (1). A. moldavicum Hacq. — **Аконіт молдавський.** Корені не потовщені. Стебло прямостояче, 55—120 *см* завв., у верхній частині розгалужене, разом з черешками нижніх листків відстовбурчено пухнате. Листки в обрисі округло-серцевидні, або округло-нирковидні, пальчасто-5-роздільні, з клиновидно-ромбічними, вгорі 3-роздільними і надрізно-пилчастими частками, зісподу по жилках пухнаті або майже голі. Квітки

бруднофіолетові, зібрані в негусте, розгалужене гроно; квітконіжки з 2 приквітничками, здебільшого розміщеними при основі квіток. Шолом видовжений, конічно-циліндричний, 19—22 *мм* завв., в середній частині 5—7 *мм* завш., при основі розширений, з випнутим носиком; бокові чашолистки округло-яйцевидні, звичайно б.-м. нерівнобокі, здебільшого близько 10 *мм* завд., з пучком жовтих волосків вздовж зовнішнього краю; шпорки нектарників закручені кільцем або спіраллю; нитки тичинок до основи розширені; маточок 3; зав'язь гола. Листянки 8—10 *мм* завд., звужені в носик 2—3 *мм* завд., голі; насінина граниста, на верхівці звужена, близько 2 *мм* завд., впоперек зморшкувата, по зморшках вкрита плівчастими лусочками. 4 . Цв. VI—VIII.

Hacqet, Neuste Phys. polit. Reise Carp., I, (1790) 160, t. 7. Pacz. in Fl. polska, t. III, 22.

— *A. Lycoctonum* b. *moldavicum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 31.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. IV, tab. LXXX, fig. 4681 (sub *A. Vulparia* a. *Phtora* var. *rubicundum*). Pacz. in Fl. polska. t. III, II, rys. 1.

По лісах, чагарниках. — В Карпатах і в західному Лісостепу дуже рідко.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Гринь!); полонина Рівна, буковий ліс (Кот.!); Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський, субальпійський луг з *Pinus mughus* (Кот.!); на схилах до р. Свидовець, в смерекково-ялиновому лісі (Гринь!); Богдан, урвище над ставком Кваси (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Поділля (Бесс.!). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Кам'янця-Подільського, Сатанова (Рогов.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Серед.-Дніпр. (зах. ч.).

Загальне поширення. Середня Європа (Угорщина, Трансільванія, Польща), Румунія, Європейська частина СРСР (півд. захід).

Примітка. Цей вид поширений переважно в гірських лісах Карпатського хр., в схід. ч. якого він спускається вниз і заходить в Кам'янець-Подільську обл. УРСР. Місцезнаходження в УРСР становлять східну межу ареалу цього виду.

1080 (2). A. Besserianum Andrz. — **Аконіт Бессерів.** Корені не потовщені. Стебло 100—150 *см* завв., прямостояче, разом з листям коротко опушене. Прикореневі листки з довгими черешками, пальчасто-5—7-глибокороздільні на клиновидні частки; кожна частка на верхівці розділена на 3 зубчастих часточки; стеблові листки відрізняються від прикореневих лише короткими черешками і дрібнішими пластинками, верхні стеблові листки сидячі; по краю пластинки всіх листків густовійчасті. Гроно видовжене, в нижній частині розгалужене; квітки бруднувато-білі; шолом конічний, тупий, коротко опушений, 12—17 *мм* завд., у верхній частині 4—5 *мм* завш.; носик шолома звичайно спрямований донизу; бокові чашолистки майже округлі, 4—5 *мм* діам., опушені; нижні чашолистки майже однакові, 4—6 *мм* завд., пухнаті; по краях усі чашолистки війчасті. Пелюстки-нектарники 11—15 *мм* завд., з кільцевидно вигнутою

шпоркою. Тичинки голі; нитки їх від середини крилоподібно розширені. Маточок 3; зав'язі густо опушені. Листянки опушені. 4. Цв. VI—VIII.

Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, (1860) 5. Рогов., Обозр. (1869) 12, Вісюліна в Журн. Інст. бот. АН УРСР, т. VI, № 2 (1949) 56.

— *A. lycoctonum* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 18, p.p.

Рисунки: Вісюліна, ц.м., 58, рис. 1.

Широколистяні ліси, зарості чагарників. — Зрідка в західній частині УРСР.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Підволочиський рн, Терноруда (Андрж.!). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Сатанова (Андрж.!, Рогов.!); коло Завалля (Рогов!)

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Ендем півд. зах. СРСР.

Примітка. Найближчі генетичні зв'язки *A. Besserianum* виявляє, з одного боку, до *A. excelsum* Reichenb., що поширений у північніших районах і в основному пов'язаний з тайговими лісами, а з другого, — до *A. moldavicum* Hacq.

1081 (3). A. lasiostomum Reichenb. — **Аконіт шерстистовустий.** Корені не потовщені. Стебло прямостояче, 50—120 *см* завв., у верхній частині часто розгалужене, притиснуто пухнате. Листки в обрисі округло-серцевидні або округло-нирковидні, пальчасто-5—7-роздільні, з ромбічними, при основі б.-м. клиновидними, вгорі 3-роздільними і надрізно-пилчастими частками; нижні листки на довгих (10—20 *см* завд.) черешках; стеблові — на коротших, верхні — сидячі або майже сидячі; пластинки листків зісподу і черешки відстовбурчено або притиснуто пухнаті. Квітки жовтуваті, зібрані гроном, простим або розгалуженим (переважно в нижній частині), здебільшого густим; квітконіжки з 2 приквітничками. Шолом циліндричний, 14—18 *мм* завд., в середній частині 4—5 *мм* завш., при основі розширений, з виступаючим носиком; бокові чашолистки майже округлі, звичайно б.-м. нерівнобокі, здебільшого близько 8 *мм* діам., вздовж зовнішнього краю жовтуватоволосисті; шпорка нектарників закручена спірально; нитки тичинок часто з 2 зубцями близько середини; маточок 3; зав'язі пухнаті. Листянки 12—16 *мм* завд., звужені в носик, близько 3 *мм* завд., пухнаті; насінина граниста, близько 3 *мм* завд., впоперек зморшкувата, по зморшках вкрита плівчастими лусочками. 4. Цв. VI—VIII.

Reichenb., Ill. spec. Aconit. generis (1823—1827) 49. Bess., Enum., N° 648. Штейнберг в Фл. СССР, VII, 205.

— *A. lycoctonum* auct. fl. ucr., non L., p.p.

Рисунки: Маевский, Фл. Сред. Росс. (1933) 339.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 205 (sub. *A. pallidum* Reichenb.!).

По лісах, узліссях, схилах, чагарниках. — Зрідка в Лісостепу і півн. ч. Степу.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Перемишлянський рн, дубовий ліс між Іванівкою і Подусовим. — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Сміли, по берегу болота „Ірдинь" (Зеров!); Миронівський рн, Козин, Холодний Яр, у дубовому лісі (Монтр.!);

Шполянський рн, коло Товмача (Під'оплічка!); Іскрене, на вирубі (Підоплічка!). — Вінницька обл.: Погребищенський рн, Новий Фастів (Монтр.!); Вінницький рн, коло Михайлівки (Білозер!). — Кіровоградська обл.: Олександрівський рн, Стара Осота (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: коло Краснограда, в чагарниках (Рогов.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: коло ст. Часів Яр, ліс „Темний" (Оксіюк!).

Var. **leucanthum** (Andrz.) Pacz. Квітки білуваті.

Pacz. in Fl. polska, III, 21.

— *A. leucanthum* Andrz. у Рогов., Обозр. (1869) 298.

По чагарниках. — Зрідка в західному і правобережному Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: на лузі коло Проскурова (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: між чагарниками коло Ставища (Рогов., ц.м.), Ставище, на вогкому лузі (Андрж.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм. (занесено), Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим.

Загальне поширення. Європейська частина (серед. і півд. смуга). Ендем Європейської частини СРСР.

1082 (4). A. Rogoviczii Wissjul. — **Аконіт Роговича.** Корені не потовщені. Стебло прямостояче, 100—150 *см* завв., коротко опушене. Прикореневі листки з довгими черешками, пальчасто-5-роздільні, з широкими ромбічно-клиновидними частками, кожна з яких розсічена на 3 або 4 часточки: кожна часточка на верхівці 3—5-зубчаста, причому верхній зубець перевищує бокові, в обрисі прикореневі листки округло-серцевидні, 20—25 *см* завш.; пластинки їх зісподу, переважно по жилках, притиснуто пухнаті, зверху майже голі, по краях війчасті; стеблові листки схожі на прикореневі, на коротких черешках, верхні — сидячі. Суцвіття — багатоквіткове розгалужене гроно; квітки жовтуваті; квітконіжки 5—10 *мм* завд., коротковолосисті, з 2 приквітками, що сидять вище основи квітконіжки; шолом конічно-циліндричний, коротко опушений, по краю з відстовбурченими волосками, 17—25 *мм* завд., у верхній частині 3—4 *мм* завш., посередині 5—6 *мм* завш., на рівні носика 11—15 *мм* завш., носик далеко виступає вперед. Бокові чашолистки б.-м. округлі, 7—10 *мм* завд., 6—10 *мм* завш., зовні опушені, нижні чашолистки нерівні — 6—10 *мм* завд., 3—4 *мм* і 4—5 *мм* завш., густопухнаті від жовтуватих волосків, що вкривають їх зовні переважно посередині, а зісподу — по всій поверхні; по краях чашолистки густовійчасті. Пелюстки-нектарники 15—23 *мм* завд., з тонкою, спірально закрученою шпоркою і видовженою, на кінці суцільною або виїмчастою пластинкою. Тичинки голі, нитки їх вище середини крилаті, іноді зубець крила виступає лише з одного боку. Маточок 3; зав'язі густо опушені. Листянки б.-м. опушені, рідше — стиглі листянки зовсім голі. 4. Цв. VI—VIII.

Вісюліна в Бот. журн. АН УРСР, VI, 2 (1949) 52.

Рисунки: Вісюліна, ц.м., 60, рис. 2.

По лісах, чагарниках, лісових луках. — Зрідка в Поліссі, в західному і правобережному Лісостепу.

Л.П. Чернігівська обл. (Рогов.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Проскурова, на лузі (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла (!); Миронівський рн, окол. Козина (Монтр.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Краснопілля (Гринь і Доброчаєва!); ст. Часів Яр (Оксіюк).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. *A. Rogoviczii* за формою шолома наближається до кавказького *A. orientale* Mill., зокрема у нього також, як і у *A. orientale*, носик шолома дуже виступає наперед. Від *A. lasiostomum* Reichenb. цей вид добре відрізняється довгим, вузьким, конічно-циліндричним шоломом, внизу розширеним, з випнутим носиком. Крім того, бліде забарвлення квіток так само добре відрізняє його від жовтоцвітого *A. lasiostomum*.

1083 (5). A. Hosteanum Schur. — **Аконіт Гостів.** Корені не потовщені. Стебло 50—75 *см* завв., звичайно не розгалужене, розсіяно опушене або майже голе, як і черешки листків; листки в обрисі округло-серцевидні або нирковидні, пальчасто-5—7-роздільні, з ромбічними, 3-надрізними, великозубчастими частками. Грона не розгалужені; квітконіжки коротші за квітки; чашолистки блідофіолетові, блакитні, пухнаті; шолом видовжений, конічно-циліндричний, 19—20 *мм* завд., в середній частині 4—6 *мм* завш., при основі розширений, з виступаючим носиком; бокові чашолистки округло-яйцевидні, б.-м. нерівнобокі, близько 9 *мм* завд., з пучками жовтуватих волосків вздовж зовнішнього краю; шпорки пелюсток-нектарників закручені спірально. Нитки тичинок до основи розширені; маточок 3; зав'язь спушена. Листянки 7—9 *мм* завд., на верхівці звужені в носик 2—3 *мм* завд., пухнаті або довговолосисті; насінина граниста, впоперек зморшкувата. 4. Цв. VI—VIII.

Schur in Verh. Sieb. Ver. Nat., II (1851) 177. Pacz. in Fl. polska, t. III, 22.

По вапнякових схилах. — Карпати.

К.Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори (Гринь!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

Секція 2. **Anthora** DC. Корені ріповидно потовщені. Чашолистки залишаються при плодах. Шолом конічний або майже півкулястий.

1084 (6). A. eulophum Reichenb. — **Аконіт кущистий.** Корені ріповидно або веретеноподібно потовщені. Стебло прямостояче, 40—80 *см* завв., здебільшого просте, в нижній частині розсіяно опушене або майже голе, у верхній — густо улиснене, коротко опушене. Листки багаторазово пальчасто-розсічені на вузьколінійні або лінійні, 0,7—

Рис. 12. *Аконіт Гостів — Aconitum Hosteanum* Schur.

1 — нижня частина рослини; *2* — суцвіття.

1,5(2) *мм* завш., трохи серповидно вигнуті частки; нижні листки на довгих черешках, верхні — на коротких або майже сидячі. Квітки жовті, пухнаті, зібрані густим, здебільшого простим, 7—30 *см* завд. гроном; шолом майже півкруглий, 15—18 *мм* завд., при основі видовжений в носик 5—7 *мм* завд.; вище носика шолом ввігнутий; бокові чашолистки округло-трикутні, вздовж зовнішнього краю довговолосисті; нектарники з кільцевидно загнутою шпоркою; нитки тичинок до основи розширені, часто з 2 зубцями близько середини; маточок 5; зав'язі опушені. Листянки 10—12 *мм* завд., раптово звужені в носик 2—3 *мм* завд., пухнаті або розсіяно опушені; насінина граниста, близько 2 *мм* завд., по ребрах вузькоплівчасто-крилата. ♃. Цв. VII—VIII.

Reichenb., Monogr. Aconitum (1820) 69, tab. V. Pacz. in Fl. polska, III, 21. — *A. anthora* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 30, p.p. Штейнберг в Фл. СССР, VII, 190, p.p., non L.

Рисунки: Pacz. in Fl. polska, III, 11, rys. I, K!

По лісах і чагарниках. — Зрідка в західному і правобережному Лісостепу.

З.Л.-С. Вінницька обл.: окол. Ямполя (Монтр.!); Гайсинський рн, (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн, коло Завадова (герб. Інст. бот. АН УРСР!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин, в лісі (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.
Загальне поширення. Середня і Східна Європа (півд. ч.).

1085 (7). A. Jacquini Reichenb. — **Аконіт Жакена.** Корені веретеноподібно або ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, 25—50 *см* завв., частіше просте, разом з листочками пухнате, в нижній частині розсіяно, у верхній — густіше опушене. Листки в обрисі півкруглі, кількаразово пальчасто-розсічені на лінійні частки, ширина яких 7—15 *мм*; нижні листки голі, верхні — б.-м. опушені. Грона густі, короткі, 5—10 *см* завд., з опушеною віссю. Чашолистки блідожовті, пухнаті; шолом майже півкулястий, вище носика неглибоко ввігнутий, 17—23 *мм* завв., носик його 3—8 *мм* завд., тупий. Листянки в кількості 4—5, пухнаті. ♃. Цв. VII—VIII.

Reichenb., Uebers. Aconit. (1819) 17. Pacz. in Fl. polska, t. III, 20.

По вапнякових гірських схилах. — Карпати.

К. Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори. — Закарпатська обл.: Чорногора (Гринь!).

Var. **czywczynense** Zapal. Стебло 16—30 *см* завв.; шолом 13—15 *мм* завд., носик його 5—6 *мм* завд., загострений.

Zapal., Consp. fl. Galic., II (1908) 307.
К.Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори (Zapal., ц.м.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

1086 (8). A. pseudanthora Blocki. — **Аконіт несправжньопротиотруйний.** Корені веретеноподібно потовщені. Стебло прямостояче, 50—80 *см* завв., здебільшого просте, в нижній частині разом з листками коротко опушене. Листки багаторазово пальчасто-розсічені на вузьколінійні або лінійні частки. Грона звичайно густі, прості. Чашолистки брудноблакитні, шолом майже півкулястий, іноді він блакитний, інші ж чашолистки жовті, висота шолома 14—20 *мм*; бокові чашолистки округло-трикутні, вздовж зовнішнього краю волосисті; пелюстки-нектарники з загнутою шпоркою; нитки тичинок при основі розширені; маточок 5, зав'язі опушені. Листянки пухнаті, 13—15 *мм* завд., звужені в носик; насінина 2—2,5 *мм* завд., граниста, з вузькокрилатими ребрами. 4. Цв. VII—VIII.

Blocki in herb. ex Pacz. in Fl. polska, III (1927) 21.

На гіпсових та вапнякових грунтах. — Лише в Карпатах і Прикарпатті.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Покуття (Блонський).

Поширення по СРСР. Європ. ч: Карпати, Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Ендем півд. заходу Європейської частини СРСР.

1087 (9). A. nemorosum M.B. — **Аконіт гайовий.** Корені ріповидно або веретеноподібно потовщені. Стебло прямостояче, 40—100 *см* завв., здебільшого просте; в нижній частині розсіяно опушене або майже голе, зрідка улиснене; у верхній частині густо улиснене, коротко опушене. Листки багаторазово пальчасто-розсічені на ланцетні, 2—7 *мм* завш. частки; нижні листки на довгих черешках, верхні — на коротких або майже сидячі. Квітки жовті, пухнаті, зібрані простим або в нижній частині розгалуженим, звичайно густим, 20—30 *см* завд. гроном. Шолом майже півкулястий, 15—20 *мм* завд., при основі видовжений в носик 3—5 *мм* завд., вище носика б.-м. ввігнутий; бокові чашолистки округло-трикутні, вздовж зовнішнього краю довговолосисті; пелюстки-нектарники з кільцевидно загнутою шпоркою; нитки тичинок до основи розширені, часто близько середини з 2 зубцями; маточок 5; зав'язі пухнаті. Листянки 12—15 *мм* завд., раптово або б.-м. поступово звужені в носик 2—3 *мм* завд., пухнаті, іноді лише розсіяно; насінина граниста, 2—2,5 *мм* завд., по ребрах вузькоплівчасто-крилата. 4. Цв. VII—VIII.

M.B. ex Reichenb., Monogr. Aconit. (1820) 71, tab. VI.

— *A. anthora* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 30, p.p. Штейнберг в Фл. СССР, VII, 190, p.p. non L.

По лісах, узліссях, чагарниках. — Зрідка трапляється на лівобережжі Лісостепу і півн. Степу.

Л.Л.-С. Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Полтава, на пісках другої тераси р. Ворскли (Зеров!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Синьківка (Васильєв!); окол. Краснограда (Іллічевський!). — Дніпропетровська обл.: Перещепинський рн, Василівка, діброви по заплавині р. Самари (!); ст. Синельникове (Шмальг.!).

Рис. 13. *Аконіт гайовий — Aconitum nemorosum* М. В.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — чашолистки; *3* — пелюстка; *4* — тичинки; *5* — збірний плід.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.
Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР.

Секція **3. Euaconitum** C.A.M. Корені потовщені, чашолистки опадні. Шолом конічний, стиснутий або півкулястий, рідше човниковидний.

1088 (10). A. variegatum L. — **Аконіт строкатий.** Корені ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, 60—150 *см* завв., у верхній частині розгалужене або просте, як і листя, голе. Листки б.-м. шкірясті, пальчасто-5—7-розсічені на ромбічно-клиновидні, вгорі здебільшого 3-роздільні і великозубчасті або б.-м. пірчасто розсічені частки. Суцвіття — розлоге, просте або розгалужене гроно; квітконіжки досить довгі, з 2 приквітничками, розміщеними звичайно вище середини їх; квітки блакитнуваті або синюваті, часто з білими смужками; шолом 15—25 *мм* завв., вузько дзвоникуватий, видовжений в носик 3—4 *мм* завд., над носиком звичайно трохи ввігнутий; ширина шолома на висоті носика 10—12 *мм*; бокові чашолистки округло-яйцевидні, б.-м. відігнуті від шолома; пелюстки-нектарники з спірально загнутими шпорками: нитки тичинок часто з 2 зубцями; маточок 5; зав'язі здебільшого спочатку опушені. Листянки переважно в кількості 3, 12—15 *мм* завд., звужені в носик 2—3 *мм* завд., гладенькі; насінина граниста, 2—3 *мм* завд., рясно вкрита дрібненькими плівчастими білуватими лусочками. 4. Цв. VIII.

L., Sp. pl. (1753) 532. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 30. Штейнберг в Фл. СССР, VII, 210.

По лісах і чагарниках. — Поширений лише в зах. районах УРСР.

З.Л.-С. Тернопільська і Кам'янець-Подільська обл. (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.
Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина УРСР (півд. захід).

1089 (11). A. nanum Baumg. — **Аконіт низький.** Корені ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, у верхній частині разом з квітконіжками б.-м. волосисте або густопухнате, рідше майже голе. Листки в обрисі яйцевидно-округлі, глибоко 5—7-роздільні, частки їх при основі широко-клиновидні, 3-лопатеві й глибокозубчасті або розсічені на короткі ланцетні часточки. Гроно звичайно нерозгалужене, густе, коротке, майже цілком вкрите верхівковими листками. Приквітки не перевищують квіток, нижні з них по краях зарубчасті; квітконіжки б.-м. відігнуті, нижні довші за квітки. Чашолистки фіолетові або блакитні; ширина шолома перевищує його висоту; носик шолома короткий, 1—2 *мм* завд. Листянки голі. 4. Цв. VIII—IX.

Baumg. apud Gayer, Mag. Bot. Lap., VIII (1909) 146. Pacz. in Fl. polska, t. III, 25.
— *A. napellus* h. *czarnogorense* Zapal., Consp. fl. Galic. II (1908) 227.

По гірських луках і кам'янистих схилах. — У Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Говерля (Кот.!); г. Піп-Іван Чорногорський, субальпійський пояс (Кот.!); хр. Чорногора, Бербенескул (Брадіс!), на полонині Свидовець, по схилу г. Близниця, в субальпійському поясі (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Примітка. Слід відмітити, що Запаловичем представники цього виду, які ростуть на Чорногорі, були виділені в окрему форму під назвою *A. napellus* h/*czarnohorense* Zapal., ц. м. Брак відповідного матеріалу для порівняння не дає нам змоги виявити таксономічну цінність цієї форми, тому ми залишаємо за рослинами з Чорногори назву *A. nanum* Baumg.

1090 (12). A. gracile Reichenb. — **Аконіт струнký.** Корені ріповидно потовщені. Стебло 60—150 *см* завв., голе; листки пальчасто-5—7-розсічені на ромбічні 3-роздільні лопаті, глибоко тонкозубчасті або б.-м. пірчасто-розсічені. Квітки блакитні, зібрані у видовжене, звичайно розгалужене гроно. Квітконіжки з 2 оберненоланцетними, часто по краях розсіяно війчастими приквітничками, 4,5—8 *мм* завд.; шолом високий, 20—28 *мм* завд., вузький, з носиком 5—6 *мм* завд., рідше коротшим; нижній край шолома горизонтальний або трохи увігнутий; вище носика шолом ввігнутий, ширина його над носиком 10—12 *мм*; 2 бокові чашолистки, 14—18 *мм* завд., півкруглі; пелюстки-нектарники з широколанцетною, дволопатевою пластинкою; шпорки їх на верхівці гачковидно зігнуті. Нитки тичинок при середині 2-зубчасті, іноді з кількома довгими волосками вище середини; маточок, звичайно 3, б.-м. пухнатих.

Reichenb., Uebers. Aconit., 55 (1819). Pacz. in Fl. polska, t. III, 23.
Рисунки: Pacz. in Fl. polska, t. III, 11, rys. 1.

По узліссях, чагарниках, кам'янистих місцях. — У Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Чорногора, Чивчин (Запал.); Тячівська окр., Мокра (Зеров!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Карпати.

1091 (13). A. firmum Reichenb. — **Аконіт міцний.** Корені ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, здебільшого просте, 75—125 *см* завв., голе або б.-м. опушене, стеблові листки глибоко 5—7-роздільні, з ромбічними, при основі ширококлиновидними, на верхівці 3-лопатевими, глибокозубчастими або зарубчастими частками. Суцвіття звичайно нерозгалужене, видовжене і густе; квітконіжки б.-м. відхилені, з 2 приквітничками, які в нижній частині надрізні або зубчасті, нижні квітконіжки довші за квітку; квітки фіолетові, рідше блакитні; шолом замкнутий, майже півкулястий або здуто-серповидний, з коротким носиком; над носиком шолом прямий або трохи ввігнутий, висота його дорівнює ширині; бокові чашолистки трохи нерівнобокі; пелюстки-нектарники з головчастою на кінці шпоркою; тичинки голі, зав'язі і плоди голі. 2. VII—VIII.

Reichenb., Uebers. Aconit. (1819) 20. Pacz. in Fl. polska, III, 24.
Рисунки: Pacz. in Fl. polska, t. III, 11, rys. 1, L.

По гірських луках і кам'янистих схилах. — У Карпатах.

К.Л. Наводиться для Буковини.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

1092 (14). A. bucoviense Zapal. — **Аконіт буковинський.** Стебло 80—100 *см* завв., у верхній частині разом з квітконіжками коротко опушене. Листки пальчасто-роздільні, в обрисі округлі, б.-м. опушені; сегменти їх ромбічно-клиновидні, на верхівці 3-роздільні на ланцетні, гострі частки. Суцвіття розгалужене; кінцеве гроно негусте, до 15 *см* завд., квітконіжки дорівнюють покривним листкам або нижні з них довші; верхівкові листки 3-роздільні. Квітки фіолетові, шолом півкулястий, 15—18 *мм* завв., до основи трохи звужений; пелюстки-нектарники з головчастою шпоркою. Нитки тичинок опушені. Насінина темнофіолетова, до 4 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

Zapal., Consp. fl. Galic., II (1908) 230.

По тінистих лісах. — Відомий лише з Буковини.

К.Л. Наводиться для Буковини (Запал.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Мабуть, східнокарпатський ендем.

Примітка. Запалович вважає, що його вид має гібридне походження (*A. napellus* × *A. paniculatum*).

1093 (15). A. romanicum Woloszcz. — **Аконіт румунський.** Стебло прямостояче, 40—50 *см* завв., голе. Листки пальчасто-роздільні; сегменти їх ширококлиновидні, на верхівці 3-роздільні на клиновидні тупі частки, які в свою чергу розсічені на ланцетні, пригострені або гострі, 3—5 *мм* завш. часточки; виїмки між частками широко відкриті. Суцвіття — просте, коротке (5—8 *см* завд.), небагатоквіткове гроно; квітконіжки коротші за квітки або нижні дорівнюють їм; верхівкові листки лінійні або ланцетні, коротші за квітконіжки, або нижчі перевищують їх. Квітки темнофіолетові, шолом півкулястий, до 20 *мм* завв., тонко білоопушений або майже голий, 18—20 *мм* завш., по середній лінії майже прямий; бокові чашолистки голі, внутрішні — ланцетні, тупуваті; пелюстки-нектарники з головчастою шпоркою. Нитки тичинок опушені. ♃. Цв. VII—VIII.

Woloszcz. Schedae ad Fl. polon. exsicc., № 905. Mag. Bot. Lap., VII (1908) 280.
Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 905!

По гірських лісах. — Карпати.

К.Л. Наводиться для Буковини (Волощак).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

1094 (16). A. paniculatum Lam. — **Аконіт волотистий.** Стебло 50—170 *см* завв., в нижній частині і вище (до середини) разом з листками голе. Листки глибоко 5—7-розсічені; лопаті їх б.-м. пірчасто-розсічені. Квітки зібрані гроном, рідше суцвіття — розгалужене гроно, 35—50 *см* завд.; квітконіжки, як і стебло в суцвітті, вкриті залозистими волосками. Чашолистки блакитні або темноблакитні; шолом косо півкулястий, 20—27 *мм* завд., з носиком 4,5—6 *мм* завд., б.-м. зігнутий, над носиком трохи вигнутий, 12—16 *мм* завш., зверху округлий; 2 бокові чашолистки 12—17 *мм* завд., 12—16,5 *мм* завш., косо півкруглі, не бородчасті; пелюстки-нектарники дуговидні, рідше напівдуговидні; шпорка клобучковидна, похилена або зігнута, губа пелюстки широкоязичковидна, коротко-2-лопатева, майже не війчаста; нитки тичинок суцільні, зрідка при середині 2-зубчасті, часто у верхній частині вкриті волосками; зав'язі (в кількості 3, рідше 4 або 5) пухнаті, рідше — волосисті або голі. Стиглі плодики гладенькі, 12—18 *мм* завд., раптово звужені в носик близько 3 *мм* завд.; насінина 3—3,5 *мм* завд., вуглувата, по краю крилата. 4.

Lam., Fl. Franc., III (1778) 646. Pacz. in Fl. polska, III, 24.

По лісах і узліссях. — Росте в Карпатах і Прикарпатті.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Чорногора, Чивчин (Запал.), Рахівська окр., Богдан, ялиновий ліс (Харкевич!, Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Критичний вид, що вимагає дальшого вивчення на великому матеріалі, якого тепер бракує.

1095 (17). A. odontandrum Wissjul. — **A. зубчастотичинковий.** Рослина з 2 або 3 короткодовгастими потовщеними бульбокоренями. Стебло 60—100 *см* завв., при основі потовщене, просте або у верхній частині розгалужене. Листки зелені або блідозелені, пальчасто-3—4-розсічені, з довгасто-клиновидними сегментами, б.-м. глибоко роздільними або розсіченими на довгасто-ланцетні або широколанцетні, здебільшого тупі, з коротким кінцевим вістрям або рідше коротко загострені частки. Суцвіття — просте або частіше в нижній частині розгалужене гроно, 20—40 *см* завд.; квітки фіолетові; шолом куполовидний, 20—25 *мм* завд., 14—17 *мм* завш., з коротким носиком, шпорка нектарників зігнута; нитки тичинок голі, рідше з поодинокими волосками, в нижній частині розширені, у верхній з 2 зубцями. Молоді листянки майже паралельні між собою, пізніше вони розходяться і відгинаються; насінина на спинці зморшкувата. 4. Цв. VII—VIII.

Вісюліна в Журн. Інст. бот., № 21—22 (1939) 253.
— *A. Stoerckianum* auct. fl. ucr., non Reichenb.
Рисунки: Вісюліна, ц. м. 255, рис. 1.

По лісистих ярах, вогкуватих схилах, вільшняках, вогких чагарниках. — Відомий лише з правобережного півд. Полісся.

П.П. Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!); Києво-Святошинський рн, Бобриця, в заростях кущів на болоті при р. Ірпені (Семенкевич!), Петропавлівська Борщагівка, по краю болота (Шмальг.); низина в сосновому лісі за Святошином (Зеров і Оксіюк!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Не з'ясовано. Можливо, півд.-поліський ендем Європейської частини УРСР.

Примітка. Шмальгаузен („Флора Юго-Зап. России", 1886) відніс рослини з окол. Києва (Борщагівка) до *A. Napellus* var. *Stoerckianum* Schmalh. (*A. Stoerckianum* Rchb.), зазначивши, що ця різновидність трапляється „у садах, зрідка в гаях (дико?)"; в „Флоре Сред. и Южн. России" (1895) він вважає *A. Stoerckianum* за гібрид *A. napellus* L. і *A. variegatum* L.; як і в попередній роботі, наші рослини він відносить до цього виду. Але в 1925 р. Ю. М. Семенкевич в статті „Деякі доповнення до флори околиць Києва" висловив сумнів щодо належності наших рослин до садової форми *A. Stoerckianum*, виходячи з того, що наш аконіт трапляється в цілком дикій обстановці, переважно на болотистих грунтах в ряді місцезнаходжень, віддалених одне від одного. На нашу думку, цей аконіт, безумовно, є рослиною дикою. Але, крім того, він і морфологічно добре відрізняється від *A. Stoerckianum* формою тичинок, формою шолома і сегментів листків. Порівняння наших рослин з іншими представниками секції *Euaconitum* показало, що їх слід розглядати як окремий вид цієї секції.

Триба 3. **Anemoneae** DC.

Насінні зачатки одиничні при основі черевного шва; часто є також по боках його редуковані насінні зачатки. Плід — сім'янка. Квітки з чашечкою і віночком або з простою, часто пелюстковидною оцвітиною, поодинокі або зібрані в суцвіття.

Рід 300. **Анемона — Anemone** L.

L., Syst., ed. I (1735); L., Sp. pl. (1753) 532.

Квітки правильні. Оцвітина проста, з 5—20 забарвлених листочків (в брунькотворенні вони складені черепичасто); тичинки численні. Маточки численні, з 1-гніздими зав'язями, які містять у собі по 1 однопокривному висячому насінному зачатку, з короткими стовпчиками. Плід збірний з численних горішковидних сім'янок. — Багаторічні трав'янисті рослини з б.-м. м'ясистими кореневищами і часто з прикореневими листками; квіткове стебло несе покривало з зелених, зібраних кільцем листків.

В складі цього роду налічують понад 80 видів, які поширені переважно в Голарктиці; лише близько 18 видів поширені в інших флористичних областях (5 видів в палеотропіках, 11 в Південній Америці і 2 на тихоокеанських о-вах). У флорі СРСР поширено 46 видів. У флорі УРСР налічується 5 видів. Всі вони належать до весняної флори і в екологічному відношенні є переважно світлолюбними мезофітами

(*Anemone nemorosa, A. ranunculoides*), лише *A. silvestris* належить до групи ксерофітів.

Більшість представників цього роду містить анемонол, що робить їх отруйними.

---

1. Листочки покривала сидячі; квітки зібрані зонтиком на верхівці стебла; листочки оцвітини білі або рідше блідорожеві . . 2.
— Листочки покривала з черешками . . . 3.
2. Частки листків гачкувато відігнуті . . . . . **(5). A. розлога — A. laxa** (Ulb.) Juz.
— Частки листків відходять радіально або відігнуті, але не гачкуваті . . . . . **(4). A. нарцисоцвіта — A. narcissiflora L.**
3. При основі квіткового стебла є кілька прикореневих листків; квітки поодинокі; листочки оцвітини білі; сім'янки білоповстисті . . . . **(3). A. лісова — A. silvestris L.**
— Прикореневих листків немає або рідше є 1 листок; кореневище повзуче . . . . . 4.
4. Листочки оцвітини жовті . . . . . **(2). A. жовтецева — A. ranunculoides L.**
— Листочки оцвітини білі або рожеві . . . . . **(1). A. дібровна — A. nemorosa L.**

Підрід **I. Anemonanthea** DC.

Плодики сидячі, яйцевидні, короткоопушені або голі, з коротеньким стовпчиком; іноді стовпчик нерозвинений.

Секція **1. Sylvia** Gaud. Кореневище повзуче, видовжене, тонкувате. Прикореневі листки під час цвітіння відсутні або рідше є 1 листок. Листки покривала схожі на прикореневі. Квітколоже малоопукле.

1096 (1). A. nemorosa L. — Анемона дібровна. Кореневище б.-м. горизонтальне, повзуче, циліндричне, здебільшого коричнюватe. Прикореневих листків найчастіш немає, іноді є лише 1 прикореневий листок з довгим черешком і 3-розсіченою пластинкою; частки пластинки на коротких черешках, середня з них 3-надрізна, а бокові — 2-роздільні на надрізно-пилчасті часточки. Квіткове стебло прямостояче, голе або розсіяно опушене 10—25 *см* завв.; листочків покривала 3, зібраних кільцем; кожен листочок з черешком приблизно вдвоє коротшим за його пластинку; пластинки листочків 3-розсічені, бокові частки їх сидячі, 2-роздільні, з нерівнобокою основою і надрізно-пилчастими часточками, середня ж частка з коротеньким черешком, 3-роздільна на б.-м. надрізно-пилчасті часточки; квітконіжки поодинокі, 4—5 *см* завд., притиснуто пухнаті. Листочки оцвітини довгасто-яйцевидні, 14—17 *мм* завд., білі або з зовнішнього боку блідорожеві, здебільшого в кількості 6, рідше 5, 7, 8 (10); тичинки набагато коротші за листочки оцвітини. Сім'янки яйцевидні, з коротким зігнутим стовпчиком, притиснуто пухнаті, 4—4,5 *мм* завд. 4 . Цв. IV—V.

Рис. 14 (ліворуч). *Анемона діброва — Anemone nemorosa* L.
1 — загальний вигляд; *2* — сім'янка (збільш.); *3* — сім'янка в поперечному розрізі (збільш.).
Рис. 15 (праворуч). *Анемона жовтецева — Anemone ranunculoides* L.
1 — загальний вигляд; *2* — збірний плід.

L., Sp. pl. (1753) 541. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 103. Юзепчук в Фл. СССР, VII, 247.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. XLVII, fig. 4644. Фл. СССР, VII, 245, табл. XV.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 451! Fl. austro-hung. exsicc., № 2087!

По листяних і мішаних лісах. — Досить звичайна і характерна весняна рослина в лісових районах, рідше в Лісостепу; на Лівобережжі дуже рідко.

Зак. Л. Звичайно. — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинська окр., полонина Рівна, буковий ліс (Кот.!); Тур'ї Ремети (Кот.!); Мукачівська окр., Нижній Коропець (Гринь!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Перегінський рн, в долині р. Ломниці, коло Осмолода (Гринь!). — **Р.-О.Л.** Звичайно. — **З.П., П.П.** Звичайно. — **Л.П.** Чернігів (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: коло Вінниці (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Калениченко у Черн.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Марківський рн, Марківка (Архангельський у Лавр.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам. (зах. ч.), Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Більша частина Європи.

Примітка. Відомі гібриди *A. nemorosa* L. × *A. ranunculoides* L. (*A. intermedia* Winkl.). До цієї гібридної форми належать екземпляри з окол. Ленінграда, видані в Герб. рос. фл. за № 452a і № 452b. В межах УРСР цей гібрид нам не траплявся.

1097 (2). A. ranunculoides L. — Анемона жовтецева. Кореневище б.-м. горизонтальне, повзуче, циліндричне, здебільшого коричнюватe. Прикореневих листків найчастіш немає, іноді є лише 1 прикореневий листок з довгим черешком і 3-розсіченою пластинкою, частки пластинки майже сидячі, середня з них 3-надрізна, а бокові 2-роздільні на надрізно-пилчасті часточки. Квіткове стебло прямостояче, 10—25 *см* завв., голе або розсіяно опушене; листочків покривала 3, зібраних кільцем; кожен листочок з коротеньким, в кілька разів коротшим за його пластинку черешком; пластинки листочків 3-розсічені, бокові частки їх сидячі, 2-роздільні, з нерівнобокою основою і надрізно-пилчастими часточками, середня ж частка з коротеньким черешком, 3-роздільна на б.-м. надрізно-пилчасті часточки; квітконіжки поодинокі, рідше їх 2 або 3, 2—3 *см* завд., притиснуто пухнаті. Листочки оцвітини яйцевидні, 10—15 *мм* завд., жовті, зовні пухнаті, здебільшого в кількості 5, зрідка їх більше. Сім'янки яйцевидні, з коротким вигнутим стовпчиком, притиснуто пухнаті, 4—6 *мм* завд. ♃. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 541. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 10. Юзепчук в Фл. СССР, VII, 242.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. 47, fig. 4643. Фл. СССР, VII, 245, табл. 15, фіг. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 401!

По листяних і мішаних лісах. — Звичайна або нерідка весняна рослина в лісових, лісостепових і півн. степових районах до півд. межі байрачних лісів.

П.П. Житомирська обл.: окол. Житомира (Липський), Чоповичі (Лазаренко!). — Київська обл.: окол. Києва, Сирець (Зеров!), Голосієве (Муравйов!), Байкова роща (Сациперов!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, між Жванцем і Вітківцями на Збручі (Трауттф.). — Одеська обл.: коло ст. Котовськ (Шмальг.). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. **Л.З.-Л.С.** В півн. і сред. ч. (до р. Самари) б.-м. звичайно, на півдні зникає.

Форма листочків покривала у цього виду дуже варіює. Серед переглянутих рослин можна було відрізнити такі форми:

F. dissecta Alexandrov. Середня частка кожного листочка розсічена на симетричні часточки з витягнутими і трохи відігнутими назад нижніми зубцями; бокові частки несиметричні, кожна з зовнішнього боку з великим зубцем, часто більшим за нижній зубець середньої частки.

Александров в Бот. мат. герб. Петрогр. бот. сада, III (1922) 185.

Поширена форма.

F. palmata Alexandrov (ц. м.). Частки листочків широколанцетні, з неглибокими притиснутими зубцями у верхній половині, довжина їх більше ніж у 3 рази перевищує ширину; бокові частки з виступаючим нижнім зубцем з зовнішнього боку.

Трапляється досить часто, здебільшого на вогкуватих місцях.

F. angustifolia Alexandrov (ц. м.). Частки листочків вузьколанцетні, з незначною кількістю зубців у верхній частині, довжина їх у 4—8 разів перевищує ширину, деякі частки, особливо бокові, цілокраї.

Зрідка, разом з попередніми.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ.

Підрід **II. Eriocephalus** Hook. f. et Thoms.

Плодики густоволохаті; квітколоже видовжене.

Секція 1. **Anemospermos** DC. Кореневище не бульбовидне. Прикореневих листків під час цвітіння кілька. Квітки поодинокі. Плодики під основою стовпчика з кільцем коротших, ніж нижчі, жорсткуватих волосків. Стовпчик вигнутий з головчастою приймочкою.

1098 (3). A. silvestris L. — Анемона лісова. Кореневище коротке, міцне, темнокоричневе. Прикореневі листки в кількості 2—4, з довгими, відстовбурчено пухнатими черешками і б.-м. пухнатою, пальчасто-5-

розсіченою пластинкою, з ромбічними, у верхній частині 2—3-роздільними на пильчасто-надрізні часточки сегментами. Квіткове стебло прямостояче, 15—35 *см* завв., разом з листочками покривала і квітконіжками вкрите м'якими білими волосками; листочків покривала 3, зібраних кільцем вище середини квіткового стебла; кожен листочок з черешком, довжина якого приблизно дорівнює довжині його пластинки; пластинки листочків покривала 5-розсічені на яйцевидно-ланцетні, у верхній частині здебільшого 3-роздільні і зубчасті частки; квітконіжки поодинокі. Листочки оцвітини еліптичні або обернено-яйцевидні, 15—27 *мм* завд., білі, з зовнішнього боку густо притиснуто пухнаті, здебільшого в кількості 5; тичинки набагато коротші за листочки оцвітини. Сім'янки близько 3 *мм* завд., яйцевидно-округлі, сплюснуті, з коротким стовпчиком, білоповстисті. 4 . Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 540. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 9. Юзепчук в Фл. СССР, VII, 266.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. 1, fig. 4651. Фл. СССР, VII, 261, табл. XVI, 7.

По широколистяних і мішаних лісах, узліссях, чагарниках, лісових луках, сухих відкритих схилах, степах, кам'янистих урвищах. — Нерідко в лісостепових і півн. степових районах, рідше в лісових районах і в півд. ч. Степу; відсутня у високогір'ї та на крайньому півдні Степу.

З.П. Волинська обл.: Овадніський рн, коло Верби (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, окол. Києва: Святошине (Ракочі!), Голосієве (Васильєв!), Пуща-Водиця, коло Стоянки, Бабій яр (Семенкевич!), Лук'янівка (Шмальг.!), Чапаєвка, ур. Кладова, Боярське лісн. (Семенкевич). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва: ліс коло Рибного оз. (Зеров!), Дарниця (!), за Слобідкою (Семенкевич!). — Чернігівська обл.: Остерський рн (Неводовський); окол. Чернігова (Рогов.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Кисілевич!); Смотрицький рн, Нігин (Монтр.!). — Вінницька обл.: Яришівський рн, Грабарівка (Білозор); Ямпіль (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн (Білозор!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський); Умань (Пач.!); Миронівський рн, Козин (Щиб-ров!); Катеринопільський рн, Петриківка (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Смілянський рн, Яблунівка (!); Таращанський рн, Лука (!); Переяслав-Хмельницький рн, Монастирок (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Полова (Власенко), Дідівці (Левенець!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: Чернухи (Падалка!); Полтава (Іллічевський!); окол. Лубен (Рогов.!). — Харківська обл.: Красноград (Іллічевський!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки (Цінгер!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковлєв). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Кравченко!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Іллінка (Шестериков). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!).

Варіює. В УРСР відомі такі форми:

F. biflora Grütter. Квітконоси 2, 1-квіткових, причому боковий з них з 2 листочками в середній частині, які схожі на листочки покривала, але дрібніші за них.

Зрідка трапляється поруч з типовою формою.

П.Л.-С. Вінницька обл.: окол. Вінниці (Білозор!). — Київська обл.: Корсунь-Шевченківський (Підоплічка).

F. **multicaulis** Wissjul. f. nova. З кореневища виходить кілька квіткових стебел.

Зустрічається рідко.

П.Л.-С. Київська обл.: Чигиринський рн, Кожарки (Постригань!).

F. **minor** Bess. Листочки оцвітини 6—10 *мм* завд.

Bess., Prim. fl. Galic., I (1809) 351.

Зрідка поруч з типовою формою.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Ямпіль (Монтр.).

F. **grandiflora** Wissjul. f. nova. Листочки оцвітини 30—35 *мм* завд.

Зустрічається рідко.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Лубни (Рогов.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Ниж.-Волз. (?); Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Обськ. (на півн. до Тобольська), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол. (півд. ч. на північ до Вілюйська); Далек. Схід: Камч., Зеє-Бур., Уссур. (серед. Амур); Серед. Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Більша частина Європи, Кавказ, Передня Азія, Сибір, Середня Азія, Монголія.

Примітка. В садах зрідка культивують махрову форму цього виду.

Підрід **III. Homalocarpus** D C.

Квіткове стебло бокове, пазушне. Сім'янки сплющені, овально-округлі, голі, на верхівці з коротеньким стовпчиком, квітконіжки численні; суцвіття зонтиковидне.

1099 (4). A. narcissiflora L. — Анемона нарцисоцвіта. Кореневище коротке, грубе, темнокоричневе. Пластинки прикореневих листків б.-м. опушені, в обрисі майже округлі, пальчасто-3—5-розсічені; частки їх сидячі, ланцетні або вузьколанцетні, глибоконадрізні, загострені, відходять радіально або відігнуті; черешки пухнаті. Квіткове стебло прямостояче, 10—30 *см* завв., разом з листочками покривала і квітконіжками волосисте; листочків покривала 3, зібраних кільцем у верхній частині квіткового стебла; листочки сидячі, глибоко 2—3-роздільні, з довгасто-клиновидними, вгорі 2—3-надрізними частками. Квітконіжки в кількості 3—9 (12); квітки зібрані зонтиком. Листочки оцвітини оберненояйцевидні або довгасто-оберненояйцевидні, 8—12 *мм* завд., білі з рожевим відтінком, здебільшого в кількості 5. Тичинки значно коротші за листочки оцвітини. Сім'янки овально-округлі, сплюснуті по краю, вузькокрилаті, 5—7 *мм* завд., на верхівці з коротеньким стовпчиком, голі. 4. Цв. V—VI.

Рис. 16. *Анемона нарцисоцвіта — Anemone narcissiflora* **L.**
1 — загальний вигляд; *2* — суцвіття.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 542.

По кам'янистих схилах і гірських луках. — Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, вершина Близниця (Брадіс!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи, Карпати.

1100 (5). A. laxa (Ulbr.) Juz. — **Анемона розлога.** Кореневище коротке, грубе, темнокоричневе. Пластинки прикореневих листків зверху розсіяно опушені, зісподу б.-м. густопухнаті, по краях коротковійчасті, в обрисі майже круглі, пальчасто-5-розсічені; сегменти їх сидячі, широкоромбічні, глибоко 3-роздільні на широколанцетні, у верхній частині часто глибоко 2—3-надрізні частки, зубці яких ланцетні, загострені, часто б.-м. гачковидно відігнуті; черешки густо вкриті довгими відстовбурченими волосками. Квіткове стебло 20—65 *см* завв., прямостояче, разом з листочками покривала і квітконіжками вкрите довгими відстовбурченими волосками. Листочків покривала 3, зібраних кільцем у верхній частині квіткового стебла; листочки сидячі, глибоко 2—3-роздільні, з довгасто-клиновидними, у верхній частині 2—3-надрізними частками. Квітконіжки в кількості 5—8 (10); квітки зібрані зонтиком; листочки оцвітини оберненояйцевидні або довгасто-оберненояйцевидні, 12—16 *мм* завд., білі або зовні рожеві, іноді зовні б.-м. пухнаті, здебільшого в кількості 5; тичинки значно коротші за листочки оцвітини. Сім'янки овально-округлі, 6—8 *см* завд., сплюснуті, по краю вузькокрилаті, з коротеньким стовпчиком, голі. 4. Цв. V—VI.

Юзепчук в Фл. СССР, VII (1937) 269.

— *A. narcissiflora* subsp. *typica* var. *genuina* f. *laxa* Ulbr. in Engl. Bot. Jahrb. XXXVII, (1906) 266 p.p. — *A. narcissiflora γ. laxa* Schipcz. в Тр. Юрьев. бот. сада, XIII (1912) 99. — *A. narcissiflora* Bess., Enum., № 22. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 9.

По лісових луках, узліссях, чагарниках. — Поширена лише в західному Лісостепу.

З.Л.-С. Західне Поділля (Андрж.!); район Проскурова (Андрж.), кол. Проскурівський пов. (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (Проскур. рн).

Загальне поширення. Польща, СРСР (вищевказані місцезнаходження).

Рід **301. Печіночниця — Hepatica** Mill.

Mill., Gard. Dict. Abridg., ed. 4 (1754).

Оцвітина проста, з 6—10 забарвлених листочків. Тичинки численні. Маточки численні, з 1-гніздими зав'язями, які містять у собі по одному 1-покривному висячому насінному зачатку з короткими стовпчиками. Плід збірний, з численних сім'янок. — Багаторічні трав'янисті рослини з кореневищами і прикореневими листками; квіткове стеблю

з покривалом з 3 суцільних зелених листочків, які зібрані кільцем при основі квітки (тому вони подібні до чашолистків).

До складу роду входить близько 8 видів, поширених в Голарктиці. У флорі СРСР росте 2 види, в УРСР — лише 1.

1101 (1). H. nobilis Garsault. — **Печіночниця звичайна.** Кореневище коротке, темнокоричневе, вкрите на верхівці буруватими лусочками. Прикореневі листки починають розвиватися лише в кінці цвітіння, численні, з довгими черешками, 3-лопатеві, при основі серцевидні, цілокраї, лопаті їх широкояйцевидні, тупі або б.-м. пригострені; черешки листків відстовбурчено пухнаті, пластинки в молодому віці густо-м'якопухнаті, пізніше розсіяно опушені. Квіткові стебла виходять з пазух низових лусковидних листків кореневища, 5—15 (20) *см* завв., прямостоячі або б.-м. вигнуті, м'якопухнаті, здебільшого коричнюваті, 1-квіткові; листочки покривала сидячі, яйцевидні, цілокраї. Листочки оцвітини вузькояйцевидні, 12—15 *мм* завд., голі, синюватоблакитні, в кількості 6—7; тичинки значно коротші за листочки оцвітини, нитки їх білі або блідорожеві; квітколоже під час вистигання плодів потовщене, опукле. Сім'янки довгасті, 4—4,5 *мм* завд., з коротеньким стовпчиком, відстовбурчено пухнаті. 4. Цв. IV—V.

Garsault, Fig. Pl. Anim. Med. (1764) tab. 301. Юзепчук в Фл. СССР, VII, 283. — *Hepatica triloba* Gilib, Fl. Lithuan, II (1782) 273. — Anemone hepatica L., Sp. pl., ed. I (1753) 538. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 5.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. XXVII, fig. 4642. Фл. СССР, VII, 277, табл. XVII, 6.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1730.

По широколистяних і мішаних лісах, між чагарниками, по тінистих схилах берегів річок. — Поширена в західних лісових районах — в західному і правобережному Поліссі, західному Лісостепу і зах. ч. правобережного Лісостепу.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Лопатинський рн, ліс коло Діброви (Косець!). — **З.П.** Волинська обл.: Шацький рн, Піща (Барбарич). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростень, на гранітних скелях (Монтр.!); Житомир, у сосновому лісі (Монтр.!); — Довбиський рн, Дібровка (Барбарич); окол. Житомира, схили над р. Тетеревом (Зеров!); Олевський рн, Рудня Радовільська (Зеров!), коло ст. Пост-Дров'яний (Зеров!), окол. Олевська (Рогов.!); Овруч (Рогов.!); Новоград-Волинський (Бельке у Рогов., ц. м.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Деражнянський рн, Божиківці (Монтр.!); Віньковецький рн, Пилипи-Олександрівські (Монтр.!); Михайлівський рн, Іванківці (Монтр.!); Меджибіж (Монтр.!); коло ст. Ярмолинці (Шмальг.!); Кам'янець-Подільський рн, ліс по Збручу між Жванцем і Вітківцями (Траутф.!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Янушпільський рн, Молочки (Волошкевич!). — Вінницька обл.: окол. Вінниці, П'ятничанський ліс (Білозор!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ. (Вологда), Лад.-Ільм., Прибалх., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам. (зах. ч.), Серед.-Дніпр.; Далек. Схід: Уссур.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Далекий Схід СРСР (Уссур.), Манчжурія, Корея, Японія (о. Ніппон).

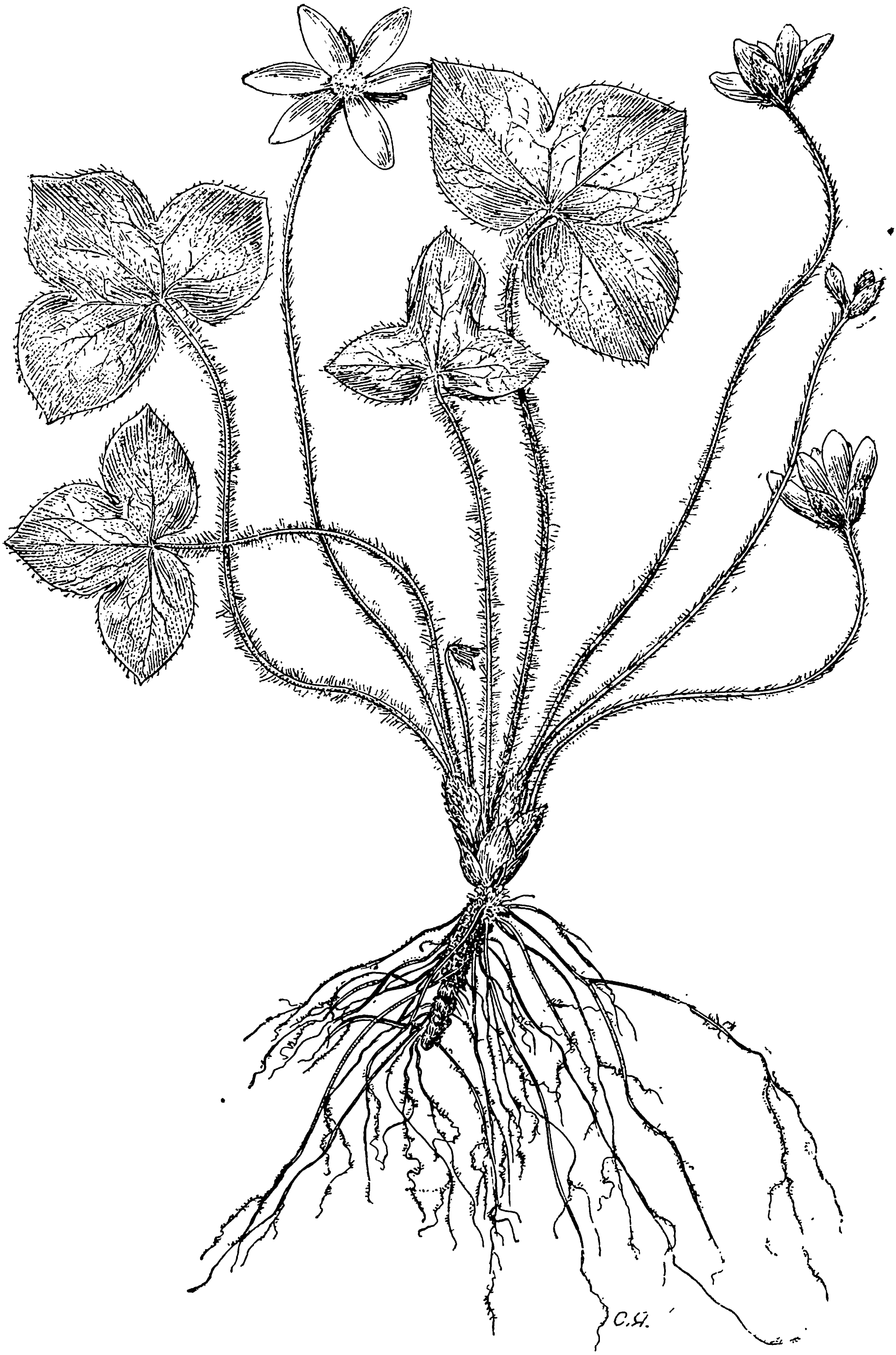

Рис. 17. *Печіночниця звичайна — Hepatica nobilis* Garsault.

Рід 302. Сон — Pulsatilla Adans.

Adans., Fam., II (1763) 460.

Оцвітина проста, з 5—6 забарвлених листочків. Тичинки численні. Маточки численні, з 1-гніздими зав'язями, які містять по 1 висячому 1-покривному насінному зачатку, і з довгими пірчастими стовпчиками. Плід збірний, з численних сім'янок; стовпчики довгі, пірчасті. — Багаторічні трав'янисті рослини, з кореневищами і прикореневими листками; квітковe стебло несе покривало з зелених, пальчасто-багатороздільних, зрослих при основі листочків.

Рід містить понад 40 видів, поширених в помірних країнах Голарктики; з них в СРСР росте 26 видів, в УРСР — 6.

---

1. Листочки оцвітини білі, лише знизу блакитнуваті . . . . . (1). **С. білий — P. alba** Reichenb.
— Листочки оцвітини фіолетові або лілові . . . . . 2.
2. Прикореневі листки пальчасто-розсічені . . . . . 3.
— Прикореневі листки пірчасто-розсічені . . . . . 4.
3. Частки листків ромбічні, глибоко 2—3-роздільні на клиновидні, на верхівці надрізні або зубчасті часточки . . . . . **121. С. широколистий — P. latifolia** Rupr.
— Частки листків ромбічні, глибоко 2—3-розсічені на клиновидні часточки, які в свою чергу 2—3-роздільні на ланцетні або широколінійні, на верхівці надрізні або зубчасті лопаті . . . . . (3). **С. Вольфганга — P. Wolfgangiana** Bess.
4. Листочки оцвітини майже вдвоє перевищують тичинки . . . . 6.
— Листочки оцвітини лише трохи довші за тичинки . . . 5.
5. Листочки оцвітини темно- або майже чорнофіолетові . . . . . (5). **С. чорніючий — P. nigricans** Störck.
— Листочки оцвітини яснофіолетові . . . . . **С. луговий — P. pratensis** (L.) Mill.
6. Рослина під час цвітіння густо й відстовбурчено жовтуватопухната. Листочки оцвітини 4,5—6 *см* завд. . . . . (4). **С. великий — P. grandis** Wenderoth.
— Рослина під час цвітіння відстовбурчено білопухната. Листочки оцвітини близько 2 *см* завд. . . . . (6). **С. український — P. ucrainica** (Ugrinsky) Wissjul.

Підрід I. Preonanthus Ehrh.

Листочки покривала схожі на прикореневі листки, короткочерешкові. Всі тичинки з розвиненими пиляками.

1102 (1). P. alba Reichenb. — **Сон білий.** Кореневище косе, коротке, темнокоричневе. Листки з довгими черешками, з'являються наприкінці цвітіння, розсіяно опушені. Листочки 2—3-роздільні, з глибоко 2-роздільними, загостреними частками. Квітковe стебло прямо-

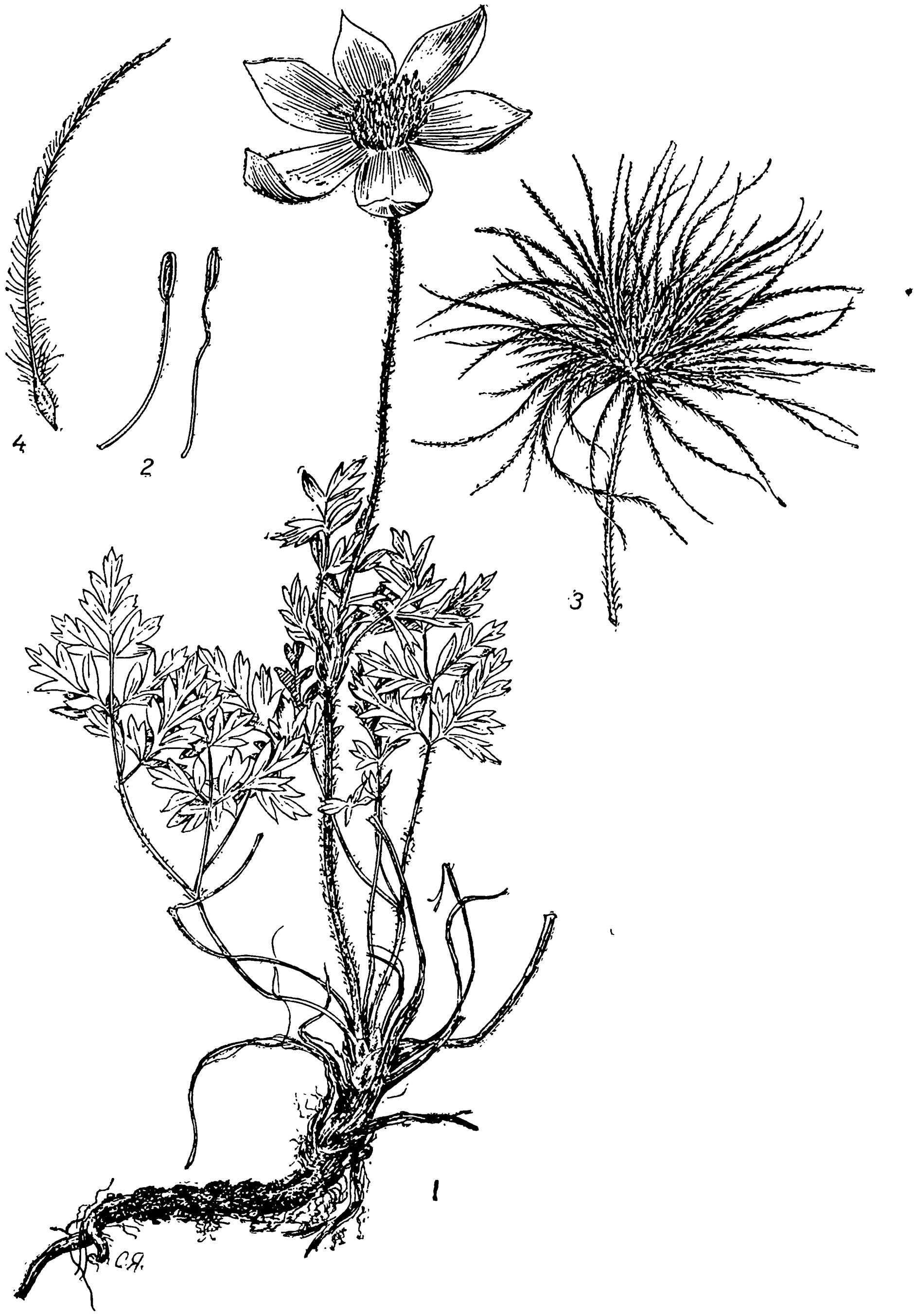

Рис. 18. *Сон білий — Pulsatilla alba* Reichenb.

1 — загальний вигляд; *2* — тичинки (збільш.); *3* — збірний плід; *4* — окремий плодик (сім'янка).

стояче, 15—30 *см* завд., відстовбурчено волохате, 1-квіткове. Покривало з листочків, які нагадують своєю формою звичайні листки. Квітка прямостояча, широко розкрита; листочки оцвітини здебільшого еліптичні або довгасті, 2—2,5 *см* завд., білі, зовні пухнаті. Тичинки численні, близько 2,5 *мм* завв., разом з довгими (3—4 *см* завд.) стовпчиками, густоволосисті. 4. Цв. IV—V.

Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1830) 732. Pacz. in Fl. polska, III, 32. — *Pulsatilla alpina* Schrank, Baier Fl., II, 81, p.p. — *Anemone alpina* L., Sp. pl. (1764) 760, p.p.

Полонини. — В альпійському і субальпійському поясах Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський, субальпійський пояс (Кот.!), альпійський пояс (Брадіс!, Косець!); г. Говерля — субальпійські луки (Кот.!, Білик!); вершина г. Піп-Іван Чорногорський (Брадіс!); на Чорногорі, по схилу г. Петрос, в альпійському поясі (Гринь!, Доброчаєва!, Запятова!); на полонині Свидовець, коло вершини Близниці, в альпійському поясі (Гринь!); окол. Богдана (Барбарич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Середня Європа (гори), Карпати.

Підрід **II. Campanaria** Endl.

Листочки покривала редуковані, зрослі основами. Є стамінодії.

1103 (2). P. latifolia Rupr. — **Сон широколистий.** Рослина 10—20 (40) *см* завв. Кореневище косе, грубе, темнокоричневе; листки з довгими черешками, з'являються наприкінці цвітіння, в молодому віці м'якопухнаті, пізніше майже голі; пластинки їх в обрисі півкруглі або округло-серцевидні, трійчасто розсічені, з ромбічними, глибоко 2—3-роздільними сегментами, які в свою чергу глибоко 2—3-роздільні, з клиновидними, на верхівці надрізними або зубчастими частками. Квіткове стебло прямостояче, густо вкрите м'якими відстовбурченими волосками, 1-квіткове; покривало дзвоникувате, частки його прямостоячі, вузьколінійні, густо вкриті м'якими відстовбурченими волосками; квітка прямостояча, широко дзвоникувата, на час же відцвітання б.-м. поникла, зовсім розкрита; листочки оцвітини звичайно в кількості 6, еліптичні або довгасто-яйцевидні, 3—4 *см* завд., лілові або світлофіолетові, зовні волосисті; тичинки численні, в кілька разів коротші за листочки оцвітини, жовті. Сім'янки довгасті, близько 3 *мм* завд., разом з довгими (3—4 *см* завд.) стовпчиками, густоволосисті. 4. Цв. IV—V; іноді (дуже рідко) цвіте також вдруге (VIII—IX).

Rupr. in Bull. phys.-math. Acad. Petersb., XII (1854) 218. — *Anemone patens* L., Sp. pl., ed. I (1753) 538, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 6. *P. patens* Юзепчук в Фл. СССР, VII, 295, p.p.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LVII, fig. 4661.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2550 (sub *Anem. patensa* L.).

По соснових і мішаних лісах, сухих піщаних горбах. — Звичайна рослина в Поліссі та Лісостепу.

Рис. 19. *Сон широколистий — Pulsatilla latifolia* Rupr.
1 — рослина під час цвітіння; *2* — рослина з плодами.

З.П., П.П., Л.П. Звичайно. — **З.Л.-С.** Одеська обл.: коло ст. Котовськ (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тульчинський рн, на луці за Михайлівкою (Білозор.!). — Київська обл.: Сміла (!); Смілянський рн, Яблунівка (!); Звенигородський рн, Хлипнівка (Підоплічка!); окол. Білої Церкви (Гродзінський!); Черкаський рн, коло Руської Поляни (Лазаренко!); Обухівський рн, ліс коло Трипілля (Монтр.!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: окол. Полтави (Іллічевський!); Лубенський рн (Рогов!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв!); у півн. ч. звичайно або нерідко, по ріках Осколу і Дінцю та їх притоках.

F. kioviensis Wissjul. Листочки оцвітини темнолілові або чорнуватолілові, 17—25 *мм* завд.

Wissjulina в Журн. Інст. бот. АН УРСР, № 21—22 (1939) 257 pro sp.

Сосново-дубові ліси. — Відома поки що лише з півдня Полісся.

П.П. Київська обл.: окол. Києва: Пуща-Водиця (!!), Дарниця (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: більшість районів, не росте в Криму.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР.

Примітка. Цей вид попередні автори флори Української РСР наводили під назвою *Anemone patens* L. або *Pulsatilla patens* (L.) Mill. Але, як доведено рядом досліджень, під спільною назвою *P. patens* об'єднували кілька морфологічно і географічно добре відмежованих видів; одним з них і буде західнопалеобореальний вид *P. latifolia* Rupr., представники якого зустрічаються в нашій флорі.

Зрідка зустрічаються екземпляри з блідожовтими листочками оцвітини, що можуть бути визначені за **var.** *ochroleuca* Sims. **Л.П.** Київська обл.: Літківське лісн. (Сележинський!).

Форма з листочками оцвітини, глибоко розсіченими на 2—3, цілокраї або на верхівці зубчасті частки; знайдена в **Л.П.** Київська обл.: за Дарницею, в сосново-дубовому лісі (Герб. Інст. бот. АН УРСР).

1104 (3). P. Wolfgangiana Bess. — **Сон Вольфганга.** Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Прикореневі листки здебільшого з'являються наприкінці цвітіння, з довгими черешками, в молодому віці м'якопухнаті, згодом майже голі; пластинки їх в обрисі округлосерцевидні, трійчасто розсічені, з ромбічними сегментами, глибоко 2—3-роздільними на клиновидні 2—3-роздільні частки, поділені на ланцетні або широколінійні, на верхівці надрізні або зубчасті часточки. Квіткове стебло прямостояче, 10—25 (45) *см* завв., густо вкрите м'якими відстовбурченими волосками, 1-квіткове. Покривало дзвоникувате; частки його здебільшого прямостоячі, вузьколінійні, густо вкриті м'якими відстовбурченими волосками. Квітка прямостояча, широкодзвоникувата, на час відцвітання б.-м. поникла, з простертими листочками оцвітини. Листочків оцвітини 6, еліптичних, 3—4 *см* завд., лілових або світлофіолетових, зовні волосистих. Тичинки численні, в кілька разів коротші за листочки оцвітини, жовті. Сім'янки довгасті, близько 3,5 *мм* завд., з довгими (3—5 *см* завд.) стовпчиками, волосисті. ♃. Цв. IV—V, іноді цвіте також вдруге (VIII—IX).

Bess. in Reichenb., Iconogr. bot., IV (1826) 41. Pacz. in Fl. polska, III, 29. — *Anemone patens* L. var. *Wolfgangiana,* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 8. Вісюліна в Журн. Інст. бот. АН УРСР, № 21—22 (1939) 259.

Рисунки: Вісюліна, ц. м., 263, рис. 1.

По соснових лісах і сухих піщаних горбах. — Півд.-схід. ч. правобережного Полісся, зах. ч. лівобережного Полісся, правобережний Лісостеп.

П.П. Київська обл.: окол. Києва: коло Горенки, у сосновому лісі (Семенкевич!), Пуща-Водиця (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: сосновий ліс за Дарницею (!!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Сміли, сосновий ліс (Борисевич).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. Загальне поширення. Східна Європа (зах. ч.).

Примітка: Серед рослин, які зберігаються в гербаріях Інституту ботаніки АН УРСР під назвою *P. Wolfgangiana* Bess. поруч з гібридами *P. latifolia* × *P. nigricans* помилково віднесеними до цього виду, лежать також екземпляри, визначені Бессером, які являють собою окрему форму *P. patens* s. l.; тому ми не можемо приєднатися до думки, що *P. Wolfgangiana* є синонім *P. Hackelii* Pohl. і вважаємо її за окрему самостійну форму, за якою зберігаємо надану їй Бессером бінарну назву. В межах нашої флори *P. Wolfgangiana* Bess. знайдена поки лише в **П.П.**, **Л.П** і **П.Л.-С.**, причому в окол. Дарниці в рідкому сосновому лісі, де нам довелося її збирати, вона траплялась дуже рідко, завжди окремими куртинками, серед поширеної в цьому лісі *P. latifolia* Rupr.

Вид цей потребує дальшого дослідження на великому матеріалі, якого зараз бракує.

1105 (4). P. grandis Wenderoth. — **Сон великий.** Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Прикореневі листки з'являються після цвітіння, з довгими черешками, в молодому віці густо і відстовбурчено жовтуватопухнаті, пізніше розсіяно опушені; пластинки їх в обрисі яйцевидні, трійчасто-пірчасто розсічені, з лінійно-ланцетними або ланцетними, 2,5 *мм* завш. сегментами. Квіткове стебло 10—40 *см* завв., прямостояче, разом з покривалом густо вкрите м'якими відстовбурченими жовтуватими волосками, 1-квіткове; покривало дзвоникувате, частки його прямостоячі, вузьколінійні, густо вкриті м'якими довгими жовтуватими волосками. Квітка прямостояча, спочатку широкодзвоникувата, пізніше зовсім розкрита; листочки оцвітини звичайно в кількості 6, довгасто-яйцевидні, б.-м. загострені, 4—6 *см* завд., лілові або фіолетові, зовні густоволохаті. Тичинки численні, приблизно вдвоє коротші за листочки оцвітини. Сім'янки довгасті, близько 3—5 *мм* завд., з довгими (4—5 *см* завд.) стовпчиками, волосисті. ♃. Цв. IV—V.

Wenderoth in Schrift. d. Ges. Naturw. Marburg, II (1831) 257. Юзепчук в Фл. СССР, VII, 293.

— *Pulsatilla vulgaris* Bess., Enum., № 660 et auct. mult. fl. ucr., non Mill. — *Anemone pulsatilla* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 8 et auct. mult. fl. ucr., non L.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LIV. fig. 4657.

Видані зразки: Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 208. Fl. austro-hung. exsicc., № 611!

По світлих сухих лісах, переважно по узліссях, на сухих горбах, сонячних схилах. — Відома з Полісся і правобережного Лісостепу.

П.П. — Київська обл.: окол. Києва: коло Байкової г. (Рогов!), Байкова г. (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: коло ст. Котовськ, на горбах (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка (!), Умань (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа (Австрія, Угорщина, Південна Німеччина), Європейська частина СРСР, півд. захід.

1106 (5). P. nigricans Störck. — **Сон чорніючий.** Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Прикореневі листки з'являються до цвітіння або під час цвітіння, з довгими черешками, спочатку густоволосисті, згодом майже голі; пластинки їх в обрисі довгасто-яйцевидні, трійчасто-пірчасто-розсічені, з лінійними або вузьколінійними, загостреними сегментами. Квіткове стебло 10—30 *см* завв., прямостояче, густом'яковолосисте, 1-квіткове, покривало дзвоникувате, частки його лінійні, м'яковолосисті. Квітка поникла, має вигляд довгастого вузенького дзвоника; листочки оцвітини в кількості 6, яйцевидні або широкояйцевидні, на верхівці відігнуті назовні, 2—3 *см* завд., чорнофіолетові, зовні пухнаті; тичинки численні, звичайно лише на $^1/_3$ коротші за листочки оцвітини, іноді ж майже дорівнюють їм. Сім'янки довгасті, близько 3 *мм* завд., разом з довгими (4—5 *см* завд.) стовпчиками волосисті. ♃. Цв. IV—V, іноді також восени (VIII—IX).

Störk., Lib. de Usu med. P. nigricantis (1771) 7.

Юзепчук в Фл. СССР, VII, 302.

— *Anemone pratensis* Roth, Tent., Fl. Germ., II, 1 (1789) 609 et auct. mult., non L. s. str. — *Pulsatilla pratensis* auct. fl. ucr., non Mill.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LII, fig. 4655 і tab. LIII, fig. 4655.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2551!

По соснових лісах, узліссях, сухих сонячних схилах, сухих піщаних горбах. — Поширена в усіх районах флори УРСР, але переважно в лісових і на півночі лісостепових районів.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, коло Ірпеня (Семенкевич!), Голосієве (Зеров!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, коло Дарниці (Зеров!). — Чернігівська обл.: Остерський рн, Косачівка (А. та О. Барбарич). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Янковський!); Тульчинський рн, коло Михайлівки (Білозор!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка); Обухівський рн, ліс коло Трипілля (Монтр.!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, між Дідівцями і Голубівкою (Левенець!). — Полтавська обл.: коло Кишеньок (Цінгер!), окол. Полтави (Іллічевський).

Рис. 20. ***Сон чорніючий — Pulsatilla nigricans*** **Störck**
1 — рослина під час цвітіння; *2* — рослина з плодами.

Зустрічається ще:

Var. micrantha Beck. Листочки покривала 15—18 *мм* завд., щільно зібрані дзвоником, на верхівці відігнуті назовні.

Зрідка, по різних районах.

П.П. Київська обл.: окол. Києва — Святошине (Оксіюк!), Голосієве (Лазаренко!). — **Л.П.** Київська обл.: по узліссю соснового лісу коло Дарниці (Семенкевич!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла, сосновий ліс (Борисевич!); Черкаський рн, коло Руської Поляни (Лазаренко!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Чигиринський рн, Кожарки (Зеров!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа.

Примітка. Юзепчук в „Флоре СССР", VII, подає для УРСР (Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.) *P. pratensis* (L.) Mill., але серед переглянутого значного гербарного матеріалу по р. *Pulsatilla* з УРСР не зустрілося жодного екземпляра цього виду.

P. nigricans Störck. × **P. latifolia** Rupr. f. hybr. nova. Рослина 12—25 *см* завв. Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Прикореневі листки розвиваються під час цвітіння, вони з довгими черешками, в молодшому віці густо-біловолосисті, пізніше розсіяно опушені; пластинки їх пірчасто-розсічені з пірчасто-розсіченими на суцільні або 2—3-роздільні частки сегментами. Покривало дзвоникувате, частки його лінійні, м'яко-біловолосисті. Квіткове стебло пряме, пухнате. Квітки здебільшого прямостоячі, лише на кінець цвітіння трохи пониклі. Листочків оцвітини 6, яйцевидно-довгастих, 3,5—4 *см* завд., фіолетових, зовні пухнатих, зібраних широким дзвоником. Тичинки і маточки в кілька разів коротші за листочки оцвітини.

Зустрічається разом із батьківськими видами. Гібрид нестійкий; крім описаної форми, часто зустрічаються ще форми, ближчі то до одного, то до другого з батьків.

1107 (6). P. ucrainica (Ugrinsky) Wissjul. — **Сон український.** Рослина 10—25 *см* завв. Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Прикореневі листки з'являються під час цвітіння, вони з довгими черешками, в молодому віці густоволосисті; пластинки їх в обрисі яйцевидно-довгасті, пірчасто-розсічені, з двічі пірчасто-роздільними сегментами і вузьколінійними загостреними частками. Квіткове стебло прямостояче, коротко опушене; покривало дзвоникувате, частки його вузьколінійні, м'яковолосисті; квітки б.-м. пониклі; листочки оцвітини в кількості 6, зібрані широким дзвоником, яйцевидні або яйцевидно-довгасті, 2—3 *см* завд., фіолетові або червонуватофіолетові, зовні пухнаті; тичинки майже вдвоє коротші за листочки оцвітини. Сім'янки довгасті, до 3 *мм* завд., разом з довгими (до 3,5 *см* завд.) стовпчиками відстовбурчено-волосисті. ♃. Цв. IV—V.

Вісюліна в Журн. Інст. бот. АН УРСР, № 21—22 (1939) 260.

— *Anemone Pulsatilla* L. var. *ucrainica* Ugrinsky. Крит. зам. о некот. видах Харьк. фл. (1911) 23. — *P. donetzica* Kotov, в Бот. журн. АН УРСР, I, (1940), 2, 275.

Рисунки: Угринський, ц. м. 27, табл. IV. Вісюліна, ц. м., 265, рис. 4.

По степах, кам'янистих відслоненнях, чагарниках, узліссях. — Трапляється в Лісостепу і Степу.

П.Л.-С. Київська обл.: Умань (Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: поміж Борисполем і Переяслав-Хмельницьким. — Полтавська обл.: Лохвицький рн, на підвищених місцях (Рогов.!); Хорольський рн, коло Павлівки (Рогов.!); Карлівський рн, коло Розумівки (Іллічевський!). — Харківська обл.: окол. Харкова, степові схили (Угринський!, Кот.!); окол. Куп'янська (Пискунов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: коло ст. Яма (Оксіюк!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: окол. Жданова, відслонення гранітів по р. Кальміус (!). — Ворошиловградська обл.: окол. Старобільська (Ширяєвський). — Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (південь).

Примітка. На представників виду *P. ucrainica* вперше звернув увагу ще в 1910 р. К. О. Угринський. Але він помилково відніс їх до *Anemone Pulsatilla*, виділивши в окрему форму *A. Pulsatilla* var. *ucrainica*. В 1937 р. С. В. Юзепчуком у VII т. „Флоры СССР" ця форма була віднесена до *P. grandis* Venderoth. Проте уважне вивчення, як аутентиків Угринського, так і іншого матеріалу по цьому виду, показало, що їх не можна ототожнювати з представниками ряду *Vulgares* Juz., а слід віднести до ряду *Pratenses* Juz., виділивши у самостійний вид, за яким ми зберігаємо назву К. О. Угринського — *ucrainica*. Цей понтичний щодо географічного поширення вид росте в лісостеповій і степовій смугах, до певної міри заміняючи там центральноєвропейський вид *P. nigricans*, що поширений переважно в лісових і на півночі лісостепових районів УРСР. В 1940 р. М. І. Котовим в статті „Опис нових видів флори УРСР" (Бот. журн. АН УРСР, I, 2, 275) подано опис нового, встановленого ним виду роду *Pulsatilla*, а саме *P. donetzica* Kotov. Цей вид описано ним по двох екземплярах, що були зібрані Ширяєвським в 1904 р. коло Старобільська Ворошиловградської області. М. І. Котов при описі виду зазначає, що він росте по степах і схилах і відомий лише з окол. Старобільська. Цим же дослідником в гербарних колекціях Інституту ботаніки АН УРСР намічено ще один вид роду *Pulsatilla* — *P. Euphimiae* Kotov.

Порівняння матеріалів по *P. donetzica* і *P. Euphimiae* з представниками *P. ucrainica* примушує нас віднести їх до останнього виду, а назви *P. donetzica* і *P. Euphimiae* вважати за синоніми *P. ucrainica*. До речі, зазначимо, що, на думку М. В. Клокова, на Україні з ряду *Pratenses* Juz. росте лише один вид — *P. nigricans* Störk., представників же нашого виду, *P. ucrainica*, він розглядає як гібридні форми поміж *P. latifolia* і *P. nigricans*.

P. montana (Hoppe) Reichenb., що наводилася для УРСР рядом авторів, зокрема і нами (у вищецитованій роботі), на території УРСР не росте; рослини, що визначалися як представники цього виду, належать до *P. ucrainica*.

Рід 303. Атрагена — Atragene L.

L., Diss. Dass. (1747) 21.

Оцвітина подвійна. Чашолистки в кількості 4—5, пелюстковидні. Пелюстки в кількості 12 або більше, коротші за чашолистки. Тичинки численні. Маточки численні, з 1-гніздими зав'язями, які містять по 1

насінному зачатку. Плід збірний, з численних сім'янок, які несуть довгі пухнаті стовпчики. — Плеткі кущі з супротивними листками.

До складу роду входить близько 20 видів, поширених в помірних широтах земної кулі. В СРСР росте 4 види, в УРСР — 1.

1108 (1). A. alpina L. — Атрагена альпійська. Плеткий кущ, 1—3 *м* завв. Листки подвійно трійчасті, з довгасто-яйцевидними, гострими, пилчастими листочками. Квітконіжки поодинокі, в пазухах листків; квітки поникліі; чашолистки блакитні, ланцетні, загострені, 35—40 *мм* завд., зовні по краях пухнаті; пелюстки лопатковидні, на верхівці виїмчасті, білуваті, голі. Сім'янки 2—2,5 *мм* завд., з довгими волохато-пухнатими стовпчиками. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 542. Pacz. in Fl. polska, III (1027) 27.
— *Clematis alpina* Mill., Gard. Dict., ed. VIII, № 23.

По гірських лісах. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., схил. г. Говерля (Кот.!); хр. Свидовець, у смереково-ялиновому лісі (Гринь!); на Чорногорі по півн. схилу г. Петрос в альпійській смузі (Гринь!); Богдан, урвище над струмком Кваси (Барбарич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Карпати.

Рід 304. Ломиніс — Clematis L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 163.

Оцвітина проста; чашолистки в кількості 4—8, пелюстковидні, опадаючі. Пелюстки нерозвинені; тичинки численні, часто з забарвленими нитками; маточки численні; зав'язі 1-гнізді, з 1 епітропним насінним зачатком. Плід збірний, з численних сім'янок, що мають довгі пухнаті стовпчики. Чагарники або багаторічні трав'янисті, часто чіпкі рослини з супротивними листками і поодинокими або зібраними у волотисті суцвіття квітками.

Понад 180 видів, поширених в помірних і тропічних країнах всієї земної кулі; з них в СРСР росте 18 видів, в УРСР — 6. Рід поділяється на 5 секцій, в нашій флорі відомі представники 2 секцій.

В садах розводять більшість нижчеописаних видів, особливо кавказький чіпкий вид *Cl. viticella* L. та його гібрид з індокитайським *Cl. lanuginosa* Lind. et Paxt. — так званий *C. Jacqmanni* van Houtte. з дуже великими квітками.

---

1. Листки суцільні; квітки поодинокі; листочки оцвітини довго загострені . . . . . **(1). Л. суцільнолистий — C. integrifolia L.**
— Листки пірчасто-розсічені; квітки зібрані волотистими суцвіттями . 2.
2. Стебло плетке . . . . . 3.
— Стебло прямостояче . . . . . 4.
3. Листочки оцвітини загострені . . **(6). Л. східний — C. orientalis L.**

Рис. 21. *Атрагена альпійська — Atragene alpina* L.

— Листочки оцвітини тупі . . **(5). Л. лозний — C. vitalba L.**

4 (2). Листки пірчасті. Стебло 100—150 *см* завв. . . 5.

— Листки звичайно подвійно пірчасті. Стебло 30—60 *см* завв. . **(4). Л. жигунець—C. pseudoflammula** Schmalh.

5. Листочки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, при основі б.-м. серцевидні . . . **(2). Л. прямий — C. recta L.**

— Листочки ланцетні або вузьколанцетні, при основі клиновидні . . **(3). Л. чинолистий — C. lathyrifolia** Bess.

Секція **1. Viorna** Prantl. Листочки оцвітини на верхівці довгозагострені; тичинки прямі.

1109 (1). C. integrifolia L.— Ломиніс суцільнолистий. Стебло пряме, 30—50 *см* завв., здебільшого просте, рідше трохи розгалужене, коричневе, внизу майже голе, у верхній частині коротко опушене. Листки до 10 *см* завд., сидячі, яйцевидні, або ланцетно-яйцевидні, коротко загострені, цілокраї, з виразними жилками, б.-м. шкірясті, зверху голі, зісподу, переважно по жилках і по краях, пухнаті. Квітки поодинокі, верхівкові (зрідка їх 2—3), пониклі; чашолистки здебільшого в кількості 4, ланцетні, 30—50 *мм* завд., довго загострені, темнофіолетові, зовні по краях пухнаті. Тичинки з розширеними, жовтими, пухнатими нитками, в кілька разів коротші за оцвітину. Сім'янки плоскі, широкояйцевидні, іноді майже округлі, 4—6 *мм* завд., корич-

Рис. 22. *Ломиніс суцільнолистий — Clématis integrifolia* L.

неві, розсіяноопушені, з довгим (40—60 *мм* завд), відстовбурчено волохатим стовпчиком. 4 . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 544. Шмальг, Фл. Ср. и Ю. Р., I, 3. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 312.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LX, fig. 4663. Фл. СССР, VII, 313, табл. XX.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1001.

По степах, чагарниках, схилах балок, узліссях. — В степових і лісостепових районах нерідко.

П.П. Житомирська обл.: Житомир (Рогов.!, Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Стара Ушиця (Кот.!); Кам'янець-Подільський рн, Демшин (Маковецький!); Нова Ушиця (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Піщанський рн, Студена, Піщанка; Крижопільський рн, Гарячківка, Голубече (Кот.!); Ямпіль; Могилів-Подільський (Рогов.!). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!); Саврань (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** На півдні нерідко. — Вінницька обл.: південь Гайсинського рну (!); між Антонополем Калинівського рну та Кустівцями Уланівського рну (Білозор!). — Київська обл.: Ставищанський рн, Красилівка (Шмальг.!); Умань (Рогов.!); Білоцерківський рн, Чмирівка (Васильєв!); Бабанський рн, Оксанина (Лазаренко!); Катеринопільський рн, Луківка (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Біла Церква; в заплавині р. Росі (Гродзінський!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!); Компаніївський рн (Окснер!). — **Л.Л.-С.** На півдні нерідко. — Полтавська обл.: Полтава (Краснов!); Лубни; Хорольський рн; Хорол, ст. Бригадирівка (Рогов.!); Зіньківський рн, Велика Павлівка (Краснов, Рогов.!); Шишаки (Стахорський!); Котелевський рн, В. Рублівка (Наумов!). — Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Кот.!); Харківський рн, Рогань (Наливайко); Сороківка (Кот.!); Деркачівський рн, Феськи (Лавр.); коло Цупівки (Лавр.); Нововодолазький рн, Бірки, ст. Єзерська (Угринський); Коломацький рн, Миколаївка (Таліев). — **Д.Л.-С.** Нерідко. — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, коло ст. Долинської (Пач.). — Дніпропетровська обл.: окол. Кривого Рога (Кот.). — Кіровоградська обл.: коло ст. Знам'янка, Чорний ліс (Танфільєв). — **Л.З.-Л.С.** Б.-м. звичайно. — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижевський); коло Березнеговатого (Пач.); Привільнянський рн, між Антонівкою і Ново-Гороженим (Кот.); Варварівський рн, Горобчанська коса, Пристінок на Бузі (Пач.!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дніпр. (півд. ч.), Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз. (зах. ч.), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Ірт. (півд.-схід. ч.), Алт. (зах. ч.); Схід. Сибір: Анг.-Саян. (зах. ч.); Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Кавказ, Мала Азія, західний і почасти східний Сибір, Середня Азія, Джунгарія.

Секція **2. Flammula** DC. Листочки оцвітини тупі або загострені; тичинки похилі.

1110 (2). C. recta L. — **Ломиніс прямий.** Стебло прямостояче, 100—150 *см* завв., розгалужене, борозенчасте, вгорі пухнате. Листки з б.-м. довгими черешками, непарно пірчасті, з 3—4 парами яйцевидних

або ланцетних, при основі трохи серцевидних або закруглених, звичайно цілокраїх, з короткими черешками листочків. Квітки численні, зібрані півзонтиками, які утворюють велике волотисте суцвіття; чашолистки звичайно в кількості 4, довгасто-яйцевидні, 8—12 *мм* завд., зовні по краю пухнаті, білі; тичинки жовті, довжиною майже дорівнюють чашолисткам. Сім'янки плоскі, широкоовальні, іноді майже округлі, близько 4 *мм* завд., коричневі або світлокоричневі, трохи опушені, з пірчасто-пухнатим, 12—18 *см* завд. стовпчиком. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 767. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 4. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 318.

— *C. erecta* Bess., Enum. (1822), 22.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LXI, fig. 4664 (sub. *C. erecta* L.).

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1351!

По лісах, узліссях, між чагарниками. — Досить звичайна рослина в лісових районах і в Лісостепу, рідше трапляється в півн. ч. степової смуги і зовсім рідко в її півд. ч.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., по схилах до р. Латориці, в дубовому лісі (Гринь!). — **Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Досить звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: окол. Жданова (Марковський). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!). — Одеська обл.: окол. Одеси, в Прибужжі (Шестеріков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Заволз. (?), Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа, Кавказ.

Господарське значення. Рослина отруйна. Може бути використана як декоративна.

Примітка. З окол. Харкова і Жихару (за даними Черняєва) відомий гібрид *C. integrifolia* × *C. recta*, для якого характерні пірчасті нижні листки і дрібні фіолетові квітки (листочки оцвітини 10—12 *мм* завд.).

1111 (3). C. lathyrifolia Bess. — **Ломиніс чинолистий.** Стебло прямостояче, 80—120 *см* завв., розгалужене, борозенчасте, починаючи від середини коротко опушене. Листки з б.-м. довгими черешками, непарно пірчасті, з 2—5 парами ланцетних або вузьколанцетних, при основі клиновидних, звичайно цілокраїх, з короткими черешками листочків. Квітки численні, зібрані в півзонтики, які утворюють волотисте або рідше зонтиковидне суцвіття; чашолистки звичайно в кількості 4, довгасто-яйцевидні або яйцевидні, 10—13 *мм* завд., зовні по краю пухнаті, білі; тичинки жовті, майже дорівнюють чашолисткам. Сім'янки плоскі, широкоовальні або майже округлі, 3—4 *мм* завд., коричневі або світлокоричневі, майже голі, з пірчасто-пухнатим, 10—15 *мм* завд. стовпчиком. ♃. Цв. VI—VII.

Рис. 23. *Ломиніс чинолистий — Clématis lathyrifolia* Bess.
1 — загальний вигляд; *2* — збірний плід.

Bess. ex Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1831) 134.

— *C. recta* L. a. *lathyrifolia* Рогов., Обозр. (1869) 2. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 318, p.p.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LXI, fig. 4664 (sub *C. erecta* L. var. *umbellata*!).

По лісах, узліссях. — Відомий лише з Закарпаття, правобережного Полісся і зах. ч. лівобережного Полісся.

К.Л. Закарпатська обл.: Ужгородська окр., Холмець, на схилах гори (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: коло Городниці (Рогов.), коло Житомира (Рогов., ц. м.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любецький рн, коло Радуля, в лісі (Рогов.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дніпр. (?).

Загальне поширення. СРСР (вищевказані райони).

Примітка. Різниця в формі листків цього виду і *C. recta* L. не завжди виразно помітна. Рослина потребує дальшого критичного вивчення.

1112 (4). C. pseudoflammula Schmalh. **— Ломиніс жигунець.** Стебло прямостояче, розгалужене, 30—60 *см* завв., звивисте, борозенчасте, розсіяно коротко опушене; листки голі або б.-м. пухнаті, з б.-м. довгими черешками, звичайно 2-пірчасті (рідше пірчасті), з дрібними, довгасто-яйцевидними або довгасто-лінійними, суцільними або 2—3-роздільними, з короткими черешками або сидячими частками. Квітки численні, зібрані верхівковим волотистим суцвіттям; чашолистки довгасті або довгасто-клиновидні, 10—15 *мм* завд., тупі, зовні по краю коротко опушені, білуваті; тичинки приблизно вдвоє коротші за чашолистки. Сім'янки плоскі, широкоовальні, близько 4 *мм* завд., світлокоричневі, майже голі, з пірчасто-пухнатим, близько 20 *мм* завд. стовпчиком. 4 Цв. VII—VIII.

Schmalh. ex Lipsky в Зап. Киевск. общ. естеств., XII (1894) 230, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 4. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 319.

По степових і кам'янистих схилах. — В донецькому Лісостепу і в Степу, розсіяно або рідко.

Д.Л.-С. Розсіяно по всьому району. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Долинський рн, коло Степанівки (Пач.); між Доманівкою Доманівського рну і Ново-Павлівкою Великоврадіївського рну (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Розсіяно по всьому району. — Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Лимарівський кінний з-д (Барбарич і Денчик!). — Сталінська обл.: Тельманівський рн, Старо-Ласпа, за р. Кальміусом (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг.

Загальне поширення. Ендем півдня СРСР.

1113 (5). C. vitalba L. **— Ломиніс лозний.** Кущ 2—5 *м* завв. Стебло плетке, ребристе, у верхній частині коротко опушене. Листки розсіяно опушені, з довгими черешками (які часто обвиваються навколо опори), непарно пірчасті, звичайно з 2 парами бокових сегментів, сегменти яйцевидні або довгасто-яйцевидні, цілокраї або зарубчасто-пил-

часті, з короткими або б.-м. довгими черешками. Квітки численні, зібрані волотистим суцвіттям; чашолистки здебільшого в кількості 6, довгасті або довгасто-клиновидні, 10—12 *мм* завд., тупі, з обох боків повстисто-опушені, білуваті; тичинки набагато коротші за чашолистки. Сім'янки плоскі, довгасті, близько 4 *мм* завд., коричневі, з пірчасто-пухнатим, вигнутим, 20—30 *мм* завд. стовпчиком. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl, ed. 1 (1753) 544. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 3. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 320.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. LXIV, fig. 4667!

По кам'янистих затінкових місцях. — Зрідка в зах. ч. УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. Хуста, Княжа гора, серед чагарників (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Чернівецький рн, коло Пелинівки (Андрж., Рогов., Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа, Кавказ, Балкани, Мала Азія, Північна Африка.

Примітка. Середземноморський вид, знайдений Андржієвським коло Пелинівки. З того часу в рівнинній частині УРСР його більше не знаходили.

1114 (6). C. orientalis L. — Ломиніс східний. Кущ 2—4 *м* завв. Стебло плетке, ребристе, розсіяно коротко опушене або майже голе. Листки сизі, з довгими черешками, пірчасті, з яйцевидними, довгастими або ланцетними, трійчасто розсіченими сегментами, частки яких суцільні, 3-лопатеві, цілокраї або зубчасті. Квітки численні, зібрані волотистим суцвіттям; чашолистки звичайно в кількості 4, довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, 15—17 *см* завд., загострені, з внутрішнього боку і по краях повстисто-опушені, жовтуваті; тичинки з розширеними до основи і війчастими нитками. Сім'янки плоскі, довгасті, близько 2 *мм* завд., сіруваті, густопухнаті, з довгоперисто-пухнатим, 35—60 *мм* завд. стовпчиком. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 543. Крашенинников в Фл. СССР, VII, 332. — *C. longecaudata* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 3.

На приморських пісках. — Дуже рідко і лише на півдні лівобережного Степу.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Осипенківський рн, півн. берег Азовського моря, коса Обтічна, окол. ур. Курське, схил солончакового зниження (11.IX 1934 р., Ф. Попович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Волз.; Кавказ; Серед. Азія.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. схід), Цикладські о-ви (Тенос), Кавказ, Мала Азія, Середня і Центральна Азія.

Рід **305. Мишачий хвіст — Myosurus L.**

L., Sp. pl. (1753) 284.

Чашолистки в кількості 5, з шпоркою при основі, опадні. Пелюстки-нектарники з нитковидним нігтиком і вузенькою пластинкою, при основі якої є медова ямочка. Тичинки в кількості 5 і більше (до 20). Маточки численні, з 1-гніздими зав'язями. Квітколоже при плодах видовжене, циліндричне. Сім'янки численні, з коротенькими прямими стовпчиками.— Однорічні рослини з суцільними листками в прикореневій розетці.

Рід налічує 7 видів, поширених по всій земній кулі. В складі флори СРСР є лише 1 вид.

1115 (1). M. minimus L. — **Мишачий хвіст малий.** Гола рослина, (1) 2—10 *см* завв. Коріння мичкувате. Листки зібрані прикореневою розеткою, лінійні, тупі, поступово звужені в черешок, (0,5) 2—10 *см* завд. Квіткових стебел звичайно кілька, вони трохи перевищують листки. Чашолистки лінійно-довгасті, тупі, жовтуватозелені, шпорки їх поступово загострені; пластинка пелюсток-нектарників довгасто-яйцевидна, приблизно вдвоє коротша за нігтик; тичинки в кількості 5—10. Сім'янки близько 1,5 *мм* завд., коричнюваті; насінина овальна, темно-коричнева, блискуча. ☉. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., I (1753) 284. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 12. E. Huth in Bot. Jahrb., XVI (1893). Крашенинников в Фл. СССР, VII, 323.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. 1, fig. 4569. Бур'яни УРСР, 149, рис. 86.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 402. Fl. cauc. exsicc. № 278! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven. № 1220. Pl. Polon. exsicc. № 218.

На заплавних луках, схилах ярів, канавах і взагалі на вогкуватих місцях; іноді також і в посівах. — Звичайно по всій УРСР.

Var. **perpussillus** Huth. Квіткове стебло 10—20 *мм* завд., під час цвітіння в 2—3 рази перевищує листки; листки 5—10 *мм* завд.

Зустрічається рідко.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: за винятком крайньої півночі; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Обськ. (півд. ч.), Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа (за винятком Арктики), Кавказ, Сибір, Середня Азія, Північна Африка, Північна Америка, Австралія.

Рід **306. Реп'яшок — Ceratocephalus** Moench.

Moench., Meth. (1794) 218.

Чашолистків 5; пелюсток-нектарників 5, з медовими ямочками, прикритими лусочками. Квітколоже при плодах видовжено циліндричне. Сім'янки при основі з 2 порожнистими горбочками, у верхній частині звужені у видовжений гострувато носик, зростаються з квітколожем.—

Дрібненькі однорічні рослини з пальчасто-роздільними листками в прикореневій розетці.

Рід складається з кількох видів, поширених в степах Європи і Азії. В СРСР росте 2 види, в УРСР — 1.

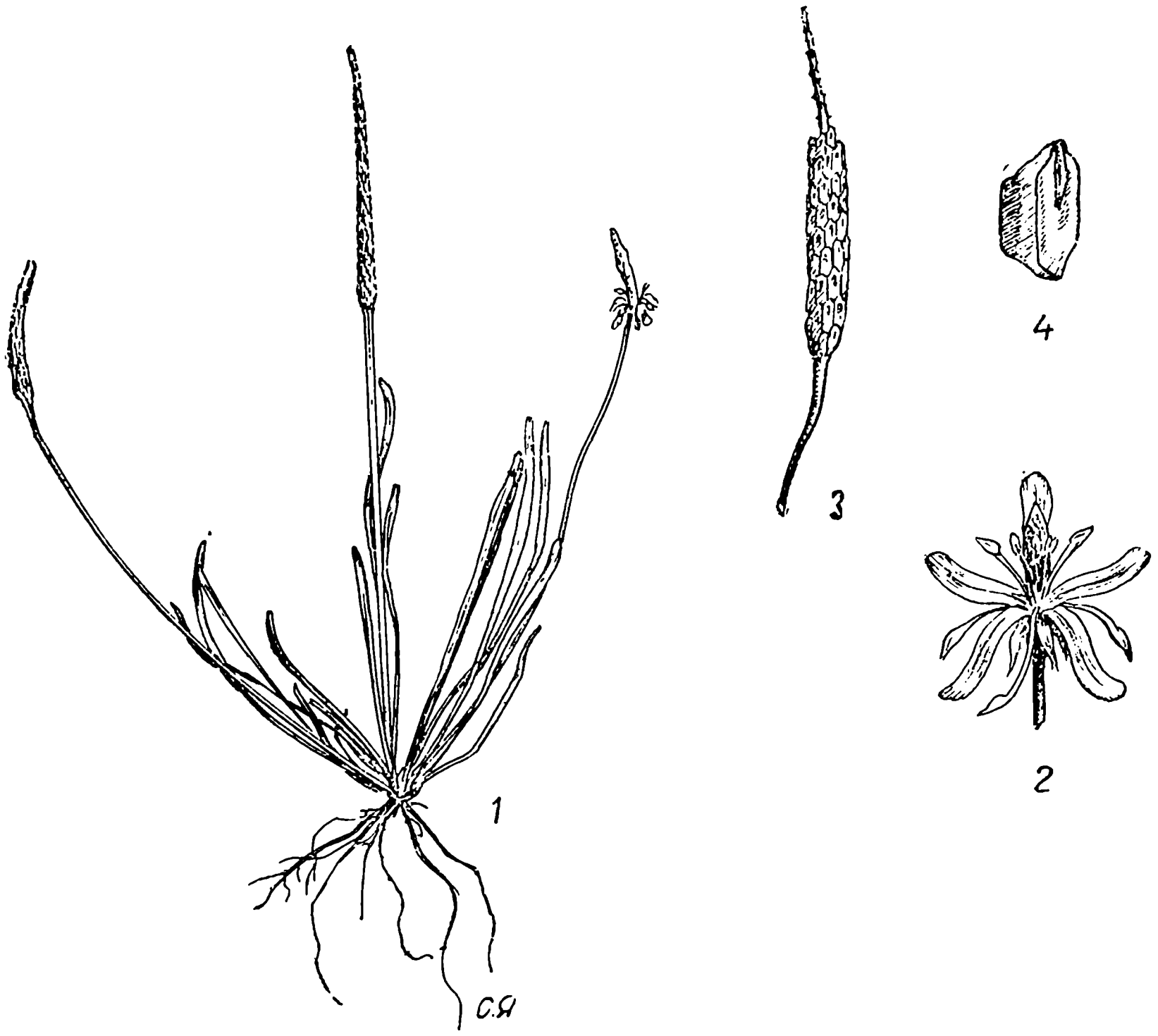

Рис. 24. *Мишачий хвіст малий — Myosurus minimus* L.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — збірний плід; *4* — сім'янка (збільш.).

1116 (1). C. orthoceras DC. — **Реп'яшок прямороги́й.** Шерстисто-волохата рослина. Всі листки прикореневі, з черешками 8—12 *мм* завд. і пальчасто-3-роздільною пластинкою приблизно такої ж довжини, з суцільними або розділеними на 2—3 лінійні частки сегментами. Квіткові стебла 2—8 *см* завв., в кількості 1—5, 1-квіткові; чашолистки довгасто-яйцевидні, 2—3 *мм* завд., тупі, зелені; пелюстки-нектарники еліптичні, 2—5 *мм* завд., ясножо́вті; тичинки в кількості 5—15. Збірний плід довгастий, 10—20 *мм* завд., сім'янки близько 2 *мм* завд., з гребінчастим кілем на спинці і майже прямим носиком до 2 *мм* завд. ☉. Цв. III—V.

DC., Syst., I (1818) 231. Овчинников в Фл. СССР, VII, 324.

— *Ranunculus orthoceras* Benth. et Hook. ex Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1896) 14.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, 1, fig. 4570.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 58 (sub *Ranunculus testiculatus* Crantz!).

По степах, сухих схилах і взагалі по відкритих підвищених місцях. — Досить часто в лісостеповій і степовій частинах УРСР, рідше в півд. ч. Полісся.

З.П. Ровно (Федосєєв). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва: схили високого берега Дніпра (Дубовик!), Сирець (Еліш); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: окол. Кам'янця-Подільського (Совинський!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Герб.

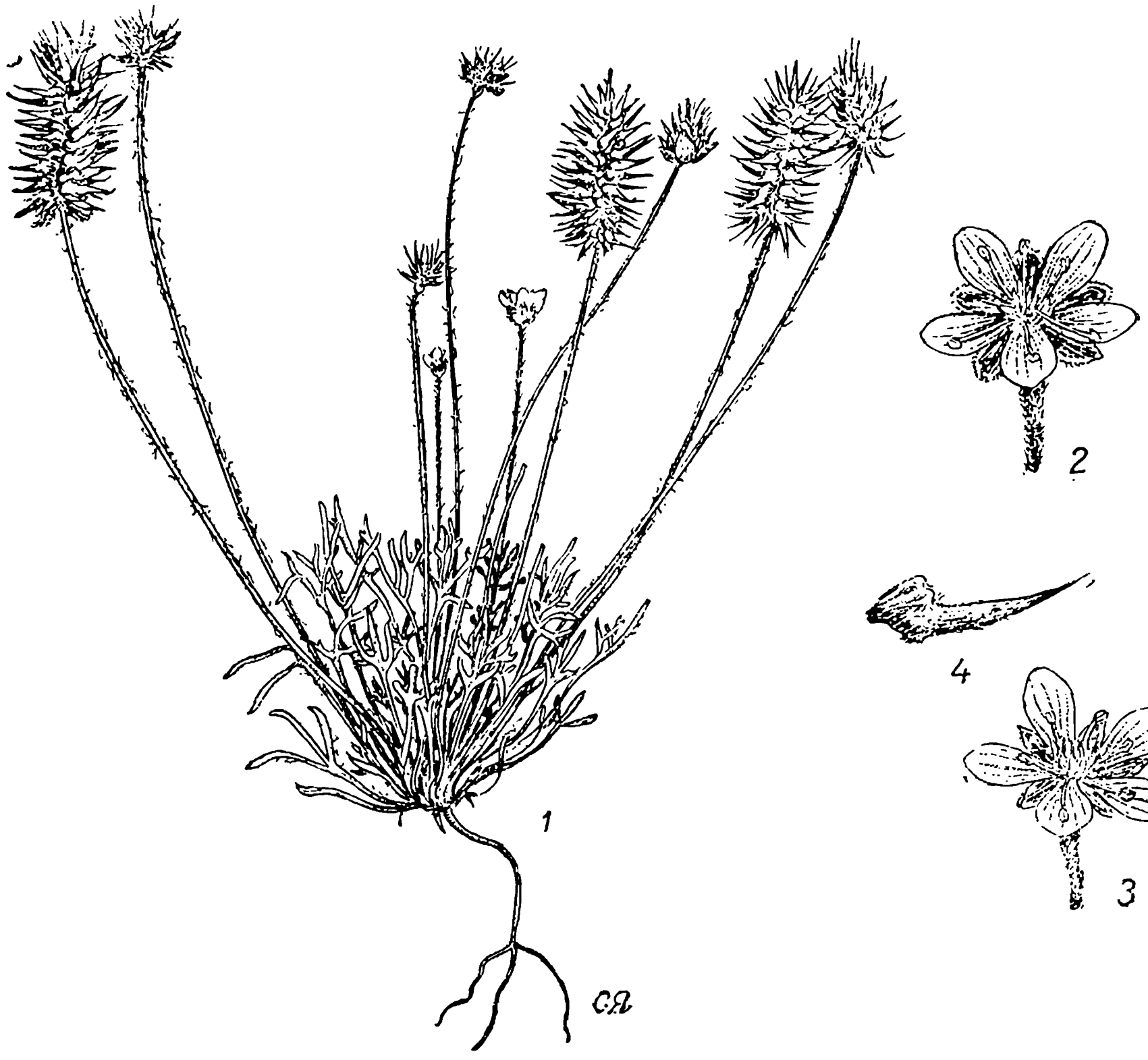

Рис. 25. *Реп'яшок прямороги́й — Ceratocephalus orthoceras* DC.
1 — загальний вигляд; *2*, *3* — квітки; *4* — сім'янка.

Інст. бот. АН УРСР). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Обухівський рн, Халеп'я, степові схили над Дніпром (Дубовик!); окол. Білої Церкви (Гродзінський!); Звенигородський рн, Михайлівка, Княжа; Вільшанський рн, Боровикове (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Постригань!). — **Л.Л.-С., Д.Л.-С., П З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ; Зах. Сибір: Ірт., Алт.; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

Рід 307. Пшінка — Ficaria Dill.

Dill. ex Haller, Enum. Stirp. Hevlet. (1742) 321.

Чашолистків 3. Пелюсток-нектарників 8—12, з прикритими лусочками медовими ямочками. Тичинки численні. Маточки численні. Сім'янки з коротеньким носиком. — Багаторічні трав'янисті рослини з буль-

бовидно потовщеними коренями і суцільними листками. Зародок з 1 сім'ядолею.

Рід налічує до 10 видів, поширених в помірній зоні Північної півкулі. В складі флори СРСР 4 види.

---

1. Стебло 10—30 *см* завв., часто з виводковими бруньками в пазухах листків. Прикореневі листки округло-серцевидні, виїмчасто-зарубчасті . . . . . **(1). П. весняна — F. verna** Huds.
— Стебло 2—8 *см* завв., без виводкових бруньок в пазухах листків. Прикореневі листки яйцевидно-серцевидні або овально-серцевидні, цілокраї . . . . . **(2). П. голостебла — F. nudicaulis** Kern.

1117 (1). F. verna Huds. — **Пшінка весняна.** Вся рослина гола. Коріння у вигляді пучка довгастих або довгасто-овальних бульбовидних шишок. Стебла висхідні, 10—30 *см* завв., прості або розгалужені, улиснені; листки округло-серцевидні, виїмчасто-зарубчасті, б.-м. блискучі, з черешками; в пазухах листків часто розвиваються дрібненькі виводкові бруньки. Квітки поодинокі, на верхівці стебла і його гілок; чашолистки широкояйцевидні, 6—10 *мм* завд., жовтуватозеленуваті; пелюстки-нектарники довгасто-оберненояйцевидні або довгасто-еліптичні, 12—18 *мм* завд., жовті, блискучі. Сім'янки (рідко зав'язуються) здуті, майже кулясті, з коротеньким носиком, пухнаті. ♃ . Цв. III—V.

Huds, Fl. Angl., ed. I (1762) 214. Овчинников в Фл. СССР, VII, 333.
— *Ficaria ranunculoides* Moench, Meth. (1784) 215. — *Ranunculus ficaria* L., Sp. pl. (1753) 550, 774. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 10.
Видані зразки: Герб. русск., фл., № 453 (sub *F. ranunculoides* Moench), Fl. austro-hung. exsicc., № 1728!

По лісах, між чагарниками, по вогкуватих тінистих місцях. — Звичайно по всій УРСР, крім півд. ч. Степу, де трапляється рідше.

Р.-О.Л. Окол. Львова (Реман!), коло Яворова (Волощак!), Розточчя (Фідлерівна!). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Пач.!). — Житомирська обл.: Житомирський рн, Бистрик (Копачевська); Житомир (Пач., Рогов.!), Чоповичі (Герб. Інст. Бот. АН УРСР); Радомишль (Бельке); Коростишів (Пач.). — Київська обл.: окол. Києва: Пуща-Водиця, Сирець, Голосієве, Мотовилівка (Семенкевич!). — **Л.П.** Окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно. — Дніпропетровська обл.: Червоноармійський рн, Михайлівка (Тал.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Герб. Інст. бот. АН УРСР); окол. Одеси (Шестеріков!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Сидоров). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Герб. Інст. бот. АН УРСР).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн. (північ), Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Урал.; Кавказ: Передкавк. (північ), Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Молоді листки вживають у їжу; вони містять вітамін С і каротин.

Рис. 26. *Пшінка весняна — Ficaria verna* Huds.

1118 (2). F. nudicaulis Kern. — **Пшінка голостебла.** Коріння у вигляді пучка довгастих або довгасто-овальних шишок. Стебло висхідне, здебільшого просте, 2—8 *см* завв., у верхній частині часто безлисте. Листки з черешками, округло-овально- або яйцевидно-серцевидні, верхні — виїмчасто-зарубчасті, прикореневі — цілокраї; виводкових бруньок у пазухах листків немає. Квітки поодинокі на верхівці стебла та його гілок; чашолистки широкояйцевидні, 8—12 *мм* завд., жовтувато-зелені; пелюстки-нектарники оберненояйцевидні або еліптичні, 12—20 *мм* завд., жовті, блискучі. Сім'янки майже кулясті, з коротеньким носиком, пухнаті. 4 . Цв. III—V.

Kerner in Oestr. Bot. Zeitschr., XIII (1863) 188. Pacz. in Fl. polska, III, 60. — *F. calthifolia* Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1830—1832) 718. Овчинников в Фл. СССР, VII, 333, nec Gren. et Godr.

По чагарниках, схилах, на луках у степових зниженнях. — На заході Лісостепу і в степовій частині.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець, під Городенкою, на гіпсових голдах (Рациборський!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, окол. Жданова, луки за р. Кальміусом (!), Казеносільська цілина (Клок.!), захисна ділянка над р. Кальчиком, в окол. Жданова (Голіцинський!). — **П.З.С.** Окол. Миколаєва (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Причорн., Ниж.-Волз. (в окол. Камишина), Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа (півд. ч.), Кавказ (Передкавказзя).

Примітка. Для України наводиться також *F. intermedia* Schur, Enum. pl. Transs., 14, що являє собою ніби середню між обома описаними видами форму. Раси *F. ranunculoides* s. l. на території УРСР взагалі ще критично не вивчені за браком відповідного матеріалу.

Рід 308. **Водяний жовтець — Batrachium** S. F. Gray.

S. F. Gray, Nat. Arr. brit. pl. (1821) 720.

Квітки поодинокі. Пелюстки в кількості 5, білі, лише при основі жовтуваті, з голою медовою ямочкою. Тичинки численні. Маточок багато; зав'язь 1-гнізда. Плід збірний, з сім'янок. — Водяні рослини з зануреними і плаваючими або лише з зануреними листками; всі або тільки занурені листки поділені на нитковидні часточки.

---

1. Рослини з плаваючими і зануреними листками; плаваючі листки з черешками, в обрисі округло-щитовидні, 3—5-роздільні або розсічені на клиновидно-трикутні, на верхівці 3—4-лопатеві частки . . . . . **(5). В. ж. Жіліберта — B. Giliberti V. Krecz.**
— Рослини лише з зануреними листками . . . . . 2.
2. Сім'янок у збірному плоді 50—80; сім'янки 1—1,2 *мм* завд., майже округлі. Квітки 6—8 *мм* в діам. . . . . **(6). В. ж. Піона. — B. Rionii** (Lagg.) Nym.
— Сім'янок у збірному плоді 25—30 . . . . . 3.
3. Листки сидячі, стеблообгортні, в обрисі округлі, в кілька разів коротші за міжвузля . . . . . **(1). В. ж. фенхелеподібний — B. foeniculaceum** (Gilib.). Krecz.
— Листки з черешками або сидячі, але не стеблообгортні, в обрисі напівокруглі . . . . . 4.
4. Листки 5—10 *см* завд., довші за міжвузля або приблизно їм

дорівнюють (у рослини, витягнутої з води, частки листків злипаються в китичку) . . . . . (2). **В. ж. Кауфмана — B. Kaufmannii** (Clerck). Krecz.

— Листки 2—5 *см* завд., звйчайно коротші за межувузля, рідше б.-м. дорівнюють їм (у рослини, витягнутої з води, частки листків не злипаються або лише трохи злипаються у китичку) . . . . . 5.

5. Листки зелені, не дуже шорсткі, з трохи кучерявими сегментами, 4—7 *см* завд. Квітконіжки приблизно вдвоє коротші за листки . . . . . (3). **В. ж. кілюватий — B. carinatum** Schur.

— Листки темнозелені, шорсткі, з кучерявими сегментами, 3—5 *см* завд. Квітконіжки звичайно б.-м. дорівнюють листкам . . . . . (4). **В. ж. волосолистий — B. trichophyllum** (Chaix) van den Bossche.

1119 (1). B. foeniculaceum (Gilib.) V. Krecz. — **Водяний жовтець фенхелеподібний.** Всі листки занурені у воду, в кілька разів коротші за межувузля, сидячі, стеблообгортні, в обрисі округлі, 8—20 *мм* завд., повторно 3-роздільні, з короткими, вузьколінійними або щетиновидно-лінійними, тупими сегментами, розміщені перпендикулярно до стебла (у рослини, витягнутої з води, сегменти не спадаються). Квітконіжки в кілька разів довші за листки; пелюстки-нектарники оберненояйцевидні або широко-оберненояйцевидні, 7—9 *мм* завд.; квітколоже при плодах кулясте. Сім'янки нерівнобоко оберненояйцевидні, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

Кречетович в Фл. СССР, VII (1937) 338.

— *R. foeniculaceus* Gilib., Fl. lithuan., V (1782) 261. — *Ranunculus circinatus* Sibth., Fl. Oxon. (1794) 175. — *R. divaricatus* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 28; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, non Schrk.

Рисунки: Маевский, Фл. Сред. Росс., 6 вид. (1933) 343, рис. 134 (Sub *R. circinatus* Sibth). Фл. СССР, VII, 341, табл. XXI, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 252.

У поволі текучих і стоячих водах. — По всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч. (крім Кар.-Лапл., півн. Дв.-Печ. і Криму); Зах. Сибір; Схід. Сибір; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Європа, Сибір, Середня Азія, Північна Монголія.

1120 (2). B. Kaufmannii (Clerck) V. Krecz. — **Водяний жовтець Кауфмана.** Всі листки занурені у воду, довші за межувузля або б.-м. дорівнюють їм, з черешками, в обрисі трикутні, 5—10 *см* завд., повторно 3-роздільні, з волосовидними сегментами, внутрішні сегменти листків коротші за бокові (у рослини, витягнутої з води, сегменти китицевидно спадаються). Квітконіжки довші за листки або б.-м. дорівнюють їм; пелюстки-нектарники оберненояйцевидні, 5—7 *мм* завд., тичинки в кількості 10—12; квітколоже при плодах кулясте. Сім'янки нерівнобоко еліптичні, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Кречетович в Фл. СССР, VII (1937) 343.

— *Ranunculus Kaufmannii* Clerc в Бюлл. Уральск. общ. люб. естеств., IV (1878) 107. — *R. curinatus* var. *Kaufmannii* Petun. ex Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., IV (1914) 79. — *R. fluitans* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 10, non Lam.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II (1907) 153, Фл. СССР, VII, 341, табл. XXI, рис. 5 і 347, табл. XXII, рис. 7.

У поволі текучих водах. — Зрідка в Поліссі та Лісостепу.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: окол. Куп'янська (Клок.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (півд. ч.), Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз.; Зах. Сибір: Обськ. Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Удськ., Уссур., Сах., Камч.

Загальне поширення. Північна і Східна Європа, Сибір, Далекий Схід, Північна Монголія.

1121 (3). B. carinatum Schur. — **Водяний жовтець кілюватий.** Всі листки занурені у воду, коротші за межи вузля стебла, сидячі або майже сидячі, в обрисі півкругло-віяловидні, 4—7 *см* завд., повторно 3-роздільні, з вузьколінійними, б.-м. кучерявими сегментами; внутрішні сегменти коротші за бокові (у рослини, витягнутої з води, сегменти не спадаються або лише трохи спадаються). Квітконіжки приблизно вдвоє довші за листки; пелюстки-нектарники оберненояйцевидні, 7—9 *мм* завд., тичинки в кількості 14—18; квітколоже при плодах кулясте. Сім'янки у збірному плоді в кількості до 30, нерівнобоко еліптичні, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Schur. in Verh. Naturf. ver. Bruenn., XV, 2 (1877) 28.

Кречетович в Фл. СССР, VII, 344.

— *Ranunculus carinatus* Freyn ex Kern., Sched. Fl. austro-hung. exsicc., I (1881) 21.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., IV (1914) 79.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 96.

У текучих і стоячих водах. — Зрідка в Поліссі і Лісостепу.

Л.П. Київська обл.: окол. Києва: болото коло Дарниці (Зеров!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східна Європа (серед. і півд. ч.).

1122 (4). B. trichophyllum (Chaix) van den Bossche — **Водяний жовтець волосолистий.** Всі листки занурені у воду, коротші за межи вузля стебла або б.-м. дорівнюють їм, сидячі, при основі піхвоподібно розширені і волосисті, в обрисі півкруглі або яйцевидні, 3—5 *мм* завд., повторно 3-роздільні, з волосовидними сегментами, внутрішні сегменти коротші за бокові (у рослини, витягнутої з води, сегменти не спадаються). Квітконіжки здебільшого б.-м. дорівнюють листкам. Пелюстки-нектарники оберненояйцевидні або клиновидно-оберненояйцевидні, 5—8 *мм* завд.; тичинки в кількості 9—15; квітколоже при плодах

кулясте. Сім'янки в кількості 25—30, нерівнобоко еліптичні, близько 2 *мм* завд., щетинисто-волосисті. 4. Цв. VI—VIII.

Van den Bosshe, Prodr. fl. Bąt. (1850) 7. Кречетович в Фл. СССР, VII, 344.

— *Ranunculus trichophyllus* Chaix ex Vill., Hist. pl. Dauph., I (1786) 335 (nomen). Godr. ex Gr. et Godr., Fl. Fr., I (1847) 23. — *R. aquatilis* d. *trichophyllus* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 10.

У поволі текучих водах. — Зрідка трапляється по всій УРСР.

Л.П. Київська обл.: окол. Києва (Дубовик!). — **Л.Л.-С.** Полтава (Іллічевський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Уссур., Удськ., Сах., Камч.

Загальне поширення. Європа, Північна Азія, Північна Америка.

1123 (5). B. Giliberti V. Krecz. — **Водяний жовтець Жіліберта.** Листки занурені у воду, коротші за межи вузля або майже дорівнюють їм, сидячі, при основі піхвоподібно розширені і волосисті, в обрисі яйцевидні, 3—7 *см* завд., повторно 3-роздільні, з волосовидними сегментами, внутрішні сегменти коротші за бокові (у рослини, витягнутої з води, сегменти не спадаються); плаваючі листки з черешками, в обрисі округлі, 1,5—2 *см* діам., 3—5-роздільні або розсічені, з клиновидно-трикутними, на верхівці 3—4-лопатевими сегментами. Пелюстки-нектарники оберненояйцевидні, 6—8 *мм* завд.; тичинки в кількості 9—15; квітколоже при плодах кулясте. Сім'янки в кількості 25—30, нерівнобоко еліптичні, близько 2 *мм* завд., щетинисто-волосисті. 4. Цв. VI—VIII.

Кречетович в Фл. СССР, VII, 345.

— *R. diversifolius* Gilib. Fl. lith., V (1782) 262, non Schrank nec. alliorum. — *R. aquatilis* c. *triphyllus* Schmalh., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 9.

Рисунки: Фл. СССР, VII, 347, табл. XXII, фиг. 1, 11.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1705. Pl. pol. exsicc, № 302.

У стоячих і поволі текучих водах. — Зрідка, по всій УРСР.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Лоначевський!); Чорнобильський рн, Копачі (Пач.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: коло Любеча по Дніпру (Пач.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: коло Вінниці (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: коло Переяслава-Хмельницького (Пач.!) — Полтавська обл.: окол. Полтави (Рогов.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа:

1124 (6). B. Rionii (Lagg.) Nym. — **Водяний жовтець Ріона.** Всі листки занурені у воду, коротші за межи вузля, з короткими черешками, в обрисі півкруглі, 2—2,5 *см* завд., повторно 3-роздільні,

Рис. 27. *Водяний жовтець Піона — Batrachium Rionii* (Lagg.) Nym.

1 — верхня частина рослини; *2* — збірний плід; *3* — окрема сім'янка.

з волосовидними сегментами; внутрішні сегменти часто коротші за бокові (у рослини, витягнутої з води, сегменти майже не спадаються). Квітконіжки довші за листки. Пелюстки-нектарники оберненояйцевидні, 3—4 *мм* завд.; тичинки в кількості 6—16; квітколоже при плодах довгасте. Сім'янки в кількості 60—80, майже округлі, близько 1 *мм* завд., гладенькі або майже гладенькі. 4 . Цв. VI—VIII.

Nym., Syll. Fl. Eur. (1854—1855) 174.
— *Ranunculus Rionii* Lagg. in Flora, XXXI, 1 (1848) 49.
Рисунки: Фл. СССР, VII, 341, табл. XXI, рис. 6.

У стоячих, здебільшого солонцюватих водоймах. — Зрідка на сході Лісостепу і в Степу.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Грунський рн, коло Куземиного (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Іран, Сибір, Середня Азія.

Рід 309. Жовтець — Ranunculus L.

L., Syst., ed. I (1735); Sp. pl. (1753) 584 p.p.

Оцвітина подвійна. Чашолистків 5. Пелюстки-нектарники в кількості 5, зрідка більше, з голою або прикритою лусочкою медовою ямочкою. Тичинки численні, зрідка їх 6—12. Маточки численні. Сім'янки зібрані щільною головкою. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, звичайно з пальчасто-роздільними, рідше пірчасто-роздільними або суцільними листками і поодинокими або зібраними в цімозні суцвіття квітками.

В роді понад 400 видів, поширених по всій земній кулі, але переважно в Північній півкулі, в областях з помірним кліматом; з них в СРСР росте коло 150 видів, в УРСР — 30.

---

1. Водяні рослини з плаваючими і зануреними листками. Пелюстки жовті . . . . . **(1). Ж. багатолистий — R. polyphyllus** Kit.
— Суходільні або болотяні рослини . . . . . 2.
2. Листки, принаймні стеблові, пальчасто-роздільні або розсічені . 3.
— Листки суцільні, цілокраї або зубчасті . . . . . 27.
3. Пелюстки білі . . . . . 4.
— Пелюстки жовті . . . . . 5.
4. Прикореневі листки до основи 3—7-роздільні, причому середній сегмент видовженоклиновидний, відрізняється від бічних сегментів . . . . . **(10). Ж. аконітолистий — R. aconitifolius** L.
— Прикореневі листки глибоко, але не до самої основи, 3—7-розсічені, з еліптичним, короткоклиновидним середнім сегментом . . . . . **(11). Ж. платанолистий — R. platanifolius** L.

5 (3). Сім'янки дрібні, 0,5—0,7 *мм* завд., дуже численні. Пелюстки 2,5—4 *мм* завд. . . . . **(12). Ж. отруйний — R. sceleratus L.**
— Сім'янки більші, 1,2—2 *мм* завв. . . . . 6.
6. Сім'янки по боках вкриті горбочками або шипиками. Однорічники . . . . . **(24). Ж. польовий — R. arvensis L.**
— Сім'янки звичайно гладенькі. Багаторічники з кореневищами або рідше дворічники з потовщеними коренями . . . . . 7.
7. Рослина з пучком потовщених коренів або основа стебла у неї має вигляд майже кулястої бульби . . . . . 8.
— Рослина без пучка потовщених коренів, і основа стебла не потовщена . . . . . 13.
8. Стеблових листків лише 2, з них нижній — великий, серцевидно-округлий, а верхній — зменшений, яйцевидний . . . . . **(13). Ж. татрянський — R. tatrae** Borb.
— Стеблові листки іншого вигляду . . . . . 9.
9. Стебло при основі потовщене, має вигляд майже кулястої бульби. Стеблові листки 3-розсічені, з більш довгим черешком середнього сегмента . . . . . **(16). Ж. бульбистий — R. bulbosus L.**
— Стебло при основі не потовщене, рослина з пучком потовщених коренів . . . . . 10.
10. Чашолистки відгорнуті. Б.-м. волохаті рослини . . . . . 11.
— Чашолистки не відгорнуті. Прикореневі листки стоповидно-розсічені, звичайно з майже лінійними сегментами . . . . . **(28). Ж. стополистий — R. pedatus** Waldst. et Kit.
11. Білошовковисто-волохаті рослини. Прикореневі листки суцільні або трійчасті, стеблові — 3-розсічені, з лінійними сегментами . . . 12.
— Сіруватоволохата рослина. Всі листки 3-роздільні, з ромбічними, 3-лопатевими і надрізними сегментами . . . . . **(25). Ж. гостронасінний — R. oxyspermus** M.B.
12. Частки листків 5—12 (20) *мм* завш.; листки здебільшого 3-роздільні. Квітки (23) 29—32 (40) *мм* у діам. . . . . **(26). Ж. ілірійський — R. illyricus L.**
— Частки листків (2) 3—4 (5) *мм* завд.; листки звичайно 5—7-роздільні. Квітки дрібніші . . . . **(27). Ж. скіфський — R. scyticus** Klok.
13 (17). Чашолистки відгорнуті . . . . 14.
— Чашолистки не відгорнуті . . . . . 15.
14. Сім'янки з рядом горбочків вздовж краю . . . . . **(18). Ж. сардинський — R. sardous** Crantz.
— Сім'янки гладенькі. . . . . **(17). Ж. несправжньобульбистий — R. pseudobulbosus** Schur.
15. Сім'янки голі . . . . . 16.
— Сім'янки б-м. волосисті . . . . . 25.
16. Середній сегмент прикореневих листків з черешком, бокові сегменти сидячі. Стебло з повзучими гонами . . . . . **(14). Ж. повзучий — R. repens L.**
— Всі сегменти листка сидячі. Повзучих гонів немає . . . 17.

17. Квітконіжки при плодах виразно борозенчасті . . . . . 18.
— Квітконіжки гладенькі або лише невиразно борозенчасті . . . 19.
18. Стебло в нижній частині відстовбурчено, а зверху притиснуто пухнате. Сім'янки з коротким (0,5—1 *мм* завд.) носиком, лише на верхівці коротко зігнутим . . . . . **(15). Ж. багатоквітковий — R. polyanthemus L.**
— Стебло по всій довжині відстовбурчено пухнате. Носик сім'янок 1—1,5 *мм* завд., у верхній частині зігнутий, іноді навіть спірально закручений . . . . **(30). Ж. Брейна — R. Breyninus Crantz.**
19 (17). Квітколоже голе . . . . 20.
— Квітколоже волосисте . . . . . 23.
20. Сім'янки з довгим, гачковидно зігнутим носиком. Густоволохата рослина . . . . . **(22). Ж. шерстистий — R. lanuginosus L.**
— Сім'янки з коротким, майже прямим носиком. Рослина притиснуто пухната . . . . . 21.
21. Кореневище коротке. Листки пальчасто-5-роздільні, з довгасто-ланцетними або довгасто-ромбічними сегментами, надрізаними на ланцетні або лінійні, цілокраї або зубчасті частки . . . . . **(19). Ж. їдкий — R. acer L.**
— Кореневище б.-м. повзуче. Листки пальчасто-3-роздільні, з ромбічно-клиновидними сегментами, надрізаними на довгасто-ланцетні, суцільні або зубчасті частки . . . . . 22.
22. Стебло 10—30 *см* завв. Суцвіття небагатоквіткове. Носик сім'янок гачковидно зігнутий набік . **(21). Ж. Кладна — R. Kladnii Schur.**
— Стебло 30—80 *см* завв. Суцвіття багатоквіткове. Носик сім'янок прямий . . . . . **(20). М. Стевена — R. Stevenii Andrz.**
23 (19). Ширина лусочки, що прикриває медову ямочку, перевищує її довжину . . . . . **(8). Ж. карпатський — R. carpaticus Herb.**
— Ширина лусочки, що прикриває медову ямочку, менша за її довжину . . . . . 24.
24. Нижня частина стебла і черешки листків волосисті. Вся поверхня квітколожа волосиста . **(7). Ж. Горншухів — R. Hornschuchii Hoppe.**
— Стебло майже голе. Квітколоже по краях волосисте, в центральній частині голе . . **(29). Ж. Запаловича — R. Zapalowiczii Pacz.**
25 (15). Прикореневі листки в обрисі округлі або округло нирковидні, суцільні або 3—5-роздільні . . . . . 26.
— Прикореневі листки в обрисі нирковидні, 3-лопатеві або 3-роздільні, з оберненояйцевидними, надрізно-зарубчастими сегментами . . . . . **(9). Ж. багатокореневий — R. polyrhizus Steph.**
26. Квітколоже голе. Прикореневих листків 4—6, глибоко 3—5-роздільних . . . . . **(5). Ж. золотистий — R. auricomus L.**
— Квітколоже волосисте. Прикореневих листків 1—2, суцільних або 3—5-роздільних . . . . **(6). Ж. кашубський — R. cassubicus L.**
27 (2). Квітки 2—3 *см* діам. Листки ланцетні. Стебло прямостояче, 50—100 *см* завв. . . . . **(2). Ж. язиколистий — R. lingua L.**
— Квітки 0,4—1,5 *см* діам. Стебло 5—50 *см* завв. . . . 28.

28. Квітки майже сидячі. Сім'янки по боках дрібногорбочкуваті. Стебло пряме . . . . . **(23). Ж. бокоцвітий — R. lateriflorus** DC.
— Квітки на видовжених ніжках. Сім'янки гладенькі. Стебло висхідне, сланке або повзуче . . . . . 29.
29. Листки вузьколанцетні. Стебло висхідне . . . . . **(3). Ж. вогнистий — R. flammula** L.
— Листки лінійні. Стебло повзуче, вкорінюється по вузлах . . . . **(4). Ж. розпростертий — R. reptans** L.

Підрід **I. Auricomus** Spach.

Плодики гладенькі, голі або пухнаті, з 1 жилкою, що майже зливається на спинці з малопомітним кілем, не облямовані або з невиразною плівчастою облямівкою. — Багаторічні рослини з пучком тонких коренів.

Секція **1. Xanthobatrachium** (Prantl) Ovcz.

Плодики дрібні, гладенькі, з дуже вкороченим носиком. Пелюстки з помітним нігтиком; чашолистки і пелюстки у меншій кількості (3—5), почасти редуковані. — Листки глибоко розсічені або 3-лопатеві. Водяні, плаваючі або болотяні рослини з повзучими стеблами.

1125 (1). R. polyphyllus Kit. — **Жовтець багатолистий.** Гола, звичайно плаваюча рослина. Стебло розгалужене, 30—100 *см* завд., нижні гілки стебла і листки зібрані кільцями, верхні — чергові. Листки занурені у воду, нитковидні, 5—15 *см* завд.; плаваючі — 5—20 *см* завд., з довгими черешками і ланцетною або довгасто-клиновидною, цілокраєю, рідше оберненояйцевидною і на верхівці 3-зубчастою пластинкою, в кілька разів коротшою, ніж черешок. Квітки дрібні, 4—5 *мм* діам.; квітконіжки на час вистигання плодів видовжені і дуговидно вигнуті; чашолистків і пелюсток звичайно по 3; чашолистки яйцевидні, тупі, до 2 *мм* завд.; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, близько 2,5 *мм* завд., жовті, з неприкритою лусочкою медовою ямочкою. Сім'янки майже кулясті, близько 1,2 *мм* завд., з коротеньким носиком, гладенькі. ♃. Цв. VI—VII.

Kit. in Willd., Sp. pl., II (1799) 1331. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 17. Овчинников в Фл. СССР, VII, 359.

По заболочених озерах, болотах, у воді і коло води. — Спорадично в більшості районів.

К.Л. Закарпатська обл. (Полівка). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва: Дарниця (Семенкевич!), Пуща-Водиця (Зеров!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Шмальг.!). — Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка (!) — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Рублівка (Наумов!). — Харківська обл.: Валки (Таліев!); Харків (Шмальг.); Зміїв, Богодухів (Ширяєв і Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайськ (Шмальг.!). — Херсонська обл.: Каховський рн, Чорна Долина (Рябков!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.); Дніпропетровськ (Сидоров!). — Ворошиловградська обл.: Кре-

Рис. 28. *Жовтець багатолистий — Ranunculus polyphyllus* **Kit.**

мінна (Клок.); Старобільськ (Ширяєв і Лавр.). — Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, Новий Комар. (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Обськ. (півд. ч.), Верх.-Тоб., Алт.; Схід. Сибір.: Анг.-Саян. (зах. ч.).

Загальне поширення. Середня Європа (Угорщина, Польща), Європейська частина СРСР, Сибір.

Примітка. Цей вид представлений 2 екологічними формами: f. *aquatilis* з волосовидними листками і f. *terrestris* Schm., у якої листки оберненояйцевидні або довгасто-клиновидні, на верхівці 3-лопатеві; остання форма трапляється рідше.

Секція **2. Flammula** Webb. Листки суцільні, видовжені. Болотяні або лучні рослини.

1126 (2). R. lingua L. — **Жовтець язиколистий.** Кореневище з довгими підземними гонами. Стебло прямостояче, 50—150 *см* завв., грубе, порожнисте, притиснуто волосисте або майже голе. Перші листки надземних гонів з черешками і овальними пластинками; стеблові листки сидячі, видовжено ланцетні, цілокраї або з рідкими зубчиками по краю, 10—30 *см* завд. Квітки 3—5 *см* діам.; чашолистки в кількості 5. Пелюстки в кількості 5, широко-оберненояйцевидні, жовті; квітколоже при плодах овальне, голе. Сім'янки оберненояйцевидні, 2,5—3,2 *мм* завд., трохи сплюснуті з боків; носик до 1 *мм* завд., вгорі гачковидно зігнутий. 4. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 549. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 19. Овчинников в Фл. СССР, VII, 362.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. X, fig. 4595.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 352 a, b!

По болотистих луках, берегах боліт, річок, озер, по канавах. — По всій УРСР.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Вінниківський рн, Підборці (Блоцький!); Брюховецький рн, Любенський став коло Львова (Реман!), Дубляни (Реман!). — **З.П.** Волинська обл.: Киверці (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Пач.!); Олевський рн, Рудня-Радовільська (Зеров!). — Київська обл.: окол. Києва: Пуща-Водиця (Васильєв-Яковлєв), оз. Конча і Заспа (А. та О. Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн; Новгород-Сіверський (Рогов.!). — Київська обл.: Бориспільський рн, Сошники і Старе (Миколаєв). — **П.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** В півн.-схід. ч. звичайно. — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ; Павлоградський рн (Сидоров); Новомосковський рн (Акінф.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Яська, Троїцьке, Маяки (Климен.!). — Дніпропетровська обл.: від Бузулука до Запоріжжя (Соколовський). — **Л.З.С.** Запоріжжя (Грунер). — Херсонська обл.: Новомаячківський рн, Попове (Кот.); Цюрупинський рн, Козачі Лагері, Челбаський масив (Пач.); Голопристанський рн, Кардашинка, Збур'ївка, Гола Пристань (Пач.), Буркутські плавні (Дзевановський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.,

Заволз., Причорн., Ниж.-Волз., Урал; Кавказ: зрідка в усіх районах за винятком Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Середня і Центральна Азія.

1127 (3). R. flammula L. — Жовтець вогнистий. Прищинець. Стебло сланке, висхідне або рідше прямостояче, 10—50 *см* завд., здебільшого розгалужене, голе або з рідкими притиснутими волосками. Нижні листки з черешками, звичайно довшими за пластинку, довгасті, ланцетні або довгасто-еліптичні, гострі, рідше тупуваті, цілокраї або з рідкими зубчиками; верхні стеблові листки сидячі або на коротких черешках, вузьколанцетні. Квітконіжки тонкоборозенчасті, коротко притиснуто волосисті або майже голі; чашолистки довгасто-яйцевидні, 3—4 *мм* завд., волосисті. Пелюстки широко-оберненояйцевидні, 5—7 *мм* завд.; квітколоже голе, при плодах кулясто-булавовидне. Сім'янки голі, близько 1,5 *мм* завд., з коротеньким, майже прямим носиком. 4. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl. (1753) 548. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 17. Овчинников в Фл. СССР, VII, 363.

Рисунки: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv., III, tab. X, fig. 4595.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 302.

По вогкуватих місцях, болотах, коло берегів. — Досить звичайно в лісових і лісостепових районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Кот.!); Севлюська окр., Чорний Потік (Гринь), Берегівська окр., Береги (Гринь!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Войнилівський рн, Гуменів (Реман!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Блоцький); Вінниківський рн, Сихів (Реман!); Брюховицький рн, Білогорща (Реман!); Пустомитівський рн, Басівка (Блоцький!). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир; Олевський рн, Олевськ (Пач.), Рудня-Радовільська (Зеров!); Овруцький рн, Бережесть (Барбарич!); Коростишів (Пач.!); Радомишль (Бельке); Коростенський рн, Зелениця (Підоплічка!), Лісовщина (Пач.); Володарсько-Волинський рн, Кропивня (Пач.). — Київська обл.: окол. Києва: Пуща-Водиця (Зеров і Оксіюк!), Святошине, Межигір'я (Семенкевич!); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич). — **Л.П.** окол. Києва: коло Рибного оз. (Оксіюк!), Дарниця (Зеров!); Броварський рн, Літківське лісн. (Сележинський!); Вищедубечанський рн, Новосілки (Ракочі!). — Чернігівська обл.: Носівський рн, Мрин (Гродзінський); Добрянський рн, Нові Яриловичі (Пач.); Щорський рн, Щорське лісн. (Кожевніков). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла (Борисевич!); Черкаси (Тржебінський). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Пач.); Ново-Георгіївський рн, Чаплище (Зеров!), коло Ново-Георгіївська (Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспільський рн, Вороньків (!). — Полтавська обл: окол. Зінькова (Зеров!); Полтава (Іллічевський!). — Харківська обл.: Зміївський рн, Касянівка (Васильєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн. (півн. ч.), Ниж.-Дон., Урал; Зах. Сибір: Ірт., Алт.

Загальне поширення: Європа, Західний Сибір.

1128 (4). R. reptans L. — Жовтець розпростертий. Стебла тоненькі, нитковидні, простягнуті, по вузлах укорінені, галузисті, голі або майже голі, 10—30 *см* завд. Листки лінійні або вузьколінійні, часто майже нитковидні. Квітконіжки тонкобсрозенчасті, розсіяно притиснуто волосисті або майже голі; чашолистки довгастояйцевидні, волосисті, близько 2 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидні або довгасто-еліптичні, 3—5 *мм* завд.; квітколоже голе, при плодах кулясте. Сім'янки оберненояйцевидні, голі, близько 1,5 *мм* завд., з коротеньким зігнутим носиком. 4. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl. (1753) 549. Овчинников в Фл. СССР, VII, 364.

— *R. flammula* var. *reptans* Fleisch., Syst. Verz. Ostseeprov. (1830) 74. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 17.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. 10, fig. 4595 (sub *R. Flammula reptans*).

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 135, 1354b!

По вогких піщаних берегах, рідше по осокових болотах. — Зрідка в Поліссі; по долинах річок просувається далеко на південь.

З.П. Волинська обл.: Любешівський рн, Люб'язь (Барбарич!). — Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Пач.!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: гирло р. Красної (Клок.).

Поширення по СРСР. Аркт.: Аркт. Євр., Аркт. Сиб., Чук., Анадир.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Волз.-Кам., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Урал; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек.-Схід: Уссур., Камч., Охот.

Загальне поширення. Північна, Середня і Східна Європа, Сибір, Далекий Схід, Монголія, Північна Америка.

Секція **3. Euauricomus** Ovcz. Стебла прямостоячі або підведені. Прикореневі листки пальчасто-роздільні, з 3—5, зрідка більшою кількістю часток або суцільні, еліптичні або округлі, довгочерешкові; верхні листки глибоко роздільні, звичайно сидячі. Плодики голі або опушені, з коротким носиком, не облямовані.

1129 (5). R. auricomus L. — Жовтець золотистий. Стебла прямостоячі, 20—45 *см* завв., розгалужені, борозенчасті, голі. Нижні листки в кількості 4—6, з довгими черешками, округло-нирковидні або серцевидні, суцільні або 3—5-лопатеві, по краю зубчасто-зарубчасті, стеблові листки сидячі, глибоко пальчасто-роздільні, з лінійними, суцільними або вузьколанцетними, надрізно-пилчастими частками. Чашолистки яйцевидні, по краю плівчасті, розсіяно волосисті, 6—8 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидні, 7—10 *мм* завд., квітколоже голе, при плодах кулясте. Сім'янки близько 3 *мм* завд., з коротким, від основи гачковидно зігнутим носиком, притиснуто пухнаті. 4. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 551. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 20. Овчинников в Фл. СССР, VII, 377.

Рис. 29. *Жовтець золотистий — Ranunculus auricomus* L.

1 — загальний вигляд; *2* — сім'янка.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4599.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1551!

По луках, узліссях. — Звичайно в лісових і лісостепових районах. рідше в Степу.

Зак. Л., К.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., П.П. Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (Кот.!), Ізюм (Клок.!). — Сталінська обл.: Слов'янськ (Клок.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причсрн., Ниж.-Дон., Урал; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір.

1130 (6). R. cassubicus L. — **Жовтець кашубський.** Стебла прямостоячі, 30—50 *см* завв., розгалужені, борозенчасті. При основі стебла є 2—3 плівчасті піхви і 1—2 округло-нирковидні абс округлі, зарубчасто-зубчасті, притиснуто розсіяно волосисті листки з довгими черешками; стеблові листки сидячі, глибоко пальчасто-роздільні, з ланцетними або ланцетно-клиновидними, пилчасто-зубчастими частками. Квітконіжки розсіяно притиснуто волосисті; чашолистки яйцевидні, 7—8 *мм* завд., розсіяно волосисті. Пелюстки оберненояйцевидні, 9—13 *мм* завд.; квітколоже при плодах довгасте. Сім'янки близько 4 *мм* завд., з прямим, лише на верхівці гачковидно зігнутим носиком, волосисті. 4 . Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 551, p.p. Овчинников в Фл. СССР, VII, 379.
— *R. auricomus* L. *γ. cassubicus* Lindem., Fl. chers., I (1881) 13. — *R. auricomus* L. var. *cassubicus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 20.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XX, fig. 4601! Фл. СССР, VII, 383, табл. XXIV, фіг. 3.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 851.

По лісах, узліссях, чагарниках. — В лісових районах, Лісостепу і півн. ч. Степу.

З.П. Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: Чорнобильський рн, Дитятки (Рогов.!). — Житомирська обл.: Коростишів (Пач.). — **Л.П.** Чернігів (Пач.). — Київ (Рогов.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанівський рн, Сатанів, окол. Курівки (Кот.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Старосинявський рн, Іванківці (Кот.). — Київська обл.: Сміла (Тржебінський). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Знам'янка (Танфільєв), Чорний ліс (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Рогов.); Диканька (Стахорський). — Сумська обл.: Тростянець (Залеський); Лебедин; Охтирка (Кот.!). — Харківська обл.: Харків, Богодухів; Зміївський рн, Зміїв (Ширяєв і Лавр.), Бірки (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн (Кот.).

Var. serotinus (Blocki) Wissjul. comb. nova. Черешки прикореневих листків лише трохи перевищують пластинки їх. Цв. VII—IX.

— *R. serotinus* Pacz. в Осн. черт. разв. фл. Ю.-З. Росс. (1910) 76. — *R. auricomus* L. var. *serotinus* Blocki in Sched. herb. Acad. Cracov. — *R. auricomus c/serotinus* Blocki in Zapal., Consp. fl. Galic., III (1908) 267.

По лісових галявинах. — Відома лише з Лісостепу.

П.П. Окол. Києва (Семенкевич!). — **З.Л.С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Кот.). — **Л.Л.-С.** Окол. Харкова (Кот.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Півд. Урал; Зах. Сибір: **Алт.**

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа; вказані райони Європейської частини СРСР, Сибір, Алтай.

1131 (7). R. Hornschuchii Hoppe. — **Жовтець Горншухів.** Кореневище короткоциліндричне, косе. Стебло прямостояче, 1—2-квіткове, разом з черешками листків відстовбурчено м'яковолосисте. Прикореневі й нижні стеблові листки пальчасто-3—5-розсічені, з широкояйцевидними частками, які по краю нерівномірно зарубчасто-гострозубчасті; стеблові листки сидячі, пальчасто-3-роздільні, рідше 5-роздільні, з ланцетно-лінійними, майже цілокраїми частками. Чашолистки 6—7 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидні, 10—17 *мм* завд., золотистожовті; ширина лусочки, яка прикриває медову ямочку, значно менша за її довжину; квітколоже волосисте. Сім'янки голі, 3,5 *мм* завд., і 2,5 *мм* завш., з коротким (дорівнює $^1/_3$ довжини сім'янки) зігнутим носиком. ♃. Цв. V—VII.

Hoppe in Sturm., Deutschl. Fl., Heft. 46 Pacz. in Fl. polska, III, 56. — *R. pseudovillarsii* Schur, Enum. plant. Transs. (1866) 19. — *R. Villarsii* auct. fl. ucr.

Рисунки: Fl. polska, III, 50, rys. 5c.

По гірських луках і вапнякових схилах. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Чивчинські гори (Пач., ц. м.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

1132 (8). R. carpaticus Herb. — **Жовтець карпатський.** Кореневище горизонтальне, повзуче, м'ясисте. Стебло висхідне, близько 30 *см* завв., як і вся рослина — б.-м. притиснуто пухнате. Прикореневі й нижні стеблові листки з довгими черешками, в обрисі нирковидні, пальчасто-3—5-роздільні, з оберненояйцевидними, зубчасто-зарубчастими частками. Квітки на стеблі в кількості 1—4, квітконіжки не борозенчасті або з невиразними борозенками; чашолистки жовтуватозелені, волосисті; пелюстки 13—15 *мм* завд., золотистожовті; ширина лусочки, яка прикриває медову ямочку, перевищує її довжину; квітколоже на верхівці волосисте. Сім'янки голі, оберненояйцевидні, з коротким, гачковидно зігнутим носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

Herb., Sel. pl. rar. Galic., 15. Pacz. in Fl. polska, III, 56.

По вапнякових схилах. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Чорногора (Кульчинський, Попов!), Близниця, Петрос (Полівка).

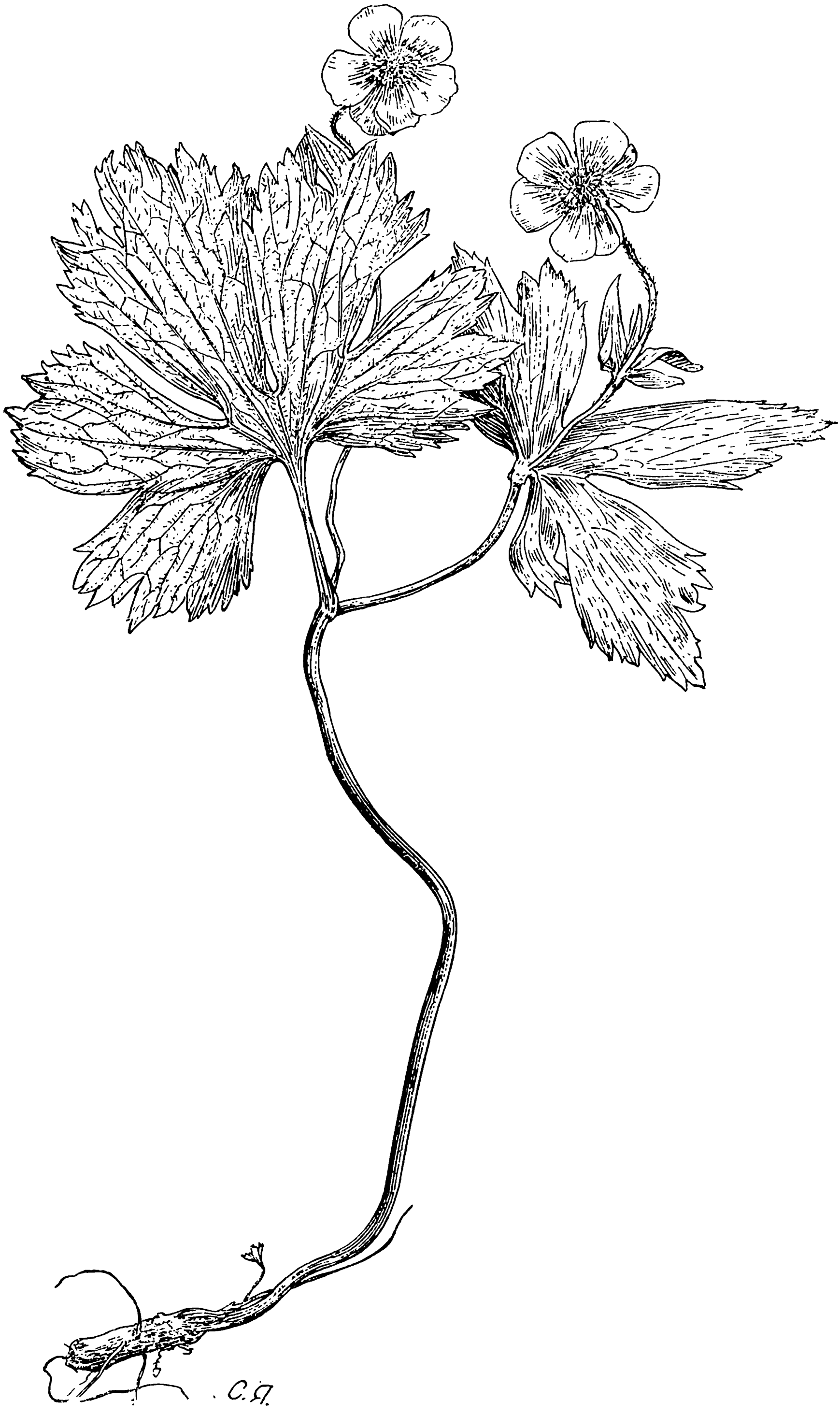

Рис. 30. *Жовтець карпатський — Ranunculus carpaticus* Herb.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Карпати.

Примітка. Східнокарпатський ендем.

1133 (9). R. polyrhizus Steph. — **Жовтець багатокореневий.** Гола або майже гола рослина з довгими шнуровидними коренями. Стебла прямі або висхідні, розгалужені, 10—20 *см* завв.; прикореневі листки з черешками, 3-лопатеві або 3-роздільні, з оберненояйцевидними, надрізно-зарубчастими частками; стеблові — сидячі, пальчасто-3—5-роздільні, з довгасто-лінійними або довгасто-ланцетними, цілокраїми частками. Квітконіжки невиразно борозенчасті, голі або у верхній частині притиснуто волосисті; чашолистки яйцевидні або широкояйцевидні, 4—5 *мм* завд., у верхній частині по краю вузько-білуватоплівчасті, голі або коротковолосисті; пелюстки оберненояйцевидні, 7—10 *мм* завд.; квітколоже голе. Сім'янки близько 2 *мм* завд., з коротким зігнутим носиком, коротко опушені. ♃. Цв. IV—V.

Steph. in Willd., Sp. pl., II (1799) 1824. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 20. Овчинников в Фл. СССР, VII, 390.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 801.

На підвищених сухих місцях, по солонцях. — Наводиться для крайнього півдня західного Лісостепу та лівобережного злаково-лучного Степу.

З.Л.С. Кам'янець-Подільська обл.: Ямпіль (!). — **Л.З-Л.С.** Сталінська обл.: Новотроїцький рн, Велико-Анадоль (Черн.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ (?); Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.
Загальне поширення. Крім згаданих районів СРСР наводиться ще для інших районів Середньої Азії (Кульджа).

Підрід **II. Hypolepium** Prantl.

Плодики опуклі, з коротким або більш довгим носиком. Пелюстки білі. — Прикореневі листки пальчасто-роздільні. Високогірні рослини.

1134 (10). R. aconitifolius L. — **Жовтець аконітолистий.** Коріння не потовщене. Стебло висхідне, 30—120 *см* завв., голе або розсіяно волосисте, у верхній частині розгалужене. Прикореневі листки в обрисі округлі, до основи 3—7-роздільні, з видовжено клиновидним середнім сегментом і довгастими боковими. Квітконіжки розсіяно волосисті; чашолистки 5—8 *мм* завд.; пелюстки 10—17 *мм* завд., білі. Сім'янки 3—4 *мм* завд., довгасті, з коротким, на верхівці гачковидно зігнутим носиком. ♃. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 551.

По гірських лісах і субальпійських луках. — У Карпатах.

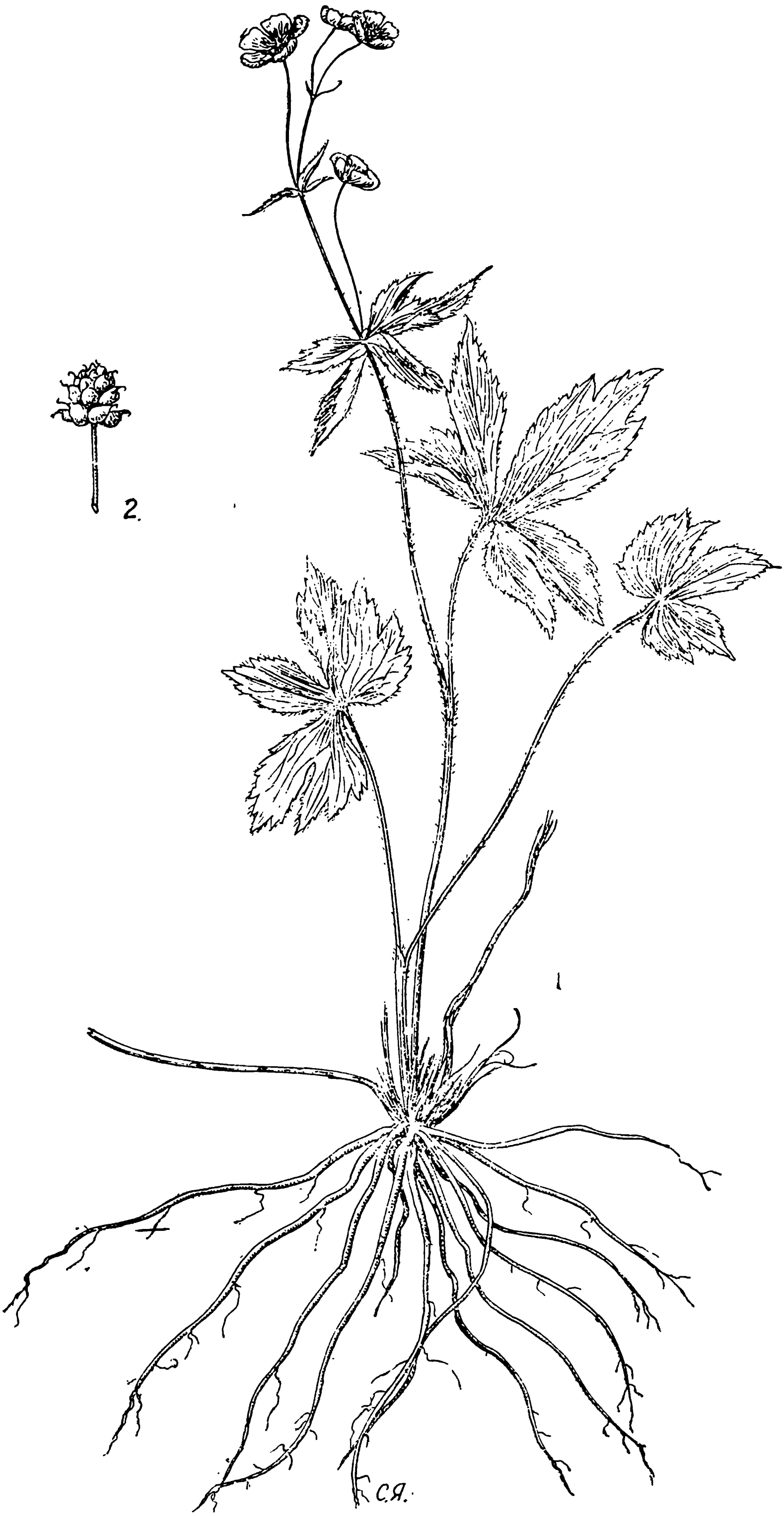

Рис. 31. *Жовтець аконітолистий — Ranunculus aconitifolius* **L.**

1 — загальний вигляд; *2* — збірний плід.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Бербенескул (Доброчаєва!), г. Говерля (Доброчаєва!). — **К.Л.** Станіславська обл.: схил г. Яйко (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа (гори), Карпати.

1135 (11). R. platanifolius L. — Жовтець платанолистий. Коріння не потовщене. Стебло висхідне, 30—100 *см* завв., голе або розсіяно волосисте, у верхній частині розгалужене. Прикореневі листки в обрисі округлі, глибоко, але не до самої основи пластинки, пальчасто-розсічені, з еліптичними або довгастими боковими і еліптичним, при основі короткоклиновидним середнім сегментом. Квітконіжки розсіяно волосисті; чашолистки 5—7 *мм* завд.; пелюстки 10—15 *мм* завд., білі. Сім'янки 3—4 *мм* завд., довгасті, з коротким, на верхівці гачковидно зігнутим носиком. ♃ : Цв. V—VIII.

L., Mant., 79.
— *R. aconitifolius* L. var. *platanifolius* (L.). Pacz., Fl. polska, III (1927) 16.

По гірських лісах і субальпійських луках. — У Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Свалявська окр., на полонині Боржавській (Блоцький); Рахівська окр., г. Говерля, субальпійська лука (Кот.!); ур. Бербенескул, по дорозі на г. Піп-Іван Чорногорський, ялиновий ліс (Кот.!); підйом з Лугів, по кам'янистих схилах (Кот.!); на Чорногорі, по схилу г. Петрос, в субальпійській смузі (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Карпати.

Підрід **III. Hecatonia** (Lour.) Ovcz.

Пелюстки в кількості 5, дрібні, дорівнюють чашолисткам або трохи довші за них; тичинки в кількості 10—20, зрідка більше; приймочка сидяча, шиловидна; плодики дуже численні, дрібні, з малопомітним носиком; квітколоже порожнисте, видовжене. — Однорічні або дворічні болотяні рослини з прямостоячим порожнистим стеблом.

1136 (12). R. sceleratus L. — Жовтець отруйний. Гола або рідше притиснуто пухната рослина. Стебло прямостояче, розгалужене, порожнисте, борозенчасте. Листя блискуче; нижні листки на черешках, пальчасто-роздільні, з довгастими, надрізно-зубчастими сегментами; верхні— сидячі, 3-розсічені, з лінійними частками. Квітконіжки коротко опушені; чашолистки яйцевидні, 3—5 *мм* завд., вниз відігнуті; пелюстки оберненояйцевидні, 2—4 *мм* завд., з голою медовою ямочкою. Квітколоже волосисте, видовжене. Сім'янки численні, зморшкуваті, близько 1 *мм* завд., з коротеньким носиком. ♃ . Цв. V—IX.

L., Sp. pl. (1753) 551, 776. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 17. Овчинников в Фл. СССР, VII, 408.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. XI, fig. 4598!

По берегах річок, озер, боліт, по болотистих луках та канавах. — По всій УРСР звичайно, крім високогір'я.

Поширення по СРСР. Всі райони, крім Арктики і високих гір.

Загальне поширення. Європа, Північна Африка, помірна зона Азії, Північна Америка.

Господарське значення. Отруйна рослина.

Підрід **IV. Thora** DC.

Плодики опуклі з виразно випнутими жилками. Пелюстки-нектарники жовті. — Багаторічні низенькі трави з бульбовидно потовщеними коренями.

1137 (13). R. tatrae Borb. — **Жовтець татрянський.** Вся рослина гола. Коріння у вигляді пучка бульбовидно потовщених довгастих ши-шок. Стебло прямостояче, звичайно нерозгалужене, 15—25 *см* завв.; прикореневі листки серцевидно-яйцевидні, з довгими черешками, рано відмирають. Стеблових листків лише 2; з них нижній — великий, серцевидно-округлий, а верхній — зменшений, яйцевидний. Квітконіжки голі. Чашолистки яйцевидні, 4—6 *см* завд.; пелюстки жовті, 8—10 *см* завд.; квітколоже голе. Сім'янки оберненояйцевидні, 3—4 *мм* завд., на боках жилкуваті. ♃. Цв. VI—VII.

Borbas in Termeszett. Kozl. (Journ. Nat. Sc.) XXXIV (1902) 381. — *R. thora* L., Sp. pl., 550, p.p.

По вапнякових схилах. — В Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Чорногора (Блоцький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Південної і Середньої Європи.

Підрід **V. Chrysanthe** Spach.

Плодики дещо стиснуті з боків, голі або рідше волосисті, облямовані, з помітними поздовжніми жилками. Листки пальчасто-роздільні, квітки жовті. — Багаторічні рослини, звичайно з кореневищем.

1138 (14). R. repens L. — Жовтець повзучий. Гола або притиснуто пухната рослина. Стебла простягнуті або висхідні, 15—75 *см* завд., при основі з довгими наземними гонами, які по вузлах укорінюються. Листки на черешках трійчасто або двічі трійчасто розсічені, з 3-роздільними на гострозубчасті частки сегментами; сегменти з черешками, причому черешок середнього сегмента найдовший. Квітконіжки борозенчасті; чашолистки яйцевидні, 4—6 *мм* завд., голі, відігнуті; пелюстки оберненояйцевидні, 7—11 *мм* завд.; квітколоже розсіяно волосисте, при плодах кулясте. Сім'янки вкриті крапчастими ямками, з майже прямим носиком. ♃. Цв. V—IX.

L., Sp. pl. (1753) 554. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 21. Овчинников в Фл. СССР, VII, 423.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. XX, fig. 4610.

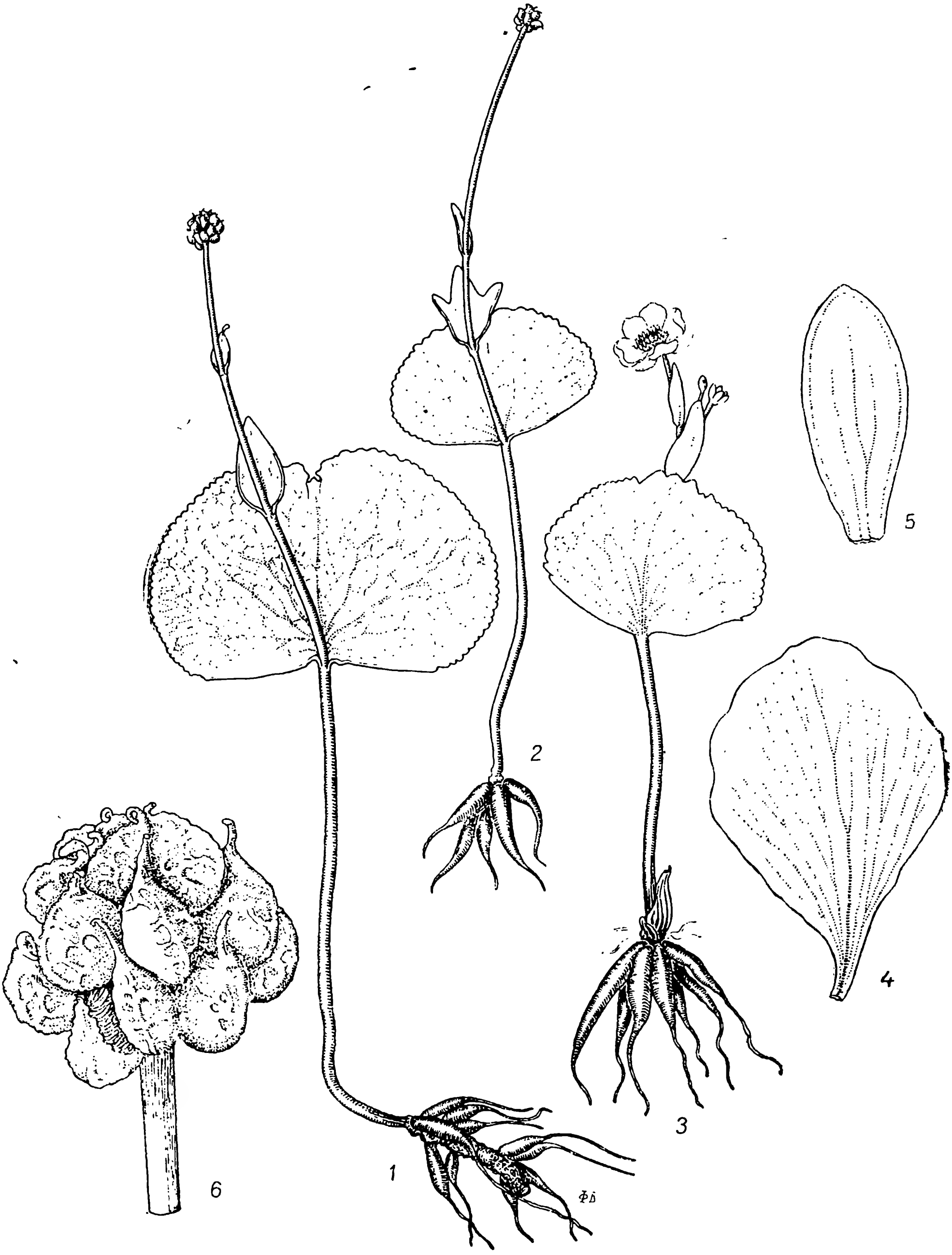

Рис. 32. *Жовтець татрянський — Ranunculus tatrae* Borb.

1, 2 — рослини з плодами; *3* — рослина під час цвітіння; *4* — пелюстка (збільш.); *5* — чашолисток (збільш.); *6* — збірний плід (збільш.).

По вогких луках, берегах річок, озер, вздовж канав і взагалі по вогких місцях. — Поширений в усіх районах УРСР, крім полинового Степу.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Кот.!); полонина Рівна (Кот., Гринь!); Рахівська окр., підйом з Лугів, на г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!), коло г. Говерля (Кот.!), коло Драгобрата (Брадіс!). — **Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., Л.З.Л.-С., П.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Немає вказівок.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ; Зах. Сибір; Схід. Сибір; Далек. Схід: Камч.

Загальне поширення. Майже вся Європа, більша частина помірної зони Азії, Північна Америка.

1139 (15). R. polyanthemus L. — **Жовтець багатоквітковий.** Стебла прямостоячі, 25—80 *см* завв., розгалужені, борозенчасті, разом з черешками листків опушені рідкими відстовбурченими білими або жовтуватими волосками. Листки притиснуто волосисті, в обрисі округло-серцевидні, глибоко пальчасто-розсічені, з сегментами глибоко розсіченими на лінійно-ланцетні або ланцетні, у верхній частині зубчасті часточки; прикореневі листки на довгих черешках, верхні стеблові — сидячі. Квітконіжки притиснуто волосисті, борозенчасті; чашолистки яйцевидні, 6—10 *мм* завд., тупі, по краю вузькоплівчасті, відстовбурчено волосисті; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 10—15 *мм* завд.; квітколоже щетинисте. Сім'янки голі, близько 3 *мм* завд., з коротким, сплюснутим і зігнутим носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 554. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 21. Овчинников в Фл. СССР, VII, 446.

По сухих луках, трав'янистих схилах, лісах, узліссях, чагарниках.— Звичайна рослина в лісових районах, Лісостепу і півн. ч. степової смуги; на півдні Степу трапляється рідше.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, півн.-схід. схил г. Близниці (Брадіс!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Лисиничі (Реман!). — **З.П., П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С., П.З.-Л.С., П.З.С.** Досить часто. — **Л.З.С.** Запоріжжя (Грунер); Великий Токмак (Кот.). — Херсонська обл.: Гола Пристань (Пач.), Челбаси, Буркутські плавні (Лавр.).

Var. glabratus Wimm. et Grab. Вся рослина майже гола.

Wimm. et Grab., Fl. Siles., vol. I, p. II (1829) 134.

Зрідка в Лісостепу.

П.Л.-С. Окол. Києва, Голосіївський ліс (!!).

Var. latifolius Rupr. Частки листків широколанцетні або ромбічні.

Rupr., Fl. Cauc. (1869) 16.
— *R. nemorosus* auct. fl. ucr., non DC. — *R. Meyerianus* auct., non Rupr.

По чагарниках, лісах, узліссях. — Зрідка.

П.П. Окол. Києва (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: коло Черепівки (Калениченко). — Харківська обл.: Валки (Черн.!), окол. Харкова (Кот.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Причорн., Урал; Крим; Кавказ: майже всі райони; Зах. Сибір; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

1140 (16). R. bulbosus L. — Жовтець бульбистий. Стебло 15—60 *см* завв., прямостояче, при основі потовщене і має вигляд кулястої бульби, від якої відходить пучок шнуровидних коренів; нижня частина стебла і черешки листків відстовбурчено волосисті, верхня частина стебла притиснуто волосиста. Листки 3-розсічені, з 3-розсіченими на надрізно-зубчасті часточки сегментами; середній сегмент з досить довгим черешочком, бокові — сидячі. Квітконіжки борозенчасті. Чашолистки яйцевидні, 6—10 *мм* завд., відігнуті донизу. Пелюстки оберненояйцевидні, 10—12 *мм* завд. Квітколоже волосисте. Сім'янки округлі або округло-оберненояйцевидні, стиснуті, гладенькі, з коротеньким, при основі розширеним носиком, 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 778. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., II; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 21. Овчинников в Фл. СССР, VII, 449.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1302.

По луках, схилах, чагарниках. — Відомий лише з лівобережного Лісостепу.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Лебединський рн (Краснов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Північна, Середня, Східна і Південна Європа, Кавказ, Урал.

1141 (17). R. pseudobulbosus Schur. — Жовтець несправжньобульбистий. Стебло при основі не потовщене, висхідне, 10—30 *см* завв., опушене, як і листя, відстовбурченими волосками. Листки 3 розсічені, з 3-розсіченими або 3-роздільними на надрізно-зубчасті частки сегментами; середній сегмент з досить довгим черешком. Квітконіжки борозенчасті; чашолистки яйцевидні, 5—8 *мм* завд., вниз відігнуті; пелюстки оберненояйцевидні, 7—10 *мм* завд.; квітколоже волосисте. Сім'янки округлі, 2—3 *мм* завд., дуже стиснуті, гладенькі, з коротеньким, при основі розширеним носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

Schur, Verh. Sieb. ver. Natur. (1835) 29. Овчинников в Фл. СССР, VII, 450.

— R. sardous Crantz, Stirp. austr., II (1763) 84, p.p. — *R. sardous* var. *laevis* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 21.

По вогких луках, при берегах. — В лісових районах, Лісостепу і півн. ч. Степу досить часто; на півдні рідше.

Пр. Л., З.П., П.П., Л.П., З.Л.-С. Звичайно. — **П.Л.-С.** В півн. ч. звичайно; південніші знаходження — Умань (Монтр.), Кременчук (Лавр.). — **Л.Л.-С.** Звичайно, крім півдня, де трапляється зрідка. — **П.З.С.** Одеса (Рябков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня, Південна і Південно-східна Європа, Західна Азія, Північна Африка.

1142 (18). R. sardous Crantz — Жовтець сардинський. Стебло при основі не потовщене, висхідне, 10—30 *мм* завв., опушене, як і листя, відстовбурченими волосками. Листки 3-роздільні, з 3-розсіченими або 3-роздільними на надрізно-зубчасті часточки сегментами; середній сегмент з досить довгим черешком. Квітконіжки борозенчасті; чашолистки яйцевидні, 5—7 *мм* завд., вниз відігнуті. Пелюстки оберненояйцевидні, 7—11 *мм* завд.; квітколоже волосисте. Сім'янки округлі, сплюснуті, по краях вкриті рядом горбочків, з коротеньким, при основі розширеним носиком, 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Crantz, Stirp. austr., II (1763) 84. Овчинников в Фл. СССР, VII, 450.

По вогких луках (вогкі, потім висихаючі місця). — Знайдений в правобережному Поліссі й Лісостепу.

П.П. Житомирська обл.: окол. Житомира (Липський!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед-Дніпр.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Північна Африка.

1143 (19). R. acer L. — Жовтець їдкий. Вся рослина притиснуто волосиста. Стебла прямостоячі, 25—75 *см* завв., розгалужені, борозенчасті. Прикореневі і нижні стеблові листки на черешках, в обрисі п'ятикутні, пальчасто роздільні, з довгасто-ланцетними або довгасто-ромбічними частками, які надрізані на ланцетні або лінійні, цілокраї або зубчасті часточки; верхні листки сидячі, 3-роздільні, з лінійними, надрізно-зубчастими сегментами. Квітконіжки невиразно борозенчасті, притиснуто волосисті; чашолистки яйцевидні, 4—7 *мм* завд., майже плівчасті, притиснуто волосисті, горизонтально відхилені; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 7—10 *мм* завд.; квітколоже голе. Сім'янки округлі, 2—2,5 *мм* завд., стиснуті, з коротеньким, майже прямим носиком, гладенькі. ♃. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 554. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 22. Овчинников в Фл. СССР, VII, 461.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. XVI bis fig. 4606.

По луках, лісових галявинах, узліссях, трав'янистих схилах. — Звичайно в більшості районів, крім півдня Степу, де зустрічається лише в долинах річок.

Пр. Л., **Р.-О.Л.**, **З.П.**, **П.П.**, **Л.П.**, **З.Л.-С.**, **П.Л.-С.**, **Л.Л.-С.**, **П.З.-Л.С.**, **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запоріжжя (Акін ф.). — **П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Урал; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед.-Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Отруйна рослина.

1144 (20). R. Stevenii Andrz. — **Жовтець Стевена.** Стебла прямостоячі, 40—80 *см* завв., борозенчасті, разом з черешками листків опушені відстовбурченими жовтуватими волосками, галузисті. Прикореневі і нижні стеблові листки з черешками, притиснуто волосисті, в обрисі округлі, пальчасто-роздільні, з ромбічно-клиновидними частками, надрізаними на довгасто-ланцетні, цілокраї або зубчасті часточки; верхні стеблові листки сидячі, 3-роздільні, з ланцетними або широколінійними, цілокраїми або зубчастими сегментами. Квітконіжки невиразно борозенчасті, притиснуто волосисті; чашолистки яйцевидні, 4—5 *мм* завд., майже плівчасті, вкриті довгими жовтуватими волосками, розпростерті; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 7—10 *мм* завд.; квітколоже голе. Сім'янки округлі, близько 3 *мм* завд., стиснуті, з коротеньким, майже прямим носиком. 4. Цв. V—VII.

Andrz. in Bess., Supl., III ad Cat. plant. hort. bot. G. Volhyn. (1814) 19. Bess., Enum. (1822) № 683. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ. (1862) I, 3. Овчинников в Фл. СССР, VII, 471.

— *R. acris* L. var. *Steveni* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 13. — *R. acer* subsp. *Frieseanus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 22, p.p.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1720!

По лісах, узліссях, чагарниках. — Зрідка в лісових і лісостепових районах.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Сатанівський рн, Сатанів (Шмальг.), Іванківці (Кот.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлав (Кот.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа.

1145 (21). R. Kladnii Schur — **Жовтець Кладна.** Стебло прямостояче, 10—30 *см* завв., притиснуто пухнате, борозенчасте. Листки 3—5-роздільні, з яйцевидними зубчастими сегментами. Суцвіття небагатоквіткове (часто квітка лише 1); квітконіжки дуже невиразно борозенчасті. Чашолистки яйцевидні, відхилені; пелюстки широко-оберненояйце-

видні, 10—12 *мм* завд.; квітколоже голе. Сім'янки б.-м. округлі, до 3 *мм* завд.; носик сім'янок гачковидно зігнутий набік. 4 . V—VII.

Schur in Verh. Natur f. Ver. Bruenn, XV, II (1877) 43. Pacz. in Fl. polska, III, 54.

По гірських луках в субальпійському і альпійському поясах. — У Карпатах.

К.Л. Карпати покутсько-мармарошські (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Східні Карпати.

1146 (22). R. lanuginosus L. — Жовтець шерстистий. Стебло висхідне, 30—80 *см* завв., розгалужене, разом з листям густоволохате. Прикореневі і нижні стеблові листки черешкові, в обрисі округло-п'ятикутні, пальчасто-3-роздільні, з довгасто-ланцетними, гостро-3-надрізними і пилчасто-зубчастими сегментами; верхні листки сидячі, 3-роздільні, з лінійними пилчастими сегментами. Квітконіжки невиразно борозенчасті, волосисті; чашолистки яйцевидні, волосисті, 5—8 *мм* завд., відстовбурчені; пелюстки оберненояйцевидні, 8—13 *мм* завд.; квітколоже голе; сім'янки дуже стиснуті з боків, 4—4,5 *мм* завд., гладенькі, з довгим, гачковидно зігнутим носиком. 4. Цв. V—VI.

L., Sp.pl. (1753) 554. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 22. Овчинников в Фл. СССР, VII, 467.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, tab. XIX, fig. 4609.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 659!

По лісах, серед чагарників. — В зах. лісових і лісостепових районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Чорногора (Реман!); підйом з Лугів на г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!); підйом на г. Говерля (Кот.!); Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Кот.!); від полонини Рівна до р. Туриця (Гринь!); Мукачівська окр., Нижній Коропець (Гринь!); Свалявська окр., по схилу від полонини Боршава до р. Ждимир (Гринь!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Блоцький). Кульпарків яр, в окол. Львова (Реман!). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Уніж над Дністром, по берегу (Реман!). — Дрогобицька обл.: Бескиди Стрийські (Реман). — Станіславська обл.: Войнилівський рн, Гуменів (Реман!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Підволочиський рн, коло Терноруда (Кот.!). — Кам'янець-Подільська обл.: окол. Сатанова (Рогов.!); Смотрич по Збручу (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Рогов.). — Київська обл.: Умань (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа, Кавказ.

Господарське значення. Декоративна рослина; в культурі дає махрові форми.

Підрід **VI. Micranthus** Ovcz.

Квітки сидячі або майже сидячі, дрібні, часто скупчені по 2—3 в пазухах листків, при основі з дрібними приквітками. Чашолистки в кількості 5; пелюстки недорозвинені, в кількості 3—5, жовтуваті або

Рис. 33. *Жовтець шерстистий — Ranunculus lanuginosus* L.

білуваті, плівчасті. Тичинки в кількості 4—6 (7). Плодики плоскуваті, облямовані, крапчасто-горбочкуваті, з носиком. — Дрібні однорічні рослини з суцільними або б.-м. надрізними листками.

1147 (23). R. lateriflorus DC. — **Жовтець бокоцвітий.** Гола рослина, 5—15 *см* завв. Стебла прямостоячі, порожнисті, розгалужені; листки суцільні, довгасті або довгасто-ланцетні, 5—12 *мм* завд.; нижні — з довгими черешками, верхні — майже сидячі. Квітки майже сидячі; чашолистки довгасті, трохи довші за пелюстки, 2—3 *мм* завд., забарвлені; пелюстки лопатковидні, плівчасті, 1—2 *мм* завд.; тичинок 4—7. Сім'янки яйцевидні, 1—1,5 *мм* завд., витягнуті в ланцетний, прямий або трохи зігнутий носик, довжина якого дорівнює половині довжини сім'янки, горбочкуваті. ⊙. Цв. V.

Рис. 34. *Жовтець бокоцвітий — Ranunculus lateriflorus* DC.

DC., Syst. I (1817) 251. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 18. Овчинникова в Фл. СССР, VII, 474. — *Buschia lateriflora* P. Ovcz. у Гроссг., Опред. раст. Кавк. (1949) 59.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1752!

По вогких місцях, у посівах. — Знайдено в західному Лісостепу і на півдні лівобережного Степу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл..: Городоцький рн, Лісовода (Кот.). — **Л.З.-С.** Херсонська обл.: Джарилгацька затока (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Ниж.-Волз.; Кавказ: Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Ірт.; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Південна і Південно-західна Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

Підрід **VII. Pachyloma** (Spach) Ovcz.

Плодики плоскі, облямовані, з горбочками або шипиками. Квітки на довгих квітконосах, без приквітків при основі; пелюстки добре розвинуті. — Однорічні рослини.

1148 (24). R. arvensis L. — Жовтець польовий. Стебло прямостояче, 15—30 *см* завв., дуже розгалужене, розсіяно опушене, нижні листки з черешками, суцільні, довгасто-яйцевидні або оберненояйцевидні, на верхівці зубчасті або 3-роздільні, з довгастими, на верхівці зубчастими сегментами; інші стеблові листки 3-роздільні, з 3-роздільними на клиновидні, надрізно-зубчасті часточки сегментами. Квітконіжки невиразно борозенчасті, розсіяно опушені, чашолистки довгасті, волосисті, жовтуватозелені, 3—4 *мм* завд., трохи коротші за пелюстки, відстовбурчені; пелюстки оберненояйцевидні, 4—5 *мм* завд., світложовті. Сім'янки в кількості 4—6, оберненояйцевидні, дуже стиснуті з боків, 5—6 *мм* завд., з обох боків вкриті колючими шипиками, з прямим носиком. ⊙. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 555. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 18. Овчинников в Фл. СССР, VII, 478.

По сухих засмічених місцях, іноді в посівах. — Відомий з Закарпаття і західного Лісостепу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівська окр., Береги, у посівах (Гринь!).— **З.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці, у посівах (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Закарп., Серед.-Дніпр., Крим; Кавказ; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, СРСР (вищенаведені райони).

Підрід **VIII. Ranunculastrum** (DC.) Spach.

Плодики стиснуті з боків або зовсім плоскі, облямовані. Корені почасти дуже потовщені, видовжено бульбовидні, почасти тонкі, мочкуваті.

Секція **1. Xiphocoma** (Stev.) Ovcz. Плодики не цілком сплюснуті, товстуваті, з випнутою спинною жилкою, що вгорі ніби продовжена в носик, при основі зісподу з відростком.

1149 (25). R. oxyspermus M.B. **— Жовтець гостронасінний.** Вся рослина густо вкрита відстовбурченими білуватими волосками. Коріння у вигляді пучка бульбовидно потовщених довгастих шишок. Стебла прямостоячі, 15—40 *см* завв., у верхній частині розгалужені; прикореневі листки з довгими черешками, в обрисі яйцевидні, 3-роздільні, з широкоромбічними, 3-лопатевими й округло-зубчастими сегментами; стеблові листки 3-роздільні, з довгастими, цілокраїми або на верхівці зубчастими частками. Квітконіжки невиразно борозенчасті; чашолистки довгасті, 4—6 *мм* завд., волосисті, вниз відігнуті; пелюстки яйцевидно-довгасті або оберненояйцевидні, 8—12 *мм* завд. Сім'янки зібрані щільною довгастою головкою, кутасто-яйцевидні, 2—3 *мм* завд., стиснуті з боків, загострені в довгий, майже прямий носик, з обох боків вкриті горбочками. ♃. Цв. IV—V.

M. B. in Willd., Sp. pl., II (1799) 1328. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 19. Овчинников в Фл. СССР, VII, 483.

По степах, кам'янистих і степових схилах. — Тільки на півдні Степу.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Стила (!); Жданівська мр, Ляпине, піски на березі моря, кам'янистий схил над р. Полковою; Найденівська балка (!), окол. Жданова, за р. Кальміусом (!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн (Фризе); Приморський рн, Ногайськ (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Герб. Інст. бот. АН УРСР!). — Херсонська обл.: Херсонський рн (Муравйов!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков); Одеський рн (Шмальг.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн — нерідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Східна Європа (півд. ч.), Кавказ, Середня Азія.

1150 (26). R. illyricus L. — **Жовтець ілірійський.** Коріння у вигляді пучка бульбовидно потовщених довгастих шишок. Шовковисто-білувата, повстисто-волосиста рослина. Стебла прямостоячі, 20—45 *см* завв., прості або розгалужені; нижні листки з черешками, суцільні, ланцетні або ланцетно-яйцевидні, рано відмирають; другі — 3-роздільні, з лінійно-ланцетними, часто 3-роздільними частками; верхні листки сидячі, здебільшого 3-розсічені, з суцільними, лінійно-ланцетними частками. Квітконіжки білуватоволосисті; чашолистки довгасто-яйцевидні, 6—8 *мм* завд., зовні білоповстисті, вниз відігнуті; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 12—15 *мм* завд., блідозолотисті. Сім'янки зібрані довгастою головкою, округло-ромбічні, близько 3 *мм* завд., сплюснуті, звужені в короткий прямий носик, гладенькі. ♃ . Цв. IV—VI.

L., Sp. pl. (1753) 752. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 18. Овчинников в Фл. СССР, VII, 489.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. VIII, fig. 4587.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 52! Fl. austro-hung. exsicc., № 1712!

По степах, степових і трав'янистих схилах, пісках, лісових галявинах. — Переважно в лісостепових і степових районах.

П.П. Житомирська обл.: Радомишльський рн (Пач.). — Київська обл.: окол. Києва: схили Лук'янівських ярів (К. Зеров!), Китаєве (Муравйов!), Байкова роща (Сациперов!), Сирець (Д. Зеров!), схили високого берега Дніпра (Лоначевський, Барбарич). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва: коло Рибного оз. (Ракочі!), за Дарницею (Семенкевич!); Броварський рн, Літківське ліс. (Сележинський!). — Чернігівська обл.: окол. Чернігова (Невадовський!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Ольгопіль, Ямпіль (Рогов.!). — Одеська обл.: Котовський рн, Любомирка (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Білої Церкви (Гродзінський!); Миронівський рн, Маслівка (Герб. Інст. бот. АН УРСР); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Богуславський рн, Хохітва, Сміла (Тржебінський!). — Вінницька обл.: Гайсин. — Одеська обл.: Саврань (Рогов.). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!), Знам'янка, ст. Долинська (Пач.). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Провалля (Залеський!). — Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер). —

Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковлєв). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кременівка. — Запорізька обл.: Осипенко (Фризе); Ногайськ (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Герб. Інст. бот. АН УРСР). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!). — Запорізька обл.: о-в Хортиця (Дементьєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа.

1151 (27). R. scythicus Klok. — **Жовтець скіфський.** Рослина 15—45 *см* завв., сріблясто від густого шовковистого опушення; кореневі шишки 4—10 *мм* завд., 1—3 *мм* завт.; стебло звичайно розгалужене; прикореневі листки 3—25 *см* завд., від трійчастих до подвійно трійчастих, здебільшого з розсіченими сегментами, частки яких у кількості 3—9, лінійно-ланцетні або вузьколінійні, загострені, до 5—10 *см* завд., 1—3 (5 *мм*) завш.; стеблові листки здебільшого трійчасті з вузьколінійними частками. Квітки в кількості (1) 3—9 на стеблині, 17—25 *мм* у діам. Сім'янки плоскі, близько 3,5 × 2,5 *мм*, з носиком 1,5 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

Клоков у Гроссг., Обзор лютиков ряда Illyrici в Бот. журн., 3 (1948) 311. Гроссг., Опред. раст. Кавк. (1949) 55.

Рисунки: Гроссг., ц. м., 312, рис. 5.

По степових схилах, берегах подів. — В Степу на півдні.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Провальський степ (Постригань!). — **П.З.С.** Одеса (Черн.!); Миколаїв (Опперман!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Солодкий під та інші пункти (Левіна!), Асканія-Нова (!!); Веселівський рн, Ново-Богданівка (Пискунов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, о-в Куюк-Тук (Попович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (південь), Кавказ.

Господарське значення. Придатна для культури як декоративна рослина.

1152 (28). R. pedatus Waldst. et Kit. — **Жовтець стополистий.** Притиснуто пухната рослина. Коріння у вигляді пучка бульбовидно потовщених довгастих шишок. Стебла прямостоячі, 20—30 *см* завв., прості або розгалужені, лише у верхній частині улиснені. Прикореневі листки на довгих черешках, пальчасто 3-розсічені, з лінійно-довгастими частками; бокові частки глибоко 2-роздільні (лише деякі прикореневі листки 3-лопатеві); верхні стеблові листки глибоко 3-роздільні, з довгастими частками. Квітконіжки притиснуто пухнаті, чашолистки яйцевидні, 4—6 *мм* завд., розсіяно волосисті, жовтуватозеленуваті, відстовбурчені; пелюстки оберненояйцевидні, 8—12 *мм* завд., світложовті; квітколоже

голе. Сім'янки яйцевидно-округлі, 2,5—3 *мм* завд., сплюснуті, з майже прямим, лише на верхівці зігнутим носиком. 4 . Цв. V—VI.

Waldst. et Kit., Descr. et icon. pl. rar. Hung., II (1805) 112. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 19. Овчинников в Фл. СССР, VII, 494.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. IX, fig. 9541.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 662!

По сухих трав'янистих схилах, чагарниках, луках. — В більшій частині УРСР.

З.П. Житомир (Шмальг.). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва: Дарниця (К. Зеров!), за Слобідкою (Дубовик!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовський рн, Коси (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлав (Шмальг.).— Київська обл.: Сміла (Борисевич!); окол. Білої Церкви (Гродзінський); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Переяслав-Хмельницький рн, Монастирок (!); Черкаський рн, Руська Поляна (!). — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, Кожарки (Постригань!); Кіровоград (Ліндем!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: окол. Полтави (Іллічевський!); Лубни (Рогов.!); Котелевський рн, В. Рублівка (Наумов); Диканька (Стахорський). — Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко); Зміїв; Богодухів (Ширяєв і Лавр.); Зміївський рн, Бірки (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки; Кишеньківський рн, Орлик (Цінгер!); Хорольський рн, Шишаки (Рогов.!). — Харківська обл.: Куп'янськ (Кот.); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Васильєв-Яковлєв); Старобільський рн (Талієв). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Сидоров). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.); Павлоградський рн (Сидоров). — **П.З.С.** Окол. Одеси (Шестериков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Урал; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня Європа, Балканський п-ів (півн.), вказані райони СРСР.

1153 (29). R. Zapalowiczii Pacz. — **Жовтець Запаловича.** Стебло прямостояче, 20—40 *см* завв., майже голе або розсіяно притиснуто волосисте. Нижні листки 3—5-роздільні на широкояйцевидні частки; черешки їх у 3 рази довші за пластинку; стеблові листки б.-м. глибоко розділені на майже цілокраї ланцетні частки. Квітколоже вкрите волосками лише по краю. Квітки жовті; лусочка, що прикриває медову ямочку, ширша за свою висоту, на верхівці часто з виїмочкою. Сім'янки з коротким (близько 0,5 *мм* завд.) носиком. 4. Цв. V—VII.

Pacz. in Flora polska, III (1927) 57.
— *R. montanus* Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, 3, non Willd.

По узліссях, чагарниках, кам'янистих схилах. — На півд. заході лісових районів і Лісостепу.

К.Л. Буковина (Реман). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Андрж.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верхн.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східні Карпати, півд. захід СРСР.

1154 (30). R. Breyninus Crantz. — **Жовтець Брейна.** Стебло прямостояче, 20—40 *см* завв., вкрите разом з черешками листків рідкими притиснутими волосками. Прикореневі листки з довгими черешками, пальчасто-3—5-роздільні, з широкояйцевидними, 3-лопатевими і великозубчастими частками; стеблові листки сидячі, 3-роздільні, з ланцетними, здебільшого цілокраїми частками. Квітконіжки невиразно борозенчасті. Чашолистки оберненояйцевидні, 7—11 *мм* завд., розпростерті; пелюстки оберненояйцевидні, 8—15 *мм* завд. Квітколоже волосисте. Сім'янки оберненояйцевидні, гладенькі, з коротким (близько 0,5 *мм* завд.) носиком. ♃. Цв. V—VI.

Crantz, Stirp. austr., 11 (1769) 115.
Рисунки: Crantz, ц. м., t. 4, f. 2.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 99.

По гірських луках, кам'янистих схилах, узліссях. — У Карпатах.

К.Л. Карпати покутські (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

Рід **310. Рутвиця — Thalictrum L.**

L., Gen. pl., ed. 1 (1753) 164.

Оцвітина проста, чашечковидна, звичайно з 4 листочків. Тичинки численні, довші за оцвітину. Маточки звичайно численні, з 1-гніздими зав'язями, які містять по одному насінному зачатку, і з короткими стовпчиками. Сім'янки з малопомітними залишками стовпчиків. — Багаторічні трав'янисті рослини, з черговими пірчасто-роздільними листками і дрібними квітками, зібраними у волотисті суцвіття.

Рід містить близько 90 видів, поширених в Голарктиці; з них у флорі СРСР відомо близько 20 видів, а в УРСР — 9.

---

1. Нитки тичинок блідолілові. Сім'янки по ребрах крилаті, повислі на плодоніжках . . . . **(1). Р. орликолиста — T. aquilegifolium L.**
— Нитки тичинок жовтуваті. Сім'янки з некрилатими ребрами, ребристі, сидячі або з коротенькими плодоніжками . . . . . 2.
2. Сім'янки на коротеньких плодоніжках, на верхівці зігнуті донизу. Низенькі (5—12 *см* завв.) високогірні рослини . . . . . **(2). Р. альпійська — T. alpinum L.**
— Сім'янки без плодоніжок, на верхівці прямі. Б.-м. високі рослини нижчих гірських положень або рівнин . . . . . 3.
3. Нитки тичинок угорі булавовидно потовщені . . . . 4.
— Нитки тичинок не потовщені . . . . . 5.

4. Листочки голі. Сім'янки з гачковидно зігнутим дзьобиком . . . . . **(6). P. гачкувата — T. uncinatum** Rehm.
— Листочки зісподу по жилках вкриті рудуватими волосками. Дзьобик сім'янок не зігнутий . . . . . **(5). P. подільська — T. podolicum** Lecoyer.
5. Квітки звичайно пониклі, зібрані б.-м. розлогою, звичайно довгастою волоттю. Тичинки повислі; пиляки на верхівці з вістрям . . . 6.
— Квітки не пониклі, зібрані щільною, здебільшого щитковидною волоттю. Тичинки прямі; пиляки на верхівці тупі або тупуваті . . 8.
6. Рослина коротко залозисто-пухната . . . . . **(3). P. вонюча — T. foetidum** L.
— Рослини голі . . . . . 7.
7. Листки подвійно пірчасті; листочки в обрисі довгасті . . . . . **(7). P. проста — T. simplex** L.
— Листки 3—4 пірчасті; листочки в обрисі округлі або оберненояйцевидні . . . . . **(4). P. мала — T. minus** L.
8. Листочки лінійні або довгасті, зверху блискучі . . . . . **(9). P. блискуча — T. lucidum** L.
— Листочки округло-оберненояйцевидні, зверху тьмяні . . . . . **(8). P. жовта — T. flavum** L.

Секція **1. Tripterium** DC. Сім'янки повислі на плодоніжках, по ребрах крилаті. Нитки тичинок угорі розширені.

1155 (1). T. aquilegifolium L. — **Рутвиця орликолиста.** Стебло прямостояче, 50—100 *см* завв., розгалужене, голе. Листки з дрібними, плівчастими, по краю закругленими прилистками, великі, в обрисі трикутні, з довгими жолобчастими черешками, подвійно-потрійно пірчасті, з округло-оберненояйцевидними або оберненояйцевидними, спереду зарубчасто-лопатевими листочками, 20—50 *мм* завд., сидячими або на коротких черешках. Квітки на ніжках, 10—20 *мм* завд., численні, зібрані б.-м. щитковидною волоттю; листочки оцвітини яйцевидні або довгасті, тупі, зеленуваті; нитки тичинок угорі розширені, блідолілові; маточки в кількості 5—20; зав'язі на ніжках; приймочки майже сидячі. Сім'янки повислі на плодоніжках, оберненояйцевидні або грушовидні, по ребрах крилаті, близько 7 *мм* завд., голі. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 547. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 5. Невский в Фл. СССР, VII, 512.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXXVI, fig. 4635. Фл. СССР, VII, 521, табл. XXXV, фіг. 3.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1451!

По тінистих лісах і чагарниках. — В Карпатах, Поліссі і Лісостепу.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., схід. схил полонини Рівна (Кот.), по схилу від полонини Рівна до р. Туриця (Гринь!); Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський, субальпійський луг (Кот.!); на Чорногорі по схилу г. Петрос в субальпійській смузі (Гринь!); Свалявська окр., по схилу до р. Ждимир (Гринь!). — **З.П.** Волинська обл.: Киверці (Барбарич!). — Кам'я-

нець-Подільська обл.: Полонне. — Житомирська обл.: Довбинський рн, Дерманка, Костянтинівка (Барбарич), Житомир (Пач.). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишль (Бельке); Малинський рн, Федорівка (Семенкевич!); Коростишів (Пач.). — Київська обл.: окол. Києва: Пуща-Водиця, Буча (Семенкевич!), ст. Біличі (Зеров і Оксіюк!), Голосієве (!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський, Чернігів (Рогов.); Остер (Чорноголовко!). — Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський, Проскурів (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Чорноострівський рн, Осташки. — Вінницька обл.: Барський рн, Комарівці; Брацлавський рн, Сорокодуби, Коржів (Кот.); Брацлав (Рогов.); окол. Вінниці (Герб. Інст. бот. АН УРСР); Немирівський рн, Мухівці, Соколець (Гринь і Михайличенко!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський); Богуслав (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Комишнянський рн, Бакумівка (Пач.); Лубни (Рогов.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

Господарське значення. Декоративна рослина. Листки дають жовту фарбу.

Секція **2. Euthalictrum** DC., Syst., I (1818) 172. Сім'янки сидячі або майже сидячі, ребристі. Нитки тичинок тоненькі, рідше вгорі булавовидно потовщені.

1156 (2). T. alpinum L. — **Рутвиця альпійська.** Стебло прямостояче, нерозгалужене, голе, 6—12 *см* завв., з 1 стебловим листком або всі листки прикореневі. Листки звичайно без прилистків, з довгими жолобчастими черешками, подвійно пірчасті, з ширококлиновидними, спереду великозарубчасто-надрізними голими листочками, на коротеньких черешках. Квітки зібрані гроном; листочки оцвітини довгасті, жовтуваті, близько 3 *мм* завд.; нитки тичинок жовтуваті; маточки нечисленні, на коротеньких ніжках; приймочки червонуваті, зігнуті. Сім'янки на коротеньких ніжках, веретеноподібні, близько 3 *мм* завд., з коротеньким зігнутим носиком, голі, з поздовжніми борозенками на поверхні. 4. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 545. Polivka, Domin, Podpera, Klíč k uplne kwet. repub. Československ., 21. Невский в Фл. СССР, VII, 519.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXXV, fig. 4625! Фл. СССР, VII, 521, табл. XXV, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 501!

На полонинах. — У Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Хр. Чорногора, на Говерлі й на Петросі (Домін).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Нов. Зем., Аркт. Сибір, Чук., Анад.; Європ. ч.: Півн. Урал, Карпати; Кавказ: головний хребет; Зах. Сибір: Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далек. Схід: Камч.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь.-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Арктика, гори Європи, Азії та Америки.

1157 (3). T. foetidum L. — **Рутвиця вонюча.** Коротко залозисто-пухната рослина. Стебло прямостояче, 15—50 *см* завв.; листки в обрисі ширококутні, 3—4-пірчасті, з дрібними (2—3 *мм* завд.), округлими, округлояйцевидними або яйцевидними, спереду 3-лопатевими листочками; нижні листки на черешках, верхні — майже сидячі. Квітки на квітконіжках, 10—30 *мм* завд., численні, звичайно пониклі, зібрані рідкою розлогою волоттю; листочки оцвітини яйцевидні, тупі, фіолетові; нитки тичинок не розширені; маточки в кількості 8—12; зав'язі сидячі; приймочки майже сидячі. Сім'янки сидячі, довгасто-яйцевидні або яйцевидні, 2,5—3,5 *мм* завд., з виразними реберцями, залозисто-пухнаті. ♃. Цв. VII.

L., Sp. pl. (1753) 545. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 5. Невский в Фл. СССР, VII, 520.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXVI, fig. 1626. Фл. СССР, VII, 521, табл. XXXV, фиг. 2—2а.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2560!

По скелях, схилах товтр. — Знайдено в західному Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: товтри, г. Замок; Чемеровецький рн, між Закупним і Кутківцями, на скелях (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Кам.; Кавказ; Зах. Сибір: Ірт., Алт., Обськ.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Уссур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Західне Середземномор'я, Середня Європа, вказані райони СРСР, Іран.

1158 (4). T. minus L. — **Рутвиця мала.** Гола рослина. Стебло прямостояче або висхідне, 50—100 *см* завв.; листки на черешках, в обрисі широкотрикутні, подвійно-потрійно пірчасті, з майже округлими, оберненояйцевидними або яйцевидними, спереду 3-лопатевими або 3-надрізними листочками. Квітки численні, пониклі, зібрані розлогою волоттю; листочки оцвітини яйцевидні, зеленуваті; нитки тичинок тоненькі, жовтуваті; пиляки часто на верхівці з вістрям; маточки в кількості 5—8; зав'язі сидячі; приймочки майже сидячі. Сім'янки сидячі, яйцевидні або яйцевидно-довгасті, 2,5—4 *мм* завд., виразно ребристі. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 546. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 5. Невский в Фл. СССР, VII, 524.

— *T. adiantifolium* Bess. ex Eichw., Natur. Skizze (1830) 182. — *T. viperinum* Andrz. in Nouv. mém. Soc. Nat. Mosc. (1832) 336.

По степових луках і лучних степах, схилах, узліссях, чагарниках. — Майже по всій УРСР, крім гір.

Дуже поліморфний і збірний, недостатньо вивчений вид; для нашої флори наводяться такі його форми (таксономічне значення їх мало вияснене).

Var. flexuosa Bernh. Листочки дрібні, до 1,5 *см* завд., шкірясті. Стебло 20—50 *см* завв.

Bernhardi, Cat. Hort. Erf. (1815) pro sp.
— *T. collinum* Wallr., Sched. crit. d'Plant. Fl. Hal. (1822) 259.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXVIII, fig. 4628!
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2258!

Поширена переважно в степових і лісостепових районах.

Var. majus Jacq. Листочки 2—4,5 *см* завд., тоненькі. Стебло 50—150 *см* завв.

Jacquin, Fl. Austr., v. 9 (1776) 430.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., IV, fig. 4650.

Зрідка в лісових і на півночі лісостепових районів.

П.П. Окол. Києва: Голосієве (Семенкевич!), Кирилівська роща (Лоначевський!).

Var. puberulum Schur. Нижня частина стебла і черешки нижніх листків коротко опушені.

Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 8.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2258, II!

По вапнякових відслоненнях і кам'янистих схилах.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: окол. Жданова, вапнякові відслонення над р. Кальчиком (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кавказ; Серед. Азія (гірські райони); Сибір і Далек. Схід.

Загальне поширення. Холодна й помірна зона Євразії, Північна Америка.

1159 (5). T. podolicum Lecoyer — **Рутвиця подільська.** Стебло 50—70 *см* завв., просте, борозенчасте, голе. Листки з прилистками, на черешках або майже сидячі, подвійно-потрійно пірчасті, з довгастими, еліптичними або оберненояйцевидними, при основі закругленими або клиновидними, спереду 3—5-зубчастими, рідше цілокраїми листочками; зісподу по жилках листочки вкриті рудуватими голчастими волосками. Квітки на ніжках 5—10 *мм* завд., зібрані небагатоквітковою розлогою пірамідальною волоттю. Листочки оцвітини яйцевидні, 2 *мм* завд. і 0,5—0,75 *мм* завш., зеленуваті, зубчасті; тичинки в кількості 10—15; нитки їх угорі потовщені, жовтуваті, 2—4 *мм* завд., пиляки тупі; маточки в кількості 4—7; зав'язі сидячі, стовпчики близько 1 *мм* завд. Сім'янки сидячі, майже веретеноподібні, 2—3 *мм* завд., виразно ребристі. ♃. Цв. VI—VII.

Lecoyer, Monogr. d. genre *Thalictrum* in Bull. Soc. Bot. Berg., XXIV (1885) 173. Пач., Основн. черты разв. фл. Ю.-З. Р., 74. Невский в Фл. СССР, VII, 525.
З.Л.-С. Поділля (Гохштеттер).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. захід).

Примітка. Цей вид описано з західного Поділля, за зборами Гохштеттера, але невідомо, з якого саме пункту. Після відкриття його ніде більш не знаходили, тому *T. podolicum* і досі залишається загадковою рослиною.

1160 (6). T. uncinatum Rehm. — **Рутвиця гачкувата.** Рослина гола. Стебла прямостоячі, борозенчасті, 15—40 *см* завв. Листки скупчені при основі стебла, вище ж на стеблі розміщено лише 1—2 зменшені листки. Листки на довгих черешках, з подвійно або потрійно пірчастою, в обрисі широкотрикутною пластинкою, 5—10 *см* завд.; листочки дрібні, округло-еліптичні, цілісні або 3-лопатеві, сизуватозелені, сидячі. Квітки зібрані густою щитковидною волоттю, з нерівними гілочками, при основі яких містяться дрібні листки. Квітконіжки до 3 *см* завд. Листочків оцвітини 4, яйцевидних, білих або блідорожевих; тичинки численні, з довгими, білими, на верхівці булавовидно розширеними (ширшими за пиляки) нитками; пиляки вузькоеліптичні; маточок 4—12; зав'язі сидячі, стовпчики нитковидні. Сім'янки сидячі, яйцевидно-еліптичні, 3—4 *мм* завд., ребристі; дзьобики їх близько 1 *мм* завд., на верхівці гачковидно зігнуті. 4. Цв. V. Пл. VII.

Rehm. in Spraw. Kom. Fiz., VII (1873) 90. Szafer, Kulcz., Pawl., Rośl. polska, 258.

— *T. petaloideum* Pacz. in Fl. polska, III (1927) 63, non L.

По вапнякових схилах. — Відомий з Станіславської та Дрогобицької обл.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Городенківський рн, коло Городенки (Реман), коло Олієва (Шафер); Гвоздецький рн, коло Острівця (Сленджінський); Тлумацький рн, коло Локітки (Реман) — Дрогобицька обл.: Мединицький рн, Більче (Реман).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Ендем західного Поділля.

Примітка. Рутвиця гачкувата дуже близька до поширеної в Сибіру, Східній і Середній Азії рутвиці несправжньопелюсткової *T. petaloideum* L. і відрізняється від неї лише вузькоеліптичними пиляками і булавовидно розширеною верхівкою тичинкових ниток (у *T. petaloideum* пиляки широкоеліптичні, верхівка ж тичинкових ниток плоскувато розширена).

1161 (7). T. simplex L. — **Рутвиця проста.** Гола рослина. Стебло прямостояче, 30—100 *см* завв., прості. Листки в обрисі довгасті, подвійно пірчасті, з довгастими, при основі клиновидними, у верхній частині здебільшого грубозубчастими або 3-лопатевими, рідше суцільними листочками, 10—30 *мм* завд.; нижні листки з черешками, листочки їх часто майже округлі, верхні листки сидячі, часто з цілокраїми листочками. Квітки численні, на ніжках 3—10 *мм* завд., зібрані пірамідальною, б.-м. стиснутою волоттю; листочки оцвітини довгасті, 2—4 *мм* завд., зеленуваті; тичинки повислі, з тоненькими блідорожевими нитками і коротко-гостроверхими пиляками; маточок 6—12; зав'язі сидячі. Сім'янки сидячі,

Рис. 35. *Рутвиця гачкувата — Thalictrum uncinatum* Rehm.

1 — загальний вигляд; *2* — частина стебла з листком; *3* — частина листка; *4* — верхня частина рослини з плодами; *5* — тичинка (збільш.); *6* — пелюстка (збільш.); *7* — збірний плід (збільш.).

довгасто-яйцевидні або яйцевидні, 2—2,5 *мм* завд., з 6 поздовжніми реберцями, голі. 4. Цв. VI—VII.

L., Mant., I (1767) 78. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 6. Невский в Фл. СССР, VII, 526.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1152!

По чагарниках, узліссях, трав'янистих схилах, луках. — По всій УРСР; звичайно в лісових і лісостепових районах, рідше в Степу.

Л.З.-Л.С. Полтавська обл.: Карлівка (Рогов.!). — Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Еліашевич!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, Коблеве (Потапенко). — **Л.З.С.** В пониззі Дніпра. Зрідка. — **П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кавказ; Сибір; Далек. Схід: Зеє-Бур., Уссур.; Серед. Азія; Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Європа, помірна смуга Азії.

1162 (8). T. flavum L. — **Рутвиця жовта.** Гола рослина. Стебло 50—150 *см* завв., борозенчасте. Листки в обрисі довгасті, подвійно- або потрійно пірчасті; нижні — на черешках, з округло-обернено-яйцевидними, при основі клиновидними, спереду 3-лопатевими або 3-зубчастими листочками, 20—50 *мм* завд.; верхні — сидячі, з довгасто-клиновидними, 3-лопатевими або суцільними листочками. Квітки численні, на ніжках 2—10 *мм* завд., скупчені по кілька на кінцях гілочок суцвіття, утворюючи густу, широкопірамідальну, часто майже щитковидну волоть. Листочки оцвітини яйцевидні, 2—4 *мм* завд., білуваті; тичинки прямі, з тоненькими жовтими нитками і тупими або тупуватими пиляками; маточки в кількості 6—15; зав'язі сидячі. Сім'янки сидячі, яйцевидні, поздовжньо ребристі, близько 1 *мм* завд. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 546. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 6. Невский в Фл. СССР, VII, 527.

У чагарниках по берегах річок, по заболочених луках, вільшняках. — Звичайно в басейні Дніпра і Дінця, рідше по інших річках.

П.П. Окол. Києва (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Гвардійський рн, Видава (Козлов!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, Лисогора (Кот!). — **П.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Крюків (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Золотоніський рн, Чапаєвка (!); Диканський рн, Чорноглазівка (Еліашевич!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.). — **П.З.С.** Від Запоріжжя до гирла Дніпра звичайно. — **Л.З.С.** В пониззях Дніпра звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.; Зах. і Схід. Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Уссур.; Серед. Азія; Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

1163 (9). T. lucidum L. — **Рутвиця блискуча.** Гола рослина. Стебло прямостояче, 50—150 *см* завв., звичайно просте, борозенчасте. Листки сидячі або на коротких черешках, подвійно або потрійно пірчасті, з дов-

гастими або лінійними, 10—50 *мм* завд., суцільними або 2--3-роздільними листочками. Квітки численні, зібрані довгастою, пірамідальною або яйцевидною волоттю; листочки оцвітини яйцевидні, близько 2 *мм* завд., жовтуваті; тичинки з тоненькими жовтуватими нитками і тупими або тупуватими пиляками; маточки в кількості 10—15; зав'язі сидячі. Сім'янки сидячі, яйцевидні, близько 1 *мм* завд., поздовжньо ребристі. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 546.

— *T. angustifolium* L., Sp. pl. (1753) 541, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 6. Невский в Фл. СССР, VII, 527.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1352.

По вогких і болотистих луках. — Звичайно в лісових і лісостепових районах (крім **Д.Л.-С.**); зрідка по долинах річок заходить у Степ.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Свалявська окр., Дусино (Косець!), Оники (Білик); Берегівська окр., Береги (Гринь). — **З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Вказівок немає. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна на р. Осколі (Васильєв-Яковлєв). — Дніпропетровськ (Акінф.). — **П.З.С.** Миколаїв (Опперман).

Поширення по СРСР. Європ. ч. (зах. і півд. райони, на сході зникає).

Загальне поширення. Європа.

Господарське значення. Рослина дає жовту фарбу.

Рід **311. Горицвіт — Adonis L.**

L., Gen. pl. (1737) 166.

Оцвітина подвійна; чашолистків 5—8; пелюсток 5 або більше, без медової ямочки; тичинки численні; маточки численні на довгастому або циліндричному квітколожі, зав'язь 1-гнізда, з 1 насінним зачатком. Плід збірний, з численних сім'янок, які закінчуються коротким, прямим або відігнутим носиком. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, з кількаразово пірчасто- або пальчасто-розсіченими листками і поодинокими квітками на верхівці стебла та його гілок.

Близько 20 видів, поширених в Європі і в помірній смузі Азії; з них в СРСР росте 11 видів, в УРСР — 5. Види цього роду розподіляються між двома секціями *Adonia* DC. і *Consiligo* DC.; в нашій флорі є представники обох секцій, причому представники секції *Adonia* DC. зустрічаються у нас тільки як бур'яни, а представники секції *Consiligo* DC. є характерними представниками степової флори.

---

1. Багаторічники з кореневищем і низовими лускоподібними листками; сім'янки коротко опушені . . . . . 2.
— Однорічники. Сім'янки голі . . . . . 3.

2. Частки листків вузьколінійні, іноді майже щетинковидні, звичайно голі; стебло просте або з направленими вгору гілками . . . . . **(4). Г. весняний — A. vernalis L.**
— Частки листків лінійно-ланцетні або ланцетні, зісподу здебільшого б.-м. пухнаті. Стебло розчепірено-галузисте . . . . . **(5). Г. волзький — A. wolgensis** Stev.
3 (1). Чашолистки волосисті; носик сім'янки на верхівці чорний . . . . . **(3). Г. вогнистий — A. flammeus** Jacq.
— Чашолистки голі; носик сім'янки одноколірний . . . . . 4.
4. Чашолистки притиснуті; сім'янки з 1 або 2 зубцями на спинці . . . . . **(1). Г. літній — A. aestivalis L.**
— Чашолистки відхилені, часто навіть відігнуті донизу; сім'янки на спинці без зубців . **(2). Г. осінній — A. autumnalis L.**

Секція **1. Adonia** DC. Сім'янки закінчуються коротким, прямим носиком. Насінні зачатки висячі. Однорічники.

1164 (1). A. aestivalis L. — Горицвіт літній. Стебло звичайно прямостояче, 10—50 *см* завв., просте або розгалужене, борозенчасте, голе або в нижній частині б.-м. пухнате. Листки в обрисі серцевидні, двічі або тричі розсічені на лінійні частки; нижні листки на довгих черешках, верхні — сидячі. Квітки поодинокі на верхівці стебла та його гілок; чашолистки яйцевидні, жовтуваті, голі, притиснуті до віночка; пелюстки розпростерті, вузькояйцевидні або яйцевидні, 8—15 *мм* завд. (майже вдвоє перевищують чашолистки), тупі, лимонножовті або червонувато-жовті, іноді з чорною плямою при основі; тичинки темнофіолетові. Сім'янки широкояйцевидні, 3—4 *мм* завд., зморшкуваті, гранисті, з 1 або 2 зубцями на спинці і прямим носиком на верхівці, сіруватозеленуваті. ☉. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. II (1762) 771. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 11. Бобров в Фл. СССР, VII, 537.

— *A. miniata* Bess., Enum. (1822) 22.

Рисунки: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv., III, tab. XXIV, fig. 4619.

По засмічених місцях. — Зрідка в західному і правобережному Поліссі (півд. ч.), досить часто в Лісостепу, рідше в Степу.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.). — **П.П.** Київ (Оксіюк). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, коло Жванця (Рогов.). — Вінницька обл.: Могилів-Подільська мр (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Катеринопіль (Кравченко); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка). — **Д.Л.-С.** Сталіно (!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Кодима (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, Сартана (!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Кравченко); Старо-Бешівський рн, Роздольне, вапнякові скелі на правому березі р. Кальміусу (!); Сталінська мр, ст. Мандрикине (!).

Var. parviflora M.B. Пелюстки 4—6 *мм* завд.

M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 378.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Лук'янівка (Матюшенко!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн (Лазаренко

Рис. 36. *Горицвіт літній — Adonis aestivalis* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — рослина під час цвітіння; *3* — збірний плід.

і Окснер!), Завалля (Монтр.). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Рахни (Казановський!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, в розколинах скель над р. Кальміусом; Приморський рн, Старий Крим (!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим, Волз.-Дон. (південь), Ниж.-Волз., Заволз. (Чкалов); Кавказ; Зах. Сибір: на півдні Верх.-Тоб., Ірт. і Алт.; Серед. Азія: у всіх районах (за винятком пустинних і високогірних областей).

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

1165 (2). A. autumnalis L. — Горицвіт осінній. Стебло прямостояче, 25—40 *см* завв., просте або розгалужене, борозенчасте, голе або в нижній частині розсіяно опушене. Листки в обрисі серцевидні, двічі-тричі розсічені на лінійні частки, нижні листки з довгими черешками. Квітки поодинокі на верхівці стебла і його гілок; чашолистки яйцевидні, тупі, голі, відігнуті; пелюстки яйцевидні, 7—12 *мм* завд. (майже вдвоє перевищують чашолистки), тупі, кривавочервоні, іноді при основі з чорною плямою, складені широким дзвоником; тичинки темнофіолетові. Сім'янки широкояйцевидні, гранисті, без зубців на спинці, на верхівці з прямим носиком, сіруватозеленуваті, близько 3 *мм* завд. ⊙. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. II (1762) 771. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 11. Бобров в Фл. СССР, VII, 538.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXIV, fig. 4621.

По посівах, засмічених місцях, вздовж доріг. — Зрідка в західному і правобережному Лісостепу; один раз було знайдено також в правобережному Поліссі (окол. Києва).

П.П. Окол. Києва (Шмальг., Пач.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гумениці (Маковецький). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лохвицький рн (Барсуков). — Харківська обл.: Харківський рн, Артемівка (Кот.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Південна Європа, СРСР (вищевказані райони).

1166 (3). A. flammeus Jacq. — Горицвіт вогнистий. Стебло прямостояче, 15—40 *см* завв., просте або розгалужене, борозенчасте, здебільшого розсіяно опушене; листки в обрисі довгасто-яйцевидні, двічі або тричі розсічені на лінійні частки; нижні листки на черешках, верхні— сидячі. Квітки поодинокі на верхівці стебла і гілок; чашолистки яйцевидні, довго загострені, зовні волосисті, притиснуті до віночка; пелюстки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 6—15 *мм* завд., тупі, вогняночервоні або яскравожовті, часто при основі чорні; тичинки темнофіолетові. Сім'янки широкояйцевидні, близько 3 *мм* завд., сіруватозеленуваті, зморшкуваті, на спинці без зубців, лише з 1 тупим зубчиком по верхньому краю, з коротким, у верхній частині чорним носиком. ⊙. Цв. VI—VII.

Jacq., Fl. Austr., IV (1776) 29. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 11. Бобров в Фл. СССР, VII, 538.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXIV, fig. 4620.

Зрідка по посівах і засмічених місцях. — В Лісостепу і Степу.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Примо̀рський рн, Ногáйськ (Ян.!). — Сталінська обл.: окол. Жданова (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Одеса (Шмальг., ц. м.), Нерубайське, Чорноморка (Шестериков). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк. (півн.-захід), Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Європейська частина СРСР (південь), Кавказ, Сірія, Мала Азія.

Секція **2. Consiligo** DC. Сім'янки закінчуються гачковидно зігнутим вниз або закрученим носиком. Насінні зачатки прямі. Багаторічні трав'янисті рослини.

1167 (4). A. vernalis L. — **Горицвіт весняний.** Кореневище вкорочене, грубе, чорнобуре. Стебла прості або розгалужені, з прямостоячими гілками, 10—40 *см* завв., голі або трохи пухнаті. Прикореневі і частково нижні стеблові листки у вигляді бурих лусок; всі інші листки сидячі, звичайно голі, тричі пірчасто-розсічені, з вузьколінійними, іноді майже щетиновидними частками. Квітки поодинокі на верхівці стебла і гілок; чашолистки широкояйцевидні, іноді майже округлі, тупі, пухнаті, зеленуваті, іноді зовні блакитнуваті, приблизно вдвоє коротші за віночок; пелюстки в кількості 12—20, видовжено оберненояйцевидні, 20—30 *мм* завд., на верхівці зубчасті, жовті, розпростерті; тичинки численні, в кілька разів коротші за пелюстки. Сім'янки овальні, 3—5 *мм* завд., зморшкуваті, пухнаті, на верхівці з гачковидно зігнутим донизу носиком. ♃. Цв. IV—V.

L., Sp. pl. (1753) 547. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, II, Бобров в Фл. СССР, VII, 535.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXIV, fig. 4622.

Видані зразки: Герб. русск. фл. № 701.

По степах і степових схилах. — Звичайна рослина в Лісостепу і Степу, зрідка трапляється також по степових схилах у півд. ч. Полісся.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.); Овадніський рн, Верба (Пач.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (!). — **Л.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Микільське лісн. (Семенкевич!); Бровари (Шмальг.); Бориспільський рн, Бортничі. — Сумська обл.: Глухівський рн, Заруцьке (Спригін). — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Звичайно. — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема. — Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Леонтьїв Байрак (Талієв). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Лисогірський рн, Степанівка (!). — Кіровоградська обл.: Новгородківський рн, Інгуло-Кам'янка (Кот. і Танфільєв). — Дніпропетровська обл.: — Верхньодніпровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Терпіння (Кот.).

F. divergenta Adolf. Частки листків ширші, трохи пухнаті.

Адольф, Тр. прикл. бот., 23, 1 (1930) 320.

Рис. 37. *Горицвіт весняний — Adonis vernalis* L.
1 — рослина під час цвітіння; *2* — рослина з плодами.

Зрідка поруч з типовою формою.

Л.З.-Л.С. Полтавська обл.: степ коло Карлівки (Цінгер!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Верх.-Дніпр. (південь), Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим., Ниж.-Дон; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір (південь); Схід. Сибір: Анг.-Саян (півд.), Лен.-Кол.

Загальне поширення. Західна, Центральна і Східна Європа (серед. і частково півд. смуга), Сибір (півд.).

Господарське значення. Важлива лікарська рослина — засіб проти серцевих захворювань.

1168 (5). A. wolgensis Stev. — **Горицвіт волзький.** Кореневище вкорочене, грубе, чорнобуре. Стебла 10—25 *см* завв., звичайно розчепірено-галузисті, б.-м. коротко опушені. Прикореневі і частково нижні стеблові листки у вигляді бурих лусок; всі інші листки чергові, сидячі, б.-м. коротко опушені, тричі пірчасто-розсічені, з лінійно-ланцетними або ланцетними частками. Квітки поодинокі на верхівці стебла і гілок; чашолистки широкояйцевидні або яйцевидні, тупі, б.-м. пухнаті, зеленуваті, іноді зовні блакитнуваті, приблизно вдвоє коротші за пелюстки; пелюстки в кількості 12—20, довгасті, на верхівці дрібнозубчасті, 12—20 *мм* завд., жовті або блідожовті, розпростерті; тичинки численні, в кілька разів коротші за пелюстки. Сім'янки овальні, 3,5—4,5 *мм* завд., б.-м. зморшкуваті, коротко опушені, з прямим, відігнутим донизу і притиснутим до сім'янки носиком. 4 . Цв. IV—V.

Stev. in DC., Syst., I (1818) 245. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 12. Бобров в Фл. СССР, VII, 536.

— *A. Marschalliana* Andrz. et Bess., Enum. (1822) 47. — *A. vernalis* var. *wolgensis* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 8.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 651.

По степах, степових схилах, узліссях байрачних лісів. — В півд. ч. Лісостепу і в Степу.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Плисківський рн, Скала (Талієв). — Одеська обл.: Піщана (Шмальг.); Котовський рн, Коси. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Зіньківський рн, Велика Павлівка (Шмальг.). — Сумська обл.: Лебединський рн (Талієв). — Харківська обл.: Харківський рн, Немишля (Кот.), Рогань (Ширяєв); Валки (!); Зміївський рн, ст. Єзерська (Угринський), Зміїв (Ширяєв, Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн (Шмальг.); Харцизьк (Шмальг.); окол. Артемівська (Оксіюк!); ст. Яма (Оксіюк!); Авдіївка (!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.); Ровеньківський рн, Провалля (Залеський!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: ст. Долинська; Новгородківський рн, коло Верблюжки (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: між Миколаївкою Ольгинського рну і Стилою Старо-Бешівського рну (!); Амвросіївка (Талієв), Амвросіївський рн, ст. Кутейникове, коло ст. Успенської (!); Будьоннівський рн, Хомутове (!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Кравченко!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв); окол. Харкова (Кот.); Красноград (Іллічевський); Куп'янський рн, ст. Кислівка (Клок.). — **П.З.С.**

Одеська обл.: Одеса, Куяльницький лиман, Березівка (Шестериков). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (Шмальг.); Привільнянський рн, Полтавка; Володимирський рн, Маліївка (Пач.); Варварівський рн, коло Нечаяного (Пач.); Очаківський рн, Іванівка (Пач.). — **Л.З.-С.** Запорізька обл.: Великотокмацький рн, Великий Токмак, Молочанськ (!); Веселівський рн, Єлисаветівка (Пач.); Мелітопольський рн, Федорівка, Терпіння (Кот.). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.); Голопристанський рн, Буркутські плавні (Дзевановський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (південь), Заволз. (крім півночі), Бессараб. (південь), Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Тал.; Зах. Сибір; Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп. (північ).

Загальне поширення. Румунія, Угорщина, Європейська частина СРСР (південь), Талиш, Західний Сибір (південь), Середня Азія (північ).

РОДИНА **LIII. БАРБАРИСОВІ — BERBERIDACEAE** Torr. et Gray[1]

Квітки правильні, двостатеві, частки їх розміщені 3-членними колами, які чергуються між собою. Оцвітина подвійна. Чашолистків, пелюсток і тичинок по 3—4—5; пелюстки і тичинки супротивні чашолисткам; пиляки розкриваються 2 стулками, знизу вгору. Маточка з 1 плодолистка; зав'язь 1-гнізда, з 2—3 насінними зачатками. Плід — ягода або коробочка. — Чагарники та багаторічні трав'янисті рослини здебільшого з черговими листками.

Родина складається з 8 родів, які налічують до 150 видів, поширених переважно в позатропічних областях Північної півкулі.

---

1. Чагарники з суцільними листками. Плід — ягода . . . . . **313. Барбарис — Berberis** L.
— Багаторічні трав'янисті рослини з трійчастими листками. Плід — коробочка . . . . . **312. Леонтиця — Leontice** L.

Рід **312. Леонтиця — Leontice** L.

L., Gen. pl., ed. V (1754) 147.

Чашолистків 3—6, пелюстковидних. Пелюсток-нектарників 6, значно коротших за чашолистки. Тичинок 6. Плід — здута плівчаста коробочка. — Багаторічні трав'янисті рослини, з бульбовидно потовщеними кореневищами і трійчасто розсіченими листками.

Рід налічує до 12 видів, поширених в Європі, Західній, Центральній і Східній Азії та в Північній Америці. В складі нашої флори трапляється лише 1 вид.

---

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

1169 (1). L. odessana Fisch. — **Леонтиця одеська.** Бульба майже куляста, 10—30 *мм* діам. Стебел звичайно кілька, прямостоячих, простих, 5—20 (25) *см* завд. Стебловий листок 1, з коротким розширеним черешком, до якого приросли 2 прилистки; сегменти листка на досить довгих черешках, пальчасто-розсічені на довгасті, цілокраї, тупі частки.

Рис. 38. *Леонтиця одеська — Leontice odessana* Fisch.

Квітки зібрані верхівковим гроном; квітконіжки 5—15 *мм* завд., при основі з округлими цілокраїми приквітками, при плодах відігнуті донизу; чашолистки еліптичні або довгасто-еліптичні, світложовті, в 2—2,5 раза довші за пелюстки; пелюстки-нектарники клиновидні, на верхівці обрублені, з 2 зубчиками; тичинки майже вдвоє перевищують пелюстки; стовпчик дорівнює зав'язі або трохи коротший за неї. Коробочка куляста, близько 8 *мм* діам.; насіння чорнобуре. ♃ . Цв. III—IV.

Fisch. ex Рогов., Обозр. (1869) 307. Федченко в Фл. СССР, VII, 550.

— *L. altaica β. odessana* Fisch. ex DC., Syst., II (1821) 26. — *L. altaica* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 33, non Pall.

По степах і схилах. — Зрідка на півдні П.З.С.

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Вознесенськ (Клок.!). — Одеська обл.: окол. Одеси (!); Іванківський рн, Євгенівка (!). — Херсонська обл.: Великоолександрівський рн, Давидів Брід (!); Ново-Троїцький рн, Кривий Ріг (Акінф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Добруджа, Європейська частина СРСР (південь).

Примітка. Наші рослини раніше відносили до виду *L. altaica* Pall., поширеного на Алтаї. Проте деякі морфологічні особливості (у європейських рослин тичинки майже вдвоє перевищують пелюстки, в той час як у рослин з Алтаю тичинки лише трохи перевищують пелюстки) рослин з півдня Європи і відірваність їх ареалу від ареалу алтайських рослин справедливо примусили Фішера виділити їх як окремий вид — *L. odessana* Fisch.

Рід **313. Барбарис — Berberis L.**

L., Gen. pl., ed. I (1737) 94.

Чашолистків 6(9). Пелюстки-нектарники в кількості 6, при основі з 2 залозками. Маточка з сидячою головчастою приймочкою. Плід — ягода. — Кущі з суцільними листками і колючими прилистками.

Рід налічує до 100 видів, поширених в Середній і Південній Європі, Західній, Центральній і Східній Азії, в Північній Африці, зах. ч. Північної та в Південній Америці. В СРСР дико росте 12 видів, в УРСР — 1.

1170 (1). B. vulgaris L. — **Барбарис звичайний.** Кущ 1,5—2,5 *м* завд., дуже розгалужений; гілки з 3-роздільними колючками. Листки оберненояйцевидні, пилчасто-зубчасті. Квітки зібрані повислими гронами. Пелюстки довгасті, суцільні або на верхівці трохи виїмчасті, жовті. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl. (1753) 330. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. 32. Федченко в Фл. СССР, VII, 556.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 602!

По кам'янистих схилах, узліссях, чагарниках. — По всій УРСР (дико або здичавіло), а також у культурі.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.); Овднівський рн, Верба (Пач.); Голобський рн, Велицьк (Барбарич!). — Житомир (Рогов.!). — **П.П.** Житомирська обл.: Овруч (Пач.), Коростишів (Пач.). — Київська обл.: окол. Києва (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Канева (!). — Полтавська обл.: Диканька (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Провальський степ, у байрачному ліску (Гринь та Романова!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Ізюма (Ширяєв!). — Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, Олександрівська степова цілина (Ширяєв!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Збур'ївка, на пісках (Лавр.!); Гола Пристань, кучугури (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Європейська частина СРСР (південь).

Господарське значення. Деревина вживається на токарні вироби. Ягоди йдуть на кондитерські вироби. Кора кореня дає жовту фарбу.

РОДИНА **LIV. МАГНОЛІЙОВІ — MAGNOLIACEAE** J. St. Hil.[1]

Дерева або кущі з черговими, простими, здебільшого цілокраїми листками і прилистковидними утворами, які вкривають квіткові бруньки. Квітки здебільшого двостатеві, поодинокі, верхівкові; пелюстковидні листочки оцвітини розміщені спірально, рідше колами, нерідко в значній кількості; зовнішні листочки іноді у вигляді чашолистків; трапляються також чашечковидні утвори, які виникли внаслідок зрушення приквіткових вгору. Тичинки численні, нитки тичинок звичайно розширені; пиляки довгі і розкриваються поздовжньо. Плодолистки численні, розміщені спірально на опуклому квітколожі, рідше вони зростаються. Плодики-листянки сполучаються в збірний плід, схожий на шишку. Насінина з олійним ендоспермом.

До родини магнолійових належить 11 родів і понад 100 субтропічних і тропічних видів з Америки, Азії і Полінезії.

---

1. Листки суцільні. Плодики після розкривання лишаються на квітколожі . . . . . **(1). Магнолія — Magnolia L.**
— Листки лопатеві. Плодики не розкриваються, після дозрівання відпадають від квітколожа . . . . . **(2). Тюльпанне дерево — Liriodendron L.**

Рід **314. Магнолія — Magnolia L.**

L., Gen. pl, ed. (1737) 162.

Квіткові бруньки вкриті прилистками, які в час розпускання бруньок опадають. Квітки поодинокі, верхівкові; чашолистків 3, часто пелюстковидних, пелюсток 6—18. Тичинок і маточок багато. Плодики 1—2-насінні, після розкриття лишаються на квітколожі. Насінини великі, звичайно червоні, звисають із плодиків на нитках.

До роду *Magnolia* належить близько 35 видів з Північної і Центральної Америки, Гімалаїв та Східної Азії. Виключно декоративні дерева. На Україні зустрічаються в культурі переважно в західних областях.

---

1. Квітки з'являються після розвитку листків або разом з ними. Збірні плоди півкулясті, звичайно симетричні . . . . . 2.
— Квітки з'являються перед розвитком листків. Збірні плоди циліндричні, зігнуті, покручені, асиметричні 3.

---

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

2. Квітки білі, великі, до 15—18 *см* в діам. Нитки тичинок пурпурові . . . . . **(1). M. оберненояйцевидна — M. obovata** Thunb.
— Квітки зеленуватожовті, дрібніші, до 5—8 *см* діам. . . . . **(2). M. гостролиста — M. acuminata** L.
3. Чашолистки вузькі, на багато коротші від пелюсток . . . 4.
— Чашечки і пелюстки майже однакові . . . . . **(6). M. оголена — M. denudata** Desr.
4. Квітки білі . . . . . 5.
— Квітки блідорожеві, іноді білуваті. Чашолистки пелюстковидні . . . . . **(5). M. Суланжова — M. Soulangeana** Soul.
5. Листки яйцевидні або яйцевидно-довгасті . . . . . **(3). M. Кобус — M. Kobus** DC.
— Листки довгасто-ланцетні або вузькоеліптичні . . . . . **(4). M. верболиста — M. salicifolia** Maxim.

1170[1] (1). M. obovata Thunb. — **Магнолія оберненояйцевидна.** Дерево з широкою пірамідальною кроною, до 28 *м* завв. (у нас нижче). Гілки з пурпурово забарвленою корою. Листки яйцевидні до яйцевидно-довгастих, 20—35 *см* завд., з тупуватою або гострою верхівкою, до основи раптово звужені, синюватозелені, зісподу опушені. Квітки білі, до 15—18 *см* в діам., з 6—9 пелюстками; тичинки з пурпуровими нитками. Збірні плоди довгасто-циліндричні, до 12—16 *см* завд. ♄. Цв. V—VI.

Thunb. in Transs. Linn. Soc., II (1794) 336. Rehd., Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 248.
— *M. hypoleuca* Sieb. et Zucc. in Abh. Akad. Muench., IV, II (1843) 187.
Рисунки: Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., I (1940) 329, h—p.

Культивується в садах і парках західних областей УРСР як декоративне дерево.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (!!, Липа). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Великий Березний (Липа). — **Р.-О.Л.** Львів (!!).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.
Загальне поширення. У дикому стані — Японія.

1170[2] (2). M. acuminata L. — **Магнолія гостролиста.** Високе (до 25 *м* завв.) пірамідальне дерево (у нас нижче). Листки від овальних до довгастих, з коротким гострим закінченням, при основі округлі або звужені, зісподу м'якоопушені, яснозелені, 18—23 *см* завд. Квітки зеленуватожовті або голубуватозелені, 5—8 *см* завв., з вертикально стоячими пелюстками. Збірні плоди шишковидні, циліндричні, до 8—10 *см* завд., з кораловочервоними насінинами. ♄. Цв. V—VI.

L., Syst., ed. X (1759) 1082. Rehd., Manual. of cultiv. trees and schrubs (1940) 247.

Культивується в садах і парках західних областей УРСР як декоративне дерево.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Липа); Мукачеве (!!, Липа); Берегове (!!, Липа). — **Р.-О.Л.** Львів (!!, Лина).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. У дикому стані — Північна Америка від штатів Нью-Йорк та Георгія на сході до Іллінойса і Арканзаса на заході.

Господарське значення. Цінне декоративне дерево.

1170³ (3). M. Kobus DC — **Магнолія Кобус.** Дерево з вузькою пірамідальною кроною, до 23 *м* завв. (у нас нижче). Гілки гладенькі і тонкі. Листки широкояйцевидні, 6—10 *см* завд., раптово загострені, зісподу в молодому віці опушені. Квітки білі, до 10 *см* у діам.; чашолистки до 1,5 *см* завд., вузькі; пелюстки в кількості 6—9 до 5—6 *см* завд. Збірні плоди тонкі, 10—12 *см* завд. ♄. Цв. IV—V.

DC., Syst., I, 456. Rehd., Manual, of cultiv. trees and shrubs (1940) 250. **Рисунки:** Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., I (1940) 329, Fig. 207a—g.

У нас культивується різновидність магнолії Кобус.

Var. borealis Sarg. Від типу відрізняється довгими листками.

Sargent, Silva of N. America, I (1891).

Культивується в садах і парках як декоративне дерево.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород (!!, Липа); Мукачеве (Липа). — **Пр. Л.** Дрогобич (Липа); Чернівці (Липа). — **Р.-О.Л.** Львів (!!).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. У дикому стані в Японії.

1170⁴ (4). M. salicifolia Maxim. — **Магнолія верболиста.** Дерево з пірамідальною кроною, до 10 *м* завв. Листки довгасто-ланцетні, до 12 *см* завд., загострені або іноді трохи тупуваті на верхівці і ширококлиновидні при основі; зверху жовтуватозелені; знизу голубуватобілі. Квітки численні, білі, до 10 *см* діам.; чашолистки ланцетні зеленувато-білі, вдвоє коротші за пелюстки; пелюсток 6, вузькодовгасто-яйцевидних. Плоди циліндричні. Насінини червоні. ♄. Цв. IV—V.

Maxim. in Bull. Acad. Petersb., XVII (1872) 418. Rehd., Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 250. Щербина, Экзот. дерев. и куст. Львова, Наук. зап. Львівського держ. унів., XVI, 1949, 21—66.

Культивується в садах і парках як декоративне дерево.

Р.-О.Л. Львів (Щербина).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. У дикому стані в Японії.

1170⁵ (5). M. Soulangeana Soul. — **Магнолія Суланжова.** Кущ або невелике дерево. Листки яйцевидні або яйцевидно-довгасті. Квітки великі, повністю розкриті, до 12—15 *см* в діам., дзвоникуваті, листочки оцвітини білі з середини і б.-м. пурпурові зовні, чашолистки довжиною

майже дорівнюють пелюсткам, іноді лише половині їх, зрідка маленькі і зеленуваті.

Являє собою гібрид між *M. denudata* Desr. і *M. liliflora* Desr., представлений багатьма формами, які різняться забарвленням листочків оцвітини та часом цвітіння. ♄, ♄. Цв. V.

Soulange-Bodin in Ann. Soc. d'hortic. Par. (1826) 90. Hort. (ex Tieb) in Mem. Soc. Linn., Par. V (1837) p. LXXIII. Rehd., Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 25.

— *M. julan* Desf. var. *Soulangeana* Ldl. in Bot. Reg., XIV (1826) t. 1164. — *M. hybrida* var. *Soulangeana* Dipp., Handb., III (1893) 151.

Зрідка зустрічається в садах і парках як декоративний кущ.

Нам відома з таких місць УРСР: **Р.-О.Л.** Львів (var. *Lennei* Rehd. — Щербина). — **П.П.** Київська обл.: Київ (var. *Lennei* Rehd.), у Ботанічному саду — кущ до 2 *м* завв., на зиму утеплюється.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Лише в культурі.

Господарське значення. Завдяки своїм високим декоративним якостям заслуговує на ширше застосування в практиці зеленого будівництва.

1170⁶ (6). M. denudata Desr. — **Магнолія оголена.** Розгалужене невисоке деревце до 15 *м* завв. (у нас нижче). Листки яйцевидні або яйцевидно-довгасті, до 15 *см* завд., коротко загострені, замолоду знизу опушені. Квітки великі, дзвоникуваті, до 7 *см* діам., білі; чашолистки і пелюстки майже однакового розміру, пелюсток 6. Плоди коричневі. ♄. Цв. IV—V.

Desrouss in Lam., Encycl., III (1789) 675. Rehd., Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 251. Щербина, Экзот. дерев. и куст. Львова в Наук. зап. Львівського держ. унів., XVI, 1949, 21—26.

— *M. Julan* Desf., Hist. Arb., II (1809) 6. — *M. conspicua* Salisb., Parad. Lond., II (1806) 38. — *M. precia* Correa ex Vent., Jard. Malm. (1803) 24.

Культивується в садах і парках як декоративне дерево.

Р.-О.Л. Львів (Щербина).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення у дикому стані. Китай (центр. ч.).

Рід 315. Тюльпанне дерево — Liriodendron L.

L., Gen. pl., ed. I (1737); Sp. pl., ed. I (1753) 535.

Листки довгочерешкові, 2—6-лопатеві, чергові. Квіткові бруньки до розпускання вкриті 2 листочками покривала, які потім опадають. Квітки поодинокі, верхівкові; чашолистків 3, пелюсток 6, прямостоячих, яйцевидних; тичинки численні, з довгими лінійними пиляками; маточки численні, з вузькими стовпчиками; плодолистки з кілем на спинці. Плід — 1—2-насінна листянка.

До роду *Liriodendron* L. належить лише 2 види: *L. tulipifera* L. (Північна Америка) і *L. chinensis* Sarg. (Китай).

1170[7] (1). L. tulipifera L. — **Тюльпанне дерево.** Дерево до 50—55 *м* завв. (на батьківщині) з діам. стовбура до 3 *м* (у нас менших розмірів). Листки з виїмчастою верхівкою, боковими лопатями і 2 прилистками, зверху голубуватозелені, зісподу блідіші або сизуваті, 12—15 *см* завд. Пелюстки квіток зеленуватожовті, з оранжовою плямою при основі, яйцевидні або овальні, 4—6 *см* завд., тичинки майже дорівнюють пелюсткам. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 535. Rehd., Manual. of cultiv. trees and shrubs (1940) 252. Липа в Бот. журн. АН УРСР, II, 1 (1941) 131—139.

Рисунки: Фл. СССР, VII (1937) табл. XXXIX. Bailey, The stand. cycloped. of horticult., II (1927) 1890.

Культивується зрідка в садах і парках як декоративне дерево.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (!!, Липа). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (!!, Липа). — **П.П.** Київська обл.: Київ (!!, Липа). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (!!, Липа). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Липа); Корсунь-Шевченківський (Липа). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Червоно-Тростянецька лісова дослідна станція (!!, Липа).— Полтавська обл.: Полтава (!!, Липа), Устимівський парк (!!, Липа). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!!, Липа). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, Веселобоковеньківська дендрологічна станція (!!, Липа). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Липа). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Липа).

Поширення по СРСР. Лише в культурі: УРСР, Крим, Кавказ (Чорноморське узбережжя), Серед. Азія (Ташкент).

Загальне поширення. У дикому стані в приатлантичних штатах США від Онтаріо і Мічігана на півночі до Флоріди і Міссісіпі на півдні.

Господарське значення. Як дерево з високими декоративними якостями заслуговує на найширше застосування в культурі.

ПОРЯДОК **МАКОЦВІТІ — RHOEADALES** ENGL.

Квітки актиноморфні або зигоморфні, евциклічні або геміциклічні, з подвійною, підматочковою, зрідка коломаточковою оцвітиною; чашечка з 2—8 чашолистків або її немає; віночок з 4—8 пелюсток; плодолистків 2—18, зрослих між собою; тичинок 4 або багато; приймочки здебільшого комісуральні; плід — 1-гнізда чи несправжньо 2-гнізда коробочка або ж горішок.

РОДИНА **LV. МАКОВІ — PAPAVERACEAE** Engl.[1]

Квітки актиноморфні або зигоморфні; чашолистків 2, рано опадаючих, зрідка їх немає. Пелюсток у наших представників 4, в 2 колах. Тичинок 4 або багато; у представників підродини *Fumariodeae* A. Br. тичинок 2, вгорі або від основи 3-роздільних. Маточка 1, з 2—18 плодолистків, з верхньою 1-гніздою або несправжньо 2-гніздою зав'яззю, з 1

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський, доповнення по роду *Papaver* L. зробив М. В. Клоков.

стовпчиком і здебільшого з комісуральною приймочкою; нерідко стовпчика немає, і приймочка тоді сидяча. Насінні зачатки обернені або зігнуті, з 2 покривами, звичайно численні, на постінних сім'яносцях, зрідка насінний зачаток 1, прикріплений до дна зав'язі. Плід — коробочка, у деяких родів стручковидна, або ж горішок. Насінина з невеликим зародком і з олійним ендоспермом. Наші представники одно-, дво- або багаторічні рослини з черговими листками, без прилистків.

Родина складається з 31 роду і приблизно з 600 видів, поширена в помірних і теплих країнах Північної півкулі; тільки невелика кількість родів і видів трапляється в тропічних країнах і в Південній півкулі.

В СРСР відомо 11 родів з 142 видами, в УРСР — 6 родів з 26 видами.

---

1. Віночок актиноморфний . . . . . 2.
— Віночок зигоморфний . . . . . 5.
2. Тичинок 4; плід веретеноподібно-циліндричний, впоперек членистий . . . . . **316. Гіпекоум — Hypecoum** (Tourn.) L.
— Тичинок багато; плід не буває веретеноподібно-циліндричний і впоперек членистий . . . . . 3.
3. Приймочка невелика, 2-лопатева або 2-роздільна; плід — 2-стулкова лінійна стручкоподібна коробочка . . . . . 4.
— Приймочка широка, промениста, з 4—18 променями; плід — куляста, яйцевидна або довгасто-булавовидна коробочка, що відкривається вгорі під приймочкою дірочками . . . . . **319. Мак — Papaver** (Tourn.) L.
4. Квітки зібрані зонтиком, плід 1-гніздий . . . . . **317. Чистотіл — Chelidonium** (Tourn.) L.
— Квітки поодинокі на верхівках стебла і в пазухах листків; плід 2-гніздий, з поздовжньою перегородкою . . . . . **318. Мачок — Glaucium** (Tourn.) Adans.
5 (1). Здебільшого багаторічні рослини з підземними бульбами і двічі трійчасто-розсіченими листками, зрідка дворічні рослини без бульб, з розгалуженим коренем; плід — видовжена 2-стулкова багатонасінна коробочка . . . . . **320. Ряст — Corydalis** Med.
— Однорічні рослини з двічі або тричі пірчасто-розсіченими листками; плід — майже кулястий 1-насінний горішок . . . . . **321. Рутка — Fumaria** (Tourn.) L.

ПІДРОДИНА 1. HYPECOIDEAE Prantl et Kündig.

Рослини без молочного соку, з двічі пірчасто-розсіченими листками. Всі пелюстки без шпорки. Тичинок 4, протилежних пелюсткам.

Рід 316. Гіпекоум — Hypecoum (Tourn.) L.

Tourn., Inst. (170) tab. 118. L., Gen. pl., ed. I (1737) 32; Sp. pl., ed. 1 (1753) 124.

Чашолистків 2, маленьких. Пелюсток 4, зовнішні здебільшого 3-лопатеві, внутрішні — 3-роздільні. Зав'язь циліндрична; стовпчиків 2. Плід

стручковидний, впоперек членистий, з 1-насінними члениками. — Однорічні трав'янисті, голі, сизуваті рослини з двічі пірчасто-розсіченим листям.

Рід *Hypecoum* (Tourn.) L. містить понад 15 видів і має 2 центри розвитку: Середземноморський і Центральноазіатський. У нас тільки 1 вид середземноморського походження, який трапляється лише в півд. ч. Одещини, і, мабуть, сюди недавно занесений; в СРСР 6 видів роду.

1171 (1). H. pendulum L. — **Гіпекоум вислоплодий.** Стебел по кілька, рідше одиничні, лежачі або прямостоячі, 10—15 *см* завд., вилчасто-розгалужені, з косо догори направленими гілками. Квітки одиничні, на коротких квітконіжках в розвилках стебла; пелюстки блідо-жовті, зовнішні овально-довгасті або овально-ромбічні, суцільні, 4—6 *мм* завд., внутрішні менші, 3-роздільні, з майже лінійними боковими частками і з округлою війчастою середньою, звуженою при основі в нігтик. Плід звислий на донизу зігнутій квітконіжці, веретеноподібно-циліндричний, 3—5 *см* завд., з невиразними 2—6 поздовжніми реберцями. ☉. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 124. Fedde in Pflanzr., IV, 104. p. 95. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 39. Попов.в Фл. СССР, VII, 581.

— *H. caucasicum* Koch in Lebed., Fl. Ross., I, 94.

Рисунки: Ledeb., Icon. № 743, fig. 2.

По полях, посівах, при шляхах. — Дуже рідко і тільки в приморській частині півд. заходу правобережного злакового Степу. Занесено.

П.З.С. Одеська обл.: Одеський рн, окол. Одеси (Л. Шестерикова), коло Нерубайського в межових канавах, зрідка (Шестериков); Овідіопольський рн, Затока, при впадінні Дністра, на схилі (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (півд.-зах. ч.), Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Іспанія, Франція, Румунія, Греція, Марокко, Туніс, Алжір, Аравія, Сірія, Мала Азія, Месопотамія, Іран, Афганістан, Белуджистан, Європейська частина СРСР (крайній південь), Кавказ.

ПІДРОДИНА 2. **PAPAVEROIDEAE** A. Br. apud Aschers.

Рослини з молочним соком. Квітки актиноморфні. Всі пелюстки без шпорки. Тичинки численні. Гінецей 2- або багаточленний. Плід — 2-стулкова стручковидна коробочка або коробочка, що відкривається під приймочкою дірочками.

Триба **1. Chelidonieae** (Reichenb., p. p.) Fedde.

Стовпчик вгорі 2-лопатевий, з лопатями, що містяться над проміжками між насіннєносцями. Насінина з принасінником.

Рід **317. Чистотіл — Chelidonium** (Tourn.) L.

Tourn., Inst. (1700) 231, t. 116. L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 505.

Тичинкові нитки у верхній частині розширені і під пиляком раптово звужені. Маточка довгасто-циліндрична, з 2 плодолистків, з коротким

товстим стовпчиком і 2-лопатевою приймочкою. Плід — довга, стручковидна, 2-стулкова, 1-гнізда коробочка, що відкривається в напрямку від основи до верхівки. Насінина з гребеневидним принасінником. — Багаторічні рослини з оранжовожовтим молочним соком і з квітками, зібраними в зонтикоподібне суцвіття.

Монотипний рід, поширений в Макаронезії, пів.-зах. Африці, Європі, помірній Азії і як занесений — в приатлантичній частині Північної Америки.

1172 (1). Ch. majus L. — **Чистотіл більший.** Стебло пряме, циліндричне, розгалужене, розсіяно відстовбурчено опушене, 30—60 (80) *см* завв. Листки пірчасто-розсічені, зверху яснозелені, зісподу сизуваті, розсіяно опушені; нижні — на довгих черешках, верхні — майже сидячі; сегменти листків оберненояйцевидно-довгасті або округло-яйцевидні, нерівномірно-зубчасті або виїмчасто-лопатеві, часто збіжні, нижні нерідко при основі звужені в черешок. Квітки на довгих квітконіжках в пазухах вузьких гострих приквітків, зібрані на верхівці стебла і гілок 2—6-квітковими зонтикоподібними суцвіттями; пелюстки жовті, широкооберненояйцевидні, 8—10 (12) *мм* завд. Плоди (2) 4—5 *см* завд. 4. Цв. $^2/_2$ IV—IX.

L. Sp. pl., ed. 1 (1753) 505. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 38. Липский, Исслед. о фл. Бессараб., 276.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 154!

Під тинами по садах, засмічених місцях, узліссях, коло скель в тінистих місцях. — По всій УРСР, на півдні рідшає. В Карпатах зустрічається до субальпійського пояса.

Var. laciniatum (Mill.) Koch. Листки пірчасто-розсічені, з глибоконадрізними сегментами та лінійно-ланцетними або ланцетними, гострими або гоструватими частками. Пелюстки нерідко глибоконадрізно-зарубчасті або суцільні, але в останньому випадку гострі.

Koch, Synopsis fl. Germ. et Helv. (1846) 34. Fedde in Pflanzr., IV, 104, p. 214. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 39.

— *Ch. laciniatum* Mill., Dict., ed. VIII (1768) № 2.

Зрідка.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Підволочиський рн, коло Тарноруди на Збручі (Андрж.). — **П.Л.-С.** Київ, Ботанічний сад (Шмальг.), Пролетарський сад (Шидловський). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Шамівський гай (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків, в Унів. саду недалеко від огорожі (Наливайко!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк., Тал.; Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Вся Європа, Кавказ, Мала Азія, Монголія, Китай, Середня Азія, Канарські о-ви, Мадейра, Азорські о-ви, Північна Африка (Марокко, гірська частина Алжіра), Північна Америка (введено).

Господарське значення. Молочний сік чистотіла містить алкалоїди хелідонін, хелеритрин та ін. Рослина використовується в медицині, особливо в народній (молонний сік чистотіла — добрий засіб проти бородавок). .

Триба 2. **Papavéreae** Reichenb. apud Moessler.

Приймочки комісуральні, розміщені або на лопатевих виступах між гілочками стовпчика, або на дисковидній чи опуклій верхівці зав'язі. Насіння у наших представників без принасінника.

Рід 318. Мачок — Glaucium (Tourn.) Adans.

Tourn., Inst. (1700) 254, t. 130. Adans, Fam., II (1763) 432.

Пелюстки в брунькоскладі згорнуті. Маточка з 2 плодолистків, з лінійною несправжньо 2-гніздою зав'яззю, з 2 рядами обернених насінних зачатків в кожному гнізді та широкою 2-лопатевою, майже сидячою приймочкою. Плід — довга, стручковидна, 2-гнізда коробочка, що відкривається 2 стулками в напрямку від верхівки до основи. Насіння численне, без принасінника, розміщене в заглибленнях губчастої перегородки. — Одно- або дворічні трави з молочним соком, з пірчасто-роздільним листям і з одиничними кінцевими і пазушними квітками на коротких квітконіжках; віночок червоний або жовтий.

Рід складається з 23 видів переважно середземноморського походження. Більшість його видів має б.-м. обмежений ареал і тільки *G. corniculatum* L. та *G. flavum* Crantz вийшли за межі своєї батьківщини, поширившись далеко на північ. В СРСР відомо 8—10 видів цього роду, з яких в УРСР поширений тільки 1 — *G. corniculatum* L.; було також наведено *G. flavum* Crantz, але наявність в нас останнього виду потребує підтвердження новими фактичними даними.

---

1. Рослина зелена або зеленувата; стебло і плоди шорстко-волосисті . . . . . **(1). М. рогатий — G. corniculatum** (L.) Curt.
— Рослина сиза; стебло голе, плоди усіяні дрібнесенькими білими горбочками . . . . . **(2). М. жовтий — G. flavum** Crantz.

1173 (1). G. corniculatum (L.) Curt. — **Мачок рогатий.** Зелена, трохи жорстковолосиста рослина. Стебло прямостояче або висхідне, просте або частіш розчепірено-галузисте, 15—40 *см* завв. Листки пірчасто-роздільні, з довгастими, нерівномірно великозубчастими або виїмчасто-зубчастими частками, прикореневі — довгасті, з коротким черешком, стеблові — довгасто-яйцевидні, сидячі, з прямо зрізаною основою. Чашолистки опушені; пелюстки округлі або широкояйцевидні, оранжові, жовті або яскравочервоні, звичайно з темною, іноді білооблямованою плямою при основі, 12—30 *мм* завд. Плід 10—23 *см* завд. на короткій ніжці, вкритий густими, догори оберненими і притиснутими щетинками. Насінина яйцевидно-нирковидна, 1—1,3 *мм* завд. ⊙, ⊙. Цв. V—VI.

Curtis, Fl. London, II, VI (1798) 6, tab. 32. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 63. Попов в Фл. СССР, VII, 588.

— *Chelidonium corniculatum* L. Sp. pl., ed. I (1753) 506.

По полях, в посівах, при дорогах, по крейдяних відслоненнях, вапняково-кам'янистих схилах. — Досить звичайно в півд. і серед. ч. і зрідка в півн. ч. Лісостепу, звичайно в Степу. Як занесена останнім часом рослина констатована для півд. ч. лівобережного Полісся.

Л.П. Окол. Києва, недалеко від Микільської Слобідки (Лазаренко). — Чернігівська обл.: Ніжин (Кот.!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Монтр.); Волочиськ (Шмальг.). — Тернопільська обл.: Підволочиський рн, Підволочиськ, Заднишівка (Слендзінський); Гусятинський рн, Постолівка (Слендзінський), Товтри (Шафер); Мельнице-Подільський рн, Германівка, Худиківці (Слендзінський); Чортківський рн, Улашківці (Тинецький, Слендзінський), Миловці (Слендзінський); Великоборківський рн, Малий Ходачків (Слендзінський); Новосільський рн, Скорики (Реман); Заліщицький рн, Колодрібка (Беняш). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Пач.); Ямпіль (Лапчинський); Піщанський рн, коло Піщанки (Кот.!). — Одеська обл.: Красні Окни (Монтр.). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець. — **П.Л.-С.** В півд. і серед. смугах досить звичайно. Півн. знаходження: Київська обл.: кол. Сквирський пов. (Васильєв-Яковлєв!); Тараща (Рогов.!); Корсунь-Шевченківський (Лисиченко); Миронівський рн, Козин, зрідка (Монтр.). — **Л.Л.-С.** Полтава (Шмальг.). — Харківська обл.: окол. Харкова, степи коло Рогані (Черн.!), за Безлюдівкою (Черн.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, окол. Слов'янська, Хрестище (Лавр.), Гори Артема, крейдяні відслонення, між Горами Артема і Сидоровим (Ширяєв); Єнакіївський рн, Ольховатка (Талієв). — Ворошиловградська обл.: коло Слов'яносербська (Акінф., Гроссг.); коло Ворошиловграда (Лавр., Барбарич); Попаснянський рн, по Дінцю, на схід від Нижнього, на крейдяних відслоненнях (Талієв!). — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** — Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о-в Чурюк (Левіна!); Геніческий рн, Чонгар, коло Попівки (Білоус!).

Трапляються такі різновидності:

Var. **phoeniceum** (Crantz) DC. Квітки пунцові з темнофіолетовою плямою біля основи.

DC., Syst. II (1821) 96; Prodr., I (1824) 122. Fedde in Pflanzr., IV. 104. p. 223. Ledeb., Fl. Ross., I. 92. Lindem., Fl. chers., I, (1881) 26. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., 183.

— *Glaucium phoeniceum* Crantz, Stipr. austr., ed. 1, II (1763) 133. — *Chelidonium corniculatum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 506.

Найзвичайніша форма.

Var. **flaviflorum** DC. Пелюстки жовті з темнофіолетовою плямою біля основи.

DC., Syst. II (1821) 97; Prodr., I (1824) 122. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., 183.

— *Glaucium aureum* C. Koch in Linnaea, XIX (1847) 49. — *G. luteum Curt.*, Fl. Matrit. (1861) 114.

Досить рідко.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Кам'янець-Подільськ (Рогов.!, Монтр.!), Врублівці (Рогов.!). — Вінницька обл.:

Ямпіль (Рогов.!). — Одеська обл.: Красні Окни (Рогов.!); Котовський рн, Коси (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Голованівськ (Монтр.!). — Київська обл.: Звенигородка (Рогов.!). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Рогов.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Нові Санджари (Рогов.!). — Харківська обл.: Дворічна (Клок.). — **П.З.С.** Херсон (Пач.). — Ізмаїльська обл.: Болградський рн, Виноградівка (Савулеску і Райсс). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова.

Var. tricolor (Bernh.) Ledeb. Квіти здебільшого майже вдвоє більші; пелюстки оранжові, біля основи з чорною плямою, облямованою білою смужкою.

Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 93. Fedde, l. c., p. 225. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Bassarab., 183.

— *Gl. tricolor* Bernh. ex Bess., Enum pl. Volhyn. (1822) 69.

Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, с. 7.

Зрідка.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: кол. Проскурівський пов. (Андрж., ц. м.). — **П.З.С.** Херсон (1864, Ліндем.!). — Ізмаїльська обл.: Татарбунари; Тузлівський рн, Вишневе (Савулеску і Райсс).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз. (дуже рідко), Волз.-Кам. (дуже рідко), Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Копет-Даг.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, Європейська частина СРСР (півд. райони), Кавказ, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран.

Примітка. Таксономічне значення наведених кольорових відмін залишається досі остаточно не вияснене. М. Г. Попов в „Флоре СССР" називає їх расами. Для території Молдавської РСР наводиться ще *G. rubrum* Sibth. et Sm. з цегляно-червоними чорноплямистими при основі пелюстками.

1174 (2). G. flavum Crantz. — **Мачок жовтий.** Дуже сиза рослина. Стебло голе, розгалужене, 20—50 *см* завв. Прикореневі листки ліровидно-пірчасто-роздільні, з трикутними або яйцевидно-довгастими лопатевими або роздільними частками, густо і коротко кучеряво опушені, нижні стеблові листки схожі на прикореневі, решта листків голі, верхні — яйцевидні, виїмчасто-лопатеві, з широкосерцевидною стеблообгортною основою. Пелюстки жовті, 15—30 *мм* завд. Зав'язь і плід усіяні дрібнесенькими білими горбочками; стручки 15—25 *см* завд., прямі або злегка луковидно зігнуті. ☉. Цв. V—VII.

Crantz, Stirp. austr., ed. 1, fas. VI, 131; ed. 2 (1769) fasc. II, 141. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 37. Попов в Фл. СССР, VII, 592.

— *G. luteum* Scop., Fl. Carniol. ed. 2, I (1772) 1, 369.

По берегах моря в літоральній смузі.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов (Марковський). В останній час ніхто не знаходив.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (?), Крим; Кавказ: Передкавк. (Таманський п-ів), Зах. Закавк.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Рід **319. Мак — Papaver L.**[1]

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 150; Sp. pl., ed. 1 (1753) 506.

Трав'янисті рослини з білим (звичайно) молочним соком. Листки здебільшого пірчасто-роздільні; квітки поодинокі, на довгих кінцевих квітконосах. Віночок у бруньці зібраний. Маточка з (3) 4—18 (20) плодолистків; приймочка сидяча, променіста, з 4—18 (20) променів. Плід у вигляді довгасто-булавовидної, яйцевидної або кулястої коробочки, з неповними перегородками всередині, відкривається дірочками під приймочкою (диском) у проміжках між перегородками. Насіння численне; насінина дрібна, нирковидна, з сітчасто-ямчастою поверхнею, без принасінника, з олійно-м'ясистим ендоспермом.

Середземноморський за своїм походженням і основним поширенням рід, налічує понад 125 видів, які зустрічаються по всій Євразії, за винятком тропіків, і в Північній Африці; вид — *P. horridum* DC. росте в Південній Африці і в Австралії.

---

1. Багаторічна рослина. Стебла високі, густощетинисті, як і листя; листки пірчасто-розсічені з гострозубчастими сегментами, великі. Квітки дуже великі, оранжовочервоні, з округлими пелюстками. Культивується . . . . . **(1). М. східний — P. orientale L.**
— Однорічні рослини з іншим комплексом ознак . . . . . 2.
2. Листки стеблообгортні, суцільні, великозубчасті або надрізно-лопатеві, дуже сизі. Квітки фіолетові або білі, рідше рожеві або червоні; нитки тичинок вище середини булавовидно потовщені. Культивується й дичавіє . . . **(11). М. снотворний — P. somniferum L.**
— Листки не стеблообгортні, б.-м. глибоко розсічені або роздільні, крім іноді прикореневих, сизуваті або зелені без помітної сизуватості. Квітки червоні, зрідка білі; нитки тичинок не потовщені або потовщені . . . . . 3.
3. Нитки тичинок угорі булавовидно потовщені. Коробочки принаймні вгорі шорстко-щетинисті, дуже рідко голі . . . . . 4.
— Нитки тичинок не потовщені. Коробочки цілком голі . . . . . 5.
4. Коробочка довгасто-булавовидна, іноді лише вгорі щетиниста. Рослина зелена, з рідким щетинистим опушенням . . . . . **(9). М. польовий — P. argemone L.**

---

[1] Таблицю для визначення видів роду та описи видів № 1176—1181 склав М. В. Клоков.

— Коробочка широкоовальна, завжди від основи щетиниста. Рослина з густішим білуватим опушенням . . . . . **(10). М. гібридний — P. hybridum L.**

5 (3). Квітконоси відлегло щетинисті до самої квітки. Пелюстки дуже великі, у зовнішніх ширина більше довжини. Коробочка майже куляста або широко-оберненояйцевидна, при основі раптово звужена в добре помітну плодоніжку; диск з 8—14 променями і такою ж кількістю лопатей. Листки пірчасто-розсічені з видовженими гостро-зубчастими сегментами, з яких верхівковий помітно довший за бокові. Культивується в різноколірних формах (з рожевими, білими, пурпуровими і навіть фіолетовими квітками) і зустрічається в дикому стані як бур'ян (з червоними квітками) . . . . . **(2). М. самосійка — P. rhoeas L.**

— Квітконоси притиснуто щетинисті (крім іноді нижньої частини). Квітки дрібніші, коробочки вужчі, звичайно булавовидні, диск з меншою кількістю (4—9) променів. Сегменти листків не видовжені, пірчасто-розсічені до роздільних або суцільні, цілокраї; верхівковий сегмент не перевищує бокові. Дикі рослини . . . . . 6.

— Вказані ознаки перемішані в різній пропорції. Квітконоси звичайно вгорі притиснуто щетинисті, зрідка відлеглю щетинисті (тоді коробочка довгасто-булавовидна). Сегменти стеблових листків звичайно б.-м. видовжені, зубчасті, верхівковий довший за бокові . . . . . Гібриди *P. rhoeas* L. з зазначеними далі видами.

6. Коробочка без помітної ніжки і без перетяжки при основі; насінина близько 0,8 *мм* завд., чорна. Пелюстки червоні з чорною плямою лише при основі. Мохнато-щетиниста рослина . . . . . **(7). М. незаконний — P. nothum** Stev.

— Коробочка з б.-м. виявленою ніжкою, іноді з виразною перетяжкою при основі; насінина 0,5—0,7 *мм* завд., коричневобура або темно-коричнева. Пелюстки ясночервоні з плямою при основі, або пурпуровочервоні з чорною плямою до середини, або червоні з подвійною плямою при основі і в центрі, іноді жовтуватобілі. Мохнато-щетинисті або рідкувато опушені, під кінець голуваті рослини . . . . 7.

7. Рослини до кінця вегетації мохнато-щетинисті. Пелюстки світло-червоні з чорною плямою при основі або жовтуватобілі, 10—20 *мм* завд. . . . . 8.

— Рослини без мохнато-щетинистого опушення, розсіяно щетинисті і під кінець голуваті. Якщо опушення більш помітне, то квітки більші й інакше забарвлені . . . . . 9.

8. Квітки бруднувато-ясночервоні або рожеві. Диск на коробочці з неперекритими або мало перекритими лопатями. Корінь жовтуватий, молочний сік оранжуватий . . **(4). М. сумнівний — P. dubium L.**

— Квітки жовтуватобілі. Диск на коробочці з перекритими лопатями. Корінь білуватий, молочний сік білий або безколірний . . . . . **(5). М. білоцвітий — P. albiflorum** (Bess.) Pacz.

9 (7). Темнозелена рослина без виразної сизуватості, з досить помітним до кінця вегетації на стеблі й на листках щетинистим опушенням. Пелюстки пурпуровочервоні, 18—26 *мм* завд., з великою чорною плямою до середини, іноді поділеною на 2 частини. Коробочка 6—8 *мм* завш., часто вкрита горбочками, з плоским диском . . . . . **(3). М. пухленький — P. tumidulum** Klok.

— Сизуваті рослини з розсіяним опушенням, під кінець голуваті, листки часто вже й під час цвітіння майже голі. Пелюстки 10—20 *мм* завд., ясніші, з невеликою чорною плямою при самій основі, або ще з другою, більшою в центрі. Коробочка 4—6 *мм* завш., гладенька, з опуклим шапочковидним диском . . . . . 10.

10. Прикореневі листки б.-м. глибоко розсічені, стеблові — пірчастороздільні з пірчасто-роздільними нижніми сегментами і суцільними, вузьколінійними верхніми, останні частки листків ±1 *мм* завш. Пелюстки ясночервоні, звичайно без чорної плями в центрі. Лопаті диску широко-оберненояйцевидні, взаємно перекриті до $^2/_3$. Насінина ±0,5 *мм* завд. . . **(6). М. вилощений — P. laevigatum** M.B.

— Прикореневі листки неглибоко надрізні і деякі з них суцільні; стеблові листки від розсічених з надрізними лопатями до майже 2-пірчасто-роздільних; останні частки середніх і верхніх листків 1—3 *мм* завш. Пелюстки здебільшого з подвійною плямою. Лопаті диску округло-оберненотрикутні, до самої верхівки перекриті краями. Насінина 0,6—0,7 *мм* завд. . . . . **(8). М. азовський — P. maeoticum** Klok.

Секція **1. Oxytona** Bernh. Високі багаторічні рослини з густим щетинистим опушенням. Стебла прості або малорозгалужені. Листки пірчасто-розсічені, з ланцетними гострозубчастими сегментами, великі. Квітки дуже великі, червоні. Нитки тичинок догори ледве потовщені. Коробочки голі. Диск плівчастий, з помітними лопатями.

Один ряд — *Orientalia* Klok., hoc loco, поширений переважно в Передній Азії.

1174[1] (1). P. orientale L. — **Мак східний.** Багаторічна рослина до 100 *см* завв. Стебло звичайно просте, внизу відлегло щетинисто-мохнате. Листки в обрисі довгасті, до 30 *см* завд., пірчасто-розсічені, з великою кількістю довгасто-ланцетних гострозубчастих, лише зрідка цілокраїх сегментів; прикореневі — з довгими щетинистими чашечками, верхівкові листки сидячі, суцільні. Квітконоси білуваті від густих притиснутих щетинок, довгі й товсті; бутони широкоовальні, вкриті відлеглими щетинками; пелюстки в кількості 4 або 6, майже округлі, до 10 *см* завд., оранжово-червоні, з чорною квадратною плямою трохи вище основи; нитки тичинок темні, пиляки довгасті, фіолетові. Коробочка оберненояйцевидна, сиза; диск плоский, з 13—15 променями і такою ж кількістю коротких тупих лопатей. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 508. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 36. Попов в Фл. СССР, VII, 619.

Культивується в квітниках. — Походить з Малої Азії.

Поширення по СРСР. Культивується в півд. районах. В дикому стані зустрічається лише в Півд. Закавк.

Загальне поширення. Балкани, Мала Азія, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран.

Господарське значення. Виключно декоративна рослина завдяки своїм великим вогняним квітам.

Секція **2. Orthorhoeades** Fedde. Нитки тичинок вгорі не розширені, коробочка зовсім гола.

1175 (2). P. rhoeas L. — **Мак самосійка.** Стебла одиничні або по кілька, прямостоячі, прості або розгалужені, відстовбурчено жорстковолосисті, 25—60 (100) *см* завв. Листки відстовбурчено жорстковолосисті, в обрисі довгасто-ланцетні, пірчасто-надрізні або пірчасто-розсічені, з довгасто-ланцетними, гостропилчасто-зубчастими або надрізними частками і з трикутно-ланцетними гострими лопатями; нижні листки при основі звужені в черешок, решта — сидячі, верхні — 3-роздільні, з видовженими, пірчасто-надрізними частками. Квітконіжки і чашолистки вкриті відстовбурченими волосками. Пелюстки яскравочервоні, іноді рожеві або білі, здебільшого при основі з округлою чорною плямою, впоперек овальні або округлі, в ширину більші, ніж в довжину, (20) 22—33 (40) *мм* завд., 46—54 *мм* завш., внутрішні менші; тичинки з чорними або чорнофіолетовими нитками і довгастими пиляками. Коробочка широко-оберненояйцевидна, з закругленою основою, раптово звуженою в коротеньку ніжку; приймочка з (7) 8—12 променями і з прилеглими одна до одної лопатями. ⊙ . Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 507. Fedde in Pflanzr., IV, 104, p. 293. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 36. Попов в Фл. СССР, VII, 636.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4470.

По полях, при шляхах, по засмічених місцях, садках, переважно в захід. ч. УРСР.

Зак. Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П. Звичайно або нерідко — **Л.П.** Немає відомостей. — **В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С.** Досить звичайно, але на сході останнього району рідшає. — **Л.Л.-С.** Немає вказівок. — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: на р. Нагольчику (!). — Сталінська обл.: Ольховатка (Таліев). Мабуть занесена.— **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: П'ятихатський рн, коло Саксагані, часто (за Акінф.); Дніпропетровськ (Акінф.). — **П.З.С.** Одеса (Шестериков). — Ізмаїльська обл.: Білгород-Дністровський (Акінф., Савулеску і Райсс); Ізмаїл (Липський); Кілія (Тарднт); Болградський рн, Кам'янка (Савулеску і Райсс). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Комишеваський рн, Григорівка (Грунер), коло Веселянки на р. Конці (Грунер). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Лавр.).

Var. **pseudostrigosum** Pawl. Квітконіжки вкриті трохи відхиленими 2,5—3 *мм* завд., дрібнозубчастими щетинками.

Pawl. in Fl. polska, III (1927) 82.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Павловський).

Var. leucanthum Fedde. Пелюстки білі, близько 25 *мм* завд.

Fedde in Pflanzr., IV, 104, p. 299.
З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: окол. Проскурова (Кот.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Алт. (занесено).

Загальне поширення. Західна, Середня і Південна Європа, Північна Африка, Західна Азія до Кашміру.

Господарське значення. Засушені квітки цього виду містять алкалоїд реадин та трохи морфіну і вживаються в медицині під назвою *Flores Rhoeadis* як заспокійливе; їх вживають також для забарвлення сиропів та вин і в кондитерському виробництві.

P. rhoeas L., крім того, має значення і як декоративна рослина, вже відома з давніх часів. В квітництві виведено чимало гатунків і форм цього виду, які різняться різноманітно забарвленими, звичайними і повними квітками, цілими і б.-м. надрізними пелюстками.

1176 (3). P. tumidulum Klok. sp. nova in Addenda III, p. 502. — **Мак пухленький.** Однорічна, темнозелена, невиразно сизувата рослина, 15—65 *см* завв. Корінь б.-м. жовтуватий. Стебло просте або від основи розгалужене, разом із листям негусто відлеглощетинисте. Прикореневі листки в обрисі довгасто-оберненояйцевидні, від пірчасто-надрізних до б.-м. глибоко пірчасто-розсічених, з яйцевидно-трикутними або яйцевидно-ланцетними, іноді ж оберненояйцевидними лопатями і клиновидною основою, що звужується в коротший за пластинку або зрідка довший від неї черешок; стеблові листки сидячі, крім найнижчих, які здебільшого короткочерешкові, в обрисі яйцевидні, пірчасто-роздільні, з надрізними або пірчасто-розсіченими сегментами, часто двічі пірчасто-роздільні, верхні — звичайно з пірчасто-роздільними нижніми сегментами й суцільними верхніми; останні частки стеблових листків від довгасто-ланцетних до лінійно-ланцетних, 1—4 *мм* завш., закінчується щетинкою; опушення на листках загалом слабкіше, як на стеблі. Квітконоси в кількості 1—14 на рослині, притиснуто щетинисті; бутони довгасто-яйцевидні або майже еліпсоїдальні, 12—15 *мм* завд.; 6—8 *мм* завш., відлегло або піввідлегло щетинисті; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 18—26 *мм* завд., 17—23 *мм* завш., взаємно перекриваються краями, пурпуровочервоні, з великою чорною плямою при основі, що доходить майже до середини, іноді вона переривається, поділяючись на дві. Коробочка довгасто-булавовидна або іноді видовжено оберненояйцевидна, 12—20 *мм* завд., 6—8 *мм* завш., при основі з помітною, 1—2 *мм* завд., ніжкою, на поверхні з б.-м. помітними білуватими жилками, загалом сизуватосіра, часто вкрита дрібними плескуватими горбочками; диск плоский, з 6—9 променями, лопаті його взаємно перекриті краями; насінина нирковидна, близько 0,5 *мм* завд., темнокоричнева, сітчасто-зморшкувата. ☉. Цв. $^{2}/_{2}$ IV—$^{1}/_{2}$ VI.

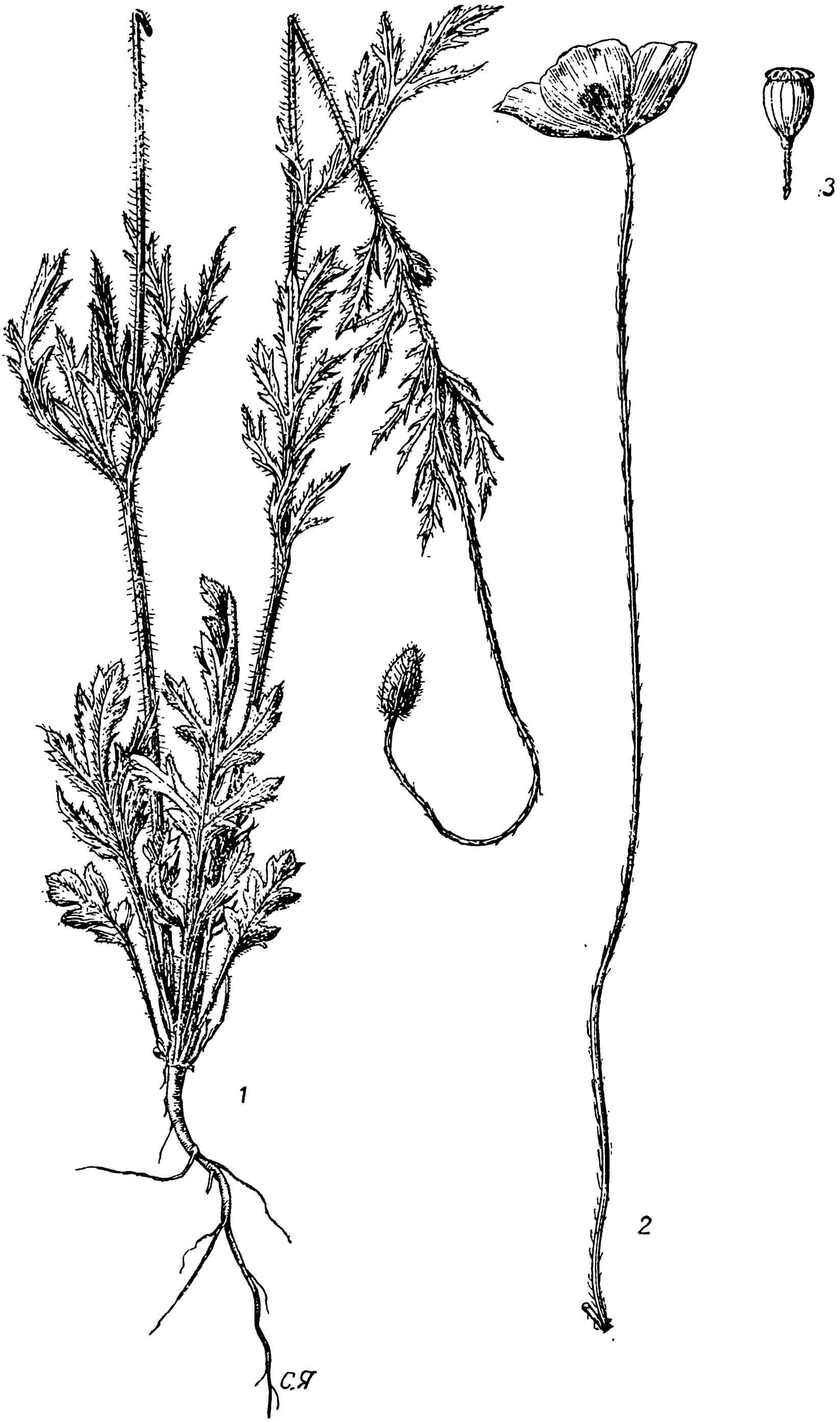

Рис. 39. *Мак пухленький — Papaver tumidulum* Klok.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка на квітконосі; *3* — плід.

— *P. strigosum* auct. fl. ucr. ex parte, non Schur. — *P. commutatum* auct. fl. ucr., non Fisch. et Mey. — *P. dubium* auct. fl. ucr. pro minora parte, non L.

По кам'янистих і степових схилах, іноді на пісках і засолених грунтах, також як бур'ян по ораних місцях. — Переважно на крайньому півдні УРСР. Описаний вид з Присивашшя (о-в Куюк-Тук).

П.Л.-С. -на межі з **П.З.-Л.С.** Окол. Кіровограда (Ліндем., Окснер!). — **П.З.С.** Окол. Миколаєва (Опперман!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Васильєв-Яковлєв!), Ново-Воронцовка (Муравйов!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о-в Куюк-Тук (Прянішніков!), о-в Чурюк (Левіна!), на захід від Ново-Михайлівки (Левіна!). Зустрічається, мабуть, по всьому району.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., крім того, очевидно, зустрічається в півн. ч. Криму.

Загальне поширення. Мабуть, південнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид визначався як *P. commutatum* Fisch. et Mey. і як *P. strigosum* (Boenn.) Schur. *P. commutatum* Fisch. et Mey. для УРСР наводився різними авторами помилково, бо зустрічається він в СРСР лише на Кавказі, але, напевно, тільки почасти замість цього виду. Вказівки його для західних районів УРСР (Запаловіч, Павловський) потребують перегляду. *P. strigosum* (Boenn.) Schur. „Флора СССР" (М. Г. Попов) наводить лише для Криму, так само як і *P. dubium* L. (VII, 637 і 639). Кримський *P. strigosum*, а також і середньоєвропейський, відрізняються від українського, причина цього полягає, мабуть, у тому, що гібриди, відомі під назвою *P. strigosum*, утворюються в різних країнах неоднаковими, хоч і однойменними (*P. rhoeas* s. l. і *P. dubium* s. l.) компонентами.

1177 (4). P. dubium L. — **Мак сумнівний.** Однорічна, сизуватозелена, сірувата від досить густого, особливо в нижній частині, щетинистого опушення рослина, (10) 30—60 *см* завв., з блідооранжовим молочним соком. Корінь жовтуватий. Стебло прямостояче, розгалужене від основи або вище, рідше просте, відлегло щетинисте; щетинки жорсткуваті, до 4 *мм* завд. Прикореневі листки пірчасто-розсічені до роздільних, з яйцевидно-ланцетними, трохи надрізними сегментами, в обрисі довгасто-яйцевидні, з клиновидною основою, звуженою в коротший за пластинку черешок; стеблові листки, крім найнижчих, сидячі, в обрисі яйцевидні до яйцевидно-ромбічних, пірчасто-роздільні з пірчасто-роздільними або розсіченими нижніми й суцільними, трохи зазубленими або цілокраїми верхніми сегментами; останні частки листків довгасто- або лінійно-ланцетні, 1—3 *мм* завш., закінчені міцною щетинкою. Квітконосів кілька або вони численні, зрідка поодинокі, притиснуто щетинисті; бутони яйцевидні або іноді оберненояйцевидні, 11—16 *мм* завд., 5—8 *мм* завш., густо вкриті відлеглими або піввідлеглими, спрямованими витонченим кінцем наперед, щетинками; пелюстки широко-оберненояйцевидно-трикутні, 10—25 *мм* завд., до 25 *мм* завш., бруднувато-ясночервоні, з невеликою чорною плямою при основі або іноді без неї, тичинки чорнуваті, тичинковий поясок вузький. Коробочка довгасто-булавовидна, 12—20 *мм* завд., 5—8 *мм* завш., поступово звужена до основи, при основі перетягнута, з б.-м. помітною коротенькою ніжкою, виразно сизувата, з помітними білуватими жилками; диск пло-

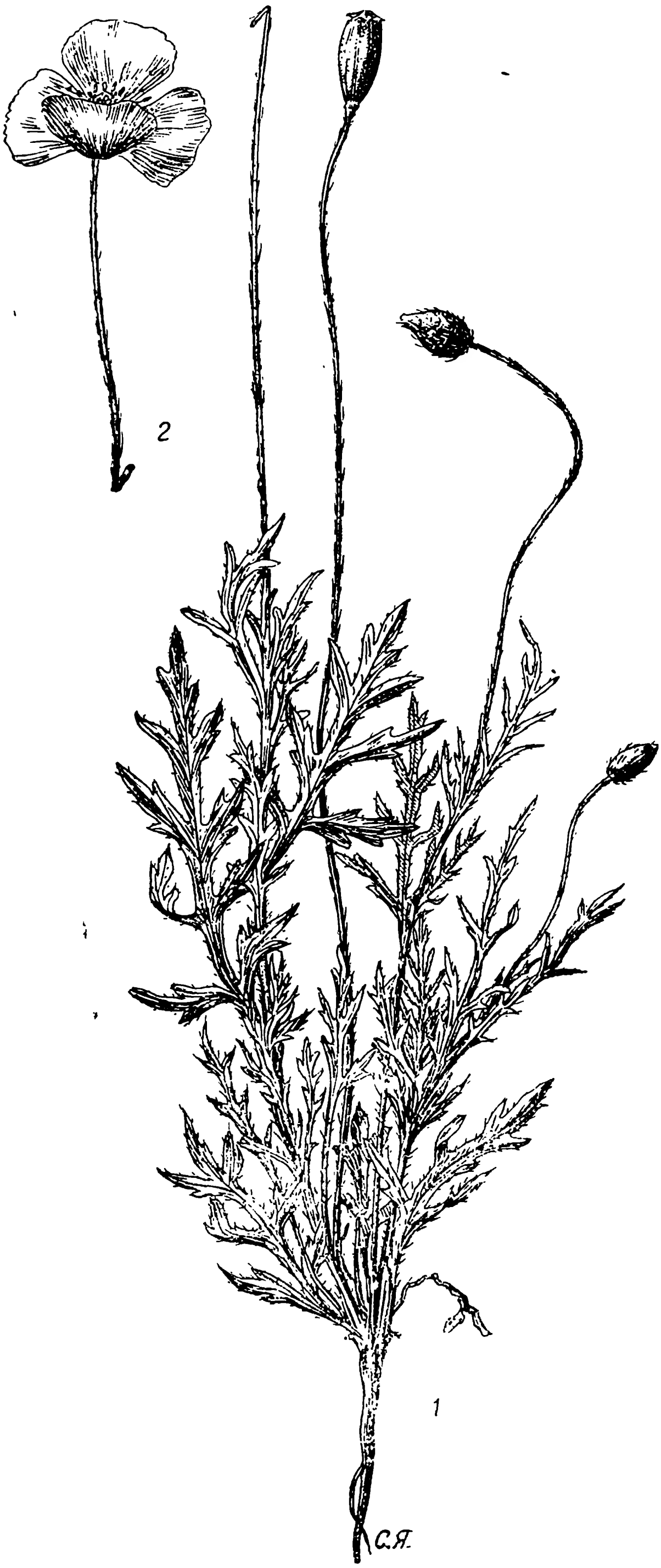

Рис. 40. *Мак сумнівний — Papaver dubium* L.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка на квітконосі.

ский, з 5—10 променями, лопаті диску не перекриті або мало перекриті краями, через що диск стає виразно зубчастим; насінина нирковидна, 0,6—0,7 *мм* завдовжки, темнокоричнева, сітчасто-зморшкувата. ☉. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) in append., 1196. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 22. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 37. Fedde in Pflanzr., IV, 104, p. 313.

— *P. rhoeas* (var.) *dubium* O. Kuntze in AHP, X, I (1887) 159.

Видані зразки: Fl. exs. reipubl. Bohem.-Sloven., 319!

По степових і кам'янистих схилах, як бур'ян по шляхах і посівах. — В захід. ч. Лісостепу й Степу. В інших районах іноді зустрічається як занесена (Київ, Мерефа).

З.Л.-С., П.Л.-С., П.З.-Л.С., П.З.С. — Досить звичайно. Через змішування з іншими близькими видами і за недостатністю гербарного матеріалу докладніших відомостей про його поширення в УРСР навести не можна.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн. (захід).

Загальне поширення. Скандінавія (півд.), Атлантична Європа, Середня Європа до півн. ч. Балканського п-ова, Європейська частина СРСР (південь).

Примітка. Обсяг виду ми беремо за західноєвропейськими авторами, оскільки цей вид описаний з Швеції та Англії. Наша форма виду б.-м. тотожна з середньоєвропейською.

1178 (5). P. albiflorum (Bess.) Pacz. — **Мак білоцвітий.** Темно-зелена, але сіруватa від досить густого опушення, однорічна рослина, 20—60 *см* завв., з білим або безколірним молочним соком. Корінь білуватий. Стебло розгалужене або просте, відлегло щетинисте. Нижні листки пірчасто-надрізні або розсічені, з яйцевидно-трикутними або довгасто-ланцетними, трохи надрізними або суцільними лопатями, черешкові; середні і верхні — глибше розсічені або пірчасто-роздільні, з б.-м. розсіченими нижніми сегментами; останні частки листків від довгасто-ланцетних до лінійних, 1—3 *мм* завш., коротко загострені або тупуваті, закінчені щетинкою; всі листки з обох боків щетинисті, нижні — густіше. Квітконоси притиснуто щетинисті, бутони 6—12 *мм* завд., 3—7 *мм* завш., щетинисті; пелюстки 8—20 *мм* завд., жовтуватобілі, без темної плями при основі, тичинки нечисленні, з темнофіолетовими нитками, тичинковий поясок дуже вузький, $\pm$0,25 *мм* завш. Коробочка булавовидна, 10—13 *мм* завд., 4—6 *мм* завш., при основі перетягнута, з дуже вкороченою ніжкою; диск трохи опуклий, з 4—8 підвищеними в центрі променями і округло-ромбічними перекритими на $^2/_3$ лопатями; насінина нирковидна, 0,6—0,7 *мм* завд., темнокоричнева. ♃. Цв. V—VII.

Pacz. в Труд. Бот. сад. Юрьев. унив., VI, 3 (1906) 147; VIII, 2 (1907) 67.

— *P. dubium* var. *albiflorum* Bess., Enum. (1822) 47.

По вапнякових відслоненнях і як бур'ян на полях. — Тільки в півд.-зах. лісостепових і степових районах.

З.Л.-С. Одеська обл.: Балта (Ледеб., Рогов.!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Монтр.!); Кривоозерський рн, Красненьке, вапнякові скелі над Бугом (Монтр.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Голта — Мигія, на полях (Пач.); між Врадіївкою Великоврадіївського рну і Маринівкою Доманівського рну (Пач.); Доманівський рн, Богданівка. — **П.З.С.** Одеса (Нордманн, Шестериков, Пач.!). — Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Новоудськ, Білоусівка на Бузі (Пач.); Баштанський рн, Христофорівка на Інгулі (Пач.), Піски (Пач.); окол. Миколаєва (Пач.!).

Вказівка для **Л.З.С.**, Запорізька обл., Ногайськ, сумнівна.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн. (захід). Крім вказаних для УРСР, відомий ще ряд місцезнаходжень з Молдавії: Тирасполь (Пач.), Ташлик на Дністрі (Опперман), Григоріополь (Пач.), Бендери, Злотій (Липський), Кишинів (Ліндем.), Вертюженки Сороцького пов. (Савулеску і Райсс).

Загальне поширення. Ареал виду точно не вияснений. На думку Й. К. Пачоського, цей вид зустрічається ще в Добруджі, що цілком можливо, і в Македонії, що вже менш імовірно.

Примітка. Опис виду складено по екземплярах Монтрезора з **П.Л.-С.**, наведених вище. На підставі їх можна прийти до висновку, що *P. albiflorum* Pacz. становить паралельну кольорову расу до *P. dubium* L. s. str. (в розумінні середньоєвропейських авторів). В цьому разі з ним не можна ототожнювати *P. dubium* var. *albiflorum* Boiss., Fl. or., I (1867) 115, що наводиться для Криму і Кавказу, де росте не *P. dubium* L., а *P. nothum* Stev., як і в півд.-схід. районах УРСР. Останній вид не належить навіть до одного вузького ряду *P. dubium* L.; отже, цілком природно, що і білоцвіті форми його зовсім відмінні від *P. albiflorum* (Ben.) Pacz. За спостереженнями дослідників флори Кавказу, вони не становлять особливої раси, зустрічаючись зрідка серед типової, червоноцвітої форми (Буш, 1906). Білоцвіта форма *P. nothum* Stev. напевно зустрічається й на Україні. Українські флористи, не відрізняючи досі *P. nothum* Stev. від *P. dubium* L., очевидно, не могли відрізнити одну від одної також і білоцвіті форми їх. Серед наведених місцезнаходжень *P. albiflorum* Pacz. теж можуть виявитися такі, що належатимуть не до цього виду, а до *P. nothum* Stev. *f. albiflora*. Не виключена також можливість, що, крім подільської білоцвітої раси — *P. albiflorum* Pacz. sensu proprio, існує ще окремо білоцвіта кольорова форма виду *P. dubium* L. s. str. В усякому разі, незалежно від питання про її точніше розмежування, саме існування особливої географічної раси маку з жовтуватими квітками в півд.-зах. районах УРСР, описаної Й. К. Пачоським передусім на підставі спостережень у природі, становить безперечний флористичний факт.

1179 (6). P. laevigatum M.B. — **Мак вилощений.** Однорічна сизуватозелена рослина, (5) 15—45 *см* завв. Корінь тонкуватий, жовтувато-бурий. Стебло прямостояче, тонке або тонкувате, зрідка просте, звичайно б.-м. розгалужене, починаючи від основи чи трохи нижче, вкрите розсіяними або поодинокими відлеглими щетинками, нерідко вже на час цвітіння майже голе. Прикореневі листки в обрисі довгасто-обернено-яйцевидні, (8) 12—120 *мм* завд., (2) 3—30 *мм* завш., пірчасто-розсічені або глибоконадрізні, з клиновидною основою, повільно звуженою в черешок; лопаті їх довгасті, тупі, або довгасто-трикутні, тупуваті, з 1 надрізом або суцільні, верхівкова лопать помітно ширша за бокові; стеблові листки, крім найнижчих, сидячі, в обрисі від довгастих до яйцевидних.

Рис. 41. *Мак вилощений — Papaver laevigatum* М. В.

пірчасто-роздільні з пірчасто-роздільними нижніми сегментами й суцільними верхніми; останні частки листків лінійні або вузьколінійні, 0,75—1,25 *мм* завширшки, тупі або тупуваті, з кінцевою щетинкою або без неї; всі листки з розсіяними щетинками по краях і зісподу по середній жилці або майже голі. Квітконоси в кількості 1—10 (15) на рослині, вкриті розсіяними або поодинокими притиснутими щетинками; бутони довгасто-яйцевидні, до 10—15 *мм* завд., вкриті відлеглими, розсіяними або поодинокими щетинками; пелюстки широко-оберненояйцевидні, ясночервоні, з невеликою чорною плямою при основі та іноді ще з другою, більшою, в центрі. Коробочка довгасто-булавовидна, 14—18 *мм* завд., 5,5—6 *мм* завш.; звужена при основі в помітну ніжку ±1 *мм* завд., з виразними жилками на поверхні; диск опуклий, шапочковидний, з 4—9 широко-оберненояйцевидними лопатями, що доходять приблизно до середини його радіуса і на $^2/_3$ взаємно перекриваються краями; промені в центрі помітно випнуті; насінина нирковидна, ±0,5 *мм* завд., коричневобура, сітчасто-зморшкувата. ☉. Цв. $^2/_2$ IV—VI.

M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 364. Попов в Фл. СССР, VII, 640.

— *P. dubium* var. *laevigatum* Elk., Tent. Mon. Papav. (1839) 25. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basar., II-a (1926) 184. — *P. rhoeas* var. *dubium b. laevigatum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I

(1895) 29. — *P. psammophilum* Bordz. у Збірн. пам. акад. О. В. Фоміна (1938) 56. — *P. arenarium* auct. fl. ucr., non M.B.

По річкових і приморських пісках в півд. степовйх районах. — Вид описаний з окол. Одеси.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, по Дніпру, біля впадіння Тясмину (вказівка для *P. arenarium* Пачоського потребує перевірки, — пізніші автори не наводять). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Татарбунарський рн, Татарбунари, Приморське, Лиман (Савулеску і Райсс); Тузлівський рн, Дивізія (Липський). — Одеська обл.: Одеса (Шестериков); між Одесою та гирлом Дністра, на березі моря (Шовіц); гирло Дністра, коло х. Кароліна-Бугаз (Пач.). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, Солониха, на правому березі Бугу (Опперман); ближчі окол. Миколаєва на лівому березі — Балабанівка, Спаськ, Стрілка, Ліски (Федосєєв, Пач. та інші колектори). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.), Бериславський рн, Качкарівка (Пач.), вказівка, що потребує підтвердження; окол. Цюрупинська (Пач.!); Голопристанський рн, коса Тендрівська на Чорному морі (Левіна!); Скадовський рн, о-в Джарилгач (Дзевановський); Каланчацький рн, Порт Хорли (Пач.). — Запорізька обл.: Якимівський рн, Охримівка, на березі Молочного лиману (Ширяєв!).

Вказівки на знаходження цього виду у більш північних районах — **П.З.-Л.С.** і **Л.З.-Л.С.** — не стверджуються і, наскільки їх пощастило перевірити, стосуються інших видів. Вказівок для **П.С.** немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (південь), Причорн. (півд.-захід).

Загальне поширення. Південнопонтичний ендем. Ареал виду окреслюється в межах північночорноморського узбережжя від Кундуцького лиману на заході до Молочного на сході.

Примітка. Ми вважаємо, що описаний Є. І. Бордзіловським як новий вид (під знаком питання) *P. psammophilum* Bordz. справді нічого спільного не має з кавказьким *P. arenarium* M.B. і достатньо відрізняється від *P. dubium* L. s. l., (з ними обома порівнює його автор), але нічим не різниться від описаного з тих же місць Біберштейном виду *P. laevigatum* M.B., з яким його чомусь не було порівняно. Останній вид описаний з окол. Одеси; Є. І. Бордзіловський не вказує типу свого виду, але першими наводить екземпляри з Одеської обл. (гирло Дністра, Пачоський), а другими з окол. Миколаєва. До *P. laevigatum* M.B. з наведених автором численних екземплярів не належать лише зібрані в окол. Жданова, що зовсім не відповідають також опису *P. psammophilum* Bordz., а приєднані до решти, очевидно, додатково; ці екземпляри зібрані надто пізно і для точного визначення мало придатні. Крім них, в усьому районі, для якого наводиться *P. psammophilum* Bordz., росте ніби лише одна географічна раса з дуже зменшеним, порівняно до всіх форм *P. dubii* s. l., опушенням, властива піщаним місцезнаходженням. Припускати існування поруч неї ще й другої з такими ж властивостями нема підстав. В усякому разі, поки не розшукана в районі Одеси друга оголена раса і не доведено шляхом порівняння з типом Біберштейна, що саме її він має на увазі, можна користатись для нашої рослини лише пріоритетною назвою *P. laevigatum* M.B. Вказівка на *P. laevigatum* M.B. для Передкавказзя в обробці М. Г. Попова (Флора СССР, VII) помилкова і стосується, певно, описаного нами виду *P. maeoticum* Klok. Форми, визначені як *P. laevigatum* M.B. з Греції та Малої Азії, з південноукраїнською не тотожні і належать, очевидно, до якихось інших видів дуже різноманітного циклу родичів *P. dubii.* Звичайно, як випадково занесена рослина *P. laevigatum* M.B. може трапитись і десь дуже далеко від свого природного, ендемічного ареалу.

1180 (7). P. nothum Stev. — **Мак незаконний.** Однорічна, сизуватосвітлозелена і сірувата від густого щетинистого опушення рослина 10—75 *см* завв. Стебло прямостояче, просте або вгорі (рідше від низу) розгалужене, відлегло мохнато-щетинисте. Прикореневі листки від пірчасто-надрізних до розсічених або роздільних, з яйцевидними, яйцевидно- або довгасто-ланцетними, зубчасто-надрізними або цілокраїми сегментами, в обрисі довгасто-яйцевидні, з клиновидною основою, звуженою в довгий черешок; нижні стеблові листки короткочерешкові, глибше розсічені до роздільних, з пірчасто-надрізними або розсіченими сегментами, середні й верхні — сидячі, пірчасто-роздільні з пірчасто-роздільними нижніми сегментами й суцільними верхніми, в обрисі яйцевидні, суцільні сегменти або частки лінійно-ланцетні до вузьколінійних 0,75—1,5 (2) *мм* завш.; останні частки всіх листків закінчуються міцною щетинкою, всі листки до кінця зберігають своє густе або густувате опушення. Квітконоси на рослині в кількості 1—9, зрідка більше, міцні, густо засіяні щільно притиснутими жорсткими щетинками; бутони відлегло мохнато-щетинисті; пелюстки оберненояйцевидні, червоні, 10—20 *мм* завд., з чорною плямою при основі; нитки тичинок чорнуваті, тичинковий поясок вузький; коробочка довгасто-булавовидна або булавовидно-циліндрична, 8—23 *мм* завд., 3—8 *мм* завш., з конічною основою, без перетяжки і помітної ніжки, сизувата, з малопомітними жилками; диск при стиглій коробочці плоский, промені в кількості 4—9 (10), в центрі підвищені, утворюють, сходячись, пірамідку; лопаті перекриті краями майже до верхівки, оберненояйцевидно-трикутні; диск з маловиявленими зубцями; насінина нирковидна, ±0,8 *мм* завд., чорна, темніша й масивніша, ніж у інших близьких видів, з виразною сіточкою зморщок. ⊙ . Цв. $^2/_2$ IV—V.

Stev. in Bull. soc. Nat. Mosc., XXIX, 2 (1856) 285.

— *P. dubium* N. Busch in Fl. cauc. crit., III, 4 (1905) 27. Попов в Фл. СССР, VII (1937) 639 non L. — *P. rhoeas var. dubium* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 37, p.p.

По кам'янистих степах, глинистих схилах, відслоненнях, як бур'ян по шляхах і в посівах. — Зустрічається в півд.-схід. степових районах, на північ заноситься.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Беніке!, Паршина!); Сніжнянський рн, Тімірязєвське лісн. (Кот. і Карнаух!); Амвросіївка — Білоярівка на р. Кринці (Кот. і Карнаух!). — Ворошиловградська обл.: Ворошиловський рн (Мельников!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Стила (!), Роздольне (!); Будьоннівський рн, Гусельщикове (!), Будьоннівка—Самсонове (Кот. і Карнаух!). — **Л.З.С.** Нерідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (схід), Ниж.-Дон. (південь), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Не виявлено. Мабуть, ендемічна для території СРСР рослина.

1181 (8). P. maeoticum Klok. sp. nova in Addenda, III, p. 503. — **Мак азовський.** Сизуватояснозелена рослина, 8—36 *см* завв. Корінь тонкий, жовтуватий. Стебло прямостояче, зрідка підведене від основи, тонкувате, розгалужене, починаючи трохи вище основи, або просте, розсіяно або рідкувато опушене відлеглими тонкими щетинками, під кінець майже голе. Прикореневі листки під час цвітіння б.-м. зберігаються, 5—75 *мм* завд., від суцільних, з овальною, трохи зазубленою пластинкою та довгими черешками до надрізно-лопатевих, в обрисі довгасто-оберненояйцевидних, з яйцевидно-трикутними, надрізно-зубчастими або цілокраїми лопатями і вузькоклиновидною основою, звуженою в короткий черешок; нижні стеблові листки пірчасто- або 2-пірчасто-розсічені, з довгасто-яйцевидно-ланцетними, або довгасто-ланцетними, надрізними чи (у слабкіших екземплярів) цілокраїми сегментами, короткочерешкові; середні й верхні — сидячі, в обрисі від довгасто- до широкояйцевидних, пірчасто-роздільні до майже двопірчасто-роздільних, з б.-м. розсіченими до роздільних нижніми сегментами й суцільними верхніми; останні частки цих листків лінійно-ланцетні, 1—3 *мм* завш. (при основі), закінчуються щетинкою; ширші частки нижніх листків завжди без кінцевої щетинки; всі листки з розсіяними щетинками по краю та зісподу по середній жилці, рідше також з обох боків на поверхні; іноді майже голі, під кінець нерідко зовсім позбавлені опушення. Квітконоси в кількості 1—10 на рослині, тонкі, вкриті розсіяними притиснутими щетинками, при плодах голуваті; бутони видовжено овальні, 8—14 *мм* завд., 4,5—7 *мм* завш., вкриті розсіяними, майже притиснутими або піввідлеглими тонкими щетинками; квітки невеликі; пелюстки оберненояйцевидно-трикутні, 10—18 *мм* завд., довжина їх трохи перевищує ширину, червоні,

С.Я.

Рис. 42. *Мак азовський — Papaver maeoticum* Klok.

з яйцевидною чорною плямочкою при основі і крупнішою неправильно чотирикутною плямою в центрі, остання іноді нерозвинена; нитки тичинок чорні, зав'язь і молодий плід сизуватосірофіолетові. Коробочка довгасто-булавовидна, 10—16 *мм* завд., 4—6 *мм* завш., при основі звужена в коротеньку, але помітну, 1—1,5 *мм* завд. ніжку; диск опуклий, у вигляді шапочки з (4) 6—8 оберненоокругло-трикутними лопатями, що до самої верхівки перекриваються краями; промені диска плоскуваті; насінина нирковидна, 0,6—0,7 *мм* завд., коричневобура, сітчасто-зморшкувата. ⊙. Цв. $^2/_2$ IV—V.

— ***P. laevigatum*** Попов в Фл. СССР, VII (1937) 640 **ex parte!**

На приморських пісках або на лесових урвищах до моря по Азовському узбережжю.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов, окол. в кількох пунктах (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (схід), Ниж.-Дон. (захід); Кавказ: Передкавк. (захід).

Загальне поширення. Не вияснено. Мабуть, східнопонтичний (циркуммеотичний) ендем.

Секція **3. Argemonorhoeades Fedde.** Листки пірчасто-роздільні або розсічені, верхні — сидячі. Тичинкові нитки догори булавовидно потовщені. Коробочки б.-м. усаджені щетинками. Диск опуклий, з гребеневидно піднятими променями приймочки.

1182 (9). P. argemone L. — Мак польовий. Стебло прямостояче або висхідне, просте або розгалужене, в нижній частині відстовбурчене, у верхній — притиснуто жорстковолосисте, 15—35 (40) *см* завв. Листки вкриті притиснутими волосками, в обрисі яйцевидні або довгасто-яйцевидні, прикореневі з черешками, здебільшого двічі пірчасто-роздільні, з лінійно-ланцетними або довгасто-лінійними частками, верхні стеблові — частіше пірчасто-роздільні, сидячі. Квітконоси вкриті догори спрямованими і притиснутими жорсткими волосками; чашолистки розсіяно волосисті або майже голі; пелюстки оберненояйцевидно-довгасті, з клиновидною основою, 12—22 (25) *мм* завд., яскравочервоні, з чорною плямою при основі; тичинкові нитки чорнофіолетові, догори розширені; приймочка 4—6-променіста. Коробочка довгасто-булавовидна, поступово до основи звужена, виразно ребриста, 15—17,5 *мм* завд., вкрита розсіяними, догори загнутими щетинками; диск вужчий за коробочку. ⊙ або ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 56. Fedde in Engler's Pflanzr., IV, 104, p. 328. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 35. Попов в Фл. СССР, VII, 630.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XIV, fig. 4475.

На полях, у посівах як бур'ян. — Розсіяно, в зах. ч. УРСР.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: коло Медики (Котуля); Добромиль (Котуля). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло; Львів, Золочів (Труш); Брюховицький рн, Дубляни (Пач.); Івано-Франківський рн, Залісся

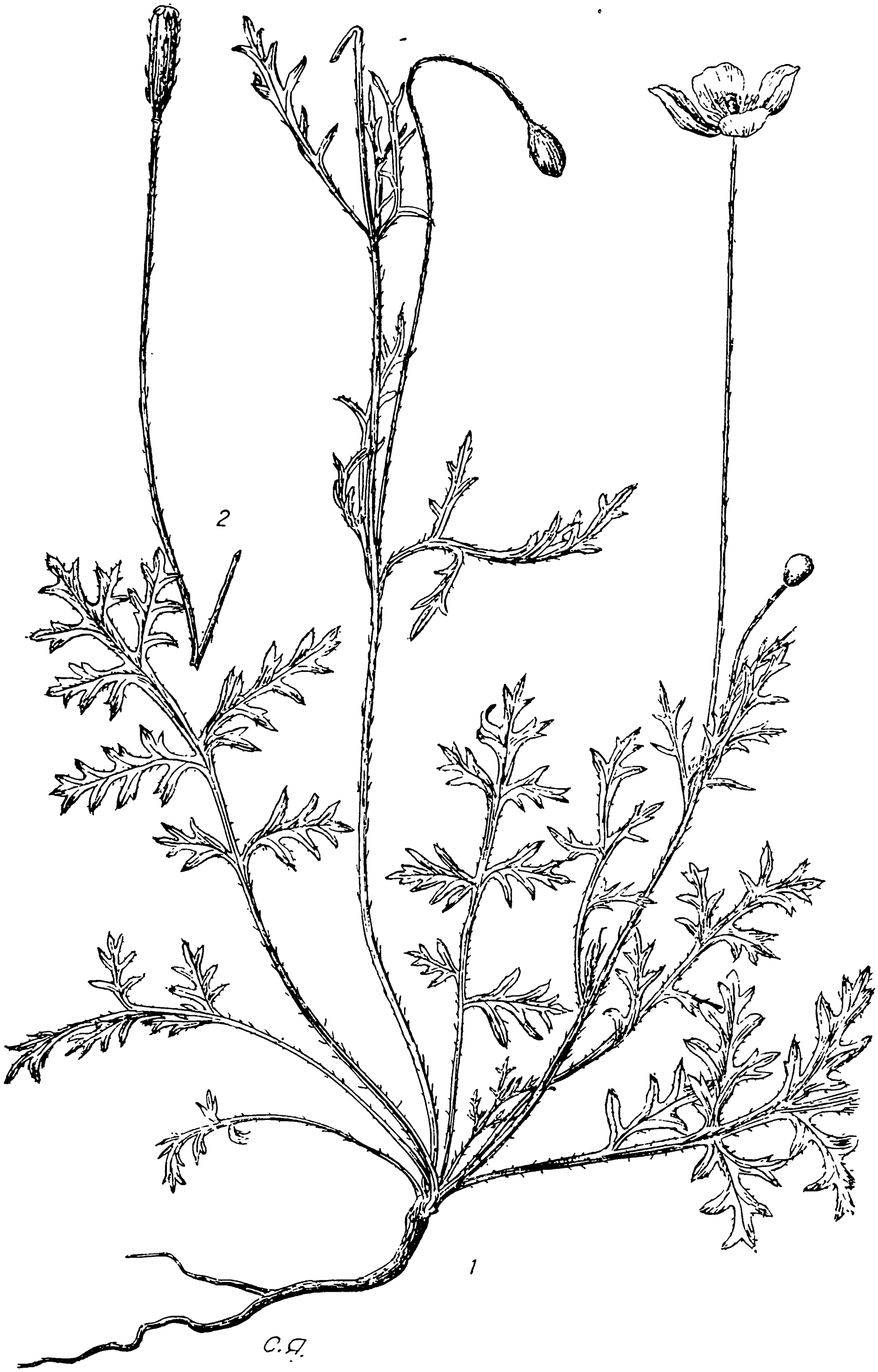

Рис. 43. *Мак польовий — Papaver argemone* L.
1 — загальний вигляд; *2* — плід на квітконосі.

(Крулъ). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.); Устилуг (Монтр.!); Овадніівський рн, Верба, Охнівка, Дубники (Рогов.); Заболоття (Монтр.!). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький). — Житомирська обл.: коло Новограда-Волинського (Рогов.); Житомир (Тишецький). — **З.Л.-С.** Чернівці (Кнапп). — Тернопільська обл.: Новосільський рн, Скорики; Збаразький рн, Максимівка (Слендзінський); Медобори (Шафер). — Одеська обл.: Кодимський рн, Слобідка (Коржинський). — Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький рн, Михайлівка (Мановецький!); коло Проскурова (Рогов.); Кам'янець-Подільський (Рогов., Шмальг.). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Гощанський рн, Горбанів (Шмальг.). — Вінницька обл.: Станіславчицький рн, Лука-Мовчанська (Білик!); окол. Вінниці (Шмальг.!, Білозор., Янковський!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Рені (Гагман!).

У нас трапляється різновидність:

Var. glabratum (Coss. et Germ.) Rouy et Fouc. Коробочки тільки у верхній частині з щетинками, в нижній — голі.

Rouy et Fouc., Fl. de France, I (1893) 160. Fedde in Engler's Pflanzr. IV, 104, p. 328.

— *Papaver glabratum* Cosson. et Germ., Fl. Paris. (1840) 94.

Зрідка.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (зах. ч.), Бессараб., Крим.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа до Скандінавії, Північна Африка, Західна Азія, Афганістан, Ост-Індія, Північна Америка (введено).

1183 (10). P. hybridum L. — Мак гібридний. Стебло прямостояче або висхідне, 10—30 (40) *см* завв., здебільшого розгалужене, в нижній частині відстовбурчено волосисте, у верхній — притиснуто щетинисте. Листки б.-м. шорсткі, в обрисі яйцевидні, прикореневі на довгих волохатих черешках, двічі або тричі пірчасто-розсічені, з довгастими тупуватими сегментами; стеблові — сидячі, з лінійними гоструватими або тупуватими частками. Квітконоси вкриті догори спрямованими і притиснутими щетинками; чашолистки б.-м. жорстковолосисті; пелюстки оберненояйцевидні, винночервоні, при основі з чорною плямою, 15—20 *мм* завд.; тичинкові нитки чорнофіолетові, догори булавовидно розширені. Коробочка широкоовальна, жолобчаста, вкрита висхідними відстовбурченими або трохи донизу відігнутими щетинками; диск вужчий за коробочку, з 5—8-променистою приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 506. Fedde in Engler's Pflanzr. IV, 104, p. 332. Попов в Фл. СССР, VII, 629.

— *P. argemone δ. hybridum* O. Kuntze in Act. Horti Petrop., X, I (1887) 155. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 46. — *P. hispidum* Lam., Fl. Franc., III (1778) 174.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XIV, fig. 4476.

Видані зразки: Герб. фл. Серед. Азії, № 567.

По степових схилах. — Дуже рідко на крайньому півдні.

П.З.С. Окол. Одеси, на Малому Фонтані (Рябков у Шестерикова. За вказівкою Рябкова, вид в окол. Одеси дуже рідкий, після нього ніким не був знайдений). Вказівка для Одеси потребує підтвердження. — Ізмаїльська обл.: Рені (Зеленецький у Шмальг.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Мелітополя (Кот.!). — **П.С.** Херсонська обл.: п-в Чонгар (Прянішніков!); Сиваш, о-в Куюк-Тук, степовий схил в півн. ч. о-ва, зрідка (Зоз!).

P. hybridum L. наводиться Кнаппом без номера і, безперечно, під сумнівом для Галичини і для Буковини, на підставі вказівок Гербіха (Rocznik, XXIII, 110) і Завадського (Enum. pl. Galic. et Bucow., 63).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. (?)., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа, Північна Африка, Західна Азія, Європейська частина СРСР (півд. смуга).

Секція **4. Mecones** Bernh. Великі, сизі, голі або трохи щетинисті однорічні рослини. Листки суцільні, зубчасті або лопатеві, стеблові — з серцевидною основою. Нитки тичинок вище середини булавовидно потовщені. Коробочки на ніжках, голі. Диск плоский.

1183[1] (11). P. somniferum L. — **Мак снотворний.** Рослина сиза, гола або з нечисленними щетинками на квітконіжках і на жилках листків. Стебло 50—120 *см* завв., просте або розгалужене. Листки дуже сизі, довгасті, великопилчасто-зубчасті або виїмчасто-лопатеві, з гостро-зубчастими краями, нижні — при основі звужені в короткий черешок, стеблові — сидячі, з серцевидною стеблообгортною основою. Квітконіжки видовжені, товсті, голі або іноді з відстовбурченими щетинками. Пелюстки великі, до 10 *см* завд., з хвилястим, цілим або зубчастим краєм, іноді надрізні, білі або фіолетові, іноді пурпурові, з фіолетовою, білою або жовтуватою плямою при основі; нитки тичинок білі або темні, вище середини булавовидно потовщені. Коробочка куляста або барильцеподібна, знизу раптом звужена в ніжку (2) 5—7 *см* завд.; диск плоский, з глибоколопатевим краєм, зарубчастими лопатями і з (5) 8—12 (18)-променистою приймочкою. Насіння чорне або сірочорне, іноді біле, блакитне, рожеве або жовте; насінина з ямчастою поверхнею. ⊙ Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 508. Elk., Monogr., 30. Fedde in Engler's Pflanzr., IV, 104, p. 338. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 37. Попов в Фл. СССР, VII, 644.

Культивується і трапляється здичавілим на засмічених місцях.

Var. album DC. Рослина цілком гола. Пелюстки здебільшого білі. Коробочка яйцевидно-куляста, не відкривається. Насіння біле.

DC., Syst., II (1821) 82.

Поширення виду по СРСР. Культивується майже по всьому СРСР.

Господарське значення. *P. somniferum* L. являє собою культурну рослину, в дикому стані невідому. За його родоначальну форму приймають середземноморський *P. setigerum* DC.

Насіння маку вживають як приправу до страв і на виготовлення олії і ласощів. Воно містить 40—50% високоякісної олії, але особливо велике значення мак городній має як лікарська рослина. Засохлий молочний сік, який виступає з надрізів, зроблених на маківках, так званий опіум, містить 18 алкалоїдів; декотрі з них (особливо морфій та кодеїн) мають велике значення в лікуванні. В деяких країнах опіум вживається для куріння як наркотик, що дуже шкідливо впливає на здоров'я.

В медицині, крім опіуму і виділених з нього алкалоїдів, застосовуються також недозрілі висушені маківки, звільнені від насіння (*Fructus Papaveris immaturi*), як заспокійливе та снотворне.

Деякі сорти *P. somniferi* L. використовуються в квітництві як декоративні рослини. Існують сорти з білими, рожевими, фіалковими, червоними, пурпуровими та чорними як звичайними, так і повними квітками, з суцільними або глибоко розщепленими пелюстками.

ПІДРОДИНА 3. **FUMARIOIDEAE** A. Br. apud Aschers.

Квітки зигоморфні. Чашолистки рудиментарні, лусковидні, забарвлені, опадні або їх зовсім немає. Одна зовнішня пелюстка (верхня) або обидві при основі з шпоркою чи з мішковидним вип'ячуванням; внутрішні пелюстки на спинці з кілем і звичайно злипаються верхівками. Тичинок 2, протилежних зовнішнім пелюсткам, 3-роздільних, кожна з 3 пиляками: боковими — 1-гніздими і середнім — 2-гніздим; при основі тичинки, що міститься проти шпорки, є нектарник. Маточка з 2 плодолистків, з нитковидним стовпчиком. Плід — двостулкова 1-гнізда коробочка з кількома насінинами або 1-насінний горішок. Одно-, дво- або багаторічні голі трави без молочного соку, з трійчасто- або пірчасторозсіченим листям.

Рід 320. **Ряст — Corydalis** Med.

Medik., Philosoph. Bot. (1789) 96, emend. DC., Syst., II (1821) 113.

Чашолистки дрібні, швидко опадають або їх зовсім немає. Верхня пелюстка з шпоркою, нижня — при основі з виразним або малопомітним горбочком. Плід — 1-гнізда коробочка, що відкривається 2 тонкими еластичними стулками. Насінина чорна, блискуча, з плівчастим придатком.

Наші представники здебільшого багаторічні трав'янисті рослини з підземною бульбою, подвійно трійчастим листям, квітками в гронах, з трав'янистими приквітками і дисковидною приймочкою.

Рід складається приблизно з 105 видів; у межах СРСР відомо 61. В УРСР трапляється 7 видів, 1 з них — *C. capnoides* (L) Pers. — гірський, властивий горам Середньої Європи, Середньої Азії, Сибіру, Монголії й Тібету. 3 види *C. cava* Schweig. et Koerte. *C. Halleri* Willd. і *C. intermedia* Merat належать лісовій смузі Європи; *C. Marschalliana* Pers. кавказького походження, *C. Paczoskii* N. Busch — кримського.

Г. Оголевець для окол. Полтави наводив у „Збірнику, присвяченому 35-річчю Полтавського держ. музею ім. В. Г. Короленка“ (1928) 227—228 ще сибірський вид *C. bracteata* Pers., але його визначення ми вважаємо надто сумнівним.

---

1. Рослини з підземною бульбою; стебло звичайно з 2 листками; всі приквітники відрізняються формою від листків . . . . . 2.
— Рослини без бульби; стебло з більшою кількістю листків; нижні приквітки схожі на листки . . . . . **(6). P. руткоподібний — C. capnoides** (L.) Pers.
2. Стебло в нижній частині з відігнутим лусковидним низовим листком . . . . . 4.
— Стебло в нижній частині без лусковидного низового листка . . 3.
3. Квітки пурпурові, рожеві або білі; частки листків з клиновидною основою, спереду зубчасті; коробочка рази в 3 довша за квітконіжку . . . . . **(1). P. порожнистий — C. cava** (Mill.) Schweig. et Koerte.
— Квітки жовті; частки листків довгасто-еліптичні, не клиновидні, здебільшого цілокраї; коробочка майже однакової довжини з своєю квітконіжкою . . . . . **(2). P. Маршаллів — C. Marschalliana** (Pall.) Pers.
4. Приквітки спереду надрізні, зубчасті або зарубчасті . 5.
— Приквітки суцільні, цілокраї . . . . 6.
5. Суцвіття головчасте, до розцвітання поникле; квітконіжки в 2—3 рази коротші за приквітки і в 3—4 рази коротші за коробочки . . . . . **(3). P. середній — C. intermedia** (L.) Mérat.
— Суцвіття циліндричне, прямостояче; квітконіжки приблизно однакової довжини з коробочкою, нижні — завдовжки майже такі, як приквітки . . . . . **(4). P. Галлера — C. Halleri** Willd. **var. integra** (Schulz) Bordz. **comb. nova.**
6. Стебло звичайно розгалужене; коробочки лінійні, в 2—3 рази довші за свої квітконіжки . . . . . **(5). P. Пачоського — C. Paczoskii** N. Busch.
— Стебло звичайно просте; коробочки довгасті, майже однакової довжини з квітконіжками . . . . . **(4). P. Галлера — C. Halleri** Willd.

Підрід **I. Capnites** (DC.) M. Pop.

DC., System., II (1821) pro sect. Попов в Фл. СССР, VII (1937) 651.

Рослини багаторічні, з підземною бульбою. Зародок з 1 сім'ядолею. Секція **1. Radix Cava** Irmisch. Рослина з підземними бульбами. Бульба порожниста, з корінцями по всій поверхні. Стебло без лусковидного низового листка. Приквітки цілі, цілокраї.

1184 (1). C. cava (Mill.) Schweig. et Koerte. — **Ряст порожнистий.** Бульба яйцевидна, спочатку щільна, потім порожниста. Стебло прямостояче, просте, (10) 15—30 *см* завв., з 2 черговими листками. Листки на черешках, сизі, двічі трійчасто-розсічені, з клиновидними, 2—3-роздільними або надрізними сегментами і довгастими, великозубчастими або цілокраїми частками. Суцвіття циліндричне, звичайно багатоквіткове; приквітки довгасті або яйцевидні, гострі, трохи фіолетові, в 2—3 рази довші за квітконіжку. Віночок пурпуровий або білий [f. *albiflora* (Kit.) Reichenb.], (20) 22—25 *мм* завд.; верхня пелюстка з великою виїмкою на верхівці, нижня при основі з малопомітним горбочком; шпорка товста, тупа, на верхівці донизу зігнута. Коробочка довгаста, гостра, 10—12 *мм* завд., в 3—4 рази довша за свою квітконіжку. ♃. Цв. IV—V.

Schweiger et Koerte, Fl. Erlang., II (1811) 44. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 40, Попов в Фл. СССР, VII, 659.

— *Fumaria bulbosa α. cava* L., Sp. pl., ed. I (1753) 699. — *F. cava* Mill., Dict., ed. 8 (1768) 7. — *Corydalis tuberosa* DC., Fl. Franc., IV (1805) 637. — *C. bulbosa* Bess., Enum. (1822), p. 28, № 882. — *C. cava* subsp. *eu-cava* Hay., Prodr. Fl. Balk. (1925) 363. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., II, 184.

Рисунки: Reichenb., Icon. Germ. et Helv., III, fig. 4463.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 304. Fl. polon. exs., № 308, sub *C. tuberosa* DC. Fl. exs. austro-hung., № 2073. — Fl. exs. reipubl. Bohem-Sloven., № 2215!

По тінистих лісах і чагарниках. — По всій УРСР, крім лівобережних степових районів.

Зак. Л., К.Л. До висоти 800—1000 *м*. — **Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С.** Досить звичайно. — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рогов.). — Вінницька обл.: Іллінецький рн, Паріївка (Листов!); Тростянецький рн, коло Ладижина (Гагман!); Теплицький рн, Степанівка; окол. Вінниці (Янковський!). — Київська обл.: окол. Києва (Траутф.!, Шмальг.!, Семенкевич!, Ракочі!, Цінгер!, Шмальг.!, О. Романова!); Ставищанський рн, в лісі між Ставищем і Тетерівкою Жашківського рну (герб. Траутф.!); Білоцерківський рн, окол. Білої Церкви, Шкарівський ліс (Гродзінський); Рокитянський рн, коло Синяви, в Прусянському лісі (Гродзінський); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!), Сміла (Тржебінський); Умань (Гольде!, Пач., Капшуровський!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!); Єлисаветградка (Ліндем.!); Ново-Празький рн, коло Пантезіївки (Пач.); Знам'янський рн, Знам'янка, Чорний ліс (Танфільєв!, Доктуровський!, Пач.). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Густиня (Каневський!); Ічнянський рн, окол. Томашівки; Іваницький рн, коло Вільшан, ліс „Чернявщина“ (Іллічевський). — Полтавська обл.: в гаях коло Лубен (Авгу-

стинович!, Рогов., Шмальг.). — Сумська обл.: Сумський рн (Ширяєв); Лебединський рн, Вільшана (Залеський!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Ново-Празький рн, коло ст. Шарівка, на вододілі між Інгулом та Інгульцем. — **П.З.С.** Окол. Одеси (Шестерников). — Херсон (Ліндем.). Вказівки для цього району потребують підтвердження.

Для УРСР вказані такі форми і різновидності.

F. **pluricaulis** Zapal. Бульба з 2—4 стеблами і, крім того, іноді ще з 2 довгочерешковими листками.

Zapal. in Rozprawy Akad. Umiejętn., LXI (1911) 451.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Гермаківка (Ленц у Запал.). — Станіславська обл.: Гвоздець (Слендзінський у Запал.).

F. **trifolia** Zapal. Стебло при основі грона з третім листком.

Zapal., l. c.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Бучач (Труш). — Станіславська обл.: Покуття, Гвоздець (Слендзінський). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Іллінецький рн, Паріївка (Листов!).

F. **albiflora** (Kit.) Reichenb. Квітки білі.

П.П. Житомир (Тишецький!); Київ, Голосіївський ліс (Семенкевич!, Романова!, !!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Труш).

F. **microcarpa** Zapal. Коробочки менші, тільки 7—9 *мм* завд., ширина їх більша, ніж довжина, еліптичні, насіння менш численне.

Zapal., ц. м.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Покуття, Гвоздець (Слендзінський у Запал.).

F. **genuina** Lindem. pro var. Стебло 12—25 *см* завв., з листям, розміщеним на його середині.

Lindem., Prodr. fl. chers., p. 66; Fl. chers., I (1881) 27.

Найзвичайніша форма.

Var. australis Lindem., l. c. Стебло 25—50 *см* завв., з листям, розміщеним вище його середини.

— *C. cava* f. *luxurians* Zapal. in Rozprawy Akad. Umiejętn., LXI (1911) 450. — *C. cava* Schwieg. et Koerte subsp. *eu-cava* Hay. *c. maxima* Savulescu et Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., II (1926) 184.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Добровляни (Слендзінський у Запал.). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.); коло Олександрії (Рябков!). — **П.З.С.** Херсон (Ліндем.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн. (півн. ч., зрідка).

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (зах. райони).

1185 (2). C. Marschalliana (Pall.) Pers. — **Ряст Маршаллів.** Бульба здебільшого куляста, спочатку щільна, потім порожниста.

Стебло 15—35 *см* завв., прямостояче, у верхній частині з 2 листками. Листки зелені, широкі, двічі трійчасто-розсічені, з довгасто-еліптичними або оберненояйцевидними сегментами, з яких середній здебільшого суцільний, бокові ж частіш 2-роздільні. Суцвіття циліндричне; приквітки суцільні, зелені, довгасто-еліптичні або яйцевидні, гострі, в 2—3 рази довші за квітконіжку. Чашолистки помітні, до 0,7 *мм* завд., плівчасті, зубчасті. Віночок блідожовтий, 22—25 *мм* завд., верхня пелюстка з великою виїмкою на верхівці, нижня з малопомітним горбочком біля основи; шпорка досить широка, тупа, пряма, на верхівці трохи донизу зігнута. Коробочка відхилена або звисла, еліптично-довгаста, гостра, 15—20 *мм* завд., з довгим стовпчиком. Насінина чорна, блискуча, з плівчастим, стрічкоподібним, притиснутим придатком, ±3 *мм* діам. ♃ . Цв. IV—V.

Person, Synopsis, II (1807) 269. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 40. Попов в Фл. СССР, VII, 659.

— *C. cava* II subsp. *Marschalliana* Hay., Prodr. fl. Balk. (1925) 363. — *Fumaria Marschalliana* Pall. in Nov. Act. Petrop., X (1797) 315.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2002!

По лісах і чагарниках. — Рідко в Лісостепу Правобережжя і західної частини Лівобережжя, звичайно в схід. ч. Лісостепу і злаково-лучного Степу.

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань (Андрж. у Рогов.!). — Київська обл.: Сміла, в листяному лісі на г. Юровій (!). — Кіровоградська обл.: Єлисаветградка (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Левандовський); Полтава, Триби (Іллічевський); Диканька (Краснов за Іллічевським); Гадяцький рн, Мартинівка, в ур. Радьково (Столецький!). — Сумська обл.: Суми (Калиниченко, Стародуб); Сумське лісн., Микільська дача (Соболев!); Тростянець (Залеський!, Кожевніков!); Краснопільський рн, Гребенниківка (Андросов!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Терни; Харківський рн, Гіївка (Козлов!), Барчани (Виноградов!), Буди (Ширяєв!), коло Люботина (Кот.!); окол. Харкова, на березі р. Лопані (Черн.!); Деркачі (герб. Черняева!); Карачівка (Наливайко!, Кот. і Козлов!); Хорошеве (Кот.); Покотилівка (Козлов); Зелений Гай (Ширяєв); Ледний яр (Наливайко!); в лісі коло Артемівки (Кот.!); Зміївський рн, окол. ст. Бірки, в лісі (Кот.!), там же, на схилах балок Тернової та Глибокої (Кот.!), х. Братський (Литвиненко!); між Лиманом і Короповим (Зоз!); коло Коропових хуторів (Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Липський); Артемівська мр, коло ст. Часів Яр, ліс „Темний“ (Оксіюк); Комишеваха (Лукашов!). — Ворошиловградська обл.: Попаснянський рн, Комишеваха (Лукашов!), Мар'ївка (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, ліси по р. Самарі (Сидоров); кол. Павлоградський пов. (Акінф., Сидоров). — Полтавська обл.: Кобеляки, ліс по схилу правого берега Ворскли (Цінгер!). — Харківська обл.: Куп'янськ (Васильєв-Яковлєв!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковлєв!); Великобурлуцький рн, Малий Бурлук (Угринський). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Висоцький!); Амвросіївський рн, Амвросіївка (Лавр.!), коло Амвросіївки, Савур-Могила (Талієв!), Білоярівка (Талієв!). — Ворошиловградська обл.: коло Старобільська (А. Кузнецов!, Ширяєв!); Кремінна (Васильєв-Яковлєв!). — **Л.З.-С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Бекетов у Сидорова).

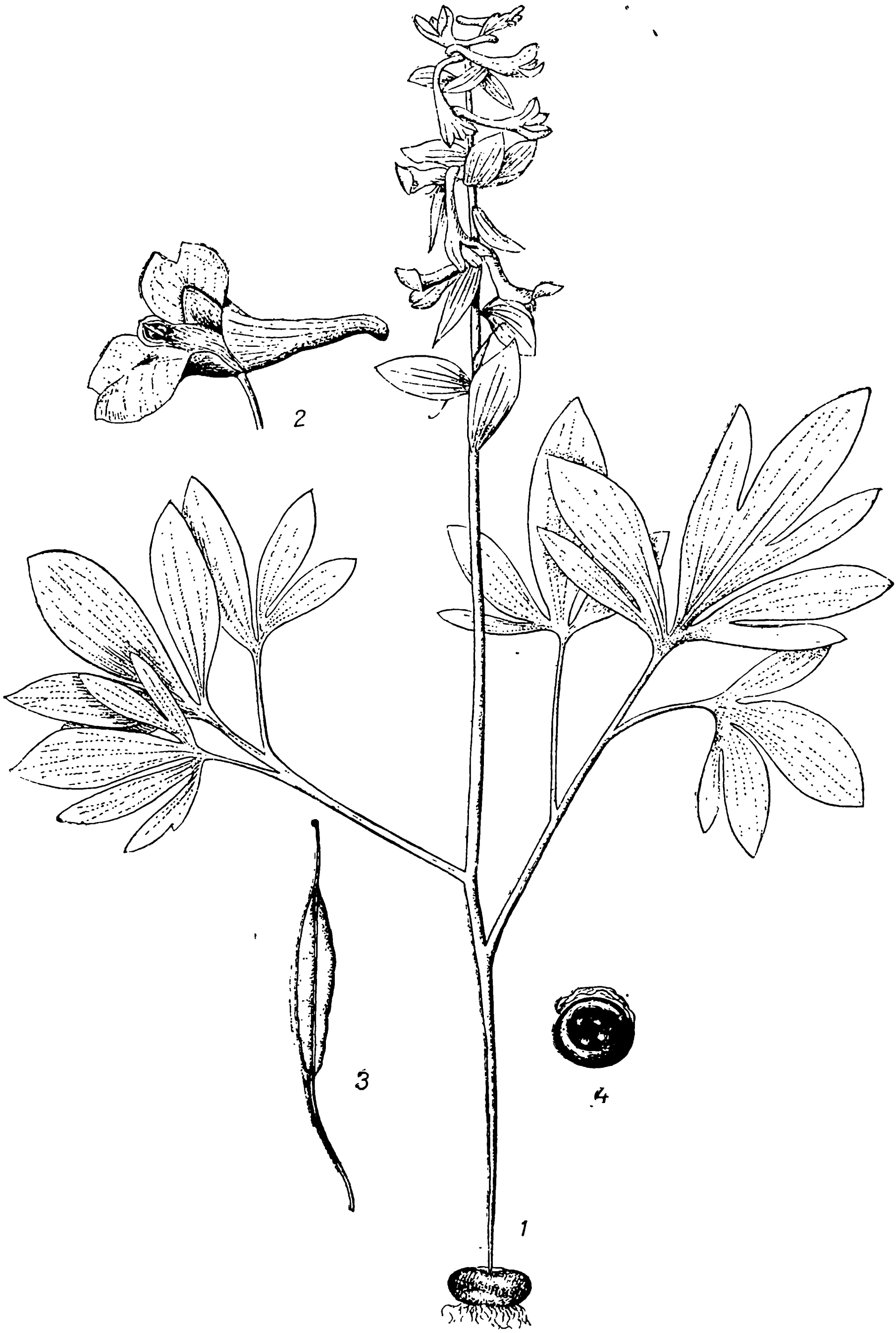

Рис. 44. *Ряст Маршаллів — Corydalis Marschalliana* (Pall.) Pers.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.); *3* — плід (збільш.); *4* — насінина (збільш.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Балкани, Мала Азія, Кавказ, Іран.

Секція **2. Pes gallinaceus** Irmisch. Рослина з підземними бульбами. Бульба щільна, з корінцями, які відходять від її основи. Стебло в нижній частині з лусковидним низовим листком. Приквітки у наших представників здебільшого спереду гребінчасто-надрізні.

1186 (3). C. intermedia (L.) Mérat. — **Ряст середній.** Бульба куляста або кулясто-яйцевидна, щільна. Стебло 6—20 (30) *см* завв., просте або з одною гілкою, в нижній частині з довгастим, блідим, лускуватим низовим листком. Листки в кількості 2, зрідка 3, сизуваті, в обрисі широкояйцевидні або впоперек овальні, двічі трійчасто-розсічені, з оберненояйцевидно-клиновидними, роздільними або надрізними сегментами і з довгастими або довгасто-оберненояйцевидними частками. Суцвіття з небагатьох квіток, густе, майже головчасте, до цвітіння поникле. Приквітки еліптичні, цілокраї, тупуваті або гострі. Квітки світлопурпурові, (13) 15—17 *мм* завд. Верхня пелюстка на верхівці виїмчаста, нижня — при основі з малопомітним горбочком; бокові пелюстки з кілем; шпорка пряма, тупа, трохи довша за пелюстку. Коробочка довгастоланцетна, прямостояча або відхилена, (10) 13—15 (19) *мм* завд., в 3—4 (5) рази довша за свою квітконіжку. ♃. Цв. IV.

Mérat, Nouv. Fl. d. environs de Paris (1812) 272. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 41. Попов в Фл. СССР, VII, 665.

— *C. fabacea* Pers. Synopsis, II (1807) 269. — *Fumaria bulbosa β. intermedia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 699. — *F. intermedia* Ehrh., Beitr., VI (1791) 146.

Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4460.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 403!

По тінистих лісах. — Дуже рідко і спорадично в Лісостепу і дуже рідко в півн. ч. злаково-лучного Степу, зрідка в нижніх зонах Покутських і Буковинських Карпат.

К.Л. Станіславська обл.: Покуття; Жаб'ївський рн, коло Яворника (Реман). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: коло Львова на узліссі (Вайсс, Томашек); Бобрківський рн, долина р. Бобрки, Романів, на г. Романівській (Густинович!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський (Шмальг.). — Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Гермаківка (Слендзінський, Ленц), Чортків (Бушак); Заліщицький рн, Лисичники (Слендзінський!). На думку Западовича, вказівки цього виду для території західних областей УРСР взагалі сумнівні. — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Києва: в лісі коло Протасова яра (Шмальг.!), Совки (Семенкевич), Пронівщина, в грабовому лісі (Семенкевич, Лоначевський), Голосіївський ліс (Семенкевич, Цінгер, Муравйов, О. Романова!), Китаїв (Карасьов!), Сирець (Семенкевич!, Зеров і Оксіюк!, Лазаренко!), міський ліс (Семенкевич, Оксіюк і Зеров!). — Кол. Херсонська губ., Ліндеман в Герб. Інст. бот. АН УРСР (Гадаємо, що останню вказівку

слід віднести до Єлисаветградки Кіровоградської обл. В Єлисаветградці Ліндеман і перебував довгий час). — **Л.Л-С.** Харківська обл.: Харківський рн в лісі по схилу яра В'язового, коло Гіївки (Козлов), Покотилівка (Талієв, Перфільєв, Кот.), Хорошеве (Ширяєв!), Люботин (Кот.!), на зрубі кол. х. Гуки (Козлов!), в балці між селами Артемівкою і Мерефою (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа (на північ до Скандінавії, на захід до Голландії, Бельгії, Севенн, на південь до Північної Італії, Югославії, Румунії), Європейська частина СРСР — на схід до Курська і Харкова.

1187 (4). C. Halleri Willd. — **Ряст Галлера.** Бульба приплюснуто куляста, щільна. Стебло 7—20 (30) *см* завв., пряме, просте або з 1 гілочкою, нижче середини з блідим, довгастим, відігнутим лусковидним зовим листком і коло середини або вище з 2 листками. Листки сизі, в обрисі широкояйцевидні, з черешками, двічі трійчасто-розсічені, з клиновидно-оберненояйцевидними, роздільними або надрізними сегментами на черешках і з лінійно-довгастими або оберненояйцевидними тупими частками. Грono рясне, прямостояче, здебільшого багатоквіткове, з клиновидно-оберненояйцевидними, спереду звичайно пальчасто-надрізними приквітками. Квітки яснопурпурові, іноді білі (f. *albiflora* Bordz.), (15) 20—22 (25) *мм* завд., зовнішні пелюстки на верхівці з виїмкою, нижня — з помітним горбочком біля основи; шпорка однакової довжини з пелюсткою або трохи довша за неї, тупа, донизу зігнута або пряма. Коробочка однакової довжини з квітконіжкою, відхилена або поникла, 10—12 (20) *мм* завд., довгаста, на верхівці загострена в носик, який переходить в загнутий догори стовпчик. Насінина чорна, блискуча, коло 2 *мм* діам. ♃. Цв. $^2/_2$ III—IV.

Willd., Enum., Horti Berol., II (1809) 740. Bess., Enum., p. 28, N 883. Попов в Фл. СССР, VII, 671.

— *C. solida* Sw. in Svensk. Bot., VIII (1819) tab. 531. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 41. — *C. solida subsp. eu-solida* Hay., Prodr. Fl. Balk. (1925) 364. — *Fumaria bulbosa γ. solida* L., Sp. pl., ed. I (1753) 699.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 703!

По світлих лісах, узліссях, чагарниках. — По всій УРСР. Дуже звичайно в Поліссі, Лісостепу і звичайно в злаково-лучному Степу, зрідка в злаковому Степу. Немає вказівок лише для **П.С.**

П.З.-С. Одеська обл.: Роздільнянський рн, Бецилове; Іванівський рн, Баранове; Одеський рн, Одеса (Пач.), окол. Одеси: Крива Балка, Крижанівка (Шестеріков!); — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосєєв!, Крижевський!); Снігурівський рн, коло Роксандрівки, по р. Інгульцю (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Акінф. і Гроссг.).

Крім форми з клиновидно-довгастими сегментами листків, пальчасто-надрізними приквітками і яснопурпуровими квітками, в УРСР трапляються ще такі форми:

F. albiflora Bordz. Квітки білі.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2001!

П.Л.-С. Київська обл.: Київ (Семенкевич!); Смілянський рн, ліс „Реп'яшне“ (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава, Пушкарський ліс, Міський сад (Іллічевський!). — Харківська обл.: Харківський рн, Гіївка (Козлов!), Куряж, коло Харкова (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (Пискунов!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Акінф.).

F. **bicolor** Bosse. Віночок білий, з фіолетовими губами.

Боссе в Герб. Інст. бот. АН УРСР.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса, на березі моря біля Малого Фонтана (16.III 1885, Боссе!).

F. **triphylla** Zapal. Стебло з 3 листками і часто з гілкою, що виходить з пазухи лускуватого низового листка.

Zapal. in Rozprawy Akad. Umiejętn., LXI (1911) 452.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, коло Шкла (Крулъ у Запал.).

F. **bicaulis** Zapal. Бульба з 2 стеблами, стебла іноді розвивають в пазусі лускуватого листка гілку.

Zapal., l. c.

— *C. solida* subsp. *eu-solida* C. *bicaulis* Savulescu et Rayss, Mat. pentru fl. Basarab, II, 184.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Гельцль у Запал.); Яворівський рн, Яринські ліси під Шклом (Крулъ у Запал.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Валль у Запал.). — Чернівецька обл.: Хотин (Савулеску і Райсс).

F. **crenata** Schulz. Приквітки тільки на верхівці зубчасті або зарубчасті, верхні — здебільшого цілокраї, сегменти листків звичайно широкі.

Schulz sec. Rouy et Fouc., Fl. d. France, I, 186.

Зрідка.

П.Л.-С. Київська обл.: окол. Києва: Пронівщина (Семенкевич!), Голосіїв ліс (Семенкевич!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — Вінницька обл.: Тростянецький рн, коло Ладижина (5.IV 1880, Гагман!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: коло Харкова (Срединський!); Харківський рн, в лісі коло Артемівки (Козлов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Олексієнко!). — **П.З.С.** Одеса (Нордманн!).

F. **integra** Schulz. Приквітки овальні, цілокраї; листки подвійно трійчасті.

Schulz, sec. Rouy et Fouc., Fl. de France, I, 187.

Дуже рідко.

П.П. Київ — в саду (дика). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем. sub *C. solida γ. latisecta* Regel). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова: Сокольники (Козлов!), коло Артемівки (Козлов!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верхн.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-

Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Сир-Дар. (Ташкент).

Загальне поширення. Вся Європа від Скандінавії до Франції, Північної Італії, Югославії, Румунії, Греції.

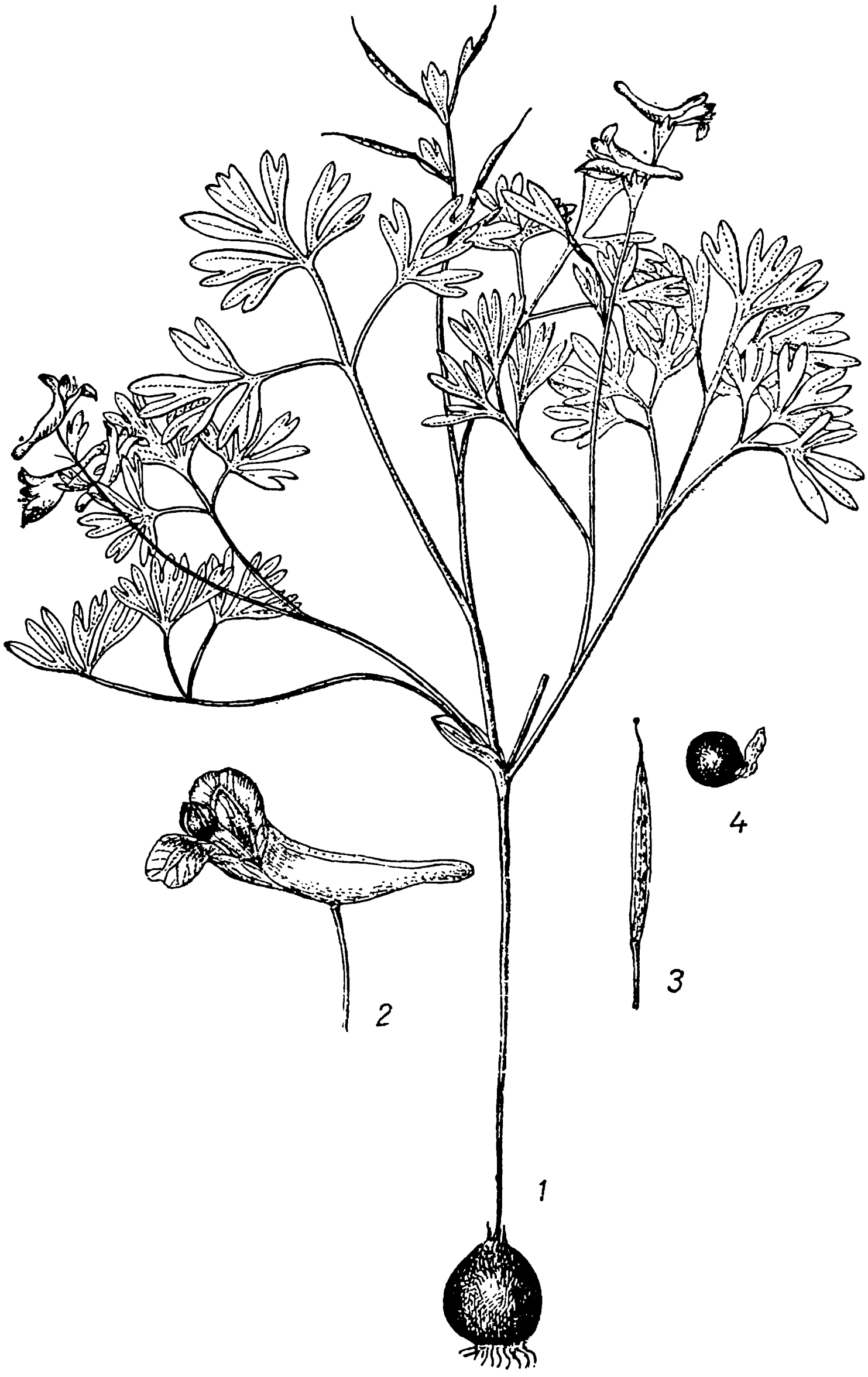

Рис. 45. *Ряст Пачоського — Corydalis Paczoskii* N. Busch.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.); *3* — плід; *4* — насінина (збільш.).

1188 (5). C. Paczoskii N. Busch. — **Ряст Пачоського.** Бульба куляста, щільна. Стебло 8—20 *см* завв., прямостояче, трохи звивисте, звичайно з 1—4 гілками, які виходять з пазухи блідого, відігнутого

лусковидного листка, зрідка просте. Листків 2—3, двічі трійчасторозсічених, з сидячими або майже сидячими ширококлиновидними, надрізними сегментами і з довгасто-лінійними лопатями. Грono небагатоквіткове, пряме, з клиновидними або яйцевидними пальчасто-надрізними приквітками. Квітки пурпурові, 15—20 *мм* завд., з тупою, прямою або трохи донизу дуговидно зігнутою шпоркою. Коробочки прямостоячі, відхилені або нижні звислі, 17—25 *мм* завд., лінійні, загострені в носик, який переходить в стовпчик, в 2—3 рази довші за квітконіжку. Насінина чорна, блискуча, ± 2 *мм* діам. 4. Цв. IV.

N.Busch in Fl. cauc. crit., III, 4 (1905) 55. Клоков в Охор. пам'ят. прир. на Укр., I (1927) 36. Попов в Фл. СССР, VII, 672.

— *C. solida* var. *pauciflora* Pacz. в Зап. Киевск. общ. ест., X, 2 (1899) 421. — *C. ramosa* B. Fedtsch. in Bull. d. l'Herb. Boiss., VII (1899) 806, non Wall. — *C. angustifolia* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 41, p.p., quoad. pl. e Nikolajevia. Федосеев, Изв. СПБ лесн. инст., Зап. Новор. общ. ест., XV, I (1890) 68; XXVI (1904) 63.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1754.

По степових чагарниках. — Зрідка в півд. ч. Степу.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили, у чагарниках (Клок!). — Сталінська обл.: Жданівська мр. Ляпине (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Нордманн!). — Миколаївська обл.: Миколаїв, по чагарниках у Спаську, багато (Пач., Карасьов!), Миколаїв (Федосєєв, Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: о-в Тендер, коло маяка в заростях сумаху (Мигай!); Голопристанський рн, в дубових лісках в приморській частині Солено-Озерної дачі, зрідка (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон. (захід), Крим.

Загальне поширення. Ендем крайнього півдня Європейської частини СРСР.

Підрід 2. **Capnoides** (DC.) M. Pop.

DC., Syst., II (1821) 122 pro sect. Попов в Фл. СССР, VII, 681.

Рослини дво- або однорічні, з довгим розгалуженим коренем, без бульби. Зародок з 2 сім'ядолями.

1189 (6). C. capnoides (L.) Pers. — **Ряст руткоподібний.** Рослина з розгалуженим коренем. Стебел по кілька, до 40 *см* завв., висхідні або прямостоячі, з багатьма листками, ребристо-борозенчасті, з гострими ребрами, розгалужені. Листки сизозелені, подвійно або майже потрійно трійчасті, з оберненояйцевидно-клиновидними, б.-м. глибоко-3-надрізними або 3-роздільними листочками на черешках і довгастими або яйцевидними, здебільшого тупуватими частками. Квіткові грона на верхівці стебла і на бокових гілках рідкі, небагатоквіткові, найнижчий приквіток цілком подібний до листка, дальші поступово зменшені і менш складні, найвищі широколінійні, цілокраї або з небагатьма зубчиками по краях. Квітки блідожовті, 12—15 *мм* завд., з довгою, донизу зігнутою шпоркою;

чашолистки дуже маленькі, перетинчасті, дрібнозубчасті. Коробочка відстовбурчена або поникла, 15—30 *мм* завд., в 1,5—2 рази довша за свою квітконіжку. ☉ або ⊙. Цв. VI—VII.

Pers., Synopsis, II (1807) 270, p.p. Pawl. in Fl. polska, III (1927) 89. Попов в Фл. СССР, VII, 702.

— *Fumaria capnoides* L., Sp. pl., ed. I (1753) 700, p.p.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung. № 2078!

По лісах і чагарниках на кам'янистих місцях. — В Покутських Карпатах.

Пр.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, між Явірником і Боркутом, над р. Черемошем (Реман).

Наводиться Бушаком для Чорткова Тернопільської обл. (sub. *C. lutea*).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Схід. Карпати, Дв.-Печ., Волз.-Кам. (в Приураллі); Зах. Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Єніс., Лен.-Кол., Даур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня Європа, Австрія, Південний Тіроль, Угорщина, Трансільванія, вказані райони СРСР, Монголія, Тібет.

Рід **321. Рутка — Fumaria** (Tourn.) L.

L. Sp. pl., ed. 1 (1753) 689; Gen. pl., ed. 5 (1754) 374 ex p.

Чашолистки плівчасті, лусковидні, легко опадають. Віночок невеликий; верхня пелюстка ширша, на спинці з кілем, при основі з мішковидною шпоркою, нижня — вузька, лінійна або вгорі лопатковидно розширена. Стовпчик опадний, з 2-лопатевою приймочкою. Плід нерозкривний, 1-насінний, горішковидний. — Однорічні, б.-м. сизі рослини, з двічі-тричі пірчасто-розсіченими листками, з довгасто-лінійними, лінійними або нитковидними сегментами; квітки в пазушних гронах, з плівчастими приквітками.

Рід включає понад 40 видів, головним центром розвитку яких є Середземномор'я в широкому розумінні. В СРСР відомо 11 видів, в УРСР — 5, з яких 1 — *F. parviflora* Lam. — занесений.

---

1. Чашолистки в 2—3 рази коротші за віночок, 2—3 *мм* завд. . . . 2.
— Чашолистки в 5—10 разів коротші за віночок, 0,5—1 *мм* завд. . . 3.
2. Чашолистки вужчі за віночок; віночок 7—9 *мм* завд.; зовнішні пелюстки тупі; плід на верхівці з вдавленням . . . . . **(1). P. лікарська — F. officinalis** L.
— Чашолистки ширші, ніж віночок; віночок 6—7 *мм* завд.; зовнішні пелюстки з верхівковим вістрям; плід з загостреною верхівкою . . . . . **(2). P. гостроплода — F. rostellata** Knaf.

3. Квітконіжки при плодах тонкі, в 2—3 рази довші за приквітки . . . . . **(3). Р. Шлейхера — F. Schleicheri** Soy.-Will.
— Квітконіжки при плодах товстуваті, однакової або майже однакової довжини з приквітками . . . . . 4.
4. Віночок близько 4 *мм* завд., білий, з пурпуровою верхівкою, верхня зовнішня пелюстка тупа; горішок кулясто-яйцевидний, гострувато-ватий . . . . . **(4). Р. дрібноцвіта — F. parviflora** Lam.
— Віночок 5—6 *мм* завд., пурпуровий, з темною верхівкою, верхня зовнішня пелюстка вгорі з виїмкою, горішок кулястий, з тупою верхівкою . . . . **(5). Р. Вайяна — F. Vaillantii** Lois.

1190 (1). F. officinalis L. — **Рутка лікарська.** Стебло 20—30 (50) *см* завд., гранисто-борозенчасте, розгалужене, з відхиленими гілками. Листки сизі, двічі-тричі пірчасто-розсічені, з довгасто-лінійними або ланцетно-лінійними гострувато-тими сегментами. Приквітки довгасто-лінійні, в 1,5—2 рази коротші за квітконіжки. Чашолистки яйцевидно-ланцетні, загострені, зубчасті, в 3 рази коротші за віночок і вужчі за його трубочку. Віночок пурпуровий, з темнозабарвленою верхівкою, 7—9 *мм* завд.; зовнішні пелюстки тупі, верхні — з відігнутими догори краями. Горішок приплюснуто кулястий, на верхівці тупий і вдавлений, трохи зморшкуватий, ± 2 *мм* завш. ☉. Цв. V—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 700. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 42. Попов в Фл. СССР, VII, 713.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4454. Фл. СССР, VII, 711, табл. XLV, рис. 8a—f.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1601a et b! Fl. exs. austro-hung., № 2901!

По полях і засмічених місцях. — Розсіяно в більшій частині УРСР; немає вказівок для **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.**

Зак.Л. Закарпатська обл.: коло Драчови (Маргіттай). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Станіслав (Турчинський). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Краковецький рн, Нагачів; Івано-Франківський рн, Залісся (Крулъ); Брюховицький рн, Дубляни (Пач.). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський; Овадніський рн, Верба; Турійськ (Пач.); Заболоттівський рн, Тур (Пач.). — **П.П.** Зрідка. — Житомирська обл.: Житомир (Рогов!, Артемчук!); Андрушівський рн, Івниця (Годе); Городниця (Лаговський!). — Київська обл.: Чорнобильський рн, Чорнобиль (Останков у Пач.), Зорин (Рогов.). — **Л.П.** Кол. Чернігівська губ. (Рогов.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: часто (Следзінський, Блоцький, Томашек, Тинецький, Реман, Шафер). — Станіславська обл.: кол. Коломийський та Городенківський пов. (Рациборський). — Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (Кот.); Городоцький рн, Жищинці (Пач.); Деражнянський рн, Шарки (Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Володарський рн, Завадівка (Богославленич); Ставище (Пач.); окол. Сміли (Тржебінський). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівський рн (Сидоров). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: півд. ч. кол. Лохвицького пов., дуже рідко (Барсуков). — Харківська обл.: Харків (Черн.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, на лівому березі Дніпра (Акінф.). — Сталінська обл.: по ріках Бірючій і Волновасі (Бекетов у Сидорова). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Ізмаїл (Липський); Болград (Акінф.); Білгород-Дністровський (Тарденг).

Поширення по СРСР. Вся Європейська частина, крім Арктики; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Обськ.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Європа, Північна Африка, Кавказ, Західна і Північна Азія (помірна зона).

1191 (2). F. rostellata Knaf. — **Рутка гостроплода.** Стебло 10—30 (50) *см* завв., розгалужене. Листки сизуваті, двічі пірчасто-розсічені, з довгасто-лінійними або ланцетними гострувати ми частками. Грона багатоквіткові, рідкуваті; приквітки в 1,5—2 рази коротші за квітконіжки. Квітки 6—7 *мм* завд.; чашолистки яйцевидні, загострені, дрібнозубчасті, ширші за трубочку віночка і вдвоє коротші за нього. Віночок 6 (7) *мм* завд., пурпуровий, на верхівці темнофіолетовий; всі пелюстки на верхівці з маленьким дзьобикоподібним вістрям. Плід кулясто-яйцевидний, гострувати й, ± 7 *мм* завд. ⊙. Цв. VI—IX.

Knaf in Flora, XXIX (1846) 290. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 42. Попов в Фл. СССР, VII, 709.

— *F. transsilvanica* Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 38. — *F. officinalis* Rogov., Обозр. (1869) 17, p.p., quoad. plantas e Gorodnitza et Lipovetz.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2902!

По полях, городах, засмічених місцях.

П.П. Житомирська обл.: Городниця (Тишецький, Верньє у Пач.); Житомир (Липський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: часто (Слендзінський, Блонський, Рациборський, Шафер, Кочвара); Товстенський рн, Нирків, Солоне (Слендзінський). — Станіславська обл.: кол. Городенківський пов., звичайно (Рациборський, Кочвара); кол. Коломийський пов., часто (Рациборський, Кочвара). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Дорошівці, Самушин (Гербіх у Кнаппа); Чернівецький рн, Коровія (Гербіх у Кнаппа); Хотин (Савулеску і Райсс). — Кам'янець-Подільська обл.: Городоцький рн, Жищинці (Пач.). — Вінницька обл.: коло Жмеринки (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінниця (Шмальг.!); Липовець (Рогов.!). — Київська обл.: Київ (Шмальг.), Біла Церква — по насипу залізниці (Гродзінський); Миронівський рн, Козин (Монтр.); Канівський рн, в окол. Хмільної (Оксіюк!), коло Вільшани (Підоплічка); Смілянський рн, коло Білозір'я (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.). — Полтавська обл.: окол. Зінькова (Зеров!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Білики (Рогов!). — **П.З.С.** Одеса (Рябков, Пач.).

Наводиться ще для Закарпатської обл.: на винограднику коло Берегова (Маргіттай).

Крім типової форми, Запалович ще відрізняє 2 наведені нижче різновидності:

Var. **nivrensis** Zapal. Чашолистки дуже широкі, округло- або трикутно-яйцевидні, 2,5—3 *мм* завд., при основі 2,5 *мм* завш.; квітки 7 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., IV (1911) 1027. Pawl. in Fl. polska, III, 91.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.).

Var. **tyszkowcensis** Zapal. Квітки дрібніші, 4—4,5 *мм* завд.; чашолистки 1,5 *мм* завд., 1—1,3 *мм* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., IV (1911) 1027.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Городенківський рн, Тишківці (Рациборський).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (півд. захід), Балкани.

1192 (3). F. Schleicheri Soy.-Will. — **Рутка Шлейхера.** Стебло 10—30 (50) *см* завв., від основи розгалужене, здебільшого з відстовбурченими довгими гілками. Листки сизуваті, двічі або тричі пірчасторозсічені, з плоскими довгасто-ланцетними, лінійними або нитковидними сегментами. Грона видовжені, рідкі, багатоквіткові. Квітконіжки тонкі, в 2—3 рази довші за приквітки. Квітки 5—6 *мм* завд.; чашолистки дуже дрібні, яйцевидно-ланцетні, в 5—8 разів коротші за віночок; віночок пурпуровий, тонкий, з темною плямою на верхівці; зовнішні пелюстки тупі, верхня — з відігнутими догори краями, на верхівці без виїмки. Плід кулястий, стиснутий з боків, кілюватий, на верхівці з вістрям. ☉. Цв. $^{2}/_{2}$ V—IX (X).

Soyer=Willemet, Observ. pl. Franc. (1828) 17. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 42. Попов в Фл. СССР, VII, 713. Zapal., Consp. fl. Galic., IV (1911) 1029.

— *F. officinalis β. Wirtgeni* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 24, non Koch. — *F. Vaillantii β. major* Lindem., Fl. chers., I (1881) 28. — *F. Vaillantii* Rogov., Обозр. (1869) p.p., non Lois. — *F. parviflora β. Vaillantii* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bucow. (1872) 299 et auct. nonnull florae Galiciae.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2903! Герб. русс. фл., № 1602.

По полях, городах, засмічених місцях, вапнякових схилах, зрідка на Поліссі і звичайно в Лісостепу і Степу.

Розповсюдження в західних областях поки що недостатньо виявлене.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівська окр., на винограднику коло Добросілля (Маргіттай.). — **П.П.** Зрідка. Житомир, Коростишів, Київ (Шмальг.!, Барбарич). — **В.Л.-С., З.Л.С., П.Л.-С., Д.Л.-С., Л.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: берег Сиваша (герб. Харк. інст. бот.!), Сиваш, о-в Куюк-Тук, на зниженнях (Зоз!).

F. leucantha Bordz. Квітки білі, з темною плямою на верхівці. Зрідка.

Bordz. hoc loco.

Л.З.-Л.С. Ворошиловградська обл.: окол. Старобільська, глинистий схил у Водяному лісі (Шираєвський!).

Var. luteola Zapal. Сиза рослина. Квітки жовтуваті з блідо-рожевим відтінком.

Zapal., Consp. fl. Galic., IV (1911) 1029.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Збаразький рн, Киданці (Слендзінський у Запал.). — Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Виноград (Слендзінський у Запал.).

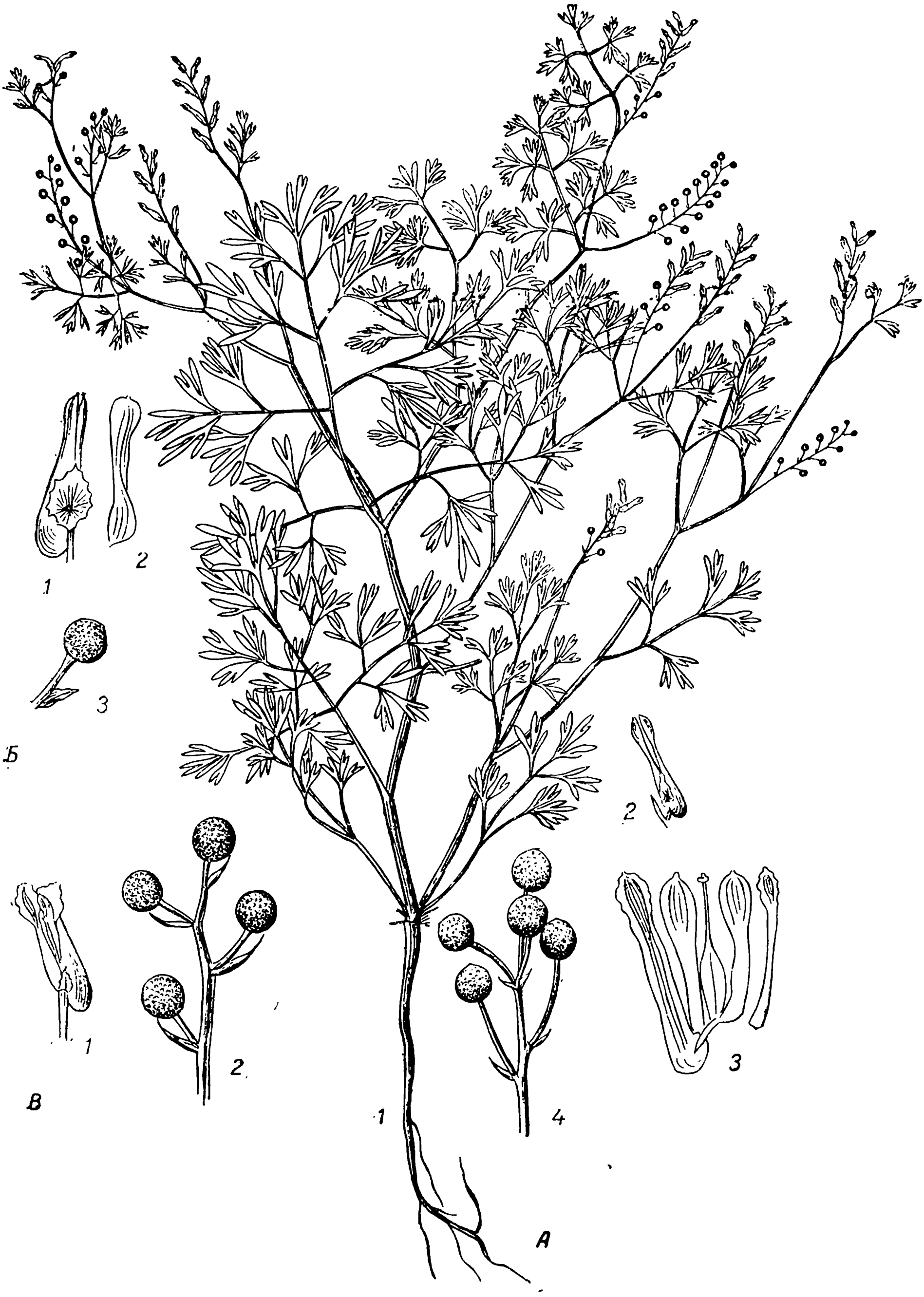

Рис. 46. *А — Рутка Шлейхера — Fumaria Schleicheri* Soy.-Will.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — розправлений віночок з маточкою (збільш.); *4* — плоди (збільш.).
Б — Рутка гостроплода — Fumaria rostellata Knaf.
1 — квітка (збільш.); *2* — пелюстка (збільш.); *3* — плід (збільш.).
В — Рутка Вайяна — Fumaria Vaillantii Lois.
1 — квітка (збільш.); *2* — плоди (збільш.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Алт., Ірт.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Прибалх., Тянь-Шан. [1].

Загальне поширення. Середня Європа: Німеччина, Франція, Швейцарія, Північна Італія, Австрія, Угорщина; Європейська частина СРСР (вказані райони); Балкани, Мала Азія; Кавказ, Середня Азія.

1193 (4). F. parviflora Lam. — **Рутка дрібноцвіта.** Стебло дуже розгалужене, 10—30 (50) *см* завв. Листки сизі, двічі-тричі пірчасторозсічені, з вузьколінійними, іноді майже волосоподібними, жолобчастими, тупими сегментами. Грона небагатоквіткові, короткі, досить густі; приквітки ланцетні, однакової довжини з квітконіжками при плодах або трохи довші за них; квітконіжки грубі, прямі, короткі. Квітки дрібні, близько 4 *мм* завд.; чашолистки яйцевидні, гострі, зубчасті або надрізні, трохи ширші за квітконіжку і разів у 5—6 коротші за віночок; пелюстки білуваті або рожеві, на верхівці пурпурові; верхня пелюстка з тупою верхівкою, без виїмки. Плід кулясто-яйцевидний, на верхівці з вістрям, дрібнозморшкуватий. ☉. Цв. V.

Lam., Encycl. meth., II (1788) 567. Попов в Фл. СССР, VII, 714.
Рисунки: Reichenb., Icon fl. Germ. et Helv., III, fig. 4451.
Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 87!

По полях і засмічених місцях. — Зрідка. Вид у нас належить до випадково занесених.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!), кол. Херсонська губ. (Н. Срединський) (герб. Бот. инст. АН СССР!).

Примітка. Наводиться, мабуть, помилково Акінфієвим (Раст. Екатеринослава, ч. 2, стор. 12), Сидоровим (Материалы для изуч. Екатериносл. фл., 40) для Попасної Ворошиловградської обл., Шестериковим (Определитель) для Одеси, де цей вид росте нібито скрізь на полях і засмічених місцях, і Тарденг (Essai sur l'histoire naturelle de la Bessarabia) для Шабо Лиманського р-ну Ізмаїльської обл. Крім того, *Fumaria parviflora* була вказана для Тернопільської обл. і Покуття почасти замість *F. Vaillantii*, почасти замість *F. Schleicheri* (Слендзінський, Труш, Яхно, Рациборський, Шафер).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн.; Кавказ: Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа, Європей-

---

[1] На думку М. Г. Попова (Фл. СССР, VII, 714), рослини з Закавказзя, Алтаю, Тарбагатаю, Джунгарського Алатау і Тянь-Шаню відрізняються від типової *F. Schleicheri* Soy.-Will.

ська частина СРСР (південь), Закавказзя, Західна і Середня Азія, Північна Африка, Канарські о-ви.

1194 (5). F. Vaillantii Lois. — **Рутка Вайяна.** Стебло 10—36(40) *см* завд., здебільшого від основи розгалужене, з відстовбурченими гілками. Листки сизі, двічі-тричі пірчасто-розсічені, з ланцетно-лінійними або лінійними плоскими сегментами. Грона небагатоквіткові, під час цвітіння густі, потім видовжені; квітконіжки товстуваті, короткі (близько 2 *мм* завд.), при плодах — однакової довжини з приквітками або трохи коротші за них. Квітки пурпурові, 5—6 *мм* завд.; чашолистки яйцевидні, зубчасті, дуже малі, разів у 8—10 коротші за віночок; трубочка віночка коротка і товстувата; верхня пелюстка з плоскими або ледве загнутими догори краями і з виїмчастою верхівкою. Плід кулястий, трохи з боків стиснутий, з кілем, тупий, горбочкувато-зморшкуватий. ☉, ☉. Цв. V—VII.

Loiseleur in Desv., Journ. Bot., II (1809) 358. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 43. Попов в Фл. СССР, IV, 715.

— *F. spicata* Bess., Enum. (1822) № 881. — *F. parviflora* a. *tenuifolia* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 298, p.p. — *F. parviflora* Шестериков, Определ., p.p., non Lam.

Видані зразки: Reichenb., Fl. germ. exsicc., № 296! Schultz, Herb. norm., № 414!

По полях і засмічених місцях. — В Лісостепу і Степу, зрідка в півд. ч. Полісся.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.); Оваднівський рн, Верба (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, на Сирці (Семенкевич); Фастів (Шмальг.!). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Томашек); Великоглибочицький рн, Біла (Слендзінський sub *F. parviflora*); Скала-Подільська (Блоцький). — Станіславська обл.: Городенка, Городниця, Тишківці, Глушків (Слендзінський у Запал.). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Маковецький!). — Вінницька обл. (Кесельрінг і Чугаєвич!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Слобідка (Коржинський!), Кодима (Шмальг.!); Краснокнянський рн, флора по р. Ягорлику (Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Таращанський рн, Ківшовата (Литвинов!); Білоцерківський рн (Гродзінський); Корсунь-Шевченківський, окол. Сміли (Тржебінський); Звенигородський рн, Козацьке; Смілянський рн, Тернівка, Яблунівка (Підоплічка). — Вінницька обл.: Турбівський рн, долина Десни, коло Прилук (Левіна). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Вишняківка (Окснер!). — Одеська обл.: Криве Озеро (Монтр.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл. (Краснов), Лубни (Августинович!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черн.!, Тимофєєв!); коло Змієва. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, Ясинувата, Костянтинівка (Сидоров). — Ворошиловградська обл.: коло Слов'яносербська (Гроссг. і Акінф.); — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Акінф.); П'ятихатський рн, Саксагань (Гратто-Сліпак у Сидорова).— **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Білики, на залізничному насипу (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.!). — Запорізька обл.: Оріхів (Траншель). — Ворошиловградська обл.: коло Старобільська, на схилах крейдяних гір, на чорноземі (А. Кузнецов!). — **П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Сиваш, о-в Куюк-Тук, в невеличких зниженнях (Зоз!), Сиваш, на солонцюватому грунті (Прянішніков).

Var. ochroléuca Knapp. Рослина дуже сиза; квітки білуватожовті; внутрішні пелюстки на верхівці чорнопурпурові.

Knapp, l. c. Zapal., Consp. fl. Galic., IV, № 1028.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Золото-Потіцький рн, Русилів (Слендзінський). — Станіславська обл.: Городенка (Блоцький).

Subsp. **Schrammii** (Aschers.) Hausskn. Інтенсивно сиза рослина з тонким стеблом і розсунутим листям; частки листків більш видовжені, віялоподібно зближені; квітконіжки тонкі, чашолистки ланцетні, квітки менші, ніж у типової форми, блідіші; горішки менші, стиглі — з помітним загостренням.

Hausskn. in Flora, LVI (1873) 444 pro var.

— *Fumaria parviflora* subsp. *Schrammii* Aschers. in Verhandl. Brandenb. (1863) 291. — *F. Schrammii* Velen., Fl. Bulg. (1891) 22. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., II (1926) 185.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Тузлівський рн, Вишневе; Татарбунари (Савулеску і Райсс).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа (крім півн.), Північна Африка, Кавказ, Західна та Середня Азія, північно-західна Монголія.

Примітка. Деякі флористи більшість вказівок, наведених тут для *Fumaria Vaillantii* Lois., відносять до *F. Schleicheri* Soy.-Will., а деякі вказівки останнього виду навпаки — до першого. Загалом треба відзначити, що питання з морфологічним та географічним розмежуванням цих двох видів на території УРСР ще не розв'язане і потребує спеціального дослідження. *F. Schrammii* Velen., мабуть, є окремим видом.

РОДИНА **LVI. КАПЕРЦЕВІ — CAPPARIDACEAE** Lindl.[1]

Квітки здебільшого двостатеві, актиноморфні або зигоморфні, звичайно з 4-членними чашечкою і віночком; віночок вільнолистий. — Тичинок 4—6 або багато. Маточка 1, зав'язь верхня, 1-гнізда або з кількома гніздами, часто на ніжці; насінні зачатки численні, зігнуті. Плід — стручковидна 1-гнізда коробочка, що відкривається 2 стулками, або ягодоподібний; насінина здебільшого нирковидна, без ендосперму. — Трав'янисті рослини або кущі, з цілими простими або складними черговими листками, часто з прилистками; квітки в гронах або поодинокі.

Родина складається майже з 40 родів і приблизно 400 видів; поширена переважно в тропічних і субтропічних країнах. В УРСР трапляється 1 рід з 1 видом — *Cleome ornithopodioides* L., який тут, можливо, не автохтонного походження, а занесений.

---

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

Рід 322. Клеома — Cleome L.

L., Syst., ed. I (1735); Sp. pl., ed. I (1753) 671.

Чашечка у нашого виду опадна. Пелюстки суцільні, з нігтиками. Тичинок 4—6 або багато. Плід — 1-гнізда багатонасінна коробочка з постінними насіннєносцями. — Однорічні, рідше багаторічні трав'янисті рослини, з залозистим опушенням.

Рід включає понад 70 видів, поширених в теплих і помірних країнах всієї земної кулі. Для СРСР наводиться 11 видів з 4 секцій.

Секція 1. **Siliquaria** DC. Тичинки в кількості 6, вільні; нігтики пелюсток позбавлені лусочки; коробочки стручковидні, майже лінійні. Листочки трійчасті.

1195 (1). C. ornithopodioides L. — Клеома сераделовидна. Коротко залозисто-пухната рослина. Стебло здебільшого розгалужене, 10—40 *см* завв. Листки складні, трійчасті, з черешками і довгасто-лінійними цілокраїми листочками, верхівкові — зменшені, маленькі, прості. Квітки у верхівкових гронах на довгих ніжках в пазухах трав'янистих приквітків. Чашолистки яйцевидні, б.-м. гострі, часто з чорною або темночервоною облямівкою, 1—2 *мм* завд.; пелюстки білі або червонуваті, оберненояйцевидні, 2,5—4,5 *мм* завд., тичинок 6. Квітконіжки при плодах відстовбурчені, 7—17 *мм* завд., коробочки стиглі, звислі, вузьколінійні, 10—34 *мм* завд., прямі, горбочкуваті, вздовж жилкуваті, залозисто-шорсткі, звичайно на короткій плодоніжці, на верхівці з стовпчиком 1,5—2 *мм* завд. ☉.VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 672. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 106. Бобров в Фл. СССР, VIII, 9.

Видані зразки: Aucher-Eloy, Herb. orient., № 4182! Bornmüller, Plantae exsicc. Anat. orient., № 124!

По сухих кам'янистих схилах. — Дуже рідко і тільки на сході УРСР.

Л.З.-Л.С. Ворошиловградська обл.: по р. Міусу, коло Ново-Павлівки (Литвинов у Шмальг.).

Вид цей знайдений також по Дінцю, але в межах РРФСР, коло ст. Єкатеринінської (Литвинов у Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Півд. Крим; Кавказ; Середня Азія: Пам.-Ал.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півн. схід), Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія.

РОДИНА LVII. ХРЕСТОЦВІТІ — CRUCIFERAE Juss.[1]

Квітки двостатеві, без приквітків, правильні, підматочкові. Чашечка з 4 чашолистків. Пелюсток 4; розміщені вони по черзі з чашолистками і мають нігтики. Тичинок 6, з них 2 короткі і 4 довгі. Короткі тичинки

[1] Опрацював М. І. Котов.

супротивні спинкам плодолистків, а 4, довші, попарно зближені і супротивні швам плодолистків. Нитки тичинок іноді розширені і мають крилоподібні зубці (роди *Alyssum, Meniocus, Berteroa, Schiverekia*). Плодолистків 2, що зрослися в маточку з 2-гніздою зав'яззю. Плід короткий (стручечок) або б.-м. видовжений (стручок), розкривається 2 стулками, які відокремлюються від неопадної перегородки, або плід нерозкривний чи ламається впоперек. Насінина безбілкова, з зігнутим зародком. Положення корінця у відношенні до сім'ядоль має важливе систематичне значення. Відрізняють такі випадки:

1. Зародок краєкорінцевий — корінець прилягає до країв плоских сім'ядоль; це схематично може бути показано так: 0═;

2. Зародок спинкокорінцевий — корінець прилягає до спинки 1 з сім'ядоль; схематично це можна показати так: 0||, коли сім'ядолі плоскі, і так: 0», коли сім'ядолі вздовж складені (складчастокорінцеві); сім'ядолі бувають також вздовж складені 1 або кілька разів, а це при поперечному розрізі насінини можна схематично показати так: 0|| || і т. д.

Однорічні, дворічні і багаторічні трави або дрібні півкущі з черговими листками, що іноді всі зібрані в прикореневу розетку. Листки суцільні, пірчасто-роздільні, ліровидні, різно зазублені.

Опушення складається з простих або галузистих волосків, іноді з домішкою багатоклітинних залозок, рідше рослини голі, сизі. Ентомофільні перехреснозапилювачі з медовими залозками різних розмірів і форми при основі тичинок. Відрізняють залозки бокові, що розміщені біля коротких тичинок і звичайно оточують їх основу, і серединні (медіанні), що розміщені біля довгих тичинок і часто заходять поміж них. Форма, кількість і розміщення медових залозок в багатьох випадках мають важливе систематичне значення.

Відхилення: пелюсток іноді немає у *Cardamine impatiens* L., *Lepidium densiflorum* Schrad., *L. ruderale* L., *L. pumillum* Boiss. et Bal., *Capsella bursa pastoris* Medik.; тичинок звичайно 2 у *Lepidium ruderale* L.; тичинок 4 довгих, без коротких у *Cardamine hirsuta* L.; *Coronopus procumbens* Gilib.; тичинок іноді 10, а пелюсток немає у *Capsella bursa pastoris* Medik. і у *C. orientalis* Klok.

Біохімічна характеристика і практичне значення

Всі досліджені види цієї родини в біохімічному відношенні відзначаються тим, що утворюють в насінні велику кількість олії, не менше 15—18%. Кількість олії у рапсу досягає 49,51%. Деякі види давно застосовуються в промисловості (*Camelina, Sinapis*), а в останній час виявлені нові цінні олії, наприклад у талабана — *Thlaspi arvense* L.

Не підлягає сумніву, що при дальшому всебічному вивченні представників родини хрестоцвітих серед них будуть виявлені нові джерела сировини, придатної для широкого використання в народному господарстві, зокрема в олійній промисловості.

Характерною рисою цієї родини, що становить її біохімічну ознаку, є наявність в олії ерукової кислоти ($C_{22}H_{44}O_2$), а також знайденої у деяких видів бехенової кислоти. Олії хрестоцвітих потребують детального вивчення в чисто практичному відношенні (для миловаріння), бо вони дають матеріал з надзвичайно високою молекулярною вагою ($C_{22}H_{44}O_2 = 338$). Олієутворювальний процес у хрестоцвітих пов'язаний з кліматом. Один і той же вид рослини дає різну кількість ненасичених кислот при культурі в різних кліматах.

Олію хрестоцвітих застосовують у миловарній і оліфоварній промисловості. Для миловарної промисловості придатні в сумішах з іншими оліями, які містять C_{18}, ті олії хрестоцвітих, що мають йодне число нижче 125—130. Для оліфоваріння, очевидно, придатні олії з йодним числом вищим за 140.

Крім олій, ця родина становить для промисловості великий інтерес завдяки наявності в ній глюкозиду синигрину ($C_{10}H_{16}NS_2KO_9+H_2O$), який розкладає фермент мірозин на алілову гірчичну олію (C_3H_5CNS), декстрозу ($C_6H_{12}O_6$) і кислий калій-сульфат ($KHSO_4$). На цій реакції ба́зується гірчичне виробництво. Алілова гірчична олія утворюється у *Brassica*, *Sinapis*, *Capsella* тощо. Другі хрестоцвіті утворюють інші гірчичні олії. Зокрема, *Lepidium* — крес-бентілову гірчичну олію, *Sinapis alba* L. — параоксибензил-гірчичну олію.

В родині хрестоцвітих є ряд дуже важливих харчових рослин — капуста, бруква, ріпа, редис та ін. Гострий сік багатьох хрестоцвітих, як-от *Lepidium*, має протицинготні властивості. З іншого боку, родина ця дуже багата на бур'яни, а деякі бур'янові хрестоцвіті трапляються на полях у великій кількості і дуже знижують урожай культурних рослин.

Місце родини у флорі УРСР

До родини хрестоцвітих належить до 300 родів і 2000 видів, вони поширені по всіх зонах земної кулі, але основна маса їх знаходиться в Північній півкулі, а головним центром розвитку, поширення і різноманітності є для них Середземномор'я, де особливо багато ендемічних монотипних і оліготипних родів. В напрямку на північ кількість родів та видів біднішає, але деякі роди, наприклад *Draba*, відзначаються на крайній півночі й у високогір'ї особливим багатством видів. В УРСР родина хрестоцвітих представлена 57 родами і 178 видами, не рахуючи здичавілих рослин (близько 7,5% видів цієї родини).

Класифікація хрестоцвітих

Перша спроба класифікації родини хрестоцвітих належить Ліннеєві, який відніс хрестоцвіті до 15 класу — *Tetradynamia* і розподілив на 2 порядки: *A. Siliculosae* і *B. Siliquosae*. Дальшим кроком вперед була система К р а н ц а (1769 р.), який встановив уже 3 групи: 1. *Siliculosae*, 2. *Siliquatae* і 3. *Siliquosae*. Г е р т н е р (1791 р.) звернув особливу увагу на відмінність в положенні корінця зародка під час проростання насінини

хрестоцвітих, а Роберт Браун (1812 р.) поклав цю ознаку в основу класифікації різних родів.

У 1821 р. з'явилась нова система хрестоцвітих Декандоля, в основу якої покладена будова плодів і насіння. Всю родину за ознаками положення корінця та сім'ядолей у зародку Декандоль поділив на 5 підродин: *Pleurorrhizae, Notorrhizae, Orthoploceae, Spirolobae* і *Diplocolobeae.* Ця система внесла в класифікацію хрестоцвітих певний лад. Автори систем, що виникли пізніше, спирались на систему Декандоля, роблячи в ній ті чи інші зміни. Однак дальші дослідження з'ясували, що ця система ще дуже недосконала і зовсім не відбиває філогенетичних зв'язків між групами родини.

У 1891 р. Прантль дав нову систему хрестоцвітих, в якій він основну роль надає особливостям опушення та будові приймочки. Ця система дуже поширена, але має ряд значних хиб, бо не базується на філогенетичних ознаках.

У 1911 р. з'явилася нова система Гайєка. В основу системи Гайєк поклав розвиток зародків і побудував її за філогенетичними ознаками; в нього спочатку йдуть роди з примітивно побудованими плодами, а в кінці — з формами плодів, що мають відхилення.

Ми внесли до системи Гайєка деякі зміни, використавши пізніші праці, а особливо обробки О. Е. Шульца. Так, ми збільшили кількість триб, виділивши з *Arabideae* Гайєка в окремі триби його підтриби: *Sisymbrinae* і *Erysiminae.* З підтриби *Arabidinae* рід *Alliaria* ми перенесли до триби *Sisymbriinae,* виділивши його в окрему підтрибу, а рід *Arabidopsis* з підтриби *Cardamininae* — до триби *Sisymbrieae*, теж виділивши його в окрему підтрибу. В трибі *Alysseae* скасували підтрибу *Brayinae*, а рід *Chorispora* перенесли до підтриби *Hesperidinae.* З підтриби *Raphaninae* виділили в окрему підтрибу *Cakilinae* DC. emend. Schulz.

Внаслідок цього ми прийняли таку систему хрестоцвітих для родів, що зустрічаються в УРСР:

Триба 1. *Sisymbrieae* Schulz.
Підтриба I. *Alliarinae* (Prantl) Schulz.
Рід *Alliaria* Scop.
Підтриба II. *Sisymbriinae* Prantl.
Рід *Sisymbrium* L.
Підтриба III. *Arabidopsidinae* Schulz.
Рід *Arabidopsis* Heynh.
Підтриба IV. *Descurainiinae* Schulz.
Рід *Descurainia* Webb. et Berth.
Триба 2. *Erysimeae* (Hayek) Kotov.
Роди: *Syrenia* Andrz., *Erysimum* L.
Триба 3. *Arabideae* (Hayek ex parte) Kotov.
Підтриба I. *Cardamininae* Hayek.
Роди: *Barbarea* R. Br., *Armoracia* Gaertn. — Mey-Scherb., *Nasturtium* (R. Br.)

Hayek, *Rorippa* Scop., *Cardamine* L., *Dentaria* L., *Cardaminopsis* Hayek, *Turritis* L.

Підтриба II. *Arabidinae* (Hayek) Kotov.

Рід *Arabis* L.

Підтриба III. *Isatidinae* Hayek.

Роди: *Myagrum* L., *Isatis* L.

Підтриба IV. *Buniadinae* Hayek.

Рід *Bunias* L.

Триба 4. *Alysseae* Hayek.

Підтриба I. *Hesperidinae* Prantl.

Роди: *Cheiranthus* L., *Hesperis* L., *Clausia* Korn.-Tr., *Malcolmia* R. Br., *Matthiola* R. Br., *Chorispora* DC.

Підтриба II. *Euclidiinae* Hayek.

Рід *Euclidium* R. Br.

Підтриба III. *Lunariinae* Hayek.

Рід *Lunaria* L.

Підтриба IV. *Alyssinae* Prantl.

Роди: *Aurinia* Desv., *Alyssum* L., *Psilonema* C.A.M., *Meniocus* Desv., *Berteroa* DC.

Підтриба V. *Drabinae* Hayek.

Роди: *Schiverekia* Andrz., *Draba* L., *Erophila* DC.

Триба 5. *Brassiceae* Hayek.

Підтриба I. *Brassicinae* DC.

Роди: *Diplotaxis* DC., *Brassica* L., *Sinapis* L., *Erucastrum* Schimp. et Spenn., *Eruca* DC.

Підтриба II. *Raphaninae* DC.

Роди: *Crambe* L., *Raphanus* L., *Rapistrum* Medik.

Підтриба III. *Cakilinae* DC. emend. Schulz.

Рід *Cakile* L.

Підтриба IV. *Moricandiinae* Hayek.

Рід *Conringia* Adans. (cor. Link)

Триба 6. *Lepidieae* Hayek.

Підтриба I. *Lepidiinae* Hayek.

Роди: *Lepidium* L., *Cardaria* Desv., *Coronopus* (L.) Gaertn., *Biscutella* L.

Підтриба II. *Iberidinae* Hayek.

Роди: *Hutchinsia* R. Br., *Iberis* L.

Підтриба III. *Thlaspidinae* Hayek.

Роди: *Thlaspi* L., *Teesdalia* R. Br.

Підтриба IV. *Capsellinae* Hayek.

Роди: *Camelina* Crantz, *Neslia* Desv., *Capsella* Medik., *Hymenolobus* Nutt.

Підтриба V. *Subulariinae* DC.

Рід *Subularia* L.

1. Опушення рослини цілком або частково складається з галузистих волосків . . . . . 2.
— Волоски прості або рослини зовсім голі . . . . 28.
2. Плід — стручок . . . . . 3.
— Плід — стручечок . . . . . 14.
3. Стручок лінійний, з довгим носиком, складається з 2 рядів 1-насінних члеників, на які він пізніше й розпадається. Квітки фіолетові . . . . . **347. Хориспора — Chorispora DC.**
— Стручок складається з 2 паралельно розміщених гнізд, розкривається вздовж . . . . . 4.
4. Лопаті приймочки довгі . 5.
— Лопаті приймочки короткі . . . . . 8.
5. Опушення з малопомітних притиснутих 2-роздільних волосків; приймочка глибоко 2-лопатева, з розхиленими лопатями. Культурна рослина . . . . . **342. Лакфіоль — Cheiranthus L.**
— Опушення з галузистих або зірчастих волосків, звичайно густе . . 6.
6. Насінина плоска; опушення з зірчастих волосків, густе, повстисте, сіре або біле. Приймочка з приложеними одна до одної лопатями, що несуть на спинці горбочки або вирости . . . . . **346. Левкой — Matthiola R. Br.**
— Насінина потовщена; опушення мішане — з простих та з галузистих волосків, неповстисте. Лопаті приймочки без горбочків на спинці . . . . . 7.
7. Приймочка довгасто-овальна, з 2 складених плоских лопатей. Пелюстки фіолетові або зеленуватобурі, великі (18—25 *мм* завд.) . . . . . **343. Вечорниці — Hesperis L.**
— Приймочка конічна, гостра або трохи виїмчаста, тупа; пелюстки у нашого виду рожеві, дрібні (8—10 *мм*) . . . . . **345. Малькольмія — Malcolmia R. Br.**
8 (4). Стулки плоскі . . 9.
— Стулки опуклі . . . . . 10.
9. Листки суцільні, нижні — поступово звужені в короткий черешок . . . . . **338. Гусимець — Arabis L.**
— Нижні листки в прикореневій розетці, раптом звужені в довгий черешок, ліровидні, пірчасто-надрізні або пірчасто-розсічені . . . . . **336. Кардамінопсис — Cardaminopsis Hayek.**
10 (8). Квітки жовті . . 11.
— Квітки білі або бліді . . . . . 13.
11. Листки двічі або тричі пірчасто-розсічені; вся рослина сірувато-коротковолосиста, з часом стає майже голою . . . . . **326. Кудрявець — Descurainia Webb. et Benth.**
— Листки суцільні або зубчасті, рідше нижні струговидні або ліровидні. Вся рослина вкрита галузистими волосками; приймочка 2-лопатева . . . . . 12.
12. Насіння в кожному гнізді розміщене в 2 ряди; стручок сплюснуто-4-гранний; стулки човниковидні, з гострим кілем; стовпчик довгий,

іноді дорівнює стручку або перевищує його . . . . . **327. Сиренія — Syrenia** Andrz.

— Насіння в кожному гнізді розміщене в 1 ряд; стручок 4-гранний, кулястий або стиснутий з боків, з коротким стовпчиком . . . . . **328. Жовтушник — Erysimum** L.

13 (10). Стручки сидячі. Квітки дрібні, жовтуватобілі. Вся рослина сиза. Насінина плоска . . . . . **337. Пужник — Turritis** (Tourn.) L.

— Стручки на нитковидних ніжках. Насінина товстувата. Квітки білі. Рослини опушені, особливо в нижній частині . . . . . **325. Арабідопсис — Arabidopsis** Heynh.

14 (2). Стручечок 1-насінний . . . **377. Неслея — Neslia** Desv.

— Стручечок 2- або багатонасінний . . 15.

15. Стручечки стиснуті з боку стулок . 16.

— Стручечки стиснуті з боку спинки . . . . 18.

16. Стручечки трикутно-оберненосерцевидні . . . . . **378. Грицики — Capsella** Medik.

— Стручечки на верхівці загострені або закруглені, видовжені до оберненояйцевидних . . . . . 17.

17. Стручечок 4-насінний, еліпсоїдальний, тупий, 2,5 *мм* завд. . . . . **371. Пахрінок — Hutchinsia** R. Br.

— Стручечок багатонасінний, широкоеліпсоїдальний, 2-4 *мм* завд. . . . . **379. Гіменолобус — Hymenolobus** Nutt.

18 (15). Пелюстки дуже дрібні, білуваті, близько 1 *мм* завд.; стручечок не розкривається, кулясто-овальний, з косим стовпчиком і з 2 розміщеними поряд 1-насінними гніздами . . . . . **348. Насмітник — Euclidium** R. Br.

— Пелюстки великі . . . . . 19.

19. Стручечок нерозкривний, косояйцевидний, з двома 1-насінними гніздами, розміщеними одне над одним. Пелюстки жовті, близько 5 *мм* завд. . . . . **341. Свербигуз — Bunias** L.

— Стручечок розкривний . . . . . 20.

20. Стулки стручечка плоскі або посередині опуклі . . . . . 21.

— Стулки стручечка здуті; стручечок грушовидний. Пелюстки жовті або зрідка білі . . . . . **376. Рижій — Camelina** Crantz.

21. Нитки тичинок без криловидних придатків . . . . . 22.

— Нитки всіх або деяких тичинок з крилювидними придатками . . 24.

22. Гнізда стручечка 2-насінні; чашолистки залишаються при плодах . . . . . **352. Псілонема — Psilonema** C.A.M.

— Гнізда стручечка багатонасінні . . . . 23.

23. Квітки жовті або білі; пелюстки суцільні . . . . . **356. Драба — Draba** L.

— Квітки білі; пелюстки 2-роздільні . . . . . **357. Крупка — Erophila** DC.

24 (21). Півкущик. Стручечки гладенькі, еліптичні або оберненояйцевидні, 4,5 *мм* завд., з коротким стовпчиком. Насінин в гнізді 2—4, перетинчасто облямованих . **350. Авринія — Aurinia** Desv.

— Рослина з іншими ознаками . . . . . 25.
25. Гнізда стручечка 1—2-насінні; насінина плоска, іноді крилата . . . . . **351. Бурачок — Alyssum** L.
— Гнізда стручечка 4- або багатонасінні . . . . . 26.
26. Пелюстки блідожовті. Стулки стручечка плоскі, голі . . . . . **353. Меніокус — Meniocus** Desv.
— Пелюстки білі. Стулки стручечка опуклі, опушені . . . . . 27.
27. Пелюстки 2-роздільні. Стручечок еліптичний, 5—9 *мм* завд. і близько 3 *мм* завш., густо вкритий короткими галузистими волосками . . . . . **354. Гикавка — Berteroa** DC.
— Пелюстки суцільні, близько 5 *мм* завд. Стручечок еліпсоїдальний, з плоскими стулками, без жилок, сіроповстистий, 3—4 *мм* завд., з досить довгим стовпчиком . . . . . **355. Шиверекія — Schiverekia** Andrz.
28 (1). Плід стручок . . . . . 29.
— Плід стручечок . . . . . 45.
29. Стручок розпадається поперечно на кілька частин, циліндричний або веретеноподібний, з довгим носиком . . . . . **364. Редька — Raphanus** (Tourn.) L.
— Стручок нерозпадний або розпадається лише на 2 членики . 30.
30. Стулки опуклі . . . . . 31.
— Стулки плоскі або з кілем . . . . . 37.
31. Носик довгий, плоский, з обох боків загострений; стулки стручечка опуклі, з 3—5 поздовжніми жилками . . . . . **360. Гірчиця — Sinapis** L.
— Носик циліндричний або конічний . . . . . 32.
32. Стулки без жилок; стручок короткий, здутий, 12—20 *мм* завд., звичайно зігнутий, довгасто-лінійний; пелюстки білі, суцільні . . . . . **332. Настурція — Nasturtium** (R. Br.) Hayek.
— Стулки з серединною жилкою, іноді ледве помітною, але тоді квітки жовті . . . . . 33.
33. Стулки з маловиразною серединною жилкою; пелюстки жовті, зрідка блідожовті, майже білі; чашолистки відхилені . . . . . **333. Водяний хрін — Rorippa** Scop.
— Стулки з дуже випнутою серединною жилкою . . . . . 34.
34. Стулки стручка з 3 поздовжніми жилками . . . . . 35.
— Стулки стручка звичайно з 1 серединною жилкою; замість бокових — сітка тонких жилок . . . . . 36.
35. Листки суцільні, нижні — великі з довгими черешками, нирковидні, великовиїмчасто-зарубчасті; середні, стеблові, — короткочерешкові, трикутно-яйцевидні; квітки білі . . . . . **323. Кінський часник — Alliaria** Scop.
— Більша частина листків роздільні або лопатеві, рідше всі листки суцільні, вузькі. Квітки жовті або блідожовті . . . . . **324. Сухоребрик — Sisymbrium** L.

36 (34). Стручки (в поперечному розрізі) двоопуклі. Насіння кулясте; внутрішні чашолистки ширші за зовнішні . . . . . **359. Капуста, суріпка — Brassica** L.

— Стручки на поперечному розрізі чотирикутні або майже чотирикутні. Насіння довгасте; чашолистки всі рівні . . . . . **361. Рогачка — Erucastrum** Schimp. et Spenn.

37 (30). Стулки плоду з кілем . . . . 38.

— Стулки плоду плоскі . . . . . 40.

38. Плоди 1-насінні, нерозкривні, крилаті, стиснуті з боку швів; стеблові листки з серцевидною або стріловидною основою, стеблообгортні . . . . . **340. Вайда — Isatis** L.

— Плоди багатонасінні . . . . . 39.

39. Чашолистки прямостоячі, бокові з мішковидною основою. Стебла голі, сизуваті; листки широкі, оберненояйцевидні, стеблові — прямостоячі, стеблообгортні, з серцевидною основою . . . . . **367. Конрингія — Conringia** Link.

— Чашолистки відхилені. Листки ліровидні . . . . . **329. Суріпиця — Barbarea** R. Br.

40 (37). Серединна жилка помітна до верхівки стулки . . . . 41.

— Серединна жилка малопомітна . . . . . 44.

41. Лопаті приймочки довгі. Квітки пурпуровофіолетові. Стебло вкрите короткими залозистими волосками з домішкою довгих, щетинистих, відхилених волосків . . . . . **344. Клаузія — Clausia** Korn.-Tr.

— Лопаті приймочки короткі; квітки білі або жовті; опушення негусте, або рослина майже гола . . . . . 42.

42. Насіння розміщене в 2 ряди. Пелюстки жовті, пізніше нерідко червоніють. Листки пірчасто-роздільні або пірчасто-надрізні . . . . . **358. Дворядник — Diplotaxis** DC.

— Насіння розміщене в 1 ряд . . . . . 43.

43. Листки суцільні, нижні — поступово звужені в короткий черешок . . . . . **338. Гусимець — Arabis** L.

— Нижні листки в прикореневій розетці, раптом звужені в довгий черешок, ліровидні, пірчасто-надрізні або пірчасто-розсічені . . . . . **336. Кардамінопсис — Cardaminopsis** Hayek.

44 (40). Кореневище м'ясисте, вкрите лусковидними листками. Квітки великі, 15—20 *мм* завд., лілові або пурпурові . . . . . **335. Зубниця — Dentaria** (Tourn.) L.

— Кореневище волокнисте, без лусковидних низових листків. Квітки білі або рожеві, дрібні або середніх розмірів — до 1 *см* завд. . . . . **334. Жеруха — Cardamine** L.

45 (28). Стручечки стиснуті перпендикулярно до перегородки, плоскі, 4—7 *мм* завд. і майже вдвоє ширші, з 2 округлих крилатих часток. Стовпчик довгий. Квітки жовті . . . . . **371. Плещатка — Biscutella** L.

— Стручечки іншої форми . . . . . 46.
46. Стручечок поперечно-2-членистий, рідше 3-членистий . 47.
— Стручечок іншої форми . . . . . 49.
47. Стовпчик досить довгий; квітки жовті . . . . . .
. . . . . **365. Ріпиця — Rapistrum** (Tourn.) Crantz.
— Стовпчик дуже короткий або нерозвинений . . . . . 48.
48. Верхній членик плоду кулястий. Квітки білі. Великі рослини (до 100 *см* і вище) . . . . . **363. Катран — Crambe L.**
— Верхній членик плоскояйцевидний, нижній — майже ромбічно-клиновидний. Квітки фіолетові. Низенькі рослини (до 30 *см* завв.) . .
. . . . . **366. Морська гірчиця — Cakile L.**
49 (46). Стручечок 1-насінний, нерозкривний . . . 50.
— Стручечок 2- або багатонасінний . . . . . 51.
50. Стручечки крилаті, майже плоскі, еліптичні, довгасті або лінійно-клиновидні . . . . . **340. Вайда — Isatis L.**
— Стручечки без крил, 3-гнізді; 1 гніздо, що має 1 насінину, міститься в звуженій основній частині стручечка; 2 інші — порожні — у верхній, розширеній . . . . . **339. Міагрум — Myagrum L.**
51. (49). Стручечки довгасті, з носиком; пелюстки білі, блідожовті або блідофіолетові, з темнокоричневими жилками . . . . . .
. . . . . **362. Какишник — Eruca** Adans.
— Стручечки без носика . . . . 52.
52. Плід стиснутий з боку стулок . . 53.
— Плід стиснутий з боку спинки . 59.
53. Плід 2-насінний . . . . . 54.
— Плід 4- або багатонасінний . . . . . 57.
54. У крайових квіток в суцвітті зовнішні пелюстки значно довші за інші; стручечок стиснутий з боків; гнізда його 1-насінні, стулки на спинці крилаті . . . . . **373. Іберіс — Iberis L.**
— Пелюстки у всіх квіток однакові . . . . . 55.
55. Стебла розпростерті, покручені. Стручечок двійчастий або нирковидний, сітчасто-зморшкуватий . . . . . .
. . . . . **370. Вороняча лапка — Coronopus** (L.) Gaertn.
— Стебла звичайно прямостоячі. Стручечки іншої форми . . . . 56.
56. Стручечок серцевидний, звичайно нерозкривний; пелюстки білі, дрібні . . . . . **369. Кардарія — Cardaria** Desv.
— Стручечок не серцевидний, частіше з виїмкою на верхівці . . . .
. . . . . **368. Хріниця — Lepidium L.**
57 (53). Тичинки коломаточкові, мають при основі пелюстковидний придаток. Зовнішні пелюстки крайових квіток суцвіття збільшені; квітки білі, дрібні . . . . . **375. Тисдайлія — Teesdalia** R. Br.
— Тичинки підматочкові; всі пелюстки однакові . . . . . 58.
58. Стовпчик короткий або довгий; стручечок округлий, довгастий, еліптичний або клиновидний, звичайно з виїмкою біля стовпчика; стулки човниковидні, з крилатим кілем . . . . . .
. . . . . **374. Талабан — Thlaspi L.**

— Стовпчик нерозвинений; стручечок еліпсоїдальний, 4-насінний, тупий . . . . . **372. Пахрінок — Hutchinsia** R. Br.
59 (52). Пелюстки і тичинки коломаточкові. Дрібна водяна рослина з шиловидними листками . . . . . **380. Шилолисник — Subularia L.**
— Пелюстки й тичинки підматочкові. Рослини іншого вигляду . . 60.
60. Пелюстки лілові; стручечки великі, еліптичні, з обох кінців гострі, повислі . . . . . **349. Лунарія — Lunaria L.**
— Пелюстки жовті або білі, стручечки мають інший вигляд . . . 61.
61. Листки суцільні; стручечок стиснутий з боку спинки, овальний або еліптичний, з численними насінинами, розміщеними дворядно . . . . . **355. Драба — Draba L.**
— Рослини з іншими ознаками . . . . . 62.
62. Квітки жовті. Стручечки з багатонасінними гніздами. Листки неве-ликі . . . . . **333. Водяний хрін — Rorippa** Scop.
— Квітки білі або блідожовті. Стручечки з 4-насінними гніздами . 63.
63. Стручечок яйцевидний, здутий, з опуклими стулками, без жилок. Прикореневі листки дуже великі, довгасті або довгасто-овальні . . . . . **330. Хрін — Armoracia** Gaertn.—Mey.—Scherb.
— Стручечок еліптичний або яйцевидно-еліптичний, до обох кінців різко звужений, з серединною невиразною жилкою. Прикореневі листки невеликі, трикутно-яйцевидні . **331. Ложечниця — Cochlearia L.**

Триба **1. Sisymbrieae** Schulz.

Нектарні залозки бокові, розміщені здебільшого при основі коротких тичинок, б.-м. кільцевидні, іноді зсередини або зовні відкриті, рідше подвійні і розміщені з обох боків основи коротких тичинок. Серединні залозки сполучені здебільшого з боковими. Тичинки без зубців, але біля основи іноді розширені. Пиляки тупі, дуже рідко загострені. Приймочка вдавлено-головчаста, 2-лопатева. Плід — стручок або стручечковидний, з опуклими кілюватими стулками, що майже завжди опадають при достиганні. Стовпчик короткий. Перегородка здебільшого тонка, суцільна, рідше з отворами, без жилок або з 1—4 жилками, іноді її немає. Зародок спинкокорінцевий. Волоски прості або стеблисто-вилчасті чи галузисті, іноді залозисті. Ідіобласти в судинних пучках.

Підтриба **I. Alliarinae** (Prantl) Schulz.

Плід — лінійний розкривний 4-гранний стручок. Насіння у вологому стані не ослизле, велике, поздовжньо-ребристе. Нижні листки б.-м. серцевидні. Волоски прості.

Рід **323. Кінський часник — Alliaria** Scop.

Стебло прямостояче, улиснене. Листки з черешками, зубчасті. Волоски завжди прості. Чашолистки відхилені. Пелюстки білі з нігти-

ками. Тичинкові нитки прості; при основі коротких тичинкових ниток міститься кругла медова залозка. Залозки розміщені колом.

З 2 видів, що заселяють Східне Середземномор'я і Передню Азію, в УРСР — 1.

1196 (1). A. officinalis (L.) Andrz. — **Кінський часник лікарський.** Стебла прямостоячі, 25—100 *см* завв., вкриті листям з сизуватою поволокою, звичайно тільки внизу волосисті, вгорі розгалужені. Прикореневі і стеблові листки з довгими черешками, нирковидні, виїмчасто-зарубчасті; стеблові — короткочерешкові, трикутно-яйцевидні, часто довго загострені, а при основі серцевидні, нерівномірно зубчасті, верхівкові — яйцевидно-серцевидні або трикутні, гострозубчасті, з тупою або клиновидною основою. Суцвіття іноді з прицвітками при нижніх квітках. Квітконіжки коротко опушені, при плодах відхилені. Чашолистки вузькояйцевидні, 2,5—3 *мм* завд., блідозелені. Пелюстки білі, цілокраї, видовжено оберненояйцевидні, з короткими нігтиками 4—7 *мм* завд. Стручки голі, на коротких ніжках, відхилені, 3—5 *см* завд., з неопадним стовпчиком. Насіння численне; насінина довгаста, майже 3 *мм* завд. і 1—1,5 *мм* завш., виразно вздовж смугаста. ☉. Цв. IV—VI.

Andrz. ex M.B., Fl. taur.-cauc. Suppl. (1819) 445. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., 1, 12. Буш в Фл. СССР, VIII, 31.

— *Sisymbrium Alliaria* Scop., Fl. Carn., V, 2 (1772) 26. Ledeb., Fl. Ross., I, 182, 760. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. I, 68. — *Erysimum Alliaria* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 660. — *Sisymbrium alliariaceum* Salisb., Prodr., 270.

Видані зразки: Герб. русс. фл., № 1104! sub *Sisymbrio Alliaria* (L.) Scop. Fl. polon. exsicc., № 122!

По чагарниках, лісах, садах; затінковий бур'ян. — Звичайно майже по всій УРСР, в Карпатах тільки в передгір'ї, відсутня в **П.С.**

Var. incisa Thell. Верхні стеблові листки б.-м. глибоконадрізнозубчасті.

Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 151.

Нерідко.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім крайньої півночі; Аркт.-Євр., Кар.-Лапл., Дв.-Печ.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавказзя; Серед. Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім Арктики. Передня Азія до Гімалаїв, Північна Африка.

Господарське значення. Насіння містить 30% ефірного гірчичного масла, яке можна вживати замість гірчиці. На Кавказі ця рослина заміняє часник. У Франції і досі вживають її до їжі як салат. Раніше цю рослину застосовували в медицині (*Herba Alliariae*) при нервових захворюваннях і як жарознижуюче. Коли корови їдять цю рослину, то молоко в них пахне часником.

Підтриба **II. Sisymbriinae** (Prantl) Schulz.

Плід — лінійний розкривний стручок. Медові залозки — 2 бокових і серединна — зрослися в кільце. Зародок спинкокорінцевий. Насіння у вологому стані не ослизле. З 14 родів в УРСР — 1.

Рід 324. Сухоребрик — **Sisymbrium** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 657, p. p.

Пелюстки з нігтиками, жовті. Тичинки вільні, з розширеними до основи нитками. Стручки лінійні, циліндричні або до верхівки звужені. Стулки опуклі, сітчасто-жилкові, частіше з 3 жилками, з яких бокові виступають менше. Насінина гладенька. Зародок спинкокорінцевий. Однорічні або багаторічні трави. Опушення з простих волосків.

З 80 видів, що заселяють помірні зони всієї земної кулі, в УРСР — 8.

---

1. Стручки 10—13 *мм* завд., шиловидні (до верхівки звужені), притиснуті до квітконоса, на товстих коротких квітконіжках . . . . . **(1). С. лікарський — S. officinale** (L.) Scop.
— Стручки лінійні, циліндричні, відхилені від квітконоса . . 2.
2. Стеблові листки, крім найнижчих, суцільні . . . . . 3.
— Стеблові листки по-різному роздільні, надрізні, лопатеві або списовидні . . . . . 4.
3. Стебло сизе, внизу трохи волосисте. Стеблові листки вузьколінійні, цілокраї . . **(3). С. мінливий — S. polymorphum** (Murr.) Roth.
— Вся рослина пухната. Листки довгасто-ланцетні, загострені, зубчасті . . . . . **(2). С. стиснутий — S. strictissimum L.**
4. (2). Квітконіжки майже такі ж товсті, як і стручки; стручки довгі, прямі . . . . . 5.
— Квітконіжки помітно тонші, ніж стручок . . . . . 6.
5. Стебло внизу м'яковолосисте; верхні листки з вузьколанцетними частками, з яких верхівкова довша за бокові; чашолистки притиснуті до пелюсток . . . . . **(7). С. східний — S. orientale L.**
— Стебло внизу жорстковолосисте. Верхні листки майже з однаковими лінійними частками, чашолистки відхилені . . . . . **(8). С. рогачка — S. altissimum L.**
6. (4). Листя м'ясисте, сизе; нижні листки великі, трикутно-ланцетні, списовидні або струговидно-надрізні . . . . . **(4). С. волзький — S. wolgense** M.B.
— Листки не бувають м'ясистими . . . . . 7.
7. Стебло голе або вкрите короткими м'якими волосками; стручки в 4—6 разів довші за квітконіжку . . . **(5). С. Ipio — S. Irio L.**
— Стебло жорстковолосисте; стручки в 2—3 рази довші за квітконіжку; квітконіжки при плодах горизонтально відхилені . . . . . **(6). С. Лозеліїв — S. Loeselii L.**

Секція 1. **Velarum** DC. Квітки жовті, майже сидячі, без приквітків. Стручки шиловидні (до верхівки поступово звужуються); стулки їх з 3 жилками, перегородка тонка, прозора.

1197 (1). S. officinale (L.) Scop. — **Сухоребрик лікарський.** Стебла прямостоячі, 30—60 *см* завв., покриті разом з листям і стручками назад загнутими волосками, зрідка майже голі, розчепірено-галузисті. Нижні листки струговидно-роздільні, з 4—6 довгастими, надрізно-зубчастими боковими частками, верхня частка більша за бокові, списовидна, верхні листки при основі списовидні, зубчасті або майже цілокраї. Квітки дрібні, зібрані у видовжені грона; пелюстки жовті, 3—4 *мм* завд., трохи довші за чашолистки. Квітконіжки при плодах товсті, дуже короткі (1,5—3,5 *мм* завд.); стручки 10—15 *мм* завд. і 1—1,5 *мм* завш., до верхівки потовщені, пухнаті, притиснуті до вісі суцвіття, з коротким (1—2,5 *мм* завд.) конічним стовпчиком; насінина округло-чотирикутна, злегка сплюснута, дрібногорбочкувата, з одного боку дуже трикутно-опукла, у верхній частині косо зрізана, коричнева, 1,25—1,5 *мм* завд., 0,8 *мм* завш., корінець зародка більш ясного кольору. ☉. Цв. з травня до морозів, завжди зимує.

Scop., Fl. Carn., ed. II, 2 (1772) 26. — Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 65. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 52.

— *Erysimum officinale* L., Sp. pl. (1753) 660. — *Kluckia officinalis* Andrz. ap. DC., Syst., II, 460. Bess., Enum., 27, № 834. — *Chamaeplium officinale* Wallr., Sched. crit., I (1822) 377. — *Velarum officinale* Reichenb. in Mössl., Handb., Aufl. II (1828) 1165. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, 12.

Як бур'ян на полях, біля доріг, поблизу жител. — Звичайно в Поліссі, Лісостепу (і в донецькому Лісостепу), в Степу зрідка. Півд. межа масового поширення проходить коло підніжжя Карпатських гір на Чернівці—Ямпіль—Тульчин—Умань—Смілу—Полтаву—Зміїв—Слов'янськ—Ворошиловград.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'є, луки коло Чорногори, до 665 *м* (Запал.). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Сидоров). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.); Білгород-Дністровський (Тардент). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя, о-в Хортиця (Акінф.); Василівський рн, поблизу ст. Попове (!!).

В УРСР зустрічаються такі форми:

Var. angustifolium Wirtg. Кінцева частка першого листка ланцетна, в 3—4 рази довша за свою ширину.

Wirtgen ap. Beckh.-Hasse, Fl. Westf. (1893) 148.

Var. latifolium Wirtg. Кінцева частка пірчастого листка ширша за свою довжину.

Wirtgen ap. Beckh.-Hasse, l—c.

Var. crispum Thell. По краях листки зазублені і кучеряві.

Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1916) 165.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон, Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Зеє-Бур.

Загальне поширення. Помірна зона обох півкуль, Австралія.

Господарське значення. Насіння містить 24—30% жирної олії жовтого кольору без неприємного запаху. Хімічні константи його: питома вага 0,9223, йодне число 132, кислотне число 2, число омилення 176. Олія напіввисихаюча. Молоде листя і насіння їстівні. Молоде листя має смак крес-салату. З насіння готують приправу до страв, що заміняє гірчицю. З листя можна добувати жовту фарбу. Рослину цю охоче їдять корови, вівці ж не їдять її.

Секція 2. **Norta** (Adans.) DC. Гроно безлисте. Пелюстки жовті, зрідка фіолетові, приймочка сплюснуто-головчаста. Квітконіжки при плодах нитковидні або на верхівці потовщені, але тонші за стручок. Стручок при верхівці витончений, часто зігнутий, стулки з 3 жилками. Насінина часто коса, спинкокорінцева.

1198 (2). S. strictissimum L. — **Сухоребрик стиснутий.** Стебла міцні, прямостоячі, 0,5—2 *м* завв., густо вкриті листям, разом з яким звичайно волохато-пухнаті від тонких, іноді відігнутих волосків; інколи майже голі. Листки суцільні, довгасто- або яйцевидно-ланцетні, 3—8 *см* завд., 1—3 *см* завш., гострі, нерівно великозубчасті, з короткими черешками, знизу опушені, зверху часто голі; верхні — лінійні, без черешків. Квіткові грона негусті, згодом видовжені; квітконіжки голі або білопухнаті, прямовисхідні, близько 6 *мм* завд.; чашолистки спочатку прямостоячі, потім відхилені, вузькоеліптичні, 4—5 *мм* завд. і 1—5 *мм* завш., тупі, голі або волосисті; пелюстки жовті, 7—8 *мм* завд., трохи довші за чашечку. Стручки на тонких, дуговидно зігнутих і відхилених ніжках, 5—8 *см* завд., з товстуватою, 1—1,5 *мм* завд. приймочкою, стулки блискучі, з товстою серединною і 2 боковими жилками. Насіння однорядне, численне, окрема насінина довгасто-циліндрична, 2,75 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш.; темнобура. ♃ . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 922. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 65. Буш в Фл. СССР, VIII, 41.

Видані зразки: Rośliny polskie, № 639! Pl. polon. exs., № 323!

Між чагарниками і в лісах. — Зрідка в Поліссі і Лісостепу.

П.П. Житомирська обл.: Житомир (Шмальг.!), Коростишів (Рогов!). — **З.Л.С.** Тернопільська обл.: Чортків (Реман!, Запал.); Гусятин (Слендзінський); Бучач (Труш); Золотопотіцький рн, Яблунівка (Турчинський); Заліщики (Шафер, Пач.); Борщівський рн, Більче-Золото, Борщів (Блоцький). —

Рис. 47. *Сухоребрик стиснутий — Sisymbrium strictissimum* L.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з квітками; *3* — плід; *4* — опушення на стеблі (збільш.); *5* — опушення на листках (збільш.).

Станіславська обл.: Городенка (Рациборський); Печеніжин (Слендзінський); Коломия (Слендзінський); Косівський рн, Яворів (Волощак). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Хрещатик (Кочвара); Чернівці (Гербіх). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Рихта на р. Жванчику (Круцкевич!), Цибулівка; Смотрич (!); Вовковинецький рн, Васютинці (!!); Сатанів (!!). — **П.Л.С.** Київська обл.: Біла Церква (Рогов.); Тальне (Шмальг.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.); Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн). — **Л.Л.С.** Полтавська обл.: Полтава (Рогов.). — Харківська обл.: Чугуївський рн, Кочеток (Акінф.). — **Д.Л.С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема на Дінці (Черн.!); Сталіно (!!); ст. Ясинувата (Шмальг.!, !!); Макіївка (!!). — Ворошиловградська обл.: Іванівський рн, Фащівка (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпродзержинськ (Шмальг.!); Дніпропетровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Вільне на р. Самарі (!!). — Сталінська обл.: Селидівський рн, Мемрик на р. Вовчій; Катиківський рн, Грабове (!!). — Полтавська обл.: Карлівка (Шмальг.!). В півн. ч. зрідка. — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Черн.!); Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Клок., !!).

Var. **subintegrum** Beck. Листки майже цілокраї або з рідкими зубчиками.

Beck Managetta, Fl. Nied.-Oesterr. (1892) 476.

Нерідко.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Заволз., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа, на захід до Швейцарії.

Секція 3. **Irio** DC. Пелюстки жовті, з нігтиком. Квітконіжки при плодах тонкі або потовщені, часто зігнуті. Стручки тонкі, валькуваті, з сидячою, зверху туповиїмчастою приймочкою. Насінина овальна. Голі або опушені трави.

1199 (3). S. polymorphum (Murr.) Roth. — **Сухоребрик мінливий.** Рослина сиза. Стебла прямостоячі, 20—80 *см* завв., при основі вкриті жорсткими відстовбурченими волосками, вище — голі, розгалужені, з маловідхиленими гілками, іноді від самої основи. Нижні листки з черешками, довгасті або лінійні, пірчасто-роздільні, з лінійними частками або суцільні, зубчасті, 1,5—8 *см* завд.; стеблові і верхні листки вузьколінійні, цілокраї, тупі. Квіткові грона з плодами до 6—20 *см* завд.; квітконіжки 3—10 *см* завд.; пелюстки світложовті, іноді дуже бліді, оберненояйцевидні, довгонігтикові, 6—8 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., трохи довші за чашолистки. Стручки косо відхилені, голі, тонкі, невиразно 4-гранні, 2—5 *см* завд. і $^2/_3$—$^3/_4$ *мм* завш., з коротким (близько 1 *мм* завд.) стовпчиком і виїмчастою приймочкою; насінина довгасто-еліптична, червонуватобура, 1—1,5 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш. ⊙. Цв. V—VII.

Roth, Mem. bot, II (1830) 946. Воронов в Фл. Юго-Вост., V, 390. Васильченко в Фл. СССР, III, 46.

— *S. junceum* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 114. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 66. — *Kluckia juncea* Bess., Enum. (1822) 27, № 1839. — *Brassica pelymorpha* Murr.,Nov Comm. Goeting, VII (1776).

Видані зразки: Rośliny polskie, № 638!

По степових схилах, відслоненнях, кам'янистих степах і на галявинах в лісах. — В УРСР трапляється головним чином у Степу і в півд. ч. Лісостепу, зрідка в Поліссі і в півн. ч. Лісостепу.

Л.П. Чернігівська обл.: Ніжин (Талієв!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Коропецький рн, Межигір'я (Вердак), Медобори (Шафер); Скалатський рн, Остапове в Медоборах (Рациборський!, Реман, Волощак!, Блонський). — Станіславська обл.: Чортова г. біля Рогатина (Вердак!); Городенківський рн, Городенка (Рациборський!, Кочвара); Городниця на Дністрі (Блонський, Слендзінський); Пробабин, на гіпсових скелях (Блонський); Обертинський рн, Уніж на Дністрі (Реман!), між Герасимовим і Чортовцем (Реман). — **П.Л.-С.** Нерідко в схід. ч. на захід до лінії Гайсин Вінницької обл. — Тараща Київської обл. — Київська обл.: Ржищів. — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Приморське; Кілійський рн, Вилкове (Липський); Тарутинський рн, Серпневе (Липський); Болград (Акінф.). В інших районах звичайно.

Var. latifolium (Korsh.) Schulz. Середні і верхні листки ланцетні, 7—10 *см* завд., 6—15 *мм* завш. Пелюстки великі, 3—9 *мм* завд. Зрідка.

Schulz in Engler, Pflanzr. (1924) 102. — *S. junceum* var. *latifolium* Kersh. in Bull. Ac. Sc. St. Petersb., Ser. IX, 5 (1825), 412.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам,. Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Урал; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Схід. ч. Західної Європи (Угорщина, Румунія, Польща), СРСР, Джунгарія, Монголія.

1200 (4). S. wolgense M.B. — **Сухоребрик волзький.** Рослина з повзучими підземними гонами. Стебла прямостоячі, 40—60 *см* завв., голі, тільки біля основи коротковолосисті, сизуваті, розгалужені. Нижні листки з черешками, трикутно-ланцетні, списовидні або струговидно-надрізні з більшою верхньою часткою, зверху і на черешках пухнаті, з мозолясто-зубчастим краєм; верхні листки ланцетні або лінійні, цілокраї або невиразно зубчасті. Суцвіття волосисте, з короткими приквітковими листками; чашолистки прямостоячі, в 2 рази коротші за пелюстки. Пелюстки 7—9 *мм* завд. Стручки на потовщених угорі квітконіжках, косо відхилені, довші за квітконіжки в 4—5 разів, зігнуті, горбочкуваті, 3—6 *см* завд., з коротким і тонким стовпчиком. Насінина довгасто-еліптична, світлобура, блискуча, гладенька. ♃. Цв. VI—VII.

M.B. ex Ledeb., Fl. Ross., 1 (1842) 178 nom. nudum. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 66. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 47.

Рис. 48. *Сухоребрик волзький — Sisymbrium wolgense* М. В.

1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

— *Sisymbrium austriacum* Czern., Консп. (1859) 6, № 121. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 40, non Jacq.

Коренепаростковий бур'ян на полях, забур'янених місцях.

В півд.-схід. ч. УРСР, головним чином в **Л.З.-Л.С.**, на заході і на півночі поширюється вздовж залізниць. Занесено в **П.П.** Київ (Семенкевич!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук (Лавр.!); Полтава (!!). — Харківська обл.: окол. Харкова (!!); Мерефа (!!); Зміїв (!!); Чугуїв (!!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Краснодонський рн, ст. Ізварине (Постриганы). — Сталінська обл.: Авдіївка (!!); Слов'янський рн, Гори Артема (!!). — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Сватове (!!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (!!), Куп'янськ (!!); Дворічна (!!); Лозівський рн, Краснопавлівка (Шидловський, !!), Лозова (!!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Клок.). — Запорізька обл.: Ногайськ. — Сталінська обл.: Жданов (Маковецький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз. На північ занесено в Москву, Ленінград та інші місця.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР. Занесено в Західну Європу: Францію, Німеччину, Голландію.

1201 (5). S. Irio L. — **Сухоребрик Ipio.** Стебла 20—60 *см* завв., як і листя, голі або вкриті недовгими м'якими волосками. Листки струговидно-роздільні, з довгастими, суцільними або зубчастими боковими і ланцетно-списовидною верхівковою частками. Квітки дрібні; чашолистки трохи відхилені, жовтуваті, голі або волосисті, 2—2,5 *мм* завд.; пелюстки жовті, 2,5—3 *мм* завд. Стручки тонкі, 2,5—5 *см* завд., відхилені, на тонких, в 4—6 разів коротших за стручок квітконіжках; стулки стручка 3-жилкові, горбочкуваті, стовпчик до 1 *мм* завд., з 2-лопатевою приймочкою; насінина жовтуватобура, блискуча, дрібнокрапчаста. ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 659. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 66. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 44.

На забур'янених місцях, дуже рідко.

П.П. Житомирська обл.: Коростишів (Пач.). — **П.Л.-С.** Вінниця (Андрж.). Вказівки потребують підтвердження. — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Білгород-Дністровський (Тардент, Зеленецький); Кілія; Ізмаїл (Тардент).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ Туркм., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа (Англія, Бельгія, Голландія, Скандінавія), СРСР, Передня Азія до Індії, Північна Африка, Абіссінія, Мадейра, Канарські о-ви. Завезено в Північну Америку.

Господарське значення. Насіння містить 25% олії з йодним числом 122.

Підсекція **Leptocarpea** (DC.) Prantl. Квітконіжки багато тонші, ніж стручки. Стулки стручків з 3 жилками. Перегородка тонка, з видовженими клітинами епідермісу. Клітинні стінки прямі, тонкі.

1202 (6). S. Loeselii L. — **Сухоребрик Лозеліїв.** Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., вкриті б.-м. густо жорсткими, відстовбурченими або донизу нахиленими волосками, у верхній половині розгалужені, гілки косо догори спрямовані. Листки черешкові, 1,5—3,5 *см* завд., струговидно-роздільні і зубчасті, волосисті або голі, нижні з довгастими, верхні з ланцетними боковими частками і великою списовидною або трикутно-ланцетною верхівковою непарною часткою; квіткові грона, що розміщені на кінцях стебла і гілок, при плодах видовжуються до 10—25 *см* і утворюють загалом волотисте суцвіття. Квітконіжки 6—20 *мм* завд.; чашолистки відхилені, вдвоє коротші за пелюстки; пелюстки жовті, широко-оберненояйцевидні, 5—8 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш., досить поступово звужені в нігтик, трохи коротші за пластинку. Стручки голі або опушені, особливо вздовж швів (*f. ciliatum* Beck.), на дуже відхилених квітконіжках, косо догори спрямовані, 1,5—4 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш., з дуже коротким (близько 0,5 *мм* завд.) стовпчиком і 2-лопатевою або виїмчастою приймочкою. Насінина довгасто-яйцевидна, 0,5—0,75 *мм* завд., 0,75 *мм* завш., світложовта. ⊙, ⊙. Цв. V—IX.

L., Cent. pl., I (1755) 18, № 49. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 66. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 44.

— *Leptocarpaea Loeselii* DC., Syst., 2 (1821) 202; Prodr. I. 140.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1555!

Як бур'ян, особливо по краях доріг, на забур'янених місцях. — Звичайно по всій УРСР, зрідка в **П.С.** і відсутня в Карпатах.

У нас трапляються:

Var. glabrescens Schur. Зрідка опушена в середній частині і гола у верхній.

Schur, Fl. Westf. (1893) 148.

Часто.

Var. **densehirsutum** Busch. Вся рослина дуже опушена.

Буш, Fl. cauc.-crit. (1909) 209.

Звичайно.

Var. **ciliatum** Beck. Стручки опушені вздовж швів.

Beck Managetta, Fl. Nied. Oesterr. (1892) 477.
— *Sisymbrium Loeselii* var. *trichocarpum* Busch.
Буш, Fl. cauc.-crit., ibid.

Звичайно.

Var. **longisiliquum** Schulz. Стручки 4—4,5 *см* завд. Насінин близько 45 в кожному гнізді.

Schulz in Engl., Pflanzr. (1924) 98.

Зрідка.

Var. brevisiliquum Schulz. Стручки 1,5—2 *см* завд. Насіння майже здворядне, в кожному гнізді близько 25 насінин.

Schulz in Engl., ibid.

Звичайно.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Зеє-Бур.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Вся Європа, Джунгарія, Іран, Кашмір, Монголія.

Господарське значення. Насіння містить, за даними Українського інституту рослинництва, 39,34% жирної висихаючої олії з константами: кислотне число 2,8, число омилення 183,3, йодне число 142,4, число Рейхерт-Мейселя 0,44. Жирна олія придатна для миловарної промисловості, для освітлення, а можливо, і для їжі. Молоді стебла вживають подекуди як овоч.

Секція 4. **Pachypodium** (Webb. et Berth.) Fourn. Біля основи часток листка міститься великий обернений догори зубець. Пелюстки жовті, приймочка часто глибоко-2-лопатева. Стручки відхилені, на товстих, коротких квітконіжках.

1203 (7). S. orientale L. — **Сухоребрик східний.** Корінь веретеноподібний. Стебла прямостоячі, 25—80 *см* завв., часто гранисті, внизу м'яковолосисті від прямих, коротких (до 1 *мм* завд.) білих волосків, рідше майже голі, у верхній частині галузисті. Листки струговидно-надрізні, зубчасті, сірозелені, як і стебло, опушені; нижні листки в прикореневій розетці, на час цвітіння часто відмирають, довгочерешкові, обабіч з 4 широкими трикутно-яйцевидними тупими частками, з кінцевою видовжено списовидною часткою; верхні листки з ланцетними боковими і з видовжено списовидною верхівковою часткою. Квіткові грона спочатку щільно стиснуті, а потім видовжені; квітконіжки коротші, ніж квітки, часто опушені; бутони квіток вузькоеліптичні; чашолистки притиснуті, вузькоеліптичні, 3,5—5 *мм* завд., тупі; пелюстки майже вдвоє довші за чашечку, обернено-яйцевидні, до основи звужені, 8—10 *мм* завд., блідожовті (в сухому стані білі), нігтики дорівнюють пластинці: тичинки до 1,5 *мм* завд. Стручки 4—8 *см* завд., відхилені під кутом 45—60°, на час достигання потовщені, голі або опушені; стовпчик прямий, лінійно-циліндричний, 1—2 *мм* завд.; насіння в кожному відділі стручка однорядне, численне; насінина видовжено яйцевидна, 0,75—1 *мм* завд. і $^1/_2$—$^2/_3$ *мм* завш., трохи стиснута, жовтобура. ☉,☉. Цв. $^2/_2$ V—VII, окремі екземпляри до X—XI, іноді перезимовують.

L., Cent. pl., II (1756) 24. Kulcz. in Fl. polska, III, 113. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 50.

— *S. Columnae* Jacq., Fl. Austr., 4 (1776) 12, t. 323. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 67.

Бур'ян біля доріг, на полях і перелогах в півд. ч. степової зони.

Л.Л.-С. Харків, на залізниці (1926 р. !!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Харцизький рн, Нижня Кринка (Степанов!). Занесено по залізницях на північ. — **П.З.С.** Одеса та її окол. (Шестериков, !!). — Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Ново-Петрівка (Кукуш!). — Ізмаїльська обл.: Рені (Гагман); Суворовський рн, Саф'яни (Липський!); Білгород-Дністровський (Тардент). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Ново-Дмитрівка (!!).

Var. leiocarpum (DC.) Halacsy. Рослини й стручки голі.

Halacsy, Consp. Fl. Graec., I (1931) 334.
— *S. columnae* Jacq. var. *leiocarpum* DC., Syst., II (1821) 469.

Нерідко.

Var. villosissimum (DC.) Thell. Стебло й листки дуже пухнаті, замолоду сіроповстисті.

Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1916) 181.
— *S. columnae* Jacq. var. *villosissimum* DC., Syst. II (1821) 469. — *S. columnae* Jacq. var. *mollissimum* Gruner in Bull. Soc. Nat. Mosc., XI, 2 (1867) 399.

Зрідка.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Волз.-Дон. (занесено), Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середземноморська частина Європи (від Іспанії до Греції), Угорщина, Румунія, Північна Африка, Передня Азія до Індії та Гімалаїв, Канарські о-ви. Занесена до Франції, Бельгії, Голландії, Англії та Австралії.

Господарське значення. Молоде листя вживають в Греції як овоч.

1204 (8). S. altissimum L. — **Сухоребрик рогачка.** Рослина гола, лише в нижній частині негусто вкрита шершавими волосками. Стебло прямостояче, міцне, 20—80 *см* завв. і 3,4 *мм* завт., у верхній половині розчепірено-галузисте. Листки пірчасто-роздільні, 6—15 (20) *см* завд. і 2—6 *см* завш., з розсунутими частками; нижні — на коротких (1—1,5 *см* завд.) черешках, з довгастими, ланцетними або широколінійними, загостреними, зубчастими, іноді тільки при основі, або цілокраїми частками; верхні — сидячі, дрібніші, з лінійними або нитковидно-лінійними цілокраїми частками. Чашолистки 4—6 *мм* завд. і 1,25—1,75 *мм* завш., з цілокраїми частками. Квітки зібрані на кінцях гілок у негусті, при плодах видовжені грона, що утворюють разом широке волотисте суцвіття; квітконіжки 5—8 *мм* завд.; пелюстки блідожовті, обернено-яйцевидні, на верхівці тупі або трохи виїмчасті, до основи звужені в довгий, рівний відгинові нігтик, 9—11 *мм* завд. (разом із нігтиком),

Рис. 49. *Сухоребрик рогачка — Sisymbrium altissimum* L.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з плодами; *3* — плід.

2—3 *мм* завш. Стручки довгі і тонкі, 8—10 *см* завд., 1—1,5 *мм* завш., на коротких (5—9 *мм* завд.) квітконіжках однакової товщини з стручками; стовпчик ± 1 *мм* завд. Насінина горбочкувата, світлокоричнева, широко- і короткоеліптична, граниста, трохи стиснута, з одного боку трикутно-опукла, з другого — плоска, близько 1 *мм* завд. і 0,4—0,5 *мм* завш. ⊙, ⊙. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 659 et ed. 2, II, 921. Kulcz. in Fl. polska, III, 117. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 49.

— *S. sinapistrum* Crantz, Class. Crucif. (1769) 138 et Stirp. Austr., 2, ed. 1, 58. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 167. — *S. pannonicum* Jacq., Ic. Pl. rar., I (1781) 12, t. 123 et Collect., I, 70. Bess., Enum., 27, № 830.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1457 — sub *S. sinapistro* Crantz!

Бур'ян на полях, біля доріг, біля жител. — Звичайно по всій УРСР, але особливо багато в півд. частині **Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Відсутня в Карпатах.

В УРСР трапляються:

Var. pannonicum Paoletti. Рослина невисока (до 30 *см* завв.), струнка. Стебло здебільшого просте.

Paoletti, Fl. anal. Ital., I, 2 (1898) 432.

Звичайно.

Var. hispidum (Beck) Schwarz. Стебло при основі густоволосисте; вище рослина вкрита розсіяними волосками.

Schwarz, Fl. Nürenb., Erlang., V (1901) 1314.

— *S. sinapistrum* Crantz *β. hispidum* Beck, Beck Managetta, Fl. Nied.-Oesterr., II, I (1892—3) 477.

Зрідка.

П.С. Херсонська обл.: Сиваський рн, на південь від Ново-Михайлівки (Левіна!).

Var. ucrainicum (Blonski) Thell. Стручки до 85 *мм* завд., 1 *мм* завш., вздовж швів з розсіяними досить довгими волосками.

Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV (1916) 179.

— *S. sinapistrum* Crantz var. *ucrainicum* Blonski in Del. pl. exsicc. Hort. bot. Jurjev., VII (1907) 79, № 221. — *S. sinapistrum* var. *trichocarpum* Busch in Fl. cauc. crit. (1909) l. c.

Зрідка.

П.Л.-С. Житомирська обл.: Янушпільський рн, Мартинівка (Блонський!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (!!), Покотилівка (Савенков!); Чугуїв (Дрюченко!); Валки (Горницький!); Вовчанськ (Заблоцький!). — Сумська обл.: Охтирський рн, Лутище (Залєський!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, х. Підубний (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.,

Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Алт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Середня Європа, вказані райони СРСР, Західна Азія до Тібету, Північна Америка.

Господарське значення. Насіння містить, за аналізом Укр. інст. соц. землеробства, 34,37% жирної олії при вологості 6,17%; йодне число 143, коефіцієнт омилення 185,3, кислотне число 1,71. Олія використовувалася в миловарінні, для виготовлення фарб і для освітлення. Придатна і для харчової промисловості. Організовану заготівлю насіння в УРСР зробили вперше в 1930 р. Зібрано його було понад 4000 *ц*. Пробні переробки на кустарній олійниці дали вихід олії 20,6%, макухи 69%. В 1931 р. партію насіння переробив Держмаслозавод № 3 в Одесі; вихід олії становив 22%. Характеристика олії, за даними заводської лабораторії, така: питома вага 0,928; кислотне число 4,5, йодне число 147,0; коефіцієнт омилення 186,5, олійність макухи 7,77%.

Молоду рослину досить охоче їсть худоба; весною ця рослина швидко відновлює сили охлялих за зиму тварин. На півдні вона дуже засмічує посіви. Рослина ця — типове перекотиполе.

Підтриба **III. Arabidopsidinae** Schulz.

Нектарні залозки здебільшого сполучені, рідше роздільні, середні іноді відсутні. Тичинки тонкі, часто при основі помітно розширені. Плід — розкривний стручок або рідше стручковидний. Перетинка плода щільна, іноді продірявлена. Насіння у вологому стані стає ослизлим.

Трави покриті простими або галузистими волосками, рідше голі. Суцвіття майже завжди голе.

Рід **325. Арабідопсис — Arabidopsis** Heynh.

Heynhold in Holl et Heynh., Fl. Sachs., I (1842) 538.

Чашолистки косо догори спрямовані, майже однакові. Пелюстки у наших видів білі. Стручки лінійні, на нитковидних ніжках, майже циліндричні; стулки з випнутою серединною жилкою; насіння 1—2-рядне, перегородка стручків прозора, частіше з 1 жилкою. Зародок спинно-корінцевий. Однорічники або дворічники. Опушення з галузистих волосків, частіше з домішкою простих.

З 11 видів цього роду в УРСР 2.

---

1. Стеблові листки при основі клиновидно звужені. Пелюстки 3—4 *мм* завд., в 1,5 раза довші за чашолистки . . . . . **(1). A. Таля — A. Thaliana** (L.) Heynh.

— Стеблові листки стріловидно-стеблообгортні. Пелюстки близько 6 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки . . . . . **(2). A. отруйний — A. toxophylla** N. Busch.

1205 (1). A. Thaliana (L.) Heynh. — **Арабідопсис Таля.** Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі, 8,35 *см* завв., тонкі, б.-м. галузисті, вкриті в нижній частині, разом із листям, простими і 2—3-роздільними волосками. Прикореневі листки зібрані в розетку, довгасто-ланцетні, з черешками; стеблові — сидячі, довгасті або ланцетні, здебільшого загострені, до основи звужені; всі листки віддаленозубчасті, рідше цілокраї, вкриті (переважно нижні) короткими галузистими волосками. Квітки дрібні, на тонких ніжках, 4—10 *мм* завд., зібрані в грона, які при плодах досягають 4—15 *см* завд.; пелюстки білі, довгасто-обернено-яйцевидні, поступово звужені в нігтик, 2—3 *мм* завд., 0,5—1 *мм* завш., в 1,5 раза довші, ніж чашолистки. Стручки 10—18 *мм* завд., трохи стиснуті з боку швів, на тонких квітконіжках, що довжиною майже дорівнюють стручкам, косо догори спрямовані, голі, з одножилковими стулками і коротким тонким стовпчиком. Насінина еліптична, червонувато-коричнева, трохи блискуча; 0,4—0,5 *мм* завд., 0,25 *мм* завш. ☉, ☉. Цв. V—VI, іноді вдруге восени.

Heynh. in Holl. et Heynh., Fl. Sachs., I (1842) 538. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 77.

— *Sisymbrium Thalianum* J. Gay et Monnard. in Ann. Sc. nat. Bot., I, Ser. VII (1826) 399 in adn. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 68. — *Stenophragma Thalianum* Čel., Kvet. Ok. Prazs. (1870) 75. — *Arabis Thaliana* L., Sp. pl., ed I (1753) 655. Bess., Enum., 27, № 844.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 406! Rośliny polskie, № 637!

Як бур'ян на відкритих місцях, на полях, пісках, по краях доріг. Звичайно по всій УРСР, відсутня тільки в **П.С.** і рідка в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Свидовець, на вис. 1600 *м* (Брадіс). — Станіславська обл.: Жаб'є, біля р. Черемошу на вис. 475 *м* (Запал.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ; Зах. Сибір: Обськ., Ірт., Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Прибалх., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Європа, помірна зона Азії, Північна і Східна Африка. Занесена до Північної Америки.

1206 (2). A. toxophylla (M.B.) N. Busch. — **Арабідопсис отруйний.** Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі, 10—40 *см* завв. або у верхній частині галузисті, з маловідхиленими гілками, в нижній частині разом із нижніми листками негусто вкриті короткими зірчастими волосками, у верхній — голі. Прикореневі листки довгасті, зубчасті, з черешками; стеблові — сидячі, вузьколанцетні, при основі стріловидні, здебільшого віддаленозубчасті. Квіткові грона при плодах видовжені, 4—17 *см* завд.; квітконіжки 3—12 *мм* завд.; чашолистки голі, вдвоє коротші за пелюстки; пелюстки білі, 5—6 *мм* завд. і 2—2,5 *мм* завш. Стручки на дуже відхилених тонких квітконіжках, майже прямостоячі, гладенькі, 18—22 *мм* завд. і 0,75—1 *мм* завш., з дуже коротким товстим стовпчиком. ♃, ☉. Цв. V—VI.

Н. Буш in Fl. cauc. crit., III, 4 (1909) 457, 466; Фл. СССР, VIII, 79. — *Arabis toxophylla* M.B., Fl. taur.-cauc., 3 (1819) 448. — *Sisymbrium toxophyllum* C.A.M. in Ledeb., Fl. alt., III, (1831) 142. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 67.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1154 sub nomine *Sisymbrium toxophyllum* (C.A.M.). Герб. фл. СССР, № 2932!

По солонцюватих луках і солонцях, переважно в Степу, рідше в Лісостепу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: ст. Ясинувата (Сидоров). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Арбузинський рн, Спасибівка, коло р. Мертвовода (Реман). — Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг; між Ново-Житомиром Криворізького р-ну і Ново-Подільськом Сталінського р-ну; Криворізький рн, коло р. Бокової (Пач.!); коло р. Солоної біля рудника (Рижутін!); Дніпродзержинськ (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, окол. Деркульського кінного з-ду (!!). — Дніпропетровська обл.: Перещепинський рн, Василівка, біля р. Самари (Еліашевич!); Васильківський рн, між ріками Терсою і Вовчою коло Павлівки (Альохін), Воскресенівка по р. Вовчій (Пестушко). — **П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Алт., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Крім вказаних районів СРСР, Афганістан, Гімалаї, Західний Тібет і Джунгарія.

Підтриба **IV. Descurainiinae** Schulz.

Нектарні залозки сполучені, бокові — з кільцем, іноді всередині відкриті, серединні — здуті. Стручки короткі, розкривні; перегородка суцільна, рідше продірявлена, або її немає. Насіння у вологому стані ослизле. Трави, іноді півкущі, з галузистими, пластинчастими і, крім того, залозистими волосками. Листки пірчасто-роздільні або розсічені. Гілки майже завжди голі.

Рід **326. Кудрявець — Descurainia** Webb. et Berthelot.

Webb. et Berthelot, Phytogr. Canar., I (1836—40) 72 (excl. Sect. Irio).

Пелюстки жовті, клиновидні. Чашолистки відхилені, опадні. Квітконіжки тонкі. Стручок з опуклими стулками і виразною серединною жилкою. Насіння одно-, рідше дворядне. Зародок спинкокорінцевий, з плоскими сім'ядолями. Трави з 2—3-пірчастими листками, з опушенням з галузистих волосків.

1207 (1). D. Sophia (L.) Schur — **Кудрявець Софії.** Вся рослина сірувато-коротко опушена, пізніше майже гола. Стебла прямостоячі, 15—90 *см* завв., розчепірено-галузисті. Листки сидячі, з вушками при основі, двічі або тричі пірчасто-роздільні, 1,5—8 *см* завд., 8—30 *мм* завш., з 5—7 парами сегментів, 1—2-розсічених на дрібні лінійні або ланцетні загострені частки 1—6 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш. Грона багатоквіткові, розміщені на кінцях стебла і гілок, при плодах видов-

жені до 0,6—2 (4) *см*. Квітконіжки тонкі, 5—14 *мм* завд.; пелюстки блідожовті, довгасто-оберненояйцевидні, біля основи звужені в нігтик, 1,5—2,5 *мм* завд., 0,2—0,25 *мм* завш., коротші, ніж лінійні розхилені чашолистки або майже дорівнюють їм. Стручки 1,5—2,5 *см* завд., в 1,5 раза довші за горизонтально спрямовані ніжки, прямостоячі, б.-м. зігнуті, горбочкуваті; перегородка стручка з 2—3 поздовжніми жилками; насінина дрібна, блідобура, довгасто-еліптична, 0,8 *мм* завд., 0,4 *мм* завш. і 0,5 *мм* завт., вкрита дуже дрібними горбочками. ⊙. Цв. V—X.

Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 54. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 83.

— *Sisymbrium Sophia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 659. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 67.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1556!

Бур'ян, біля жител, на пустирях і вздовж доріг. По всій УРСР звичайно. В Карпатах найвищі місцезнаходження: Станіславська обл.: Микуличин — 595 *м*, Жаб'є — 630 *м*.

Поширення по СРСР. По всіх районах, крім Арктики.

Загальне поширення. Європа: всі райони, Північна Африка, Західна Азія до Індії та Тібету, Китай, Монголія; занесена до Північної Америки.

Господарське значення. Ярий бур'ян, але на півдні розвивається з осені, як озимий, у вигляді розетки. Засмічує ярі й озимі посіви, а також сади та городи. 1 рослина дає від 6 до 110 тис., а добре розвинені екземпляри навіть до 770 тис. насінин. Насіння містить 35,7% олії з такими хімічними константами: йодне число 185,6, коефіцієнт омилення 189,3, кислотне число 8,59. Олія висихаюча, придатна для освітлення, виготовлення фарб, мила, а також і для їжі. Насіння їстівне і вживається як сурогат гірчиці. Листя і молоді стебла вживають подекуди замість салату. В попелі багато селітри. Добрий медонос.

Триба **2. Erysimeae** (Hayek) Kotov.

Волоски розгалужені. Плід — розкривний лінійний стручок з насінням, розміщеним в 1 або 2 ряди; клітини серединної перегородки видовжені. Стовпчик короткий або видовжений. Приймочка 2-лопатева. Зародок спинкокорінцевий. Нектарні залозки бокові й серединні, парні. Ідіобласти в судинних пучках.

Рід **327. Сиренія —Syrenia** Andrz.

Andrz. ex DC., Syst., II (1821) 491 et in Ledeb., Fl. alt., III (1831) 160—1.

Чашолистки прямостоячі, бокові — при основі мішковидні; пелюстки жовті, довгонігтикові, з відхиленою, оберненоовальною пластинкою; зав'язь сидяча; стовпчик довгий; приймочка 2-лопатева, з розсунутими лопатями. Стручок довгастий або лінійний, 4-гранний; стулки його з гострим кілем посередині. Насіння розміщене в кожному гнізді

2 рядами. Зародок спинкокорінцевий, з плоскими сім'ядолями. Опушення з 2-роздільних волосків, на стручках з домішкою 3-роздільних. — Дворічники з лінійними цілокраїми листками; квітки в довгих гронах.

За монографічною обробкою М. В. Клокова, в роді налічується 10 видів, що поширені в степових і північно-пустинних районах від Угорщини на заході до Монголії на сході і Дагестану на півдні. В СРСР росте 9 видів, з них на території УРСР знайдено 3. Ендемічний для крейдяних відслонень Дінця та деяких його притоків вид *Syrenia Talijevii* Klok. є найбільш архаїчним типом роду. В сиреніях є серцевий глюкозид, який дає добру фармакологічну картину строфантиноподібної дії.

---

1. Квітконіжки 1—3 *мм* завд., при плодах до 6 *мм* завд.; стручки 15—40 *мм* завд., стовпчик 3—7 *мм* завд., у 3—8 разів коротший за стручок. Росте виключно на крейді . . . . . **(1). С. Таліева — S. Talijevii** Klok.
— Квітконіжки спочатку зовсім непомітні, при плодах 1—2 *мм* завд.; стручки звичайно коротші, а стовпчики довші. Ростуть тільки на пісках . . . . . 2.
2. Стручки лінійні, 10—25 (30) *мм* завд.; стовпчик 3,5—7 *мм* завд., у 2—7 разів коротший за стручок. Пелюстки 12—17 *мм* завд. . . . . **(2). С. українська — S. ucrainica** Klok.
— Стручки довгасті або довгасто-яйцевидні, 6—12 (15) *мм* завд.; стовпчик 6—11 (12) *мм* завд., часто довший за стручок, рідше трохи коротший за нього. Пелюстки 15—21 *мм* завд. . . . . **(3). С. довгостовпчикова — S. dolichostylos** Klok.

1208 (1). S. Talijevii Klok. — **Сиренія Таліева.** Стебла 35—90 *см* завв., тільки вгорі розгалужені, разом із листям сіруваті від рясних 2-роздільних (мальпігійових) волосків з домішкою поодиноких 3-роздільних. Листки вузьколінійні, 1—13 *см* завд. і до 2—2,5 *мм* завш., цілокраї або з поодинокими дрібними зубчиками по краю, звичайно вздовж складені. Всі квітки на помітних, 1,5—3 *мм* завд. ніжках, при плодах квітконіжки 2—6 *мм* завд.; чашолистки 7—10 *мм* завд.; пелюстки 12—15 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., жовті. Стручки лінійні, (11) 15—50 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., 4-гранні, рівномірно тонкі або трохи потовщені при основі; стовпчик 3—7 *мм* завд., у 3—8 разів коротший за стручок, тонкий; приймочка з неглибокою виїмкою поміж 2 широко розтуленими закругленими лопатями; насінина близько 1,25 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш. ☉. Цв. $^2/_2$ VI—IX.

Клоков в Тр. Інст. бот. Харк. держ. унів., I (1935) 107. Васильченко в Фл. СССР, VIII (1939) 128.

По крейдяних відслоненнях в басейні Дінця.

Д.Л.-С. на березі Дінця: Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, окол. ст. Рязанцево (Зоз.!), Серебрянка (*locus classicus* (Клок.!, !!), Шипилівка

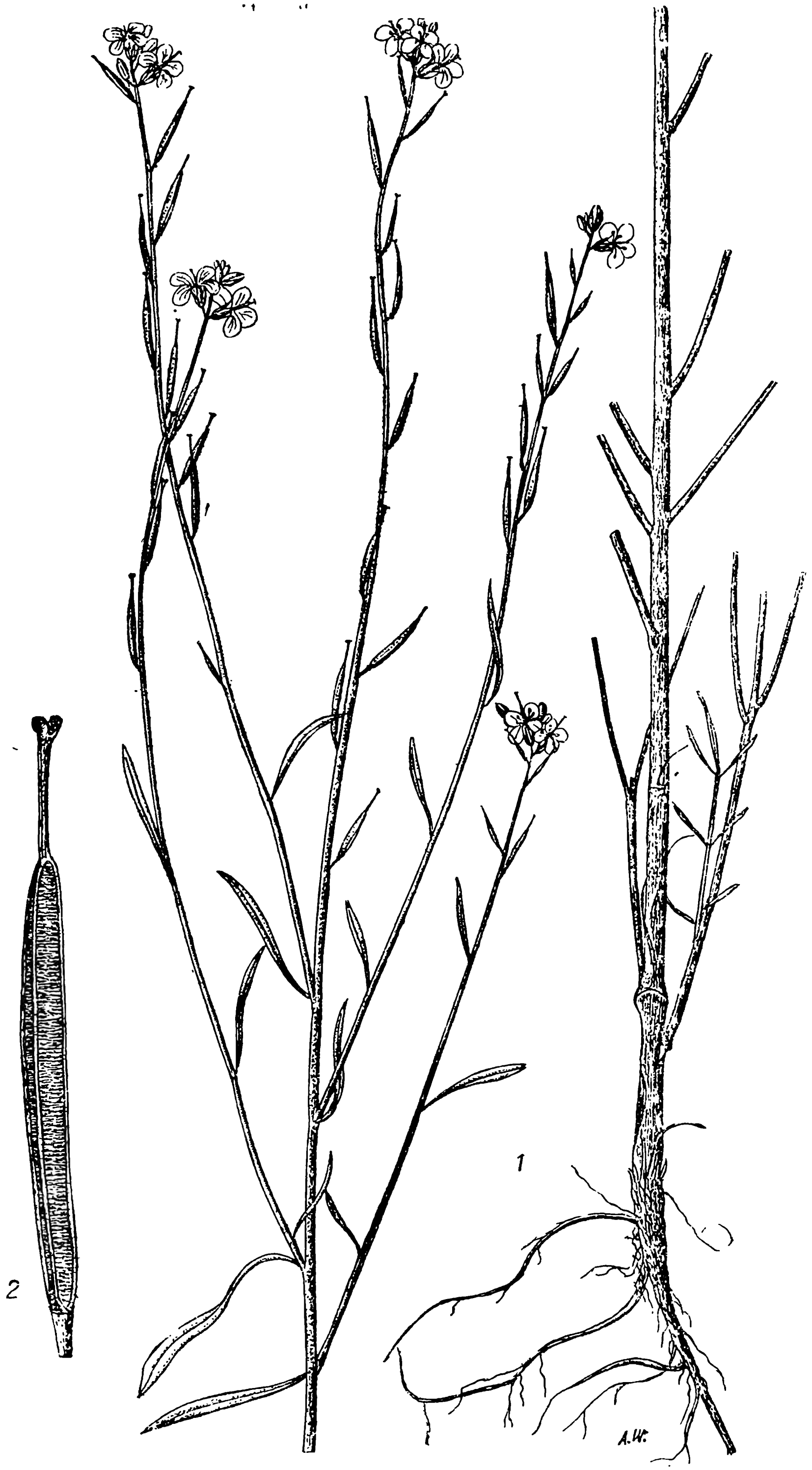

Рис. 50. *Сиренія Талієва — Syrenia Talijevii* **Klok.**

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.).

(Клок.!, !!), Білогорівка (!!); Ново-Псковський рн, Писарівка, Закотне (!!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Крива Лука, Лавренівка (!!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Біловодський рн; Старобільський рн (Черн.!).

Поширення по СРСР. Крім УРСР, зустрічається, мабуть, ще в Воронізькій та Ростовській обл.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

1209 (2). S. ucrainica Klok. sp. nova in Addenda III, p. 504. — **Сиренія українська.** Стебла прямостоячі або рідше від основи підведені, 30—70 *см* завв., внизу і вгорі або тільки вгорі розгалужені, разом із листям негусто вкриті 2-роздільними волосками. Листки лінійні 2—7(10) *см* завд., 1—3(6) *мм* завш., цілокраї або нижні з віддаленими, дуже дрібними зубчиками по краю. Грона б.-м. видовжені, квітки зближені, плоди не дуже розсунуті; всі квітки сидячі (лише як рідкий виняток — з помітними ніжками), при плодах квітконіжки дуже короткі, 1—2 *мм* завд.; чашолистки 7—10 *мм* завд., білуватозеленуваті; пелюстки 12—17 *мм* завд., 3,5—5 *мм* завш., жовті. Стручки лінійні, 10—25 (30) *мм* завд., (1) 1,5—2 *мм* завш., звичайно до основи і до верхівки звужені, густо вкриті 2-роздільними і 3-роздільними волосками, через що зеленувато-сіруваті; стовпчик 3—7 *мм* завд., в 2—7 разів коротший за стручок; приймочка з широко розсунутими на 1—1,8 *мм* лопатями; лопаті при верхівці вниз зігнуті; насінина (0,8) 1—1,3 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., світлокоричнева. ☉. Цв. V—VIII.

— *S. angustifolia* auct. fl. ucr. pro max. parte, non Reichenb.

По річкових пісках переважно в лісостепових і півн. степових районах.

З.П. Ровенська обл.: Дубровицький рн, вигін по р. Горині (Реман!), Дубровиця, по р. Случ (Пач.!); Сарненський рн, Карпилівка, по р. Случ (Реман!). — **П.П.** Житомирська обл.: Овруцький рн, Овруч, Покалівське лісн. (Воробйов!). — Київська обл.: окол. Києва (Андрж.!, !!); Броварський рн, Літківське лісн. (Сележинський!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Сележинський!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Л.З.-Л.С.** На південь до р. Самари нерідко або звичайно. — На півдні **Л.З.-Л.С.** по приморських пісках, а також в **Л.З.С.** по нижньому Дніпру помічені лише гібриди з *S. dolichostylos* Klok.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (південь), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон. (північ), Причорн. (північ), Бессараб. (північ).

Загальне поширення. Північнопонтичний степовий ендем СРСР.

Примітка. Справжня *S. angustifolia* (Ehrh.) Reichenb., або, як її тепер називають за правилами пріоритету, *S. cana* (Pill. et Mitterp.) Reichenb., є панонським ендемом, поширеним тільки в басейні середнього Дунаю. Характеризується такими ознаками: стебла та листя густіше опушені, сіруваті; листки помітно вужчі, 0,5—2(4) *мм* завш.; стручки коротші, 8—13(17) *мм* завд., але стовпчик такої ж

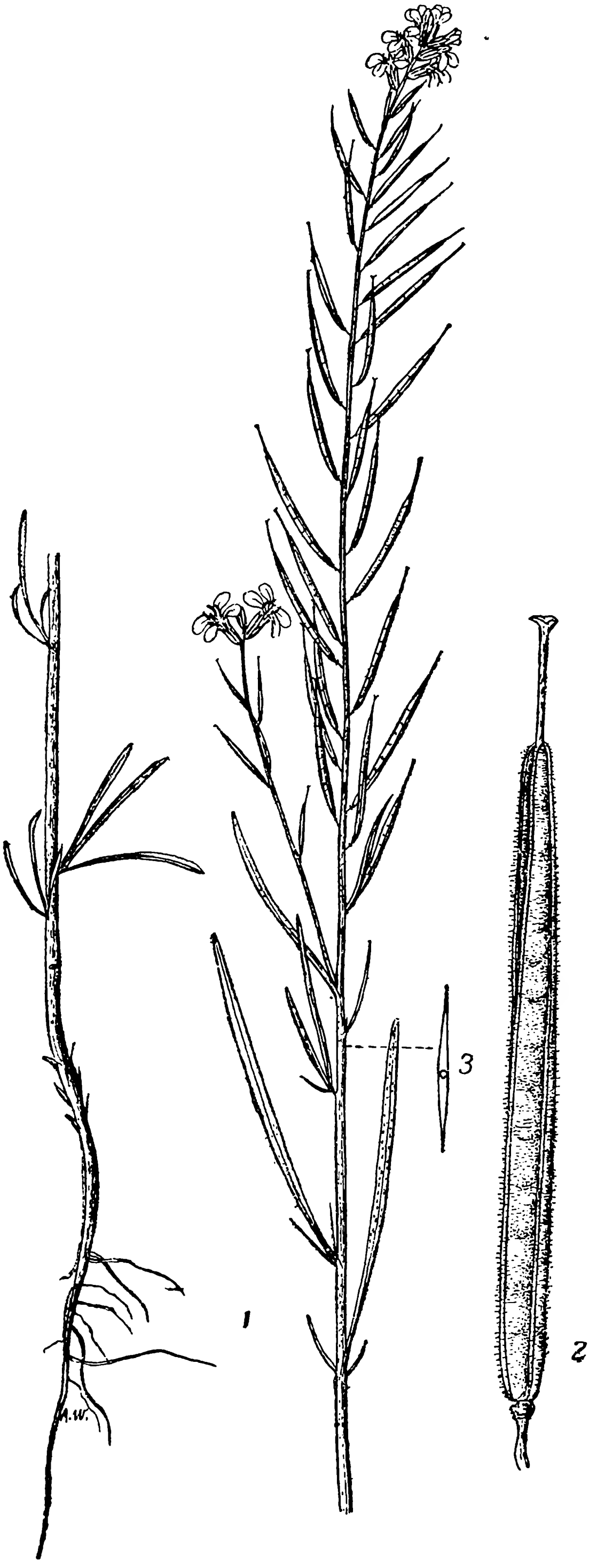

Рис. 51. *Сиренія українська — Syrenia ucrainica* Klok.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.); *3* — волоски (збільш.).

довжини, як у *S. ucrainica* Klok., отже, майже в 2—3 рази коротший за стручок; лопаті приймочки нешироко розсунуті (на ± 0,8 *мм*), на верхівці не зігнуті вниз.

1210 (3). S. dolichostylos Klok. sp. nova in Addenda III, p. 505. — **Сиренія довгостовпчикова.** Стебла прямостоячі або від основи підведені, 35—90 *см* завв., внизу і вгорі або тільки вгорі розгалужені. Листки лінійні, 2—13 *см* завд., 0,8—3 *мм* завш., цілокраї, сіруваті, як і стебло, від рясних 2-роздільних волосків. Гроно видовжене, квітки сидячі або майже сидячі, квітконіжки при плодах дуже короткі, 1—2 *мм* завд.; чашолистки 8—11 *мм* завд., жовтуваті; пелюстки 15—21 *мм* завд., 4—7 *мм* завш., яскравожовті. Стручки довгасті або довгасто-яйцевидні, 6—12 (15) *мм* завд., 2—3 *мм* завш., при основі закруглені, до верхівки звужені, білуваті від густого опушення з 2—3-роздільних волосків; перегородка (1) 1,5—2 *мм* завш.; стовпчик 6—11 (12) *мм* завд., часто довший за стручок, рідше трохи коротший, тонкуватий; лопаті приймочки широко розсунуті (на 1—2 *мм*); насінина 1—1,2 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., світлокоричнева. ☉. Цв. V—VIII.

— *S. sessiliflora* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) p.p., non *Erysimum sessiliflorum* Ait. Васильченко в Фл. СССР, VIII (1939) 129, p.p.

На річкових і приморських пісках у півд. районах Степу.

Л.З.-Л.С. На крайньому півдні по берегу Азовського моря звичайно. — **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Зах. Закавк. (окол. Новоросійська).

Загальне поширення. Південнопонтичний степовий ендем СРСР.

Примітка. На думку М. В. Клокова, *Syrenia sessiliflora* Ledeb. являє собою перенесений до цього роду *Erysimum sessiliflorum* Aiton (1812), а останній має синоніми: *Cheiranthus cornutus* Lam. (1790), *Ch. quadrangulus* L'Hérit. (1783) і, нарешті, *Ch. montanus* Pall. (1771); всі ці назви стосуються північно-середньоазіатського півпустинного та пустинного виду, який помилково визнають за *Syrenia siliculosa* (M.B.) Andrz., а слід його називати *S. montana* (Pall.) Klok. З *S. dolichostylos* Klok. він має мало спільного і досить чітко відрізняється також від *S. siliculosa* (M.B.) Andrz. Останній вид наводився неодноразово для УРСР, але, безперечно, помилково.

Рід 328. Жовтушник — **Erysimum** L.

L., Syst., ed. 1 (1735). Gen. pl., ed. 1, 98; Sp. pl., ed. 1 (1753) 660.

Чашолистки прямостоячі або відхилені, при основі часто мішковидні; пелюстки з нігтиками, суцільні, жовті, зав'язь сидяча; стовпчик помітний; приймочка коротка, 2-лопатева. Стручок лінійний, циліндричний, 4-гранний, кулястий або стиснутий з боків; насіння однорядне; зародок з плоскими сім'ядолями, спинкокорінцевий. Опушення з 2-роздільних галузистих волосків. Трави з суцільними листками.

З 127 видів, що заселяють Європу, Середземномор'я і помірну Азію, в УРСР 15.

Рослини мають глюкозид еризимин ($C_4H_7O_2$), який впливає на серце подібно до наперстянки (*Digitalis*).

---

1. Стручки циліндричні . . . . . 2.
— Стручки з поздовжніми ребрами . . . 3.
2. Стручки майже горизонтально відхилені . . . . . **(2). Ж. розчепірений — E. repandum** L.
— Стручки прямостоячі . . . . . **(15). Ж. білоцвітий — E. leucanthemum** (Steph.) Fedtsch.
3 (1). Всі листки сидячі; стручки з човникоподібними кілюватими стулками . . . . . **(1). Ж. загострений — E. cuspidatum** DC.
— Всі листки звужені при основі; стручки мають інший вигляд . . 4.
4. Волоски на листках 2-роздільні, іноді з домішкою 3-роздільних . . 5.
— Волоски на листках 3—5-роздільні . . . . . 7.
5. Стручки 20—40 *мм* завд., потовщені, майже чотирикутні, з тонким стовпчиком, 1,5—4,3 *мм* завд., на потовщеній квітконіжці, 2,5—5 *мм* завд. . . . . **(6). Ж. кринський — E. krynkense** Lavr.
— Стручки іншого вигляду . . . . . 6.
6. Стручки трохи горбочкуваті (від випнутого насіння), загострені в тонкий стовпчик, довжина якого трохи більша, ніж ширина стручка . . . . . **(5). Ж. крейдяний — E. cretaceum** Schmalh.
— Стручки рівні, з товстим стовпчиком, що звичайно трохи коротший, ніж ширина стручка . . . . . **(4). Ж. сіруватий — E. canescens** Roth.
7 (4). Стручки вкриті 2-роздільними волосками . . . 8.
— Стручки вкриті 4—5-роздільними волосками . . . . . 9.
8. Листки вкриті 3-роздільними волосками. Квітки золотистожовті. Чашолистки 6,5—9 *мм* завд,, пелюстки 10—20 *мм* завд., стручки 20—65 *мм* завд. . . . . **(12). Ж. панонський — E. pannonicum** Crantz.
— Листки вкриті зірчастими тонкими волосками. Квітки блідожовті; чашолистки 8,5—12 *мм* завд., пелюстки 18—22,5 *мм* завд. Стручки 40—90 *мм* завд. . . . . **(7). Ж. Віттмана — E. Wittmannii** Zaw.
9 (7). Стручки 4-гранні, численні, 50—85 *мм* завд. і 1,2—1,8 *мм* завш., вкриті зірчастими дрібними волосками, сірозелені, по гранях майже голі, зеленуваті. Пелюстки золотистожовті, 8—10 *мм* завд. . . . . **(11). Ж. угорський — E. hungaricum** Zapal.
— Ознаки інші . . . . . 10.
10. Квітконіжки під час цвітіння в 2—3 рази довші за чашечку . . . . . **(14). Ж. лакфіолевидний — E. cheiranthoides** L.
— Квітконіжки дорівнюють чашечці або коротші за неї . 11.
11. Стовпчик в 1,5—2 рази довший за ширину стручка . . . . . **(13). Ж. тонкостовпчиковий — E. leptostylum** DC.

— Стовпчик лише трохи довший за ширину стручка . . . 12.
12. Стручки на горизонтально відхилених ніжках . . . . . (3). **Ж. лісовий — E. silvaticum** M.B.
— Стручки прямостоячі . . . . . 13.
13. Стручки одноколірні, цілком вкриті волосками . . . . . 14.
— Стручки двоколірні: ребра їх майже голі, зелені, а грані сіропухнаті. Листки вкриті 4-роздільними, рідше 3-роздільними волосками з домішкою 4-роздільних волосків . . . . . (10). **Ж. Маршаллів — E. Marschallianum** Andrz.
14. Листки ланцетні, зубчасті. Стручки 3—5 *см* завд. . . . . (8). **Ж. прямий — E. strictum** G. M. Sch.
— Листки вузьколанцетні, звичайно суцільні або віддаленозубчасті. Стручки 2—3 (3,6) *см* завд. . . . . (9). **Ж. твердий — E. durum** Presl.

Секція 1. **Cuspidaria** DC. Стовпчик нитковидний, видовжений. Стручки сплюснуті, до обох кінців загострені, з тонкокілюватими стулками.

1211 (1). E. cuspidatum (M.B.) DC. — **Жовтушник загострений.** Стебла б.-м. численні, 15—50 *см* завв., розгалужені. Листки сіруваті від 3—4-роздільних волосків, яйцевидно-ланцетні, нижні — ліровидні, середні — гострозубчасті, верхні — сидячі, з вушками. Квітконіжки коротші за чашолистки; пелюстки жовті, 11—13 *мм* завд., з обернено-яйцевидною пластинкою. Стручки притиснуті до вісі суцвіття, 13—20 *мм* завд., сплюснуті з боків шва, з обох кінців загострені, білуваті від зірчастих волосків, але по кілях стулок зеленуваті. Стовпчик тонкий, 3—8 *мм* завд., з головчастою виїмчастою приймочкою. Насіння розміщене в 1 ряд.☉. Цв. VI—VII.

DC., Syst., II (1821) 493. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 73. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 127.

— *Cheiranthus cuspidatus* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 120; III, 443. — *Syrenia latifolia* Andrz. in Bess., Enum. (1821) 27, № 840. Kulcz. in Fl. polska, III, 170. — *Syrenia Biebersteinii* Andrz. in DC., Syst., II (1821) 493. — *Syrenia cuspidata* Reichenb., Fl. Germ. exscurs., III (1832) 989.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 854.

По кам'янистих місцях і вапняках. — В західному Лісостепу і Степу. Звичайно по Дністру від Кам'янця-Подільського до Дубосар (Шмальг.! та ін.).

З.Л.-С. Львівська обл.: Броди (Гербіх!). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Рихта по р. Жванчик (Косець). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Рогов.!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Кілійський рн, Вилкове (Зеленецький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Придністр., Бессараб., Причорн., Крим.; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Угорщина, Югославія, Греція, Болгарія, південь УРСР, Крим, Кавказ, Туреччина, Іран.

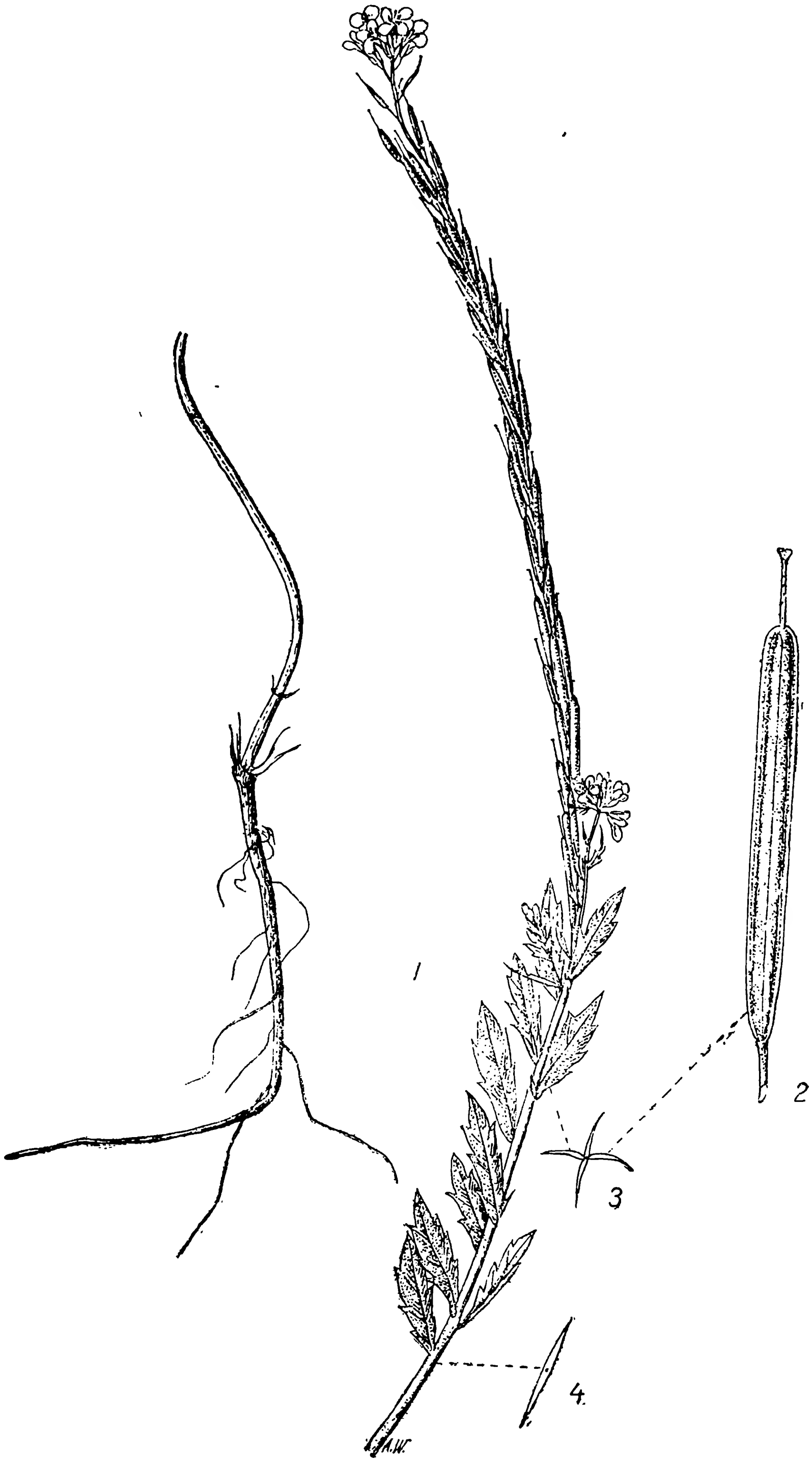

Рис. 52. *Жовтушник загострений — Erysimum cuspidatum* (M. B.) DC.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.); *3*, *4* — волоски (збільш.).

Господарське значення. Насіння містить 23,7% жирної олії з такими хімічними константами: йодне число 135,0, кислотне число 3,35 і число омилення 179,0.

Секція 2. **Erysimastrum** DC. Стовпчик короткий. Стручки 4-гранні або валькуваті, іноді трохи стиснуті.

1212 (2). E. repandum L. — **Жовтушник розчепірений.** Рослина зелена, опушена 2-роздільними волосками з домішкою 3-роздільних. Стебло розчепірено-галузисте, 10—45 *см* завв., нижні листки струговидні, стеблові — вузьколанцетні, виїмчасто-зубчасті. Пелюстки жовті, 7—10 *мм* завд., майже вдвоє перевищують чашолистки. Стручки 5—8 *см* завд., горизонтально відхилені, майже циліндричні, тупо-4-гранні, горбочкуваті, на товстих ніжках 2—5 *мм* завд., звужені в товстий носик 2—5 *мм* завд., з виразно виїмчастою приймочкою. Насінина руда, довгаста, дрібногорбочкувата, близько 1 *мм* завд. ⊙. Цв. IV—V.

L., Amoen. Acad., III (1764) 415. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 72. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 116.

— *E. comperianum* Czern. ex Turcz. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXVII, II (1854) 304.

По полях, перелогах, вздовж доріг. — Бур'ян звичайний на півдні, але іноді заноситься вздовж залізниць на північ.

П.П. Київська обл.: окол. Києва; Києво-Святошинський рн, Святошине (1907 р.), Осокорки (1906 р., Муравйов!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Городенка (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Кам'янець-Подільський (Панасюк); Смотрицький рн, Нігин; Волочиський рн. Волочиськ, Копачівка, Тарнорудка і Федірки; Віньковецький рн, Подолянське; Ярмолинці (Балковський). — Вінницька обл.: Крижопільський рн, Соколівка; Піщанський рн, Попелюхи. — **Л.Л.-С.** Харків (Клок.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Слов'яносербський рн, коло Черкаського (Черн.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайськ по Бугу (Шмальг.!). — Дніпропетровська обл.: П'ятихатський рн, Саксагань (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** На південь від лінії Запоріжжя — Сталіно звичайно. — **П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Тянь-Шан., Гірськ. Туркм., Арал-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа (півд.-схід. ч.), Балканський п-ів, СРСР (південь), Мала Азія, Іран, Кашмір.

Господарське значення. Насіння містить 27,5% жирної олії, придатної для їжі, освітлення і вироблення мила та фарб.

1213 (3). E. silvaticum M.B. — **Жовтушник лісовий.** Рослина зелена. Стебло пряме, галузисте, 50—150 *см* завв., як і листя, опушене 3—4-роздільними волосками. Нижні листки довгасті або довгасто-ланцетні, гострі, гостровиїмчасті, зубчасті, верхні — вузьколанцетні, до верхівки і до основи звужені. Квітконіжки довші за чашолистки або дорівнюють

Рис. 53. *Жовтушник лісовий — Erysimum silvaticum* **М. В.**

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід.

їм; пелюстки жовтооранжові, 10—12 *мм* завд. Стручки на горизонтальних, 5—10 *мм* завд. ніжках, горизонтальні або косо догори спрямовані, 2—5 *см* завд., з тонким стовпчиком, близько 2 *мм* завд., і 2-лопатевою приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

М.В., Fl. taur.-cauc., III (1819) 441. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 71. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 99. — *E. aureum* Черн., Консп., 6, № 133. Рогов., Обозр. (1869) 28, non **М.В.**

Між чагарниками, по лісах. — Зрідка в центр. і схід. ч. УРСР.

П.Л.-С. Київська обл.: Корсунь-Шевченківський (Шмальг.); Богуславський рн, Хохітва, Киданівка, Яцюки (!). — Кіровоградська обл.: Олександрія (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Августинович!). — Харківська обл.: окол. Харкова: Дергачі, Семенівка (1826 р., Черн.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Талієв, !!); Дебальцево (Акінф.!); Катиківський рн, коло ст. Розсипної; Чистяківська мр, лісгосп „Глухівський“ (!!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.!); Ровеньківський рн, Ровеньки (!!), Провалля (!!) — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Гроссг.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Рогов.!); Нехворощанський рн, по р. Орелі, Маячка (Акінф.). — Дніпропетровська обл.: Котовка, Дніпродзержинськ (Шмальг!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва, за Солонихою (Федосєєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

1214 (4). E. canescens Roth. — **Жовтушник сіруватий.** Рослина сірувата від опушення з 2-роздільних волосків. Стебла поодинокі або по кілька, розгалужені, 30—90 *см* завв. Листки довгасті або лінійні, звичайно цілокраї, нижні — тупі, поступово звужені в черешок, що коротший, ніж пластинка, або дорівнює їй; решта листків сидячі, коротко загострені, 2—8 *см* завд. і 1,5—9 *мм* завш. Квітки в гронах, спочатку нитковидних, які потім видовжуються до 15—30 *см*; пелюстки жовті, 10—14 *мм* завд., майже вдвоє довші за чашолистки; квітконіжки 3,5 *мм* завд. Стручки 4-гранні, косо догори спрямовані, сіруваті від розгалужених волосків, по ребрах зеленуваті, 4—9 *см* завд., з коротким стовпчиком 1,5—2 *мм* завд. і 2-лопатевою приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

Roth, Catalecta bot., I (1797) 76. Шмальг., Фл. Ср и Ю. Р., I, 72. Kulcz. in Fl. polska, III, 167. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 118.

— *E. Andrzejovskianum* Bess., Enum., I (1822) 27, № 838. Черн., Консп., 7, № 136. — *E. rhaeticum* Rogow., Обозр. (1869) 28 non DC.

По степах, схилах, відслоненнях різних порід; майже по всій УРСР. — Зрідка в Поліссі, звичайно в Лісостепу та Степу. Відсутня в **П.С.**

П.П. Житомирська обл.: Коростишівський рн, Коростишів (Совинський), Козіївка (Совинський). — Київська обл.: окол. Києва (Рогов., Шмальг.), Ірпінь (Клок!). — **З.Л.-С.** Найбільш західні місцезнаходження. — Тернопільська обл.: Скалатський рн, Остапове в Медоборах (Блонський);

Заліщики (Блонський). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Хрещатик (Кочвара). — Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець (Блонський!); на сході звичайно. — **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (схід), Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, СРСР, Монголія.

Цей вид утворює гібриди з іншими видами; з них в УРСР відзначені:

а) **1214 (4) × 1222 (12). E. canescens** Roth. × **E. pannonicum** Crantz. — **Жовтушник сіруватий × Жовтушник панонський.** Висока рослина. Листки покриті 2—3-роздільними волосками. Квітконіжки майже дорівнюють чашолисткам або коротші за них. Квітки золотисто-жовті; пластинки пелюсток оберненояйцевидні. Стовпчик звичайно коротший за ширину стручка; насіння часто нечисленне і не досить розвинене.

Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 44; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 72.

— *E. exaltatum* Andrz. in Bess., Enum. (1822) 71, № 1554. Ledeb., Fl. Ross., I, 44. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I, 12. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 72.

Зрідка.

П.Л.-С. Київська обл.: Умань. — Одеська обл.: Саврань (Андрж.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Шмальг.!). — Харківська обл.: Харків, Карачівка (Наливайко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка, Кобеляки (Рогов.!). — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (1848 р., Черн.!).

Примітка. *E. exaltatum* Andrz. наводиться різними авторами (Кульч., Шафер, Запалович, Кочвара, Реман, Блоцький та ін.) для багатьох місць в **З.Л.-С.** — в Тернопільській і Станіславській обл. Мабуть, більша частина вказівок стосується *E. canescens* Roth.

б) **1214 (4) × 1222 (12). E. canescens** Roth. × **E. pannonicum** Crantz. — **Жовтушник сіруватий × Жовтушник панонський.** На листках 3-роздільні волоски. Квітки, стовпчик, приймочка, як у *E. canescens*.

Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., (1886) 44; Фл. Ср и Ю. Р., I, 72.

— *E. campestre* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 12. Монтр., Сп. раст. Киевск. учеб. окр., 677.

Зрідка в півд.-зах. ч. УРСР.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Староушицький рн, Студениця. — Одеська обл.: Котовськ (Рябков). — **П.З.С.** Одеська обл.: Іванівський рн, Ново-Миколаївка по р. Куяльнику (Рябков.!). — Херсонська обл.: Херсон, зрідка (1876 р., Рябков!).

1214 (4) × 1225 (15). E. canescens Roth. × **E. leucanthemum** (Steph.) B. Fedtsch. — **Жовтушник сіруватий × Жовтушник білоцвітий.**

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Авдіївський рн, окол. ст. Ясинуватої, коло Григорівки, цілина з виходами вапняків (!!).

1215 (5). E. cretaceum (Rupr.) Schmalh. — **Жовтушник крейдяний.** Вся рослина білувата від притиснутого опушення з 2- і 3-роздільних волосків. Стебло в нижній частині розгалужене, 20—50 *см* завв., листки майже лінійні, цілокраї. Квітки досить великі. Квітконіжки тонкі, однакової довжини з чашолистками. Пелюстки 20—25 *мм* завд., з нігтиками, що перевищують чашолистки, і з округло-оберненояйцевидними пластинками. Стручки прямостоячі, 2—7 *см* завд., трохи зігнуті, дещо стиснуті з боку стулок, 4-гранні, трохи горбочкуваті від насіння, що випинається, з тонким стовпчиком, довжина якого трохи більша за ширину стручка; приймочка виїмчаста. Насінина має на 1 кінці ложечкоподібний напівпрозорий придаток. ♃. Цв. VII—VIII.

Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 72. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 113. — *Erysimastrum cretaceum* Rupr., Pl. cauc., I (1869) 75. — *Erysimum tanaicens* Andrz. in sched. — *Erysimum leptostylum* Czern., Консп. (1859) № 129, non DC.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2003!

По крейдяних відслоненнях. У нас тільки в басейні Дінця.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка на Дінці (Клок.!, !!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: по р. Осколу; Дворічанський рн, Дворічна (Талієв!, Краснов!, Клок., !!), Кам'янка (Талієв). — Ворошиловградська обл.: по р. Красній: Покровське, Нижня Дуванка (Клок.!, !!); Біловодський рн, по р. Деркулу: Біловодськ, Городище (Черн., Талієв!, !!); по р. Айдару: Бутківка Старобільського рну. — Дмитрівка Ново-Айдарського рну (Ширяєв); Ново-Псковський рн, Осинівка (Талієв!); по ріках Євсугу, Камінній (Талієв!, Ширяєв, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон. і Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем басейну Дону.

1216 (6). E. krynkense Lavr. — **Жовтушник кринський.** Стебла поодинокі, прямі, 40—72 *см* завв., вгорі часто розгалужені. Листки вузьколінійні, цілокраї, вкриті 2—3-роздільними волосками. Чашечка 6—9,5 *мм* завд., пелюстки 12—17 *мм* завд. Стручки 20—40 *мм* завд., прямостоячі, потовщені, майже чотирикутні, з довгеньким (1,5—4,5 *мм*) стовпчиком. ☉. Цв. VII—VIII.

Лавренко в Укр. бот. журн., III (1926) 20; Index Sem. Hort. Bot. Charjk. (1926) 7. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 113.

По крейдяних відслоненнях.

Рис. 54. *Жовтушник крейдяний — Erysimum cretaceum* (Rupr.) Schmalh.

1 — загальний вигляд; *2* — волоски (збільш.); *3* — плід (збільш.).

Рис. 55. *Жовтушник кринський — Erysimum krynkense* Lavr.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.); *3* — волоски (збільш.).

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Білоярівка, у гирлі яру, 27. VIII 1928 р. Лавр.!; 24. VIII 1939 (+!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем південного сходу УРСР.

1217 (7). E. Wittmannii Zaw. — **Жовтушник Віттмана.** Рослина 15—40 *см* завв., часто одностебла; стебло просте, потовщене, прямостояче, гранисте, опушене 2-роздільними волосками, коло середини з домішкою тонких притиснутих волосків, листки ланцетні, частіше вузько- або лінійно-ланцетні, часто видовжені, вкриті зірчастими тонкими волосками; нижні листки зібрані в густу розетку і разом із нижніми стебловими листками звужені в черешок, струговидно-пірчасто-роздільні, з верхніми частками вужчими, виїмчасто-зубчастими; середні й верхні листки віддалено виїмчасто- або широко-виїмчасто-зубчасті. Квітконіжки прямостоячі, при плодах 4—7 *мм* завд., товстіші за стручок; чашолистки нерівні, 8,5—12 *мм* завд., вкриті вилчастими, дрібними, розсіяними, зірчастими волосками, внутрішні — 1,6—2 *мм* завш., лінійно-клиновидні, вгорі кілювато-горбочкуваті, зовнішні — 2,5—3,2 *мм* завш., ланцетні, при основі мішковидні, коло верхівки здебільшого трохи горбочкуваті. Пелюстки сірчаножовті 18—22,5 *мм* завд., пластинка 6—8 *мм* завд., яйцевидна, овальна або півкругла і відразу або майже відразу звужена в нігтик, при основі з вилчастими волосками або майже гола; пиляки 2,5—4,2 *мм* завд. Стручки чотирикутні, 40—75 *мм*, іноді до 80—90 *мм* завд., рідше коротші, 1,2—1,5 *мм* завш., двоколірні, з сірими від опушення дрібними вилчастими волосками гранями і майже голими зеленуватими ребрами; стовпчик дуже короткий, потовщений, приймочка то головчаста, то лопатева; насінина видовжена, трохи борошниста, вгорі з криловидним придатком, 1,7—2,5 *мм* завд. ☉, ♃ . Цв. V—VII.

Zawadski, Enum. pl. Galic et Bukov. (1835) 194. Schur, Enum. pl. Transs., 56. Kulcz. in Fl. polska, III, 167. Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejęt., ser. III, 13 (1913).

— *E. Wahlenbergii* Simk., Enum. fl. Transs., p. 85.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 3264! Fl. polon. exsicc. (!) Rośliny Polskie, № 640!

По вапняках у Карпатських горах зрідка.

К.Л. Чорний діл у верхів'ях рік Серет і Черемош на вис. 1350—1480 *м* (Запал.). — Закарпатська обл.: (Домін).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Карпати: Пеніни, Татри Більські, Буковинські Карпати. Ендем Карпат.

Примітка. Вказано було помилково Кочварою на підставі зборів Вільчинського для Поділля. — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Рогатин, на Чортовій горі.

1218 (8). E. strictum Gaertn.-Mey-Scherb. — **Жовтушник прямий.** Стебло прямостояче, 30—80 *см* завв., часто вгорі дуже роз-

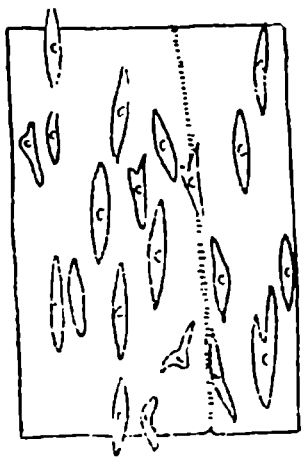

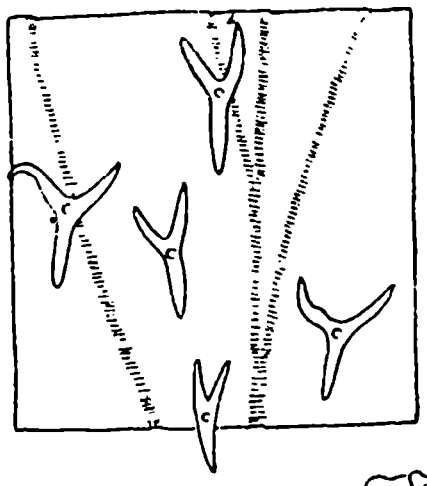

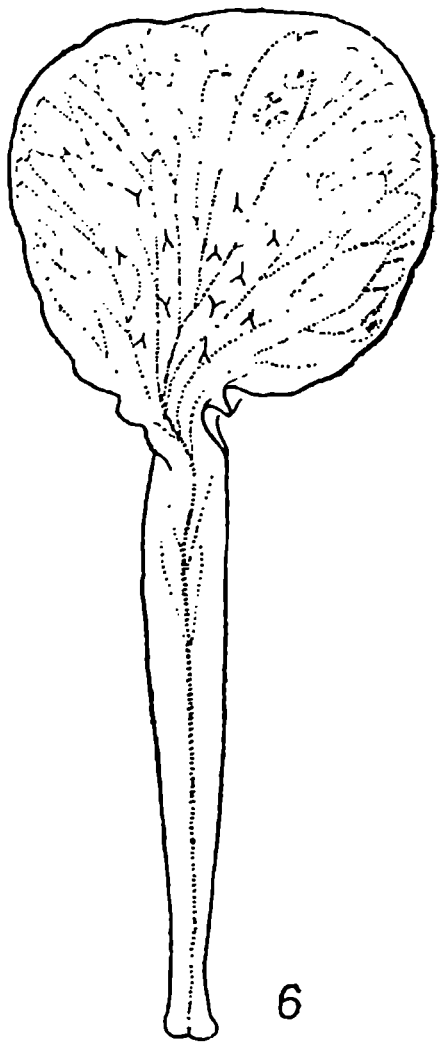

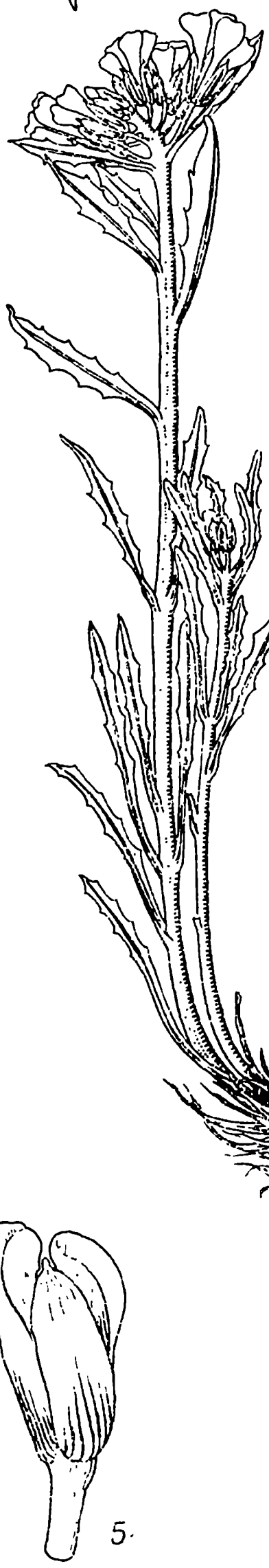

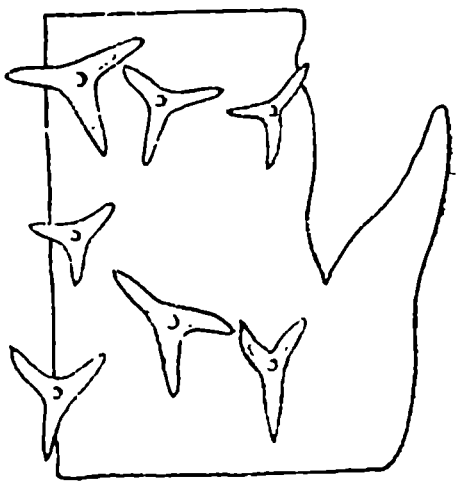

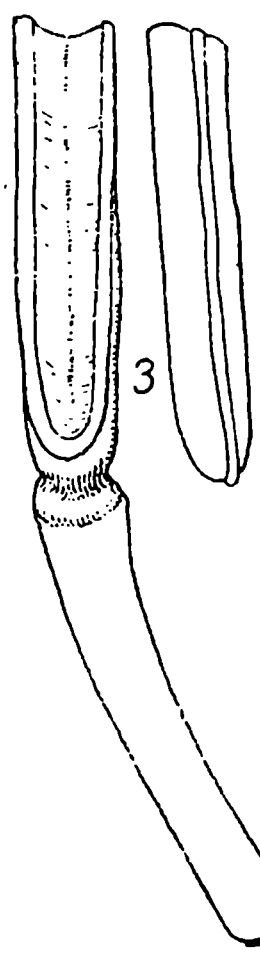

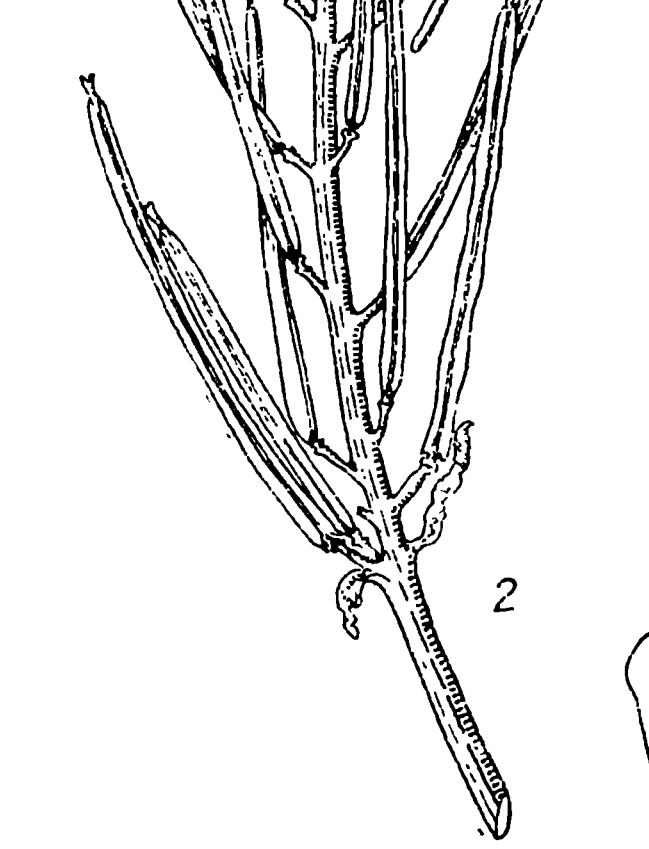

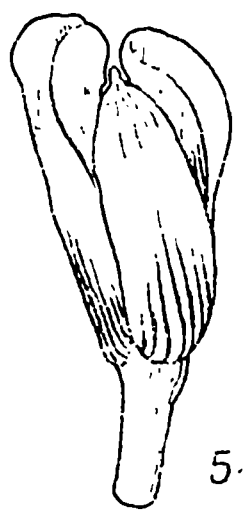

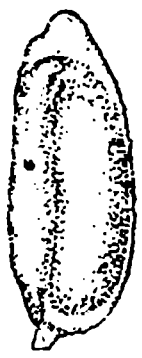

Рис. 56. *Жовтушник Віттмана — Erysimum Wittmannii* Z a w.

1 — квітуча рослина; *2* — гілочка з плодами; *3* — стручок (збільш.); *4* — насінина (збільш.); *5* — квіткова брунька (збільш.); *6* — пелюстка (збільш.); *7* — волоски з зовнішнього боку пелюстки (збільш.); *8* — чашолисток (збільш.); *9* — волоски з чашечки (збільш.); *10* — волоски з листка (збільш.).

галужене, вкрите притиснутими 3—4-роздільними волосками; листки шорсткі від 3-роздільних волосків, нижні — з черешками, довгасто-лопатковидні або лінійно-довгасті, зубчасті, тупі, з насадженим вістрям; верхні листки сидячі, довгасто- або лінійно-ланцетні, гострі. Квітконіжки такої довжини, як і чашечка; пелюстки блідожовті, 6—10 *мм* завд., з клиновидно-оберненояйцевидною пластинкою. Стручки прямостоячі, 30—50 *мм* завд., в багато разів довші за квітконіжки, одноколірні, з усіх боків вкриті зірчастими волосками. ☉, 4. Цв. V—VII.

Gaertn.-Mey-Scherb., Fl. Wett., 2 (1800) 451. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 101.

— *Erysimum hieracifolium* L. var. *strictum*, p.p. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 43; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 70.

— *Erysimum virgatum* Roth, Catagect., fasc., (1797) 75. DC., Prodr., I, 191.

По схилах горбів, чагарниках, як бур'ян вздовж шляхів, канав та по інших засмічених місцях. — Звичайно в Лісостепу, зрідка в Поліссі і Степу.

П.П. Житомир (Пач.!); Київ (Семенкевич!). — **З.Л.С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** Звичайно в півн., схід. і серед. ч. до лінії Дніпропетровськ—Сталіно. — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Кутейникове (Лавр.!, Талієв). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.). Вказана для Одеси (Пач. у Шестерикова), але вказівки ці потребують підтвердження.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Західна Європа (півн. і серед. ч.), УРСР.

Господарське значення. Рослина містить глюкозид, ідентичний синапіну; наявність його навіть в малих дозах смертельна для гусей. Варлахів вважає, що активність цього глюкозиду вища, ніж активність інших глюкозидів.

Примітка. Рослину цю важко відрізнити від *E. Marschallianum* Andrz.; через це багато авторів поєднують ці 2 види в 1 — *E. hieracifolium* L. Деякі автори відокремлюють ще *E. virgatum* Reichenb. з цілокраїми листками, але ця ознака недостатня для виділення окремого виду. Ареал *E. strictum* Gaertn. не досить ще вивчений.

1219 (9). E. durum Presl. — **Жовтушник твердий.** Стебла поодинокі, прямостоячі, 25—100 *см* завв., гранисті, прості або нерідко вгорі розгалужені, опушені 2-роздільними волосками, близько середини з домішкою тонких притиснутих волосків; листки сіруватозелені, здебільшого скупчені, б.-м. густо опушені зірчастими тонкими притиснутими волосками, віддалено-зубчасті або іноді цілокраї, нижні листки лінійно-довгасті, звужені в черешок, верхні — сидячі, вузько- або лінійно-ланцетні. Квітконіжки 2,5—4,5 (6) *мм* завд.; чашолистки вкриті дрібними зірчастими волосками, 4—4,5 (5) *мм* завд., рідше коротші, неоднакові; внутрішні — 0,8—1,2 *мм* завш., лінійно-клиновидні, при верхівці кілювато-

опуклі, зовнішні — 1,2—1,5 *мм* завш., довгасті або ланцетні, при основі трохи мішковидні; пелюстки сірчаножовті, 6—8 (8,5) *мм* завд.; їх пластинка 1,2—2 (2,6) *мм* завш., довгаста або оберненояйцевидно-клиновидна, звужена в довгий нігтик; пиляки 1,2 *мм*, частіше 1,5 *мм* завд. Стручки чотирикутні, 20—32 (30) *мм* завд., 1 *мм* завш., вкриті дрібними зірчастими волосками, світлозеленуваті, одноколірні, прямостоячі, притиснуті до вісі суцвіття разом із товстішими за них квітконіжками. Стовпчик товстий, 0,5—1 *мм* завд.; приймочка головчаста, з виїмкою; насінина овальна або довгаста, 1,2—1,5 (1,7) *мм* завд., з клиновидним придатком. ☉. Цв. V—VI.

Presl, Delic. Prag. (1822) 226. Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejęt., Ser. III, t. 13 B (1913) 47 № 1129. Kulcz. in Fl. polska, III, 165.

По степових схилах та відслоненнях (вапняках), тільки в зах. ч. Лісостепу.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Ярина коло Львова (Кульчинський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Золотопотіцький рн, Яблунівка (Слендзінський); Гримайлівський рн, Раштівці в Медоборах (Шафер); Борщівський рн, Більче-Золоте, Борщів (Блонський); Товстенський рн, Устечко (Слендзінський). — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Тлумач, Локітка (Кульчинський), Палагичі (Кочвара); Долина (Кочвара); Галич (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Середня і Південна Європа, УРСР.

1220 (10). E. Marschallianum Andrz. — **Жовтушник Маршаллів.** Зелена або сірувата від опушення рослина. Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., прості або вгорі розгалужені. Листки вкриті здебільшого 4- рідше 3-роздільними зірчастими волосками; нижні листки довгасто-лопатковидні або довгасті, звужені в черешок, тупі, зубчасті; верхні — лінійно-довгасті або лінійно-ланцетні, загострені. Квітконіжки звичайно коротші за чашолистки або дорівнюють їм; пелюстки блідожовті, 8—10 *мм* завд. Стручки прямостоячі, двоколірні, ребра їх майже голі, зелені, а грані сірі, пухнаті. Стовпчик коротший за ширину стручка. Приймочка трохи 2-лопатева. ☉. Цв. $^2/_2$ V—VIII.

Andrz. in M.B., Fl. taur-cauc., III (1819) 441. Н. Буш. в Фл. СССР, VIII, 100. — *E. hieracifolium* L. c. *Marschallianum* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 43; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 70.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1503!

По схилах, відслоненнях різних порід, перелогах, узліссях, чагарниках, рідше як бур'ян у посівах. — В Лісостепу, рідше на півночі Степу.

П.П. Зрідка. Київ (Рогов.!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовськ (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Зрідка в півд.-схід. ч. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Хорол (Рогов.). — Сумська обл.: Штепівський рн, Грунь (Ширяєв). — Харківська обл.: окол. Харкова і на схід від нього нерідко (Наливайко!, !!). — **Д.Л.-С.**

Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** На північ від Дінця звичайно. — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Сидоров). — Сталінська обл.: Тельманівський рн, по р. Кальміусу, Ігнатівка; Старо-Бешеве (Клок.!, !!); Волноваський рн, Степанівка (Сидоров). — **П.З.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке на Дніпрі (Кукуш.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Комишеваський рн, Тарасівка (Кукуш!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Волз.-Кам., Заволз.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Сир.-Дар., Тянь-Шан., Пам.-Ал.; Далек. Схід; Камчат.; Уссур. (занесено).

Загальне поширення. Середня Європа, Монголія, Гімалаї.

1221 (11). E. hungaricum Zapal. — **Жовтушник угорський.** Рослина висока, зелена, при основі часто з неплідними гонами, що закінчуються розеткою листя. Стебла в кількості 1—5, прямостоячі, 65—125 *см* завв., міцні, при основі іноді до 7,5 *мм* діам., гранисті, вкриті 2-роздільними волосками. Стебла прості або рідше при основі суцвіття трохи розгалужені; листки тонкі (особливо живі), зелені, вкриті досить густо зірчастими і вилчастими притиснутими волосками, віддалено-великозубчасті з майже суцільними зубцями, деякі нижні листки звужені у вузький черешок, найнижчі зібрані в розетку; верхні листки сидячі, видовжено ланцетні або ланцетні, до 22 *мм* завш., загострені, нерідко з улисненими гонами в пазухах. Чашолистки вкриті зірчастими дрібними волосками, 5,5—6 *мм* завд., неоднакові: внутрішні — 1—1,3 *мм* завш., лінійні або ланцетні, клиновидні, вгорі капюшоновидні і гребінчасто-горбочкуваті, зовнішні — 1,6—2 *мм* завш., довгасто-ланцетні, при основі трохи мішковидні; пелюстки золотистожовті, 8—10,5 *мм* завд., пластинка їх 3,2—3,5 *мм* завш., широкояйцевидна, до основи поступово звужена в довгий нігтик; пиляки 1,7—2 *мм* завд. Стручки численні, чотирикутні, 50—85 *мм* завд. і 1,2—1,8 *мм* завш., двоколірні, по гранях вкриті зірчастими дрібними волосками, сірозелені, по ребрах голуваті, темнозелені; квітконіжки при плодах товстіші за стручки, 5,5—8 (10) *мм* завд., іноді дугоподібні, висхідні або прямостоячі. Стовпчик потовщений, 1,5—2 *мм* завд. і близько 0,5 *мм* завш., приймочка 2-лопатева, з лопатями, які розходяться або розміщені горизонтально; насінина видовжена, малоборошниста, вгорі з криловидним придатком, 2—2,5 *мм* завд. ☉. Цв. V—VI.

Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejęt., ser. III, t. 13 B (1913) 46. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 165, 1125.

По вапнякових скелях в горах Чивчинських та Карпатах Буковинських. В УРСР не виявлений, але росте на румунській території, недалеко від нашого кордону — в Лостуні на вис. 1600 *м* (Запалович).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати (?).
Загальне поширення. Карпати.

1222 (12). E. pannonicum Crantz. — **Жовтушник панонський.** Вся рослина опушена: стебло і квітконіжки вкриті 2-роздільними притиснутими волосками, листя і чашолистки — 3-роздільними, а стручки 2-роздільними волосками з домішкою 3- і 4-роздільних. Стебла прямостоячі, 20—100 *см* завв., гранисті, вгорі розгалужені; листки довгасті або ланцетні, 2—6 *см* завд., 3—15 *мм* завш., по краях з негустими великими і гострими зубцями; нижні листки тупуваті і звужені в короткий черешок, середні й верхні — сидячі, загострені. Квітки великі, яскраво-жовті, запашні, на квітконіжках 2—4 *мм* завд., видовжених біля плодів до 6—10 *мм*; суцвіття спочатку щитковидне, потім гроновидне, видовжується до 8—15 *см* і більше; пелюстки 13—16 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш., з майже округлою пластинкою, яка вдвоє коротша за лінійний нігтик, що дорівнює чашечці. Стручки 4-гранні, по гранях сіруваті від густого опушення з притиснутих волосків, а по ребрах майже голі, зелену ваті, разом з квітконіжками трохи відхилені, косо догори спрямовані, 4—6 *см* завд. і близько 1 *мм* завш., з стовпчиком 1,5—2 *мм* завд. і 2-лопатевою приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

Crantz, Stirp. Austr., ed. 1 (1762) 30, ed. 2 (1769) 28. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 99.

— *Erysimum odoratum* Ehrh., Beitr., VII (1792) 157. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 72.

По схилах і чагарниках. — В Лісостепу.

З.Л.-С. Звичайно. — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичів (Єлін). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Рогов.) — Полтавська обл.: Лубни (Шмальг.!). — Харківська обл.: Харків і його окол. (Наливайко, Волоховська); Чугуївський рн, окол. Чугуєва, Кочеток (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Граффі); Амвросіївський рн, Білоярівка, по р. Кринці (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон.; Зах. Сибір: Ірт. Вказана для окол. Семипалатинська, мабуть, помилково.

Загальне поширення. Східна Європа (серед. і півд. ч.), Польща, Румунія, СРСР, Західний Тібет і Кашмір.

Господарське значення. За Ролловим, вся рослина дає добрий дубильний луг.

E. grandiflorum М.В. Маковецький помилково наводить для **З.Л.-С.** замість *M. pannonicum* Crantz. Маршалл-Біберштейн, Fl. taur.-cauc., 3, 441 вказує помилково для Харкова.

1223 (13). E. leptostylum DC. — **Жовтушник тонкостовпчиковий.** Стебло вкрите 2-роздільними, а листя і стручки — зірчастими волосками. Стебло галузисте, 30—100 *см* завв. Листки вузько-ланцетні, віддалено-пилчасто-зубчасті. Квітконіжки коротші за чашолистки; пелюстки яскраво-жовті, 13—16 *мм* завд., з оберненояйцевидною пластинкою. Стручки

3—4 *см* завд., на товстуватій ніжці, догори спрямовані, трохи стиснуті з боку швів, з поздовжнім кілем на стулках, з тонким стовпчиком 2 *мм* завд. і головчастою 2-лопатевою приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

DC., Syst., II (1821) 494; Prodr., I, p. 197. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 45; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 73.

По степових схилах, зрідка на півдні.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов (Шмальг.!, Клок!). — Запорізька обл.: Оріхівський рн, Данилівка (Ганчур.!). — Вказівки для **Л.Л.-С.** (Черн.) і **Д.Л.-С.** (Акінф., Талієв та ін.) помилкові, замість *E. cretaceum* Schmalh.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

1224 (14). E. cheiranthoides L. — **Жовтушник лакфіолевидний.** Стебло галузисте, рідше просте, 30—80 *см* завв. Листки довгасто-ланцетні, загострені, віддаленозубчасті, з рідкими 3-роздільними волосками. Квітконіжки в 2—3 рази довші за чашолистки, після цвітіння відхилені; пелюстки жовті, 5 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки. Стручки 2—4 *см* завд., на відхилених, довгих (близько 1 *см* завд.) ніжках, прямостоячі або відхилені, виразно 4-гранні, з коротким стовпчиком і трохи виїмчастою приймочкою. ⊙. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 661. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 71. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 108. Kulcz. in Fl. polska, III, 164.
— *Sisymbrium cheiranthoides* Eat. et Wright., N. Am. Bot., 8 (1840) 429.

По забур'янених місцях, полях, біля жител. — Звичайно майже по всій УРСР, немає тільки в **П.С.**, на півдні **Л.З.-Л.С.** і в Карпатах.

Var. foliosum Zing. Стебло густо вкрите великим і широкчм листям.

В. Цінгер, Сборник сведений о флоре Средней России (1885) 89.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Солонцівка (Паршина!), Рогань (Черн.!); Валки (Горницький!); Зміїв (Ролл!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Чернелеве (Ширяєв). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Черн.!).

Var. nanum Zing. Карликова форма з простим низьким стеблом до 2,5 *см* завв. і суцвіттям з 1—5 квіток.

В. Цінгер, Сборник сведений о флоре Средней России (1885) 88.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1458!

П.П. Зрідка. Київ (1903 р. Лоначевський!).

Поширення виду по СРСР. По всьому СРСР, крім Криму та Прикаспійських районів.

Загальне поширення. Помірна зона Північної півкулі.

Господарське значення. Варлахів вважає, що „активність сердечного алкалоїда цієї рослини перевищує інші сердечні глюкозиди, крім насіння строфанту“.

Насіння містить 42,72% жирної олії з йодним числом 142,4. Цією рослиною іноді отруюються коні, рогата худоба, вівці й свині.

1225 (15). E. leucanthemum (Steph.) B. Fedtsch. — **Жовтушник білоцвітий.** Стебло прямостояче, 10—50 *см* завв., галузисте, вкрите притиснутими 2-роздільними волосками. Листя сірувате від досить густого опушення з 2-роздільних або частіше 3-роздільних волосків. Прикореневі й найнижчі стеблові листки швидко опадають, довгасті, струговидно-розсічені, з трикутними частками або зубчасті, 2—3 *см* завд., 3—5 *мм* завш., на черешках, що майже дорівнюють пластинці або трохи довші за неї; інші стеблові листки сидячі, лінійні, майже цілокраї, 2—5 *см* завд. і 2—3 *мм* завш. Квітконіжки короткі, під час цвітіння 2—3 *мм* завд., при плодах досягають 4—5 *мм*, пелюстки 8—11 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., блідожовті, оберненояйцевидні, тупі або трохи виїмчасті, раптом звужені в нігтик, який майже вдвоє довший за пластинку. Стручки прямостоячі, притиснуті до вісі суцвіття або тільки трохи відхилені, 2—3,5 *см* завд., 0,75—1 *мм* завш., майже на таких же товстих квітконіжках, циліндричні, з маловиступаючою серединною жилкою на стулках; стовпчик короткий, близько $^2/_3$ *мм* завд.; приймочка трохи виїмчаста. ☉. Цв. V—VI.

Б. Федченко, Фл. Зап. Тянь-Шаня (1905) № 154. Consp. Fl. Turkest. (1906) 70, № 370. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 116.

— *Erysimum versicolor* Andrz. in DC., Prodr., I (1824) 198. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 73. Kulcz. in Fl. polska, III, 167.

— *Erysimastrum leucanthemum* Rupr., Fl. cauc. (1869) 75. — *Cheiranthus leucanthemus* Steph. in Willd., Sp. pl., III (1800) 521. — *Cheiranthus versicolor* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 119.

По степах, степових і кам'янистих схилах, сухих солонцях зрідка.

П.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Старо-Костянтинівський рн, Весела (Андрж.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Сталінський рн, Ново-Подільськ (Пач.!). — Одеська обл.: коло Первомайська (Рогов.). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Деркульський степ (Танфільєв!). — Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, Новий Комар, 1927 р. (!); Селидівський рн, Войкове, 1928 р. (!). — **П.З.С.** Миколаїв (Андрж.). — **П.С.** Херсонська обл.: Сиваський рн, Ново-Михайлівка, о-в Чурюк (Левіна!).

До цього виду треба віднести *E. leptophyllum,* наведений Рябковим для Херсонської обл. (Кам'янка — Костянтинівка).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Киз.-Кум., Пам.-Ал.

Загальне поширення. СРСР, Джунгарія, Іран, Мала Азія.

E. crepidifolium Reichenb. Вказано помилково Пачоським для Тернопільської обл. (Заліщики). Росте в Західній Європі.

Триба **3. Arabideae** (Hayek, p.p.) Kotov.

Опушення з простих волосків, рідко галузистих, або волосків немає. Плід — лінійний стручок або різно побудований стручечок. Серединні і бокові залозки здебільшого розвинені і часто сполучені в 1 коло, тільки у деяких підтриб серединні залозки відсутні. Гінофор відсутній. Приймочка 2-лопатева.

Підтриба **I. Cardamininae** Hayek

Плід розкритий, часто з плюскими стулками. Серединні і бокові залозки розвинені; дуже рідко серединні залозки відсутні. Волоски здебільшого прості.

Рід **329. Суріпиця — Barbarea** Beckm.

Beckmann, Laxic. Bot. (1801) 33. R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 109.

Чашолистки відхилені; пелюстки жовті, з нігтиками; зав'язь сидяча, з коротким стовпчиком і 2-лопатевою приймочкою. Стручок довгий, циліндрично-4-гранний, з дуже опуклими стулками. Насіння розміщене в 1 ряд. Дворічні або багаторічні трави з ліровидними листками.

З 15 видів, що ростуть в Європі, помірній Азії, Північній і Південній Америці, в УРСР 3.

---

1. Стручки притиснуті до вісі суцвіття, прямостоячі і прямі; пелюстки трохи перевищують чашолистки . . . . . **(1). С. пряма — B. stricta** Andrz.
— Стручки відхилені, зігнуті; пелюстки вдвоє довші за чашолистки . 2.
2. Недозрілі стручки прямостоячі, дозрілі відхилені від осі суцвіття, 15—20 *мм* завд. . . . . **(2). С. звичайна — B. vulgaris** R. Br.
— Стручки вже замолоду зігнуті і відхилені від осі суцвіття, дозрілі — 25—30 *мм* завд. . . . . **(3). С. дуговидна — B. arcuata** (Opiz) Reichenb.

1226 (1). B. stricta Andrz. — **Суріпиця пряма.** Вся рослина гола. Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., борозенчасті, у верхній частині розгалужені. Нижні листки на довгих черешках, ліровидні, з великою, овальною, виїмчасто-зарубчастою верхівковою часткою і дуже дрібними овальними або трикутними, іноді ледве помітними боковими частками; середні і верхні листки сидячі, стеблообгортні і виїмчасто-великозубчасті. Пелюстки ±4 *мм* завд., блідожовті, майже вдвоє перевищують чашечку. Плодючі грона дуже густі. Стручки численні, 20—35 *мм* завд., прямостоячі, притиснуті до квітконоса, на ніжках 2,5—5 *мм* завд. Насіння буре. ☉. Цв. V—VI.

Andrz. in Bess., Enum. (1822) 72, № 1558. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 55. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 131.

Рис. 57. *Суріпиця пряма — Barbarea stricta* Andrz.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — гілочка з плодами; *3* — плід (збільш.).

— *B. vulgaris β. stricta* Regel, Plant. Raddeanae (1861) 155.
Видані зразки: Fl. polon. exs., № 706!

По торфових луках, болотах, у вільшняках. — Переважно в Поліссі і Лісостепу, дуже рідко в Степу.

З.П. Звичайно. — Ровенська обл.: Дубровиця (Пач.); Мізоч (Реман). — Волинська обл.: Устилуг (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Андрж.); Чорнобиль (Шмальг.!). — **Л.П.** Досить звичайно. — Чернігівська обл.: Чернігів (Рогов., Шмальг.!); Ріпкинський рн, Кам'янка; Любецький рн, Радуль; Добрянський рн, Яриловичі (Пач.!); Ніжин (Талієв!); Городнянський рн, Камка (Пач.!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Демшин (Маковецький). — Вінницька обл.: Ольгопіль. — Одеська обл.: Котовськ (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Канів (Рогов.!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище по Дніпру (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Досить звичайна. — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: Полтава; Лохвиця; Лубни; Котелевський рн, Рублівка (Наумов). — Харківська обл.: Харків, Мерефа; Зміївський рн, Бірки (!!). — **Л.З. Л.С.** Харківська обл.: по р. Осколу, Дворічна і Куп'янськ (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна, по Дінцю (Клок.!, Лавр.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Троїцьке і Яськи по Дністру (Пач.!); окол. Одеси (Шестериков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Придністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Прибалх., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, СРСР, Західне Середземномор'я, Балкани.

1227 (2). B. vulgaris R. Br. — **Суріпиця звичайна.** Стебла голі, вгорі розгалужені, 40—90 *см* завв., листки ліровидно-пірчасті, прикореневі і нижні стеблові — на черешках, з 2—4 довгастими боковими частками і великою, при основі серцевидною, тупо виїмчасто-зубчастою верхівковою часткою; верхні стеблові листки сидячі, довгасті або оберненояйцевидні. Пелюстки жовті, 5—7 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки. Стручки 15—30 *мм* завд., спочатку прямостоячі, пізніше — відхилені на ніжках 3—4 *мм* завд. Насінина овальна, 1,2—1,5 *мм* завд., близько 1 *мм* завш., сіруватокоричнева, трохи блискуча. ⊙, ⊙. Цв. IV—V.

R. Br., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 119. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I. 54. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 139.
— *Erysimum barbarea* L., Sp. pl. (1763) 922.

По луках, схилах, галявинах, як бур'ян у посівах і на парі. — В Поліссі і півн. ч. Лісостепу на північ від лінії: підніжжя Карпат — Проскурів—Вінниця—Сміла—Полтава—Зміїв—Чугуїв звичайно, далі на південь зрідка.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'є, біля р. Черемош (Запал.). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Чернівці (Рудольф). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Черн.!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.).

Трапляється рідше, ніж *Barbarea arcuata* Reichenb. Більшість літературних вказівок доводиться віднести до останнього виду. Поширення обох видів не досить вияснене.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Півн.-Зах. Закавк.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Європа.

Господарське значення. Насіння містить 34% жирної висихаючої олії, йодне число 136. Молоде листя їстівне: його вживають замість салату або шпинату, хоч воно трохи гіркувате.

1228 (3). B. arcuata (Opiz) Reichenb. — **Суріпиця дуговидна.** Дуже схожа на *B. vulgaris* R. Br. Відрізняється від неї тим, що верхівковий сегмент прикореневих листків при основі тільки невиразно серцевидний або навіть короткоклиновидний. Суцвіття рідше. Стручки на відхилених квітконіжках, довші, 25—50 *см* завд., дуговидно зігнуті. ☉, ☉, ♃. Цв. IV—V.

Reichenb. in Bot. Zeit. (1820) 296. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 133.
— *Barbarea vulgaris* R. Br. *β. arcuata* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, (1895) 54.— *Erysimum arcuatum* Opiz in G. et C. Presl, Fl. Czech. (1818) 138.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1505!

По луках, схилах, полях як бур'ян. — Звичайно в Поліссі і Лісостепу, рідше в Степу.

На північ від підніжжя Карпат на Проскурів—Вінницю—Смілу—Полтаву—Зміїв—Чугуїв звичайно. Найбільш південні місцезнаходження.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Городенка над Дністром (Гербіх). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Черн.).

Var. hirta N. Busch. Стебла і листя б.-м. пухнаті.

Н. Буш в Fl. cauc. crit. (1909) 311.
Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.!). — Сталінська обл.: Приморський рн, Кременівка (Клок.!); Тельманівський рн, Ласпа коло р. Кальміусу (Клок.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Даг., Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Гімалаї, Кашмір, Західний Тібет, Монголія. Занесено в тропічну Африку, в Австралію і Нову Зеландію.

Господарське значення. Листя їстівне, вживають замість крес-салату. Має протискорбутні властивості.

B. praecox R. Br. Помилково наведена для УРСР багатьма авторами — Bess., Enum. 72, № 1577. Черн., Консп. фл. Харкова, 5, № 76. Ledeb., Fl. Ross., I, 115. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., 1, 7. Рогов, Обозр. (1869) 18.

Рід 330. Хрін — **Armoracia** Gaertn.-Mey.-Scherb.

Gaertn.-Mey.-Scherb., Fl. Wetterau, II (1800) 426.

Чашолистки однакові, відхилені; пелюстки білі, з нігтиками; тичинки без придатків; при основі коротких тичинок по 1 медовій залозці у вигляді неповного кільця, відкритого з зовнішнього боку; ці залозки разом з серединною залозочкою зливаються в 1 повне кільце; зав'язь сидяча; стовпчик короткий; приймочка коротко-2-лопатева. Плід яйцевидний, здутий; стручок з опуклими стулками, без жилок. Насіння розміщене в 2 ряди. — Трави з великим листям.

Рід складається з 5 видів, що заселяють Європу й півн. ч. Азії, в УРСР — 1.

1228[1] **(1). A. rusticana** (Lam.) Gaertn.-Mey.-Scherb. — **Хрін звичайний.** Корінь товстий, м'ясистий. Стебло прямостояче, 60—120 *см*, вгорі розгалужене, порожнисте, борозенчасте. Прикореневі листки великі, довгасті або довгасто-овальні, зарубчасті, з серцевидною основою, нижні (стеблові) — пірчасто-роздільні, середні — довгасто-ланцетні, верхні — лінійні, майже цілокраї. Квітки в багатоквіткових гронах, зібраних у волотисте суцвіття. Квітконіжки прямі. Чашолистки близько 3 *мм* завд., пелюстки близько 6 *мм* завд., білі, коротконігтикові. Стручки довгасто-овальні, здуті, 5—6 *мм* завд., в 4—5 разів коротші за квітконіжку. Стулки сітчастожилкові, без серединної жилки. Гнізда з 4 насінинами. Стовпчик дуже короткий. ♃. Цв. V—VI.

Gaertn.-Mey.-Scherb., Fl. Wett., II (1800) 246. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 142.

— *Cochlearia Armoracia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 648. — *Nasturtium Armoracia* Fries, Corpus Fl. Prov. Succ. (1835) 65. Fl. Scand. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 54. — *Armoracia lapathifolia* Gilib., Fl. lithuan. II (1781) 359. — *Cochlearia pseudarmoracia* Czern. nom. nudum.

Розводять на городах; трапляється здичавілим на вологих забур'янених місцях. — Здичавілим зазначений в Поліссі і Лісостепу, де трапляється нерідко; в Карпатах найвищі місцезнаходження: Станіславська обл.: Жаб'є (вис. 635 *м*). Зрідка росте в Степу.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.). — Одеса (Шестеріков!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач., Клок.!).

Поширення по СРСР. Тільки в культурі, іноді здичавіле.

Загальне поширення. В культурі майже по всій Європі і Північній Америці; в районі культури може траплятися здичавілим.

Культура хріну дуже давня. У VIII ст. про нього говорить Гільдегард. Зі сходу культура його поширилась в Західну Європу.

Господарське значення. Корінь на запах і смак гостропекучий. Він містить до 18% білкових речовин та в значній кількості глюкозид гірчичної олії. Корінь вживають як приправу до їжі, а також широко застосовують у медицині під назвою *Radix Raphanii*, лікуючи ним від водянки, ревматизму, кам'яної хвороби, хрипоти та ін. В корінні є лизацин, який вбиває бактерії.

Рід **331. Ложечниця — Cochlearia L.**

L., Sp. pl. (1753) 647.

Чашолистки прямостоячі. Пелюстки з коротким нігтиком. Нитки тичинок прості, вільні; з кожного боку при основі тичинок міститься 1 медова залозка. Зав'язь сидяча, стовпчик дуже короткий. Стручок кулястий або еліпсоїдальний, з боків трохи стиснутий. Стулки з невиразною серединною жилкою. Насіння розміщене в 2 ряди; сім'ядолі плоскі, зародок краєкорінцевий. — Однорічники або дворічники з суцільними лопатевими листками.

Кількість видів цього роду поки що не з'ясована. В СРСР відомо 5 видів, а в УРСР — 1.

Рід арктичний.

Господарське значення. Свіже зілля вживають замість салату. Воно містить ефірну олію, вживається проти цинги.

1229 (1). C. pyrenaica DC. — **Ложечниця піренейська.** Рослина гола. Стебла численні, галузисті, 15—50 *см* завв., прикореневі листки в розетці, багато більші за стеблові, яйцевидно-серцевидні, м'ясисті. Нижні й середні стеблові листки черешкові, трикутно-яйцевидні, зубчасті; верхні — сидячі, з серцевидною основою, що охоплює стебло, суцільні або трохи надрізні. Суцвіття багатоквіткове, густе. Квітки білі або жовтуваті; чашолистки 2—3 *мм* завд., пелюстки 5—6,5 *мм* завд. Стручечки еліптичні або яйцевидно-еліптичні, 5,5—7 (8,5) *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., до обох кінців раптово звужені; стовпчик 0,5—0,7 *мм* завд., тонкий. Верхні стручечки довші, нижні коротші за квітконіжки або їм дорівнюють. Квітконіжки при плодах 7—10 *мм* завд., відстовбурчені. Насінина бородавчаста, 1,7—2 *мм* завд. ♃ . Цв. V—VIII.

DC., Syst. nat., II (1821) 365; Prodr., Syst. natur. regni veget., I, 173.

— *C. pyrenaica* DC. var. *eupyrenaica* Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1913) 137. Kulcz. in Fl. polska, III (1927).

Видані зразки: Plantae polon. exsicc. (1936), № 227.

По торфовищах.

З.Л.-С. Львівська обл.: Олеський рн, між Колтовим і Верхобужем, у верхів'ях р. Західний Буг (22. V 1929 р., В. Тимракевич.; 12.V 1934 р., Мондальський!).

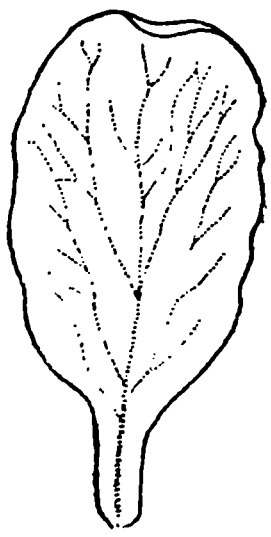

6

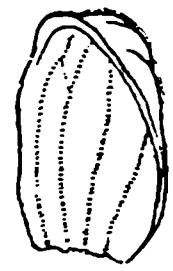

7

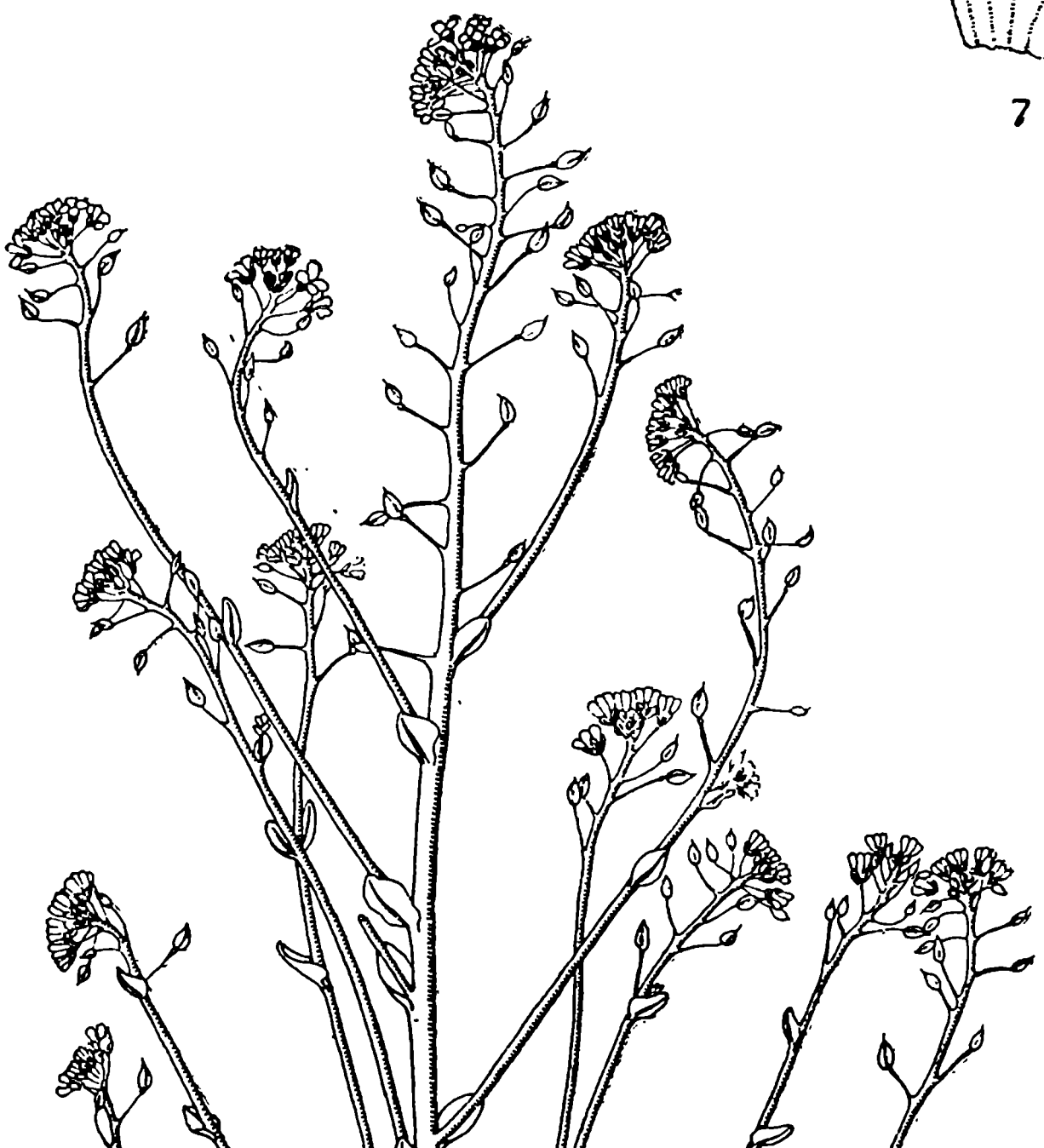

1

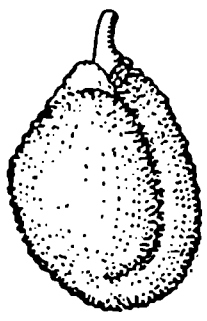

4

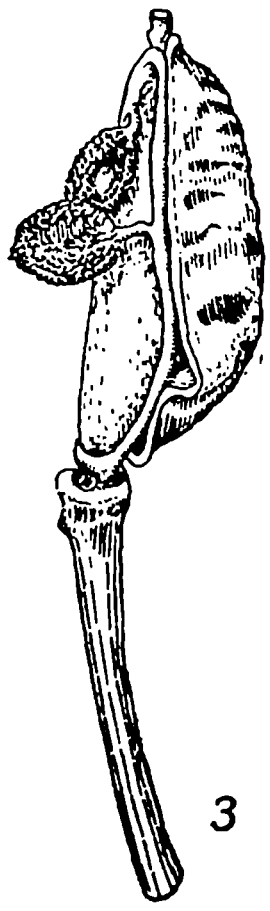

3

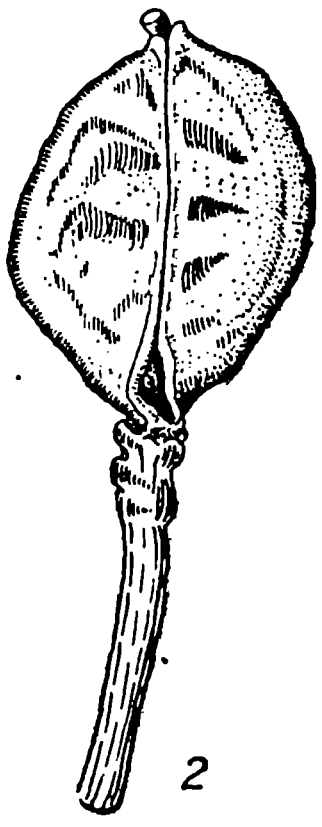

2

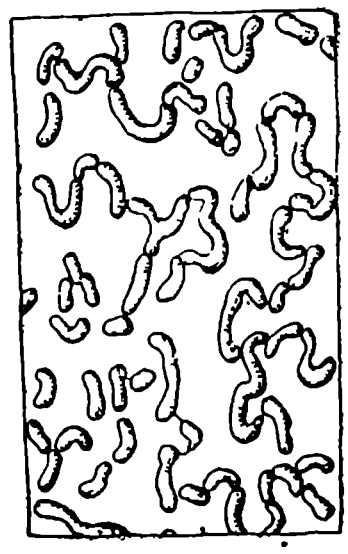

5

Рис. 58. *Ложечниця піренейська — Cochlearia pyrenaica* DC.

1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.); *3* — стручок розкритий (збільш.); *4* — насінина (збільш.); *5* — клітини з перегородки плода (збільш.); *6* — пелюстка (збільш.); *7* — чашолисток (збільш.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дністр.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи (Піренеї, Альпи, Карпати).

Рід 332. **Настурція — Nasturtium** R. Br.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 110.

Пелюстки білі, суцільні. Нектарних залозок 4. Плід — короткий, здутий стручок. Стулки без жилок. — Багаторічні болотні рослини.

1230 (1). N. officinale (L.) R. Br. — **Настурція водяна.** Рослина гола. Стебла висхідні, 10—60 *см* завд., порожнисті, гранисто-борозенчасті, розгалужені. Листки пірчасто-розсічені, верхні — з 2—5 парами бокових сегментів, нижні — з 2—3 парами; бокові сегменти еліптичні, сидячі; верхівковий сегмент з окремим черешком, яйцевидний, овальний або округлий, при основі серцевидний. Квітки в коротких гронах; пелюстки білі, 4—5 *мм* завд., вдвоє довші від чашолистків. Стручки звичайно зігнуті, довгасто-лінійні, здуті, трохи стиснуті, 12—20 *мм* завд., на таких же довгих, відхилених квітконіжках. ♃. Цв. V—XI.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed 2, IV (1812) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 52. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 143.

— *Sisymbrium Nasturtium aquaticum* L., Sp. pl. (1753) 657. — *Nasturtium fontanum* Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 32.

Видані зразки: Герб. фл. СССР, № 2924! Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 29!

В джерелах і біля джерел, зрідка.

П.П. Ровенська обл.: Ровенський рн, Городок (Троїцький). — **З.Л.-С.** Львівська обл.: Львів (Реман, Радванський!). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Любинський). — Станіславська обл.: Яблунівський рн, Нижній Березів (Пригородський). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Солобковецький рн, Малівці (Балковський). — **П.З.С.** Одеса (Шмальг., Шестериков).

Var. azalifolium Kralik. Листки з 1 парою маленьких сидячих бокових сегментів.

Kralik in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1916) 320.

Разом з типовою формою.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Волз., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західна Азія до Індії. Занесено в Абіссінію і Північну Америку.

Господарське значення. Іноді розводиться в непроточній воді. Рано навесні і взимку вона дає в культурі багато гострого і пря-

ного на смак листя, яке вживають як салат. Гостре на смак насіння може замінити гірчицю. За Вемером, в сухій речовині

Рис. 59. *Настурція водяна — Nasturtium officinale* (L.) R. Br.
1 — загальний вигляд; *2* — листок; *3* — плід (збільш.).

листя є: 5,68% клітковини, 5% пентозанів, 2,88% азоту, 10,43% попелу. В 1 *кг* сухої трави міститься 4—5 *мг* йоду. Насіння має в собі 24% жирної олії.

Рід 333. **Водяний хрін — Rorippa** Scop.

Scop., Fl. Carn. (1760) 520.

Чашолистки відхилені; пелюстки жовті; стовпчик помітний, з 2-лопатевою приймочкою. Плід — довгастий стручок або кулястий чи еліптичний розкривний стручечок з опуклими стулками. Насіння дворядне, численне. — Багаторічні або дворічні трави.

З 92 видів, поширених у помірних зонах всієї земної кулі, в УРСР — 7.

---

1. Листки суцільні, лопатковидні, стручечки кулясті, дрібні . . . . **(7). B. хрін австрійський — R. austriaca** (Crantz). Bess.
— Листки ліровидні або пірчасто-розсічені, зрідка майже суцільні . 2.
2. Плоди кулясті, овальні або еліптичні . . . . . 3.
— Плоди лінійні або довгасті . . . . . 6.
3. Кореневище повзуче; плоди еліптичні, здебільшого вдвоє коротші за квітконіжки . . . . . **(5). B. хрін двогострий — R. anceps** (Wallr.) Grossh.
— Кореневище не повзуче. Плоди іншої форми . . . . . 4.
4. Верхні листки ланцетні, суцільні, нижні ліровидні або гребінчасті . . . . . **(6). B. хрін земноводний — R. amphibia** (L.) Bess.
— Всі листки пірчасто-розсічені . . . . . 5.
5. Стручечки 3,5—4,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., стебло внизу разом із черешками листків опушене . . . . . **(3). B. хрін гібридний — R. hybrida** Klok.
— Стручечки 2,5—3 *мм* завд. і ±1 *мм* завш., стебло голе . . . . . **(2). B. хрін короткоплодий — R. brachycarpa** (C.A.M.). Woron.
6 (2). Пелюстки дорівнюють чашечці або коротші за неї. Стручки довгасті або довгасто-еліптичні, здуті . . . . . **(1). B. хрін болотний — R. palustris** Bess.
— Пелюстки довші за чашечку. Стручки лінійні, 4—14 *мм* завд. . . . . **(4). B. хрін лісовий — R. silvestris** (L.) Bess.

1231 (1). R. palustris (Leyss.) Bess. — **Водяний хрін болотний.** Стебла прямі або висхідні, 15—50 *см* завв., звичайно розгалужені, борозенчасті. Нижні листки черешкові, ліровидні; стеблові сидячі, з вушками при основі, ліровидно або частіше пірчасто-роздільні, з довгастими зубчастими частками. Пелюстки трохи довші, ніж чашолистки, 2—3 *мм* завд., блідожовті. Стручки довгасті, здуті, трохи коротші від квітконіжки, 5—10 *мм* завд., з дуже коротким стовпчиком і гладенькими стулками, без жилок. Насінина коротко-еліптична, плоска, вгорі трохи сплюснута, дрібногорбочкувата, сіруватожовтокоричнева, 0,5 *мм* завд., 0,4—0,5 *мм* завш. ⊙, 4. Цв. V—VIII.

Bess., Enum. (1822) 27, № 824. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 137. — *Nasturtium palustre* DC., Syst., 2 (1821) 191; Prodr., I, 157. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 52. — *Roripa islandica* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 132. — *Sisymbrium palustre* Leyss., Fl. Hal. (1761) 679.

По піщаних вологих і заболочених місцях при воді. — На Поліссі і в Лісостепу звичайно, в Степу зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Севлюська і Берегівська окр. (Брадіс!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Чорногора до 1465 *м* (Запал.). — **П.П., Л.П., З.Л.-С.** (півн. ч.), **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Сидоров). — **П.З.-Л.С.** Схід. ч. зрідка. — **Л.З.-Л.С.** На північ від Дніпропетровська зрідка. — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, Маяки, на Дністрі (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Олексієнко!). Нерідко трапляються різновидності.

Var. microcarpa Regel. Рослина гола. Плоди дрібні, довгасто-еліптичні, 2,5—6 *мм* завд., 1,75—3 *мм* завш.

Regel in Radde Öst.-Sib. (1861) 152.

— *Nasturtium palustre* var. *brevisiliquum* N. Busch in Fl. cauc. crit., III, I (1909) 324.

Var. orientale Zinger. Стебла численні, напівлежачі. Листки пірчасто-роздільні, частки їх майже суцільні, з кількома нерівними зубцями. Довжина плодів 3,5—6 *мм*, ширина 1,2 *мм*, довжина квітконіжок при плодах 2—4 *мм*.

Н. Цингер, Сборник сведений о Флоре Средней России (1885) 55.

На піщаних місцях. — В особливо великій кількості з'являється наприкінці літа і восени.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Індія, Гімалаї, Монголія, Японія, Китай, Північна і Південна Америка, Австралія, Африка (Єгипет).

1229 (1) × 1234 (4). R. palustris Bess. × **R. silvestris** (L.) Bess.— **Водяний хрін болотний × Водяний хрін лісовий.** Стебло висхідне або пряме, 20—60 *см* завв., суцвіття скупчене або розлоге. Квітконіжки тонкі, однакової довжини, переплітаються; тому що плодів багато, суцвіття має вигляд пучка. Листки досить великі, світлозелені, пірчасто-роздільні або ліровидні, з довгастими, цілокраїми або зубчастими частками. Пелюстки трохи довші за чашечку, стручки лінійні, до кінців здушені. ♃ . Цв. VII—VIII.

— *R. barbareoides* Borb., Vizgal a hazai Arab. in Termeszatt. Közlem (1878) 15. — *Nasturtium brachystylum* Wallr., Beitr. Fl. Hercyn., 236. — *Nasturtium barbareoides* Tausch. in Flora, 23 (1840) 713. — *R. brachystyla* Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt. Eur., IV (1918) 318. — *R. oslaviensis* Zapal. in Bull. d. l'Acad. d. Sc. Cracovie (1912) 347.

По вологих луках та на вогкуватому грунті по чагарниках. — Зрідка в Лісостепу та злаково-лучному Степу.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Білі Ослави (Волощак). — **П.Л.-С.** Київська обл.: по р. Росі (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.:

Харків і його окол. (Черн.!); Зміїв (Черн.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Нові Санджари по р. Ворсклі. — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Європа.

1232 (2). R. brachycarpa (C.A.M.) Woronov — **Водяний хрін короткоплодий.** Рослина гола. Стебел звичайно кілька, розгалужених, 20—40 *см* завв.; листки 2,5—5 *см* завд. і 1—3 (4) *см* завш., пірчастороздільні, з лінійними цілокраїми або довгастими й зубчастими частками; найнижчі — ліровидні, верхні — на коротких, а решта на довгих черешках, без вушок при основі. Пелюстки золотистожовті, 3 *мм* завд., вдвоє довші за пелюстки. Стручки в 3—4 рази коротші за квітконіжки, широкоеліптичні, 2,5—3 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш., при основі звужені в коротесеньку (близько 0,25 *мм*) плодоніжку. Стовпчик 0,5—1 *мм* завд. ⊙. Цв. IV—VII.

Воронов у Гроссг. Фл. Кавк., II (1930) 183. Васильченков Фл. СССР, VIII, 138.

— *Nasturtium brachycarpum* C.A.M. in Ledeb., Fl. alt. (1831) 8; Fl. Ross., I, 113. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 52.

Видані зразки: Герб. русск. фл,. № 904! *sub Nasturtio brachycarpo* C.A.M.

По вогкуватих місцях, луках і при берегах.

Л.Л.-С. В долинах річок. По р. Ворсклі. — Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!). — Сумська обл.: Грунський рн, Куземине (Миколаїв!). — Харківська обл.: Харків, Мерефа; Чугуївський рн, Зведенка, Мохнач (Черн.!), Чугуїв; Зміїв (!!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл: Дніпродзержинськ (Шмальг.!); Дніпропетровськ (Акінф.). — **Д.Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** Нерідко. Наводилось для **П.П.** Київ (Шмальг.), але в останні часи в окол. Києва не знаходили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Ендем півдня СРСР.

Примітка. Близький середньоєвропейський вид *Rorippa pyrenaica* (L.) Spach. раніш був вказаний в одному місці на рівнині зах. Поділля, а останнім часом М. Г. Попов („Очерк растительности и флоры Карпат" (1949) 198) наводить його для Закарпатської області — Ужгородська окр., Соляне на р. Уж. Вказівки потребують перевірки.

1232 (2)×1234 (4). R. brachycarpa (C.A.M.) Woronov × **R. silvestris** (L.) Bess. — **Водяний хрін короткоплодий × Водяний хрін лісовий.** Стебло з лежачою основою або прямостояче, 15—35 *см* завв. Листки пірчасто-роздільні, з вузькими ланцетними, цілокраїми або зубчастими частками, з яких верхівкова трохи більша за бокові. Стручки лінійні або довгасті, сплюснуті, часто трохи дуговидні, поступово переходять у короткий стовпчик, часто малорозвинені і не мають в собі стиглого насіння. ♃ . Цв. V—VII.

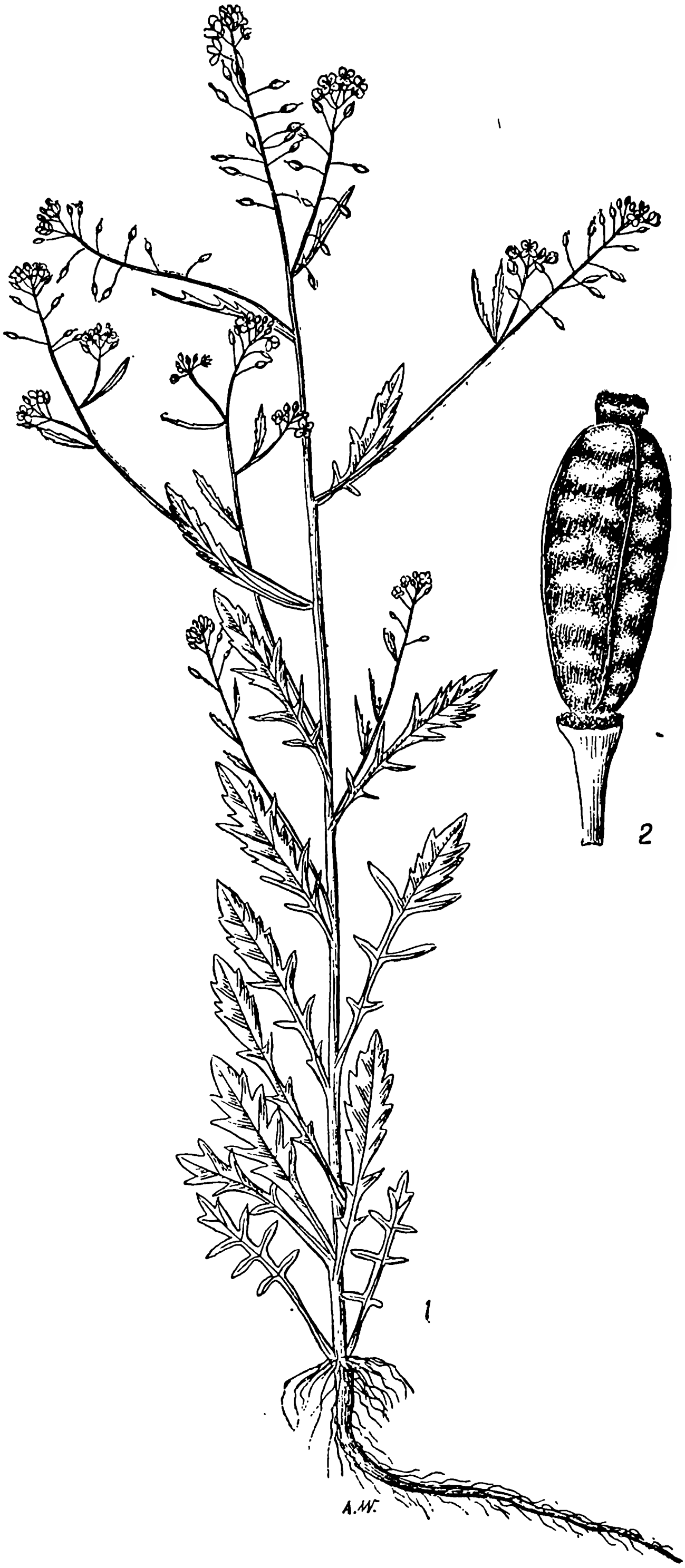

Рис. 60. *Водяний хрін короткоплодий — Rorippa brachycarpa* С. А. М.

1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

— *Nasturtium sterile* Czern. ex Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 33; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 53. — *N. aureum* Czern., Consp. fl. Charkov. (1859) 4, № 74, non Boiss.

По вологих місцях біля води. — Зрідка майже по всій УРСР, на півдні і сході зникає.

П.П. Житомир (Липський!). — Київ (Шмальг.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ріпкинський рн, Кам'янка (Пач!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!); Куликівський рн, Дроздівка (Левіна!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Кривоозерський рн, Голоскове, на Півд. Бузі (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!); Ново-Георгіївський рн, Табурище, на Дніпрі (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький. — Сумська обл.: Лебединський рн, Куданівка (Ширяєв); Штепівський рн, Грунь (Ширяєв). — Харківська обл.: Харків і його окол. (Черн.!); Зміїв; Чугуїв (Черн.!). — **П.З.С.** Одеса (Рябков!). — Миколаївська обл.: Горобчанська коса коло Миколаєва (Шестериков!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка на Дніпрі (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (південь).

1233 (3). R. hybrida Klok. — **Водяний хрін гібридний.** Стебло прямостояче або висхідне, 20—45 *см* завв., із зближеними гілками, внизу, разом із черешками нижніх листків, помітно опушене. Листки пірчасто-роздільні; бокові частки прикореневих і нижніх стеблових листків яйцевидні або еліптичні, до 10 *мм* завд., вирізні, особливо по нижньому краю; кінцевий сегмент до 12 *мм* завд.; частки середніх, а особливо верхніх листочків, лінійні або вузьколінійні, не вирізні. Чашолистки близько 1,75 *мм* завд., пелюстки близько 3,5 *мм* завд., золотистожовті. Стручечки на квітконіжках (6) 7—9 (10) *мм* завд., еліптичні, 3,45—4,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш.; стовпчик 0,5—0,75 *мм* завд.; на стулках часто помітна серединна жилка. ♃. Цв. V—VII.

Клоков в Бот. журн. АН УРСР, V, 1 (1948) 30.

У степовій зоні, на крайньому півдні.

Л.З.С. Херсонська обл.: Асканія-Нова, Чапельський под, дуже часто (Клок.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.
Загальне поширення. Ендем півдня УРСР.

Примітка. Дуже близька до *R. brachycarpa* (C.A.M.) Grossh.
Вид цей можна було б розглядати як гібрид між *R. brachycarpa* Woronow і *R. palustris* Bess., але проти такого припущення говорить відсутність *R. brachycarpa* Woronow і рідкість *R. palustris* Bess. в районі його масового поширення, а також цілковита сталість ознак виду.

1234 (4). R. silvestris (L.) Bess. — **Водяний хрін лісовий.** Корінь галузистий. Стебло висхідне або майже лежаче, 20—50 *см* завд., від основи розгалужене, борозенчасте. Листки в обрисі довгасті, пірчасто-розсічені, верхні — іноді глибоко пірчасто-роздільні; сегменти довгасті

або у верхніх листків майже лінійні, великозубчасті або пірчасто-лопатеві, іноді у верхівкових листків цілокраї, кінцевий сегмент трохи більший за бокові або рідше дорівнює їм. Пелюстки золотисто-жовті, 4 *мм* завд., майже вдвоє довші за чашолистки. Стручок лінійний або довгасто-лінійні, 4—14 *мм* завд., до 1 *мм* завш., дорівнює квітконіжці або коротший за неї, з коротким стовпчиком, в поперечному розрізі майже округлий. Квітконіжки при плодах 4—10 (14) *мм* завд., відхилені під гострим кутом до вісі суцвіття, рідше відставлені горизонтально, нижні— іноді відігнуті донизу. 4. Цв. V—VIII.

Bess., Enum. (1822) 27. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 136.

— *Nasturtium silvestre* R. Br. in Ait. Hort. Kew., ed. 2. IV (1812) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 53. — *Sisymbrium silvestre* L., Sp. pl., ed. I (1753) 657.

По луках, берегах річок, озер, канавах, на вологих місцях. — По всій УРСР звичайно. Відсутня в **П.С.**; в Карпатах досягає на Чорногорі вис. 930 *м* (Запаловіч).

Var. arcuata Bagnet. Стручки довгі, такої ж довжини, як квітконіжки, або довші за них, дуговидно зігнуті, товсті, тільки ледве сплюснуті; плоди 4—14 *мм* завд., квітконіжки при плодах 4—10 *мм* завд. Стовпчик здебільшого короткий.

Lindem., Fl. chers., I, (1881) 30.

П.Л.-С. Київська обл.: Таращанський рн, Ківшовате на р. Росі (Литвинов).

Var. pinnatipartitum Kaufm. Всі листки пірчасто-роздільні, вузькі; верхні — сидячі, нижні — на черешках.

Кауфман, Московская флора (1866) 48.

Var. subindivisa Kaufm. Всі листки суцільні або нижні ліровидно-надрізні, а верхні суцільні.

Кауфман, Московская флора (1866) 48.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа до Північної Ютландії і Південної Скандінавії, Кавказ, Мала Азія, Сірія, Північна Африка. Занесена в Америку (Нью-Йорк, Аргентіна, Уругвай).

1235 (5). R. anceps (Wallr.) Grossh. — **Водяний хрін двогострий.** Кореневище повзуче. Стебла прямостоячі або висхідні, 30—90 *см* завв., прості або галузисті. Листки дуже різноманітні: пірчасто- або ліровидно-розсічені з трохи збіжними сегментами або майже ромбічні, з дрібними частками біля основи пластинки, яка донизу витягнута в б.-м. довгий черешок, дуже рідко листки ромбічні, гостро і нерівно зубчасті, з б.-м. крилатими черешками і дрібними вушками. Пелюстки яскравожовті, близько 4 *мм* завд. Стручечки еліптичні, до

обох кінців звужені, 4—5 *мм* завд., вдвоє коротші за квітконіжку, з досить довгим стовпчиком, який іноді майже дорівнює половині стручечка. 4. Цв. V—VIII.

Гроссг., Фл. Кавк., 2 (1930) 183. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 137. — *Nasturtium anceps* Wallr., Fl. Ups. (1820) 223. — *Roripa prostrata* Berger, Schinz. et Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt. Eur., IV, I (1916) 311.— *Sisymbrium anceps* Wahl., Fl. Ups. (1820) 223. — *Roripa terrestris* (Tausch.) Čelak, Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 133. — *Nasturtium terrestre* Tausch. in Flora, 23 (1840) 711.

По вологих місцях, особливо луках. — Зрідка майже по всій УРСР, на заході рідше.

П.Л.-С. Київська обл.: Тальне (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова, Данилівка, Вітрівка (Черн.!); Зміїв (Мілютін!). — Полтавська обл.: Полтава (Рогов.!); Лохвицький рн, по р. Сулі (Барсуков!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Андруші (Пач.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, Богданівка (Сидоров). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кучурганський лиман на Дністрі (Пач.!). — Миколаївська обл.: Снігурівський рн, низ р. Інгульця, коло Михайлівки (!!). — Херсонська обл.: Херсон; Берислав (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань, Кардашинка, Збур'ївка (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.

Загальне поширення. Крім вказаних районів СРСР, вся Західна Європа, Мала Азія.

1236 (6). R. amphibia (L.) Bess. — **Водяний хрін земноводний.** Рослина звичайно гола, зрідка внизу пухната. Стебло порожнисте, особливо в підводній частині, висхідне, рідше прямостояче, 30—100 *см* завв., вгорі розгалужене, при основі вкорінюється й утворює гони. Листки довгасті або ланцетні, загострені, зубчасті або надрізно-зубчасті, нижні іноді гребінчасто-надрізні з майже нитковидними частками; верхні листки до основи звужені, сидячі, іноді з дрібними вушками. Квітки в укорочених гронах, що при плодах видовжуються до 12 *см*. Квітконіжки 4—15 *мм* завд. Пелюстки яскравожовті, широко-оберненояйцевидні, коротконігтикові, 4—5 *мм* завд. і 2,5—3 *мм* завш., майже вдвоє довші за чашолистки. Стручечки еліптичні, оберненояйцевидні або майже кулясті, 2—4 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., з тонким довгим стовпчиком (1—2 *мм* завд.). 4. Цв. V—VII.

Bess., Enum. (1822) 27, № 825. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 138. — *Nasturtium amphibium* R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2 (1812) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 53. — *Cochlearia amphibia* Ledeb., Fl. Ross., I, 160.

У стоячих і повільно текучих водах, при берегах рік і на мулких місцях. — По всій УРСР, крім **П.С.**

В СРСР відзначені такі форми:

Var. riparia (Wallr.) Kotov comb. nova hoc loco. Стебла прямостоячі, дуже галузисті, порожнисті, при основі здерев'янілі. Листки з ледве помітними вушками, суцільні, ланцетні, цілокраї або трохи зубчасті, іноді лопатеві. Нижні листки яйцевидно-довгасті. Під час цвітіння дуже схожа на *Rorippa austriaca*.

— *Nasturtium riparium* Wallr., Sched., I (1820) 373.

Var. indivisa DC. Рослина б.-м. занурена у воду. Стебло висхідне, при основі повзуче, роздуте, порожнисте. Листки суцільні, нижні ліровидно- або пірчасто-роздільні.

DC., Syst., 2 (1821) 197.

— *Nasturtium amphibium* var. *indivisum* Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II (1837) 15.

По канавах.

Var. variifolia (DC.) Reichenb. Стебло як у var. *indivisa*, але лише верхні листки суцільні, інші листки пірчасто-роздільні, причому у середніх листків частки лінійно-ланцетні, а в нижніх майже нитковидні.

Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, (1837) 15.
— *Nasturtium amphibium* var. *variifolium* DC., Syst., 2 (1821) 197.

У стоячих водах і канавах.

Var. auriculata (DC.) Reichenb. відрізняється від var. *indivisa* DC. тим, що в неї нижні листки овальні, звужені в черешок, який має при основі дрібненькі вушка.

Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, (1837) 15.
— *N. amphibium* var. *indivisum* DC., Syst., II (1821) 197; Prodr., I, 139.

Var. natans (DC.) Kotov. Листя і гілки плаваючі, тонкі, довгі; на вузлах гілок утворюються пучки листків і коренів. Верхні листки суцільні, ланцетні, нагадують листя *Ranunculus flammula* L., інші — гребінчасто-роздільні, з нитковидними частками.

— *Nasturtium natans* DC., Syst., II (1821) 198.

За формою плодів відрізняють:

Var. elliptica N. Busch. Стручки еліптичні.

Н. Буш в Фл. Сибири и Дальн. Вост., I (1913) 216.
— *Cochlearia aquatica* C.A.M. in Ledeb., Fl. alt., III (1831) 88.

Var. orbiculata Busch. Стручки кулясті.

Н. Буш, ц. м.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім крайньої півночі, Сибір, півн. ч. Середньої Азії.

Господарське значення. Місцями рослину вживають замість гірчиці.

1236 (6) × 1234 (4). R. amphibia (L.) Bess. × **R. silvestris** (L.) Bess. — **Водяний хрін земноводний × Водяний хрін лісовий.**

— *R. sodalis* Zapal., Revue critique de la flore de Galicie, XXIV in Bull. de l'Acad. de Sc. de Cracovie (1912) 347.

Указано Западовичем за межами УРСР — в Польщі, в Кржешовичах. Можливо, буде знайдено в УРСР.

1236 (6) × 1237 (7). R. amphibia (L.) Bess. × **R. austriaca** (Crantz) Bess. — **Водяний хрін земноводний × Водяний хрін австрійський.**

— *R. podolica* Zapal., Revue critique de la flore de Galicie, XXIV, in Bull. de l'Acad. de Sc. de Cracovie (1912) 348.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал., ц. м.).

1237 (7). R. austriaca (Crantz) Bess. — **Водяний хрін австрійський.** Стебла прямостоячі, 50—100 *см* завв., розгалужені, голі або при основі трохи опушені, іноді з підземними гонами. Листки довгасто-лопатковидні або довгасті, суцільні або надрізні, зісподу шорсткопухнаті, нижні — з черешками, верхні — сидячі, всі при основі з вушками. Пелюстки золотистожовті, 3 *мм* завд., довші за чашолистки. Стручечки кулясті, 2—3 *мм* завш., стовпчик 1,5—2 *мм* завд., стулки без виразного жилкування. Насінина короткояйцевидна, нерідко дещо граниста, плоска, сіруватожовтокоричнева, трохи блискуча. ♃. Цв. V—VI.

Bess., Enum. pl. Volh. (1882) 27. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 129. — *Nasturtium austriacum* Crantz, Stirp. Austr., I (1769) 15. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 54. — *Myagrum austriacum* Jacq., Obs. Bot., I (1781) 43. — *Cochlearia austriaca* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 160. Рогов., Обозр. (1855) 24.

По заплавних луках, при берегах річок і боліт, по тальвегах балок, на півдні в подах. — Звичайно в Степу, рідше в півд. ч. Лісостепу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Севлюська окр., Горний потік (Брадіс!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Жовтневий рн, Маринопіль на р. Дністрі (Кульчинський); Гвоздецький рн, Островець (Блонський). — Чернівецька обл.: Чернівці (Рудольф). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Городоцький рн, Жищинці (Пач.!). — Вінницька обл.: Ямпіль (Рогов.!). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Київ (Шмальг.!); Біла Церква (Рогов.!); Умань (Пач.!); Сміла (!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (!!); Єлисаветградка, коло верхів'я Інгульця (!!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). По річках Сулі, Пслу, Ворсклі нерідко. Від Харкова—Валуйок на схід — звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев); Слов'янський рн, Гори Артема (!!). — Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Барбарич, Денчик). — **П.З.-Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім північних — Кар.-Лапл. і Дв.-Печ.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Турецька Вірменія, півн. ч. Середньої Азії.

1237 (7)×1234 (4). R. austriaca Crantz×**R. silvestris** (L.) Bess. **Водяний хрін австрійський × Водяний хрін лісовий.** Стебла прямостоячі, 20—60 *см* завв., тверді, без підземних гонів. Листки подвійно нерівно гострозубчасті, лопатковидні, трохи загострені, до основи звужені в б.-м. довгий крилатий черешок з маленькими вушками, іноді деякі листки трохи ліровидні, всі листки зісподу б.-м. густо вкриті короткими шорсткими волосками. Пелюстки вдвоє довші за чашечку. Стручечок еліптичний, в кілька разів коротший за квітконіжку. Стовпчик трохи коротший за стручечок. ♃. Цв. V—VIII.

— *Nasturtium Turczaninovi* Czern., Consp. fl. Chark. (1859). 4, № 72. Czern. ex Turcz. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXVII, II, 372. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 53. — *Nasturtium armoracioides* Tausch in Flora, 23 (1840) 707. — *Nasturtium austriacum* Crantz × *N. silvestre* R. Br. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 33.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщики (Слендзінський). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Наливайко, Черн.!); Харківський рн, Хорошеве (Черн.); Олексіївський рн, Маслівка (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Старосалтівський рн, Писарівка (Черн.!); Куп'янськ (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: Ново-Астраханський рн, Боровеньки (Ширяєв!). — **Л.З.С.** Запоріжжя (Дементьєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Європа.

Рід 334. Жеруха — Cardamine L.

L., Syst., ed. I (1735) 653; Gen. pl., ed. 5 (1754) 295.

Чашолистки прямостоячі або відхилені. Пелюстки білі або рожеві, стовпчик довгий, з дрібною 2-лопатевою приймочкою. Стручок вузьколінійний, з тупими швами і тонкими сім'яносцями; насіння однорядне, плоске. Одно-, дво- або багаторічні трави з пірчастим листям.

Понад 100 видів цього роду, поширені в холодних і помірних поясах всієї земної кулі, в УРСР трапляється 9.

---

1. Стеблові листки біля основи з вушками . . . . . (1). **Ж. недоторкана — C. impatiens** L.
— Стеблові листки без вушок . . 2.
2. Пелюстки 2—4 *мм* завд. . 3.
— Пелюстки не коротші 8 *мм* . 5.
3. Листочки всіх листків сидячі . . . . . (4). **Ж. дрібноцвіта — C. parviflora** L.
— Листочки нижніх листків на черешках . 4.

4. Стручки на квітконіжках догори обернених. Стебел звичайно декілька, прямих, з невеликою кількістю листків . . . . . **(2). Ж. волохата — C. hirsuta L.**
— Стручки на відхилених квітконіжках, стебла звичайно поодинокі, зігнуті, з великою кількістю листків . . . . . **(3). Ж. звивиста — C. flexuosa With.**
5 (2). Пилки фіолетові; стовпчик тонкий, шиловидний, довший за поперечник стручка . . . . . 6.
— Пиляки жовті; стовпчик однакової товщини з стручком . . . 7.
6. Листки з 3—4 парами листочків. Стручки до 1 *мм* завш. . . . . **(5). Ж. гірка — C. amara L.**
— Листки з 5—9 парами листочків. Стручки до 1,5 *мм* завш. Суцвіття коротке . . . . . **(6). Ж. Опіца — C. Opizii Presl.**
7 (5). Квітки білі, іноді з ліловими жилками, пелюстки близько 15 *мм* завд. . . . . **(7). Ж. зубчаста — C. dentata Schult.**
— Квітки лілові, пелюстки до 12 *мм* завд. . . . . 8.
8. Листочки зубчасті, тонкі. Гроно з 10—20 квітками. Пелюстки близько 10 *мм* завд. Стебло 20—40 *см* завв. . . . . **(8). Ж. лучна — C. pratensis L.**
— Листочки цілокраї, м'ясисті. Гроно з 6—10 квіток, пелюстки 4,5—7 *мм* завд., стебло 10—15 *см* завв. . . . . **(9). Ж. товстолиста — C. crassifolia Pourret.**

1238 (1). C. impatiens L. — Жеруха недоторкана. Стебла прямостоячі, 20—50 *см* завв., гранисто-борозенчасті, прості або розгалужені, звичайно голі, рідше трохи опушені. Прикореневі листки в розетці, з 2—4 парами листочків, стеблові з 6—9 парами; всі листки голі або по краю з рідкими війками. Листочки нижніх листків 2—5-лопатеві або зарубчасті, на черешках; верхні — сидячі, суцільні або з 2—3 зубцями при основі. Квітки дуже дрібні, часто без віночка, чашолистки ±1,5 *мм* завд., пелюстки білі, до 2,5 *мм* завд., довгасто-клиновидні, іноді їх немає. Стручки 18—30 *мм* завд., на відхилених ніжках, майже прямостоячі, голі або розсіяно волосисті, тонкі, стовпчик дуже коротенький. Насінина довгасто-еліптична, 0,5—0,75 *мм* завш., 1,3 *мм* завд., стовпчик майже 1 *мм* завд., з дуже вузьким крилом, помітним при основі, руда. ⊙, ⊙. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. ed. I (1753) 655. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 48. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 158.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1455! Fl. polon. exsicc., № 504!

По лісах, чагарниках, часто біля берегів. — Звичайно у Поліссі і в Лісостепу, де півд. межа масового поширення проходить через Рашків на Дністрі—Котовськ—Кіровоград—Олександрію—Кременчук—Полтаву—Зміїв—Чугуїв і далі на південь. Звичайна в західних областях УРСР; в Карпатах досягає верхньої межі лісу.

П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема. — Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Ровеньки; Свердловський рн, Провалля (!!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: нерідко по р. Осколу на північ від Куп'янська (!!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна по р. Красній (Васильєв-Яковлєв). — Дніпропетровська обл.: Новомосковськ, по р. Самарі, зрідка (Акінф.!).

Var. eriocarpa DC. Стебло, краї листків, стрижень листка, квітконіжки, іноді й чашечка вкриті короткими жорсткими волосками, стручки розсіяно волосисті.

DC., Syst. (1821) 261. Lindem., Fl. chers., I (1882) 33.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Вовковинецький рн, між Макаровим і Клопотівцями (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тульчинський рн, окол. Тульчина, Тарасівка (!!), Кирнасівка (!!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (!).

F. apetala Gilib. Пелюсток немає.

Gilib., Fl. lithan., IV (1781) 67.

Нерідко.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: південь Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір.: Єніс., Анг.-Саян; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Кара-Кум., Сир-Дар., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північна, Передня і Середня Азія, Індія, Гімалаї, Тібет.

1239 (2). C. hirsuta L. — **Жеруха волохата.** Трохи опушена рослина. Стебла гранисто-борозенчасті, 10—20 *см* завв. Листки пірчасті, з 4—10 боковими листочками і більшим за них верхівковим. Листочки нижніх листків з черешками, округло-яйцевидні, виїмчасто-великозубчасті, верхні — сидячі, довгасті або ланцетні. Квітки дрібні, пелюстки 2,5—3 *мм* завд., в 2 рази довші за чашолистки; тичинок звичайно 4 (через недорозвиненість 2, супротивних плодолисткам). Стручки 17—25 *мм* завд., на косих квітконіжках. Стовпчик звичайно коротший за поперечник стручка. ☉. Цв. IV—V.

L., Sp., pl., ed. I (1753) 655a. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 149. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 159.

По вогких місцях і лісах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., звичайно (Брадіс!, !!). — Станіславська обл.: Жаб'є, на вис. 750 *м* (Запал.). Помилково вказана була для **П.Л.-С.** — Кіровоград (Пашкевич) і **Л.Л.-С.** Харків (Черн.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Європа, Мала Азія, Сірія, Іран, Гімалаї, Північна Африка, Камерун, Абіссінія, Кіліманджаро, Ямайка.

Господарське значення. У Франції листя домішують до салату.

1240 (3). C. flexuosa With. — **Жеруха звивиста.** Стебла прямі або висхідні, зігнуті, прості або при основі розгалужені, дуже опушені й густо улиснені. Прикореневі листки черешкові, з круглими або яйцевидними. 5—9-зубчастими листочками, з яких верхівковий більший за бокові. Стеблові листки короткочерешкові, з яйцевидними, видовженими або лінійними, 5—11-зубчастими листочками. Квітки на прямостоячих, часто опушених квітконіжках, 3—4 *мм* завд., чашолистки 1,5—2 *мм* завд., вузькоовальні або видовжені, зеленуватофіолетові, з білим краєм, звичайно голі; віночок білий, 1,5—2 *мм* завд., тичинок звичайно 6. Стручки лінійні, 12—24 *мм* завд., 0,9—1,1 *мм* завш., на відхилених квітконіжках. ⊙. Цв. IV—VI, а іноді і вдруге — восени.

With., Bot. Arr. Brit. Pl., ed. 3 (1796) 578. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 159. — *C. umbrosa* Andrz. in DC., Syst., II (1821) 260; Prodr., I, 153. — *C. hirsuta* L. subsp. *flexuosa* Forb. et Hems. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 138. — *C. sylvatica* Link. in Hoffm., Phyt. Blaett., I (1803) 50. Ledeb., Fl. Ross., I, 127.— *C. hirsuta* Bess., Prim. fl. Galic., II (1809) 75. — *C. hirsuta β. umbrosa* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 31.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 909!

На вологих місцях по лісах. — Зрідка в Поліссі і Лісостепу. Звичайно в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Говерля (!!). — **П.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Рогов.). — Житомирська обл.: Олевський рн, Білокоровичі, Кишинська лісова дача (Д. Воробйов!); Житомир, дуже рідко (Пач.!). — Київська обл.: Київ (Горбачов!, Рогов.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (!!). — Одеська обл.: Котовськ (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, Тишки (Рогов.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа. Занесено в Північний Китай, Японію і в Північну Америку.

1241 (4). C. parviflora L. — **Жеруха дрібноцвіта.** Рослина гола. Стебла 10—25 *см* завв., галузисті, прямі або звивисті. Листки пірчасті, короткочерешкові, з 3—7 парами бокових листочків; листочки сидячі, біля основи звужені, цілокраї, рідше з 1—2 зубцями з боків. Квітки дрібні, на ніжках 4—11 *мм* завд., в гронах 1,5—2 *см*, а з плодами до 9 *см* завд. Пелюстки білі, довгасто-оберненояйцевидні, 2—3 *мм* завд. і 0,75—1,25 *мм* завш., майже вдвоє довші за чашолистки. Стручки на відхилених ніжках, прямостоячі, 10—15 *мм* завд., з дуже коротким стовпчиком. Насінина дуже дрібна, жовтуватобура, з вузьким крилом. ⊙. Цв. VI—VII.

L., Syst. nat., ed. X (1759) 113; Sp. pl., 2, 919. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 49., Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 161.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2508.

По вологих піщаних місцях, при берегах, на луках, переважно в лівобережній частині УРСР, де нерідко в Поліссі і Лісостепу; по Дніпру доходить до самого низу.

П.П. Київська обл.: Київ (Черн.); Чорнобильський рн, Копачі (Пач.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Таліев); по Дніпру звичайно. — **П.Л.-С.** Вінниця (Андрж.!). — Полтавська обл.: Крюков на Дніпрі (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Савенков!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінфієв!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Шмальг.!). По ріках Дінцю, Осколу, Самарі нерідко. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Новобузький рн, Кам'янка; Костянтинівка (Пач.!). По Дніпру звичайно. — **Л.З.С.** По Дніпру нерідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Кам., Заволз., Волз.-Дон., Верх.-Волз., Ниж.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур.; Серед. Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Сибір, Іран, Північний Китай, Японія, Формоза, Алжір. [В Північній Америці — subsp. *virginica* (L.) Schulz].

1242 (5). C. amara L. — **Жеруха гірка.** Рослина гола або внизу трохи опушена, з наземними повзучими гонами. Стебло гранисто-борозенчасте, 20—30 *см* завв., листки пірчасті, з 6—14 боковими листочками і більших розмірів непарним листочком; листочки на нижніх листках майже сидячі, рідше звужені в короткий черешок, округлояйцевидні, на стеблових листках довгасті, всі кутувато-зубчасті. Пелюстки білі, вдвоє-втроє довші за чашечку, 6—9 *мм* завд.; пиляки фіолетові. Стручки на ніжках, прямостоячі, 20—40 *мм* завд., з тонким шиловидним носиком, 1—3 *мм* завд. ♃. Цв. IV—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 657. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 50. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 163.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1156! Rośliny polskie, № 634!

По болотах, вогких луках, при берегах річок, по вільшняках. — Звичайно в Поліссі і півн. ч. Лісостепу, в Карпатах тільки в передгір'ях, зрідка в Степу.

Пр. Л., Р.-О.Л., П.П., Л.П., З.Л.-С., Л.Л.-С., П.Л.-С. (півн. ч.) Звичайно. Кіровоград (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпродзержинськ (Сидоров!); Дніпропетровськ (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** На північ від Дінця. Нерідко. — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркутські плавні (Свистунова!).

Var. subglabra Schulz. Рослина гола. Стебло тільки при основі волосисте.

Schulz, Monogr. Cardamine (1903) 495.

Звичайно.

Var. hirta Wimm. et Grab. Стебло й листя волосисті.

Wimm. et Grab., Fl. Sil., II, I (1829) 265!
— *Cardamine umbrosa* Lej., Fl. de Spa, II, 135.
Видані зразки: Fl. polon. exicc., № 7!

Зрідка.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Краснопільський рн. в лісі (Калениченко!). — Харківська обл.: Харків (Ширяєв!, !!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Лавр.!).

Var. erubescens Peterm. Квітки рожеві або лілуваті.

Peterm. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 1 (1919) 349.

По дуже вологих місцях у вільшняках. — Зрідка.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз.; Зах.-Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Алт.

Загальне поширення. Майже вся Європа (за винятком Португалії, більшої частини Іспанії, Балкан і Греції), Західний Сибір, Мала Азія.

Господарське значення. Листки іноді використовують як салат.

1242 (5) × 1244 (7). C. amara L. × **C. dentata** Schult. — **Жеруха гірка × Жеруха зубчаста.** Зовнішнім виглядом схожа на *C. amara* L. Кореневище з повзучими гонами. Стебло гранисто-боро-зенчасте, 20—40 *см* завв. Листки пірчасті, з 10—14 боковими листочками і більшими за них округлими верхівковими листочками. Листочки нижніх листків майже сидячі, округлі або яйцевидні, кінцевий округлий, при основі серцевидний; листочки верхніх листків довгасті, кутасто-зубчасті. Пелюстки білі, в 2—3 рази довші за чашечку; пиляки жовті. Стручки прямостоячі, з товстим стовпчиком, довжина якого не більша за ширину стручка. 4. Цв. V—VI.

— *Cardamine ambigua* Schulz, Monogr. (1903) 574. — *C. uliginosa* Ledeb., Fl. Ross., I, 125. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 50, non **M.B.**
Видані зразки: Dörfler, Herb. normale!

По заболочених місцях поблизу річок, струмків, по вологих лісах і вільшняках. — Дуже рідко.

П.Л.-С. Тернопільська обл.: Кременець (Юндзилл, вказівка на Бессера). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Черн.!); окол. Харкова, Пісочин (Черн.!), Деркачі (Черн.!); окол. Змієва коло Зайцевих хуторів, коло Дінця (Савенков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр. (крім УРСР, наводиться ще для Курська).

1243 (6). C. Opizii Presl. — **Жеруха Опіца.** Рослина 20—60 *см* завв. Стебла потовщені, з численними листками, прості, разом із листками волохаті. Листки довгі, пірчасті, з 5—9 листочками; верхні листочки дрібніші, кінцевий крупніший, нижні — поступово зменшуються, часто чергові. Суцвіття часто короткощиткове, чашолистки 3,5—4,5 *мм* завд., пелюстки яйцевидно-клиновидні, 6—6,5 (7) *мм* завд., 2,6—3,7 *мм* завш.; пиляки 1—2 *мм* завд. Стручки на підведених або горизонтально відхилених квітконіжках, іноді волохатих, достиглі 14—26 (30) *мм* завд., 1 (1,5) *мм* завш. Насінина широкоовальна 1,3—1,5 *мм* завд. В іншому схожа з *C. amara* L. ♃. Цв. V—VII.

Presl, Fl. Čech. (1819) 136. Zapal., Rozprawy Wydz. mat.-przyr. Akad. Umiejętn., XII (1912) 7, № 1035. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 139.

Біля джерел і по берегах річок в альпійському та субальпійському поясах у Карпатах нерідко.

К.Л. Горгани (Волощак). — Закарпатська обл.: Перечинська окр., Бучина нижче полонини Рівна, на вис. 1200 *м* (!!); окол. Тур'ї Ремети, коло хр. Шинальорія (!!); Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський, на вис. 1700 *м* (!!), (Брадіс!); Чорногора, 1020—1870 (1915) *м*, берег Чорного Черемоша, 1345—1630 *м* (Запал.); Чивчинські гори (Волощак, Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Карпати (крім вказаних районів УРСР, росте ще в Татрах і на Бабій Горі). Ендем Карпат.

1244 (7). C. dentata Schult. — **Жеруха зубчаста.** Стебло прямостояче, 15—40 *см* завв., менш розгалужене, ніж у *C. pratensis* L., голе, рідко опушене. Всі листки пірчасті з 4—8 парами бокових листочків та з більшим за них верхівковим листочком; всі листочки на черешках, іноді дуже коротких, майже непомітних, але в такому випадку з членуванням, через що опадають по одному. Пелюстки білі, 15 *мм* завд., з короткими нігтиками, з білими або злегка забарвленими в ліловий або рожевий колір жилками; пиляки жовті. Стовпчик у стиглих стручків товстий, в сухому вигляді під приймочкою трохи потовщений. ♃. Цв. V—VI.

Schult., Observ. bot. (1809) 126; Öst. Flora, 2, III, 163. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 166.

— *C. pratensis* L. var. *dentata* Koch, Synopsis (1837) 44. Ledeb., Fl. Ross., I, 126. Рогов., Обозр. (1869) 20. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I. 49. — *C. pratensis* auct. fl. Ross. et Ucr., non L.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 309 b! Fl. exs. austro-hung. № 1278!

По берегах канав, калюж, боліт, озер і на вологих луках. — В Поліссі і Лісостепу звичайно, рідше в Степу, відсутня в Карпатах.

П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Д.Л.-С.** По Дінцю і притоках його звичайно. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** По ріках Самарі, Осколу та Дінцю звичайно (!!). — **П.З.С.**

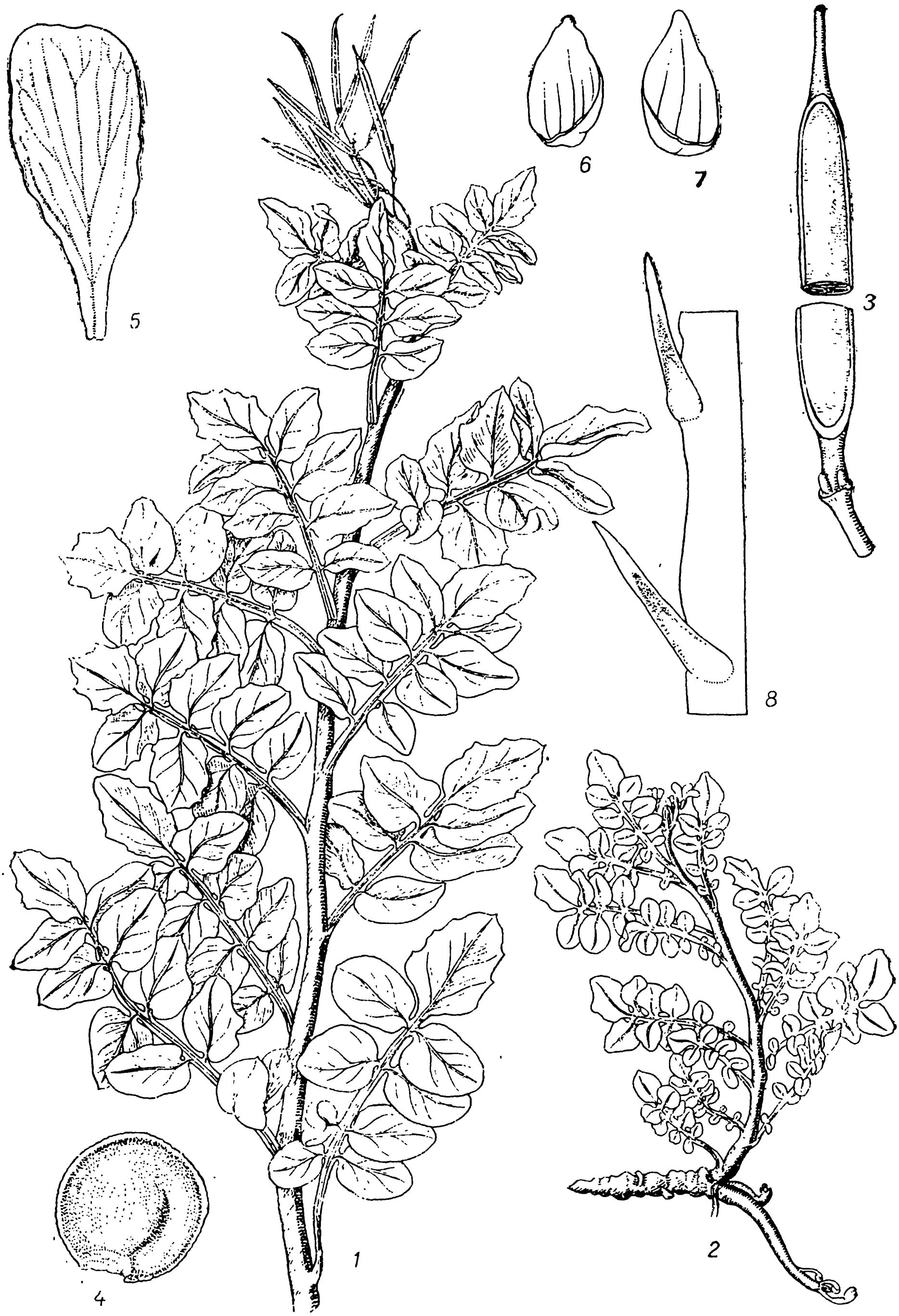

Рис. 61. *Жеруха Опіца — Cardamine Opizii* Presl.

1 — рослина з плодами; *2* — квітуча рослина; *3* — плід (збільш.); *4* — насіннина (збільш.); *5* — пелюстка (збільш.); *6* — чашолисток зовнішній (збільш.); *7* — чашолисток внутрішній (збільш.); *8* — волоски з листка (збільш.).

Одеська обл.: гирло Дністра; Біляївський рн, Маяки по Дністру (Пач.!). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: по Дніпру, Цюрупинськ; Голопристанський рн, Кардашинка, між Голою Пристанню і Збур'ївкою (Пач.!).

Var. uniflora (Stern. et Hop.) Kotov comb. nova. Квітка 1, на довгій ніжці, що виходить з розетки прикореневих листків.

— *Cardamine uniflora* Stern. et Hoppe ex Schulz, Monogr. Cardamine (1903). Котов в Укр. бот. журн., II, (1924) 48.

По р. Осколу — Курська обл., Уразове, поблизу кордону УРСР (!!).

Поширення виду по СРСР. Вся Європ. ч., крім півдня (відсутня в Криму і на Кавказі) і крайньої півночі; Сибір до Берінгової протоки, Камчатки і Приморської обл.

Загальне поширення. Європа, Північна Азія, Курильські о-ви, Північна Корея, Китай, Монголія і Західний Тібет.

Примітка. Поширення цього виду не досить з'ясоване, бо його до цього часу мало хто відрізняв від *C. pratensis* L.

1245 (8). C. pratensis L. — **Жеруха лучна.** Стебло прямостояче, 15—30 *см* завв., голе. Листки пірчасті, з 4—8 парами бокових листочків та з більшим за них верхівковим листочком; верхні стеблові листки пірчасто-надрізні. Пелюстки 10—12 *мм* завд., з помітним нігтиком, ліловорожеві, з темніше забарвленими жилками, що утворюють досить густу сітку; пиляки жовті. Стовпчик на стиглому стручку тонкий. 4. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 656. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 31. **Kulcz. in Fl. polska, III, 138.**

— *C. integrifolia* Gilib., Fl. Lith., IV (1781) 68.

Видані зразки: Герб. русс. фл., № 1452!

По луках при берегах річок і боліт. — Можливо, що росте на Поліссі і в Карпатах, але певних вказівок поки що немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ.

Загальне поширення. Не з'ясоване, тому що цей вид до останнього часу не відрізняли від *C. dentata* Schult., але ж у всякому разі він відомий в Північній і Середній Європі, Північній Азії, Північній Америці. У вигляді subsp. *angustifolia* Hook. заходить далеко в Арктику, досягаючи 81°42′ півн. широти.

Господарське значення. Листки цієї рослини вживають замість салату, вони на смак гострі, трохи гіркуваті, але приємні, нагадують *Nasturtium officinale* L. З квіток можна здобувати ефірну олію.

М. Г. Попов („Очерк растительности и флоры Карпат", 1949, 197) пише: „Нашу високогірну расу потрібно вважати за *Cardamine rivularis* Schur.; квітки бузкові, дрібні, листки з вузькими частками. Мабуть, це ендемічна східнокарпатська раса. Звичайної *C. pratensis* L. ми в області не бачили; це панбореальний вид". Ми вважаємо, що ці рослини належать до *C. crassifolia* Pourret.

1245 (8) × 1243 (6). C. pratensis L. × **C. Opizii** Presl. — **Жеруха лучна × Жеруха Опіца.** Рослина 20—30 *см* завв. Корінь повзучий. Стебло потовщене, прямостояче, просте, внизу майже циліндричне; вгорі гранчасте, борозенчасте, вкрите відлеглими розсіяними волосками, густо улиснене. Листки світлозелені, середні до 35 *см* завд., верхні 2—11 *см* завд., всі з 5—6 парами бокових листочків; листочки середніх листків овальні, виїмчасті, трохи зарубчасті, загострені; верхівкові листочки більші, 9—11 *мм* завд., у верхніх листків — довгасті. Стручки 18—22 *мм* завд. і 1—1,3 *мм* завш., звужені в тонкий стовпчик, разом з квітконіжками 9—15 *мм* завд., прямостоячі, голі; насінина овальна, 1,2—1,3 *мм* завд. ♃ . Цв. V—VII.

Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 139.

— *C. dubia* Zapal., Roslin. szata Gor. Pok.—Marmarosk., Rozprawy wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejętn., XII (1912) 13, № 1039.

На субальпійських луках в Карпатах.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Карпат.

Примітка. Рослина описана з Татр.

1246 (9). C. crassifolia Pourret. — **Жеруха товстолиста.** Рослина подібна до *C. pratensis* L., але усі частини її дрібніші. Стебло 10—15 *см* завв., з дрібними листками. Нижні прикореневі листки 2—3 *см* завд., з цілокраїми листочками 3—7 *мм* завш. Стеблові листки 1—2 *см* завд., з цілокраїми листочками 6—8 (10) *мм* завд. і ±1 *мм* завш. Всі листки потовщені, голі, темнозелені. Гроно з 6—10 квіток. Квітки фіолетові, пелюстки 4,5—7 *мм* завд. Стручки короткі, 15—(25) *мм* завд. і близько 1,2 *мм* завш. ♃ . Цв. VI—VII.

Pourret ex Polivka, Domin, Podpéra, Kl. k květ. republ. československ. (1928) 47.

— *C. pratensis* L. var. *crassifolia* (Pourr.) Schulz in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV (1919) 346. Javorka. Magyar Fl. (1924) 425.

Субальпійські і альпійські луки, біля гірських потоків, на висоті 950—2600 *м.*

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Говерля, пояс криволісся з *Pinus mughus* на висоті 1800 *м* (!!, Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Альпи, Карпати.

Рід **335. Зубниця — Dentaria** (Tourn.) L.

Tourn. ex L., Syst., ed. I (1735); Sp. pl., ed. I (1753) 653.

Рід близький до *Cardamine*, з яким часто його і поєднують, але стручок у нього з тупими швами, сім'ядолі у зародка б.-м. згорнуті, з виразними черешками. Квітки зібрані в щитовидну волоть, великі, лілові або пурпурові, рідше білі. Стручки лінійно-ланцетні, з тонким

стовпчиком і стулками без жилок або з 1 поздовжньою жилкою. Багаторічники з повзучим м'ясистим кореневищем, що вкрите м'ясистими лусками.

З 20 видів, що заселяють північну помірну зону, в УРСР — 3.

---

1. Листки пальчасті. Квітки фіолетові . . . . . (3). **З. залозиста — D. glandulosa** Waldst. et Kit.
— Листки непарно пірчасті . . . . . 2.
2. В пазухах верхніх листків і в суцвітті містяться чорні бульбочки. Стеблові листки в кількості 10—12, чергові . . . . . (1). **З. цибуляста — D. bulbifera** L.
— Бульбочок у пазухах листків і в суцвітті немає. Стеблові листки в кількості 3, зібрані в кільце . . . . . (2). **З. п'ятилиста — D. quinquefolia** M.B.

1247 (1). D. bulbifera L. — **Зубниця цибуляста**. Стебло 40—60 *см* завв., з кількома черговими листочками; в пазухах листків сидять чорні бульбочки. Листки з довгасто-ланцетними, зарубчасто-пилчастими сегментами, нижні — пірчасто-розсічені з 5—7 сегментами, середні — трійчасті, верхні — суцільні. Грона рідкі, небагатоквіткові; квітки часто недорозвинені; пелюстки рожеві, блідолілові або білі, 12—17 *мм* завд. Стручки 20—35 *мм* завд., вистигають зрідка. ♃. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 653. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 147.
— *Cardamine bulbifera* Crantz, Crucif. (1769) 127. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 51.

По тінистих лісах, особливо по грудах, переважно в Лісостепу, рідше в Поліссі і Карпатах.

К.Л. Звичайно. — Закарпатська обл.: Свалявська окр., біля р. Ждимира (Гринь!); Берегівська окр., Береги (Гринь!); Перечинська окр., г. Лютлянська Голиця (Гринь!), Тур'ї Ремети (!!); Рахівська окр., г. Піп-Іван Чорногорський, на вис. 800 *м* (!!); Карпати, Чорногора, нерідко (Запал.). — **П.П.** Житомир (Лаговський, Шмальг.!). — Окол. Києва (Рогов.!, Цінгер!, Шмальг., Семенкевич!, Романова!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерське лісн. (Вершковський!). — Київська обл.: Дубечанське лісн. (Кожевніков!). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Ратне (Монтр.!). — Ровенська обл.: Дубно (Кобенза). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг., Мотика, Кобенза). При Дністрі (Реман). Звичайна на вододілі Півд. Бугу—Дністра і в басейні Бугу до Котовська. Зрідка по р. Збручу. — Кам'янець-Подільська обл.: Сатанівська лісова дача (Рогов.!, !!). — Чернівецька обл.: Чернівці (Гербіх, Рудольф). — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Ананьїн і Манзура!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Угринський!); Печеніги (Угринський).

Var. **ptarmicifolia** DC. Верхні приквіткові листки виразно зубчасті.

DC., Syst., 2 (1821) 279; Prodr., I (1824) 156.
З.Л.-С., П.Л.-С. Зрідка. Вінницька обл.: Тульчин (!!).

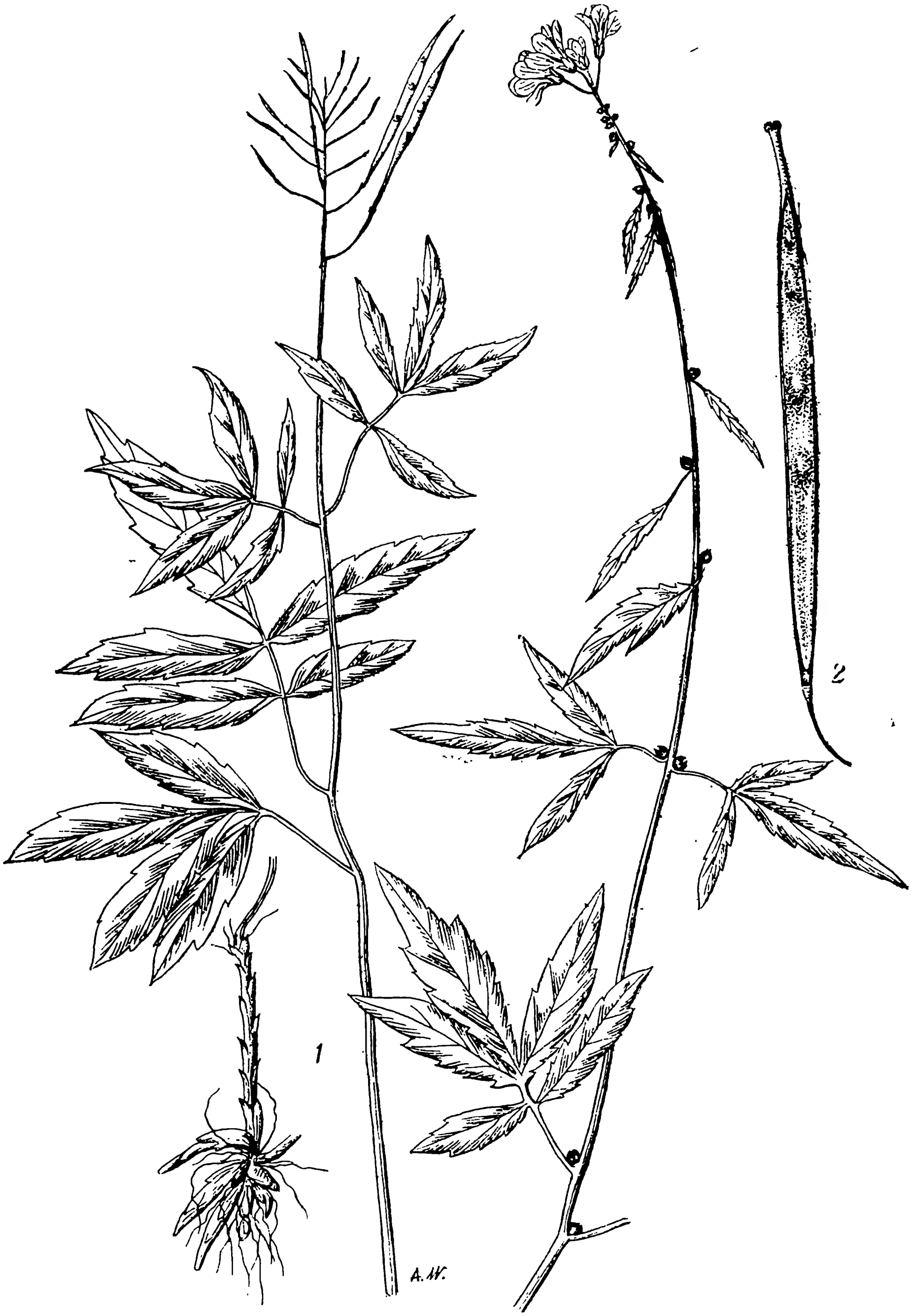

Рис. 62. *Зубниця цибуляста — Dentaria bulbifera* **L.**

1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

Var. integra Schulz. Листочки верхніх листків б.-м. цілокраї.

Schulz, Monograph. Crucif. (1903).

Var. pilosa A. Weissbecker. Стебло коротко і густо опушене.

Weissbecker ex Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 1 (1916) 326.

Зрідка.

П.П. Житомирська обл.: Олевський рн, Білокоровицьке лісн.; Лугинський рн, Дивлинська дача (Воробйов!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа (на північ заходить до Данії, до південної Норвегії, в Швеції до 63°30′ півн. широти і в Фінляндії до Аланда, Або і Ніланда), Європейська частина СРСР, Італія, Греція, Кавказ, Іран, Сірія.

1248 (2). D. quinquefolia M.B. — **Зубниця п'ятилиста.** Рослина гола. Стебло 15—30 *см* завв. Стеблові листки в кількості 3, зближені кільцем, пірчасто-розсічені, з 5—7 довгастими, по краю зарубчасто-пилчастими сегментами, верхні 3 сегменти зближені, бокові з них збігають на черешок. Пелюстки великі, фіолетові (рідко рожеві), 12—15 (20) *мм* завд., втроє довші за чашолистки; квітконіжки при плодах косо догори спрямовані. Стручки 35—50 *см* завд., з довгим (до 3—5 *мм*) стовпчиком. Насінина досить велика, ±2 *мм* завд. ♃ . Цв. IV—V.

M.B., Fl. taur.-cauc., 2 (1808) 109; Suppl., 436. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 148. — *Cardamine quinquefolia* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 51. — *Dentaria hypanica* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I, 9. Bess., Enum., 27, № 817. — *Dentaria pinnata* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I, 9. Bess., Enum., 27 і 71, № 819.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2509 і 1501.

По тінистих лісах (грудах і дібровах). — Зрідка і переважно в Лісостепу.

П.П. Київська обл.: Київ (Шмальг.!, Семенкевич!), Китаєве (Бочаров!). — **Л.П.** Київська обл.: Вище-Дубечанський рн, Вище-Дубечанське лісн. (Цінгер!). — **П.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Кульчинський). — Вінницька обл.: Ольгопіль (Андрж.!); Липовець, Гайсин (Рогов.!). — Київська обл.: Бишівський рн, Козичанка (Блонський); Умань (Шмальг.); Рокитнянський рн, Рокитне і Синява, по р. Росі (Гродзінський!); Корсунь-Шевченківський рн, Селище (Підоплічка!); Смілянський рн, Сунки (!); окол. Києва (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Августинович!). На схід від лінії Полтава—Лебедин—Суми нерідко. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Черн.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР, Мала Азія, Турецька Вірменія.

1248 (2) × 1247 (1). D. quinquefolia M.B. × **D. bulbifera** L. — **Зубниця п'ятилиста × Зубниця цибуляста.** Рослина типу *D. quinquefoliae*, але з бульбочками в пазухах листків і вище. Листки частіше чергові, але трапляються також і кільчасті, як у *D. quinquefolia*.

В. Талиев, Опыт исследования процессов видообразования в живой природе (1916) 160—184.

По лісах.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Тростянець (Ширяєв); Охтирський рн, Мартинівка (Стелецька!). — Харківська обл.: окол. Харкова; Дергачі (Лавр.!, !!).

1249 (3). D. glandulosa Waldst. et Kit. — **Зубниця залозиста.** Стебло 15—30 *см* завв., з 3 листками, розміщеними кільцем. Листки трійчасті, з довгасто-ланцетними, великопилчастими листочками; на кінцях зубців листочків, у виїмках між зубцями і на черешках між основами листочків міститься по залозці. Гроно 2—5-квіткове, пелюстки пурпурові, 12—22 *мм* завд., широко-оберненояйцевидні, раптом звужені в короткий нігтик, тичинки майже вдвоє коротші за пелюстки, насінина 2,5 *мм* завд. і близько 2 *мм* завш., темносіра, блискуча. ♃. Цв. IV—V.

Waldst. et Kit., Pl. rar. hung., 3 (1812) 302, t. 272. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 148.

— *Cardamine glandulosa* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 32; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 50.

Видані зразки: Plantae polon. exs., № 261!

По вологих тінистих лісах, зрідка в зах. ч. УРСР.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л. Звичайно. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Золочів (Шафер, Мотика); Краснянський рн, Гологори (Шафер). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Лаговський!); кол. Радомишльський пов. (Бельке). — **З.Л.С.** Тернопільська обл.: Борщів (Блонський); Кременець (Мотика, Мацько, Шафер, Кобенза); Коропецький рн, Коростятин (Блонський); — Чернівецька обл.: Чернівці (Рудольф).— Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Шмальг.!, !!); Ружичнянський рн, Іванківці (!!); Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Панасюк!), Цибулівка (Круцкевич!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, Вербка (!!). — Вінницька обл.: Вінниця (Рогов.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.!), безумовно, занесена в сад ім. Шевченка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр. Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Схід Середньої Європи, Карпати, Угорщина, Банат, Північні Балкани, Сілезія, Австрія, Сербія, Молдавія, Польща, УРСР. В Середньому Сибіру — близький вид — *D. sibirica* (Schulz) N. Busch.

D. tenuifolia Ledeb. наводить помилково Криштофович („Очерк растительности области степей Южной России", Кишенев, 1911) для відслонень всієї області степів.

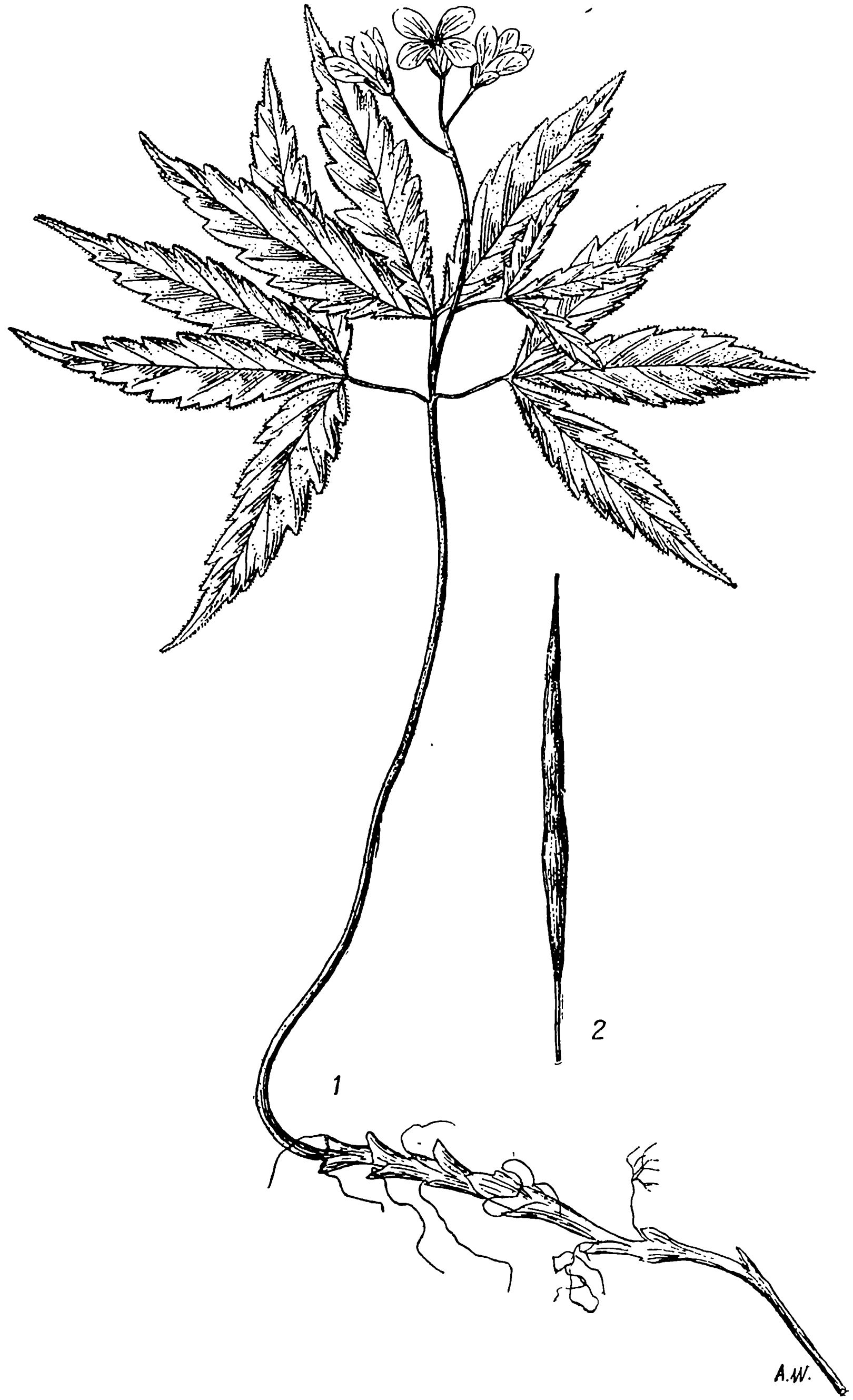

Рис. 63. *Зубниця залозиста — Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

Рід 336. **Кардамінопсис** — **Cardaminopsis** Hayek

Hayek, Entwurf. eines Crucif. Sustem. in Beih. Bot. Centralbl.. 1, XXVII (1911) 127.

Нижні листки в розетці, пірчасто-надрізні або пірчасто-розсічені; стеблові — сидячі або короткочерешкові. Волоски на стеблі і листках галузисті, рідше прості. Чашолистки прямостоячі; пелюстки довгонігтикові. Медових залозок 4. Стручок лінійний. Дворічні або багаторічні трави.

Рід складається з 11 видів; з них 8 європейських і 3 східноазіатські. В УРСР зустрічається 4 види.

---

1. Прикореневі листки довгі, цілокраї або виїмчасто-зубчасті; стеблові листки лінійні, цілокраї . . . . . **(1). К. жорстковолосистий — C. hispida** (Mygind) Hayek.
— Прикореневі листки довгасто-оберненояйцевидні, дуже рідко суцільні, б.-м. ліровидні, роздільні або розсічені. Нижні стеблові листки зубчасті або виїмчасто-надрізні . . . . . 2.
2. Стеблові листки грубенькі. Рослина майже позбавлена опушення . . . . . **(4). К. занедбаний — C. neglecta** (Schult.) Hayek.
— Стеблові листки тонкі. Рослини б.-м. волохаті . . . . . 3.
3. Рослини з гонами, що виходять із пазух нижніх листків. Стеблові листки яйцевидні. Квітконіжки 5—12 *мм* завд. . . . . **(2). К. Галлера — C. Halleri** (L.) Hayek.
— Рослини без гонів. Стеблові листки ланцетні. Квітконіжки 3—5 *мм* завд. . **(3). К. пісковий — C. arenosa** (L.) Hayek.

1250 (1). C. hispida (Mygind) Hayek. — **Кардамінопсис жорстковолосистий.** Коріння міцне. Неплідні гони короткі, розгалужені, з рештками відмерлого листя у вигляді лусок, закінчуються розеткою листків. Стебла численні, прості або розгалужені, 10—25 *см* завв., в нижній частині вкриті простими відлеглими волосками, вгорі голі. Прикореневі листки з довгими черешками, зубчасті або цілокраї, вкриті простими або вилчастими волосками. Стеблові листки лінійно-ланцетні, до основи поступово звужені, при верхівці тупі, цілокраї, голі або опушені простими чи зірчастими волосками. Квітконіжки направлені вгору, 4—6 *мм* завд., чашолистки 2,5—3 *мм* завд., широкодовгасті, зовнішні біля основи трохи мішковидні; пелюстки 6—8 *мм* завд., білі, зрідка лілові. Стручки лінійні, 2—4,5 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., стовпчик циліндричний, 0,7—1 *мм* завд. Насінина яйцевидна, 1—1,5 *мм* завд., жовта, при верхівці з крилом. ♃ . V—VII.

Hayek, Entwurf. eines Cruc. Systems in Beich. Bot. Centralbl., 1, XXVII (1911). Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I, 419.

— *Arabis hispida* Mygind in L., Syst. veg., ed. XIII (1774). L. fil., Suppl., 298. — *Arabis petraea* Koch, Deutschl. Fl., IV, 431, non Lam. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 161.

По кам'янистих схилах, на скелях. Зрідка.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., луки по р. Білій Тіссі, на вис. 520 *м* (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Західна Європа.

1251 (2). C. Halleri (L.) Hayek — **Кардамінопсис Галлера.** Рослина 15—40 *см* завв. Стебла поодинокі або численні, з тонкими гонами, що виходять із пазух нижніх листків і закінчуються розеткою листя, пізніше укорінюються. Стебла висхідні, лежачі або прямостоячі, прості або нижче середини розгалужені, б.-м. волохаті, улиснені в нижній частині. Волоски на листках часто вилчасті; листя тонке; прикореневі листки короткочерешкові, з клиновидною основою; нижні, стеблові — розсунуті, на довгеньких черешках, овальні, округло-серцевидні, верхні — довгасті або ланцетні, усі дрібнозубчасті, виїмчасті або суцільні. Чашолистки голі або рідше волохаті, тупі, затуплені або іноді загострені, 2—2,5 *мм* завд., нерівновеликі, деякі 0,7—1,1 *мм* завш., довгасті, зрідка майже лопатковидні або оберненояйцевидні; деякі 1,2—1,5 *мм* завш., овальні або широкоовальні, біля основи трохи мішковидні; пелюстки білі, іноді (в горах) б.-м. лілуваті, 4—5 (6) *мм* завд., 1,6—2,5 *мм* завш., майже овальні, яйцевидні, зрідка видовжено клиновидні, часто ледве виїмчасті, звужені поступово або раптово в нігтик; пиляки 0,5—0,7 *мм* завд. Стручки дуже відхилені, здуті, трохи горбочкуваті, 10,5—28 *мм* завд., 0,8—1 (1,2) *мм* завш., блискучі, на обох боках із білими смужками; смужки з помітною на всій довжині або лише при основі зеленуватою середньою жилкою, стовпчик гонкий, 0,5—1 *мм* завд., квітконіжки при плодах 4,5—7 *мм*, зрідка до 11,5 *мм* завд. Насінина овальна, 1—1,5 *мм* завд. і 0,6—0,8 *мм* завш., зверху вузькокрилата, іноді з крилами майже непомітними. ♃. Цв. V—VII.

Hayek, Entwurf. eines Cruc. Systems in Beich. Botan. Centralbl., I, XXVII, 2 (1911). Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt.—Eur., IV, I, 423, № 1339.

— *Arabis Halleri* L., Sp. pl., ed. II (1763) 929. Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejętn., t. 12 (1912) 43, 1057. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 161. — *Cardamine stolonifera* Scop., Fl. Carn., II (1772) 22, t. 39.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung., № 600! Fl. polon. exs., № 907! Rosl. polsk., № 628!

По гірських та вологих луках і торфовищах, зрідка в Карпатах і Передкарпатті.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора біля верхів'я р. Прут (Волощак, Вільчинський, Мондальський!); Шпиці (Запал.); по р. Чорний Черемош до 885 *м* вис., коло гирла Щибеного (Запал.); Чивчинські гори: Чивчин, на вис. 1445—1530 *м* (Запал.). — Закарпатська обл.: Іршавська окр., Суха Бронька (Косець!); Свалявська окр., полонина Боршова (Гринь!); Воловецька окр,. окол. Воловця, г. Великий Верх (Попов!), гора Пікуй (Хржановський), перевал Бескид (Попов); Перечинська окр., Лютлянська Голиця (Гринь!), Ломшур, полонина Рівна (Косець!). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Дрогобич (Турчинський); Стрийський рн, Моршин, Рудки (Шафер). — Станіславська обл.:

Надвірнянський рн, Зелена; Станіславський рн, Рибне (Волощак); Галич (Кульчинський); Коршівський рн, Раківчик (Слендзінський). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Краснянський рн, Деревач (Блонський); окол. Немирова (Крол).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа (Герцинські гори, Альпи, Карпати).

1251 (2) × 1252 (3). C. Halleri (L.) Hayek × **C. arenosa** (L.) Hayek. — **Кардамінопсис Галлера × Кардамінопсис, пісковий.** Вказана Кульчинським в Fl. polska, III (1927) 161.

1252 (3). C. arenosa (L.) Hayek. — **Кардамінопсис пісковий.** Стебло, а також часто квітконіжки і чашечки шершаві від простих відхилених волосків, листя опушене зірчастими волосками. Стебла розгалужені, з косо догори спрямованими гілками, 15—40 *см* завв. Прикореневі листки ліровидні, з 8—12 боковими листочками і великим кутастозубчастим верхівковим листочком; стеблові листки довгасті або довгастоланцетні, звужені в черешок, віддаленозубчасті, при основі іноді з 1—2 надрізами. Пелюстки білуваті або світлолілові, 6—7 *мм* завд., в 2,5 раза довші за чашечку. Стручки 2—4 *см* завд. і ±1 *мм* завш., з малопомітною серединною жилкою, у видовжених гронах, на тонких косо догори спрямованих ніжках. Насінина без облямівки. ⊙. Цв. IV—VII.

Hayek, Entwurf eines Cruc. Systems in Beich. Bot. Centralbl., I, XXVII, 2 (1911).

— *Arabis arenosa* Scop., Fl. Carn., ed. II., 2 (1772) 32, t. 40. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 57. — *Sisymbrium arenosum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 658. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 191. — *Arabis Besseri* Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejętn., XII (1912) 40, № 1055. — *Sisymbrium roxolanicum* Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrod. Akad. Umiejętn., Ser. III, t. 13 (1913) 31.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 54 sub Arabis arenosa Scop! Fl. polon. exs., № 120a! Rosliny polskie, № 629!

На вогкуватих пісках, особливо в долинах річок, на відслоненнях пісковиків, вапняків, рідше на гранітах. Переважно в Поліссі і Лісостепу Правобережжя УРСР; в західних областях УРСР і в Карпатах. По Дніпру трапляється до Запоріжжя.

К.Л. Зрідка. Закарпатська обл.: Воловецька окр., Підполоззя, г. Камні (Контний). — **П.П.** Звичайно. — **Л.П.** Чернігівська обл.: Добрянський рн, Яриловичі (Пач.); Остерський рн, Крихаївська лісова дача (Сележинський.). — **З.Л.-С., П.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** По Дніпру на південь від Запоріжжя нерідко. — Полтавська обл.: Кобеляки на р. Ворсклі (Рогов.!). — **Л.З.С.** Запоріжжя, о-в Хортиця (Акінф.!).

Var. multijuga (Borbas) Kotov comb. nova.

Рослина низенька, з міцним коренем. Листки менш волохаті. Стручки більш широкі, 1—1,3 *мм* завш., насінина теж ширша.

— *Arabis multijuga* Borbas in Linnaea, XII (1877) 604. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 162. — *A. arenosa* subsp. *Borbasii* Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejętn., t. 12 (1912) 31, № 1053. — *A. Besseri* Zapal.

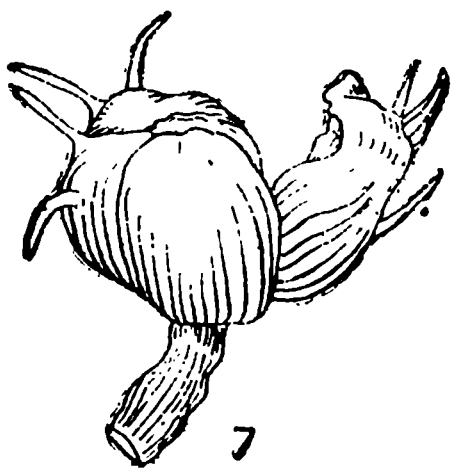

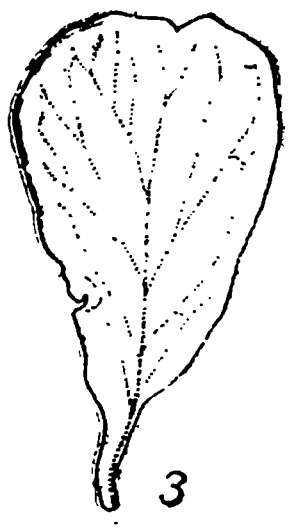

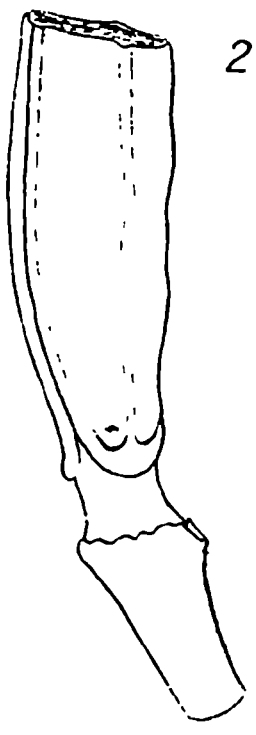

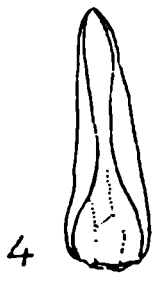

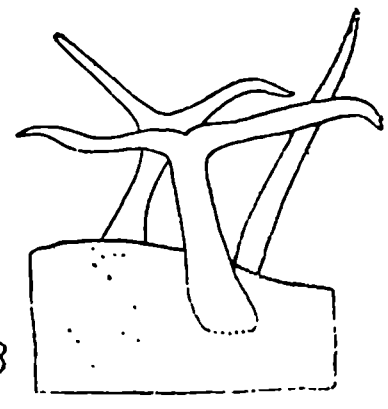

Рис. 64. *Кардаміноnсис пісковий — Cardaminopsis arenosa* (L.) Hayek. var. *multijuga* (Borb.) Kotov.

1 — загальний вигляд (збільш.); *2* — плід (збільш.); *3* — пелюстка (збільш.); *4* — чашолисток (збільш.); *5* — молодий стручок з нектарником (збільш.); *6* — насінина (збільш.); *7* — квіткова брунька (збільш.); *8* — волоски з листка розетки (збільш.).

subsp. *proseocarpatica* Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejętn., t. 12 (1912) 42, № 1056.

Видані зразки: M. Raciborsky, Rosliny polskie, № 633!

По вапнякових схилах та відслоненнях в Карпатах нерідко.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора (Запал., Вільчинський); Чивчинські гори на вис. 1530 *м* (Запал., Волощак).

Рис. 65. *Кардамінопсис занедбаний — Cardaminopsis neglecta* (Schult.) Hayek.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Європа (крім середземноморської частини).

1253 (4). C. neglecta (Schult.) Hayek — **Кардамінопсис занедбаний.** Рослина з б.-м. розвиненими неплідними гонами. Стебла поодинокі або частіше б.-м. численні, підведені або висхідні, 5—20 *см* зазв., прості, зрідка з небагатьма гілками, голі або розсіяно опушені довгими волосками. Листя тонке, голе або б.-м. опушене вилчастими та галузистими волосками, черешки вкриті довгими простими волосками; прико-

реневі листки в розетках, округло-яйцевидні, овальні або довгасто-оберненояйцевидні, звужені до основи в довгий черешок, разом з черешком 7—6—5 *мм* завд., з країв виїмчасто-гострозубчасті або надрізно-лопатеві до ліровидних, іноді цілокраї; стеблові листки довгасто-еліптичні або довгасті, короткочерешкові, з країв виїмчасто-зубчасті або цілокраї. Чашолистки овальні або довгасто-овальні, 2,5—3,5 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., тупі або тупуваті, неоднакові, зовнішні ширші, при основі мішковидні; пелюстки оберненояйцевидні, до основи поступово звужені в нігтик, 5,5—8 *мм* завд., 2,5—4,7 *мм* завш., при верхівці з малопомітною виїмкою, рожеві, лілові або білі; пиляки 0,6—0,8 (1) *мм* завд. Стручки 9—26 *мм* завд., 1,2—1,3 *мм* завш. ледве горбочкуваті, на відхилених квітконіжках, 4—12 *мм* завд., б.-м. зігнуті, досить різноманітно орієнтовані; стовпчик 0,2—0,6 *мм* завд., потовщений. Насінина широкоовальна, 1—1,5 *мм* завд., 0,8—1 *мм* завш. 4. Цв. VII—VIII.

Hayek, Entwurf eines Cruc. Systems in Reich. Bot. Centralbl., I, XXVII, 2 (1911). Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I, 425, № 1340.

— *Arabis neglecta* Schultes, Oester. Fl., II (1814) 248. Szaf. in Rosl. polskie, 279. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 162, № 1121. — *Arabis ovirensis* Wahlenb., Fl. Carp. princip. (1814) 204, non Wulfen.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung., № 602!

В субальпійському поясі Карпат на пісковиках і сланцях, зрідка.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора — Кіз'ї Улоги, на вис. 1635—1695 *м* (Запал.). — Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, г. Близниця (Гринь!, Брадіс!), г. Петрос (Поливка, Домин, Подпера).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа, в горах (Східні Карпати, Трансильванські гори).

Рід **337. Пужник — Turritis** (Tourn.) L.

L., Sp. pl. (1753) 666; Gen. pl., ed. 5 (1754) 298 partim.

Чашолистки прямостоячі, при основі мішковидні. Пелюстки білі або жовтуватобілі. Медові залозки біля основи коротких тичинок кільцевидні, з середини трохи виїмчасті, злиті з широкими медіанними. Зав'язь сидяча. Стовпчик дуже короткий. Приймочка головчаста. Стручок лінійний. Стулки плоскі, з виразною серединною жилкою. Перегородка тонка або потовщена посередині. Насіння плоске, дворядне. Зародок краєкорінцевий, з плоскими сім'ядолями. Волоски галузисті. Дворічні рослини.

До цього роду належить тільки 1 вид.

1254 (1). T. glabra L. — Пужник голий. Рослуна сиза. Стебло прямостояче, 40—120 *см* завв., здебільшого просте, в нижній частині разом із листям досить густо опушене галузистими волосками, у верхній частині, як і листя, зовсім голе. Прикореневі листки ланцетні, звужені до основи, виїмчасто- або надрізно-зубчасті, з великими зубцями; стеблові листки овально-ланцетні, стеблообгортні, цілокраї, сидячі,

з серцевидно-стріловидною основою. Пелюстки жовтуватобілі, 5—7,5 *мм* завд., на $^1/_3$ довші за чашечку. Квітконіжки при плодах 5—17 *мм* завд. Стручки вузьколінійні, 30—50 *мм* завд. і близько 1,25 *мм* завш., з дуже коротким стовпчиком і головчастою приймочкою, прямостоячі, разом з квітконіжками притиснуті до вісі суцвіття, згодом трохи нахилені в один бік. Насінина безкрила, бура, 1 *мм* завд. і 0,6—0,8 *мм* завш. Насіння розміщене в кожному гнізді в 2 ряди. ⊙ або ⊙:. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 666. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 171.

— *Arabis perfoliata* Lam., Encycl., I (1786) 219. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 35. — *Arabis glabra* Bernth., Syst. Verz. Erfurt. (1801) 195. — Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 55. — *Erysimum glastifolium* Crantz, Class. Crucif. (1769) 117.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1603!

По сухих луках, схилах, полях і між чагарниками. Звичайно по всій країні за винятком **П.С.**

К.Л. Найвищі місцезнаходження: Станіславська обл.: Жаб'є, на вис. 680 *м* (Запал.). — Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Говерля, на вис. 800 *м* (!!).— **Л.З.С.** Зрідка. — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоно-озерна лісова дача.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Удськ., Уссур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Прибалх., Тянь-Шан., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Вся Європа, Кавказ, Сибір до Далекого Сходу, Джунгарія. Занесена в Північну Америку та Австралію.

Підтриба **II. Arabinae** (Hayek) Kotov.

Плід — лінійний стручок. Серединні і бокові залозки часто сполучені в одне коло. Ідіобласти в мезофілі. Сім'ядолі плоскі.

Рід 338. **Гусимець — Arabis L.**

L., Sp. pl., ed. I (1753) 644.

Однорічні або багаторічні трави з суцільними листками.

Стебла прямі або висхідні, опушені простими або зірчастими волосками. Нижні листки в розетці, черешкові. Пелюстки звичайно білі, (рідше жовтуваті, рожеві або блідолілові). Стручки видовжені, лінійні, стиснуті. Середня жилка на стулках позначається б.-м. виразно. Насіння однорядне, плоске, іноді кільцевидно-крилате.

З 140 видів, що ростуть в Європі, помірній Азії і Південній Америці, в УРСР відомо 8.

---

1. Стручки повислі або зігнуті, іноді нахилені в один бік . 2.
— Стручки прямостоячі або повернуті на всі боки . . . . . 3.
2. Квітконіжки короткі, товсті . **(1). Г. пужниковий — A. turrita L.**
— Квітконіжки довгі, тонкі . . **(2). Г. повислий — A. pendula L.**

3 (1). Квітконіжки довгі, 7—15 *см* завд. Сіруватоповстиста рослина з численними висхідними гонами, які виходять із пазух нижніх листків . . . . . **(3). Г. альпійський — A. alpina L.**
— Квітконіжки значно коротші. Рослини менш опушені . . . . 4.
4. Стручки нечисленні, направлені косо вгору і відсунуті від осі суцвіття. Стебло в суцвітті звивисте . . . . . **(4). Г. вушкатий — A. auriculata Lam.**
— Стручки обернені просто вгору, присунуті до стебла, численні. Стебло в суцвітті пряме . . . . . 5.
5. Перегородка стручка малопрозора, складена з товстостінних клітин. Стебло, принаймні внизу, опушене зірчастими або простими волосками . . . . . 6.
— Перегородка стручка прозора, складена з тонкостінних клітин. Стебло голе або внизу опушене відлеглими простими волосками з домішкою зірчастих . . . . . 7.
6. Стручки до 1 *мм* завш., стебло внизу вкрите зірчастими волосками . . . . . **(7). Г. Жерардів — A. Gerardi Bess.**
— Стручки до 1,5 *мм* завш., стебло внизу з простими волосками . . . . . **(8). Г. Горнунгіїв — A. Hornungiana Schur.**
7 (5). Стебло внизу вкрите відлеглими волосками. Стручки до 1 *мм* завш. . . . . **(5). Г. волосистий — A. hirsuta (L.) Scop.**
— Стебло голе. Листки голі або нижні опушені вилчастими волосками. Стручки 1,2—1,5 *мм* завш. . . . . **(6). Г. судетський — A. sudetica Tausch.**

Секція 1. **Turritella** C.A.M. Чашолистки при основі не мішковидні, пелюстки прямі, вузьколінійні або довгасті. Стручки прямостоячі, їх стулки з невиразною серединною жилкою. Стеблові листки сидячі, б.-м. стеблообгортні. — Однорічні або багаторічні трави.

1255 (1). A. turrita L. — **Гусимець пужниковий.** Вся рослина сіруватa від галузистих волосків, на стеблі з домішкою простих. Стебла прямі або висхідні, 30—80 *см* завв., прикореневі листки еліптичні, при основі звужені в черешок, стеблові — довгасті, з серцевидною основою, стеблообгортні; всі листки зубчасті. Квітки в довгому гроні, з прицвітками; нижні квітконіжки містяться в пазухах верхніх листків; квітконіжки дорівнюють чашолисткам; пелюстки 6 *мм* завд., в 1,5 раза довші, ніж чашолистки. Стручки коротко опушені, на прямостоячих квітконіжках, горизонтально зігнуті в один бік, плоскі, з потовщеними краями, 7—15 *см* завд.; стулки їх горбочкуваті, з непомітною середньою жилкою. Насінина округло-яйцевидна, 2,5—3 *мм* завд., бура, з широким крилом. ☉. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 665. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 58. Gajewski, Elementy flory Polskiego Podola (1937) 99 (карта розповсюдження). Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 182.

Рис. 66. *Гусимець пужниковий — Arabis turrita* L.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.).

По вапнякових скелях і тінистих місцях. — Переважно в півд.-зах. ч. УРСР.

З.Л.-С. Нерідко по Дністру. — Тернопільська обл.: Борщівський рн, Кудринці (Слендзінський); Заліщики (Пач.). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Вікно (Пач., Гаєвський), Заставна (Гаєвський!). — Від Кам'янця-Подільського до Спеї (на північ від Тирасполя) нерідко. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла (Буркевич!), між Смілою і Виноградським по р. Ірдинівці (Зеров і Постригань!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Північна Африка, Мала Азія, Сірія.

1256 (2). A. pendula L. — **Гусимець повислий.** Стебло просте або галузисте, 40—110 *см* завв., опушене разом з листям простими відхиленими волосками; листя, крім того, вкрите ще дрібними галузистими волосками. Нижні листки, що згодом в'януть і відпадають, довгочерешкові, решта — сидячі, с серцевидною стеблообгортною основою, довгасто-яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, поступово загострені, звичайно пилчасто-зубчасті, 5—12 *см* завд., 1,5—4,5 *см* завш., верхівкові дрібніші, ланцетні, майже цілокраї. Квітки білі, пелюстки 3,5—5 *мм* завд., в 1,5 раза довші, ніж чашечка; чашечка опушена галузистими волосками. Стручки довгі, 5—8 *см* завд., 1,5—2 *мм* завш., гладенькі, дуговидно зігнуті, повислі на горизонтально або донизу відхилених і теж зігнутих квітконіжках, 7—30 *мм* завд.; стулки з дуже виступаючою серединною жилкою. Насінина до 20 *мм* діам., плоска, з плівчастою облямівкою навкруги. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 665. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 58. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 181.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 354!

По тінистих лісах, між чагарниками, в садках. — Переважно на Лівобережжі.

Л.П. Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, В'юнище (Шмальг.). — **Д.Л.-С.** Досить звичайно, особливо в схід. ч. — **Л.З.-Л.С.** (півн. ч.) розсіяно, але нерідко. — **Л.З.С.** Запоріжжя (Акінф.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз.; Сибір: всі райони, крім Арктики; Далек. Схід: всі райони, крім Арктики; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. СРСР, Джунгарія, Монголія, Китай.

Секція **2. Euarabis** C.A.M. Чашолистки при основі мішковидні, пелюстки відхилені, бокові медові залозки витягнуті назовні. Стручки прямостоячі або відхилені, з невиразною серединною жилкою. — Багаторічні трави з безплідними улисненими гонами.

1257 (3). A. alpina L. — **Гусимець альпійський.** Стебла в кількості 1—4, висхідні або підведені, 15—40 *см* завв., прості або в суцвітті розга-

лужені; неплідні улиснені гони виходять з пазух низових листків і згодом укорінюються; плодюче стебло опушене переважно зірчастими волосками, як і листя. Прикореневі листки довгасто-оберненояйцевидні, до основи звужені або черешкові, по краю виїмчасто-зубчасті, стеблові оберненояйцевидні або довгасті чи довгасто-ланцетні, з серцевидною стеблообгортною основою, зазублені або цілокраї, листки за розміром і формою різноманітні. Чашолистки яйцевидні, довгасті або ланцетні, 3,3—4,5 *мм* завд., 1,2—2,5 *мм* завш., виразно неоднакові, при основі мішковидні; пелюстки оберненояйцевидні або майже яйцевидні, з клиновидною основою, 7,5—10 *мм* завд., 3—4,5 *мм* завш., при верхівці закруглені або б.-м. виїмчасті; пиляки 1—1,3 *мм* завд.; квітконіжки при плодах 7—14 (15,5) *мм* завд., б.-м. відхилені; стручки прямостоячі або нерідко горизонтально відхилені, 30—50 *мм* завд., 1,5—1,8 *мм* завш., горбочкуваті, з потовщеним краєм, стулки з помітною в нижній частині серединною жилкою; стовпчик 1,5 *мм* завд. і до 0,5 *мм* завш.; насінина овальна, 1,4—1,5 (1,7) *мм* завд., з вузьким крилом. ♃. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 664. Zapal., Consp. fl. Galic. (1912) 25, № 1051. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 156. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 194.

Видані зразки: Fl. exs. Hungar. septentr., Tatra!, Plant. polon. exs., № 120!

По скелях пісковика та кам'янистих схилах в Карпатах в субальпійському та альпійському поясах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Чорногора: Петрос (Гринь! Попов); хр. Свидовець, г. Близниця (Попов). — Станіславська обл.: Чорногора, на півн. схилі нерідко, на вис. 755—1960 *м* (Запал., Волощак); Марищевська (Реман!); г. Говерля (Блонський); Жаб'ївський рн, Чивчинські гори, по р. Черемошу в Яблониці і в Гриняві (Волощак).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати; Зах. Сибір: Обськ.; Далек. Схід: Охот., Камч.

Загальне поширення. Північна (Скандінавія) і Середня Європа (гори), північ Західного Сибіру і Далекого Сходу (тундра і лісотундра).

Arabis alpestris Schlecht. Вказано для **З.Л.-С.** Окол. Кам'янця-Подільського, Нігин (Рогов., 1855 р.). Вказівка помилкова.

1258 (4). A. auriculata Lam. — **Гусимець вушкатий.** Стебла 4—30 *см* завв., тонкі, розгалужені, опушені, як і листя, галузистими волосками. Прикореневі листки довгасті, при основі звужені в черешок, стеблові — сидячі, з серцевидною основою, довгасто-яйцевидні, глибокозубчасті. Квіткове гроно рідке, довге, звивисте; пелюстки білі, лінійно-довгасті, близько 4 *мм* завд. і 1 *мм* завш., майже вдвоє перевищують чашечку. Стручки сплюснуті, 20—30 *мм* завд., далеко розставлені, відхилені від осі, на коротких квітконіжках, майже однакової товщини з стручками, звичайно голі, зрідка пухнаті, стулки їх з 3 жилками, з яких середня дужче випнута. ☉. Цв. IV—V.

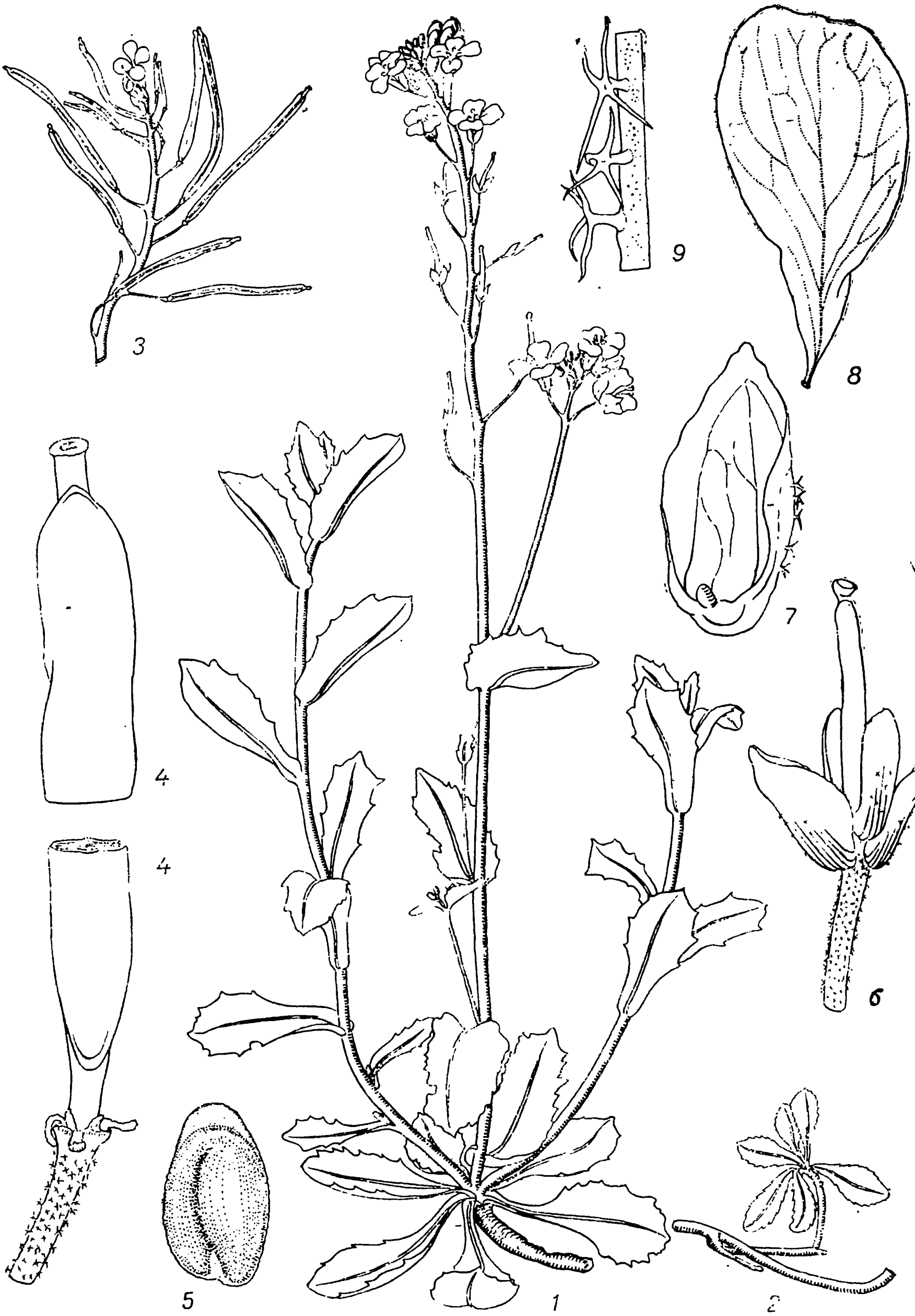

Рис. 67. *Гусимець альпійський — Arabis alpina* L.

1 — загальний вигляд (збільш.); *2* — повзуче стебло; *3* — верхівка рослини з плодами і квітками (збільш.); *4* — плід (збільш.); *5* — насінина (збільш.); *6* — чашечка з молодим плодиком (збільш.); *7* — чашолисток з нектарником (збільш.); *8* — пелюстка (збільш.); *9* — волоски квітконіжки (збільш.).

Lam., Encycl., II (1789) 219. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 57. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 185.

— *Arabis recta* M.B., Fl. taur.-cauc., 2 (1808) 26. Bess., Enum., 72, № 1559.

По схилах і кам'янистих відслоненнях. — Зрідка, головним чином в степовій зоні УРСР, рідше в півд. ч. Лісостепу.

Пр. Л. Станіславська обл.: Обертинський рн, Униж (Реман). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Медобори, Гостра Скелька (Шафер). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Панасюк!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставище (Шмальг!). — Кам'янець-Подільська обл.: Чорноострівський рн, Катеринівка (!!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка на Дінці (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Іванівський рн, Баранове (Шестериков!). — Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг і Дніпропетровськ (Акінф.). -- **Л.З.-Л.С.** По ріках Дінцю, Деркулу, Самарі, зрідка. — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Роздольне на р. Кальміусі (!).— **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Біленьке, Шабо (Тарднт). — Одеса та її окол. (Шестериков). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федосєєв!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка на Дніпрі (Пач!). — Дніпропетровська обл.: Новотроїцьке, коло Гадячого порога на Дніпрі (Сидоров).

Var. dasycarpa Andrz. Стручки опушені.

Andrz. in DC., Prodr., I (1824) 143.

— A. *dasycarpa* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 8.

Рідша, ніж типова форма.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Кара-Кум., Прибалх., Сир-Дар., Аму-Дар., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня і південна частина західної Європи, Європейська частина СРСР, Середземномор'я, Північна Африка, Турецька Вірменія, Кавказ, Закавказзя, Іран, Афганістан, Кашмір.

Arabis verna R. Br. Помилково наведена Бельке для **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльський рн.

1259 (5). A. hirsuta (L.) Scop. — **Гусимець волосистий.** Стебла прямостоячі, 30—60 *см* завв., звичайно прості, разом з листям вкриті зірчастим опушенням, до якого в нижній частині примішані прості жорсткі відстовбурчені волоски. Прикореневі листки зібрані розеткою, довгасто-оберненояйцевидні, до основи звужені в короткий (1—2 *см* завд.) черешок. Стеблові листки сидячі, з серцевидною основою, косо догори спрямовані, з відхиленими тупими вусиками. Пелюстки білі, 4—6 *мм* завд., 1—1,7 *мм* завш., вдвоє довші за чашечку. Стручки лінійні, 20—140 *мм* завд., гладенькі, вздовж жилкуваті, з дуже випнутою серединною жилкою на стулках, прямі, сплюснуті, на ніжках 4—7 *мм* завд., разом з якими вони прилягають до вісі суцвіття. Насінина з перетинчастим краєм на одному кінці. ⊙ або ☉. Цв. V—VI.

Scop., Fl. Carn., II (1742) 30. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 56. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 183.

— *Arabis sagittata* DC., Syst., II (1821) 222. — *Turritis hirsuta* L., Sp., pl., ed. 1 (1753) 666.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 556. Fl. polon. exs., № 802!

По сухих луках, узліссях, чагарниках. — Розсіяно, головним чином в середній смузі УРСР.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л. Звичайно. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів; Вінниківський рн, Кривчичі (Блонський!); Брюховицький рн, Голосківка (Реман), Дубляни (Реман!). — **П.П.** Волинська обл.: Оваднівський рн, Верби (Турчанінов!); Житомир (Пач.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Крехаївська лісова дача (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Півн. ч., нерідко. — Тернопільська обл.: Монастириська (Блонський!). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, ст. Вікно, степ Масьок (Гаєвський); Чернівці (Гаєвський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський; Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Серебряк!), Гуменці (!!), Привороття (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Калинівський рн, Антонопіль; Уланівський рн, Кустівці (Білозор!). — Житомирська обл.: Любарський рн, Кутище. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Рогов.!); Котелевський рн, Рублівка (Наумов).— Харківська обл.: окол. Харкова (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янськ (Шмальг.); Слов'янський рн, Богородичне на Дінці (!!), Гори Артема (Талієв!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляки (Рогов.!); Нехвороща на р. Орелі (Гіршман). По Дінцю і на північ від нього по ріках Осколу і Красній, зрідка. Вказівки для **П.П.** і **П.Л.-С.** потребують підтвердження.

Поширення по СРСР. Європ. ч.. Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Алт., Ірт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Даур.; Далек. Схід: Охот., Зеє-Бур., Удськ., Уссур.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа, Мала Азія, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Китай, Північна Америка.

1260 (6). A. sudetica Tausch. — **Гусимець судетський.** Рослина сизувата, стебла поодинокі, прямостоячі, 15—50 *см* завв., прості, голі; листки твердуваті, на поверхні голі, по краю війчасті, крім нижніх, які вкриті розсіяними, часто вилчастими волосками; стеблові листки з вушками. Чашолистки 2,5—2,7 *мм* завд., 0,8—1,1 *мм* завш., нерівні, пелюстки 4—5 *мм* завд., 1,2 *мм* завш., пиляки 0,5—0,6 *мм* завд. Стручки 19—45 *мм* завд., 1,2—1,5 *мм* завш., в густому гроні 6—15 *см* завд.; стовпчик товстуватий, дуже вкорочений — до 0,3—0,5 *мм* завд., квітконіжки 6—12 *мм* завд., насінина широкоовальна або майже кругла, 1,2—1,5 *мм* завд., 0,8—1,2 *мм* завш., вгорі з крилом до 0,3 *мм* завд. В іншому, як *A. hirsuta* Scop. ☉. Цв. V—VI.

Tausch. in Flora, 19 (1836) II, 407. Kulcz. in Fl. polska, III, 160.

— *Arabis hirsuta* (L). Scop. subsp. glabra Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1919) 404.

Видані зразки: Rośliny polskie, № 627!

По кам'янистих місцях, скелях, в субальпійському поясі Карпат.

К.-Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори (Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

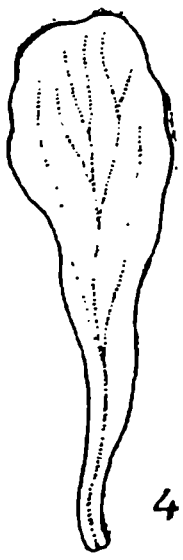

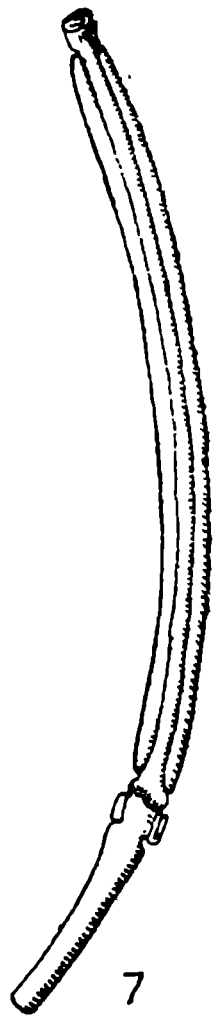

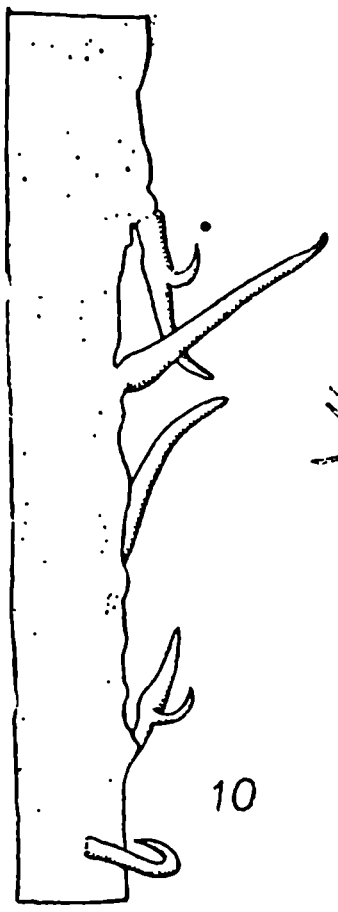

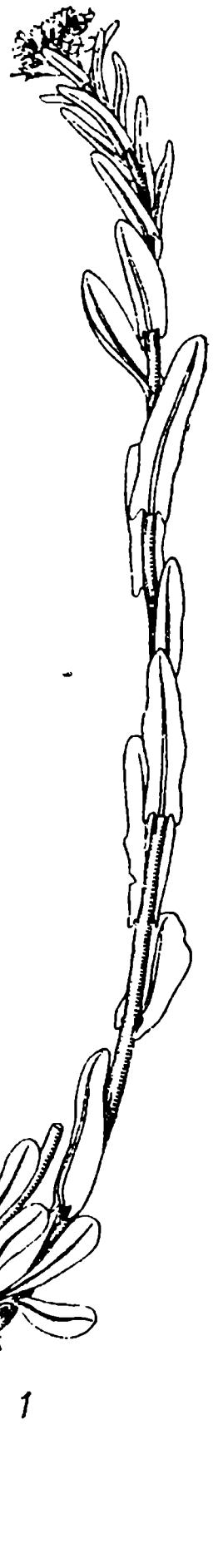

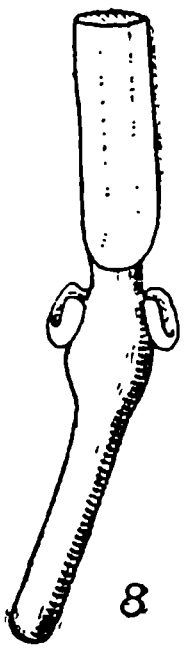

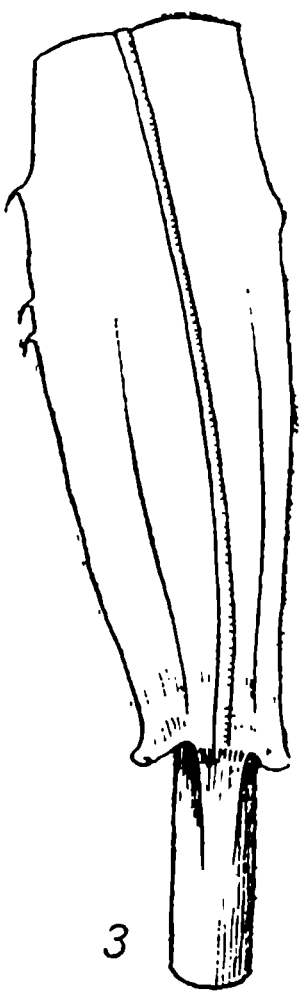

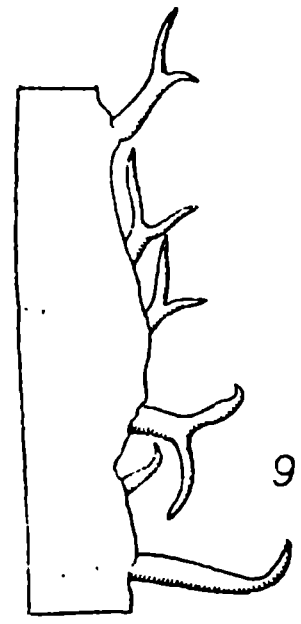

Рис. 68. *Гусимець судетський — Arabis sudetica* **Tausch.**

1 — загальний вигляд; *2* — суцвіття з молодими стручками; *3* — основа листка (збільш.); *4* — пелюстка (збільш.); *5* — чашолисток (збільш.); *6* — пуп'янок (збільш.); *7* — молодий стручок (збільш.); *8* — нектарники при основі стручка (збільш.); *9* — волоски верхнього стеблового листка (збільш.); *10* — волоски нижнього стеблового листка (збільш.).

1261 (7). A. Gerardii Bess. — **Гусимець Жерардів.** Схоже на *A. hirsuta* (L.) Scop. Стебло 30—80 *см* завв., в нижній частині опушене тільки зірчастими волосками; стеблові листки скупчені, до середини своєї довжини притиснуті до стебла, сидячі, при основі глибоко-серцевидно-стріловидні, вушки їх гострі, притиснуті до стебла. Квітки на коротких ніжках, зібрані в грono спочатку густе й коротке, з плодами видовжене до 15—25 *см*; пелюстки білі, 3,5—4,5 *мм* завд. і близько 1 *мм* завш., в 1,5 раза довші за чашолистки. Стручки прямостоячі і притиснуті до вісі суцвіття щільніше, ніж у *A. hirsuta*, близько 0,75 *мм* завш. Стулки з ледве помітною серединною жилкою, стовпчик 0,5 *мм* завв. Насінина дрібніша, ніж у *A. hirsuta*, близько 0,7 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш., сітчасто-крапчаста, з вузькою плівчастою облямівкою. ☉. Цв. V—VI.

Bess. ex Koch, Synopsis Fl. Germ., I (1837) 38.

— *A. hirsuta* var. *Gerardi* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 36; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 57.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1153.

По вологих луках, між чагарниками, в лісах. — Переважно на Поліссі і в Лісостепу.

П.П., Л.П., Л.Л.-С. Звичайно. — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (!!); Проскурів (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Жмеринка (!!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Сміла (Тржебінський!). — Кіровоградська обл.: Чорний ліс, коло ст. Знам'янка (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Вище Дніпропетровська (Акінф.!); по р. Самарі, коло Новомосковська (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім крайньої півночі (Кар.-Лапл.); Кавказ (зрідка); Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Помірна зона Північної півкулі.

1262 (8). A. Hornungiana Schur. — **Гусимець Горнунгіїв.** Кореневище звичайно багатоголове. Стебла б.-м. численні, від основи підведені, 20—45 *см* завв., вгорі голі, внизу вкриті простими волосками. Листки видовжено лопатковидні; стеблові дрібніші, з вушками, прямостоячі, загостренозубчасті; все листя вкрите розсіяними волосками, особливо нижнє. Квітки в гронах, білі. Стручки прямі, 35—45 *мм* завд., 1,5 *мм* завш., з дуже коротким стовпчиком, на коротких квітконіжках, притиснуті до вісі суцвіття; стулки стручка з виразною серединною жилкою; перегородка майже непрозора, стінки її клітин дуже огрубілі. ☉ (?). 4. Цв. V—VI.

Schur., Enum. Pl. Transs. (1886) 43. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 159.

— *A. hirsuta* Scop. *β. Hornungiana* Grecescu, Consp. Fl. Romanici (1898) 55.

По скелях та кам'янистих схилах у Карпатах, дуже рідко.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чивчинські гори (Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Ендем Карпат.

Підтриба **III. Isatidinae** Hayek

Серединні і бокові медові залозки при основі коротких тичинок розміщені кільцем. Плід нерозкривний 1-насінний стручечок. Сім'ядолі плоскі. В лептомі і мезофілі трапляються ідіобласти. Волоски прості або відсутні.

Рід **339. Міагрум — Myagrum L.**

L., Sp. pl. (1753) 670; Gen. pl., ed. 5 (1754) 301.

Пелюстки довгасті, блідожовті. Стручечок нерозкривний, грушовидний, 3-гніздий, нижня тонка його частина має в собі 1 насінину, а верхня, розширена, складається з розташованих рядом 2 порожніх гнізд. Стовпчик короткий, 3-гранний.

До роду належить тільки 1 вид.

1263 (1). M. perfoliatum L. — **Міагрум пронизанолистий.** Корінь веретеноподібний. Стебло голе, галузисте, 20—60 *см* завв. і до 5 *мм* завт. Листки сизі, прикореневі — довгасті, витягнуті в черешок, пірчасто-надрізні, з трикутними лопатями, тупі; верхні — довгасті, сидячі, при основі стріловидні, гоструваті. Грона багатоквіткові, спочатку вкорочені, а під час плодоношення дуже видовжені; квітконіжки 1,5—3 *мм* завд., прямостоячі; чашолистки еліптичні, близько 2 *мм* завд., вузько білооблямовані, прямостоячі; пелюстки блідожовті (висушені майже білі), близько 4 *мм* завд. і менше 1 *мм* завш. Стручечки 5—6 *мм* завд., на коротких булавовидно потовщених прямостоячих квітконіжках, солом'яножовті, зморшкуваті; верхня розширена частина стручечка б.-м. серцевидна з 2 поздовжніми неглибокими борозенками, що поділяють його на 2 симетричні рівні частки; стовпчик коротенький; насінина овальна, трохи зморшкувата, блідокоричнева. ☉, ☉. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 640. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 103. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 202.

Випадково занесена; бур'ян у посівах.

Л.Л.-С. Вінницька обл.: Ямпіль, 1851 р. (Андрж.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед-Дніпр. (занесено), Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Південна Європа до Дністра, Кавказ, Північна Африка, Західна Азія від Сірії і Малої Азії до Ірану. Занесено в Англію, Бельгію, Голландію, Північну Америку (Канада) і в Австралію.

Calepina Corvini Desv. Помилково вказана В. Сидоровим для **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата.

Рід **340. Вайда — Isatis L.**

L., Sp. pl. (1753) 670; Gen. pl. (1754) 301.

Листки цілокраї або злегка зубчасті, прикореневі з черешком, стеблові з серцевидною або стріловидною основою, стеблообгортні. Чашолистки прямостоячі або відхилені; пелюстки рівні, коротконігтикові,

цілокраї, жовті; тичинкові нитки суцільні, вільні, біля основи коротких тичинок міститься по медовій залозці; зав'язь сидяча, стовпчик дуже короткий, приймочка виїмчаста. Стручечок звислий, нерозкривний, довгастий, еліптичний, оберненояйцевидний або майже круглий, крилатий, плоский, стиснутий з боку швів, 1-гніздий, 1-насінний. Зародок спинкокорінцевий. ☉ або ♃.

До роду *Isatis* належать численні близькі види, яких налічують до 60. Вони поширені в Середземномор'ї, Середній Європі та Азії. В межах УРСР відомо 8 видів.

---

1. Стручечок волохатий. Листки волохаті . . . . . (8). **B. cipa — I. canescens** DC.
— Стручечок голий . . . . . 2.
2. Стручечок великий, 20—27 *мм* завд. . . . . (1). **B. приморська — I. litoralis** Stev.
— Стручечок 5—18 *мм* завд. . . . . 3.
3. Стручечки невеликі, 8—13 *мм* завд. . . . 4.
— Стручечки довші . . . . . 7.
4. Стручечок 3—4 *мм* завш., довгастий, втроє довший за свою ширину . . . . . (3). **B. польова — I. campestris** Stev.
— Стручечок трохи ширший — 4—6 *мм* завш., вдвоє довший за свою ширину . . . . . 5.
5. Стручечок близько 12 *мм* завд. і 6 *мм* завш., овально-клиновидний, при верхівці притуплено округлий, при основі тупий . . . . . (5). **B. рання — I. praecox** Kit.
— Стручечок інший . . . . . 6.
6. Стручечок 8—11 *мм* завд., 4—5,5 *мм* завш., еліптично-оберненояйцевидний, при основі гострий . . . . . (4). **B. Віллярсова — I. Villarsii** Gaud.
— Стручечок 9—13 *мм* завд., 3—5 *мм* завш.. оберненояйцевидно-еліптичний, при верхівці закруглений, біля основи тупий . . . . . (7). **B. ребриста — I. costata** C.A.M.
7. (3). Стучечок 3—4 *мм* завш., лінійно-довгастий, майже в 5 разів довший за свою ширину . . . (6). **B. кримська — I. taurica** M.B.
— Стручечок 3—5,5 *мм* завш., довгасто-клиновидний, втроє довший за свою ширину . . . . . (2). **B. фарбова — I. tinctoria** L.

1264 (1). I. litoralis Stev. — **Вайда приморська.** Рослина сиза, з прямим стеблом, 40—100 *см* завв.; нижні листки тупі, яйцевидні, з черешками; стеблові — сидячі, з широкостріловидною основою. Стручечки (13) 18—20 *мм* завд., (6) 8—9 *мм* завш., довгасто-клиновидні, до основи злегка звужені, на верхівці притуплені і злегка виїмчасті, тонкопухнаті, з дуже виступаючим ребром на серединному диску, обмеженим з боків глибокими борозенками. ☉. Цв. V—VI.

Stev. in Mém. Soc. Natur. Mosc., III (1812) 267. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 105. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 214.

При берегах морів і річок, зрідка.

П.З.С. Одеса (Андрж.).

Примітка. Помилково вказана (Szaf., Kulcz., Pawl., Rosliny polskie, 294) для **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщики, скелі біля Дністра.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Крим. Загальне поширення. Понтичний ендем СРСР.

1265 (2). I. tinctoria L. — **Вайда фарбова.** Стебло пряме, 50—100 *см* завв., просте або частіше вгорі гіллясте, голе або знизу, як і прикореневі листки, жорстковолосисте. Нижні листки довгасто-ланцетні, зубчасті, стеблові — сизозелені, сидячі, з стріловидною основою. Суцвіття частіше галузисте, щитковидне, або волотюване; пелюстки 2,5—4 *мм* завд., жовті трохи довші за чашечку. Стручки звислі, на тонких квітконіжках, довгасто-клиновидні, 13—18 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., втроє довші за свою ширину, з притупленоокруглою або трохи виїмчастою верхівкою, достиглі — чорнуваті. ⊙. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 670. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 104. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 212.

По глинистих або вапнякових схилах, степах, як бур'ян на полях і вздовж доріг. В Степу і рідше в Лісостепу.

Розноситься на північ вздовж залізниць.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Волочиськ (Козлов!!). — Одеська обл.: Балта (Рогов!). — **П.Л.-С.** Київ, занесено 1821 р. (Вертер, герб. Черн.). — Кіровоградська обл.: Кіровоград, Аджамська дослідна станція (Пач. і Лебедєв). — **Л.Л.-С.** Занесено вздовж залізниць. — Харківська обл.: Харків, біля залізничної ст. Новоселівки (1931 р.!!); Дергачі (Наливайко!, Черн.!); Валки (Горницький). — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенськ (!!). — **Л.З.-Л.С., П.З.С.** і **Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, біля залізничних ст. Салкове і Ново-Олексіївка (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, Середземномор'я, Середня Азія.

Господарське значення. Насіння містить 30% жирної олії з йодним числом 112—150, олія за своїми властивостями подібна до льонової. З листя можна одержати синю і зелену фарби для фарбування шерсті. Раніше з цією метою рослину цю висівали у великій кількості, поки не винайдена була хімічна фарба — синтетичне індіго. Добра кормова рослина, яку охоче їсть рогата худоба.

1266 (3). I. campestris Stev. — **Вайда польова.** Стебла прямостоячі, 35—100 *см* завв. Суцвіття галузисте, щитковидне; пелюстки жовті, близько 3 *мм* завд. Стручечок 8—11 *мм* завд., 3—4 *мм* завш.,

довгастий, голий або трохи пухнатий, в 3—4 рази довший за свою ширину, на верхівці округлий, до тупої основи майже не звужений. ☉. Цв. V—VII.

Stev. ap. DC., Syst., II (1821) 571. Bess., Enum., 71, № 1546. — *I. tinctoria* L. var. *campestris* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 60; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 104. — *I. maeotica* DC., Syst., II (1821) 571. Prodr., I, 211. — *I. tinctoria* L. subsp. *campestris* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 117. — *I. Kamienskii* Zapal., Bull. de l'Acad. des. Sc. de Cracovie, XXIX (1913) 338.

По схилах, відслоненнях лесу і вапняку, степах, полях, рідше на пісках у степовій і лісостеповій зонах.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Пирятин (Нетубський). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: окол. ст. Роздільної (!!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, по р. Мокрій Сурі, Сурсько-Покровське (Дивидич!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса. — Херсонська обл.: Херсон (Шмальг.!); Білозерський рн, Олександрівка при Бузькому лимані (Пач.!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: окол. Жданова, Білосарайська коса (Клок.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, Середземномор'я, Середня Азія.

1267 (4). I. Villarsii Gaud. — **Вайда Віллярсова.** Від *I. tinctoria* L. відрізняється такими ознаками: стручечки 8—11 *мм* завд. і 4—4,5 *мм* завш., еліптично-оберненояйцевидні, вдвоє довші за свою ширину, тупуваті, при основі гострі; недорозвинені стручечки еліптичні, гострі на обох кінцях. ☉. Цв. VI—VII.

Gaud., Fl. Hel., 4 (1811) 201. Kulcz. in Fl. polska, III, 117.
— *I. tinctoria* L. var. *Villarsii* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 60; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 104. — *I. heterocarpa* Andrz. ex Bess., Enum. (1822) 82, № 1617.

Зрідка на півдні і крайньому півд. заході на вапняках і поблизу моря.

П.З.С. Одеса (Шмальг.!). — Миколаївська обл.: Миколаїв, Варварівка, 1893 р. (Федосєєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн.
Загальне поширення. Середня Європа.

1268 (5). I. praecox Kit. — **Вайда рання.** Стебло прямостояче, 35—100 *см* завв. Схожа на *I. campestris* Stev., від якої відрізняється еліптичними або овально-клиновидними стручечками, при основі трохи звуженими, тупими або округлими, близько 12 *мм* завд. і 6 *мм* завш.; гніздо плода відокремлене від крила борозенками, з 1 гострим реберцем. ☉. Цв. V—VII.

Kit. ex Tratt., Arch. Gewächsk., II (1812) 40, t. 68. Kulcz. in Fl. polska, III, 117.

— *Isatis tinctoria* b. *praecox* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 60; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 104. — *I. litoralis* Bess., Enum. (1822) 102.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, № 4178!

По схилах, відслоненнях, вздовж доріг. — Зрідка в Лісостепу і Степу.

П.Л.-С. Кіровоград, зрідка, 1840 р. (Ліндем.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловград (Підоплічка!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: біля Кучурганського лиману (Опперман!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!). — Одеська обл.: Первомайськ (!!); Комінтернівський рн, ст. Кремидівка (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа.

1269 (6). I. taurica M.B. — **Вайда кримська.** Стебло прямостояче, 35—100 *см* завв. Нижні листки довгасто-ланцетні, волосисті, середні — лінійні, з гострими вушками. Суцвіття галузисте, щитковидне. Стручечки лінійно-довгасті, 13—17 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., майже в 5 разів довші за свою ширину, тупі, до основи звужені. ⊙. Цв. V—VII.

M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 422. **Kulcz.** in Fl. polska, III, 118. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 214.

— *I. campestris* L. var. *taurica* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 61; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 104.

По вапняках і степах. — Зрідка в степовій зоні.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільський (Шмальг.!). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!). — **П.З.С.** Одеса (Шмальг.!). — Херсонська обл.: Херсон (Рябков!); Бериславський рн, Козацьке на Дніпрі (Рябков!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Приморський рн, Старий Крим, балка до р. Кальчик (!); окол. ст. Сартана (!); Будьоннівський рн, Хомутовський степ при р. Грузькому Єланчику (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб.; Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Понтичний ендем СРСР.

1270 (7) I. costata C.A.M. — **Вайда ребриста.** Стебло голе, високе, прямостояче, у верхній частині галузисте, 40—120 *см* завв. Прикореневі листки довгасті, тупі, невиразно зубчасті, звужені в короткий (1—1,5 *см*) черешок, звичайно волосисті; стеблові листки ланцетні, загострені, сидячі, при основі стріловидні, цілокраї, сизуватозелені, 2—10 *см* завд., 3—20 (35) *мм* завш., звичайно голі, іноді на спідньому боці, переважно по середній жилці і по краях, з негустими досить довгими відхиленими волосками. Суцвіття широкощитковидне; пелюстки довгасто-яйцевидно-клиновидні, близько 2,5 *см* завд. і 0,75—1 *мм* завш., в 1,5 раза довші за яйцевидні голі чашолистки. Стручечки звислі на відхилених донизу квітконіжках, довгасто-оберненояйцевидні, 10—13 *мм* завд. і у верхній частині 4—5 *мм* завш., з товстою серединною і 2 тонкішими боковими жилками. Насінина видовжено овальна, близько 3,5 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш. ⊙. Цв. V—VI.

Рис. 69. *Вайда кримська — Isatis taurica* **М. В.**

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.).

C.A.M. in Ledeb., Fl. alt., 3 (1831) 204. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 218. — *I. tinctoria* d. *costata* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, (1895) 104.

По схилах, степах, відслоненнях крейди і вапняків, зрідка.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: по р. Білій, притоці р. Лугані (Талієв!); Свердловський рн, Провальський кінний завод (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Заволз., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Центральна частина Євразії, Тарбагатай.

1271 (8). I. canescens DC. — **Вайда сіра.** Стебло 70—80 *см* завв. Прикореневі листки цілокраї або вигризено-зубчасті, середні і верхні — лінійні, гострі, при основі вузькостріловидні. Суцвіття рідке, волотисте; чашолистки близько 2,5 *мм* завд., пелюстки близько 3,5 *мм* завд., з клиновидною основою, видовжено лінійні, тупі або виїмчасті; гніздо тонке, тупоребристе. ☉ . Цв. VI.

DC., Fl. de France, Suppl. (1815) 598; Syst., II (1821) 572. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 217.

— *I. tinctoria* subsp. *canescens* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 117. — *I. Ciesielski* Zapal., Bull. de l'Acad. de Sc. de Cracovie (1913) 338.

На відслоненнях вапняку по Дністру, зрідка.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Борщівський рн, Бабинці (Ленц у Запал., sub I. Ciesielskii Zapal.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Крим.
Загальне поширення. Балканський п-ів, захід УРСР, Крим.

Підтриба **IV. Buniadineae** Hayek.

Серединні і бокові медові залозки при основі коротких тичинок звичайно сполучені в коло. Плід яйцевидно-4-гранний, нерозкривний стручечок з 2—4 одне над одним розміщеними гніздами. Мезофіл з ідіобластами.

Рід **341. Свербигуз — Bunias L.**

L., Sp. pl., ed. I, (1753) 669.

Чашолистки при основі злегка мішковидні. Пелюстки жовті. Зав'язь сидяча. Стовпчик конічний, з коротко-2-лопатевою приймочкою. Плід грушовидний, з 2—4 розміщеними одне над одним 2-насінними гніздами. Опушення з галузистих волосків.

З 5 видів, властивих Європі та Західній Азії, в УРСР 2.

---

1. Стручечки чотирикутні . **(1). С. польовий — B. arvensis** Jord.
— Стручечки яйцевидні . . . **(2). С. східний — B. orientalis** L.

1272 (1). B. arvensis Jord. — **Свербигуз польовий.** Корінь веретеноподібний, жовтуватий. Стебла прямостоячі, 40—60 *см* завв., галузисті, густо вкриті залозками, в нижній частині сірі від простих і галузистих волосків, часто фіолетові. Прикореневі листки в розетці з довгими черешками, ліровидно-пірчастороздільні, густо вкриті залозками з простими галузистими волосками, частки листків яйцевидно-трикутні; нижні стеблові листки схожі на прикореневі; верхні — лінійно-ланцетні, цілокраї або зубчасті. Квітки в малоквіткових гронах; квітконіжки 1,4—1,6 *мм* завд., при плодах до 4 *мм* завд., залозисті, відлеглі. Чашолистки ланцетні, 3—4 *мм* завд., жовтуватозелені; зовнішні при основі мішковидні. Пелюстки поступово звужені в довгий нігтик, клиновидні, 8—13 *мм* завд., жовті, голі. Стручечки в обрисі еліптично-чотирикутні, 10—12 *мм* завд., з 4 б.-м. широкими і рівними залозистими гранями; стулки з сіткою жилок, без помітної серединної. Стовпчик близько 5 *мм* завд., біля основи потовщений. Насінина тригранно-яйцевидна, 2—3 *мм* завд., коричнева. ☉. Цв. VI—VII.

Jord., Cat. Gr. Jard. Dijon (1848) 18. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 294.

— *B. Erucago* L. subsp. *arvensis* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 182. — *B. dubia* Zapal. in Bull. Acad. Crac. (1913) 446.

Бур'ян, адвентивна рідка рослина.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Погулянка коло Львова (Реман, 1864 р.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я.

1273 (2). B. orientalis L. — **Свербигуз східний.** Жорстковолосиста рослина. Стебла галузисті, до 120 *см* завв.; нижні листки ліровидні з трохи оберненими назад боковими частками і великою, довгасто-ланцетною, стріловидно-списовидною, непарною верхівковою часткою, рідко суцільні; стеблові листки суцільні, зубчасті, при основі з вушками, верхні звужуються в черешок. Чашолистки під час цвітіння горизонтальні; пелюстки 5—7 *мм* завд., жовті, вдвоє перевищують чашолистки. Стручечки горішкоподібні, 2-насінні, нерівнобокі, яйцевидні, вздовж горбочкуваті, вгорі злегка загострені, 2 або 4-гнізді. ☉, ☉ . Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 670. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 102. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 235.

Видані зразки: Fl. roman. exs., № 1014!

Як бур'ян трапляється по берегах річок, луках, полях і забур'янених місцях. — Досить звичайна по всій УРСР, але частіше на Лівобережжі; в Східних Карпатах підіймається до вис. 1000 *м*. Не вказана для **Л.З.С.** і **П.С.**

Var. **Gryzai** (Czern.) Schir. et Lavr. Нижні листки суцільні.

Czern. in herb. ex Schir. et Lavr., Consp. Fl. Chark., 103, № 665.

Зрідка в лівобережному Лісостепу.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харків і його окол. (Черн.!, Тимофєєв!, !!); Барвінківський рн (Залеський!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Заволз., Серед-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.

Рослина розноситься і далі — по залізницях та з посівним матеріалом.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа; вказані райони СРСР, Мала Азія, Турецька Вірменія.

Господарське значення. Медонос. Варене листя у Вірменії вживають для їжі під назвою „чепуг". Також їдять молоді, ще не квітучі стебла, знявши з них верхню шкірочку.

Примітка. Звичайно дворічна рослина, але може бути і кореневепаростковою однорічною через те, що біля кореневої шийки закладаються бокові бруньки, які утворюють кілька стебел, отже, рослина часто росте кущем.

Триба 4. **Alysseae** Hayek.

Плід здебільшого розкривається 2 стулками, лінійний стручок або стручечок. Бокові медові залозки при основі коротких тичинок парні, здебільшого вільні; серединні завжди відсутні. Приймочка виразно 2-лопатева. Волоски звичайно галузисті.

Підтриба **I. Hesperidinae** Prantl.

Приймочка нечітко відмежована. Плід — лінійний, багатонасінний, розкривний або нерозкривний стручок, розділений впоперек на 1-насінні гнізда. Судинні пучки з ідіобластами.

Рід 342. **Лакфіоль — Cheiranthus** L.

L., Gen. pl., ed. I (1737) 195.

Чашолистки прямостоячі, зовнішні з опуклинами при основі. Пелюстки з довгими нігтиками. Стручки довгі, лінійні, сплюснуто-5-гранні. Стулки з 1 серединною жилкою. Приймочка 2-лопатева, з розбіжними лопатями. Насіння сплюснуте, утворює 1 ряд в кожному гнізді.

1273[1] (1). Ch. Cheiri L. — **Лакфіоль звичайна.** Рослина при основі здерев'яніла, вкрита притиснутими 2-роздільними волосками. Стебло розгалужене, до 100 *см* завв. Листки ланцетні, гострокінцеві, цілокраї або дрібнозубчасті. Квітки великі, запашні, з золотистожовтими, оранжовими або червонобурими пелюстками, 15—30 *мм* завд. Стручки сіруватопухнаті, 5—7 (9) *мм* завд. ☉, ♃, зрідка ⊙. Цв. VII—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 661. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 58. Kulcz. in Fl. polska, III, 170.

Розводять часто в садах і в оранжереях, а також в кімнатах як декоративну рослину. Наші зими витримує в грунті рідко, навіть під прикриттям. Важлива промислово-декоративна й оранжерейна рослина для цвітіння в березні—травні. Виведений однорічний сорт (паризький), що цвіте в кінці літа.

Розводять по всьому СРСР. Здичавіла в Криму.

Загальне поширення. В дикому стані зустрічається на о-вах Егейського моря.

Господарське значення. Насіння містить 26,2% жирної олії.

Рід 343. Вечорниці — Hesperis L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 663.

Чашолистки прямостоячі, при основі мішковидні; пелюстки з довгими нігтиками, лілові, білі, рудожовті або зеленуватобурі; зав'язь сидяча; стовпчик короткий; приймочка глибоко-2-лопатева, з прилягаючими одна до одної лопатями. Стручок лінійний; стулки його опуклі, з виразною серединною жилкою. Опушення з галузистих волосків, але з домішкою простих і залозистих. Дво- або багаторічні рослини.

З 26 видів, що ростуть в Європі, Середземномор'ї і Середній Азії, в УРСР 4.

---

1. Пелюстки брудножовті або зеленуватобурі . . . . . **(1). В. сумні — H. tristis** L.
— Пелюстки лілові або білі . . . . . 2.
2. Пелюстки білі, в опушенні немає залозистих волосків. Гірська рослина . . . . . **(4). В. сніжні — H. nivea** Baumg.
— Пелюстки звичайно лілові, в опушенні є залозисті волоски. Рівнинні рослини . . . . . 3.
3. Листки дрібнозубчасті. Культивується й дичавіє . . . . . **(2). В. нічна фіалка — H. matronalis** L.
— Листки великозубчасті. Дикоростуча форма . . . . . **(3). В. лісові — H. silvestris** Crantz.

1274 (1). H. tristis L. — **Вечорниці сумні.** Стебло прямостояче, жорстковолосисте, 30—45 *см* завв., у верхній частині розгалужене. Листки яйцевидно-ланцетні, верхні — ланцетні, цілокраї або зубчасті, при верхівці тупуваті, нижні — з черешками, верхні — сидячі. Пелюстки з довгасто-клиновидною тупою пластинкою, 10—25 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки, брудножовті або зеленуватобурі, з фіолетовими жилками. Стручки сплюснуто-4-гранні, на потовщених квітконіжках, відхилені, голі або пухнаті, 6—18 *см* завд; стулки їх вдвоє вужчі за перегородку і горбочкуваті від насіння. ☉. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 927. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 63. Н. Буш. в Фл. СССР, VIII, 248.

Рис. 70. *Вечорниці сумні — Hesperis tristis* L.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — гілочка з плодами (збільш.)

По степах, схилах і відслоненнях вапняку та крейди. — Переважно в півд. і схід. ч. УРСР.

Л.П. Чернігівська обл.: Козелець (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Рогов.!); Умань (Андрж.!). — Кіровоградська обл.: ст. Знам'янка, Чорний ліс (Пач.!). — **Л.Л.-С.** На схід від лінії Лубни—Лебедин нерідко. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С, П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Европ. ч.: Волз.-Касп., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа (схід), Європейська частина СРСР (південь), Балкани (північ).

Господарське значення. З насіння можна одержувати жирну олію. За деякими даними, олія ця по якості подібна до ріпакової.

1274[1] **(2). H. matronalis L. — Вечорниці, нічна фіалка.** Стебла прямостоячі, 30—120 *см* завв., вгорі розгалужені, коротко шерсткопухнаті від простих і галузистих волосків, іноді майже голі. Листки яйцевидно-ланцетні, зубчасті, загострені, нижні — звужені в черешок, верхні — майже сидячі, звичайно вузьколанцетні. Чашолистки голі або вгорі пухнаті, в 2—3 рази коротші за пелюстки; пелюстки лілові, з оберненояйцевидною, тупою пластинкою, 18—22 *мм* завд. Стручки майже циліндричні, 1—4 *см* завд., на відхилених ніжках 10—25 *мм* завд., горбочкуваті від випнутих насінин. Квітки увечері пахучі. ☉, 2. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 663. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 62. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 244.

— *Deilosoma suaveolens* Andrz. in Bess., Enum. (1822) 27, 71, 83. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., I (1866) 12, p.p.

Розводиться в садах; часом дичавіє і зустрічається як бур'ян. — Спорадично по всій УРСР, крім крайнього півдня.

Var. eriocarpa N. Busch. Стручки дрібнопухнаті.

Н. Буш в Fl. cauc. crit. (1907) 655.

Зрідка.

П.Л.-С. Київська обл.: Черкаси. — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Шевченківський рн, с. Микольське по р. Бурлук (Черн.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ждановська мр, Троїцьке по р. Берестовій (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.

В Сибіру і Середній Азії зустрічається близький вид *H. sibirica* L.

Загальне поширення. Середня, Східна й Південна Європа, Західна Азія.

Господарське значення. В культурі є форми з махровими квітками білого і пурпурового кольору. Медоносна і декоративна рослина. В насінні є 28,78% жирної олії світложовтого кольору, гіркої на смак. Кислотне число 3,8, число омилення 180,3, число ефірності 176,5, число Генера 96,3, йодне число 150; роданове число 115,2. Олія висихаюча і може бути використана для фарб і лаків. Вона містить багато сірчаних сполук, завдяки чому вживається як пальний матеріал.

1275 (3). H. silvestris Crantz — **Вечорниці лісові.** Близький до *H. matronalis* L. Рослина здебільшого висока, 15—120 *см* завв. Стебло, листки і квітконіжки густоволосисті, звичайно клейкі. Листки б.-м. широкі, з великими зубцями; нижні — ліровидні. Пелюстки великі, 22—24 *мм* завд., лілові, зрідка майже білі. Стручки голі, 4—8 *см* завд. та 1,5 *мм* завш. ☉, 2. Цв. V—VI.

Crantz, Stirp. austr., I (1762) 34, ed. 2, 32. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 245. — *H. matronalis* var. *silvestris* Thell. in Hegi, Fl. Mitt.-Eur. № 1362. — *H. inodora* C. Koch in Linnaea, XV (1841) 253. — *Deilosma inodora* Andrz. ap. Bess., Enum. (1822) 71, № 1552. — *H. runcinata* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., II (1805) 220, t. 200. Kulcz. in Fl. polska, III, 180. — *Deilosma suaveolens* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 12. — *H. suaveolens* Bess., Enum. (1822) 27, 71, 83. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 280. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 180. — *H. pontica* Zapal., Rozprawy wydz. mat.-przyr. Ak. Um., 12 (1912) 561, № 1106.

По лісах, між чагарниками, в заплавинах річок. Зрідка.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Золочів (Трух.!, Мотика); Сокольський рн, Поториця (Реман). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Чугуївський рн, Введенка на р. Уді (Лавр.!), Тернова на р. Уді (Черн.!, Лавр.), Чугуїв (Черн.!, !!). — Ворошиловградська обл.: Ровеньківський р' (Постригань!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Лавр.), Гори Артема (!!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Кремінна на р. Красній (Клок.!). — **П.З.С.** Миколаїв (Крижевський!). — Рослина досить поширена, але по ній бракує гербарного матеріалу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня, Східна та Південна Європа, Балкани, Сірія, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран.

Примітка. Для суміжного району Молдавії (Сорокський пов.) наводиться близький північнобалканський вид: *H. Velenovskyi* Fritsch. in Verhandl. zool.-bot. Gesellsch. in Wien, XLV (1899) 375; Savulesku si Rayss, Mat. pentru Fl. Basarab., IIa (1926) 199 pro subsp. Відрізняється він, за описом Савулеску і Райсса, наявністю великої кількості залозистих волосків в опушенні (через що стебла стають клейкі), голими квітконіжками та чашечками, стручками близько 10 *см* завд. і 1 *мм* завш. Різниця між *H. Velenovskyi* Fritsch. та *H. silvestris* Crantz ще не зовсім ясна. На думку М. В. Клокова, потребує критичного перегляду описана з окол. Тирасполя *H. pontica* Zapal., яка вже за формою листків не тотожна з типовою *H. silvestris* Crantz. Взагалі, *Hesperis silvestris* sensu amplo є збірним, недостатньо ще вивченим видом, що потребує спеціального вивчення.

1276 (4). H. nivea Baumg. — **Вечорниці сніжні.** Стебла прямостоячі, 100—150 *см* завв., вгорі розгалужені, в нижній частині волохаті від б.-м. густого опушення з довгих білих, донизу відігнутих волосків, вище разом із листям опушені дрібними 2-роздільними волосками. Листки виїмчасто-гострозубчасті, нижні — на довгих черешках. Чашолистки 6—7 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., на верхівці тупі або притуплені, мозолясті, з пучком довгих білих волосків у вигляді бородки; пелюстки 15—19 *мм* завд., 5—7,5 *мм* завш., з яйцевидною білою пластинкою, до основи звуженою в довгий нігтик, що перевищує чашечку. Квітконіжки при плодах горизонтально відхилені, 20—25 *мм* завд.; стручки лінійні, 45—85 *мм* завд., 1,8—2 *мм* завш., з тупою основою та загостреною верхівкою, часто зігнуті; стовпчик коротенький, товстий. ♃. Цв. V—VI.

Baumg., Enum. Stirp. Transs., II (1816) 278.
— *H. matronalis* L. subsp. *nivea* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 181. — *H. umbrosa* Herbich, Stirp. rar. Bucow. (1853) 48. — *H. albiflora* Schur in Verh. Siebenb. Ver. Naturw. (1853) 66; Enum. plant. Transs., 52.
Видані зразки: Plant. hungar. exs.! Fl. polon. exs., № 912 (!).

Var. carpatica Zapal. — Стручки голі.

Zapal., in Sprawozd. kom. Fizjogr. R. A. U., XXIV (1889); Zapal. in Rozprawy Wydz. matem.-przyrodn. Akad. Umiejęt., t. 12 (1912) 564, № 1109.

В субальпійському поясі Карпат. — Звичайно.

К.Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори, на вис. 1450 *м* (Запал.), Холошин, Чорногора, на вис. 760—830 *м* (Запал.), по р. Золота Бистриця (Гербіх).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення по СРСР. Карпатський ендем.

Рід 344. Клаузія — Clausia Korn.-Trotzky.

Korn.-Trotzky in Ind. Sem. Horti Kazan. (1834).

Чашолистки прямостоячі, при основі мішковидні. Пелюстки пурпуровофіолетові. Стовпчик з видовженими лопатями. Стручок сплюснутий, з невиразно жилкуватими стулками. Насіння однорядне, облямоване. — Багаторічники, опушені простими волосками з домішкою залозистих.
В СРСР налічується 6 видів, у флорі УРСР — 1.

1277 (1). C. aprica (Steph.) Korn.-Trotzky — **Клаузія степова.** Рослина вкрита короткими залозистими волосками з домішкою, переважно в нижній частині довших щетинистих відхилених волосків. Стебло прямостояче, 10—35 *см* завв., просте. Листки довгасті або ланцетні, цілокраї, рідше трохи зубчасті, нижні — при основі звужені в короткий черешок, середні — сидячі, верхні — сидячі, ланцетно-лінійні або майже лінійні. Квітки на ніжках 3—11 *мм* завд., в гронах 5—20 *см* завд. Пелюстки ліловопурпурові, широко- або округло-оберненояйцевидні, раптом звужені в довгий, рівний з пластинкою нігтик, 11—21 *мм* завд. і 4—9 *мм* завш., в 2—2,5 раза довші, ніж тупі, звичайно забарвлені чашо-

Рис. 71. *Вечорниці сніжні — Hesperis nivea* Baumg.

1 — квітуча рослина; *2* — гілочка з плодами; *3* — стручок (збільш.); *4* — насіннина (збільш.); *5* — волоски листка (збільш.); *6* — волоски на квітконіжці (збільш.).

листки. Стручки прямі, гладенькі, стиснуті паралельно перегородці, 3—6 *см* завд. і 2—2,5 *мм* завш., стулки їх трохи хвилясто-горбочкуваті. 4 . Цв. V—VII.

Korn.-Trotzky, Ind. Sem. Hort. Kazan. (1834). Васильченко в Фл. СССР, VIII, 252.

— *Hesperis aprica* Poir., Encycl. meth., suppl. III (1813) 194. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 63. — *Cheiranthus apricus* Steph. in Willd., Sp. pl., III (1800) 518.

По крейдяних і вапнякових відслоненнях. — Дуже рідко на сході УРСР.

Л.З.-Л.С. Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Городище по р. Деркулу; Міловський рн, на р. Комишній (Танфільєв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., півд. ч. Обськ., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян, Даур; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. СРСР, Джунгарія, Монголія.

Рід 345. Малькольмія — Malcolmia R. Br.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 121.

Чашолистки прямостоячі, бокові іноді ширші від серединних і при основі трохи мішковидні; пелюстки рожеві або фіолетові. Зав'язь сидяча, стовпчик короткий, циліндричний, приймочка 2-лопатева. Стручок лінійний, 4-гранно-циліндричний; насіння однорядне (іноді при основі стручка дворядне), зародок спинкокорінцевий, з плоскими сім'ядолями. Опушення з галузистих волосків. — Однорічні рослини з суцільним листям.

З кількох десятків видів цього роду в УРСР 1, випадково занесений.

1278 (1). M. africana (L.) R. Br. — **Малькольмія африканська.** Стебло 20—30 *см* завв., разом з листям жорстко-шершаве від простих, 2-роздільних і зірчастих волосків. Листки довгасті, виїмчасто-зубчасті, іноді майже цілокраї, тупуваті, при основі звужені в коротенький черешок; верхівкові листки майже сидячі. Квітки на товстих і дуже коротких ніжках, спочатку в укорочених, а з плодами видовжених до 15—25 *см* гронах. Чашолистки в кілька разів довші за квітконіжки; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні або лінійно-клиновидні, 6—10 *мм* завд., і 1,5—2 *мм* завш., майже вдвоє довші від чашолистків, лілуваторожеві. Стручки дуже (нерідко майже горизонтально) відхилені і догори зігнуті, 3—5 *см* завд. і близько 1 *мм* завш., опушені короткими волосками, без стовпчика, з конічно звуженою і загостреною приймочкою. ⊙. Цв. V—VI.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 121. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I,61, Kulcz. in Fl. polska, III, 178. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 276.

— *Wilkia africana* L., Fl. Muell. Nat. Pl. Vict. I, 33. Ярмоленко в Сорн. раст. СССР, 3, 47. — *Hesperis africana* L., Sp. pl., ed. I (1753) 663.

По сухих глинистих степах, іноді в посівах. Бур'ян. Дуже рідко. Занесена рослина.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровськ 1854 р. Ніфонт, герб. В. Черняєва!

Var. **hybrida** Andrz. Всі листки зубчасті, нижні ліровидні. Квітки дрібніші.

Andrz. in Bess., Enum. (1822) 71, № 551.

П.П. Житомирська обл.: Олевський рн, Білокоровичі, коло залізничної станції і коло Олевська (Воробйов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Алт.; Серед. Азія: Прибалх., Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Сир-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан., Арал.-Касп.

Загальне поширення. Південна Європа (Іспанія, Франція, Угорщина), СРСР, Північна Африка, Джунгарія, Північна і Західна Індія.

Примітка. Збірний вид. Визначити його точніше за браком гербарного матеріалу ще не можна. В усякому разі, українська форма не є типовою алжірською *M. africana* (L.) R. Br. s. str.

Рід **346. Левкой — Matthiola** R. Br.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 119.

Листки суцільні або пірчасті. Зовнішні 2 чашолистки при основі з опуклинами. Пелюстки з довгими нігтиками. Стручок довгий, лінійний, сплюснутий, з товстуватою перегородкою. Приймочка 2-лопатева з прикладеними одна до одної лопатями, на спинці з горбочками або виростами.

З 50 видів цього роду в УРСР 1 дикорастучий і 3 культурних, що іноді дичавіють.

---

1. Листки суцільні, цілокраї, ланцетні . . . . . 2.
— Листки звичайно глибоко-пірчасто-надрізні . . . . . 3.
2. Квітки не довші 2 *см*, стручки 6 *см* завд. Рослина ніжна . . . . . **(1). Л. однорічний — M. annua** (L.) Sweet.
— Квітки 23—28 *мм* завд., стручки 4,5—15 *см* завд. . . . . **(2). Л. сірий — M. incana** (L.) R. Br.
3 (1). Однорічна рослина. Приймочка біля основи з 2 гострими ріжками . . . . . **(3). Л. гострошипий — M. oxyceras** DC.
— Багаторічна, білувато-повстиста рослина. Приймочка без ріжків, тонша за ширину стручка . . . . . **(4). Л. крихкий — M. fragrans** (Fisch.) Bge.

1278[1] **(1). M. annua** (L.) Sweet. — **Левкой однорічний.** Рослина сірувато-тонкоповстиста. Стебло 30—50 *см* завв. Листки ланцетні, звичайно цілокраї, тупі. Квітки червоні, фіолетові, жовті або білі, запашні, до 2 *см* завд. Стручки прямостоячі, гострі, сіроповстисті, 6 *см* завд. ☉ Цв. VII—IX.

Sweet, Hort. Suburb. Lond. (1818) 147. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 59. — *Cheiranthus annuus* L., Sp pl., I (1753) 662.

Розводять часто в садах як декоративну рослину, особливо сорти з махровими квітками.

Загальне поширення. Батьківщина: Південна Європа.

1278[2] (2). M. incana (L.) R. Br. — **Левкой сірий.** Вся рослина сіра, стебло прямостояче, галузисте, 20—80 *см* завв.; нижні листки з черешками, вузьколанцетні, тупі, поступово звужені в черешок, що при основі трохи розширений; верхні стеблові листки з короткими черешками або сидячі. Суцвіття багатоквіткове, 7—14 *см* завд., квітконіжки горизонтально відхилені; чашолистки 11—14 *мм* завд., лінійні, з країв білі або фіолетові, опушені, зовнішні — при основі мішковидні; пелюстки 23—28 *мм* завд., з оберненояйцевидною, голою, фіолетовою, жовтуватою, червоною або білою пластинкою, 7—10 *мм* завш. і довгим вузьким нігтиком. Стручки трохи відхилені, сірі від опушення, циліндричні, 4,5—10 *см* завд., 3—3,5 *мм* завш., стовпчик 1—1,5 *мм* завд.; приймочка глибоко-2-лопатева. Насінина ширококрилата, ±3 *мм* завд., жовтувата або темносіра. ⊙, ⊙⊙. Цв. IV—IX.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. II, 4 (1812) 119. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 298.

— *Cheiranthus incanus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 662.

Культивують в садах як декоративну рослину. Зрідка трапляється на забур'янених місцях як здичавіла. Більшість культурних сортів належить до гібридів між однорічним (*M. annua*) і дворічним (*M. incana*) левкоєм.

П.З.С. Одеса (Щеглєєв!).

Загальне поширення. Дико росте в Південній Європі від Португалії до Малої Азії, в Північній Африці і на Канарських о-вах.

1278[3] (3). M. oxyceras DC. — **Левкой гострошипий. Матіола.** Вся рослина сіра. Стебло перед цвітінням просте, потім розчепірено-галузисте, 20—30 *см* завв., листки довгасто-ланцетні, верхні — суцільні, інші — пірчасто-надрізні або ліровидні, з зубчастим краєм. Пелюстки зісподу брудножовті, зверху лілові, 1,5—2,5 *мм* завд., з дуже міцним запахом вночі, на сонці закриваються. Зав'язь пухната. Стручки 4—10 *см* завд., вгорі з 2 гострими ріжками, довжина яких в 4—5 разів більша за поперечник стручка. ⊙. Цв. VI—VII.

DC., Syst., II (1821) 173. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 297.

— *M. bicornis* DC., Syst., II (1821) 177. Prodr. (1824). 134.

Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 59. — *M. longipetala* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 110.

Часто розводять в садах як декоративну рослину. — Зрідка дичавіє.

П.Л.-С. Київ (Сациперов!, Оксіюк!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Миргород (Дубняк!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Пискунов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема, в саду (!!).— **П.З.С.** Одеса (Пач.).

Розводять по всьому СРСР.

Загальне поширення. В дикому стані: Західне Середземномор'я, Мала Азія.

1279 (4). M. fragrans (Fisch.) Bunge. — **Левкой крихкий.** Рослина білувато-шерстисто-повстиста. Стебла прості або галузисті, 20—50 *см* завв., при основі здерев'янілі; листки оберненоланцетні, виїмчасто-зубчасті або надрізні, по краю часто хвилясті. Квітконіжки коротші від чашечки або рівні з нею. Пелюстки з лінійним відгином, рудожовті або бурі. Стручки прямостоячі, пухнаті, 8—11 *см* завд. Приймочка тонша за ширину стручка. ♃. Цв. VI—IX.

Bunge, Del. Sem. Hort. Dorpat (1839) 8. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 293.

— *M. odoratissima* R. Br. f. *fragrans* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 59. — *M. odoratissima β. tanaicensis* DC., Syst., II (1821) 170; Prodr., I, 134. — *Cheiranthus fragrans* Fisch., Catal. Hort. Gorenk. (1812) 51.

Видані зразки: Герб русск. фл., № 2935!

По крейдяних відслоненнях. — Тільки в басейні Дінця.

Д.Л.-С. Нерідко по Дінцю і його притоках. — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка, Шипилівка; Попаснянський рн, Нижнє. По притоках Дінця, на схід від ст. Краматорської (!!). — Сталінська обл.: Костянтинівський рн, Біла Кузьминівка (Таліев!); по р. Білій, притоці Лугані, на захід від Ворошиловграда (Таліев!). — **Л.З.-Л.С.** В півн.-схід. ч. звичайно. — Харківська обл.: Вовчанський рн, по р. Вовчій, Волохівка, Єфремівка (Таліев!); Дворічанський рн, по р. Осколу, між Дворічною і Тополями звичайно (Таліев!, Краснов!, !!). — Ворошиловградська обл.: по р. Красній біля Нижньої Дуванки (Клок.!); по р. Айдару від Старобільська на північ часто (Таліев!); по ріках Євсугу і Деркулу з притоками звичайно, крім низів (Таліев!, Лавр.!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед-Дніпр., Волз.-Дсн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Серед.-Азія: Арал.-Касп.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Ендем крейдяних відслонень СРСР.

Примітка. На думку М. В. Клокова, тотожність нижньоволзьких і казахстанських форм з цим видом сумнівна. За його спостереженнями, вони досить помітно відрізняються; отже, дуже можливо, що ареал *M. fragrans* обмежений лише басейном Дону.

Рід **347. Хориспора — Chorispora** DC.

DC., Syst. nat., 2 (1821) 435.

Чашолистки прямостоячі, бокові часто при основі мішковидні. Зав'язь сидяча. Стовпчик непомітний, з 2 боковими виростами під приймочкою. Стручок циліндричний, трохи сплюснутий з боку стулок, з перехватами між випнутими насінинами, розпадається на членики. — Трав'янисті рослини з опушенням з галузистих і залозистих волосків.

З 12 видів, що ростуть в Середній Європі, Середземномор'ї, Західній і Центральній Азії, в УРСР 1.

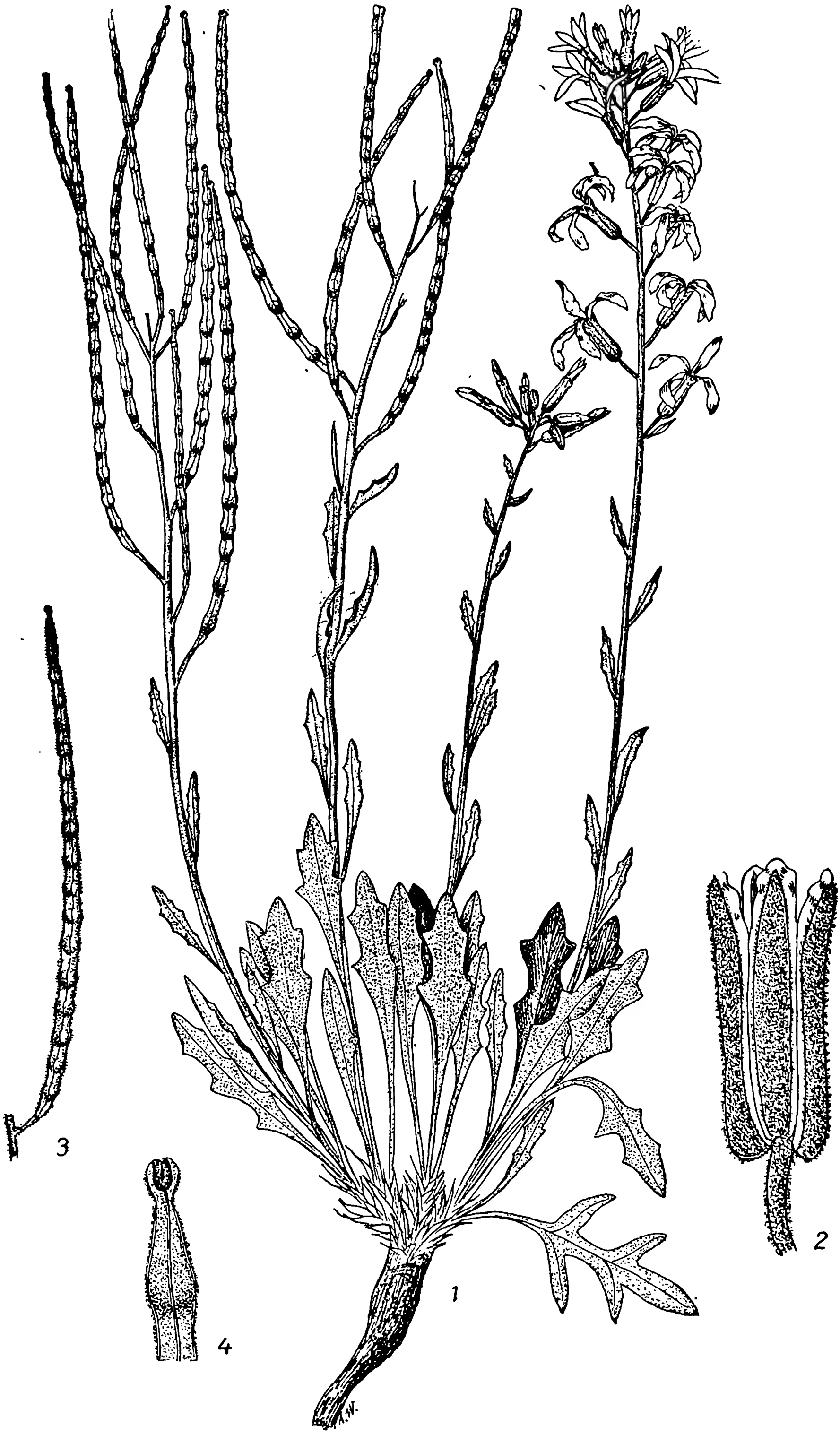

Рис. 72. *Левкой крихкий — Matthiola fragrans* (Fisch.) Bunge.
1 — загальний вигляд; *2* — чашечка (збільш.); *3* — плід (збільш.); *4* — верхівка плода (збільш.).

1280 (1). Ch. tenella (Pall.) DC. — **Хориспора ніжна.** Рослина з прямим або висхідним розгалуженим стеблом, 5—35 *см* завв., шорстка від опушення з коротких простих і залозистих волосків. Листки довгасті, нижні — виїмчасто-великозубчасті, верхні — з віддаленими зубцями. Пелюстки рожеві, довгасто-клиновидні, 10—12 *мм* завд., вдвоє перевищують чашечку. Стручки на коротких і тонких квітконіжках, відхилені, тонкоциліндричні, трохи зігнуті, 15—30 *мм* завд., з довгим носиком. Насінина дуже сплюснута, жовтобура, близько 1,5 *мм* завд., 1 *мм* завш. ☉. Цв. IV—VI.

DC., Syst., II (1821) 435; Prodr., I, 186. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 60. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 316.

— *Raphanus tenellus* Pall., Reise, III (1776) Anh. 105.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 704!

По забур'янених місцях, краях доріг, полях, степах. На півдні, в степовій смузі звичайно. На північ розноситься вздовж залізниць.

П.П. Київ, занесено (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква, занесено (Гродзінський); Умань (Фінн.); Смілянський рн, Яблунівка на р. Тясмині (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Августинович!). На схід від лінії Охтирка—Полтава звичайно. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: ст. Роздільна (Пач.). — **З.Л.-С., Д.Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (занесено), Верх.-Волз. (занесено), Волз.-Кам., Серед.-Дніпр. (занесено), Бессараб., Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Румунія, СРСР (південь), Мала Азія, Персія, Афганістан, Белуджистан, Китай, Монголія, Джунгарія, Гімалаї, Кашмір.

Цей передньоазіатський вид поширився при допомозі людини далеко за межі свого первісного ареалу.

Господарське значення. Листя їстівне. Дуже добра салатна рослина.

Підтриба **II. Euclidiineae** Hayek.

Плід — нерозкривний стручечок з косим стовпчиком, 2-гніздий, з дерев'янистим оплоднем. Перегородка товста, клітини епідерміса з численними паралельними стінками. В кожному гнізді по 1 висячій насінині. В мезофілі мірозинні ідіобласти.

Рід **348. Насмітник — Euclidium** R. Br.

R. Br. in Ait., Hort. Kew, ed. 2 (1812) 74.

Пелюстки дрібні, довгасто-лопатковидні. Стручечки нерозкривні, яйцевидно- або еліпсоїдально-здуті, 2-гнізді, 2-насінні, з косим носиком. — Однорічні трави з суцільними листками, опушені 2-роздільними на ніжці і простими волосками.

Монотипний рід.

1281 (1). E. syriacum (L.) R. Br. — **Насмітник сірійський.** Коротко-шершава рослина. Стебло розчепірено-галузисте, 10—30 *см* завв., листки довгасто-ланцетні, цілокраї або виїмчасто-зубчасті, до основи звужені.

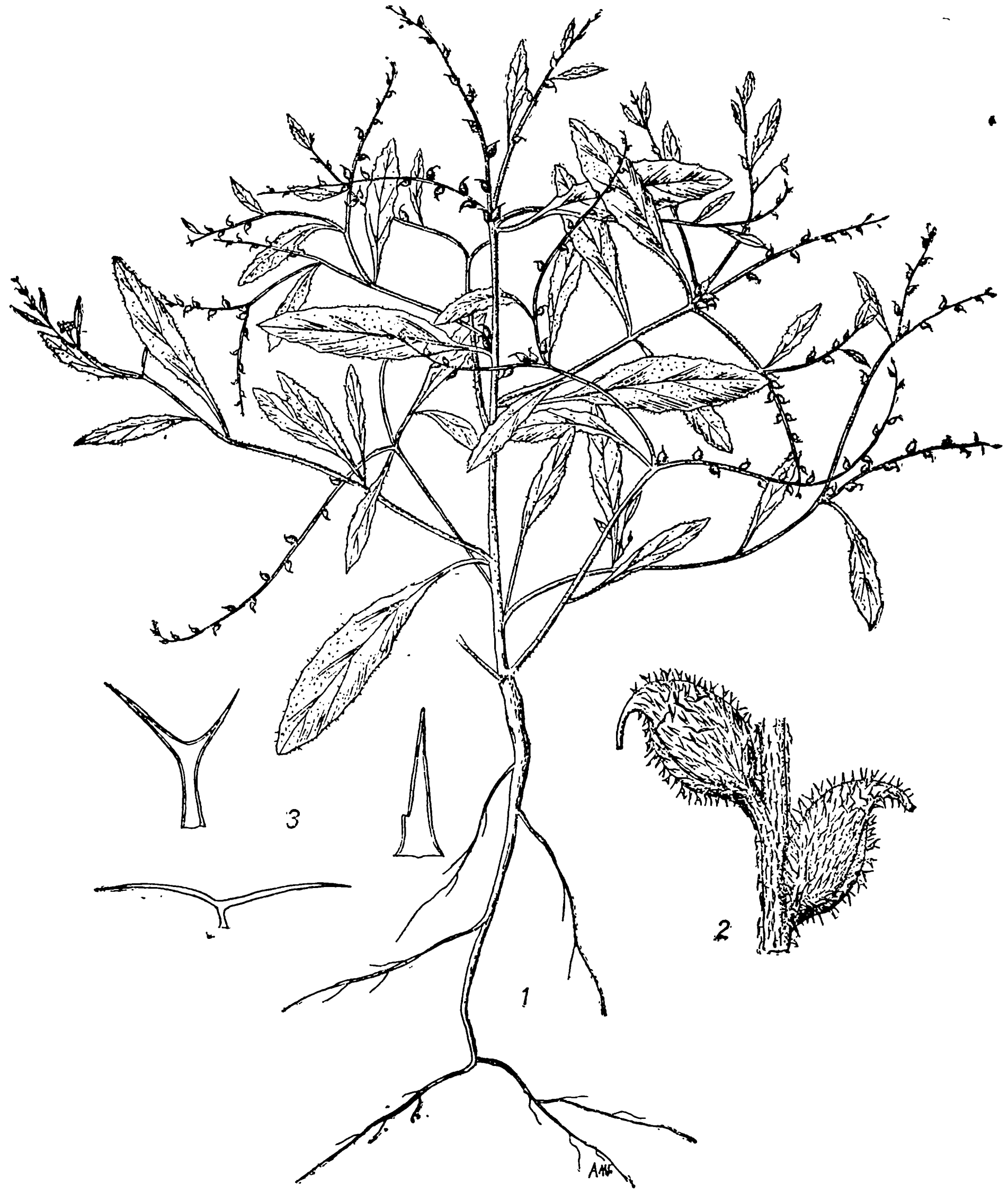

Рис. 73. *Насмітник сірійський — Euclidium syriacum* (L.) R. Br.
1 — загальний вигляд; *2* — плоди (збільш.); *3* — волоски (збільш.).

Гроно видовжене, рідке, трохи вниз похилене. Квітки сидячі, пелюстки блідожовті, 1—1,5 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки. Стручечок 2—3,5 *мм* завд., густо опушений коротенькими галузистими волосками, з неопадним конічно-шиловидним стовпчиком, 1—1,5 *мм* завд. ⊙. Цв. IV—V.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 74. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 102. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 323.

— *Bunias Syriaca* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 88. — *Anastatica Syriaca* L., Sp. pl., ed. I (1753) 895.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 855.

Як бур'ян на кам'янистих місцях при дорогах, рідше по степах і полях, на північ розноситься вздовж залізниць. — Майже по всій УРСР, крім Полісся і півн. ч. Лісостепу. Північна межа поширення проходить через Вінницю—Білу Церкву—Прилуки—Суми.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Південь СРСР, Мала Азія, Сірія, Турецька Вірменія, Іран, Джунгарія, Афганістан, Белуджистан, Кашмір, Гімалаї.

Підтриба **III. Lunariinae** Hayek.

Плід — лінійний або круглий стручечок, з боків плоско стиснутий. Мезофіл з ідіобластами. Опушення часто з простих волосків.

Рід 349. Лунарія — Lunaria L.

L., Sp., pl. (1753) 653.

Листки великі, суцільні. Стручечки великі, зовсім плоскі, еліптичні, з плодоніжками. Насінина з перетинчастою облямівкою, з сім'яносцями, що приросли до перегородки стручечка.

В Європі в дикому стані зустрічаються 3 види, в УРСР — 1 і, крім того, 1 розводиться в садах.

---

1. Всі стеблові листки з черешками. Стручечок еліптично-широколанцетний, на обох кінцях коротко загострений . . . . . **(1). Л. оживаюча — L. rediviva L.**
— Верхні листки сидячі. Стручечок широкоеліптичний, майже округлий, на обох кінцях закруглений . **(2). Л. однорічна — L. annua L.**

1282 (1). L. rediviva L. — Лунарія оживаюча. Стебло висхідне або прямостояче, 30—140 *см* завв., вкрите короткими, білими, назад оберненими волосками, у верхній частині розгалужене. Листки великі, глибокосерцевидні, довгозагострені, нерівномірно гострозубчасті, з черешками, опушені, зверху темнозелені, зісподу голубуватозелені. Квітконіжки горизонтально відхилені, 10—14 *мм* завд., чашолистки прямостоячі, опушені, 5—6 *мм* завд., зовнішні глибоко мішковидні, ширші, ніж внутрішні; пелюстки з широкодовгастою пластинкою і довгим нігтиком (10)—15—20 *мм* завд., білі, світлолілові або фіолетові. Стручечки звислі, еліптичні, на верхівці і при основі гострі, 30—90 *мм* завд., 15—35 *мм* завш., на плодоніжках 1,5—2 *см* завд., з носиком 2,5—4 *мм* завд., насінина крилата, 7—10 *мм* завд., 4—6 *мм* завш. ♃. Цв. V—VII.

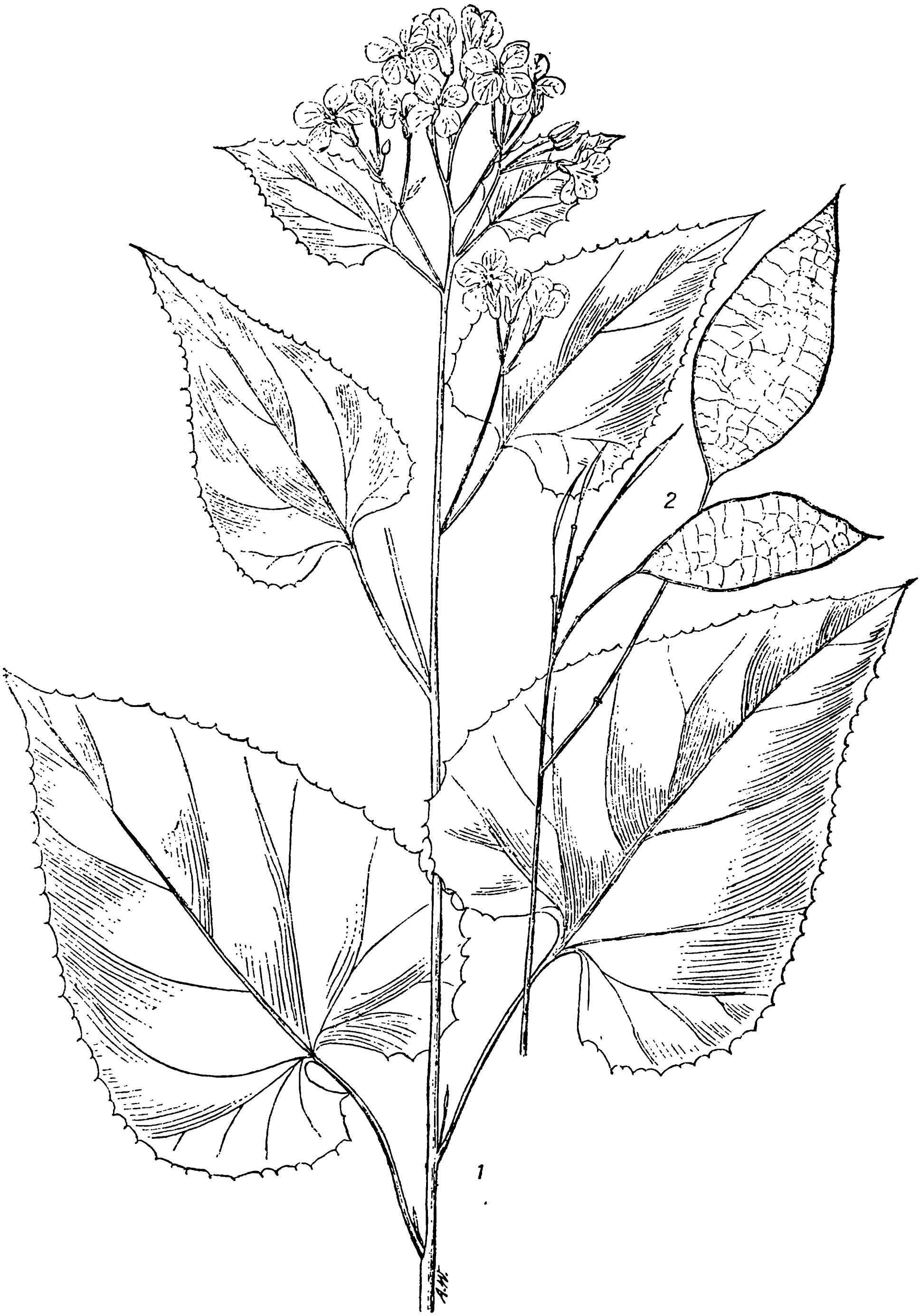

Рис. 74. *Лунарія оживаюча — Lunaria rediviva* L.
1 — верхня частина рослини; *2* — гілочка з плодами (збільш.).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 655. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 83—4. Kulcz. in Fl. polska, III, 145. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 335.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 955. Fl. polon. exs., № 709.

По листяних лісах на свіжому грунті. — Карпати, звичайно, зрідка в Лісостепу.

Зак. Л. Звичайно. — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Реман!), г. Маковиця (Гринь!), г. Пікуй (Косець!); Свалявська окр., окол. ст. Вовча (Гринь!); Рахівська окр., с. Богдан (А. та О. Барбарич), Кобилецька поляна (Косець!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Реман).— **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщики (Шафер); Товстенський рн, Шутромівці (Шафер); Бучач (Труц); Мельнице-Подільський рн, Завалля (Ленц!). — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Горигляди (Слендзінський). — Чернівецька обл.: Чернівці (Топа). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Рихта на р. Жванчику (Круцкевич!); Сатанівський рн, Кринцілів (Андрж.). — Вінницька обл.: Ободівський рн, між Ободівкою та Бондурівкою (Балковський). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Хотінський рн, між Стецьківкою та Іволжанським (Залєський!); Миропільський рн, Юнаківка; Сумське лісн. (Іванов!); Охтирський рн, на правому березі Ворскли, Журавлівська лісова дача (Флоровський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб. Найбільше східне місцезнаходження Чебоксари на р. Волзі.

Загальне поширення. Середня Європа від Швеції до Італії, Болгарія, Румунія, Польща, Європейська частина СРСР. Занесена в Північну Америку.

1282[1] (2). L. annua L. — **Лунарія однорічна.** Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., прості або вгорі розгалужені, вкриті відігнутими волосками. Листки широкояйцевидні, коротко загострені, нерівномірно гострозубчасті, жорстковолосисті, нижні стеблові листки довгочерешкові, верхні з дуже коротким черешком або сидячі. Квітки в рідкому зонтиковидному суцвітті на відхилених ніжках; чашолистки 6—9 *мм* завд., зелені, на верхівці фіолетові, з краю волохаті; зовнішні при основі глибоко мішковидні, вгорі з ріжковидним виростом. Пелюстки близько 20 *мм* завд., з довгим вузьким нігтиком, раптово розширені у пластинку, остання до 10 *мм* завш., пурпурова, фіолетова або зрідка біла. Стручок округло-еліптичний, (20)—30—45 *мм* завд., (10)—20—25 *мм* завш.; стовпчик прямостоячий або пониклий, 4—5—8 *мм* завд.; приймочка такої ж ширини, як і стовпчик. Насінина крилата, нирковидна або майже кругла, 5—8 *мм* завш. ☉. ☉. Цв. IV—VI.

L., Sp. pl. (1753) 653. Kulcz. in Fl. polska, III, 144.
—*L. biennis* Moench., Meth. (1794) 264.

Розводиться по садах, іноді дичавіє.

Л.П. Чернігів, в саду (Іллічевський).

Загальне поширення. Дико росте в Південній Європі.

Підтриба **IV. Alyssinae** Prantl.

Плід — стручечок, розкривний або нерозкривний, з плоскими або здутими стулками. Медові залозки або 2 бокові, або 4 серединні. Мезофіл з ідіобластами. Зародок краєкорінцевий. Опушення з зірчастих волосків, іноді з домішкою простих.

Рід 350. **Авринія — Aurinia** Desv.

Desv., Journ. bot., III (1814) 162.

Стручечки гладенькі, еліптичні або оберненояйцевидні, з коротким стовпчиком, насінини перетинчасто облямовані, в кількості 2—4 в кожному гнізді. Нитки всіх тичинок при основі з тупим зубцем. Півкущик з розеткою прикореневих листків.

Рід з 1 видом, часто поєднується з родом *Alyssum*.

1283 (1). A. saxatilis (L.) Desv. — **Авринія скельна.** Півкущик, 15—40 *см* завв., з гілками, що пригинаються до грунту і несуть розетки листя. Стеблові листки нечисленні, сіроповстисті, довгасто-ланцетні, тупуваті, звужені при основі в черешок, цілокраї або віддаленозубчасті. Грона вкорочені, зібрані щитком; пелюстки жовті, виїмчасті, 3—5 *мм* завд. Нитки всіх тичинок мають при основі з внутрішнього боку тупий зубець; стручечки голі, еліптичні або оберненояйцевидні, 4,5 *мм* завд. Стовпчик в 4 рази коротший за стручечок. Насінини перетинчасто облямовані, звичайно парні в гніздах стручечка. ♃. Цв. IV—V.

Desv., Journ. bot., 3 (1814) 162.

— *Alyssum saxatile* L., Sp. pl., ed. I (1753) 650. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 86. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 348. — *Alyssum petraeum* Andrz. ap. DC., Syst., II (1821) 102. — *Alyssum Arduini* Fritsch, Exc. Fl. f. Oesterr. (1897) 253, 628. Kulcz. in Fl. polska, III, 172.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1456! Fl. polon. exs., № 804! sub nom. *Alyssum Arduini* Fritsch.

На гранітах і зрідка на сланцях.

П.П. Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Рогов.!) — Житомирська обл.: Житомир (Липський, Шмальг.!, Бурчак-Абрамович!, Барбарич). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Товстенський рн, Устечко (Ленц!), Заліщики (Пач., Гербих, Бушьяк); Збаразький рн, Стриївка (Слендзінський); Скалатський рн, Скалат, Остапове (Волощак); Підволочиський рн, Гостра Могила (Реман); Гримайлів (Кульчинський). — Станіславська обл.: Станіслав (Крол!). — Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів по р. Збручу (Рогов.!, Шмальг.!, !!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, Снітівка на р. Вовк (!!). — Вінницька обл.: Брацлав на р. Буг (Шмальг.!, !!).— Київська обл.: Тальне; Корсунь-Шевченківський на р. Росі (Рогов.!); Богуславський рн, Хохітва.— Кіровоградська обл: Підвисоцький рн, Покотилове (Рогов.!); Кіровоград; Олександрія (Пач.!).— **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Харцизький рн, по р. Криниці коло Зуївки, на сланцях (Страшко!).— **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: від Первомайська до Вознесенська. — Миколаївська обл.: по Півд. Бугу (Пач.!, Клок.!); по річках Інгулу, Інгульцю, Саксагані (!!); по Дніпру від Дніпропетровська і до Запоріжжя (Клок.!). — **Л.З.-Л.С.** Приазовська кристалічна смуга, по р. Кальчику і його притоках (Клок.!); по р. Берді і притоках

Рис. 75. *Аврінія скельна — Aurinia saxatilis* (L.) Desv.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

(Клок.!). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, по р. Кальміусу на південь від Роздольного (Клок.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Новий Буг по р. Інгулу (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн. і Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, Європейська частина СРСР (південь).

Рід 351. Бурачок — Alyssum L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 650.

Чашолистки прямостоячі або відхилені, пелюстки дрібні, жовті або пальові, тичинки при основі розширені або мають зубці; зав'язь сидяча, стовпчик видовжений, неопадний; приймочка головчаста. Стручечок яйцевидний, округлий або еліптичний, з плоскими або опуклими стулками; гнізда 1—2-насінні. Насінина плоска, іноді крилата. Одно- або багаторічні рослини з опушенням з зірчастих волосків, іноді з домішкою простих.

Понад 100 видів цього роду заселяють Середню Європу, країни Середземномор'я, Передню і Центральну Азію; в УРСР 12.

---

1. Стручечки голі або майже голі. Однорічники . 2.
— Стручечки опушені . . . . . 3.
2. Чашолистки при плодах неопадні; стручечки 3—4 *мм* завд., майже голі, лише з небагатьма галузистими волосками при основі стовпчика . . . . . **(12). Б. дрібний — A. minutum** Schlecht.
— Чашолистки при плодах відпадають; стручечки 2—4 *мм* завд., голі, блискучі . . . **(11). Б. пустельний — A. desertorum** Stapf.
3 (1). Однорічники . 4.
— Багаторічники . . . . . 5.
4. Стручечки вкриті тільки зірчастими волосками . . . . . **(9). Б. польовий — A. campestre** L.
— На стручечках, крім зірчастих волосків, є ще численні прості щетинковидні довгі волоски, що сидять на горбочках . . . . . **(10). Б. волосистий — A. hirsutum** M.B.
5 (3). Стебла прості. Стручечки округлі або овальні . 6.
— Стебла вгорі галузисті . . . . . 8.
6. Грона під час плодоношення дуже видовжені (до 20 *см*) . . . . . **(8). Б. довгостовпчиковий — A. rostratum** Stev.
— Грона під час плодоношення не дуже видовжені . . . . . 7.
7. Білувата від густоповстистого опушення рослина. Стручечки майже округлі, достиглі майже голі; стовпчик дорівнює $^1/_2$—$^2/_3$ довжини стручечка . . . . . **(6). Б. ленський — A. lenense** Adams.
— Сіра рослина. Стручечки овальні, стиглі — сірі від зірчастих волосків; стовпчик майже дорівнює стручечкові . . . . . **(7). Б. піщаний — A. Gmelini** (Thell.) Jord. et Fourr.

8 (5). Стручечки широкоеліптичні . . . . . 9.
— Стручечки кулясті або оберненояйцевидні . 10.
9. Листки сіроповстисті або зверху зеленуваті . . . . . **(2). Б. покручений — A. tortuosum** Waldst. et Kit.
— Листки білоповстисті, зверху сіруваті . . . . . **(3). Б. крейдяний — A. cretaceum** Kotov.
10 (8). Стебла 30—60 *см* завв., стручечки 3—5 *мм* завд. і завш. Насінина ширококрилата . . . . . **(1). Б. стінний — A. murale** Waldst. et Kit.
— Стебла 10—30 *см* завв., стручечки дрібніші, насінина безкрила або вузькокрилата . . . . . 11.
11. Листки сіроповстисті, видовжено оберненояйцевидні, 10—20 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., поступово до основи звужені, насінина вузькокрилата . . . . **(4). Б. савранський — A. savranicum** Andrz.
— Листки білоповстисті, широко лопатковидно-оберненояйцевидні; насінина безкрила . . **(5). Б. тендрівський — A. tenderense** Kotov.

1284 (1). A. murale Waldst. et Kit. — **Бурачок стінний.** Стебла при основі дерев'янисті, висхідні, 30—60 *см* завв., вгорі щитковидно-галузисті. Листки оберненояйцевидні або ланцетні, на нижній стороні білоповстисті або сірі. Суцвіття дуже галузисте, зверху плоске; пелюстки оранжовожовті, 3—4 *мм* завд., притуплені; довгі тичинки з крилатими нитками, короткі — з крилоподібним додатком при основі. Стручечки округлі або овальні, 3—4 *мм* завд., з стовпчиком в 3—4 рази коротшим, ніж стручечок. Насіння в гніздах одиничне, насінина з широкою перетинчастою закраїною. ♃. Цв. VI—VII.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 5, t. 6. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 346.

— *Alyssum argenteum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 86, non Vitm. — *Odontarrhena argenta* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 141.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung., № 3273! Borza, Fl. roman. exs., № 418!

По відслоненнях гранітів і вапняків.

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань на р. Буг (Шмальг.). — Київська обл.: Катеринопільський рн, Піщана (Підоплічка). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове на березі р. Синюхи (Фінн). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Первомайськ, Мигія на р. Буг (Пач., Шмальг.!). — Миколаївська обл.: на р. Інгулі між Ганнівкою Привільнянського рну і Улянівкою Новобузького рну (Пач.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Новобузький рн, по р. Інгулу, Розанівка; Снігурівський рн, по р. Інгульцю, Широке (!!); Миколаїв (Крижевський, Федосєєв). — Одеська обл.: Одеса (Бертольді у Шестерикова).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа (південь), Угорщина, Балкани, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Іран, Сірія.

A. edentulum Waldst. et Kit. Вказано для **П.Л.-С.** за Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 86, певно, помилково; росте в Банаті.

1285 (2). A. tortuosum Waldst. et Kit. — **Бурачок покручений.** Дрібний півкущик з висхідними гілками, 5—25 *см* завв. Листки довгасті або оберненояйцевидні, на верхівці тупі або гострі чи б.-м. округлі, до основи звужені, сіро- або білоповстисті чи зверху зеленуваті. Суцвіття щитковидне; пелюстки жовті, 2—3 *мм* завд., наполовину або вдвоє довші чашечки. Стручечки 2,5—4,5 *мм* завд., до обох кінців звужені, звичайно з плоскими 1-насінними або опуклими 2-насінними гніздами, вкриті зірчастими волосками, з стовпчиком, що дорівнює половині довжини стручечка. Насінина безкрила, з гострим краєм. ♃. Цв. V—VI.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 94, t. 91. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 52. — Kulcz., in Fl. polska, III, 176. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 344.

— *Alyssum alpestre* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 86, non L. — *Odontarrhena tortuosa* C.A.M. in Ledeb., Fl. alt., 3 (1851) 60. — *Odontarrhena argentea* Czern., Consp. (1859) 5, № 102. — *Odontarrhena alpestris* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 42.

По кам'янистих відслоненнях вапняку, крейди, гранітів, рідше на пісках. — В півд. і схід. ч. УРСР звичайно.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, Кожарки на р. Тясмині (Пач.!). — Одеська обл.: Кривоозерський рн, Тридуби (Бесс.). — **Д.Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** (півд. ч.). Звичайно. — **Л.З.С.** По ріках Дніпру, Молочній звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Серед. Азія; Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа, Угорщина, Румунія, СРСР (південь), Персія, Іран.

Примітка. *Alyssum tortuosum* Waldst. et Kit. збірний вид, що зараз у великій мірі географічно і екологічно розчленовується. В Західній Європі росте близький вид *A. alpestre* L., що його багато авторів наводили помилково для СРСР і зокрема для УРСР.

1286 (3). A. cretaceum Kotov comb. nova. — **Бурачок крейдяний.** Рослина білоповстиста. Стебла з висхідними гілками, 15—30 *мм* завв., потовщені, 2—4 *мм* завш. Листки зверху сіруваті, зісподу білоповстисті, оберненояйцевидно-довгасті, 10—16 *мм* завд. і 3—5 (7) *мм* завш. Стручечки 2—4 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., з носиком $^1/_2$—$^3/_4$ *мм* завд. Насінина з вузькою облямівкою. ♃. Цв. $^2/_2$V—$^1/_2$VII.

Alyssum tortuosum subsp. *cretaceum* Kotov в Журн. Інст. бот. АН УРСР, 21—22 (1939) 238.

— *Odontarrhena argentea* Czern., Консп. (1859) 5, 102, non Ledeb.

По крейдяних степах, відслоненнях і осипах. — В УРСР тільки в басейні Дінця.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: по Дінцю від Ізюма до Лисичанська звичайно (!!); Слов'янськ (Черн.!); окол. ст. Краматорської (Талієв!). — Ворошиловградська обл.: по р. Лугані коло Ворошиловграда (Талієв!).

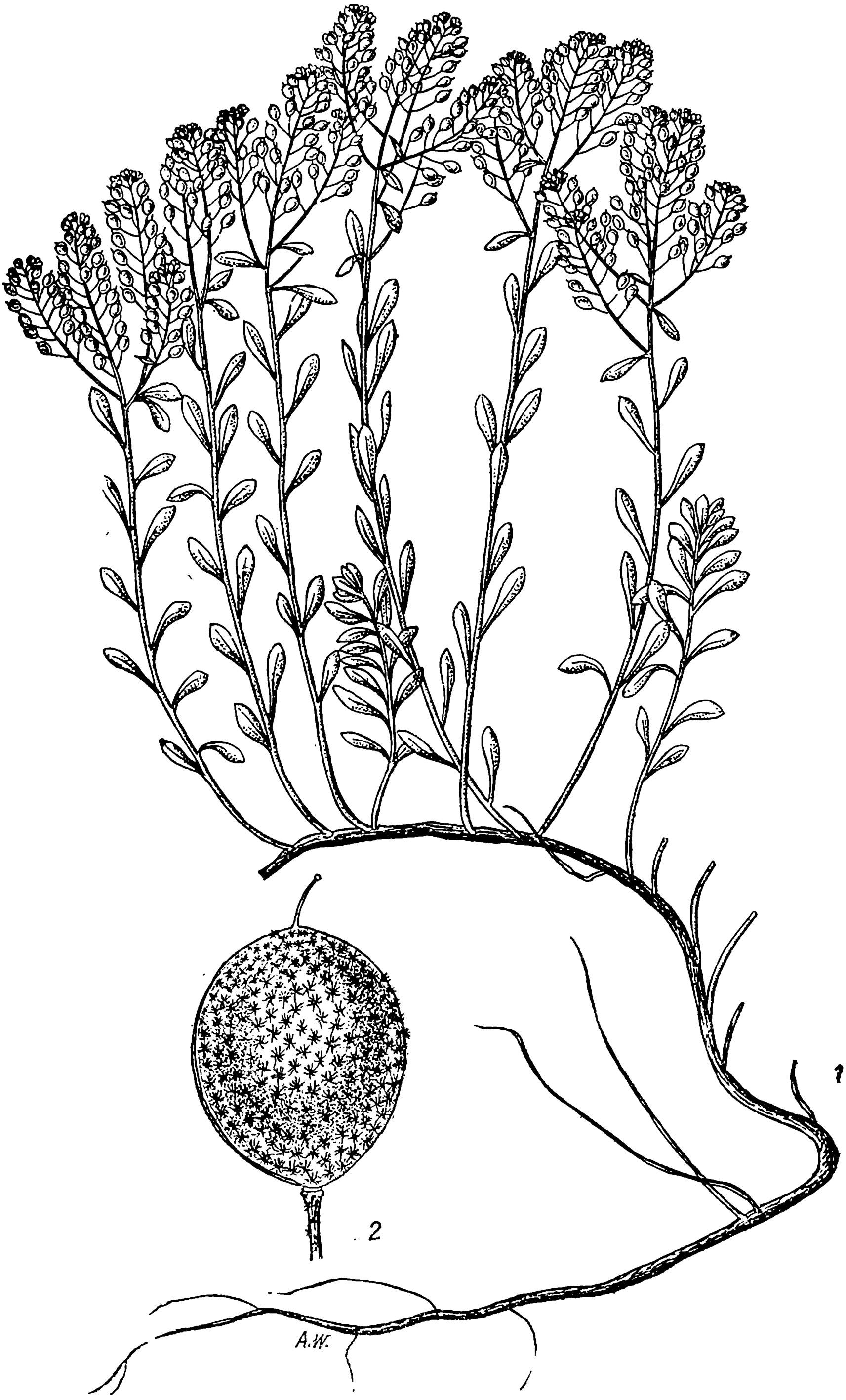

Рис. 76. *Бурачок покручений — Alyssum tortuosum* Waldst. et Kit.
1 — загальний вигляд; *2* — пл:д (збільш.).

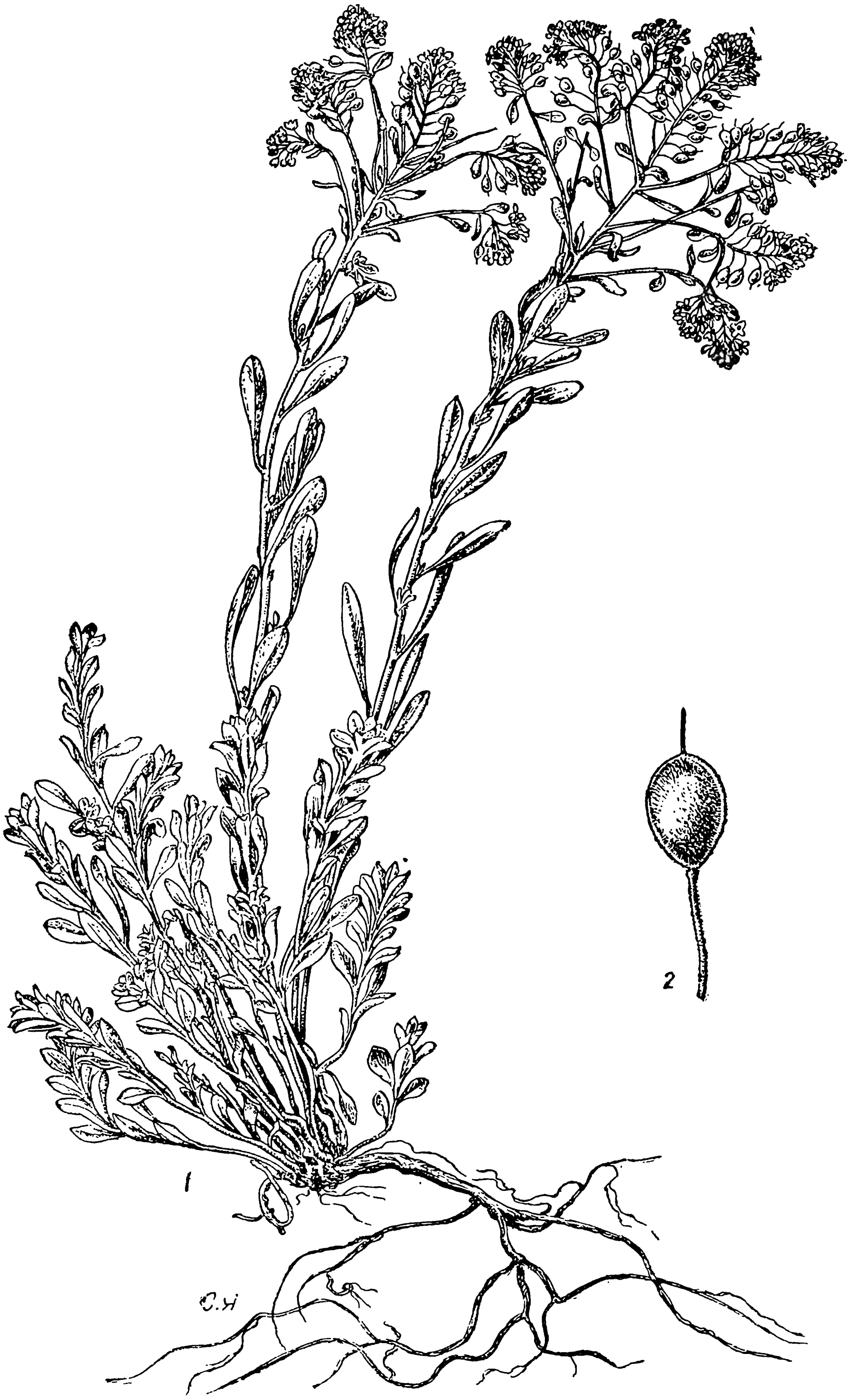

Рис. 77. *Бурачок крейдяний — Alyssum cretaceum* Kotov.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон. Крім УРСР, росте ще в Курській і Воронезькій обл.

Загальне поширення. Ендем крейдяних відслонень півдня Європейської частини УРСР.

1287 (4). A. savranicum Andrz. — **Бурачок савранський.** Дуже галузистий півкущик, 10—30 *см* завв., сірий від опушення. Листки зверху сірозеленуваті, зісподу сіроповстисті, довгасто-оберненояйцевидні, поступово звужені, 10—20 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., квітки дрібні. Стручечки дрібні, округло-оберненояйцевидні, 2—3 *мм* завд. і завш. Насінина по краю вузькооблямована. ♃. Цв. $^2/_2$V—$^1/_2$VII.

Andrz. ex Bess., Enum. pl. (1822) 82.

— *A. borysthenicum* Zapal. in Rozprawy Wydz. mat.-przyr. Akad. Umiejęt., XII (1912) 211.

По відслоненнях вапняків, пісковиків та на пісках, зрідка.

П.З.-Л.С. Одеська обл.: Первомайськ (Андрж., Бесс.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Орлівщина, Новомосковськ на р. Самарі (!!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Саврань (Андрж.). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Крижевський!). — Кіровоградська обл.: Снігурівський рн, Єлисаветівка на р. Інгульці (Кукуш!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань, Збур'ївка (Куксін!), Кінбурзька коса (Прянішніков!); Новомаячківський рн, Основа—Чорнянка (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб.

Загальне поширення. Понтичний ендем Європейської частини СРСР.

1288 (5). A. tenderense Kotov. sp. nova in Addenda, III, p. 506. — **Бурачок тендрівський.** Стебла численні, внизу здерев'янілі, з висхідними прямостоячими гілками, 10—40 *см* завв., при основі густо улиснені, білоповстисті від зірчастих волосків, згодом голі. Листки лопатковидно-оберненояйцевидні, білоповстисті. Суцвіття щитковидне. Пелюстки світложовті, 2,5—3 *мм* завд. Чашолистки 2 *мм* завд. Стручечки 2,5—3 *мм* завд., округло-оберненояйцевидні або майже круглі, з стовпчиком 0,8—1,5 *мм* завд. Насіння не облямоване. ♃. Цв. V—VII.

По приморських пісках і ракушняках.

Л.З.-С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, коса Тендер на Чорному морі (Давидич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Літоральний ендем Причорномор'я.

1289 (6). A. lenense Adams. — **Бурачок ленський.** Дрібний півкущик, 5—20 *см* завв., сірувато- або білуватопухнатий від видовжених зірчастих волосків. Неплідні гілки густо улиснені, плодючі густо улиснені тільки в нижній частині, вгорі безлисті; листки вузькодовгасто-лопатковидні до майже лінійних, 4—6 *мм* завд. і ±2 *мм* завш., гострувати. Квіткові грона прості, висхідні або прямостоячі; пелюстки блідожовті,

4—5 *мм* завд.; довгі тичинки з крилатими нитками, коротші—при основі з крилом, що на $^2/_3$ зрослося з ниткою. Стручечки округло-оберненояйцевидні, дрібнопухнаті від зірчастих волосків або майже голі, близько 3 *мм* завд. і завш., з тонким стовпчиком, 1,2—1,5 *мм* завд. Насінина овальна, близько 2 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш. ♃. Цв. V—VI.

Adams in Mém. Soc. Nat. Mosc., V (1817) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 87. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 351.

— *A. Fischerianum* DC., Syst. (1821) 311. Ledeb., Fl. Ross., I, 138.

По крейдяних відслоненнях. — Зрідка в схід. ч. УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Білогорівка на Дінці (Зоз!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюм (Черн.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Ниж.-Волз., Волз.-Кам., Заволз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далек. Схід: Охот.

Загальне поширення. СРСР, Монголія, Манчжурія.

1290 (7). A. Gmelini (Thell.) Jord. et Fourr. — **Бурачок піщаний.** Дрібний півкущик, 5—25 *см* завв., при основі розгалужений, з лежачими і висхідними гілочками, сірий від опушення з дрібних зірчастих волосків. Листки довгасто-оберненояйцевидні або оберненоланцетні. Квіткові грона прості, при плодах видовжені до 10 *см*, пелюстки блідожовті, близько 6 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки; довгі тичинки з довгим однобоким крилом, вгорі 1—2-зубим; короткі тичинки при основі з коротким крилоподібним придатком. Стручечки круглі або овальні, 3—4 *мм* завд., на верхівці виїмчасті, з майже таким же довгим стовпчиком, вкриті зірчастими лусочками, на майже горизонтальних квітконіжках. ♃. Цв. IV—VI.

Jord. et Fourr., Brev. pl. nov., fasc. II (1866) 8. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 348.

— *A. arenarium* Gmel., Bl. Bad., 3 (1808) 36. Городецький, Зап. Новор. унив., 95 (1903) 446, non Lois. — *A. montanum* L. subsp. *Gmelini* Thell. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV (1919) 461, № 1354. — *A. montanum* Bess., Enum. (1822) 26, № 807, non L. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 87.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 64!

На пісках, рідше на пісковиках та вапняках. — Зрідка.

З.П. Ровенська обл.: Корнилівка (Реман). — **П.П.** Житомир (Шмальг.!). — Київ (Шмальг.!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (!!). — Чернігівська обл.: Остерський рн (Сележинський!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Гельзе, Реман, Рациборський!); Броди (Блонський, Клебер, Кочвара, Реман); смт Івана Франка (Блонський, Реман, Крол). — Тернопільська обл.: Кременець (Мацко, Кочвара). — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Олещів Нижній (Кульчинський). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Привороття (!!), Цибулівка (Сребряк!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Середня Європа (півн. і схід. ч.), (Німеччина, Австрія, Угорщина, Болгарія, Польща), Європейська частина СРСР.

Рис. 78. *Бурачок тендрівський — Alyssum tenderense* Kotov.
А — рослина з квітками; *1* — квітка з одною пелюсткою (збільш.); *2* — плід молодий (збільш.).

1291 (8). A. rostratum Stev. — **Бурачок довгостовпчиковий.** Стебло розгалужене, 20—60 *см* завв., гілки з висхідної основи прямостоячі, прості або вгорі галузисті. Листки сірі від густих зірчастих воло-

ків, нижні — оберненояйцевидно-ланцетні, середні й верхні — довгасто-ланцетні. Грона під час цвітіння густі, потім дуже видовжені, до 20 *см* завд., чашолистки 3—4 *мм* завд., пелюстки виїмчасті, 5—7 *мм* завд., довгі тичинки з крилатими нитками, з 2 зубцями вище середини; нитки коротких тичинок при основі з криловидним придатком. Стручечки сірі

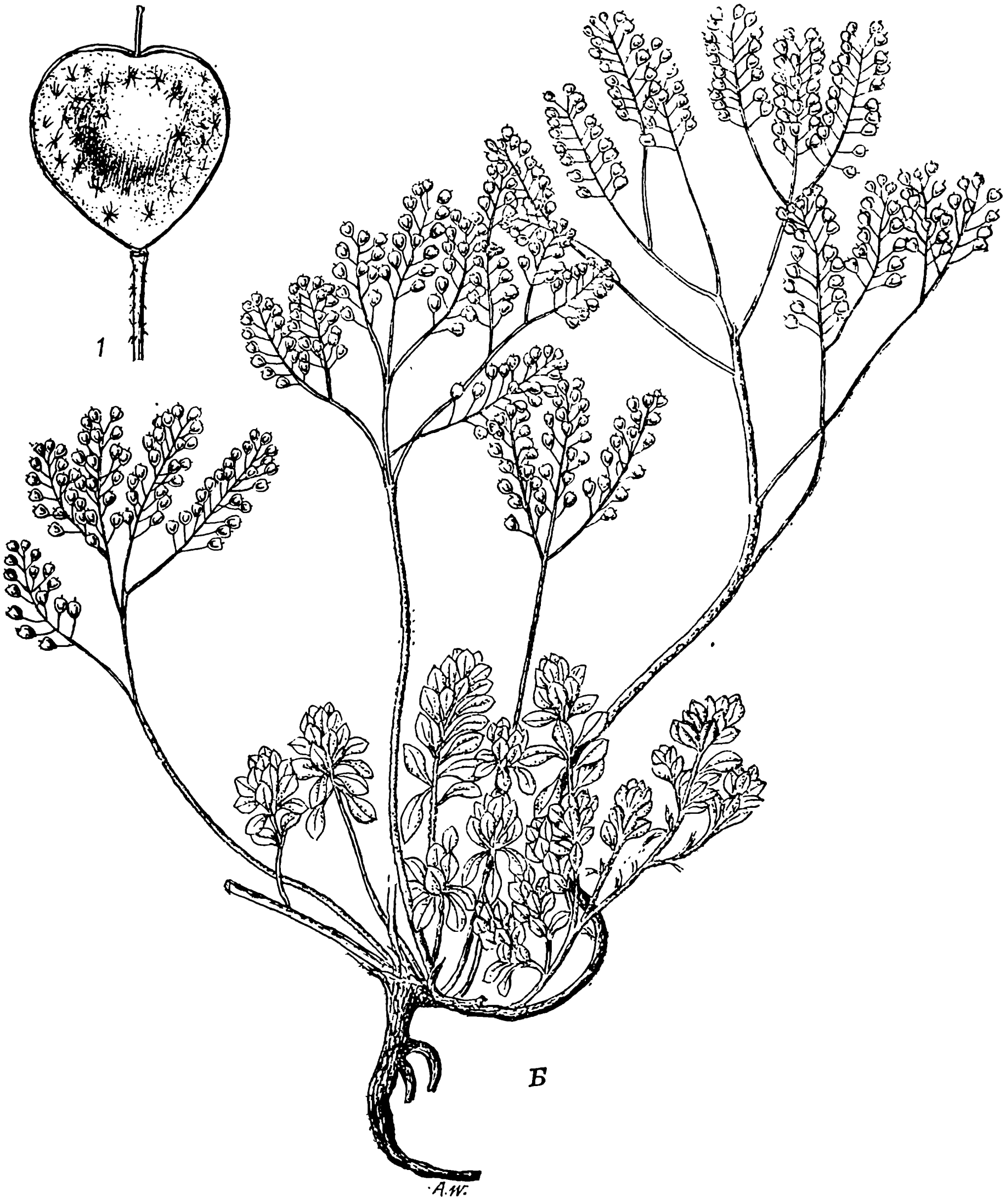

Рис. 78*а*. *Бурачок тендрівський* — *Alyssum tenderense* Kotov.
Б — рослина з плодами; *1* — плід стиглий (збільш.).

від притиснутих зірчастих волосків, на висхідних квітконіжках, округло-овальні або еліптичні, 2,5—4,5 *мм* завд., майже з таким же довгим стовпчиком. ⊙, ⊙. 4. Цв. V—VI.

Stev., Mém. Acad. Petersb., 3 (1809—10) 295, t. 15, f. 1. Bess., Enum. 26, № 806. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 52, № 141. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 349.

— *A. montanum β. rostratum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 88.

По відслоненнях вапняків, пісковиків, гранітів, рідше як бур'ян по шляхах і на полях. — Переважно в зах. ч. УРСР, ізольовано на півд. сході в **Д.Л.-С.** і **Л.З.-Л.С.**

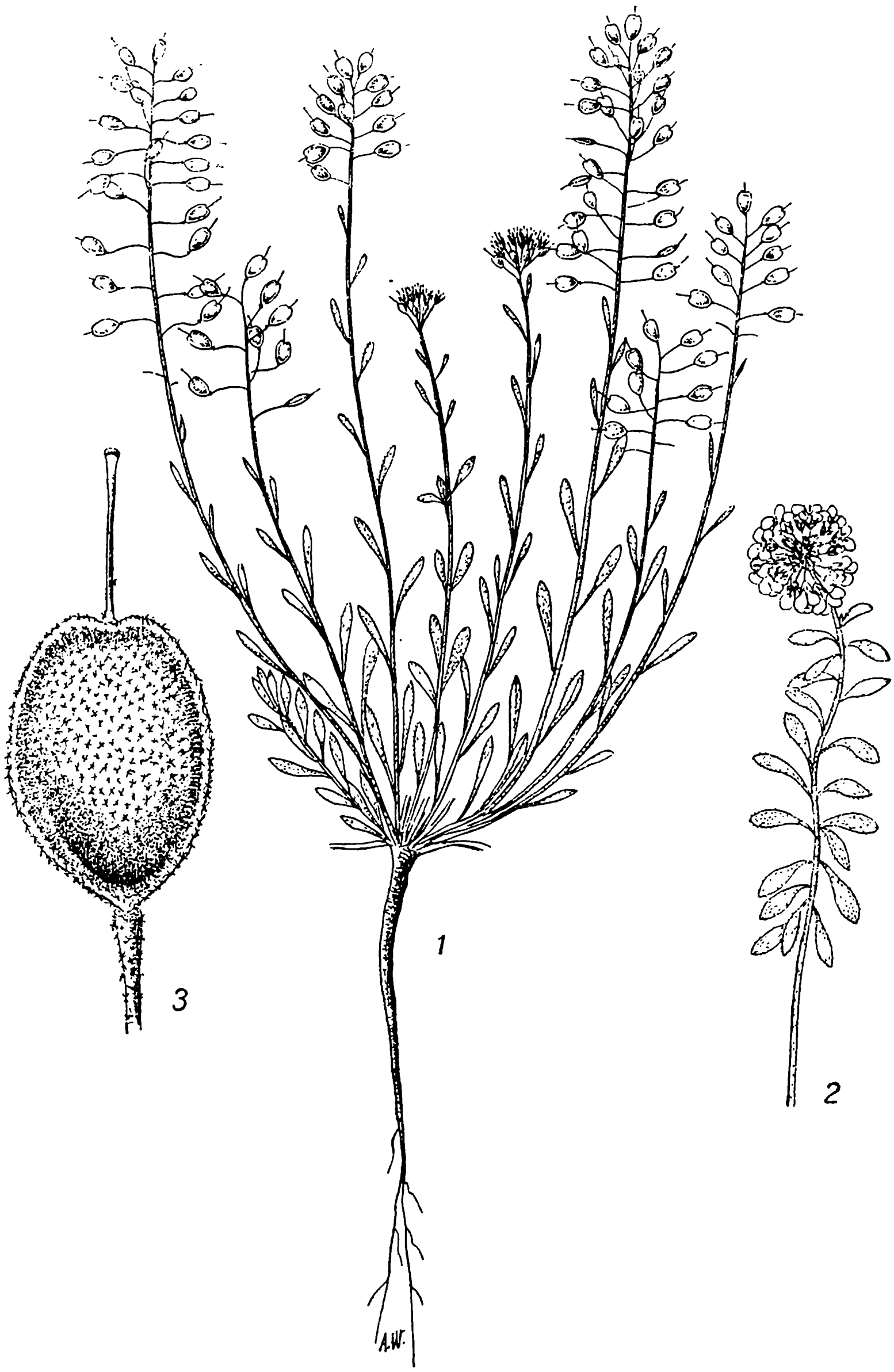

Рис. 79. *Бурачок піщаний — Alyssum Gmelini* (Thell.) Jord. et Fourr.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з квітками (збільш.); *3* — плід (збільш.).

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (!!); Кам'янець-Подільський рн, Вербка; Оринінський рн, Приворотне (Богацький!). На південь від лінії Ямпіль—Ольгопіль звичайно. — **П.Л.-С.** Київська обл.: ст. Фастів, занесена по залізниці (Шмальг.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньки

(Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!). — Одеська обл.: ст. Роздільна (Ейсмонд!). — **Л.З.-Л.С.** Приазовський кристаліч-ний кряж, звичайно. — Сталінська обл.: по ріках Кальміусу, Кальчику та їх притоках (Клок.). — Ізмаїльська обл.: Ізмаїл (Шмальг). — Одеса та її окол. (Андрж.!, Шестериков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Волз.-Дон., Крим.

Загальне поширення. Румунія, Болгарія, Європейська частина СРСР (південь).

A. Wierzbicki Heuff. Вид дуже близький до *A. rostratum*; відрізняється більшими квітками, чашолистки 3 *мм* завд.; пелюстки 6,5 *мм* завд. Стручечки теж більші, майже круглі, близько 5 *мм* завд. За Шмальгаузеном, цей вид був указаний для Поділля. (Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 88). *A. pannonicum* Jacq. Наводить помилково Акінфієв для **Л.З.-Л.С.** (Дніпропетровськ).

1292 (9). A. campestre L. — Бурачок польовий. Рослина сірувата від густого зірчастого опушення. Стебло 6—30 *см* завв., звичайно розгалужене від основи, з висхідними гілками. Нижні листки оберненояйцевидні, інші довгасті або довгасто-ланцетні. Квітки в гронах на кінцях стебел; грона з плодами видовжуються до 6—9 *см*; пелюстки блідожовті, майже 2-лопатеві, близько 3 *мм* завд., в 1,5 раза довші за чашечку; нитки довгих тичинок з вузьким, 1-зубим крилом, а коротких — з 2-зубим криловидним придатком. Стручечки круглі, без виїмки, 4,5—5 *мм* діам., з стовпчиком, що в 3—4 рази коротший, ніж стручечок, негусто вкриті зірчастими волосками. Насінини по 2 в гнізді, яйцевидні, сплюснуті, близько 2—3 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш. ⊙. Цв. IV—VI.

L., Syst., ed. X (1859) 1130. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 88. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 357.

По кам'янистих місцях, відслоненнях, полях, зрідка.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов (Шмальг!, Постригань!). — Запорізька обл.: Чернігівський рн, Казанкувате (Ширяєв!); Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.!).

Інші вказівки потребують перевірки. Вказівки ці, певно, стосуються до *A. hirsutum* **M.B.**

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Киз.-Кум., Кара-Кум., Прибалх., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. СРСР, Середземномор'я; Мала Азія.

1293 (10). A. hirsutum M.B. — Бурачок волосистий. Вся рослина сіра від зірчастих відхилених волосків. Стебла прямі, 10—40 *см* завв., галузисті; листки довгасто-ланцетні. Грона з плодами видовжені, рідкі. Пелюстки блідожовті, близько 4,5 *мм* завд. Стручечки круглі, 5—7 *мм*

завд., вкриті зірчастими волосками і довгими волосками, що сидять на горбочках. Стовпчик у 2—5 разів коротший за стручечок. ⊙. IV—VI.

M.B., Fl. taur.-cauc., 2 (1808) 106; 3, 433. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 356. — *A. campestre* L. *γ. hirsutum* Koch., Synopsis Fl. Germ. et Helv., I (1837) 52. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 88.

По відслоненнях різних порід, рідше як бур'ян на полях і по степах. — В півд. і схід. ч. УРСР; на північ розноситься по залізницях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (Білик!). — **З.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Кульчинський). — Одеська обл.: Котовськ (Рогов.!, Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Харьківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Мерефа (!!); Зміївський рн, Бірки (!!). — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг, Дніпропетровськ і по р. Саксагані біля Кинь-гори (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** (півд. ч.). — **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Угорщина, Добруджа, Болгарія, Європейська частина СРСР (південь), Кавказ.

A. umbellatum Desf. Помилково наведена К. Залеським для **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Провалля.

1294 (11). A. desertorum Stapf. — **Бурачок пустельний.** Вся рослина вкрита зірчастими волосками. Стебла 5—20 *см* завв., прості або від основи галузисті. Листки лінійно-довгасті. Чашолистки опадні, червонуваті; пелюстки ясножовті, 2—3 *мм* завд., трохи довші за чашечку; довгі тичинки внизу з раптово обрізаним або дрібнозубчастим крилом, короткі — з двозубим криловидним зубцем, що на верхівці зростається з нитками. Стручечки круглі, голі, блискучі, з маленькою виїмкою на верхівці, 2—4 *мм* завд.; стовпчик у 5—6 разів коротший за стручечок. Насінина кругла або овальна, до основи звужена, сплюснута, плосковипукла, з вузькою криловидною облямівкою. ⊙. Цв. V—VI.

Stapf. in Denkschr. Akad. Wien (1886) 33. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 354. — *A. minimum* Willd., Sp. pl., III (1800) 464, non L. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 89. — *A. vindobonense* Beck., Fl. Nied. Oest. (1892) 469.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 603! sub *A. minimo* Willd.! Fl. polon. exs., № 129 sub nomine *A. vindobonensis* Beck!

По степових схилах, відслоненнях різних порід, степах, полях, вздовж доріг як бур'ян. — Досить звичайна по всій УРСР, крім Полісся, де зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегове. — **К.Л.** Закарпатська обл.: г. Петрос (Полівка, Домін, Подпера). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.); Турійськ (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Рогов.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: (Шмальг.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Дубно; Вербський рн, Пирятин (Пач.). — Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Пач., !!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський рн, Китайгород (Панасюк). В інших районах звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам.,

Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Даур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Кара-Кум., Киз.-Кум.

Північна межа масового поширення майже збігається з північною межею поширення чорнозему. Далі на північ (Ленінград, Москва та ін.) занесено вздовж залізниць.

Загальне поширення. Середня Європа, Балканський п-ів, вказані райони СРСР, Передня Азія, Джунгарія, Кашмір, Монголія.

1295 (12). A. minutum Schlecht. — **Бурачок дрібний.** Стебло просте або розгалужене, 4—12 *см* завв., вкрите разом із листям зірчастими і довгими галузистими волосками. Листки довгасто-еліптичні або оберненоланцетні. Чашолистки залишаються при плодах, зелені, більш волосисті, ніж у *A. desertorum*; пелюстки близько 5 *мм* завд., блідо-жовті, після цвітіння білуваті; нитки коротких тичинок з тупим або 2-зубчастим придатком, нитки довгих тичинок з одного боку крилаті. Квітконіжки при плодах відхилені або майже горизонтальні, довші від стручечка; стручечки майже круглі, 3—4 *мм* в діам., виїмчасті, майже голі, з небагатьма галузистими волосками при основі стовпчика. Стовпчик у 4 рази коротший за стручечок. ⊙. Цв. IV—V.

Schlecht. in Herb. Willd. ex Steven in DC., Syst., II (1821) 316. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 189. Kulcz. in Fl. polska, III, 173. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 353.

— *A. Potemkini* Акінф., Раст. Екатеринослава в конце первого столетия его существования, 2 (1889) 20.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 805.

По відслоненнях гранітів, сланців, вапняків і на пісках. — Переважно в півд. ч. УРСР, на півночі зрідка.

П.П. Окол. Києва (Семенкевич!). — **Л.П.** Київська обл.: ст. Дарниця (Цінгер!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла на р. Тясмині (Тржебінський!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.). — Одеська обл.: по р. Бугу; Первомайський рн, Мигія; Доманівський рн, Богданівка (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Змієва (Лавр., !!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Акінф.); на крайньому півд. сході району нерідко. — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Апостолівський рн, ст. Тік (Пач.). — Одеська обл.: окол. Одеси, пересип Тилігульського лиману (Пач.!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Крижевський); по р. Інгульцю: Снігурівський рн, Городок; Березнеговатський рн, Федорівка. — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон, Дар'ївка (Пач.!). — **Л.З.С.** Піски пониззя Дніпра нерідко. — **П.С.** Херсонська обл.: коса Джарилгач (Дзевановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Румунія, Болгарія, Греція, Європейська частина СРСР (південь), Кавказ, Мала Азія.

Рід **352. Псилонема — Psilonema** C.A.M.

C.A.M. in Ledeb., Fl. alt., III (1831) 50.

Відрізняється від роду *Alyssum* тичинковими нитками без крилоподібних придатків. Стручечок з опуклими стулками і 2-насінними гніздами. — Однорічні рослини.

З 2 видів цього роду в УРСР 1.

1296 (1). P. calycinum (L.) C.A.M. — **Псилонема чашечкова.** Вся рослина сіра від зірчастих волосків. Стебла 7—25 *см* завв., галузисті. Нижні листки довгасто-оберненояйцевидні, інші — ланцетні, до основи звужені, сидячі. Чашолистки залишаються при плодах; пелюстки 3—4 *мм* завд. Стручечки 3—4 *мм* завд., опушені, круглі, з дрібною виїмкою і дуже коротким стовпчиком. Насінина темножовта, овальна, дуже сплюснута, з криловидною облямівкою навкруги і з виразно виступаючим корінцем зародка по краю, при насінному рубчику з білими плівчастими залишками сім'яніжки. ♃. Цв. IV—VI.

C.A.M. in Bull. de l'Acad. d. Sc. de St. Petersb., VII (1840) 132.
— *Alyssum calycinum* L., Sp. pl., ed. II (1763) 908. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., Zapal. in Rozprawy Wydz. mat.-przyr. Akad. Umiejęt., 12 (1912) 226, № 1095. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 358. — *Al. alyssoides* L., Syst., ed. X (1759) 1130. — *A. sampestre* Bess., Enum. (1822) 26. — *A. brodense* Zapal. l. c., 223, № 1093.
Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 65!

По відкритих місцях, схилах, степах, полях, відслоненнях різних порід. — Звичайно по всій УРСР, крім Полісся і полинового Степу, зрідка в Карпатах; на північ розселяється вздовж залізниць.

К. Л. Станіславська обл.: Чорногора (Запал.); Жаб'ївський рн, Жаб'є, на вис. 670 *м* (Запал.), Гринява, Яблуниця (Волощак). — **П.П.** Житомир (Пач.). — Київ (Рогов.). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: зрідка в півн. ч.: Запоріжжя (Акінф.); Великий Токмак (!!).

Var. **siliculosum** N. Busch. Стручечки великі, близько 4,5 *мм* діам.

Н. Буш in Fl. cauc. crit. (1907) 503.

Д.Л.-С. Зрідка. Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема, на Дінці (Ширяєв!). — **П.З.С.** Одеса (Грецов!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Гал.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західна Азія (в горах). Занесено в Північну Америку і Нову Зеландію.

Господарське значення. Вважається добрим кормом для овець.

Рід 353. Меніокус — Meniocus Desv.

Desv. in Journ. Bot., III (1814) 175.

Подібний до роду *Alyssum*, але стручечок плоский, з 4—8 насінними гніздами, голий. Нитки всіх тичинок крилато розширені і мають по 1 зубцю. — Однорічні рослини з зірчастим опушенням.

З 6 видів, що ростуть в Середземномор'ї, Західній і Центральній Азії, в УРСР 1.

1297 (1). M. linifolius (Steph.) DC. — **Меніокус льонолистий.** Вся рослина вкрита зірчастими волосками. Стебло тонке, галузисте, 10—30 *см* завв., листки лінійно-клиновидні, грона рідкі; пелюстки лінійно-клиновидні, блідожовті, 2—3 *мм* завд., не довші за чашолистки. Стручечки голі, еліптичні, 4—6 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., з дуже коротким стовпчиком. Насінина широкоеліптична, рудуватобура. ☉. Цв. IV—VI.

DC., Syst., 2 (1821) 325; Prodr., I, 165. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 84. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 359.

— *Alyssum linifolium* Steph. ex Willd., Sp. pl., III (1800) 467. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 51.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 957!

По вапнякових та крейдяних відслоненнях, рідше по степах; в півд. і схід. ч. країни; на північ розселюється вздовж залізниць.

Л.Л.-С. Окол. Харкова, на залізничному насипу; занесено (Центилович!). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С. і П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз. (занесено), Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Киз.-Кум., Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Сир-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середземноморська обл. (Іспанія, Північна Африка), Румунія, указані райони СРСР, Мала Азія, Іран, Афганістан, Белуджистан, Джунгарія, Монголія. Занесено в Австралію.

Рід 354. Гикавка — Berteroa DC.

DC, Syst., II (1821) 290; Prodr., I, 158.

Чашолистки відхилені; пелюстки білі, 2-роздільні; нитки довгих тичинок криловидно розширені; нитки коротких тичинок при основі з зубцем з одного боку; зав'язь сидяча. Стручечок еліптичний, стиснутий з боку стулок, але стулки опуклі. Гнізда багатонасінні. Стовпчик видовжений, з коротко-2-лопатевою приймочкою. Зародок краєкорінцевий, з плоскими сім'ядолями. — Одно- або багаторічні рослини з зірчастим опушенням.

Рис. 80. *Меніокус льонолистий — Meniocus linifolius* DC.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

З 7 видів, що заселяють Європу, країни Середземномор'я, Передню і Центральну Азію, в УРСР 1.

1298 (1). B. incana (L.) DC. — **Гикавка сіра.** Сіруватозелена від коротких галузистих волосків рослина. Стебла одиничні або їх кілька, прямостоячі, 20—40 *см* завв., галузисті. Листки ланцетні, звичайно рідкозубчасті, прикореневі з черешками, інші — сидячі. Квітки в довгих гронах; пелюстки білі, 5—6 *мм* завд., вдвоє перевищують чашолистки. Стручечки еліптичні, 5—9 *мм* завд. і близько 3 *мм* завш., трохи стиснуті, з ледве опуклими стулками, досить густо вкриті короткими галузистими волосками. Стовпчик тонкий і довгий, 2—4 *мм* завд. Насінина кругла, плоска, близько 1,5 *мм* в діам., коричнева, по краю з дуже вузькою облямівкою. ☉. Цв. V—XI.

DC., Syst., II (1821) 291. Шмальг., Фл Ср. и Ю. Р., I, 84. Н. Буш в Фл. СССР, 339.

— *Alyssum incanum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 619. Шмальг., Ф. Ю.-З. Р., 51.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1652.

По полях, забур'янених місцях, при дорогах. — По всій УРСР, крім Карпат, звичайно.

F. pleniflora Lindem. Квітки повні.

Lindem., Fl. chers., I (1881) 51.

Var. **rosea** Andrz. Пелюстки рожеві.

Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 9.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Ямпільський рн, Цекинівка (Андрж.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім крайньої півночі; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Від Західної Європи до Джунгарії.

Господарське значення. За даними Ленькова, насіння містить 27,55% жирної олії, склад якої зовсім невідомий.

Підтриба **I. Drabinae** Hayek.

Плід — стиснутий з боку стручечок. Клітини епідермісу перегородки хвилясті, без паралельних стінок. Мезофіл з ідіобластами.

Рід **355. Шиверекія — Schiverekia** Andrz.

Andrz. in DC., Syst., II (1881) 300.

Чашолистки відхилені. Пелюстки білі, зрідка рожеві, широкі. Нитки довгих тичинок крилато розширені, з боковим зубцем; коротких тичинок — нитковидні; зав'язь сидяча, стовпчик видовжений, неопадний, з тупою, короткою 2-лопатевою приймочкою. Стручечок яйцевидно-еліптичний, трохи стиснутий з боку спинки, з опуклими стулками без жилок

та 4—8-насінними гніздами. Зародок краєкорінцевий, з плоскими сім'ядолями. Опушення з зірчастих волосків. — Багаторічники.

За новітньою обробкою М. Г. Олексієнко (Алексеенко в Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, т. IX, в. 4—12 (1946) 215 до роду *Schiverekia* Andrz., крім збірного виду *Sch. podolica* Andrz. sensu amplo, ще належать *Sch. Dörfleri* (Wettstein) J. Bornmüller, що росте в Малій Азії і в Македонії на г. Сар-Даг, і *Sch. korabensis* (Kümmerle et Degen) Schultz., яка росте в Штірії та по межі Македонії з Албанією в горах Кораб. Обидва ці види далекі від *Sch. podolica* в систематичному відношенні. Олексієнко в складі старого виду *Sch. podolica* Andrz. розрізняє тепер 4 види, а саме: *Sch. podolica* Andrz. s. str., *Sch. berteroides* Fisch. ex Alexejenko (Півд. Урал), *Sch. monticola* Alexejenko, *Sch. Kusnezovii* Alexejenko (Серед. Урал). Із цих видів в УРСР ростуть 2.

1. Плодючі стебла звичайно галузисті, стеблові листки довгасто-яйцевидні або яйцевидні, при основі трохи стеблообгортні, з країв дрібнозубчасті, зрідка цілокраї; гроно до 6 (8) *см* завд., пелюстки 3—4,5 *мм* завд., насінина 0,5—1 *мм* завд. . . . . **(1). Ш. подільська — Sch. podolica** (Bess.) Andrz.
— Плодючі стебла звичайно прості, стеблові листки довгасто-ланцетні, при основі звужені, нестеблообгортні, цілокраї або з поодинокими зубчиками; гроно до 11 (14) *см* завд., пелюстки 4—5,5 *мм* завд., насінина 1—1,75 *мм* завд. . . . . **(2). Ш. мінлива — Sch. mutabilis** Alexejenko.

1299 (1). Sch. podolica (Bess.) Andrz. — **Шиверекія подільська.** Кореневище багатоголове, випускає досить численні неплідні гони, закінчені розеткою листя, що утворюють дернинки. Плодючі стебла прямостоячі, 10—25 *см* завв., звичайно розгалужені, переважно у верхній частині, дуже рідко прості, при основі з розеткою прикореневих листків, вище з 4—9 листками, разом із листям сіруватобархатисті від густого опушення з дрібних стеблисто-зірчастих волосків. Листки неплідних гонів ланцетні, звужені в черешок або сидячі, 5—30 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., цілокраї, коротко загострені або тупі; листки прикореневих розеток лопатковидні або ланцетні, 7—30 *мм* завд., 2,5—10 *мм* завш., з 2—5 зубчиками з кожного боку або цілокраї; стеблові листки довгасто-яйцевидні або яйцевидні, 5—25 *мм* завд. і 2—6 *мм* завш., сидячі, при основі трохи стеблообгортні, з 1—4 дрібними зубчиками з кожного боку, зрідка майже цілокраї; листки бічних гілок вузькі, цілокраї. Гроно під час цвітіння ущільнене, при плодах видовжене до 6 (8) *см*; квітконіжки до 3—8 (10) *мм* завд.; чашолистки еліптичні, 1—2,25 *мм* завд., 0,8—1,5 *мм* завш., з плівчастим краєм, з розсіяними стебельчасто-вилчастими і простими волосками; пелюстки білі, 3—4,5 *мм* завд., 1,25—2,5 *мм* завш., з коротеньким (1—1,5 *мм* завд.) нігтиком і довгасто-обернено-яйцевидною, при верхівці виїмчастою пластинкою. Стручечки яйцевидні,

еліпсоїдальні або майже кулясті, 2—5 *мм* завд., 1—2,75 *мм* завш., опушені стеблисто-зірчастими волосками; стовпчик 1,5—1,75 *мм* завд., з невеличкою головчастою приймочкою. Насінина еліпсоїдальна або майже

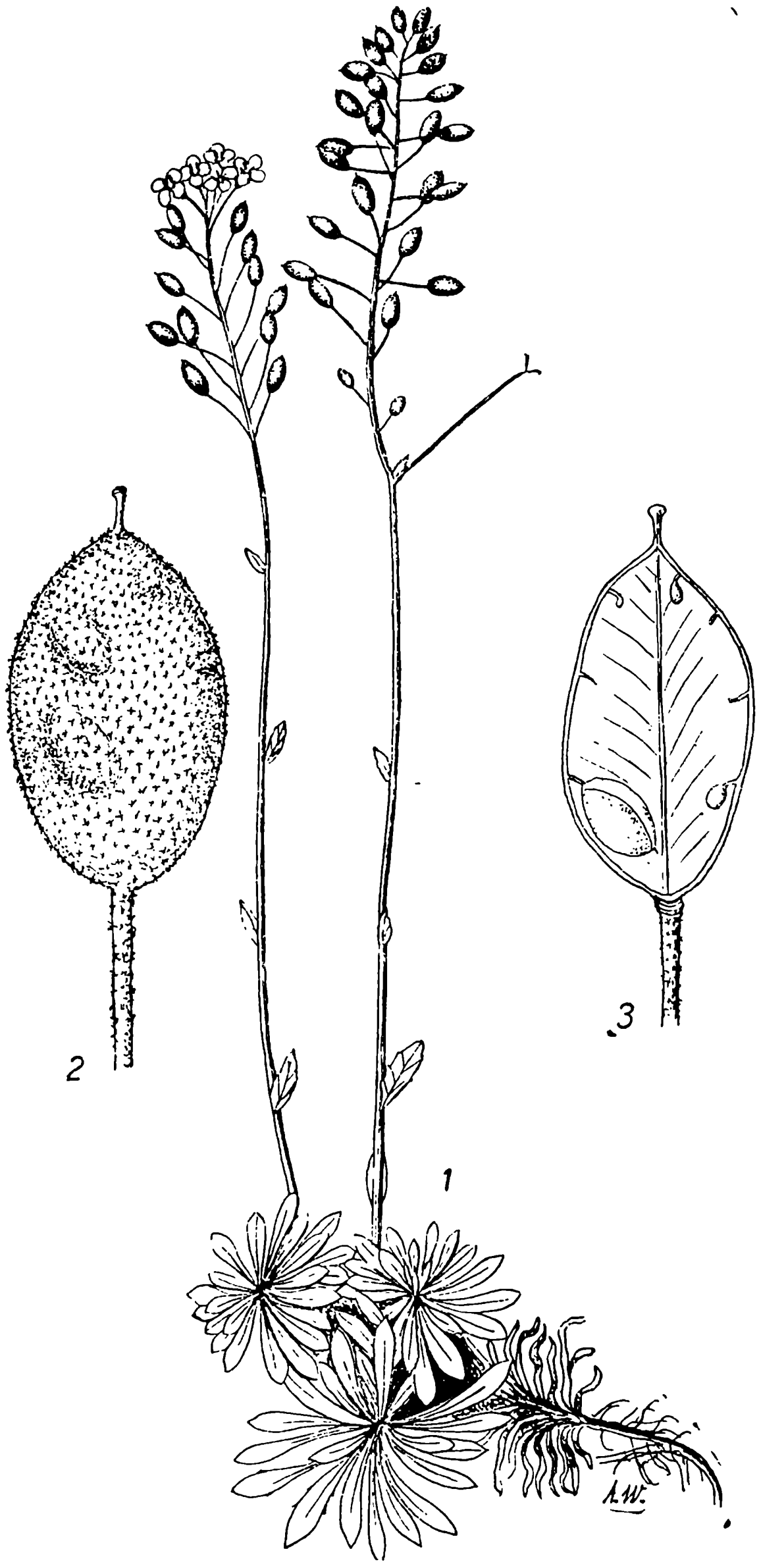

Рис. 81. *Шиверекія подільська — Schivereckia podolica* Andrz.

1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.); *3* — перегородки стручечка (збільш.).

куляста, 0,5—1 *мм* завд. і 0,5—0,75 *мм* завш., звичайно близько 0,75 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш., темнокоричнева, зморшкувата; в кожному гнізді стручечка розвивається з 4—8 (10) насінних зачатків 1—6 (8) стиглих насінин. ♃. Цв. IV—V.

Andrz. in DC., Syst., 2 (1821) 300, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 90. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 368, p.p. М. Алексеенко, Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, т. IX, в. 4—12 (1946) 216.

— *Alyssum podolicum* Bess., Cat. Hort. Grem. (1816) 8; Suppl. III, 2. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 51. — *Moenchia podolica* Bess., Enum. (1822) 26, № 810. — *Alyssum Besseri* Stev. in litt. ex DC., Syst., II (1821) 300. — *Draba cretacea* Czern., Consp. Fl. Chark. (1859) № 106.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 505! Fl. Romaniae exs., № 960!

На відслоненнях вапняків в басейні Дністра.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Тлумацький рн, Вікняни, Тлумач (Вільчинський!); Обертинський рн, Жабокруки (Кочвара). — Тернопільська обл.: Скалатський рн, Скалат (Шафер), Остапове (Волощак і Петровський!); Гримайлівський рн, Вікно (Реман, Гаєвський, Шафер), Гримайлів (Реман, Блонський); Борщівський рн, Олексинці (Тінецький). — По Дністру від Кам'янця-Подільського до Дубосар, місцями рясно. — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Кам'янець-Подільський (!!), Цибулівка (Серебряк!, !!), Вихватнівці (Рогов.!, Шмальг.!); на вапнякових скелях над р. Смотрич (Круцкевич!, !!); Смотрицький рн, окол. Нігина, товтри (!!); Стара Ушиця (Рогов., Шмальг.). — Чернівецька обл.: Хотинський рн, Рашків (Рогов.!, Шмальг.!).

F. rosea Andrz. Квіти рожеві.

Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., 7 (1860) 34.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Ямпільський рн, Цекинівка (Рогов.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дністр., Серед.-Дніпр. (Молдавська РСР і УРСР).

Загальне поширення. СРСР, Румунія (тільки в Боташанській окрузі в Стефанештах).

Західнопонтичний ендем.

1300 (2). Sch. mutabilis Alexejenko — **Шиверекія мінлива.** Подібна до попереднього виду. Стебла до 30 *см* завв., прості або іноді з 1 гілочкою. Прикореневі листки лінійно-ланцетні, довгасто-лопатковидні або рідше ланцетні, 1—5 *см* завд., 2—5,5 *мм* завш., до основи поступово звужені в черешок або сидячі, гоструваті або тупі, цілокраї або іноді з 1—2 (4) зубчиками з кожного боку; стеблові — в кількості 2—6, видовжено-яйцевидні або довгасто-еліптичні, 5—20 *мм* завд., 2—7 *мм* завш., до основи звужені, сидячі, гоструваті або тупі, звичайно цілокраї, дуже рідко з 1—2 зубчиками по боках. Грона вже під час цвітіння видовжені до 5—8 (10) *см*, при плодах до 11 (14) *см* завд.; квітконіжки при плодах 5—17 *мм* завд., відхилені; чашолистки яйцевидні (зовнішні) або еліптичні (внутрішні), 2—2,25 *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., рідковолосисті; пелюстки оберненояйцевидні, на верхівці з маленькою виїмкою, 4—5,5 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., з нігтиком близько 1,5 *мм* завд., білі. Стручечки еліпсоїдальні або видовжено яйцевидні, 4—8,5 *мм* завд., 1,75—3,5 *мм* завш.; насінина неправильно еліпсоїдальна або грушовидна, 1—1,75 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш., темнокоричнева; в кожному гнізді плода розвивається з 5—10 насінних зачатків 2—8 (10) стиглих насінин. ♃. Цв. IV—V.

М. Алексеенко в Тр. научно-исслед. инст. биол. ХГУ, 13 (1950) 95.
— *Sch. monticola* ssp. *mutabilis* Alex. М. Алексеенко в Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, IX, 4—12 (1946) 220.
Рисунки: Алексеенко, ц. м., (1946) фиг. 3.

По вапнякових та крейдяних відслоненнях.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, коло Серебрянки, правий берег Дінця (Талієв, Лавр.!. Гринь!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон. (на Середньоросійській височині).

Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР.

Рід **356. Драба — Draba** L.

L., Gen. pl. (1737) 194.

Чашолистки прямостоячі. Пелюстки суцільні, білі або жовті. Зав'язь сидяча, стовпчик помітний, приймочка тупа, коротко-2-лопатева або сплюснуто-головчаста. Стручечок стиснутий зі спинки, овальний або еліптичний, з багатонасінними гніздами. Насіння розміщене дворядно. Зародок краєкінцевий, з плоскими сім'ядолями. — Опушення мішане, з простих і галузистих волосків.

Відомо 256 видів цього великого, переважно альпійського і гірського роду. З них в УРСР трапляється 5 видів.

---

1. Однорічники . . . . . 2.
— Багаторічники . . . . . 3.
2. Пелюстки білі. Стеблові листки обгортають основою стебло . . . . . **(3). Д. мурова — D. muralis L.**
— Пелюстки світложовті. Стеблові листки сидячі, але не обгортають стебла . . . . . **(4). Д. дібровна — D. nemorosa L.**
3 (1). Плодюче стебло безлисте . . . . 4.
Плодюче стебло улиснене . . . . . **(5). Д. каринтійська — D. carinthiaca** Hoppe.
4. Листки лінійні, 1—1,3 *мм* завш. Гірська рослина . . . . . **(1). Д. аїзовидна — D. aizoides L.**
— Листки овальні, довгасто-овальні або довгасто-ланцетні, 2—10 *мм* завш. Бур'ян. . . **(2). Д. сибірська — D. sibirica** (Pall.) Thell.

Секція **1. Cuspidatae** Tolm. Багаторічники, ростуть щільними дернинками. Гілки стебла вкриті покривами з решток листя старих відмерлих розеток. Листки вузьколінійні, шорсткі, кілюваті, цілокраї, опушені лише по краю жорсткими війками. Квіткові стебла безлисті. Квітки жовті. Стручечки великі, з довгим нитковидним стовпчиком.

1301 (1). D. aizoides L. — **Драба аїзовидна.** Рослина утворює щільні дернинки з численних коротких гонів, закінчених розеткою листя. Квіткові стебла 5—10 *см* завв. Листки в густих розетках, лінійні,

5—15 *мм* завд. і 1—1,7 *мм* завш., загострені, зісподу з кілевидно випнутою жилкою. Гроно 5—7-квіткове. Квітконіжки 2—3 *мм* завд., при плодах до 15 *мм*, прямі, відхилені; чашолистки яйцевидні, 3—4 *мм* завд. Пелюстки жовті, 5—6,5 *мм* завд. Стручки еліпсоїдальні, 6—10 *мм* завд., 2,5—4 *мм* завш., прямі, відхилені. Стовпчик 2—4 *мм* завд.; насінина яйцевидна, близько 1,5 *мм* завд. і 0,8 *мм* завш., гола, жовтобура, в кожному гнізді стручечка 3—8 насінин. ♃. Цв. IV—VI.

L., Mant. (1867) 91. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 151.

— *Moenchia aizoides* Roth., Tent., Fl. Germ., I (1788) 273. — *Aizodraba aizoides* Fourr. in Ann. Soc. Linn. Lyonn., N. S. XVI (1868) 335.

Видані зразки: Fl. čechosloven. exs., № 162!

По вапнякових скелях в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, г. Близниця (Гринь!), Драгобрат (Домін!), Петриця в горах Полянських, на вис. 1515—1550 *м* (Запал.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Західної і Східної Європи. В Карпатах, відома ще з Татр.

Секція **2. Chrysodraba** DC. Багаторічники, що утворюють дернини або подушки. Листки в розетці м'які. Квіткові стебла безлисті або дуже рідко з кількома дрібними листочками. Пелюстки жовті.

1302 (2). D. sibirica (Pall.) Thell. — **Драба сибірська.** Стебло 10—20 *см* завд., сланке, майже повзуче, з досить довгими гонами та з укороченими гілочками у вигляді пучків листя. Листки довгасті, вкриті 2—4-роздільними волосками, цілокраї, при основі звужені в дуже короткий черешок. Квіткові стебла безлисті, здебільшого голі; пелюстки золотистожовті, 5—6 *мм* завд., втроє довші за чашолистки. Стручечки довгасто-еліптичні, 5—8 *мм* завд., голі; квітконіжки при плодах горизонтально відхилені, довші за стручечок. ♃. Цв. V—VI.

Thell., Gatt. Lepidium (1906) 318 in nota 2. Толмачев в Фл. СССР, VIII, 445.

— *Draba repens* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 93; III, 427. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 91. — *Lepidium sibiricum* Pallas, Reise, III (1776) 34.

По горбах і відкритих місцях. — В УРСР трапляється виключно як бур'ян по залізничних насипах.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький!). — **Л.Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, ст. Бірки (!!, Козлов!). — Полтавська обл.: Полтавський рн, між ст. Божкове і Свинківкою, коло Полтави (Іллічевський!).

Поширення по СРСР. Нова Земля, Аркт. Євр. і Аркт. Сибір.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк. (зрідка); Сибір і Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. СРСР, Джунгарія, Монголія.

Секція **3. Drabella** DC. Однорічники з м'яким листям і улисненими стеблами. Квітконіжки товсті, відхилені. Стовпчика майже немає. Пелюстки білі або блідожовті.

1303 (3). D. muralis L. — **Драба мурова.** Стебла прямостоячі, 8—50 *см* завв., прості або галузисті. Стеблові листки з вушками, стеблообгортні, оберненояйцевидні, звичайно зубчасті. Пелюстки білі, 2—3 *мм* завд. Квітконіжки при плодах дорівнюють стручечкам або вдвоє довші за них; стручечки еліптичні, 3,5—7 *мм* завд., голі; гнізда їх 6—8-насінні. ⊙. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 642. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 91. **Kulcz.** in Fl. polska, III, 150. Толмачев в Фл. СССР, VIII, 451.

По кам'янистих місцях. — Дуже рідко.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Білгород-Дністровський (Тардент). — Миколаївська обл.: Новобузький рн, Софіївка по р. Інгулу, 1820 р. (Реман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північна Африка, Мала Азія, Джунгарія, Кашмір.

1304 (4). D. nemorosa L. — **Драба дібровна.** Стебло прямостояче, 5—50 *см* завв., просте або галузисте, вкрите разом із листям галузистими волосками з домішкою простих. Прикореневі листки в розетці, звужені в черешок, стеблові — сидячі, овальні або довгасті, зубчасті або цілокраї. Пелюстки блідожовті, 2—3 *мм* завд.; квітконіжки 5—25 *мм* завд., при плодах горизонтально відхилені. Стручечки довгасто-еліптичні, 4—10 *мм* завд., голі або вкриті жорсткими простими волосками; стовпчик непомітний. Насінина овальна, дуже сплюснута, дрібногорбочкувата, брудно-темнуватожовта, коло рубчика темніша. ⊙. Цв. IV—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 643. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 91. **Kulcz.** in Fl. polska, III, 149. Толмачев в Фл. СССР, VIII, 451.

— *Draba nemoralis* Ehrh., Beitr., VII (1792) 153. M.B, Fl. taur.-cauc., II (1808) 95. — *Draba lutea* Gilib., Fl. Lithuan. (1782) 46. Czern., Consp. Fl. Chark., 5, № 105.

Видані зразки: Fl. polonica exs., № 10!

По полях, луках, галявинах, схилах, степах. — Звичайно в УРСР, але на півдні зрідка.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Болградський рн, Лощанівка (Липський), Болград (Акінф.). — Херсонська обл.: пониззя Дніпра (Пач.!); Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача, зрідка (Пач.!); Цюрупинський рн, Козачі Лагері (Пач.!).

Var. leiocarpa Lindl. Плоди голі.

Lindl. in Linnaea, XIII (1839) 353 Ledeb, Fl. Ross., I, 154.

Звичайна.

Var. hebecarpa Lindl. Плоди пухнаті.

Lindl. in Linnaea, XIII (1839) 333.
— *D. nemorosa* var. *genuina* Boiss., Fl. or., I (1867) 303.

Рідше, ніж попередня.

Поширення виду по СРСР. По всьому СРСР, крім Крайньої Півночі.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Балкани, СРСР, Кашгарія, Монголія, Японія, Китай, Північна Америка.

Секція **4. Leucodraba** DC. Багаторічні рослини, що утворюють дернини або подушки. Неплідні гони закінчені розеткою листя. Квіткові стебла улиснені, часто галузисті. Пелюстки білі. Стручечки плоскі або двоопуклі, стовпчик 0,25—2 *мм* завд.

1305 (5). D. carinthiaca Hoppe — **Драба каринтійська.** Рослина утворює густі подушковидні дернини. Стебла численні, майже прямостоячі, 5—15 *см* завв., тонкі, прості, з 2—4 листками. Листки прикореневих розеток вузькодовгасто-еліптичні, деякі еліптичні або майже лопатковидні, цілокраї, деякі віддаленозубчасті, опушені зісподу зірчастими та стеблисто-вилчастими волосками, зверху, крім того, довшими простими волосками; з країв війчасті; стеблові листки розсунуті, довгасті або ланцетні, сидячі, рідше опушені. Грона 5—15-квіткові, при плодах видовжені до 2—5,5 *см*, рідкі; квітки дрібні (білі); чашолистки 1—1,2 *мм* завд., притуплені або гострувати, нерівні; пелюстки оберненосерцевидні, 1,5—2,2 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., рідше коротші, оберненояйцевидні, без помітної виїмки при верхівці, нігтик майже раптово розширений в пластинку. Стручечки лінійно-довгасті, 3,5—6,5 *мм* завд., з дуже коротеньким, але помітним стовпчиком 0,1—0,8 *мм* завд., б.-м. відхилені, на квітконіжках 1,5—5 *мм* завд.; насінина яйцевидна або овальна, 0,7—0,8 *мм* завд., дрібнокрапчаста, в кожному гнізді стручечка 8—16 насінин. ♃. Цв. VI—VII.

Hoppe in Fl. Germ., VI, 2 (1823) 437.
— *D. carinthiaca* Hoppe subsp. *orientigena* Zapal., Rozprawy Wydz. mat.-przyrodn. Akad. Umiejętn., 12 (1912) 233, № 233. — *D. Joannis* Host, Fl. Austr., 11 (1831) 240. — *D. nivalis* DC., Syst. Veg., 2 (1821) 344; Prodr., I, 169, non Lilijell. — *D. siliquosa* Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 150, non M. B.
Рисунки: Reichenb., Fl. Germ. excurs., II (1830—2) tab. XIII, № 4246!

По вапнякових і пісковикових скелях, зрідка на сланцях в субальпійському поясі Карпат.

К.Л. — Закарпатська обл.: Рахівська окр., Чорногора: г. Петрос (Попов), Свидовець (Попов). — Станіславська обл.: Чорногора — г. Шпиці, Кіз'ї Улоги (Запал.); Жаб'ївський рн, Чивчинські гори (Запал).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи: Піренеї, Альпи, Карпати.

Рід 357. Крупка — **Erophila** DC.

DC., Syst., II (1821) 356; Prodr., I, 172.

Пелюстки завжди білі, 2-роздільні. Стручечок овально-довгастий або лінійно-довгастий, стиснутий зі спинки, з 1-жилковими стулками; стовпчик дуже короткий або й непомітний; гнізда стручечка багатонасінні. Насіння дуже дрібне, дворядне. — Опушення з простих і галузистих волосків. Дрібні однорічники з безлистими стеблами і листками в прикореневій розетці.

З 9 видів, поширених майже по всій Європі, Західній Азії і Північній Африці, в УРСР 2.

---

1. Стручечки довгасто-еліптичні, 2—2,5 (3) *мм* завш. . . . . (1). **К. звичайна — E. verna** (L.) Bess.

— Стручечки лінійно-довгасті, 1,5—1,75 *мм* завш. . . . . (2). **К. Крокера — E. Krockeri** Andrz.

1306 (1). E. verna (L.) Bess. — **Крупка звичайна.** Озимий однорічник. Стебла одиничні або по кілька, безлисті, 2—20 *см* завв. Листки в прикореневій розетці, сидячі, розсіяно опушені. Пелюстки білі, 2-роздільні, 1,75—4 *мм* завд., майже вдвоє довші за чашечку або іноді майже дорівнюють їй. Стручечки довгасто-еліптичні, 5—10 *мм* завд., 1,75—3,3 *мм* завш., на квітконіжках 2—30 *мм* завд., насінина дрібна, 0,5—0,6 *мм* завд. і 0,3—0,5 *мм* завш., рудувато-бура.☉ . Цв. III—IV.

Bess., Enum. (1822) 71. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 456.
— *Draba verna* L., Sp. pl., ed. I (1753) 642. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 93.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 557!

На пісках, сухих горбах, вигонах, вздовж доріг, як бур'ян в озимих посівах і на парових полях по всій УРСР. — Звичайно. Заходить в Карпати. Найвищі місця: Чорногора, на вис. 915 *м* (Запал.).

Var. majuscula (Jord.) Haussk n. Рослина вища, 6—15 *см* завв., багатостеблова. Листки крупнозубчасті. Пелюстки 1,7—2,5 *мм* завд., тупуваті або тупі, передні 0,7—1 *мм*, бокові 1—1,3 *мм* завш., зрідка до 2,8—3 *мм* завш., лопаті розведені, рідко паралельні, пиляки 0,3—0,5 *мм* завд. Стручечки 6—7 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш., нижні квітконіжки 10—22 *мм* завд. Стовпчик дуже вкорочений або відсутній.

Haussk n. in Verh. Bot. Ver. Prov. Brand.. XIII (1871) 108.
— *E. majuscula* Jord., Pugill. (1852) 11; Diagn. (1864) 244 — *Draba majuscula* Hayek et Wibiral in Fl. Steierm., I (1909) 521. — *E. verna* E. Mey. var. b. majuscula (Gord.) Haussk n. f. f. *excelsior*, *grandiflora*, *pauciscapa*, *suprapilosa*, *minor* Zapal., Consp. fl. Galic. (1912) 558.

Звичайно в УРСР.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.; Кавказ; Серед. Азія.

Загальне поширення. Вся Європа, Балкани, Східне Середземномор'я, Середня Азія.

Примітка 1. В. В. Матушкевич в Бот. журн. АН УРСР (1941) 330, для західних областей УРСР наводить замість цього виду два, які він розрізняє за такими ознаками:

I. Довжина стручечків не більше як вдвоє перевищує ширину; волосинки на чашолистках прості . . . . . **К. Бергова — E. Boerhaavii** Dumort.

Dumort., Fl. Belg. (1827) 120.

— *E. praecox* Wibiral. in Oest. Bot. Zeitschr., LXI (1911) 318.

В УРСР досі знайдено лише у відміні var. *decipiens* (Jord.) Schulz.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Мондальський).

II. Довжина стручечків у кілька разів більша за ширину . . . . . **К. звичайна — E. verna** DC.

Примітка 2. М. В. Клоков вважає, що знайдений коло Львова вид має називатись *Erophila praecox* (Stev.) DC., під цією назвою він поданий М. Бушем у „Флоре СССР", VIII, 455 і наведений для Криму, Кавказу та Середньої Азії. Відрізняється від *E. verna* (L.) Bess. оберненоовально-круглими стручечками, 3—6 *мм* завд., 2,5—3,5 *мм* завш. Назва *E. Boerhaavii* (Van Hall.) Dumort. стосується до одної з форм *E. vernae*.

1307 (2). E. Krockeri Andrz. — **Крупка Крокера.** Близька до *E. vernae* (L.) Bess. Відрізняється тим, що стручечки видовжено лінійні, 7—9 *мм* завд. і 1,5—1,75 *мм* завш. Квітки дрібні. Чашечка ±1 *мм* завд., пелюстки ±1,5 *мм* завд. Листки ланцетні, б.-м. цілокраї. Стебла прості або галузисті, прямостоячі або висхідні, під час плодоношення 10—20 *см* завд. ⊙. Цв. III—IV.

Andrz. apud Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 82, 103. Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I, 10. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 456.

— *E. verna* E. Mey. var. *Krockeri* Aschers. et Graebn., Fl. nordostd. Flache. (1898) 369 (excl. *E. majuscula*). Schulz. in Engler Pflanzr., 89 Heft (1927) 355—7 і рис. 34B. — *Draba verna* Krocker, Fl. Siles., II, 2 (1790) 8, № 1014, tab. 28, non L. — *Draba verna* L. var. *a.* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 155. — *Draba verna* L. subsp. *Krockeri* Kulcz. in Fl. polska, III, 148. — *Draba verna β. Boerhaavii* Van Hall., Spec. bot. (1821) 149. — *E. spathulata* Lang. in Syll. Soc. ratisb., I (1824) 180. — *D. praecox* Reichenb., Fl. Germ. exc., I, (1832) 665. — *E. subrotundata* Jord., Diagn. (1864) 220 — *E. obovata* Jord., l. c. — *E. verna* subsp. *spathulata* Zapal., Consp. Fl. Galic. (1912) 559. — *Draba verna* L. *a. Krockeri* Neilr., Fl. Wien (1846) 50. — *Draba stenocarpa* Dalla Torre et Sarnth., Fl. Tirol., VI, 2 (1909) 379. — *Erophila stenocarpa* Jord., Pugill. (1852) II, Diagn. (1864) 239, p.p.

По відкритих місцях, схилах, горбах, степах, як бур'ян у посівах.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський і окол. (Сребряк!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.!). — Дніпропетровськ (Акінф.!, Клок.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, сухий полиновий степ біля Сиваша (Зоз), о-в Куюк-Тук (Попович!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа (Франція, Швейцарія, Італія, Німеччина, Австрія, Угорщина), УРСР.

Примітка. Цей вид, певно, поширений більше, але часто змішується з *E. verna* (L.) Bess.

Триба **5.— Brassiceae** Hayek.

Плоди різноманітні: розкривний двостулковий циліндрично-лінійний стручок, звужений на кінці в довгий, конічний чи сплюснутий носик, або членистий плід, під час достигання розпадний або ж веретеноподібний, нерозпадний. Бокові медові залозки майже завжди розміщені з внутрішнього боку коротких тичинок, часто також зовні перед довгими парними тичинками є серединні залозки. — Мезофіл з ідіобластами. Волоски прості.

Підтриба **I. Brassicinae** DC.

Стручки видовжені, звужені на кінці в б.-м. довгий носик; стулки здебільшого опуклі. Медові залозки серединні і бокові. Зародок спинно-корінцевий.

Рід 358. Дворядник — **Diplotaxis** DC.

DC., Syst., II (1821) 618; Prodr., I, 221.

Чашолистки простерті або прямостоячі. Пелюстки жовті, пізніше іноді червонуваті. Стручки лінійні або лінійно-ланцетні, з майже плоскими стулками. Стулки з однією поздовжньою жилкою. Насіння розміщене в 2 ряди. — Голі або опушені простими волосками трави з прямими розгалуженими стеблами та з пірчасто-розсіченими або виїмчасто-зубчастими листками.

З понад 20 видів, що ростуть в Середній Європі, Середземномор'ї, Передній Азії, Індії і Африці, в УРСР 3.

---

1. Стручки без плодоніжки . **(1). Д. муровий — D. muralis (L.)** DC.
— Стручки з плодоніжкою . . . . . 2.
2. Листки виїмчасто-зубчасті або пірчасто-роздільні, з лінійними, звичайно виїмчасто-зубчастими частками. Пелюстки 8—14 *мм* завд. . . . . **(3). Д. тонколистий — D. tenuifolia** DC.
— Листки пірчасто-роздільні або пірчасто-розсічені, з довгасто-ланцетними цілокраїми частками. Пелюстки 7—9 *мм* завд. . . . . **(2). Д. крейдяний — D. cretacea** Kotov.

1308 (1). D. muralis (L.) DC. — **Дворядник муровий.** Рослина майже гола або з нечисленними волосками, особливо в нижній частині стебла. Корінь не порожнистий, веретеноподібний. Стебла висхідні, 10—40 *см* завв., улиснені тільки в нижній частині. Листки довгасті, пірчасто-роздільні або виїмчасто-зубчасті, з яйцевидними або довгастими, кутасто-тупозубчастими частками. Грона з 6—15 квіток; пелюстки ±7 *мм* завд., округло-оберненояйцевидні, раптово звужені в короткий нігтик. Стручки без плодоніжки, 3—4 *см* завд., в 2—3 рази довші за потовщену вгорі квітконіжку, відхилені. Насінина бура, еліптично-сплюснута, близько 1 *мм* завд., 0,5—0,6 *мм* завш. ⊙, ☉. Цв. VI—X.

DC., Syst., II (1881) 634; Prodr., I, 222. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 458. — *Sisymbrium murale* L., Sp. pl., ed. I (1753) 658. — *Brassica muralis*

Benth., Handb. Brit. Fl., I (1865) 62, fig. 75. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 80. — *Diplotaxis viminea* Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 60. — *D. polonica* Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 124.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 311!

По кам'янистих місцях, вздовж доріг як бур'ян. — На північ поширюється вздовж залізниць.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород, по схилах залізниці (!!), ст. Єсені (Хржановський), ст. Горинчове (Попов). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Семенкевич!). — **Р.-О.Л.** Львів (Томашек у Труца). — **Л. П.** Київська обл.: Бориспіль (!!). — Чернігівська обл.: ст. Бобровиця (!!). — **З.Л.-С.** Львівська обл.: Золочівський рн, Зарваниця (Кульчинський). — Тернопільська обл.: Заліщики (Запал., Кочвара); Бучач (Базильянов). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Чертовець (Кочвара, Слендзінський). — Чернівці (Рудольф). — Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (!!). — Вінницька обл.: Жмеринка (!!); Могилів-Подільський (!), південніше звичайно. — **П.Л.-С.** Вінниця (Янковський!) — Київська обл.: Звенигородка (Підопліч ка!); Смілянський рн, Сміла, Яблунівка (Оксіюк!); на південь звичайно. — **Л.Л.-С.** Харків (!!), Полтава (Іллічевський!, !!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: по Дінцю нерідко; Слов'янський рн, Гори Артема, Слов'янськ; Краснолиманський рн, Крива Лука, Закітне (!!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Білогорівка, Привілля, Верхнє (!!); Попаснянський рн, Нижнє (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Радьківка (Клок.!); Ізюмський рн, окол. Ізюма (!!). — Запорізька обл.: Осипенко; Приморський рн, Зеленівка (!!). — Сталінська обл.: Жданов, Білосарайська коса (!!). — **П.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

В УРСР трапляються:

Var. **scaposa** (DC.) Schulz. Рослина однорічна. Нижні листки в прикореневій розетці. Стебло невисоке (до 25 *см* завв.), при основі галузисте, з 1—3 листками, вище — безлисте. Плодюча частина стебла становить $^1/_2$—$^2/_3$ його.

Schulz in Engl. Pflanzr., IV, 105 (1919) 175.

— *Diplotaxis scaposa* DC., Syst., II (1821) 635. — *Brassica scaposa* Janka in Termasz Fiisset, VI (1882) 179.

Звичайно.

Var. **caulescens** Kittel. Дворічник, древ'яніючий при основі, звичайно без прикореневої розетки. Стебло 30—50 *см* завв., галузисте, до верхівки улиснене. Плодюча частина стебла коротка.

Kittel, Taschenb. Fl. Deutsch., 2 ed. (1844) 907. Rouy et Fouc., Fl. de France, 2 (1895) 48.

— *Diplotaxis muralis* var. *major* Witgem, Fl. Preuss. Rheinl., I (1870) 171. — *D. muralis* var. *glabrata* Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 121.

Трапляється в тінистих місцях і серед густого травостою.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк. На північ занесено по залізниці в Ленінград.

Загальне поширення. Розсіяно в Південній і Середній Європі і в СРСР. Занесено в Англію і Скандінавію, а також в Північну Америку, Південну Африку і Нідерланди.

1309 (2). D. cretacea Kotov. — **Дворядник крейдяний.** Стебла численні, 30—80 *см* завв., опушені тільки при основі; листки пірчасто-роздільні або пірчасто-розсічені, товстуваті, до 8 *см* завд., частки їх довгасто-ланцетні або довгасті, суцільні, притуплені або тупі, до 12 *мм* завд. і 5 *мм* завш. Квітконіжки вдвоє довші від чашечки, при плодах 1—3 *см* завд.; чашолистки 4—5 *мм* завд:; пелюстки жовті, після цвітіння винночервоні, 7—9 *мм* завд. і до 4 *мм* завш. Стручки 3—4 *см* завд., з короткою плодоніжкою. Насінина овальна, до 1 *мм* завд. і близько 0,5 *мм* завш. ☉. ♃. Цв. VI до IX.

Котов в Укр. бот. журн., III (1926) 17; в Бюлл. Общ. естеств. при Воронеж. ушив., II (1927) 35. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 458.

По крейдяних відслоненнях, зрідка.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Вовчанський рн, Зибин по р. Вовчій (Муляр-чук і Чешко!). На межі Курської обл.: по р. Осколу, Уразово (locus classicus!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем крейдяних відслонень басейну Дінця.

1310 (3). D. tenuifolia (L.) DC. — **Дворядник тонколистий.** Рослина звичайно гола. Стебло 30—60 (100) *см* завв., улиснене, при основі б.-м. здерев'яніле. Листки сіруватозелені, пірчасто-роздільні, з лінійними, звичайно виїмчасто- зубчастими частками, черешкові, верхні — звичайно лінійні, майже цілокраї. Квіткові грона з великою кількістю квіток, видовжені; чашолистки широкоеліптичні, 4—5 *мм* завд. і 2—2,5 *мм* завш.; пелюстки округло-оберненояйцевидні, звужені в короткий нігтик, 8—12 *мм* завд. і 4—6 (9) *мм* завш. Стручки 2,5—4 *см* завд. і 2—3 *мм* завш., лінійно-ланцетні, при основі і верхівці дещо звужені, з короткою плодоніжкою (гінофором). Насінина близько 1,25 *мм* завд. і 0,75 *мм* завш., жовтобура, яйцевидна. ♃. Цв. VI—IX.

DC., Syst., II (1821) 632; Prodr., I, 222. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 457.

— *Brassica tenuifolia* Fries, Novit. Fl. Suec., II ed. (1828) 209. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 80. — *Sisymbrium tenuifolium* L., Amoen. Acad., IV (1759) 259.

По кам'янистих забур'янених місцях, занесено. — Зрідка.

П.П. Київ, на залізничному насипу (1887 р. Шмальг., !!). — **П.З.С.** Одеса (!!) — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, на дамбі на межі з Кримом (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим. Випадково була занесена в Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. В Південній і Середній Європі (занесено в Англію, Скандінавію і Данію), Крим, Мала Азія, Сірія, Марокко. Занесено в Аргентіну.

D. viminea DC. (*D. saxatilis* Ledeb., *Brassica viminea* L.) наводиться для кол. Херсонської губ. помилково. Росте в Криму.

Рис. 82. *Дворядник крейдяний — Diplotaxis cretacea* Kotov.

Рід 359. Капуста. Суріпка — Brassica L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 666.

Пелюстки суцільні, жовті. Внутрішні чашолистки ширші за зовнішні. Стручки лінійні, на поперечному розрізі з обох боків опуклі. Стулки стручка з 1 поздовжньою жилкою і 2 звивистими і тонкими боковими. Насінина куляста. Трави.

З понад 30 видів, що заселяють Європу, Африку і Азію, — у нас дикорості чих — 3.

---

1. Верхні листки сидячі, з серцевидною основою, стеблообгортні . 2.
— Верхні листки не бувають стеблообгортними . . . 3.
2. Розкриті квітки перевищують пуп'янки . . . . . **(1). Суріпка польова — B. campestris** L.
— Розкриті квітки не перевищують пуп'янок . . . . . **(2). Бруква — B. napus** L.
3 (1). Верхні листки сидячі, довгасті, зубчасті, нижні з черешками, ліровидні, всі голі, сизозелені . . . . . **(3). Капуста городня — B. oleracea** L.
— Всі листки з черешками . . . . . 4.
4. Стручки притиснуті до вісі суцвіття . . . . . **(4). Чорна гірчиця — B. nigra** (L.) Koch.
— Стручки відхилені . . . . . **(5). Сарептська гірчиця — B. juncea** (L.) Czern.

1311 (1). B. campestris L. — **Суріпка польова.** Стебло прямостояче, 40—100 *см* завв., б.-м. галузисте, голе. Нижні листки зелені, решта — сизі; прикореневі і нижні стеблові листки з черешками ліровидні, жорстковолосисті, верхні — сидячі, яйцевидні, загострені, з глибокосерцевидною стеблообгортною основою. Грона під час цвітіння стиснуті, щитковидні. Розквітлі квітки перевищують пуп'янки; пелюстки яскраво-жовті, оберненояйцевидні, до основи клиновидно звужені, 7—9 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш., вдвоє довші від майже горизонтально відхилених чашолистків. Стручки прямостоячі, 3—8 *см* завд., с носиком 1—2,5 *см*. Насінина куляста, чорнокоричнева, з сіруватою поволокою, матова, сітчасто-вічкувата, з вічками діам. близько 1,5 *мм*. ⊙ . Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. I, II (1753) 666. DC., Syst., II, 588; Prodr., I. Синская в Фл. СССР, VIII, 462.

— *B. Rapa* L. *var. campestris* Koch, Synopsis (1837) 59. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 77. — *B. Rapa* L. var. *oleifera* f. *annua* Metzg., Syst. Beschr. cult. Kohlart. (1833) 51.

Як бур'ян, головним чином в ярих культурах, на полях, городах, схилах і біля доріг. — По всій УРСР звичайно.

Var. Rapa (L.) Hartm. — **Ріпа. Турнепс.** Корінь м'ясистий, їстівний, з гладенькою поверхнею. Насіння чорнокоричневого кольору, з сіруватою поволокою, матове.

Hartm., Handb. Skand. Fl., ed. 6 (1854) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 77.

— **Brassica** Rapa L., Sp. pl., ed. I (1753) 666. Синская, Масл. и корнеплод. Cruciferae (1928) 103; Фл. СССР, VII, 463. — *Brassica Rapa* subsp. *rapifera* Metzg., Syst. Beschreib. cult. Kohlart (1833) 247. — *B. campestris* L. var. *esculenta* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 78.

Поширення виду по СРСР. Розводиться по всьому СРСР, крім крайнього півдня і півночі (Арктики).

Загальне поширення. В культурі по всій Європі, Середній і Південній Азії (Індія).

Господарське значення. Олійність насіння 20—39,71%. Очищена олія з насіння світложовтого кольору, гірка на смак. Вона належить до невисихаючих олій, хоча під час стояння на повітрі стає густою. За даними Ляліна, фізико-хімічні властивості олії такі: питома вага 0,913—0,917, температура замерзання — 10° С, кислотне число 0,36—1,0, число омилення 168—179, йодне число 94—105. Олія складається майже виключно з гліцеридів рідких жирних кислот, серед яких головна роль належить еруковій і рапіновій кислотам (близько 50%); олеїнова кислота 32%, лінолева 1% і можлива також ліноленова; твердих жирних кислот — тільки до 1,02%. Крім того, олія *B. campestris*, за даними дослідження Томпсена і Балянтіне, містить 0,58—0,70% фітостерина. Кількість вільних жирних кислот становить 0,52—6,04%.

Олія використовувалась у великій кількості для освітлення і на мастило до другої половини XIX ст., коли вона була витиснена гасом і мінеральними мастилами. Проте олія і до цього часу в значній мірі застосовується в техніці: для виготовлення фактису, як додаток до мінерального масла для збільшення в'язкості (одержане таким чином „морське масло" використовується для змащування машин), при виготовленні китайської туші.

Суріпна і ріпакова макухи шкідливі для худоби. Знешкоджують їх, нагріваючи матеріал перед пресуванням вище 100°. Після цієї обробки одержують поживну макуху такого процентного складу: води 18,1, протеїну 28,3, безазотних речовин 24,3, жиру 10,9, сирої клітковини 16,8 і попелу 7,6.

Var. *autumnalis* DC. має жирної олії від 34 до 38%, а var. *vulgaris* Sinsk. 29—34%. Олія їстівна, використовується також для миловаріння і освітлення. Іноді цю різновидність висівають на зелений корм разом з викою. Добрий медонос.

Brassica campestris var. *Rapa* розводять заради м'ясистого їстівного кореня. Культивують її у всіх частинах світу, а особливо у Франції, де поширена велика кількість сортів її, що поділяються на: 1) столові (власне ріпа) і 2) кормові (турнепс). Сорти відрізняються формою кореня. В УРСР рідко сіють столову ріпу, але на півночі СРСР розводять її у великих кількостях.

1311[1] **(2). B. napus** L. — **Ріпак. Бруква.** Вся рослина гола. Стебло прямостояче, галузисте, 30—120 *см* завв.; листя сиве, прикореневі листки ліровидно-пірчасто-роздільні, верхні стеблові — довгасто-яйцевидні, при основі розширені і глибокосерцевидні, стеблообгортні, тупі, по краях тупозубчасті, верхівкові — цілокраї. Квіткові грона рідкі, вже під час цвітіння видовжені до 3—5 *см*, розкриті квітки не перевищують пуп'янок і розміщені нижче їх; пелюстки жовті, 8—18 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш., вдвоє довші від трохи розхилених чашолистків. Квітконіжки при плодах відхилені, 1,5—2 *см* завд., стручки 3—7 *см* завд. і 2—4 *мм* завш., з дзьобовидним, майже циліндричним, поступово стоншеним носиком 1,5—3 *см* завд. Насінина куляста, 2—2,5 *мм* в діам., чорнобура. ⊙ . Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., I (1753) 666. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 78 Синская в Фл. СССР, VIII, 461.

Розводиться і трапляється здичавілою, як бур'ян, в Лісостепу, рідше в Поліссі і Степу.

Var. **oleifera** Metzg. — **Ріпак.** Корінь тонкий.

Metzg., Syst. Beschreib. cult. Kohlart. (1833) 41. DC., Syst., II (1821) 592.

Відрізняють: ярий ріпак — кольза (f. *annua* Metzg.) і озимий (f. *biennis* Metzg.).

Subsp. **rapifera** Metzg. — **Бруква.** Корінь потовщений, м'ясистий, з зморшкуватою поверхнею.

Metzg., Syst. Beischreib. cult. Kohlart. (1833) 46.
— *Brassica Napus* var. *esculenta* DC., Syst., II (1821) 592.

Розводять на городах.

Поширення виду по СРСР. По всьому СРСР, в культурі або здичавіла. Зрідка в Західній і Східній Азії.

Загальне поширення. Культивується і здичавіла в більшій частині Європи, в СРСР, Малій Азії, Белуджистані, Північній Африці, в багатьох місцях Північної та Південної Америки, в Новій Зеландії та в інших районах.

Господарське значення. Насіння ріпака містить 36,53—45,5% жирної олії. За своїми фізико-хімічними властивостями олія з насіння ріпака схожа на олію *Brassica campestris*. Олія раніше використовувалась для освітлення, а потім для їжі та на технічні потреби, особливо для виготовлення зеленого мила. В останні часи ріпак розводять в Америці, Канаді, Новій Зеландії і Австралії як кормову рослину. Його сіють на зелений корм, що по якості не поступається перед конюшиною. В деяких місцевостях листя його вживають замість капусти. По кольору кореня відрізняють жовтом'ясі сорти, які вживаються як харчові, і білом'ясі, грубіші, кормові.

1311[2] **(3). B. oleracea** L. — **Капуста городня.** Стебло до 120 *мм* завв., як і вся рослина, сизе, голе. Гілки висхідні. Листя сизозелене; нижні листки черешкові, до 40 *см* завд., ліровидні, з округлою верхів-

кою; верхні — сидячі, довгасті, зубчасті. Грона негусті, вже під час цвітіння видовжені; квітконіжки 6—8 *мм* завд.; чашолистки притиснуті, прямостоячі, пелюстки світложовті, 18—20 *мм* завд. Стручки на відхилених квітконіжках, 1,5—2 *см* завд., прямостоячі, стиснуто чотирикутні, 6—9,5 *см* завд. і 4—5 *мм* завш., горбочкуваті, з носиком 4—6 *мм* завд.; насінина 1,5—2 *мм* діам., темнобура. ☉. ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 667. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 76. Синская в Фл. СССР, VIII, 460.

Розводиться на городах по всій УРСР.

Var. acephala DC. — **Капуста кормова. Капуста листяна.** Стебло видовжене, з кучерявим листям, що не утворює головки.

DC., Syst. natur., II (1821) 583.

Var. gemmifera DC. — **Капуста брюссельська.** Стебло видовжене, з темнозеленим зморшкуватим листям. Верхівкової головки не утворює, але є численні маленькі тверді пазушні головки.

DC., ibid., 585.

Зрідка розводять заради пазушних головок.

Var. sabauda L. — Капуста савойська. Стебло низьке. Листки кучеряві, суцільні або трохи лопатеві, утворюють досить пухку головку.

L., Sp. pl., I (1753) 932.

Розводять як овоч (літні і зимові сорти).

Var. capitata L. Капуста головчаста. Стебло вкорочене. Листки зближені, зложені в щільну і гладеньку головку.

Звичайно розводиться біла капуста, рідше — червона, салатна (f. *rubra*).

Var. gongylodes L. — Кольрабі. Стебло над землею ріповидно потовщене. Листки невеликі, плоскі, головки не утворюють.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 932.

Розводиться як овоч заради потовщеної надземної частини стебла, яка їстівна.

Var. botrytis L. Капуста цвітна. Листки суцільні або роздільні, не утворюють головки. Галузисті осьові частини суцвіття разом з недорозвиненими квітками і верхівковим листям утворюють білувату м'ясисту масу, яка розвивається першого ж року і за сприятливих умов утворює суцвіття з невеликою кількістю квіток.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 932.

Поширення виду по СРСР. Розводиться по всіх районах СРСР.

Загальне поширення. Дико росте на морських берегах Середземномор'я.

Господарське значення. Капуста — одна з найцінніших харчових і кормових рослин. Розводиться, головним чином, в помірній смузі Європи, рідше Азії і Америки. Вона багата на вітаміни. За даними Гроссгейма, в листі капусти міститься 72,5 гамми вітаміну А, значно менше його в брюссельській капусті — 2—12,5 гамми, у цвітній 0,5—1,0 гамми і ще менше в качановій. Вітамін B_1 міститься в різних сортах капусти в неоднаковій кількості: в зеленій 1,9—5,0 гамми, в білій 1,6—2,0, в брюссельській 1,32, у цвітній 2,4, в кольрабі 0,8. Вітаміну B_2 в білокачанній і цвітній капусті міститься 0,32 гамми. Вітамну D капуста має 0,05% від загальної кількості стеролів. Вітаміну К капуста має: білокачанна 200—400 біологічних одиниць на 1 *г*, цвітна 400, листова 260, особливо багаті на цей вітамін зовнішні листки.

1312 (4). B. nigra (L.) Koch. — **Чорна гірчиця.** Стебло 50—150 *см* завв., прямостояче, галузисте, в нижній частині разом із листям розсіяно волосисте. Листки зелені, всі з черешками, нижні — ліровидні, 5—10 *см* завд. і 2—5 *см* завш., з великою яйцевидною, нерівномірно виїмчасто-зубчастою верхівковою часткою; верхні листи цілокраї, ланцетні. Квітки дрібні, яскравожовті, в стиснутих гронах, що видовжуються при плодах до 8—15 *см* і більше. Пелюстки пальові, обернено-яйцевидні, 5—6 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., майже вдвоє довші, ніж лінійні, дуже відхилені, голі чашолистки. Стручки на коротких (2,5—8 *мм* завд.) квітконіжках, 4-гранні, горбочкуваті, 1—2 *см* завд., з дуже тонким стовпчиком, 1,5—2,7 *мм* завд. Насінина куляста, 1,5 *мм* діам., темнобура, тонковічкувата. ☉. Цв. VI—IX.

Koch in Röhling's Deutsch. Fl., ed. 3, IV (1833) 713 et Syn., ed. I, 59. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 77.

— *Sinapis nigra* L., Sp. pl., ed. I (1753) 668. — *Brassica nigra* 1. *longiflora* і 2. *brevipes* Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 120. — *Brassica sinapiodes* Roth, Man. bot., 2 (1838) 957. Линдем., Фл. Херс., I (1881) 44.

Розводиться, а також як дика або здичавіла на забур'янених місцях і по берегах річок. — В Поліссі і Лісостепу, зрідка в Степу, відсутня в Карпатах.

П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С. Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноград (Черн.). — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (!!). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Амвросіївка, Успенка (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільна (Ейсмонд!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Сарата; Тузівський рн, Дивізія (Тарднт!). — Одеса (Щестериков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Серед.-Волз., Кавказ: Півд. Закавк.

Загальне поширення. Західна Європа, СРСР, Північна Африка, Західна Азія до Джунгарії, Північна Америка (занесено).

Господарське значення. У нас цей вид культивують зрідка. Насіння містить 35% жирної олії і близько 1% ефірного масла.

Для виготовлення гірчиці вважається найкращою. Листя використовують як салат і приправу до різних страв. Макуха з гірчиці використовується на гірчичники. Добрий медонос.

1313 (5). B. juncea (L.) Czern. — **Сарептська гірчиця.** Стебло прямостояче, 35—90 *см* завв., галузисте, голе, або в нижній частині трохи волосисте. Всі листки з черешками, зелені, нижні — зісподу по жилках і черешках з жорсткими, рідкими волосками або рідше голі, ліровидно-пірчасто-розсічені, з яйцевидною верхівковою часткою, верхні — довгасто-лінійні, голі, цілокраї або зубчасті. Чашолистки відхилені, 4—6 *мм* завд.; пелюстки яскравожовті, 6—9 *мм* завд. Стручки вдвоє довші за квітконіжки, 25—30 *мм* завд. (іноді і більше), косо відхилені, горбочкуваті, з виразним шиловидним носиком, що дорівнює приблизно $^1/_4$ довжини стручка. Стулки з 1 дуже випнутою поздовжньою жилкою та з боковими звивистими жилками, що анастомозують з нею і між собою; насінина куляста, 1—1,4 *мм* діам., темнобура, рідше жовта, виразно вічкувата. ☉. Цв. V—VII.

Черн., Спис. раст. Харьк. (1859) 8, № 161. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. I, 77. Синская в Фл. СССР, VIII, 465.

— *Sinapis juncea* L., Sp. pl. (1753) 668. — *Ramphospermum wolgense* Andrz. apud. Rupr. Fl. ingr., I (1860) 97.

Розводиться і трапляється здичавілою на забур'янених місцях в степовій, рідше в лісостеповій зонах.

Л.П. Сумська обл.: Конотоп (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Омельник (Пач.!, !!); Лубни; Покровсько-Багачанський рн, Матюшівка (Монтр.!). — Харківська обл.: окол. Харкова, Золочів, Мерефа (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Балаклiївський рн, Копанка (Черн.!); Красноградський рн, Добренька (Черн.!). — Запорізька обл.: Приморський рн, Ногайськ (Акінф.!). — **П.З.С.** і **Л.З.С.** Звичайно, але, очевидно, здичавіла.

Var. **sareptana** Sinsk. Суцвіття не щитковидне, без недорозвинених квіток на початку цвітіння.

Синская в Тр. по прикл. бот., генет. і селекц., XIX, 5 (1928) 351—72.

Звичайна у нас раса.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Далек. Схід: Охотськ., Уссур.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Від Угорщини до Китаю, Індія, Афганістан, Іран, Мала Азія, Аравія. Дико в Монголії, Північному Китаї та Середній Азії.

Господарське значення. Листя вживається як салат. З насіння готують нашу звичайну (сарептську) гірчицю і гірчичну олію, що вживають для їди. Насіння має в своєму складі: 6,16% води, 35,5% жиру, 24,65% азотних речовин, 20,38% безазотних екстрактивних речовин, 8,0% сирої клітковини і 5,32% золи. Олію використовують на

консерви, в парфумерії, медицині і для кондитерських виробів. Макуху перемелюють на гірчичний порошок, з якого готують гірчицю для їжі. В УРСР розводять мало, багато в Поволжі і на Кавказі; як бур'ян трапляється в ярих посівах льону і проса.

Рід 360. Гірчиця — Sinapis L.

L., Sp., ed. I (1753) 668.

Стручки лінійні, циліндричні, хвилясто-горбочкуваті; стулки їх з 3—5 однаково випнутими прямими жилками. Носик стручечка довгий, в нижній частині широкий, конічний або шаблевидний. Стулки стручка опуклі, з 3—5 поздовжніми жилками, над насінинами часто здуті. Насіння розміщене в 1 ряд. Сім'ядолі 2-лопатеві, борозенчасто вздовж складені, корінець зародка лежить у борозенці. — Волоски прості. Однорічники з ліровидно-пірчасто-роздільними листками.

З 8 видів, що заселяють переважно Середземномор'я і Західну Азію, в УРСР — 3.

---

1. Носик стручка стиснуто 4-гранний або майже конічний . . . . . **(1). Г. польова — S. arvensis L.**
— Носик стручка сплюснутий та мечовидний . . . . . 2.
2. Стручки жорстковолосисті . . . . . **(2). Г. біла — S. alba L.**
— Стручки майже голі . . . . . **(3). Г. розсіченолиста — S. dissecta Lag.**

1314 (1). S. arvensis L. — Гірчиця польова. Стебло прямостояче, 30—70 *см* завв., гранисте, галузисте, разом з листям укрите відхиленими, жорсткими, короткими волосками. Нижні листки з черешками, ліровидні, з круглою тупою верхньою часткою; верхні — сидячі, довгасті, велико і нерівномірно зубчасті. Чашолистки горизонтальні; пелюстки жовті, 9—11 *мм* завд., вдвоє довші за чашечку. Стручки 2—3,5 *см* завд., здебільшого підведені вгору, циліндричні або 4-гранні, з довгим носиком, покриті жорсткими, назад оберненими волосками або голі. Стулки стручка горбочкуваті, з 3 поздовжніми жилками. Носик стручка 10—15 *мм* завд., в нижній частині звичайно містить 1 насінину. Квітконіжки при плодах короткі і товсті, спрямовані вгору. Насінина куляста, 1,2—1,5 *мм* діам., чорна, рідше темночервона, з блискучою дрібнокрапчасто-вічкуватою шкіркою. ⊙ . Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 668. Синская в Фл. СССР, VIII, 467.
— *Brassica sinapistrum* Boiss. Voy. Bot. Midi de l'Esp., II (1839—1845) 39. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 78. — *Hamphospermum arvense* Andrz. apud Bess., Enum. (1822) 28. — *Sinapis Schkuhriana* Reichenb., Ic. Fl. Germ. et Helv., II, 20, fig. 4425! — *S. arvensis* L. b. *subuliformis* Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 121.

По полях і забур'янених місцях, по всій УРСР звичайно; зрідка лише в Карпатах, де досягає вис. 1525 *м*.

Трапляється у двох формах:

Var. **leiocarpa** Gaud. Стручки голі.

Gaud., Fl. Helv. (1836) 570.
— *S. arvensis* L. var. *typica* Lindem., Prodr. Fl. Chers. (1873) 25.
Видані зразки: Герб русск. фл., № 2514!

Var. **orientalis** (L.) Koch et Ziz. Стручки вкриті жорсткими, донизу оберненими волосками.

Koch et Ziz., Cat. pl. Palat. (1814) 12.
— *Sinapis orientalis* L., Cent. pl., I (1755) 19. — *Brassica sinapistrum* Boiss. var. *orientalis* N. Busch, Fl. cauc. crit. (1908) 28i. — *Ramphospermum orientale* Andrz. apud Bess., Enum. (1822) 83, № 1623.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2515!

Зрідка по всій УРСР.

П.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Старо-Костянтинівський рн, Жеребки (Морозова!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Гельмязів (Ярмолович!). — Харківська обл.: Харків (Черн.!). — Сумська обл.: Лебединський рн. Олександрівка (Стахорський, !!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн (Контрольський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Шалит!), коло Ново-Троїцького (Свистунова!).

Var. **retrohirsuta** (Bess.) Lindem. Черешки прикореневих листків густо опушені назад відігнутими волосками. Стручки майже голі, з одиничними волосками.

Линдем., Fl. chers., I (1881) 45.
— *Sinapis retrohirsuta* Bess. ex Steud., Nom., ed. I (1801) 82.
П.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Курилівка (Козлов!). — **Л.Л.-С.** Окол. Харкова (Ширяєв!). — **П.З.-Л.С.** і **П.З.С.** Вказує Ліндеман.

Var. longiflora Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 121.
Чашолистки 5,5—6,5 *мм* завд. Пелюстки 11—14 *мм* завд.
Західні області УРСР (Львівська, Тернопільська).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Охотськ.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Киз.-Кум., Кара-Кум., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північна Азія, занесено в Північну Америку.

Господарське значення. Жирної олії в насінні 30,3%, йодне число 125. Олія за своїм складом близька до олії культурних видів (*Sinapis alba* L., *Sinapis nigra* L.); як і ця остання, олія польової гір-

чиці належить до невисихаючих олій типу суріпської олії і, певно, характеризується наявністю, головним чином, ерукової, ліноленової та інших близьких до них кислот. Олію польової гірчиці можна вживати для їди, при гідрогенізації та для миловаріння. Макуха з польової гірчиці непридатна для годівлі худоби, бо навіть невелика кількість її може викликати у тварин захворювання травного тракту. Їстівні листя, стебла і насіння; по деяких місцевостях на Кавказі листя їдять як салат, а також вживають для їди неквітучі стебла в свіжому вигляді, спочатку знявши з них верхню шкірку. Лікарська і медоносна рослина. Мед жовтий, ароматний. Польова гірчиця на полях — один з найпоширеніших у нас бур'янів.

1315 (2). S. alba L. — Гірчиця біла. Вся рослина жорстковолосиста. Стебло прямостояче, 30—80 *см* завв., вгорі галузисте. Листки з черешками, пірчасто-роздільні, з надрізно-зубчастими боковими частками і більшою верхівковою часткою, що часто зливається з боковими. Чашолистки 4—6 *мм* завд., пелюстки жовті, 7—10 *мм* завд., менш як удвоє довші за чашечки. Стручки циліндричні, 3—4 *см* завд., відхилені, горбочкуваті, рівні з носиком або коротші за нього; носик сплюснутий, часто не містить у собі жодної насінини. Насінина куляста, світла (var. *vulgaris* Alef.) або коричневобура (var. *melanosperma* Alef.), трохи вічкувата. ⊙ . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 668. Синская в Фл. СССР, VIII, 468! — *Brassica alba* Rabenh., Fl. lusat., I (1839) 134. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 48.

Розводиться для здобування олії, дичавіє і зустрічається як бур'ян, що трапляється на полях, в посівах та вздовж доріг, розсіяно по всій УРСР, частіше в Поліссі й Лісостепу, рідше в донецькому Лісостепу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.Дніпр., Серед.-Дніпр., Заволз., Серед.-Волз., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Охотськ.; Серед. Азія: передгір'я Тянь-Шан. (дуже рідко).

Загальне поширення. Середня, Південна і Східна Європа, Канарські о-ви, Сірія, Палестина, Тібет, Індія, Японія, Нова Зеландія. Занесена в Північну Америку, Вест-Індію і в Уругвай.

Господарське значення. Стебло і листя вживають для їди. Роздрібнене насіння, або гірчична мука, вживається у вигляді гострої приправи до м'ясних страв. З насіння здобувають олію, що відзначається високими смаковими властивостями. Насіння має в середньому: 7,2% води, 27,6% сирого протеїну, 29,7% сирого жиру, 21,8% безазотних речовин, 10,3% сирої клітковини, 4,47% золи. В золі є 10—25,8% K_2O, 0,3—9,6% Na_2O, 19—21,3% CaO, 6—11,3% MgO, 0,4—1,5% Fe_2O_3, 37,4—45% P_2O, 2,2—5,4% SO_3, 1,3—3,4% SiO_2, 0,2% Cl (Вемер). Олія придатна ще для освітлення і для виготовлення мила. Дуже добрий медонос. Мед блідожовтий, смачний, з приємним запахом.

1316 (3). S. dissecta Lag. — **Гірчиця розсіченолиста.** Стебло 30—50 *см* завв., голе або опушене жорсткими, короткими волосками. Листки глибоко пірчасто-роздільні, з віддаленими одна від одної виїмчасто-надрізними боковими частками, зісподу жорстковолосисті. Пелюстки жовті. Стручечки 6—13 *мм* завд., коротші за свій сплюснутий носик, голі, разом з квітконіжками косо відхилені. Насінина неправильно куляста, 2,25—2,5 *мм* діам., трохи сплюснута, з виразно виступаючим збоку корінцем, дрібносітчаста, жовтуватокоричнева, з червонуватим відтінком. ☉. Цв. VI—VII.

Lagasca, Gen. et Sp. pl. (1816) 20, № 264.
— *Sinapis alba* L. var. *dissecta* Alefeld, Landwirtsch. Fl. (1866) 251. — *Brassica dissecta* Boiss., Voyag. Bot. de l'Espagne, II (1839—45) 40. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 79.

Як бур'ян на полях, частіше в посівах льону. — Розсіяно по всій УРСР, зрідка на заході і півдні.

П.П. Київська обл.: Київ (Семенкевич!); Фастів (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Пач.!), Трубайлівка (Пач.!). — Полтавська обл.: Сенча (Барсуков!); Кременчук (Черн.!). — Харківська обл.: Харків (!!); Зміїв; Чугуїв (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Маяки (Горницький), Слов'янськ (Черн.), Гори Артема (Черн.!); Єнакіївський рн, Ольховатка (Черн.!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кіровоградський рн, Вишняківка (Окснер). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Моначинівка (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Лимарівська цілина (Лавр.!); Старобільськ (Краснов!). — Харківська обл.: Ізюм (Горницький!); Лозівський рн, Красно-павловка (!!). — Дніпропетровска обл.: Дніпропетровськ (Акінф.!). — Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Любомирівка (Альохін). — **П.З.С.** Одеса (Ліндем.). Один раз було знайдено біля Херсона (Пач.).

Var. setosa Degen. Квітконіжки частково опушені. Стручки розсіяно волосисті або майже голі.

Degen in Magyar Bot. Lapok, II, 7 (1903) 221.
— *S. ucrainica* Czern., Consp. (1859) № 163.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.
Загальне поширення. Західне Середземномор'я (Іспанія, Італія, о-в Кріт), Середня Європа (Німеччина, Румунія), Східна Європа.
Господарське значення. Листя вживається як салат.

Рід **361. Рогачка — Erucastrum** Schimp. et Spenn.

Schimp. et Spenn., Fl. Friburg., III (1829) 940.

Стручки лінійні, у поперечному розрізі чотирикутні або майже чотирикутні. Стулки їх з 1 поздовжньою жилкою. Грона часто галузисті. Чашолистки всі рівні. Насіння розміщене в кожному гнізді в 1 ряд; насінина видовжена.

1. В нижній частині грона містяться пірчасто-роздільні приквіткові листки. Стручки без плодоніжки (гінофора) . . . . . **(1). Р. жерухолиста — E. nasturtiifolium** (Poiret) Schulz.
— Гроно безлисте. Стручки на плодоніжці . . . 2.
2. Прикореневі листки суцільні . . . . . **(2). Р. хріновидна — E. armoracioides** (Czern.) Cruchet.
— Листки пірчасто-роздільні . . . . . **(3). Р. крейдяна — E. cretaceum** Kotov.

1317 (1). E. nasturtiifolium (Poiret.) Schulz. — **Рогачка жерухолиста.** Стебел по кілька або рідше вони одиничні, висхідні, 20—60 *см* завв., галузисті, вкриті нерівними, 0,25—1 *мм* завд. волосками. Гілки висхідні під гострим кутом. Нижні листки в розетці, з черешком 1,2 *см* завд., глибоко пірчасто-роздільні, з довгастими, зубчасто-надрізними частками. В нижній частині грона є пірчасто-роздільні приквіткові листки; чашолистки косо відхилені, пелюстки блідожовті, 5—7 *мм* завд. Квітконіжки при плодах у 3—4 рази коротші косо догори спрямованих стручків; стручок майже 4-гранний, 2—4 *см* завд., на верхівці витягнутий в носик 3—6 *мм* завд. Насіння в кожному гнізді розміщене в 1 ряд, тільки всередині невиразно дворядне; насінина видовжено яйцевидна або навіть яйцевидна, 1,3—1,4 *мм* завд. і 0,6—0,8 *мм* завш., червонувато-сіра, гладенька. ☉. Рідше ♃ або ☉. Цв. V—VII.

Schulz in Engler's Bot. Jahrb., LIX, Beibl., N 19 (1916) 56. Kulcz. in Fl. polska, III, 121.

— *Erucastrum obtusangulum* Reichenb., Fl. Germ., II (1832) 693. — *Hirschefeldia nasturtiifolia* Fritsch, Excur. für Oesterr., 3 Aufl (1922) 137. — *Sinapis nasturtiifolia* Poiret. in Lam., Encycl. 4 (1769) 346. — *Erysimum erucastrum* Scop., Fl. carniol, 2, ed. II (1772) 27, N 828. — *Brassica Pollichii* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 49; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 79. — *Erucastrum Pollichii* Ledeb., Fl. Ross., I, 219, non Schimp. et Spenn.

Видані зразки: Fl. Bohem.-Slov. exs., № 321.

Як бур'ян по кам'янистих і піщаних місцях та залізничних насипах.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Краснопільський рн, ст. Баси, 1919 р. (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл: ст. Куп'янськ-вузловий, 1916 р. (Клок.!), ст. Ізюм, 1919 р. (!!). В УРСР розселилась за останні роки вздовж залізниць.

Var. subbipinnatifidum (Lagasca) Thell. Частки нижніх листків глибоко й неправильно майже пірчасто-розсічені.

Thell., in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV (1916) 228.
— *Sinapis subpinnatifida* Lagasca, Gen. sp. (1816) 20, № 266.

Звичайно.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Південно-Західна і Середня Європа (Португалія, Іспанія, Франція, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Італія, Угорщина, Польща), СРСР; занесена в Англію і Аргентіну.

1318 (2). E. armoracioides (Czern.) Cruchet — **Рогачка хріновидна.** Рослина гола. Стебло від середини або від самої основи розчепірено-галузисте, через що вся рослина в обрисі куляста, 40—100 *см* завв. і майже така ж завш. Листя товстувате; нижні листки довгасті або клиновидно-оберненояйцевидні, звужені в довгий черешок, тупі, і нерівно великозубчасті, середні стеблові — нечисленні, зменшені; на гілках листки лінійні, цілокраї. Квітконіжки 6—12 *мм* завд., чашолистки довгасто-яйцевидні, тупі, по краях вузько білувато-облямовані, близько 4 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш.; пелюстки яскравожовті, близько 6,5 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., оберненояйцевидні, звужені у вузький нігтик. Зав'язь близько 1 *мм* завд., на плодоніжці. Стручки з плодоніжкою, на тонкій, відхиленій квітконіжці, косо відхилені, 15—30 *мм* завд., довжиною такі ж, як квітконіжка, або в 1,5 і більше разів довші, горбочкуваті, з стовпчиком, довжина якого більша за ширину стручечка, але менша за довжину плодоніжки; стулки кілюваті. Насінина майже куляста, близько 1 *мм* діам., жовтувато-бурувата. Корінець зародка жовтий, коло рубчика є темна кругла пляма. ⊙ або ⊙. Цв. V—VII.

Cruchet in Bull. Soc. Vand. Sc. Natur. (1902) 333.

— *Erucastrum elongatum* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 219, p.p. — *Brassica armoracioides* Czern., Консп. фл. Харьк. (1859) 7, № 156. — *Brassica elongata* Ehrh., Beitr. zur Naturkunde, VII (1792) 159, p.p. Синская в Фл. СССР, VIII, 464. — *Brassica elongata* Ehrh. subsp. *armoracioides* Aschers. et Graeb., Fl. v. Nordostdeutsch. (1898) 361. — *Brassica elongata* b. *armoracioides* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 50; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 80. — *Gunthera elongata* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 14.

По степах, схилах, перелогах і як бур'ян на полях та вздовж доріг.

З.Л.-С. Одеська обл.: на південь від Котовська звичайно. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Київ, на залізничному насипу (Семенкевич!, Оксіюк!); Умань (Фін!); Катеринопільський рн, Колодисте (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове (Фін!); Кіровоград (Пач.!); Олександрія (!!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Краснопільський рн, ст. Баси (!!). — Харківська обл.: Валки (Горницький!); Харків; Вовчанськ; Чугуїв; Зміїв (!!). — Полтавська обл.: Полтава (Рогов.). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно, крім приморської смуги.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Киз.-Кум., Кара-Кум.

Загальне поширення. Угорщина, Сербія, Болгарія, Румунія, СРСР.

Господарське значення. Насіння містить 34% напіввисихаючої жирної олії, придатної для їди, освітлення і для виготовлення фарб. Молоді рослини — добрий корм.

1319 (3). E. cretaceum Kotov. — **Рогачка крейдяна.** Стебел кілька, 15—50 *см* завд., голі або з рідкими одиничними волосками. Листки в прикореневій розетці, з черешком 3,5—4 *см* завд., пірчасто-розсічені,

Рис. 83. *Рогачка хріновидна — Erucastrum armoracioides* (Czern.) Cruchet.
1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з плодами (збільш.); *3* — плід (збільш.).

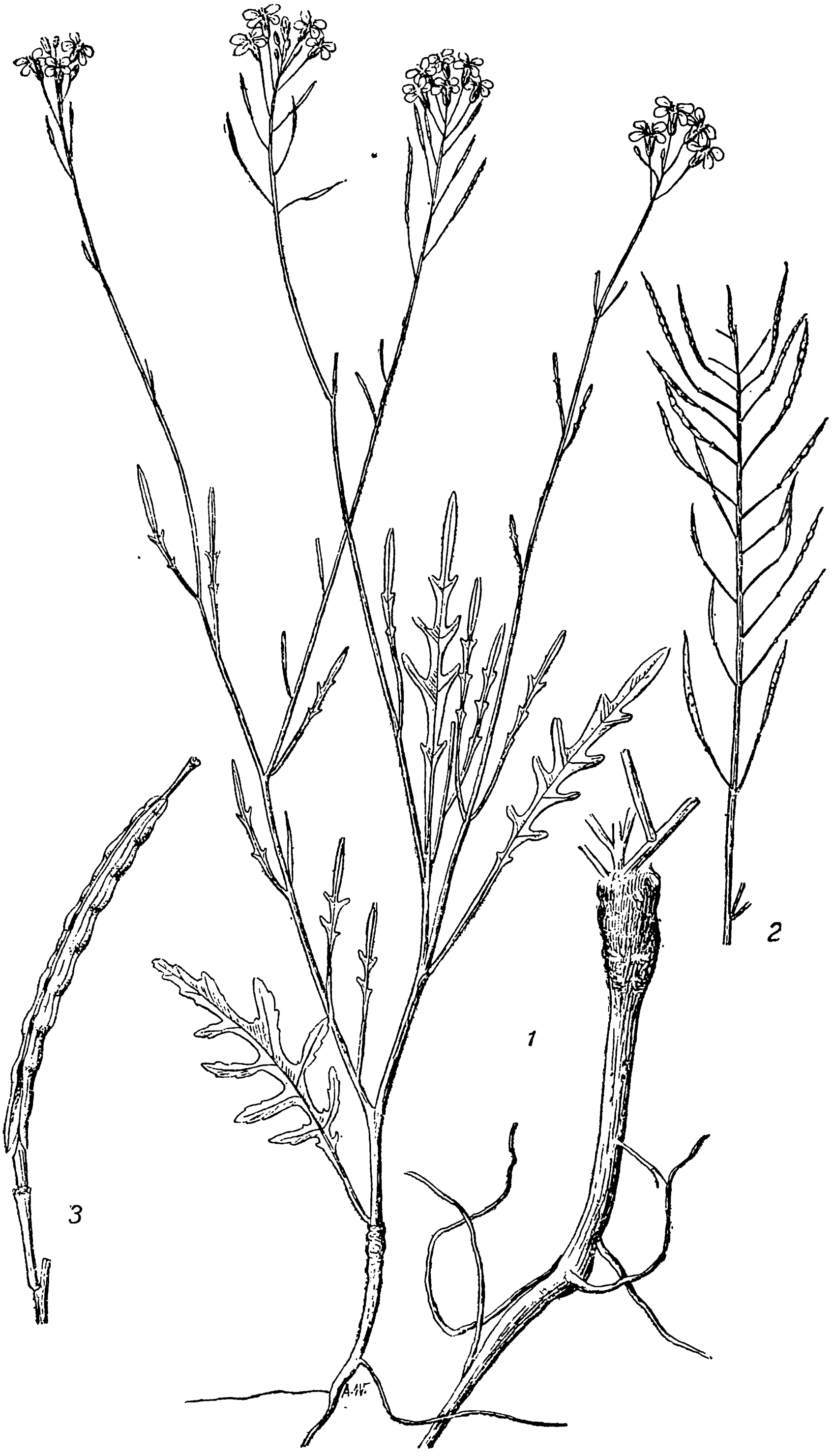

Рис. 84. *Рогачка крейдяна — Erucastrum cretaceum* Kotov.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — гілочка з плодами (збільш.); *3* — плід (збільш.).

з 4—7 довгастими або неправильно округлими, цілокраїми або при основі зубчастими сегментами. Стеблові листки зменшені, пірчасті, верхівкові — суцільні. Грона видовжені, безлисті. Квітконіжки 5—8 *мм* завд., чашолистки близько 5 *мм* завд., на спинці жорстковолосисті; пелюстки жовті, близько 5 *мм* завд. Стручки 10—20 *мм* завд. ♃ або ☉. Цв. VI—VII.

Котов в Журн. Інст. бот. АН УРСР, 21—22 (1939) 237. — *B. elongata* Ehrh. *c. pinnatifida* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 80.

По відслоненнях вапняку та крейди.

Д.Л.-С. Харківська обл.: по Дінцю; Ізюм (Талієв!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Закітне; Слов'янський рн, Гори Артема (Краснов, Талієв, !!); Краматорськ (Талієв!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка, Білогорівка, Шипилівка (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: в півн. ч., по Осколу; Дворічанський рн, Дворічна (Талієв!, !!), Тополі (!!); Барвінківський рн, Курульки (Калениченко!). — Ворошиловградська обл.: по р. Красній; Сватове; Кремінна (Клок.!); по р. Айдару часто (!!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Привільнянський рн, Горожани, по р. Інгулу (!). — Одеська обл.: Одеса (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Erucastrum incanum Koch. Наводить помилково Рогович для **Л.П.** і **Л.Л.-С.** Росте в Криму і на Кавказі.

Рід **362. Какишник — Eruca** Adans.

Adans., Fam., II (1763) 418.

Пелюстки білі, блідожовті або блідофіолетові з темнокоричневими жилками, суцільні або при верхівці виїмчасті. Чашолистки прямостоячі, зімкнуті, при основі рівні. Стручки довгасті, з опуклими стулками, з виступаючими серединними жилками і довгим, сплюснутим, безнасінним носиком. Насіння розміщене в кожному гнізді в 2 ряди. Зародок з сім'ядолями, складеними вздовж, і корінцем в їх борозенці. Волоски прості. — Однорічні трави.

З 5 видів, що заселяють країни Середземномор'я, в УРСР 1.

1320 (1). E. sativa Garsault — **Какишник посівний.** Стебло 15—40 *см* завв., прямостояче, галузисте, негусто вкрите жорсткими, донизу відхиленими волосками. Листки на черешках 0,5—2 *см* завд., ліровидно-пірчасто-роздільні, 4—8 *см* завд. і 2—4 *см* завш., з 2—4 парами бокових, довгасто-яйцевидних, загострених або тупуватих, невиразно або тупуватозубчастих часток та з більшою розміром кінцевою часткою. Квіткове гроно негусте, спочатку вкорочене, потім видовжене до 20—25 *см*; квітконіжки 2—3 *мм* завд., пелюстки спочатку жовтуваті, потім майже білі з темнофіолетовими жилками, оберненояйцевидні, звужені в довгий, рівний з пластинкою нігтик, разом з яким вони 16—23 *мм* завд. і 6—8 *мм* завш., вдвоє довші, ніж чашечка. Стручки здуті, трохи

сплюснуті із спинки, 2—3 *см* завд., яйцевидно-довгасті або довгасті, з мечовидним носиком, що іноді досягає половини довжини самого стручка. Насіння розміщене по 2 ряди в кожному гнізді; насінина світло-бура, куляста, трохи сплюснута, 2—2,5 *мм* завд., 1,5—1,75 *мм* завш. і 1,25—1,5 *мм* завт., з корінцем зародка, розміщеним по краю. Цв. V—VII.

Garsault, Traité pl. anim. II (1767) 166, t. 259. Синская в Фл. СССР, VIII, 469.

— *Brassica Eruca* L., Sp. pl. ed. I (1753) 667. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 79. — *Raphanus eruca* Crantz, Class. Crucif. emend. (1769) III. — *Sinapis eruca* Clarville, Man. Herbar. Suisse (1811) 220. — *Eruca vesicaria* Cav., Desc., 426. — *Eruca vesicaria* Cav. var. *sativa* Thell., Fl. advent. Montpell. (1912) 260.

Місцями розводять. — Розсіяно по всій країні як бур'ян у посівах.

П.П. Київська обл.: Київ (Шмальг.); Києво-Святошинський рн, Боярка (Якубовський). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставище (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова, Артемівка (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Краснов). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Кам'янка (Лавр.!); Балаклійський рн, Вербівка (Горницький!). — **П.З.С.** Одеса (Андрж.). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о-в Чурюк (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: зрідка на півд. заході; Серед. Азія: в культурі.

Загальне поширення. Середземноморська частина Європи (Португалія, Південна Іспанія, Південна Франція, Італія, Хорватія, Далмація, Греція), південь СРСР, Мала Азія, Сірія, Палестина, Афганістан, Монголія, Китай, Північна Африка.

Господарське значення. Листя й насіння їстівні. У Вірменії вживають листя як приправу, а також як салат. Насіння, що за своїми властивостями нагадує гірчичне, придатне для виготовлення гірчиці. За даними П. Л. Барського, воно містить 31,09% жирної олії при 6,43% вологості. Особливо багато розводять какишника в Індії, де висівають його разом з нутом і ячменем. В. УРСР пробні посіви какишника робили в Асканії-Нова в 1928—1929 рр. Першого року було одержано урожай насіння з сухої ділянки 14,5 *ц*, а з поливної — до 29,7 *ц*, у наступному році одержали від 9,8 до 15 *ц* при зрошенні.

Підтриба **II. Raphaninae** DC.

Стручки або стручечки звичайно розділені перехватами на одно- або багатонасінні членики. Насінина без облямівки, часто куляста.

Рід **363. Катран — Crambe L.**

L., Sp. pl., ed. I (1753) 671.

Великі, досить галузисті багаторічники. Чашолистки відхилені; пелюстки білі; зав'язь сидяча, булавовидна; стовпчик короткий, приймочка майже сидяча. Стручечок нерозкривний, з великим, майже куля-

стим верхнім члеником, що містить насіння, і коротким безчасінним нижнім, циліндричним або яйцевидним.

З понад 20 видів, що заселяють Європу, країни Середземномор'я, тропічну Африку і Центральну Азію, в УРСР — 3.

---

1. Пелюстки 6—9 *мм* завд.; стручечок великий, 7—11 *мм* завд. Листя сизе, голе . . . . . **(1). К. понтичний — C. pontica** Stev.
— Пелюстки 3,5—5 *мм* завд.; стручечки дрібніші. Листя, принаймні замолоду, жорстковолосисте . . . . . 2.
2. Стручечок горбочкувато-зморшкуватий, на верхівці загострений; рослини в дорослому віці з рідкими жорсткими волосками . . . . . **(3). К. шорсткий — C. aspera** M.B.
— Стручечок виразно сітчасто-зморшкуватий, рослина в дорослому віці втрачає опушення . . . . . **(2). К. татарський — C. tataria** Sebeök.

1321 (1). C. pontica Stev. — **Катран понтичний.** Рослина гола, вкрита сизою поволокою. Корінь міцний, галузистий. Стебла товсті, прямостоячі, 30—60 *см* завв., листки м'ясисті, великі, еліптично-довгасті до округлих, нерівномірно пірчасто-лопатеві. Верхній членик стручечка 6—7,5 *мм* завд., 5—8,5 *мм* завш., майже кулястий, гладенький або зморшкуватий. ♃. Цв. V—VI.

Stev. nomen nudum ex Ruprecht, Fl. Cauc. in Mem. Acad. Imp. St. Petersb. 7, ser. XV, 2 (1869) 293. Станков, Фл. Крыма, II, I (1947) 268.

— *C. maritima* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 82. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 82. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 478, non L.

Видані зразки: Fl. Romaniae exs., № 416!

На приморських пісках і ракушняках по берегах Чорного та Азовського морів.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Приморський рн, Обіточна коса (Попович!); Осипенко (Постригань!, !!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (!!); Жданов (!!). — **П.З.С.** Одеса (Шмальг., Клок.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, коса Тендер (Левіна!), о-в Довгий (Лавр.), Ягорлицький п-ів (Пач.!); Скадовський рн, о-в Джарилгач (Пач.!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Береги Чорного і Азовського морів від Болгарії до півн.-захід. Кавказу.

Близький вид *C. maritima* L. росте по берегах Балтійського моря.

Господарське значення. Насіння містить 17,60—40,30% жирної олії. Хімічні константи олії, за даними біохімічної лабораторії Никитського ботанічного саду, такі: йодне число 111,5; кислотне число 2,95; коефіцієнт омилення 170; питома вага 0,9155. Олія придатна для

Рис. 85. *Катран понтичний — Crambe pontica* Stev.

1 — гілка суцвіття та прикореневий листок; *2* — гілочка з плодами (збільш.).

миловаріння, а також, певно, і для харчових цілей. Молоді гони їстівні. Рясне цвітіння і виділення нектару приваблюють бджіл.

1322 (2). C. tataria Sebeök. — **Катран татарський.** Рослина сизозелена. Корінь довгий і товстий. Стебло майже від основи дуже галузисте, 60—100 *см* завв., прикореневі листки великі, до 30 *см* завд. і 20 *см* завш., черешкові, глибоко 2-пірчасто-роздільні, з довгастими або лінійно-довгастими, зубчастими або надрізними частками, спочатку жорстковолосисті, а потім голі; верхівкові листки дрібні, ланцетні, суцільні. Суцвіття велике, широковолосисте, до 30 *см* завш.; пелюстки білі, 4—5 *мм* завд. і 3—4 *мм* завш., вдвоє довші, ніж яйцевидні, голі чашолистки. Верхній членик стручечка майже кулястий, голий, з 4 поздовжніми реберцями, поперечно зморшкуватий, 4—5 *мм* діам. Нижній членик циліндричний, 1—1,5 *мм* завш., насінина куляста, 2,5—3 *мм* діам. ♃. Цв. V—VI.

Sebeök, Disser. inaug. de Tatar. (1779) 7 et in Jacq., Miscell. II, 274. Schulz in Engl., Pflanzr., IV, 105, 232. Черняковская в Фл. СССР, VIII. 484.
— *C. tatarica* Jacq., Misc., II (1781) 271. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 83.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exs., № 2057! Fl. exs. reipubl. bohem.-sloven., № 28!

По степах і схилах. — Зрідка в Лісостепу й звичайно в Степу.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Сталінський рн, Ново-Подільськ, Ново-Миколаївка (Пач.!). — Одеська обл.: ст. Роздільна (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Нерідко. — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Граф!); Жданов (!!); Тельманівський рн, Климуші (!!); Амвросіївка (Таліев!), Будьоннівський рн, Хомутовський степ (Лавр.!, !!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Тарутинський рн, Підгірне, Серпневе (Липський). — Одеська обл.: Одеса; Іванківський рн, Баранове; Роздільнянський рн, Бецилове (Шестериков!). — Дніпропетровська обл.: Нікополь (Акінф.!). — Запорізька обл.: Запоріжжя. — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовськ; Цюрупинськ (Черн.!).

Var. **Biebersteinii** (Janka) Schulz. Стручечки дрібні; нижній членик 0,5—1 *мм* завд., верхній — 3—4 *мм* діам. Насіння 2 *мм* завд.

Schulz in Engl., Pflanzr., 70 (1912) 234.
— *Crambe Biebersteinii* Janka in Termesz. Füzetek, VII (1884) 36.

На півн. лукових степах і в Лісостепу.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Рогатин (Вердак); Бурштин (Вердак!); Галич (Вердак!). — Тернопільська обл.: Товстенський рн, Кошилівці (Мондальський). — Вінницька обл.: Ямпіль (Андрж.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Шмальг.!); Миронівський рн, Козин (Шмальг.!). — Кіровоградська обл.: Єлисаветградка у верхів'ях р. Інгульця, дуже рідко (Ліндем!). — Одеська обл.: Саврань (Андрж.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Деркульський і Лимарівський кінні з-ди (Танфільєв!, !!); Міловський рн, Стрілецький кінний з-д (Танфільєв!, !!); Євсузький рн, Ново-Олександрівський кінний з-д (Танфільєв, !!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, ст. Кислівка (!!); Лозівський рн, ст. Красно-Павлівка (Савенков, !!). — Дніпропетровська обл.: Межівський рн, Слов'янка (Черн.!); Синельникове (Акінф.!).

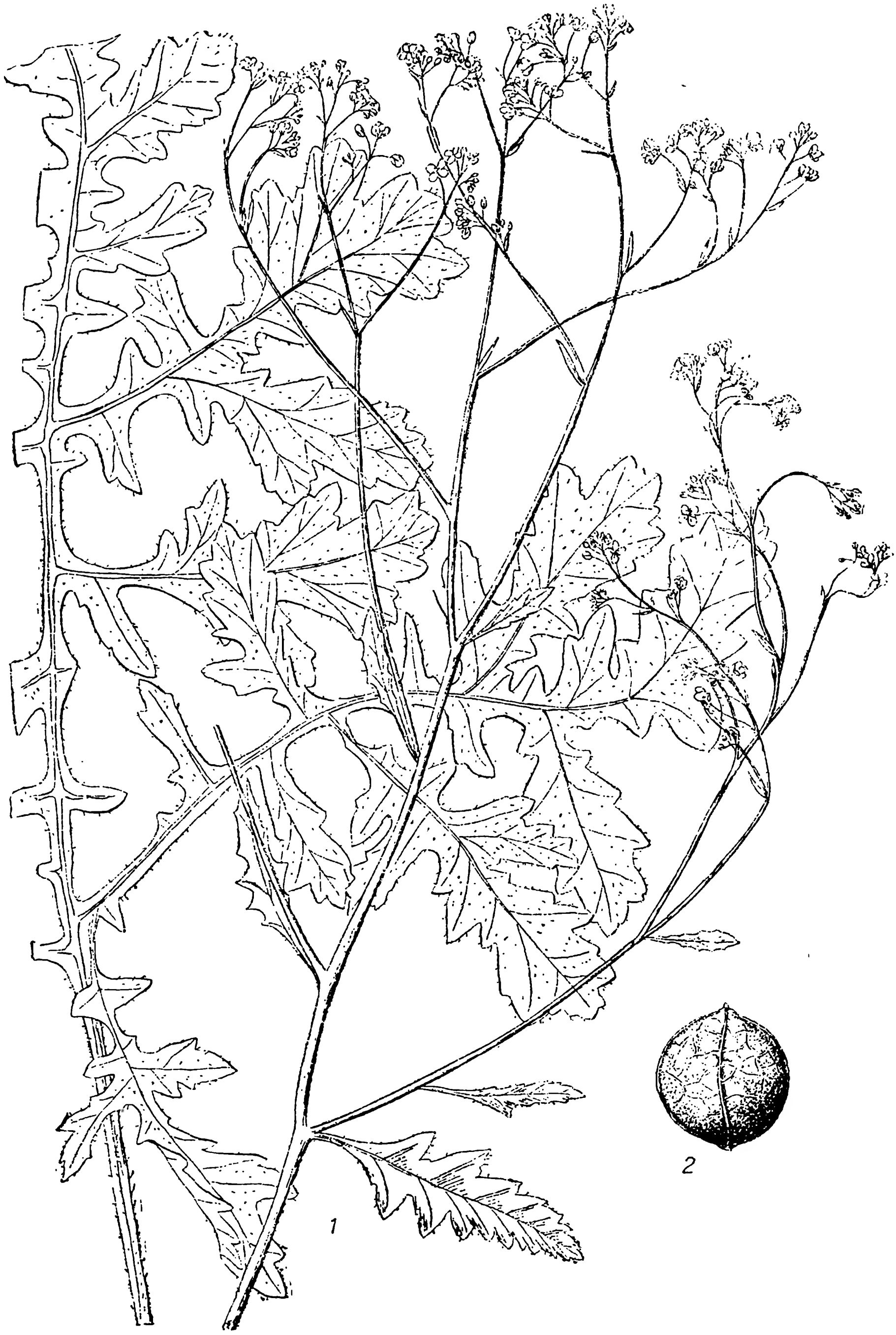

Рис. 86. *Катран татарський — Crambe tataria* Sebeök.
1 — гілка суцвіття та частина прикореневого листка; *2* — плід (збільш.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Центральна і півд.-схід. ч. Європи (Угорщина, Моравія, Югославія, Румунія), СРСР (південь).

Господарське значення. Стиглe насіння містить 14,24% жирної олії (насіння з Хомутовського степу). На Кавказі весною збирають молоді стебла і вживають їх як овоч, а також готують з них маринади.

1323 (3). C. aspera М.В. — **Катран шорсткий.** Стебло прямостояче, 70—120 *см* завв., галузисте, разом з листям, навіть дорослим, укрите жорсткими, густими волосками. Листки 2-пірчасто-розсічені, з довгасто-лінійними, зубчастими або надрізними частками. Суцвіття волотисте, дуже галузисте; пелюстки білі, 5—6 *мм* завд. Стручечки на довгих (8—13 *мм* завд.) відхилених квітконіжках; плодючий членик стручечка горбочкувато-зморшкуватий, не 4-гранний, губчатий, на верхівці дещо загострений, 7—9 *мм* завд. і 7—8 *мм* завш. ♃. Цв. V—VI.

M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 90, III, 420. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 480.

— *C. tatarica β. aspera* Boiss., Fl. or., (1867) 406. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 83.

По степах і сухих, особливо кам'янистих схилах. — Зрідка в степовій зоні.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: окол. Сталіно, Олександрівка (!!). — Ворошиловградська обл.: Ровеньки (!!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавр. і Зоз!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Бекетов).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Понтичний ендем СРСР.

Господарське значення. Листя і молоді стебла вживають для їди в сирому вигляді.

Рід **364. Редька — Raphanus L.**

L., Sp. pl., ed. I (1753) 669.

Чашолистки прямостоячі, довгасті, тупі. Пелюстки широко-обернено-овальні, з довгим нігтиком, жовті, білі або пурпурово-фіолетові. Нитки тичинок без зубців. Зав'язь на дуже коротенькій ніжці (гінофорі), стовпчик малопомітний, приймочка головчаста, дрібна. Плід нерозкривний, циліндричний, складений з 2 основних члеників; нижній членик здебільшого порожній або недорозвинений, зрідка з 1—2 насінинами; верхній— з кількома насінинами (у деяких видів розпадається на 1-насінні шматочки, які теж називаються члениками), при верхівці витягнутий в б.-м. довгий носик. Насінина яйцевидно-куляста, корінець міститься в жоло-

Рис. 87. *Катран шорсткий — Crambe aspera* **М. В.**

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з плодами (збільш.); *3* — плід (збільш.).

бинці між 2 сім'ядолями. Опушення з простих волосків. — Однорічні або багаторічні трави.

З понад 10 видів, що зустрічаються в Європі та в помірній частині Азії, в УРСР 4, з них 1 культурний, 3 дикорості.

---

1. Стручки м'які, всередині без перегородок, зовні без перетяжок. Квітки білі з фіолетовими жилками або пурпуровофіолетові. Культурні рослини з потовщеним і забарвленим коренем (у 1 підвиду корінь тонкий) . . . . . **(1). Р. посівна — R. sativus L.**
— Стручки тверді, всередині з перегородками, зовні з перетяжками. Квітки білі або жовті, зрідка з фіолетовим відтінком. Дикі рослини, корінь лише в 1 виду потовщений, білий . . . . . 2.
2. Квітки чисто білі, без темних жилок на пелюстках . . . . . **(2). Р. біла — R. candidus** Woroschilow.
— Квітки звичайно жовті або блідожовті, зрідка білуваті з жовтими або фіолетовими жилками . . . . . 3.
3. Стручки товсті, достиглі 5—8 *мм* діам.; корінь потовщений, ріповидний. Приморська літоральна рослина . . . . . **(4). Р. одеська — R. odessanus** (Andrz.) Spreng.
— Стручки тонші, 3—4 *мм* діам.; корінь тонкий. Бур'ян . . . . . **(3). Р. дика — R. raphanistrum L.**

1323[1]. (1). R. sativus L. — Редька посівна. Корінь потовщений. Стебло прямостояче, 45—60 *см* завв., здебільшого галузисте, внизу порожнисте, вкрите, як і листя, розсіяними жорсткими волосками. Листки з черешками, ліровидні, з довгасто-яйцевидними боковими частками і яйцевидною кінцевою, нерівнозубчасті; верхні листки суцільні. Пелюстки 15—16 *мм* завд., пурпуровофіолетові або білі з фіолетовими жилками. Стручок дуже здутий, не розпадається на членики, веретеноподібний, голий, без носика, 2—5 *см* завд. і 7—10 *мм* завш. Носик шиловидноконічний, 1—2 *см* завд. ☉ або ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 669. Синская в Фл. СССР, VIII, 493.
—*Raphanus raphanistrum* var. *sativus* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 62; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 81.

Розводять по городах, трапляється здичавілою на забур'янених місцях по всій УРСР, в двох основних расах:

1. Редька — R. sativus subsp. **niger** Pers. — Дворічна рослина. Корінь потовщений, великий, 10—25 *см* завд., білий, чорний або рідше рожевий. М'якоть на смак часто гостра.

Pers., Syn. plant. seu Enchirid. bot., II (1807) 208. DC., Syst. II, 665.

2. Редиска — R. sativus subsp. **radicula** Pers.

Однорічна рослина з кулястим, веретеноподібним або довгастим, не таким великим (3—15 *см* завд.) коренем, зовні білим або червоним, зрідка жовтим або фіолетовим.

— *R. radicula* Pers., Syn. plant. seu Enchirid. bot., II (1807) 208. DC., Syst., 663.

Поширення по СРСР. Культивується і трапляється здичавілою по всьому СРСР.

Загальне поширення. Культивується майже по всій Європі, Азії, Північній Америці і Австралії. Батьківщина — Середземномор'я.

Господарське значення. Харчова і олійна рослина. В коренях 25—35 *мг*%, в листях 50—200 *мг*% вітаміну С. В насінні 40—45% олії з йодним числом 97—115. В коренях є лізацин, який вбиває бактерії. Вижатий сік вживається як домашній засіб проти хвороб шлунка, жовчних каменів і катару легенів, а також як засіб, подразнюючий шкіру.

1324 (2). R. candidus Woroschilow. — **Редька біла.** Корінь тонкий. Стебла до 50 *см* завв., розчепірено-галузисті, опушені жорсткими волосками, особливо внизу. Листки ліровидні з 1—2 парами бокових часток або майже суцільні, виїмчасто-зубчасті Пелюстки близько 18 *мм* завд., цілком білі, без темних жилок. Стручки 4—8 *мм* діам., гладенькі, тонкоборозенчасті, але не сітчасті, не ребристі, дуже тверді, між випнутими насінинами з перетяжками, але не розпадаються на окремі членики після дозрівання; носик близько 2 *см* завд. ☉. Цв. VI—VII.

Ворошилов в Бюлл. Моск. общ. исп. природ., отд. биологии, LII, 3 (1947) 48.

Як бур'ян у посівах. — Для УРСР поки що не вказана, але може бути знайдена. Відомий з Воронезької, Тамбовської, Московської, Ярославської обл. за даними Ворошилова.

Загальне поширення. Не виявлено.

1325 (3). R. raphanistrum L. — **Редька дика.** Корінь тонкий. Стебло 20—50 *см* завв., в нижній частині, разом із листям, жорстковолосисте. Листки ліровидні, з нерівномірно зубчастими, довгасто-яйцевидними боковими частками і трохи більшою за них кінцевою. Пелюстки 15—20 *мм* завд., вдвоє довші за чашолистки, з жовтими або фіолетовими жилками. Стручки блідожовті, на відхилених квітконіжках, довгасті, чотковидні, 3—8 *см* завд., з носиком 1—2 *см* завд., розпадаються на 5—8 (11) члеників. Насінина неправильно куляста, сітчасто-ямчаста, червонуватокоричнева, близько 3 *мм* діам. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 669. Синская в Фл. СССР, VIII, 494.

— *Raphanus raphanistrum* L. *α. arvensis.* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 62; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 81. — *Raphanus silvestris* Lam., Fl. Fr., II (1793) 495. — *Raphanistrum innocunum* Moench, Meth. (1794) 217. Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 225.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1108!

На полях. Бур'ян, що зустрічається переважно в ярих посівах; на підзолах часто, рідше на лісових суглинках і на чорноземах. —

Рис. 88. *Редька дика — Raphanus raphanistrum* L.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — гілочка з плодами; *3* — плід (збільш.).

В Поліссі і в півн. ч. правобережного та західного Лісостепу до підніжжя Карпат звичайно.

К.Л. Станіславська обл.: під Чорногорою, на вис. 780 *м* (Запал.). — **Р.-О.Л., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збараж (Пач.!). — Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Курилівка (!!). — Вінницька обл.: Калинівський рн, Антонопіль; Уланівський рн, Кустівці (Білозор.!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Сміла (Тржебінський!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Рогов.!); Кременчук (!!). — Сумська обл.: Конотоп (Залєський); Суми; Лебединський рн, Лебедин, Чернече (Залєський!). — Харківська обл.: окол. Харкова (!!), Мерефа (!!); Зміївський рн, Бірки (!!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: П'ятихатський рн, Саксагань (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Марківський рн, Курячівка (Ширяєв!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема на Дінці (Беніке!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Закавк. (дуже рідко); Зах.-Сибір: Верх.-Тоб.; Ірт.; Схід. Сибір.: Даур.; Далек. Схід; Зеє-Бур., Удськ.

Загальне поширення. Західна Європа (за винятком півн. Скандінавії), вказані райони СРСР, Мала Азія, Сірія. Занесено в Північну Америку.

Господарське значення. За Ліньковим, насіння містить від 35 до 47% жирної олії. Рафінована олія жовтого кольору, смаком і запахом схожа на суріп'яну олію; завдяки низькому йодному числу її можна вживати для миловаріння. Дослідні культурні посіви дали врожай насіння дикої редьки в деяких районах Полтавщини і Чернігівщини до 15 *ц/га*. Зональна станція „Кругляк" на Північному Кавказі в 1931 р. зібрала врожай 24 *ц/га*. Суха речовина редьки містить: азотних речовин 1,85%, фосфатної кислоти 0,78%, калію 1,3% і вапна 1,81%. Добрий медонос.

1326 (4). R. odessanus (Andrz.) Spreng. — **Редька одеська.** Корінь ріповидний, потовщений. Стебла 30—100 *см* завд., дуже галузисті, внизу разом з листям шорсткі, нижні листки з короткими черешками, ліровидні, з 5—9 частками. Чашолистки жовтуваті або коричнево фіолетові, голі або з розсіяними щетинками; пелюстки блідожовті, рідше білі, з жовтими або фіолетовими жилками, 12—16 *мм* завд. Стручок з 2—4 кулясто здутими члениками, віддаленими один від одного глибокими перетяжками, з конічно-шиловидним носиком; членики з поздовжніми тупими ребрами, майже восьмикутні, носик довший за самий стручок. ⊙. Цв. VI—VIII.

Spreng., Syst., II (1825) 855.

— *Raphanistrum odessanum* Andrz. apud Bess., Enum. (1822) 82, № 1544. — *Raphanus raphanistrum* L. *γ. odessanus* Schmalh., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 63; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 81. — *Raphanus maritimus* Bess., Enum. plant. (1822) 70, № 1544. Синская в Фл. СССР, VIII, 493, non Smith.

На приморських пісках.

П.З.С. Одеса (Шмальг., Шестериков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: по берегах Чорного моря. — Одеса, Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Береги Чорного моря в СРСР і Туреччині (Трапезунд).

Примітка. Дуже близький до нашого вид *R. maritimus* Smith. зустрічається по морських берегах Атлантичного океану в Англії, Шотландії, Голландії, Нормандії та Північно-західній Іспанії.

Рід **365. Ріпиця — Rapistrum** Crantz.

Crantz, Class. Cruciferum (1769) 105.

Пелюстки жовті, суцільні, з нігтиками; зав'язь сидяча, стовпчик з головчастою приймочкою. Плід — довгастий 2-членистий стручечок; зародок складчастокорінцевий. Опушення з простих волосків.

З 3 видів, що ростуть у Середземномор'ї, в Середній Європі і Центральній Азії, в УРСР 2.

---

1. Стовпчик конічний, коротший за верхній членик стручечка . . . . . **(1). Р. довгорічна — R. perenne** (L.) All.
— Стовпчик шиловидний, дорівнює верхньому членику стручечка або довший за нього . . . . **(2). Р. зморшкувата — R. rugosum** All.

1327 (1). R. perenne (L.) All. — **Ріпиця довгорічна.** Корінь потовщений, міцний. Стебла численні, прямостоячі, 30—100 *см* завв., розхилено-галузисті, внизу разом із листям жорстковолосисті. Нижні листки нерівномірно пірчасто-роздільні, 10—15 *см* завд. і 3—6 *см* завш., з черешками; верхні — сидячі, суцільні, зубчасті. Квітконіжки в 1,5—2 рази довші за чашечку, голі; чашолистки 2,5—3 *мм* завд., вузько-яйцевидно ланцетні, відхилені; пелюстки жовті, близько 5 *мм* завд. Стручечки 5—7 *мм* завд., притиснуті до осі суцвіття, на квітконіжках такої ж довжини: нижній членик плода циліндричний, ребристий, 3—4 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш., верхній — яйцевидно-кулястий, 3—4 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., з 8 реберцями і коротким конічним стовпчиком, довжина якого менша за довжину верхнього членика; обидва членики 1-насінні. Насінина яйцевидна. ♃. Цв. V—VII.

Allioni, Fl. pedemont., I (1785) 258. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 31. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 472.

— *Myagrum perenne* L., Sp. pl., ed. I (1753) 893. — *Arthrolobus perennis* Andrz. apud. DC., Syst., II (1821) 431.

На полянах як бур'ян і біля доріг на півд. заході степової зони. — На північ заноситься вздовж залізниць.

П.П. Житомирська обл.: Радомишль (Монтр.!). — Київська обл.: Київ, на Сталінці, вздовж залізниці (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Львівська обл.: Олеський рн, коло Опак на Бузі (Тимракевич!). — Тернопіль (Хиршфельд). — Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Волочиськ, Лозова, Балківці (!!); Кам'янець-Подільський рн, Устя (Серебряк!), Велика Слобідка (Панасюк).— Вінницька обл.: Піщанський рн, Загнітків (!!); Ольгопіль; Чечельник (Балковський). — Одеська обл.: Котовський рн, Любомирка; Красні Окни (Рогов.!).— **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків, біля ст. Липова Роща, на залізничному насипу (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Макіївка (!!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: ст. Роздільна (!!).— **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Тузли; Болградський рн, Криничне; Саратський рн, Миколаївка-Новоросійська (Липський). — Одеська обл.: Іванівський рн, Іванівка, Северинівка (Шестериков, !!). — Миколаївська обл.: Новобузький рн, Володимирська лісова дача (Постригань!); Миколаїв (Крижевський!); Горобочанська коса (Шестериков). — Херсон (Рябков!).

Var. **costatum** (DC.) Schmalh. Нижній членик стручечка догори потовщений, без ребер, з потовщеними стінками.

Шмальг., Фл. Ю.-З. Р. (1886) 63; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 82.
— *Rapistrum costatum* DC., Syst. (1821) 434.

Разом з типовою формою.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!). — **П.З.С.** Одеса (Ліндем., Шестериков!).

Навряд чи має ця форма якесь систематичне значення, бо у неї в одному суцвітті поруч із характерними для неї плодами трапляються і плоди такої ж будови, як і у типової форми (див. зазначені місця у Шмальгаузена).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа, Апеннінський п-ів, Балканський п-ів, УРСР; занесена у Францію, Англію, Бельгію, Голландію.

1328 (2). R. rugosum All. — **Ріпиця зморшкувата.** Стебло прямостояче, 20—60 *см* завв., тупоребристе, трохи сизувате, разом із листям цупковолосисте, галузисте, з прямостоячими гілками. Листки темнозелені, з черешками, нижні — ліровидні, з великою зубчастою кінцевою часткою і трикутними боковими; верхні листки довгасті або ланцетні, зубчасті. Квітконіжки коротші за чашечку, рідше дорівнюють їй, опушені або голі; чашолистки 2,5—3,5 *мм* завд. і 0,7—1 *мм* завш., пелюстки жовті, близько 6 *мм* завд. Стручечки притиснуті до осі суцвіття, на коротких, догори потовщених квітконіжках, що дорівнюють довжині нижнього членика стручечка; нижній членик трохи грубіший за квітконіжку вгорі, верхній — кулястий, горбочкувато-ребристий, шорсткий, 5—6 *мм* завд., закінчується довшим за нього шиловидним стовпчиком. ☉. Цв. V—X.

All., Fl. Pedem., I (1785) 257, tab. 78. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 82. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 472.
— *Myagrum rugosum* L., Sp. pl., I (1753) 640.

Як бур'ян у посівах і біля доріг. — В УРСР рослина занесена, і зустрічається переважно на залізничних насипах.

П.П. Київ, 1923 р. (Оксіюк!), 1927 р. (Білозор!). — **П.Л.-С.** Вінниця, 1928 р. (Білозор!), — **Л.Л.-С.** Окол. Харкова, Деркачі, 1917 р. (Лавр.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: кол. Слов'яносербський пов. (наведено у Шмальг.). — **П.З.С.** Одеса (Новопокровський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: ст. Якимівка; Мелітополь (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Кара-Кум., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа, СРСР (південь), Мала Азія, Іран.

Підтриба **III. Cakilinae** DC., emend. Schulz.

Стручок розламується на 2, рідше на 3 з обох боків гострих або 4-гранних 1-насінних членики. Голі, сизі трави.

Рід 366. Морська гірчиця — **Cakile** Miller.

Mill., Gard. Dict. abridg., IV, ed. I (1754) 118.

Стручок сплюснуто-4-гранний, 2-члениcтий, з 1-насінними члениками; нижній членик майже ромбічно-клиновидний, верхній — мечовидний або яйцевидний; насінина сплюснута. — Однорічні голі приморські рослини з товстим м'ясистим листям.

Із 4 видів, що ростуть на морських берегах Європи, Південно-західної Азії, Північної Африки, Австралії та Америки, в УРСР трапляється 1.

1329 (1). C. maritima (L.) Scop. — **Морська гірчиця.** Корінь голий, довгонитковидний, майже до 1 *м* завд. Стебло лежаче або висхідне, 15—30 *см* завд., галузисте, з розхиленими гілками. Листки голі, товстуваті, м'ясисті, з черешками, пірчасто-роздільні, 3—6 *см* завд., з лінійними, цілокраїми, рідше надрізними тупими частками. Квітки з рожевими або білими пелюстками, 5—10 *мм* завд.; чашолистки лінійні або довгасто-еліптичні, тупі, 3—4 *мм* завд., бокові — при основі коротко-комішковидні. Стручки 18—22 *мм* завд., на косо відхилених коротких квітконіжках; насінина 3—4 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш. ⊙. Цв. V—VII.

Scopoli, Fl. carniol., ed. II (1772) 35, № 844. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. I, 75. Schulz in Engl., Pflanzr., Heft. 19, 84. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 473. — *C. Serapiones* Gaertn., Fruct. (1791) 287. — *Bunias Cakile* L., Sp. pl., ed. I (1753) 670.

Звичайно, а місцями рясно по всьому узбережжю Чорного і Азовського морів. Зрідка трапляється як занесена рослина на залізничних насипах.

Л.Л.-С. Харків, біля ст. Липова Роща, 1918 р. (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Великотокмацький рн, Пслугород, 1922 р. (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Закавк. По берегах морів: Балтійського, Чорного, Азовського і Каспійського.

Загальне поширення. По морських берегах всієї Європи, Північної Африки, Західної Азії. Занесена на атлантичні береги Північної Америки.

Господарське значення. Насіння містить 48,2% жирної олії, яку можна використовувати в техніці.

Примітка. Нашу рослину А. А. Гроссгейм в Опред. раст. Кавк. (1949) 386 вважає за *C. euxina* Pobed.

Підтриба **IV. Moricandiinae** Hayek.

Середні та бокові нектарні залозки здебільшого недорозвинені або у вигляді зачатків, рідше цілком розвинені, конічні або півкулясті. Стручки довгасті, часто валькуваті або гранисті. Стулки опадні. Насінина здебільшого з вузькою білою облямівкою, рідше без неї.

Рід 367. **Конрингія** — **Conringia** (Heist.) Pers.

Heist. ex L., Syst., ed. I (1753). Pers., Synopsis, II (1807) 206. Adans., Fam., II (1763) 418.

Чашолистки прямостоячі, бокові з мішковидною основою. Пелюстки блідожовті або майже білуваті. Стручки лінійні, довгі, з коротким стовпчиком і головчастою, дещо виїмчастою приймочкою. — Однорічні, цілком голі сизі рослини з цілокраїми листками. Стеблові листки з глибокосерцевидною основою, стеблообгортні.

З 6 видів, поширених головним чином в Західній і Центральній Азії, в УРСР 1.

1330 (1). C. orientalis (L.) Andrz. — **Конрингія східна.** Рослина гола, сиза. Стебло прямостояче, звичайно галузисте, 20—60 *см* завв.; прикореневі листки з черешками, зібрані розеткою, оберненояйцевидні; стеблові — сидячі, стеблообгортні, з серцевидною основою. Пелюстки світложовті, 9—14 *мм* завд., вдвоє перевищують чашолистки. Стручки на товстих відхилених квітконіжках, косо догори спрямовані, 4-гранні, 7—12 *см* завд., загострені в шиловидний носик; стулки їх з випнутою середньою жилкою. Приймочка дрібна, головчаста. Насінина еліптична, дрібногорбочкувата, коричневочорна, 2,5 *мм* завд., 1,25 *мм* завш., 1,5 *мм* завт. ⊙. Цв. V—VI.

Andrz. in DC., Syst., II (1821) 508. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 495. — *Brassica orientalis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 666. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 70.

Рис 89. *Конрингія східна — Conringia orientalis* (L.) **Andrz.**
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

У посівах і при дорогах як бур'ян. — Спорадично і розсіяно по всій УРСР, але частіше в Степу та на півдні Лісостепу.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Кульчинський); Устилуг (Шмальг.). — **П.П.** Житомир (Пач.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Добрянський рн, Яриловичі (Шмальг.!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Сокальський рн, Сокаль (Кульчинський), Скоморохи (Реман); Підкамінський рн, Боратин; Лопатин (Кульчинський); Броди (Клебер). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: нерідко на південь від лінії Ямпіль—Тульчин—Кукули—Ставки (!!); Ольгопільський рн, Рогозка (Балковський). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Полтава (Рогов.!, Іллічевський!). — Харківська обл.: окол. Харкова, Рогань, Сороківка (Наливайко, !!). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** і **Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, ст. Чонгар, занесено (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз. (занесено вздовж залізниць), Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Гірськ. Туркм. Рослина розноситься вздовж залізниць і оселюється в нових районах.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа (занесено на північ в Голландію, Англію, Швецію, Фінляндію), південь СРСР, Мала Азія, Сірія, Іран.

Господарське значення. Молоді гони вживають як салат. Насіння містить 28,8—38,15% жирної олії. Хімічні константи олії такі: йодне число 106,7, кислотне число 2,49, коефіцієнт омилення 174, питома вага 0,9130. Олія напіввисихаюча, придатна для їжі. Дослідні посіви в Асканії-Нова дали врожай 2,7 *ц/га.*

Conringia austriaca (Jacq.) Sweet. Помилково наводиться для **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський рн. (Маковецьким), для **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Валки (Горницьким) і **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Сидоровим) замість *C. orientalis* (L.) Andrz.

Триба **6. Lepidieae** Hayek.

Стручечок спереду і ззаду виразно сплюснутий, здебільшого з крилатими або крилатими, рідше тільки здутими стулками; приймочка 2-лопатева. Бокові медові залозки парні, дрібні, вільні; серединні — ще дрібніші або їх немає.

Підтриба **I. Lepidiinae** Hayek.

Серединні медові залозки є. Зародок спинкокорінцевий. Плід—стручечок, стиснутий паралельно перегородці, розкривається стулками з виразною серединною жилкою. Гнізда плода 1-насінні. Судинні пучки і мезофіл з ідіобластами.

Рід 368. Хріниця — Lepidium L.

L., Syst., ed. I (1735); Gen. pl., ed. I (1737) 192.

Чашолистки прямостоячі; пелюстки білі або жо́вті, дрібні або їх немає. Тичинки прості, іноді в кількості 4 або 2; медові залозки в кількості 4—6, горбочковидні або нитковидні; зав'язь сидяча. Стручечок розкривний, круглий або еліптичний, стиснутий з боку швів, на верхівці часто виїмчастий і по боках крилатий, з човниковидними стулками і 1-насінними гніздами; зародок краєкорінцевий. — Опушення з простих волосків. Однорічники або багаторічники.

З 152 видів, що заселяють переважно субтропічні і полярні країни всієї земної кулі, в УРСР 10.

---

1. Стеблові листки з стріловидною або серцевидною основою, стеблообгортні . . . . . 2.
— Стеблові листки при основі звужені або закруглені . . . . . 7.
2. Квітки жовті; нижні листки 2-пірчасто-розсічені, стеблові — суцільні . . . . . **(5). Х. пронизанолиста — L. perfoliatum** L.
— Квітки білі; нижні листки схожі на стеблові . . . . . 3.
3. Листки коротко опушені, б.-м. зубчасті; стручечки ширококрилаті, при верхівці виїмчасті . . **(1). Х. польова — L. campestre** (L.) R. Br.
— Листки голі, цілокраї, товстуваті; стручечки безкрилі, вгорі без виїмки . . . . . 4.
4. Стебла до 40 *см* завв.; прикореневі листки широкі, еліптичні або яйцевидні . . . . . 5.
— Стебла 5—25 *см* завв.; прикореневі листки вузькі і короткі . . . 6.
5. Рослина 30—40 *см* завв., листки ширші і довші, прикореневі — 10—16 *см* завд. і 3—6 *мм* завш. Стручечки з дуже тупою, часто обрубленою основою . . . . . **(8). Х. дніпровська — L. borysthenicum** Klp.
— Рослина 10—25 *см* завв. Листки вужчі і коротші. Стручечки при основі тупуваті . . **(7). Х. хрящувата — L. carthilagineum** Thell.
6 (4). Стебла до 25 *см* завв., вгорі досить густо, внизу разом із черешками рідко опушені. Прикореневі листки з довгасто-еліптичною пластинкою і довгим черешком, 4—8 *см* завд. і 5—13 *мм* завш. . . . . **(9). Х. сивашська — L. syvaschicum** Klp.
— Стебла низенькі, 6—13 *см* завв. Листки вузьколінійні . . . . . **(10). Х. низька — L. pumilum** Boiss. et Bal.
7 (1). Листки суцільні, з довгими черешками, довгасто-ланцетні, пилчасті . . . . . **(6). Х. широколиста — L. latifolium** L.
— Листки іншої форми, нижні — часто пірчасто-розсічені або надрізні . . . . . 8.
8. Стручечки 5—6 *мм* завд., з крилатими вгорі стулками; квітконіжки при стручечках майже притиснуті до осі суцвіття . . . . . **(2). Х. посівна — L. sativum** L.

— Стручечки 2,5—3 *мм* завд., на відхилених квітконіжках. Стулки їх майже без крил . . . . 9.

9. Рослина без запаху; стебла з опушенням із головчастих волосків; на чашолистках є волоски. Грона густі . . . . **(3). Х. густоцвіта — L. densiflorum** Schrad.

— Рослина з неприємним запахом; волоски на стеблі короткі, циліндричні, на чашолистках волосків немає; грона негусті . . . . **(4). Х. вонюча — L. ruderale L.**

Секція 1. **Cardamon DC.** Стручечки розкривні, овальні; стулки на кілі крилаті; сім'ядолі 3-роздільні або 3-надрізні.

1331 (1). L. campestre (L.) R. Br. — **Хрінниця польова.** Рослина сірувата від короткого опушення. Стебла прямостоячі, 15—50 *см* завв., вгорі розгалужені, рідше прості, густо улиснені. Прикореневі листки в розетці звужені в черешок, довгасті, виїмчасто-зубчасті або ліровидні, на час цвітіння відмирають, нижні стеблові листки з короткими черешками, середні й верхні — сидячі, з серцевидно-стріловидною основою, з тупими вушками, стеблообгортні. Квітконіжки горизонтально відхилені, білоопушені або майже голі. Пелюстки 2—2,5 *мм* завд., білуваті, в 1,5 раза перевищують чашечку. Стручечки яйцевидно-овальні, близько 5 *мм* завд. і 4 *мм* завш., крапчасто-бородавчасті, при основі округлі, зверху ширококрилаті. Стовпчик трохи перевищує виїмку стручечка. Насінина бура, яйцевидна, не облямована. ⊙, ⊙. Цв. V—VII.

R. Br. in Ait., Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 88. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 100. Kulcz., in Fl. polska, III, 101. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 506. — *Thlaspi campestre* L., Sp. pl., ed. I (1753) 646. — *Lasiopthera campestris* Andrz. in DC., Syst., II (1821) 535.

Як бур'ян по полях, перелогах, біля доріг, по схилах. — Звичайно на заході, значно рідше на сході УРСР. Розноситься вздовж залізниць, просуваючись на північ.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л. Звичайно. — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Рогов.). — **П.П.** Занесено по залізниці. — Житомирська обл.: Олевськ (Рогов.!). — Київська обл.: Київ (Рогов. і Шмальг.!), ст. Боярка, 1912 р. — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.С.** Вінниця, вздовж залізниці, занесено, 1929 р. (Браубахер!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград — занесено (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків — занесено, 1921 р. (!!); Зміївський рн, Безпалівка — занесено по залізниці, 1926 р. (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: по Дінцю, Слов'янський рн, Гори Артема — занесено (!!); Харцизьк (Карнаух!); Макіївка (Карнаух!), Горлівська мр. ст. Майорська (Олексієнко!); Макіївський рн, Ольховатка (Талієв!); ст. Микитівка (Олексієнко!); ст. Дебальцево (Акінф.!). — Ворошиловградська обл.: Іванівка (Талієв!); Ровеньківський рн, Ровеньки (!!), Дьякове (!!), Провалля (!!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Саратський рн, Миколаївка-Новоросійська; Тарутинський рн, Серпневе (Липський); Ізмаїл (Шмальг.!). — Одеська обл.: Одеса (Шмальг., Клок.).

В УРСР відзначені·

F. **typicum** Pospichal. Корінь дворічний, стебло вгорі розгалужене, сіруватопухнате, як і листя.

Pospich., sec. Thell. in Hegi., Fl. Mitt.-Eur., IV, I (1916) 80.

Звичайно.

F. simplex Panquy. Корінь однорічний. Стебло кволе, просте або з 1—2 гілками.

Panquy, sec. Thell. in Hegi, ibid., № 80.

F. integrifolium G. Beck. Стеблові листки цілком або майже цілокраї.

Beck, Fl. Nied.-Oesterr., 11, 1 (1892—3).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Вся Європа, крім Арктики і півночі Скандінавії, Кавказ, Мала Азія, Північна Америка.

Господарське значення. Молоді листки вживаються як крес-салат.

1331[1] **(2). L. sativum** L. — **Хріниця посівна. Крес-салат.** Рослина гола. Стебла поодинокі, прямостоячі, 20—40 *см* завв., у верхній половині галузисті. Прикореневі листки пірчасто-роздільні, з оберненояйцевидними, суцільними або надрізними гострими сегментами. Нижні стеблові листки пірчасті або 2-пірчасті, з зубчастими сегментами, середні — 3-роздільні, верхні — лінійні, гострі. Гроно просте, видовжене, чашолистки еліптичні, 1—1,5 *мм* завд., віночок білий або червонуватий, 3 *мм* завд. Стручечки округло-овальні, 5—6 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., вгорі виїмчасті, стулки з широким крилоподібним кілем; стовпчик не перевищує виїмки стручечка; квітконіжки при плодах разом з стручечками притиснуті до стебла. Насінина в обрисі овальна, майже гладенька, червонобура; сім'ядолі 3-роздільні. ☉. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1733) 644. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 90. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 508.

— *Thlaspi sativum* Crantz, Stirp. Austr., ed. I, fasc. 1 (1762) 21; ed. 2 (1763) 122.

Розводять як салатну рослину (особливо сорти з кучерявим листям). Зрідка трапляється здичавілою по забур'янених місцях.

Л.П. Чернігівська обл.: Ніжин (Таліев!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Гербіх); Броди (Клебер). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Слендзінський!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Наливайко!); Валки (Горницький); Зміїв (Савенков). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Лихівський рн, Червоний Кут (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Барвінкове (Залеський).

Поширення по СРСР. Європ. ч., де нерідко дичавіє, Кавказ.

Загальне поширення. Північно-східна Африка, Південно-західна Азія та в інших місцях як культурна рослина.

Господарське значення. В насінні є 25% олії з олійним числом 108—133.

Секція 2. **Nasturtioides** (Medik.) Thell. Квітки часто неповні. Стручечок розкривний, безкрилий або крилатий; крила не зростаються з стовпчиком. Сім'ядолі завжди суцільні.

1332 (3). L. densiflorum Schrad. — **Хріниця густоцвіта.** Стебло прямостояче, 10—40 *см* завв., галузисте, з гілками, спрямованими вгору, покрите головчастими короткими волосками. Нижні листки довгасті, пірчасто-надрізні або пірчасто-розсічені, середні, стеблові, — ланцетні, надрізно-пилчасті, верхні — лінійні, цілокраї або вгорі пилчасто-зубчасті. Верхівкові грона видовжені, рідкі, пазушні — короткі і густі; квітконіжки тонкі, коротко опушені; квітки дуже дрібні; чашолистки овальні, на спинці волосисті, з білими краями, на верхівці часто червонуваті; пелюстки коротші від чашечки, нитковидні; тичинки в кількості 2—4. Стручки короткоеліпсоїдальні, сплюснуті, до 3 *мм* завд. і 2,25 *мм* завш., з невеличкою виїмкою на верхівці і дуже коротким стовпчиком; стулки у верхній частині з дуже вузьким крилом; насінина 1,35 *мм* завд. і 0,6—0,7 *мм* завш., еліптична, сплюснута, червонуватобура. ☉ або ☉. Цв. V—VI (—X).

Schrad., Ind. sem. H. Goetting. 4 (1832) 4. Kulcz., in Fl. polska, III, 102. — *L. apetalum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 100. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 508, non Willd. — *L. incisum* Roth, Монтр., Список (1898) 677. — *L. micranthum* Ledeb., Icon. pl. Fl. Ross., I (1829), 22, t. 92. Ledeb., Fl. Ross., I, 205.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 5581 sub *L. apetalo!*

По засмічених місцях, частіше на піщаному грунті, при дорогах. — Адвентивна рослина, що перебуває в стадії поширення в УРСР, особливо по залізницях.

П.П. Житомирська обл.: Радомишль, 1923 р. (Оксіюк, !!). — Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.!), Київ (Цінгер!), ст. Боярка (Шмальг.!). — **Л.П.** Київська обл.: Дарниця та її окол. (Цінгер!); Бровари (Цінгер!). — Чернігівська обл.: Остерський рн, Крихаївська лісова дача (Сележинський). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква, 1923 р. (Оксіюк!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Шрамківський рн, Капустинці (Іллічевський!), Полтава (Іллічевський!). — Харківська обл.: Харків — занесено, 1926 р (!!); Чугуїв (Клок.!, !!), Мерефа, Валки (Клок.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Північна Америка, головним чином Канада. Занесено в Мексіку і Європу (Англія, Нідерланди, Швейцарія, Німеччина, Данія, Південна Швеція і Норвегія, Фінляндія, Польща, УРСР).

Примітка. Нашу рослину досі змішували з сибірським видом *L. apetalum* Willd. (*L. micranthum* Ledeb.).

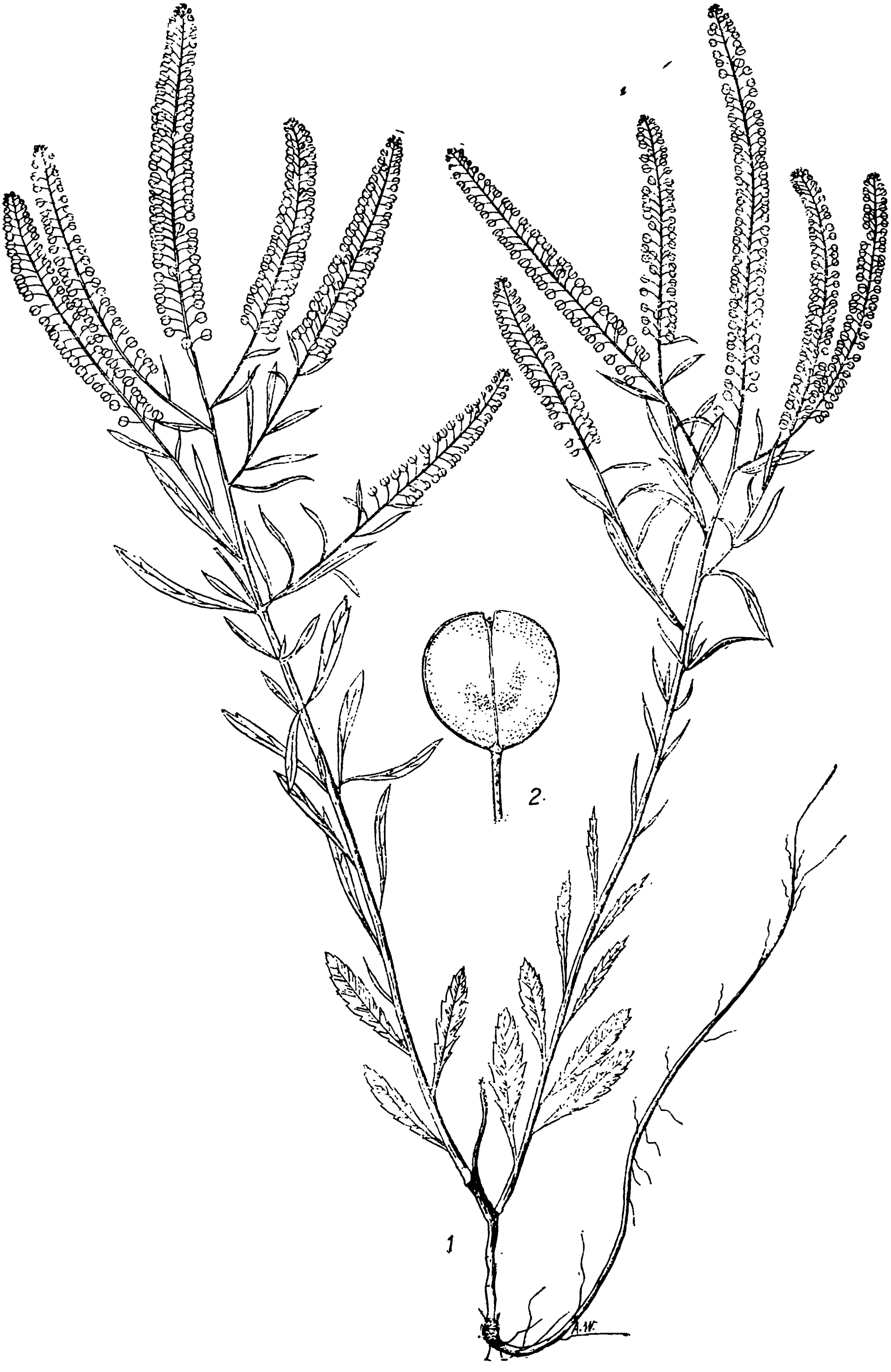

Рис. 90. *Хріниця густоцвіта — Lepidium densiflorum* Schrad.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

1333 (4). L. ruderale L. — **Хріниця вонюча.** Вся рослина має при розтиранні неприємний запах. Стебла здебільшого поодинокі, прямостоячі, 15—40 *см* завв., галузисті, вкриті дуже короткими волосками. Прикореневі листки з довгими черешками, пірчасто- або 2-пірчастороздільні, з цілокраїми тупими частками, стеблові — пірчасто-роздільні; верхівкові — лінійні, цілокраї, тупі. Квітки без пелюсток, з самою тільки чашечкою і 2 тичинками. Квітконіжки при плодах відхилені, в 2 рази довші за стручечок, стручечки округло-овальні, до 3 *мм* завд. і 1,5—2 *мм* завш., з невеликою виїмкою на верхівці та з ледве помітним стовпчиком; стулки вгорі з вузьким крилом, насінина овальна, сплюснута, майже гладенька, не облямована, блідобура, при насінному рубчику трохи темніша, 1,25—1,5 *мм* завд., 0,75 *мм* завш. ⊙, ⊙. Цв. $^2/_2$ V—XI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 645. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 100. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 511.

— *Nasturtium ruderale* Scop., Fl. Carn.. ed. 2, II (1772) 13. Bess., Enum., 26, 792.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 134!

Як бур'ян по дорогах, біля жител, на солончаках. — Дуже часто по всій країні, крім Карпат, де випадково занесено.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх. Супроводить людину далеко на північ, де росте біля жител.

Загальне поширення. Вся Європа, крім Крайньої Півночі, Західна Азія до Гімалаїв, Китай, Австралія, Південна Африка. Америка.

Господарське значення. Насіння містить 22,4% жирної олії з йодним числом 138—176. Рослина з сильним запахом, який проганяє блощиць.

1334 (5). L. perfoliatum L. — **Хріниця пронизанолиста.** Стебла поодинокі, прямостоячі, 10—40 *см* завв., розсіяно тонковолосисті, рідше майже голі, галузисті, густо улиснені, тільки нижні листки з волосками. Прикореневі листки довгочерешкові, 2-пірчасто-роздільні, з вузькими лінійними частками; нижні стеблові — менше роздільні і майже сидячі, верхні — широкоовальні або майже круглі, гоструваті, цілокраї, сидячі, з глибокосерцевидною основою, стеблообгортні, зовсім голі, сітчастожилкові, сизуваті. Чашолистки близько 1 *мм* завд., широкоеліптичні, з вузьким перетинчастим краєм, на спинці волосисті; пелюстки блідожовті, довгасті, близько 1,5 *мм* завд.; тичинок 6. Грона при плодах видовжені, з квітконіжками 4—6 *мм* завд.; стручечки майже круглі або широкоовальні, 3—4,5 *мм* діам., при верхівці майже безкрилі, з невеликою виїмкою; стовпчик короткий, дорівнює виїмці або трохи її перевищує. Насінина темнокоричнева, овальна, сплюснута, майже гладенька, вузько облямована, 1,75—2 *мм* завд. і 1,1—1,25 *мм* завш. ⊙ або ⊙. Цв. IV—V.

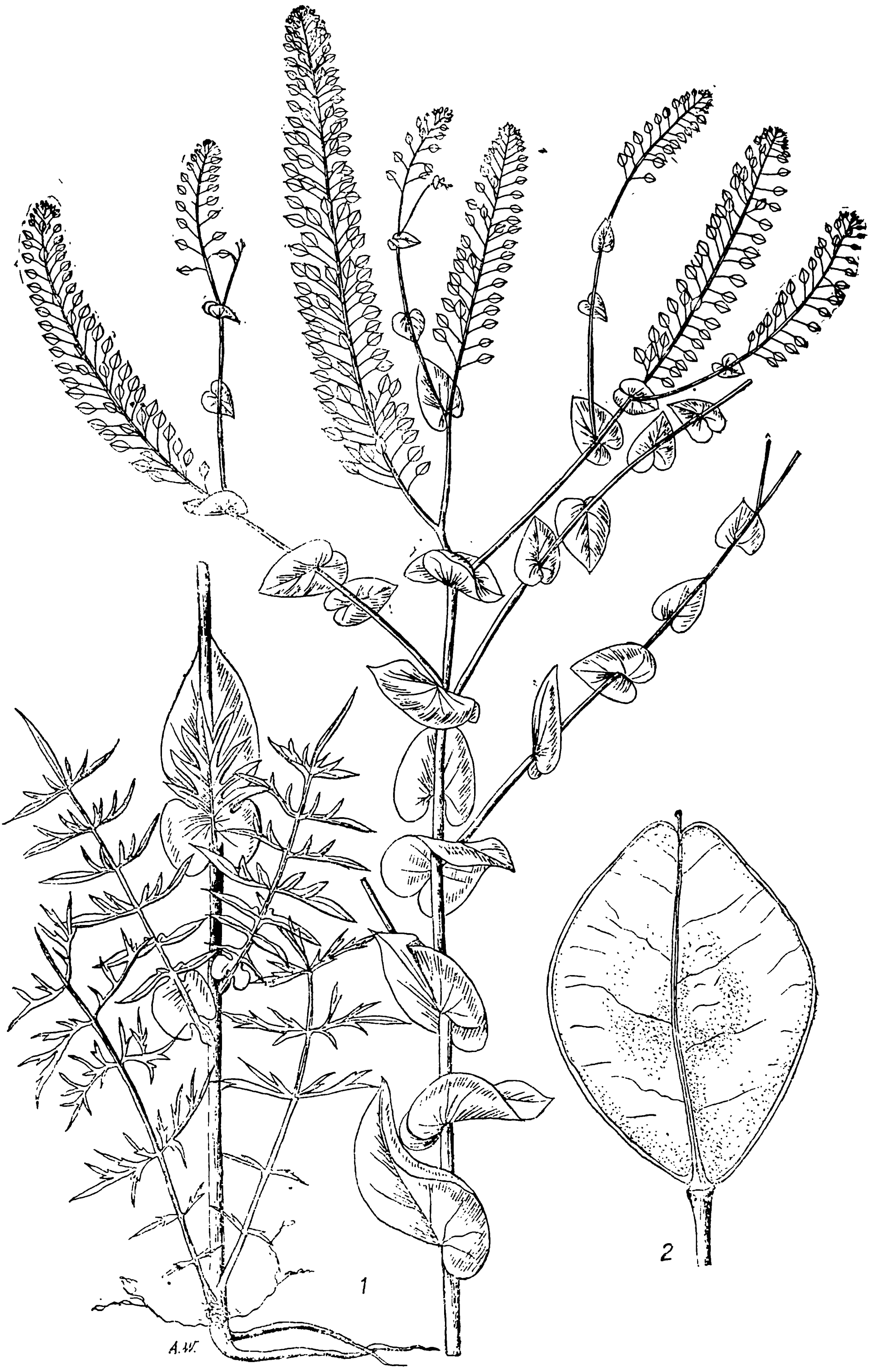

Рис. 91. *Хріниця пронизанолиста — Lepidium perfoliatum* L.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — плід (збільш.).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 643. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 100. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 512.

— *Nasturtium perfoliatum* Bess., Enum. (1822) 26, № 743.

По полях як бур'ян, біля доріг та по степах, на північ поширюється по залізницях.

П.П. Київська обл.: Київ і окол. (Оксіюк!, Лазаренко!), занесено по залізниці, ст. Боярка (Шмальг.). — **Л.П.** Київська обл.: ст. Дарниця, занесено по залізниці (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Деражня (!!); Кам'янець-Подільський (Серебряк!). На південь від лінії Рашків—Котовськ нерідко. — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Пач., Шмальг.). — Київська обл.: Умань (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Шмальг.!), Полтава (Іллічевський!). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків, Куряж (!!), Рогань (!!), Мерефа (!!), Бірки (!!), Дергачі (!!), Чугуїв (!!). — **Л.З.-Л.С.** Півн.-схід. ч., зрідка. — Харківська обл.: Куп'янськ (!!). — Ворошиловградська обл.: Новий Айдар (Ширяєв!). На вододілі Дніпра і Дінця звичайно. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз. (занесено), Верх.-Дніпр. (занесено), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Ірт., Алт.; Серед. Азія: всі райони, крім гір.

Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я, Балкани, СРСР, Монголія, Іран, Китай.

Господарське значення. Насіння містить 11—19% жирної олії, йодне число 160.

1335 (6). L. latifolium L. — **Хріниця широколиста.** Стебла поодинокі, прямостоячі, 30—120 *см* завв., голі, зрідка опушені, дуже галузисті, улиснені. Листки довгасто-ланцетні або яйцевидні; прикореневі і нижні стеблові — довгочерешкові, яйцевидні, пилчасті, верхні — сидячі, цілокраї, з білою закраїною. Грона вкорочені і зібрані в густу пірамідальну або щитковидну волоть; чашолистки майже круглі з широким білим краєм, 1—1,25 *мм* завд., зісподу здебільшого пухнаті; пелюстки білі, дрібні, близько 2—2,5 *мм* завд. Стручечки дрібні, округло-овальні або широкоеліптичні, 1,5—2,5 *мм* завд., при основі іноді з виїмкою, стулки безкрилі, злегка кілюваті, опушені, стовпчик ледве помітний; насінина широкоеліптична, майже гладенька. ♃. Цв. V—VII.

L., Sp. pl. (1753) 644. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 98. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 515.

— *L. latifolium* subsp. *eulatifolium* Thell., Gatt. Lepid. (1906) 159, 160.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2004! Fl. Romaniae exs., № 1016!

По засолених луках, солончаках, берегах річок, забур'янених та засолених місцях. У степовій і лісостеповій зонах досить звичайно, зрідка в Поліссі.

П.П. Київ (Семенкевич!, Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Талієв!); Батуринський рн, Матіївка (Спригін!). — Сумська обл.:

Глухівський рн, Туліголове (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучацький рн, Бучач (Труш), Королівка (Слендзінський); Борщівський рн, Борщів (Слендзінський), Монастирок на р. Сереті (Блонський), Більче-Золото (Блонський!). — Чернівецька обл.: Чернівці (Гербіх). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (!!); Кам'янець-Подільський рн, по р. Смотричу (Маковецький), Китайгород (Панасюк!). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: по р. Росі — Богуслав (!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Мокрокалигірський рн, Ярошівка (Підоплічка!); Смілянський рн, Хоцьки (Шмальг.!), Сміла (Тржебінський). — Кіровоградська обл.: Олександрійський рн, Протопопівка, верхів'я р. Інгульця; Кам'янський рн, Райгородок (Шмальг.!); Кіровоград (!!). — Одеська обл.: Саврань (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Пач.!), В'юнище (Рогов.). — Полтавська обл.: Кременчук (!!). На південь і півд. схід від лінії Суми—Лохвиця—Лубни нерідко. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.-С., П.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дон., Серед.-Волз., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Киз.-Кум., Кара-Кум.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа до Швеції, СРСР, Північна Африка, Тібет, Монголія, Джунгарія, Іран, Афганістан, Китай. Занесено в Мексіку.

Примітка. У Західному Сибіру та Середній Азії росте дуже близький вид — *L. sibiricum* Schweig., у якого стручечки голі.

Господарське значення. Вся рослина гостра, майже пекуча на смак, схожа на перець, раніше її використовували як пряну харчову рослину.

1336 (7). L. carthilagineum Thell. — **Хріниця хрящувата.** Коренева шийка вкрита залишками старого листя. Стебло майже прямостояче, 10—15 *см* завв., внизу голе, вгорі волосисте, розгалужене. Листя шкірясте, грубе, сизувате, звичайно голе; прикореневі листки еліптичні або яйцевидні, цілокраї, з довгим черешком; стеблові — ланцетні, сидячі, при основі стріловидно-стеблообгортні; середні — до 2 *см* завд. і до 5 *мм* завш. Суцвіття волотисто-щитковидне. Чашолистки овальні, 1—1,5 *мм* завд., з широкою білою закраїною. Стручечок овальний або овально-ромбічний, 3—4 *мм* завд. і 2,7—3,5 *мм* завш., з притупленою основою та загостреною верхівкою; стовпчик коротенький; насінина яйцевидна, стиснута, невиразно ямчасто-горбочкувата, з облямівкою, темнокоричнева. ♃. Цв. IV—V.

Thell. in Vierteljahresschr. d. Zürich. naturf. Gesellsch., 51 (1906) 173 und Die Gattung Lepidium (L.) R. Br. in Mitteil. Bot. Mus. Univ. Zürich., XXVIII (1906) 152.

— *L. crassifolium* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1799) 4, tab. 4. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 98. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 514, p.p. — *Thlaspi cartilagineum* J. Meyer in Abh. d. böhm. Gesellsch., I (1786) 235. — *Cardaria crassifolia* Spach, Hist. veg. Phan., VI (1838) 545.

На солонцях і солончаках, дуже рідко.

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань (Рогов.!, Андрж.), по р. Кодимі (Пач.!, !!); Піщана на р. Савранці (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа, півд. захід УРСР.

1337 (8). L. borysthenicum Klp. — **Хріниця дніпровська.** Стебел кілька, прямостоячих або з основи підведених, 30—40 *см* завв., голих, від середини розгалужених. Листя товстувате, дещо м'ясисте, голе; прикореневі листки округло-овальні, черешкові, 10—16 *см* завд. і 3—6 *см* завш., цілокраї, стеблові — довгасті, нижчі з них до основи звужені або з помітними крилатими черешками, середні й верхні — сидячі, при основі з добре розвинутими тупуватими вушками. Чашолистки овальні, близько 1,5 *мм* завд., пелюстки оберненояйцевидні, близько 2 *мм* завд., білі. Стручечки широкояйцевидно-трикутні, 2,5—3,5 *мм* завд., з тупою або часто обрізаною основою; стовпчик коротенький. ♃. Цв. V—VI.

Журн. Інст. бот. АН УРСР, 21—22 (1939) 251.

— *L. crassifolium* auct. fl. ucr., non Waldst. et Kit., p.p. Черн., Консп., 7, № 152. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 98. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 514, p.p.

На солончаках та засолених луках в степовій і лісостеповій зонах.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Кременчук (Краснов!); Лубенський рн, Лубни (Рогов.!), Березоточі (Августинович); Козелецький рн, Солониця (!), Мартинівка (Цінгер!); Хорольський рн, Трубайці (Зоз!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, по р. Айдару (Кашменський!). — Харківська обл.: Зміїв, біля озера Горілого (Савенков!, Лавр.!). — Полтавська обл.: Кишеньківський рн, Павлівка (Рогов.!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Новомосковськ (Акінф.!), Кулебівка (Акінф.). — **П.З.С.** і **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, в гирлі Дніпра звичайно, Солоноозерна лісова дача, Кардашівка, Гола Пристань, Прогної, Іванівка (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Киз.-Кум., Кара-Кум., Сир-Дар.

Загальне поширення. СРСР — вказані райони, Іран, Афганістан, Белуджистан, Кульджа.

1338 (9). L. syvaschicum Klp. — **Хріниця сивашська.** Стебла в кількості 1—2, прямостоячі, 10—25 *см* завв., зигзаговидно погнуті, б.-м. густо опушені, вгорі розгалужені, з косо відхиленими гілками. Прикореневі листки довгасто-ланцетні, довгочерешкові, 5—8 *см* завд. і 5—12 *мм* завш., з опушеними черешками; стеблові — ланцетні, їх довжина приблизно втроє перевищує ширину, нижчі з них коротко-черешкові, решта — сидячі, без вушок при основі. Чашолистки овальні, 1,8 *мм* завд.; пелюстки широкояйцевидні, до 3 *мм* завд., білі. Стручечки округло-ромбічні, 3,5—4,5 *мм* завд.; стовпчик довгенький. ♃. Цв. IV—VI.

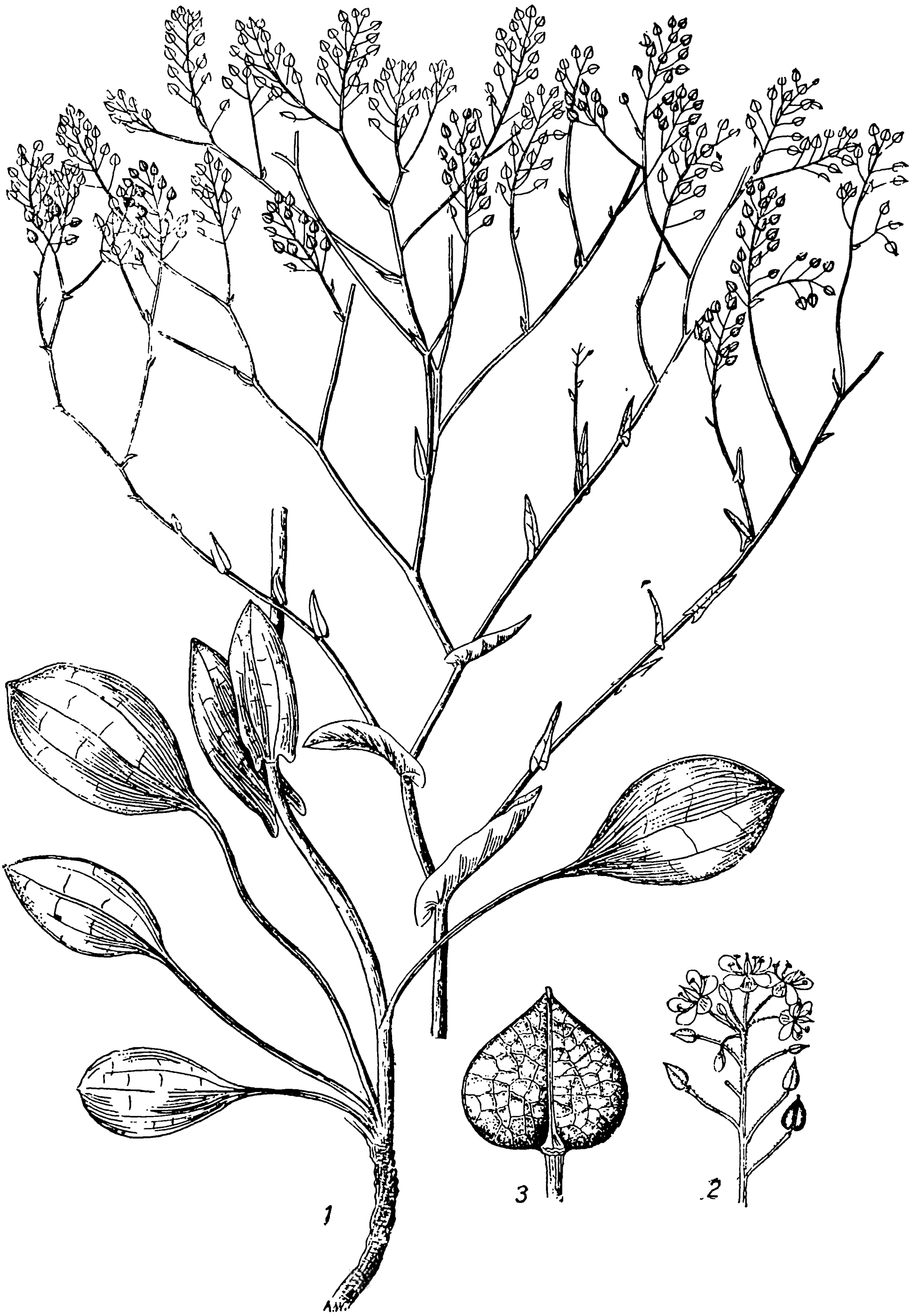

Рис. 92. *Хріниця дніпровська — Lepidium borysthenicum* Klp.
1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з квітками (збільш.); *3* — плід (збільш.).

Журн. Інст. бот. АН УРСР, 21—22 (1939) 251.

На приморських солончаках.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, о-в Джарилгач (Зоз!), Бехтери (Зоз!); — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Захарівка (Свистунова!), оз. Овер'янівське (!!), п-ів Тюбек (Левіна!), о-в Чурюк (Левіна; **locus classicus!!**), о-в Чурюк-Тюб (Прянішніков!, !!); окол. Геніческа, Арабатська Стрілка (!!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий (!!, Чича).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.
Загальне поширення. Ендем Присивашшя.

1339 (10). L. pumilum Boiss. et Bal. — **Хріниця низька.** Рослина 6—13 *см* завв. Листки вузьколінійні, при основі розширені, напівстеблообгортні. Стручечки 2—5 *мм* завд., яйцевидно-трикутні із зморшкуватими стулками. ♃. Цв. V—VI.

Boiss. et Bal., Diagn. Ser. II, VI (1859) 21. Boiss., Fl. or., I, 358. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 514.

По приморських солончаках на крайньому півдні.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, Ягорлицький п-ів, Свободний Порт, Іванівка (Лавр.!), Бехтери (Зоз!), коса Джарилгач (Давидич!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Арабатська Стрілка коло Геніческа (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.
Загальне поширення. СРСР, Мала Азія.

Lepidium Meyeri Claus. Наводиться помилково Акінфієвим для **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка.

Рід **369. Кардарія — Cardaria** Desv.

Desv., Journ. Bot., 3 (1814) 163.

Чашолистки відхилені. Пелюстки коротконігтикові, білі, дрібні, тичинки без придатків, вільні. Стручечок нерозкривний, широкосерцевидний, безкрилий, але трохи кілюватий, з 1, рідше 2 насінинами в кожному гнізді. Стовпчик тонкий, дорівнює принаймні $^1/_2$ довжини перегородки. Зав'язь сидяча. Сім'ядолі прикріплені лише трохи позаду згину зародка.

1340 (1). C. draba (L.) Desv. — **Кардарія крупковидна.** Коротко опушена рослина. Стебла прямостоячі, 20—50 *см* завв., вгорі щитковидногалузисті. Прикореневі листки довгасті, звужені в черешок, б.-м. виїмчасті або майже ліровидні; стеблові, середні і верхні — довгасті, оберненояйцевидні або ланцетні, сидячі, з серцевидно-стрілковидною, стеблообгортною основою, до 6 *см* завд. і 4 *см* завш. Квітки в щитках, дрібні. Пелюстки 2,5—4 *мм* завд., білі. Чашолистки 1,5—2 *мм* завд., по краю до $^1/_4$ ширини білооблямовані, голі. Стручечки широкоовально-серцевидні, ширші своєї довжини, 3—4,5 *мм* завд. і 3,5—5 *мм* завш., голі. Стовпчик

1,1—1,4 *мм* завд. Насінина овальна або еліпсоїдальна, трохи сплюснута, майже гладенька, не облямована, темнобура. ♃ . Цв. V—VI.

Desv. in Journ. de Botan. (1814) 163.

— *Lepidium draba* L., Sp. pl., ed I (1753) 645. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 98. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 504. — *Cochlearia draba* L., Sp. pl., ed. 2, 904. Bess., Enum., 26, № 790.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1502! Герб. фл. СССР, № 2921! Fl. polon. exs., № 506!

Як бур'ян на полях і вздовж доріг в Степу і в півд. ч. Лісостепу звичайно; поширюється заносами по залізницях на північ.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (!!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломия—Заболотів (Слендзінський). — Чернівецька обл.: Чернівці (Гербіх). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Блонський). — **П.П.** Київ (Траутфеттер!, Семенкевич!, Рогов.!, !!). — **Л.П.** Окол. Києва, Дарниця (!!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, (Шмальг.!, !!). На південь від лінії Рашків—Котовськ нерідко. — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Янковський!). — Київська обл.: Умань (Андрж.!); Лисянка (Підоплічка!), Городище, Христинівка (Підоплічка); Смілянський рн, Яблунівка (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (!!), Деркачі (!!), Мерефа (!!); Зміївський рн, ст. Бірки (!!); Нововодолазький рн, ст. Водолага (!!). — Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Var. dentatum Bagnet. Листки зубчасті.

Bagnet, Bull. Soc. Bot. Belg., 80 (1891) 181.

Нерідко.

Var. subintegrifolium L. Micheletti. Стеблові листки майже цілокраї або цілком цілокраї, більш широкі, верхні — часто серцевидно-яйцевидні, з тупою основою.

L. Micheletti in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV., Band. 37 (1906) 79.

Звичайно.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм. (занесено), Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Киз.-Кум., Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Аму-Дар.

Загальне поширення. Середземномор'я, південь СРСР, Північна Африка, Передня Азія. Занесено майже по всій Європі і в Північній Америці.

Господарське значення. Насіння їстівне, воно пряне і може бути використане як сурогат перцю. В зелені міститься олія, яка має в собі сірку, а в молодому листі є ціанідна кислота (Вемер). Дуже шкідливий коренепаростковий бур'ян, що дає багато насіння (1 рослина — до 4800 шт.).

Рід 370. **Вороняча лапка — Coronopus** (Rupr.) Gaertn.

Rupr. ex L., Syst., ed. I (1735) Gaertn., Fruct., II (1791) 293.

Тичинок 2 або 6, біля основи з залозками. Пелюстки дрібні. Стручечок стиснутий з боків, нерозкривний. Насінина яйцевидно-еліптична. Невеликі, дуже галузисті, простерті рослини.

З 12 видів, що ростуть під тропіками і в помірній зоні всієї земної кулі, крім Азії, в УРСР — 1.

1341 (1). C. procumbens Gilib. — **Вороняча лапка лежача.** Стебло притиснуте до землі або висхідне, 5—30 *см* завд., звивисте, дуже галузисте. Листки пірчасто-роздільні або розсічені з боковими пірчасто-розсіченими або роздільними частками і суцільною верхівкою. Грона головчастовкорочені, розміщені проти листків. Квітки дуже дрібні; пелюстки яйцевидні, ± 2 *мм* завд., білі, трохи довші, ніж округлі, білооблямовані чашолистки. Стручечки нирковидні, 2—3 *мм* завд. і 3—4 *мм* завш., по краях з гострими зубцями; стовпчик конічний; насінина 2—2,5 *мм* завд., жовтобура. ⊙ або ☉. Цв. V—VIII.

Gilib., Fl. lithuan., IV (1782) 92. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 538.

— *C. Ruellii* All., Fl. Pedem., I (1785) 256. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 101. — *Cochlearia coronopus* L., Sp. pl. (1753) 648. — *Senebiera coronopus* Poir., Encycl. meth., VII (1806) 76.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exs., VIII (1899) 20, № 2884. Fl. polon. exs., № 135 (!).

По шляхах, рудеральний бур'ян. — Адвентивна рослина на заході УРСР.

Пр.Л. Станіславська обл.: Станіслав; Коломия; Обертинський рн, Хотимир (Слендзінський). — Чернівецька обл.: Чернівці (Гербіх). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Рогов.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Залісся (Слендзінський), Нівра (Ленц). — Кам'янець-Подільська обл. і Вінницька обл.: нерідко в півн. половині до Тульчина і Крижополя (!!). — Вінницька обл.: Джулинський рн, Серединка; Ободівський рн, Ободівка (Балковський). — **П.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Кульчинський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Слобідка, Кам'янець-Подільський (Круцкевич!); Базалійський рн, Авратин. Ярмолинці; Сатанівський рн, Турчинці, Проскурів (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Комсомольський рн, Комсомольське (Балковський); Вінниця; Брацлавський рн, Булахів (Балковський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Крим; Кавказ: Даг., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Середземноморські країни, Канарські о-ви, вказані райони СРСР. Занесено до Північної Америки, Південної Африки та Австралії.

Господарське значення. Листя їстівне, вживають як салат, а коріння — у вареному вигляді.

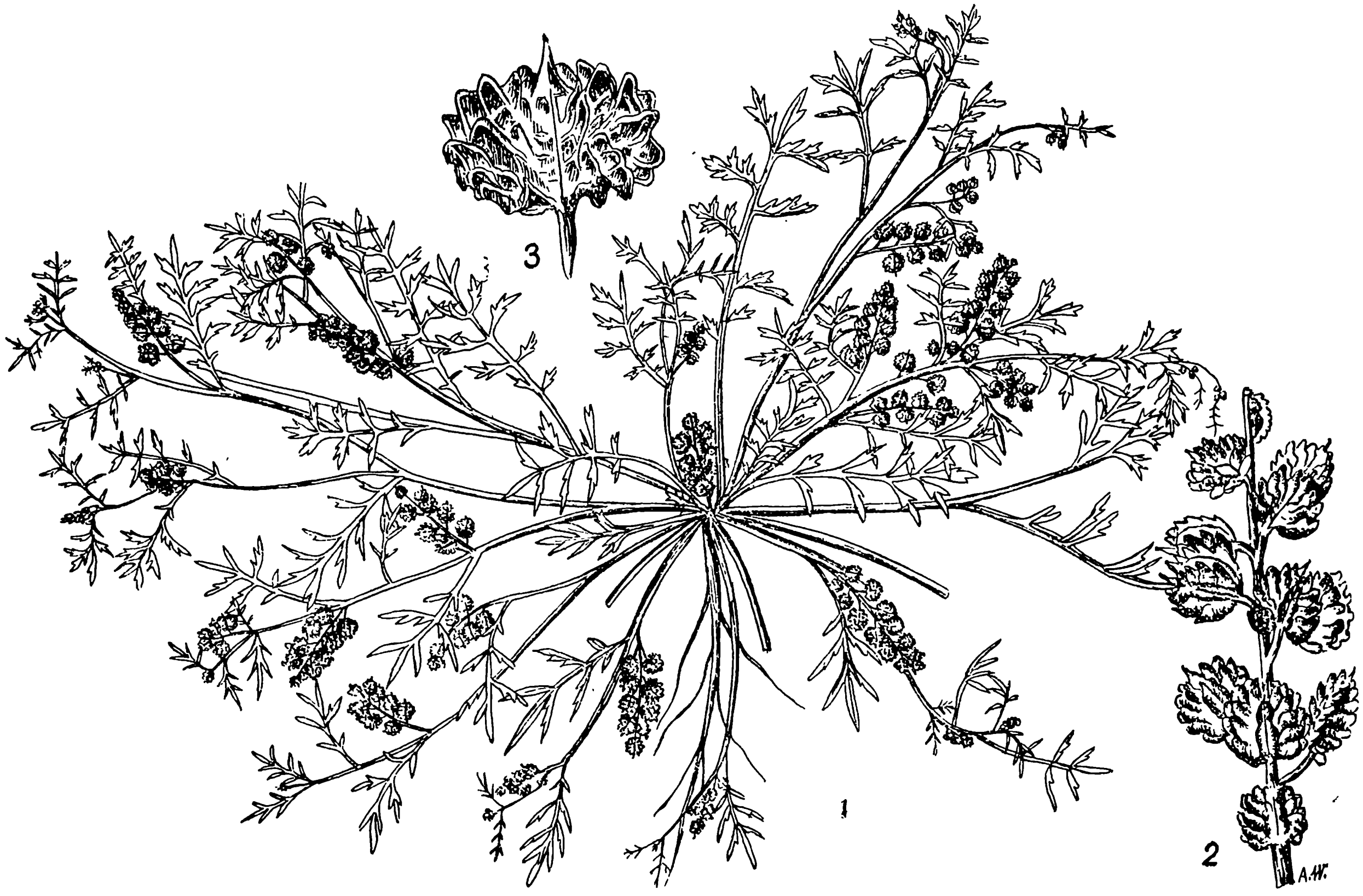

Рис. 93. *Вороняча лапка лежача — Coronopus procumbens* Gilib.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з плодами (збільш.); *3* — плід (збільш.).

Підтриба **II. Iberidinae** Hayek.

Серединні медові залозки відсутні, а бокові без придатків. Сім'ядолі плоскі. Судинні пучки і мезофіл з ідіобластами.

Рід **371. Плещатка — Biscutella** L.

Рослини голі або опушені простими волосками. Квітки в простому або розгалуженому кінцевому суцвітті, жовті. Чашолистків і пелюсток по 4, тичинок 6. Стручок плоскостиснутий перпендикулярно до перегородки, обидві частки його з широким крилом по краю. Стовпчик довгий, висунутий з виїмки між крилами. В кожному гнізді по 1 насінині. Насінина плоска.

До цього роду належить 6 видів, з них 5 поширені в Середземномор'ї та в Європі, тільки 1 росте в Середній Європі і у Карпатах.

1342 (1). B. laevigata L. — **Плещатка гладенька.** Стебла 15—35 *см* завв., вкриті волосками, біля основи з залишками старого листя, вгорі часто розгалужені. Листя б.-м. опушене; нижні листки в прикореневій розетці, клиновидні, лопатковидні, великозубчасті, біля основи з 2 боковими залозками; стеблові — ланцетні, вужчі й коротші, сидячі, тупі, притиснуті до стебла. Чашолистки 2,5—3,5 *мм* завд., голі, відхилені; пелюстки видовжено оберненояйцевидні, 5—6 *мм* завд., з дуже коротким нігтиком, що має на кожному боці по тупому зубчику. Стручечки плоскі, близько 4,7 *мм* завд. і майже вдвоє ширші. Стручечок складений з 2 однакових округлих, широко облямованих часток, стовпчик 3—4,5 *мм* завд. Насінина широкояйцевидна, 3—4 *мм* завд., бура. ♃. Цв. V—VII.

L., Sp. pl. (1753) 225. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 104.

По вапнякових скелях в субальпійському поясі.

К.Л. Дуже рідко. — Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, Драгобрат, на вис. 1650—1665 *м* (Запал.), г. Близниця, на вис. 1800 *м* (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Південна Європа (від Португалії до Румунії, відсутня на півдні Балканського п-ва), Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Угорщина — в горах.

Рід **372. Пахрінок — Hutchinsia** R. Br.

R. Br. in Aiton, Hort. Kew., ed. 2, IV (1812) 82.

Стручечки стиснуті з боку швів, довгасті або овальні, з човникоподібними безкрилими стулками і 2-насінними гніздами.

Середземноморський оліготипний рід.

1343 (1). H. petraea (L.) R. Br. — **Пахрінок кам'янистий.** Дрібна коротко опушена рослина, 5—10 *см* завв. Стебло галузисте, вкрите листям, з розеткою прикореневих листків. Листки глибоко-пірчастонадрізні. Пелюстки близько 1 *мм* завд., трохи довші від чашечки, білі. Стручечок еліпсоїдальний, 2,5 *мм* завд., тупий. ⊙. Цв. IV—V.

R. Br. in Aiton, Hort Kew., ed. 2, IV (1812) 82. Пач. в Зап. Киев. общ. ест., X, 2 (1889) 427. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 94. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 548.
— *Lepidium petraeum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 644.

По вапнякових і пісковидних кам'янистих місцях. — Дуже рідко.

П.З.С. Одеська обл.: Гирло Дністровського лиману на косі, Софіївка (Пач.), окол. Одеси на Пересипі, зрідка (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим (Сімферополь, Ламбат).

Загальне поширення. Майже вся Середня Європа, Північна Африка, Мала Азія.

Рід **373. Іберіс — Iberis L.**

L., Sp. pl., ed. I (1753) 648.

Чашолистків 4, бокові при основі трохи мішковидні. Пелюсток 4, нерівних; зовнішні пелюстки крайових квіток більші за внутрішні. Тичинок 6, без зубців; при основі коротких тичинок з обох боків є ромбічні або трикутні залозки. Квітконіжки відхилені, на внутрішньому боці пухнаті. Стручечок стиснутий з боків, з крилатими стулками та 1-насінними гніздами. — Рослини опушені прямими простими волосками; квітки у зонтикоподібних волотях.

---

1. Верхні листки цілокраї .	**(1). I. зонтиковий — I. umbellata L.**
— Всі листки зубчасті .	. . . **(1). I. гіркий — I. amara L.**

1343 [1] **(1). I. umbellata L. — Іберіс зонтиковий.** Стебла 20—50 *см* завв., вгорі часто галузисті, майже голі (волоски на ньому одиничні й малопомітні), гранисті. Листки еліптично-ланцетні, нижні — надрізані й зубчасті, верхні — цілокраї, загострені. Суцвіття щитковидне, густе. Чашолистки оберненояйцевидні, 2,5—3,5 *мм* завд. Пелюстки до 10 *мм* завд., рожеві. Квітконіжки при плодах дорівнюють довжиною стручечку. Стручечки яйцевидні, 7—9 *мм* завд., з широкими крилами, розділеними вгорі виїмкою. Стовпчик висунутий з виїмки; приймочка дисковидна, часто двогуба; насінина близько 2,5 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш. ⊙, ⊙⊙. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 649.
— *Thlaspi umbellatum* Crantz, Stirp. Austr., ed. I (1762) 26.

Розводять у садах, декоративна рослина, іноді дичавіє і зустрічається по засмічених місцях як бур'ян.

Загальне поширення. Дико в Південній Європі. Культивується майже по всій Європі.

1343 [2] **(2). I. amara L. — Іберіс гіркий.** Стебла прямостоячі, 10—40 *см* завв., з відхиленими гілками, ребристі, вздовж ребер опушені назад відхиленими волосками, вгорі майже голі. Листки довгасто-клиновидні, тупі,

нижні — звужені в довгий черешок; верхні — сидячі, з стеблообгортною основою, спереду з 2—4 відхиленими тупими зубцями, зрідка майже цілокраї. Чашолистки округлі, 1,5—2 *мм* завд., по краях біло- або червонооблямовані, прямостоячі; зовнішні пелюстки 6 *мм* завд., внутрішні 3 *мм* завд., видовжено оберненояйцевидні, цілокраї. Суцвіття при плодах видовжене, квітконіжки відхилені або відігнуті, звичайно довші за стручечки. Стручечки 4—5 *мм* завд., майже круглі. Насінина півяйцевидна, бура, при основі трохи криловидна. ☉ або ☉. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 649. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 95. Kulcz. in Fl. polska, III, 105. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 552

— *Thlaspi amarum* Crantz, Stirp. Aust., ed. I, fasc. I, 26; ed. II, 23.

Зрідка розводять в садах, іноді дичавіє і трапляється по забур'янених місцях.

Л.П. Чернігівська обл.: Ніжин (Таліев!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставище (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Августинович). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпродзержинськ (Акінф!).

Поширення по СРСР. Розводять в садах і іноді трапляється здичавілою в Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа. Розводять у садах і зустрічається як здичавіла в СРСР, Алжірі, Туреччині, Новій Зеландії та інших країнах.

Підтриба **III. Thlaspidinae** Hayek.

Серединні медові залозки відсутні, бокові з додатками. Мезофіл з ідіобластами.

Рід **374. Талабан — Thlaspi** L.

L., Gen. pl., ed. I (1737) 193.

Пелюстки завжди суцільні, білі. Тичинкові нитки без придатків. Стручечок сплюснутий з боку швів, округлий, довгастий, еліптичний або клиновидний, звичайно вгорі з виїмкою. Стулки човниковидні, з б.-м. крилатим кілем. Гнізда 2- або багатонасінні. Зародок краєкорінцевий.

З 60 видів, що ростуть в Європі, Азії та Північній Америці, в УРСР 6 видів.

---

1. Стеблові листки біля основи розширені, з вузькою стріловидною стеблообгортною основою. Насінина бородавчаста. Рослина на смак нагадує часник . . . . . 2.
— Стеблові листки серцевидні або еліптичні, з широкою серцевидною або закругленою основою. Насінина гладенька. Рослина не схожа на часник ні запахом, ні на смак . . . . . 3.
2. Стручечки великі, 10—15 *мм* завд., на верхівці глибоковиїмчасті. Рослина гола . . . . . **(1). Т. польовий — T. arvense L.**

— Стручечки дрібніші, 6—7 *мм* завд., неглибоковиїмчасті. Стебла внизу опушені . . . . . **(2). Т. часниковий — T. alliaceum** L.

3 (1). Однорічник або рідше дворічник. Крило на стручечках розвинене б.-м. рівномірно. Стовпчик багато коротший за виїмку стручечка, близько 0,2 *мм* завд. . . . . **(3). Т. пронизанолистий — T. perfoliatum** L.

— Рослини багаторічні. Крило до основи стручечка зникає. Стовпчик 0,5—3 *мм* завд. . . . . 4.

4. Стеблові листки звичайно дрібнозубчасті. Квітки блідорожеві. Розетки листя скупчені на верхівках неплідних, дуже коротких гонів або сидячі . . . . . **(4). Т. ранній — T. praecox** Wulff.

— Листки цілокраї. Квітки білі. Розетки на кінцях коротких, але завжди помітних гонів . . . . . 5.

5. Суцвіття при плодах коротке, 2—6 *см* завд. Стовпчик 0,5—1 *мм* завд., не висунутий з виїмки стручечка. Квітконіжки коротші за стручечок . . . . . **(5). Т. дакійський — T. dacicum** Heuff.

— Суцвіття при плодах видовжене до 8—20 *см*. Стовпчик 1—1,5 *мм* завд., висунутий з вузької виїмки стручечка. Квітконіжки довші за стручечок . . . . . **(6). Т. Ковача — T. Kovacsii** Heuff.

1344 (1). T. arvense L. — **Талабан польовий.** Рослина гола. Стебла прямостоячі, 20—60 *см* завв., прості або галузисті. Прикореневі листки, що рано відмирають, з черешками, довгасто-оберненояйцевидні, тупі; стеблові — сидячі, довгасто-ланцетні, 1,5—7 *см* завд. і 0,3—3 *см* завш., тупі, тупувато-зубчасті, при основі гостростріловидні. Чашолистки 2—2,5 *мм* завд.; пелюстки довгасті, 3—4 *мм* завд., білі. Квітконіжки при плодах 15—18 *мм* завд.; стручечки округло-еліптичні або майже круглі, 12—18 *мм* завд., 11—16 *мм* завш., з крилами близько 3 *мм* завш., з дуже коротким стовпчиком; в кожному гнізді 5—8 насінин. Насінина коричнева, овальна, близько 2 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш., трохи стиснута, концентричнорубчаста. ⊙. Цв. V—VI і нерідко друге покоління — восени.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 646. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 581.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1554. Fl. polon. exs., № 408.

По полях і забур'янених місцях. Звичайно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Охотськ., Уссур.; Серед. Азія: Прибалх., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Вся Європа, Північна Африка, Іран, Мала Азія, Афганістан. Монголія, Китай, Корея, Японія. Занесено до Північної Америки.

Господарське значення. З насіння добувають олію, що придатна для їжі та виготовлення мила. Олійність насіння в залежності від часу збору і різновидності коливається від 28 до 32%. Хімічний

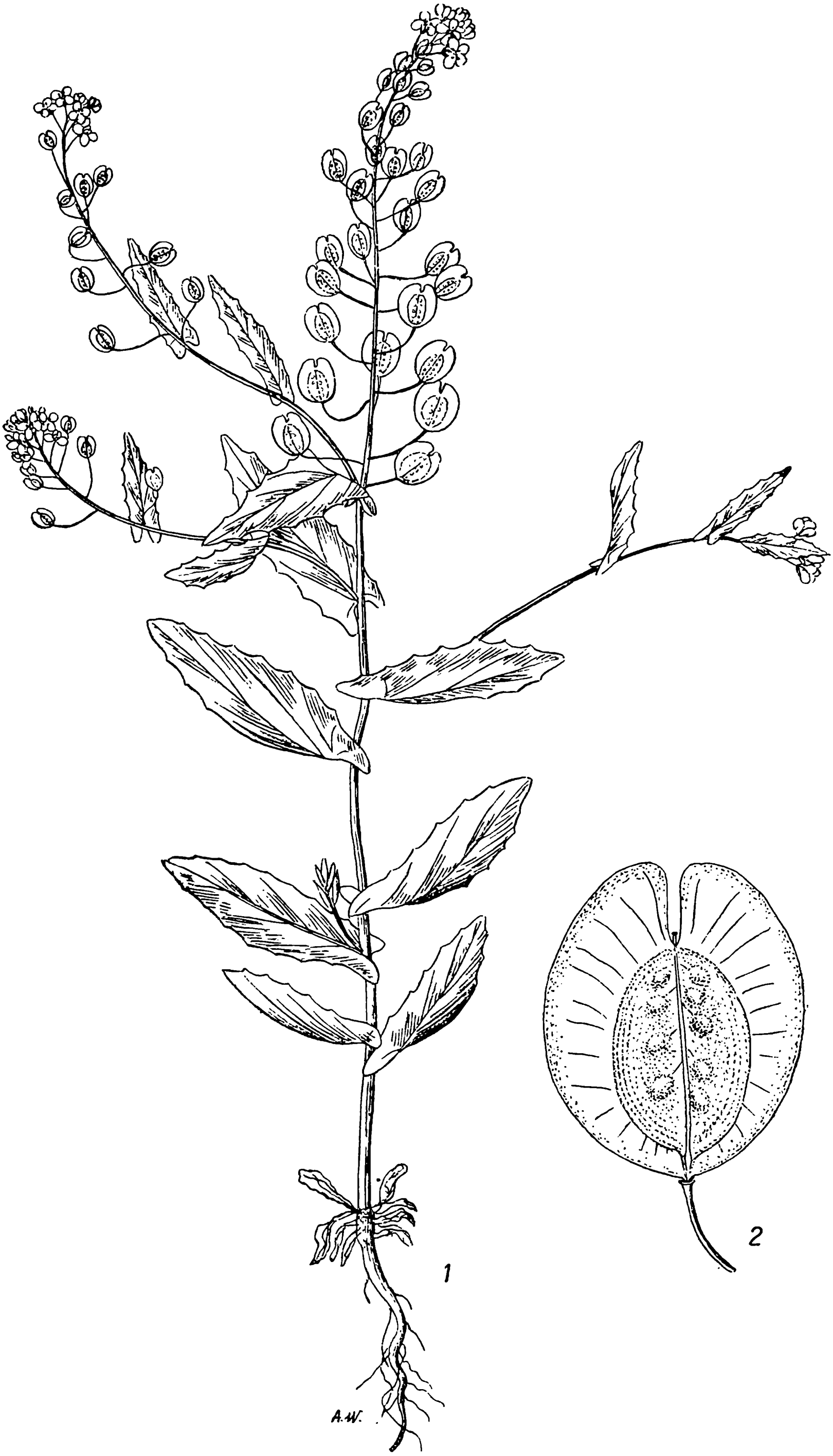

Рис. 94. *Талабан польовий — Thlaspi arvense* L.
1 — загальний вигляд; *2* — плід (збільш.).

склад насіння, макухи і шроту талабана, за даними лабораторії Саратовського держмаслозаводу № 1, у процентах такий (П. Л. Барский, Дикорастущие и сорные масличные растения, 1933 р., 14):

Склад	Чистота насіння	Макуха	Шріт
Вологість	9	6,08	15,29
Олійність	30	16,58	1,65
Протеїн	20,83	25,07	23,93
Зольність	5,97	17,77	18,64
Клітковина	18,11	20,32	21,08
Безазотні екстрактивні речовини . .	15,93	14,18	19,45

Олія насіння талабана світложовтого кольору з гострим запахом часнику. Коли підігрівати олію до 130—135°, то запах цей значно зменшується, а колір олії не змінюється. Лабораторні дослідження у Краснодарському комбінаті жирмасла Північного Кавказу виявили такі хімічні властивості цієї олії: йодне число 111,4; коефіцієнт омилення 171,9, кислотне число 2,34. Олія належить до висихаючих. В листках 154,0 *мг* % вітаміну С. Макуха нагадує суріп'яну; свині охоче їдять її.

1345 (2). Th. alliaceum L. — **Талабан часниковий.** Рослина зелена, 25—30 *см* завв., майже гола. Стебла прямостоячі, прості, внизу вкриті рідкими волосками. Прикореневі листки великі, черешкові — яйцевидно-лопатковидні; стеблові — сидячі, довгасті, зубчасті, з виїмками, при основі стріловидні, з вушками, загострені. Чашолистки по краях з білою закраїною, еліптичні або овальні, близько 2 *мм* завд., майже рівні. Пелюстки білі, 2,5—2,7 *мм* завд. і 1—1,1 *мм* завш., пластинка їх оберненояйцевидна, поступово звужена в нігтик. Стручечки 1,5—1,8 *мм* завд., коротші за квітконіжки. ⊙. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 641. Zapal., Consp. fl. Galic. (1913) 313. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 107.

По засмічених місцях, дуже рідка адвентивна рослина.

З.Л.-С. Львівська обл.: Броди (Клебер!). — Тернопільська обл.: Збараж (Кульчинський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Південна Європа.

1346 (3). T. perfoliatum L. — **Талабан пронизанолистий.** Гола сизозелена рослина, 10—20 *см* завв., з прямостоячим, звичайно галузистим стеблом. Прикореневі листки нерідко зібрані розеткою і рано відсихають, довгасто-еліптичні, звужені в короткий черешок; стеблові — довгасто-овальні, сидячі, стеблообгортні, при основі глибокосерцевидні, цілокраї або невиразно зубчасті. Чашолистки 1,25—1,75 *мм* завд., пелюстки довгасті, 2,5—3 *мм* завд., білі. Стручечки оберненосерцевидні, 5—6 *мм* завд. і майже такої ж ширини, з дуже коротким стовпчиком

на дні трикутної виїмки в облямівці, що оточує стручечок і досягає на верхівці 1,5 *мм* ширини; гнізда їх 2—4-насінні, насінина близько 1,25 *мм* завд. і 0,6 *мм* завш., коричнева. ☉. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 641. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 94. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 585.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1107! Rośliny polskie, ser. II, Cent. III, № 225b.!

Вздовж доріг, по полях, схилах, степах і узліссях, переважно в півд. і схід. ч. УРСР, на північ заноситься по залізниці. Іноді буває шкідливим бур'яном.

З.П. Волинська обл.: Овднівський рн, Верба, Овадне (Пач.). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Сокальський рн, Скоморохи (Реман); Львів (Реман, Блонський, Хелзль). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Добровляни (Слендзінський); Борщівський рн, Олексинці по р. Серету (Сродон). — Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів по Збручу (Рогов.!); Кам'янець-Подільський рн, Жванець по Дністру (Рогов.!), Кам'янець-Подільський (Маковецький), Цибулівка (Серебряк!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Умань (Андрж.!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн!); ст. Знам'янка (Танфільєв!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків і його окол. (Черн.!, !!); Валки (Горницький!); Мерефа (!!); Зміївський рн, Бірки (!!); Деркачі (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенськ (Шмальг.!). — **Д.Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: всі райони, крім Тал.; Зах. Сибір: Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Киз.-Кум., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середземномор'я, а поза межами його тільки як бур'ян. Майже вся Європа, СРСР, Північна Африка.

1347 (4). T. praecox Wulff. — **Талабан ранній.** Стебел кілька, прямостоячих, 15—30 *см* завв., що виходять з прикореневої шийки, оточеної розеткою листя. Листки голубуватосизі, голі, прикореневі 2—4 *см* завд., круглі або довгасті, з черешками, цілокраї або зубчасті, на нижній поверхні часто фіолетові; стеблові листки видовжено яйцевидні, загострені, тонкозазублені, з тупою стеблообгортною основою. Квітки в стиснутому суцвітті, пізніше дуже видовженому, чашолистки вузькоеліптичні, 2—3 *мм* завд., червонуваті, білооблямовані, пелюстки білі, оберненояйцевидно-довгасті, 5—7 *мм* завд., майже вдвоє довші чашечки; тичинки коротші за пелюстки. Стручечки трикутно-оберненояйцевидні, 6—9 (10) *мм* завд., на верхівці широко туповиїмчасті, з нитковидним стовпчиком, 2—3,5 *мм* завд., гнізда їх 2—4-насінні; насінина округло-еліптична, близько 4,2 *мм* завд., світложовта. ♃ . Цв. IV—V.

Wulf. in Jacq., Collect., II (1788) 124, t. 9. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 95. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 587.

— *Thlaspi montanum* Bess., Enum. 26, 71, 82, № 797. — *T. cochleariforme* Andrz., Исчисл. раст. Под. губ., I (1860) 10, non L.

По степах, суходільних луках, на схилах.

Зрідка і переважно в зах. ч. Правобережжя.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Маковецький). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Траутфеттер!). — Київська обл.: Умань (Андрж.); Звенигородка (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Тишківський рн, Тернівка (Фін); Кіровоград (Окснер!); Олександрія (Рябков!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайськ (Шмальг.). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (Шмальг.). — Дніпропетровська обл.: по р. Саксагані, Кривий Ріг (Акінф.). — Кіровоградська обл.: Новгородківський рн, Верблюжка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Балаклійський рн, Копанка (Черн.). — **П.З.С.** Одеса, зрідка (Ланге). — Миколаїв (Крижевський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Середня Європа, Франція, Італія, Балкани, Румунія, Європейська частина СРСР (південь).

1348 (5). Th. dacicum Heuff. — **Талабан дакійський.** Рослина з неплідними гонами, закінченими розеткою листя. Стебла 10—35 *см* завв., голі або волосисті, часто червонуваті. Листя трохи м'ясисте; прикореневі листки лопатковидно-яйцевидні або яйцевидні, цілокраї, голі, дещо блискучі; стеблові — довгасто-яйцевидні, до 1,5 (2,5) *см* завд., коротші за межи вузля, сидячі, при основі серцевидні, цілокраї. Грона спочатку вкорочені, густі, при плодах видовжені, до 2—4 (5,5) *см* завд.; чашолистки 1,5—1,6 *мм* завд., пелюстки близько 3 *мм* завд., білі; пиляки жовті. Стручечки яйцевидно-трикутні, 5—9,5 *мм* завд. і до 3,5 *мм* завш., вгорі крилаті, з виїмкою, крило до 1 *мм* завш., стовпчик 0,5—1 *мм* завд., висунутий з виїмки; квітконіжки при плодах 1.5—5 *мм* завд., коротші за стручечок, товсті, відхилені; насінина 1,2—1,5 *мм* завд.; в нижньому гнізді стручечка по 3—4 насінини. ♃. Цв. V—VI.

Heuff. in Verh. Zool. — Bot. Ges. Wien., 8 (1858) 61. Kulcz. in Fl. polska, III (1927) 108.

По кам'янистих місцях (андезити, вапняки) в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр, хр. Свидовець, г. Бршеска, 1929 (Домін). Крім того, росте поблизу кордону УРСР з Угорщиною.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

1349 (6). Th. Kovacsii Heuff. — **Талабан Ковача.** Стебла поодинокі або їх кілька, 15—50 *см* завв., голих, синюватих; крім плодючих стебел, розвинені ще неплідні короткі гони, які закінчуються розеткою листя. Листки трохи м'ясисті, прикореневі — лопатковидно-яйцевидні, черешкові, б.-м. загострені, цілокраї; стеблові — яйцевидні, звужені до основи, цілокраї; чашолистки 2,2—2,5 *мм* завд.; пелюстки білі, 3,5—5 *мм* завд. і 1,2—1,8 *мм* завш.; пиляки жовті. Грона при плодах видовжені, до 5—20 *см* завд., квітконіжки 5—12 *мм* завд. Стручечки яйцевидно-трикутні, 5—6,5 *мм* завд., 2,7—3,5 *мм* завш., вгорі крилаті; крило 0,5—0,6 *мм* завш.; виїмка при верхівці стручечка вузька; стовпчик

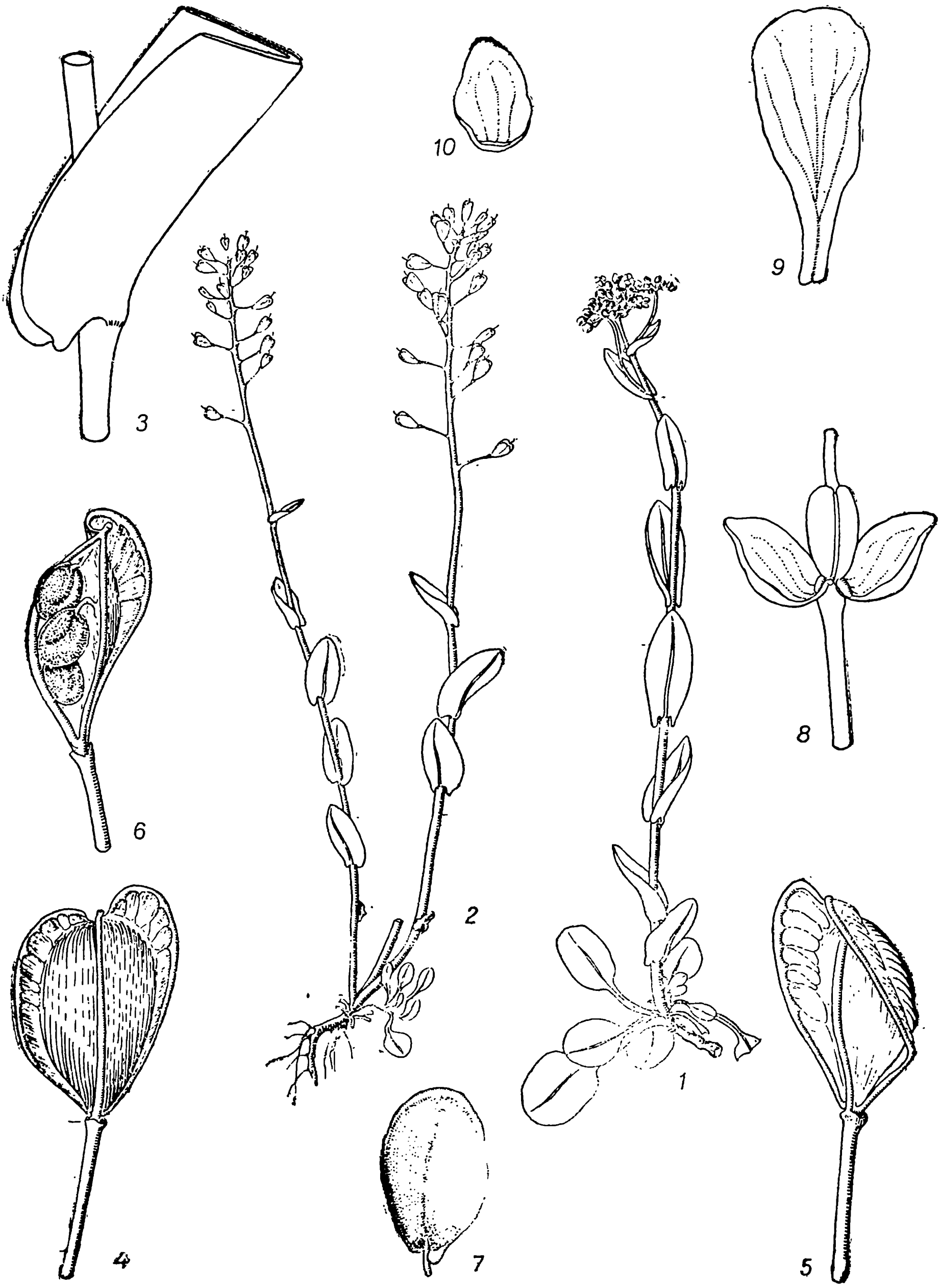

Рис. 95. *Талабан Ковача — Thlaspi Kovacsii* Heuff.

1 — квітуча рослина; *2* — рослина з плодами; *3* — основа листка (збільш.); *4* — стручок спереду (збільш.); *5* — стручок збоку (збільш.); *6* — перегородка стручка з насінням (збільш.); *7* — насінина (збільш.); *8* — чашолистки з нектарниками (збільш.); *9* — пелюстка (збільш.); *10* — чашолисток (збільш.).

1—1,5 *мм* завд., висунутий з виїмки. Насінина овальна, 1,2—1,5 *мм* завд. 2. Цв. V—VI.

Heuff. in Flora, XXXVI (1853) 624, Kulcz. in Fl. polska, III, 109.

— *T. affine* Schott., Exs. (1850) nomen. Schott. et Kotschy ex Boiss., Fl. or., I (1867) 327. *T. alpinum* Baumg., Enum., II (1816) 245, non Jacq. — *T. Jankae* Borb. in Bot. Zeit, XXXVI (1878) 305. — *T. alpestre* Porc., Enum. (1878) 7. Nasend (1881) 170, non alliorum.

Видані зразки: Aladar Richter, Fl. Hungariae orient. exs.! Plant. Polon. exs. № 266!

По вапнякових скелях, дуже рідко.

К.Л. Чивчинські гори в Сулигулу, на вис. 1550—1600 *м* (Павловський, Мондальський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Карпат.

Рід **375. Тисдайлія — Teesdalia** R. Br.

R. Br. in Aiton, Hort. Kew, ed. 2, IV (1812) 83.

Стручечки стиснуті з боку швів, круглі або овальні; гнізда стручечка 2-насінні. Стулки човникоподібні, з вузьким крилом. Тичинки при основі з пелюстковидною, яйцевидно-округлою лусочкою; стовпчик короткий; квітки білі. Пиляки білі. Зовнішні пелюстки крайових квіток суцвіття збільшені. Чашолистки під час цвітіння відхилені горизонтально.

1350 (1). T. nudicaulis (L.) R. Br. — **Тисдайлія голостебла.** Гола або опушена простими волосками рослина, 5—15 *см* завв. Стебла одиничні або по кілька, прості, рідкогалузисті, голі, безлисті або рідше з 1—2 майже лінійними листочками. Листки в прикореневій розетці, 1—5 *см* завд., ліровидно-пірчасто-розсічені, з тупою непарною часткою. Квітки дуже дрібні, чашечка близько 1 *мм* завд.; пелюстки білі, цілокраї, 1,5—3,5 *мм* завд., нерівні, обидві зовнішні майже вдвоє довші, ніж внутрішні. Стручечок 3—4 *мм* завд., на горизонтально відхиленій квітконіжці такої ж довжини. Насінина округлояйцевидна, плоскувата, 1—1,2 *мм* завд., світлосіра, гладенька. ⊙. Цв. IV—V, іноді вдруге восени.

R. Br., Hort. Kew., ed. 2, V, 4 (1812) 83. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 94. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 593.

— *Iberis nudicaulis* L., Sp. pl., ed. I (1753) 650. — *Teesdalia Iberis* DC., Syst. (1821) 392; Prodr., I (1824) 178.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 133! Fritsch., Sched. ad fl. exs. austro-hung., № 289!

На піщаних місцях зрідка. — У Поліссі дуже рідко; як адвентивна рослина в Лісостепу.

З.П. Волинська обл.: Ковель (Бесс.); Заболоття (Пач.); Колки (Бесс.). — **П.Л.-С.** Вінниця, по насипу залізниці (Білозор).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Майже вся Європа.

Підтриба **IV. Capsellinae** Hayek.

Серединні медові залозки відсутні, бокові з придатком. Судинні пучки з ідіобластами. Волоски галузисті.

Рід **376. Рижій — Camelina** Crantz.

Crantz, Stirp. austr., ed. I, fasc. I (1762) 17.

Чашолистки прямостоячі, при основі не мішковидні. Пелюстки з нігтиками, жовті. Зав'язь сидяча, стовпчик видовжений. Плід — оберненояйцевидний або грушовидний стручечок, що розкривається двома опуклими стулками з випнутою серединною жилкою. Гнізда багатонасінні, насінина овальна, з плоскими сім'ядолями, зародок спинкокорінцевий. Опушення з простих і галузистих волосків. — Однорічні трави.

З 12 видів цього роду, що заселяють Європу, Середземномор'я і Центральну Азію, в УРСР — 6.

---

1. Стручечки дрібні, 4—7 *мм* завд., з малоопуклими стулками . . 2.
— Стручечки 6—12 *мм* завд. з дуже опуклими стулками . . . . . 4.
2. Пелюстки 6—8 *мм* завд., білі . . . . . .
. . . . . **(1). Р. білоцвітий — C. albiflora** Kotschy.
— Пелюстки дрібні, близько 4 *мм* завд., блідожовті . . . . . 3.
3. Стручечки довгасті, дрібні, близько 4 *мм* завд., 2,5—3 *мм* завш., численні, в досить густих гронах, легко розкриваються . . . . .
. . . **(2). Р. дрібноплодий — C. microcarpa** Andrz. in DC. s. str.
— Стручечки б.-м. довгасті, 5—7 (8) *мм* завд. і 3,5—4 (5) *мм* завш., в не таких густих гронах, стулки відкриваються важче . . . . .
. . . . . **(3). Р. дикий — C. silvestris** Wallr.
4 (1). Стебла разом з листям густоволосисті: стручечки 7—9 *мм* завд. . . . . **(4). Р. озимий — C. pilosa** (DC.) Zinger.
— Стебла голі або опушені рідкими волосками . . . . . 5.
5. Стебла трохи опушені або іноді майже голі. Стручечки 7—9 *мм* завд. . . . . **(5). Р. голий — C. glabrata** (DC.) Fritsch.
— Рослина зовсім гола або з рідкими волосками. Стручечки більші, 9—18 *мм* завд. . . . . .
. . . . . **(6). Р. льоновий — C. linicola** Schimp. et Spenn.

1351 (1). C. albiflora Kotschy. — **Рижій білоцвітий.** Озима рослина, на початку розвитку утворює розетку. Стебло 15—50 *см* завв., просте або з небагатьма видовженими гілками, у верхній частині голе, в нижній — густо опушене довгими відхиленими волосками, між якими тільки зрідка трапляються галузисті волоски. Листки довгасті, сірі, густо

вкриті простими волосками. Пелюстки 7—8 *мм* завд., білі, зрідка трохи жовтуваті, вдвоє перевищують чашечку. Стручечки грушовидні 5—8 *мм* завд., з стовпчиком 1,5—3 *мм*; насінина жовтуватокоричнева, 1—1,5 *мм* завд. і 0,4—0,6 *мм* завш. ⊙. Цв. IV—V.

Kotschy in Boiss., Fl. or., I (1867) 312. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 598.

— *C. rumelica* Vel., Fl. Bulgarica (1891) 43. Н. Цингер в Тр. Бот. муз. Акад. наук, VI, (1909) 7. — *C. silvestris* Wallr. *β. albiflora* Boiss., Fl. or., I (1867) 312. Busch. in Fl. cauc. crit., III, 4, p. 391.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1956!

Як бур'ян на полях, вздовж доріг. — На крайньому півдні зрідка.

П.З.С. Херсонська обл.: Бериславський рн, Дрімайлівка, берег Дніпра (Пач!); Калінінський рн, поблизу Львового (Шалит!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Нова Маячка (Пач.); коса Тендер (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, п-ів Чурюк (Левіна!); Сиваський рн, коло Ново-Михайлівки (!!); Геніческий рн, о-в Куюк-Тук (Прянішніков!). — Запорізька обл.: о-в Бірючий в Азовському морі (Прянішніков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Півд. і Схід. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середземномор'я, Балкани, СРСР — вказані райони, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран, Мала Азія.

1352 (2). C. microcarpa Andrz. — **Рижій дрібноплодий.** Озима рослина, перезимовує в стані розетки. Стебло 30—60 (80) *см* завв., просте або галузисте, густо вкрите листям, разом з яким сиве від коротких галузистих волосків з домішкою простих. Стеблові листки ланцетні, сидячі, при основі стріловидні. Суцвіття видовжене, з косо догори направленими квітконіжками. Пелюстки блідожовті, 2,5—3,5 *мм* завд., майже вдвоє довші за чашечку. Стручечки грушовидні, 4—5 *мм* завд. і 3—5 *мм* завш., з опуклими лише посередині стулками і відносно широким плоским краєм; стовпчик до 1,5 *мм* завд. Насінина жовтуватокоричнева, видовжено яйцевидна, трохи сплюснута, 1—1,2 *мм* завд., 0,5—0,7 *мм* завш., дрібногорбочкувата. ⊙. Цв. V—VIII.

Andrz. in DC., Syst. nat., II (1821) 517. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 599.

— *C. sativa* L. var. *microcarpa* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 93. — *C. silvestris* Wallr. subsp. *microcarpa* Н. Цингер в Тр. Бот. музея Акад. наук, VI (1909) 23, p.p.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1504! Fl. polon. exs., № 131!

По степах, кам'янистих схилах і як бур'ян в посівах. — Звичайно в Степу і Лісостепу, зрідка в Поліссі.

П.П. Житомир (Андрж.). — Київ, вздовж залізниці (Шмальг., Оксіюк!). — **З.Л.-С.** Звичайно. — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Волочиськ по Збручу, Курилівка (!!, Козлов!); Летичівський рн, Суслівці (Козлов!). — Київська обл.: Тальне (Рогов.!); Умань (Рогов.!); Катеринопільський рн, Потоки (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підо-

пліч ка!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко, Черн.!, !!); Харківський рн, Рогань, Мерефа (!!); Зміївський рн, Бірки (!!), Зміїв (Мілютін!, !!). — Полтавська обл.: Полтава (Рогов.!). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно, а місцями часто.

Var. **integerrima** Lindem. Листки цілокраї, квітконіжки голуваті.

Линдеман, Fl. Elisabethgr. in Bull. Mosc., II (1867) 476; Fl. Chers. I (1891) 55.

Часто.

Var. denticulata Lindem. Середні стеблові листки зубчасті, квітконіжки коротковолосисті.

Линдеман в Bull. Mosc., II (1867) 476.

Зрідка.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, СРСР.

Господарське значення. В насінні 25—34% олії, йодне число 146,4. Олія придатна для виготовлення лаків і фарб.

1353 (3). C. silvestris Wallr. — **Рижій дикий.** Сірозелена рослина. Стебло 20—60 *см* завв., просте або внизу розгалужене, цупке, вкрите простими, відстовбурченими, помірно розгалуженими волосками; прикореневі листки довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, з черешком; стеблові — звичайно численні, ланцетні, сидячі, при основі стріловидні, з відносно довгими вушками. Чашолистки 2—2,5 *мм* завд., довгасто-ланцетні; пелюстки ланцетні, вузькі, білуватожовтуваті, 3—4 (5) *мм* завд. Плоди в рідкому гроні, короткогрушовидні або майже кулясті, 5—7 (8) *мм* завд. і 3,5—4,5 (5) *мм* завш.; стулки грубі, з широким плоским краєм, посередині з тонким ребром; квітконіжки при плодах 5—10 (15) *мм* завд., відстовбурчені або майже горизонтально відхилені; стовпчик 1,5—2 *мм* завд.; насіння червонокоричневе, 1,2—1,5 *мм* завд. Стулки плоду розтріскуються важче, ніж у *C. microcarpa*. ⊙. Цв. V—VII.

Wallr., Schedul. crit. de plantis fl. Halensis selectis (1822) 347, sensu stricto. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 598; Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, VIII, (1940) 28.

— *C. silvestris* subsp. *microcarpa* var. *major* Sinskaja в Тр. бот., ген. и сел. 2, XIX (1928) 537. — *C. microcarpa* auct. pl., p.p., non Andrz.

По степових схилах, іноді як бур'ян на полях, переважно в степовій зоні.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Ободівський рн, Ободівка (!!), Цибулівка (!!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Курилівка (!!). —

Л.Л.-С. Сталінська обл.: Микитівка (Олексієнко!); Макіївка (!!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Делавінь!). — Запорізька обл.: Приазовський рн, Ново-Костянтинівка, Приморський посад при р. Домузглі (Левіна!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса на Азовському морі (Постригань!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Опперман!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, Радионівка (Ширяєв!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Прибалх., Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Сир-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Західна і Середня Азія.

1353 [1] (4). C. pilosa (DC.) Zinger — **Рижій озимий.** Стебла прямостоячі, 30—100 *см* завв., з великою кількістю тісно розміщених листків, як і листя, густо вкриті відхиленими, простими, дрібними, галузистими волосками. Пелюстки золотистожовті. Грона при плодах короткі з нечисленними стручечками; стручечки 7—12 *мм* завд., з опуклими здутими стулками і вузьким плескуватим краєм; стовпчик у 4 рази коротший від стручечка. Насінина довгасто-яйцевидна, 1,2—1,8 *мм* завд. і 1 *мм* завш., дрібногорбочкувата, жовтокоричнева. ☉. Цв. IV—VI.

Н. Цингер в Тр. Бот. муз. Акад. наук, VI (1909) 23. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 600.

— *C. sativa* subsp. *pilosa* N. Zinger, Сорн. раст. СССР, 3, 80. — *C. sativa* var. *pilosa* DC., Syst., II (1821) 516. — *C. campestris* Schimp. ex Spenn., Fl. Friburg, III (1829) 959.

Розводять на полях, трапляється як бур'ян у посівах інших культур. Відсутня в Поліссі та полиновому Степу. В інших частинах УРСР звичайно, на півдні трапляється рідше.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ.

Господарське значення. Насіння містить 25—36% жирної олії, придатної для їжі та для виготовлення фарб і мила. Олія швидко висихає. Макуха містить багато фосфатної кислоти і її можна використовувати для добрива. В Англії іноді культивують цю рослину на корм для овець.

1353 [2] (5). C. glabrata (DC.) Fritsch. ex Zinger — **Рижій голий.** Стебла 30—80 *см* завв., прямостоячі, злегка опушені короткими галузистими волосками з домішкою простих, особливо у верхній частині, або майже голі. Листки сидячі, ланцетні, гострі, при основі стріловидні, цілокраї або невиразно зубчасті. Квітки в коротких, при плодах видовжених гронах, на досить довгих (12—20 *мм* завд.) квітконіжках; чашолистки довгасті, тупі, 2,5—3 *мм* завд., 1 *мм* завш.; пелюстки клиновидно-довгасті, при верхівці закруглені, 4—5 *мм* завд., яскравожовті. Стручечки оберненояйцевидні, з округлою верхівкою, з дуже опуклими товстими

стулками, 7—9 *мм* завд., на косо догори спрямованих квітконіжках; стовпчик 1,5—2 *мм* завд.; насінина видовжено-яйцевидна, близько 2 *мм* завд., 1 *мм* завш., 1,1 *мм* завт., дрібногорбочкувата, жовтуватобура. ⊙. Цв. VI—VIII.

Н. Цингер, в Тр. Бот. муз. Акад. наук, VI (1909) 23. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 600.

— *C. sativa* var. *glabrata* DC., Syst., II (1821) 516. — *C. vulgaris* Bess., Enum., 71, № 1548.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1953! Герб. фл. СССР, № 2929!

Розводять на полях, також трапляється як бур'ян на полях, головним чином в Лісостепу і Степу, зрідка в Поліссі.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.); Оваднівський рн, Верба; Іваничівський рн, Будятичі (Липський); Турійськ; Рожище (Рогов.). — **Л.П.** Чернігівська обл. (Черн.!). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноград (Марков). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.); Саратський рн, Миколаївка-Новоросійська; Лиманський рн, Приморське (Липський). — Одеська обл.: Овідіопольський рн, Роксолани (Пач!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке, коло Дніпра (Кукуш!). — Миколаївська обл.: Новобузький рн, Володимирівське ліскн. на р. Висуні (Постригань!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Сибір: всі райони; Далек. Схід: Зее-Бур., Удськ., Уссур.; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб., Сир-Дар.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, СРСР, Північна Африка, Північна Америка.

Господарське значення. В насінні є 27—44,9% жирної олії. Здобута при холодному пресуванні, вона золотистожовтого кольору, а при гарячому пресуванні — зеленуватокоричневого або коричневожовтого. Олія має специфічний гострий часниковий запах і смак, що залежить, за деякими даними, від домішки насіння талабану. Гіркість властива лише свіжій олії і з часом зникає. Олія належить до малосихаючих; при 15° С олія дуже гусне, а при 18—19° С застигає в масу, подібну до коров'ячого масла. Хімічний склад цієї олії порівнюючи мало вивчений. Вона складається з гліцеридів пальмітинової, олеїнової, ерукової кислот і одного ізомера ліноленової кислоти. Рижійова олія вживається для їди, виготовлення оліфи і миловаріння. Культура рижію як олійної рослини дуже давня (з XI ст.), але в останній час її культивують менше. В СРСР рижій культивують в Курській і Воронезькій областях і в УРСР. Культура доходить до північної межі чорнозему. В культурі поширений цей вид і зрідка *C. pilosa.*

1354 (6). C. linicola Schimp. et Spenn. — **Рижій льоновий.** Рослина здебільшого гола, іноді вкрита дуже дрібними галузистими волосками, яра. Стебло 30—80 *см* завв., кволе, тонке, несе на собі рідко розміщені ніжні лінійно-ланцетні листки. Квітки в рідких коротких гронах, на квітконіжках 7—13 *мм* завд., більші, як у *C. sativa.* Чашолистки

довгасто-еліптичні, 3—4 *мм* завд. і 1,5 *мм* завш.; пелюстки довгасто-клиновидні, з закругленою верхівкою, 5,5—6 *мм* завд. і 2 *мм* завш., блідожовті. Стручечки 9—13 *мм* завд., кулясто-грушовидні з притупленою верхівкою, з дуже опуклими, замолоду м'якими стулками, що легко здавлюються, на дуже відхилених, а при нижніх плодах навіть повислих квітконіжках; стовпчик 1—1,5 *мм* завд.; насінина довгасто-яйцевидна, близько 2,5 *мм* завд., 1,4 *мм* завш. і 1,25 *мм* завт., трохи сплюснута, з виразно виступаючим корінцем, що прилягає до середини одної з сім'ядоль, з поверхні дрібногорбочкувата, жовтувато- або червонувато-бура. ⊙. Цв. V—VI.

Schimp. et Spenn., Fl. Friburg., 3 (1829) 958. Н. Цингер в Тр. Бот. муз. Акад. наук, VI (1909) 23. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 601.

— *C. sativa* Crantz subsp. *sublinicola* N. Busch, Fl. cauc. crit., 24—5 (1909) 389. — *C. foetida* E. Fries, Nov. Man., III (1842) 70. — *C. sativa* c. *foetida* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., (1886) 55; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 93.

В УРСР трапляються відміни.

Var. integrifolia Wallr. Листки цілокраї.

Wallr., Sched. crit. (1822) 348. Spenner, Fl. Friburg., 958.

— *C. foetida* a. *integrifolia* Fries, Nov. fl. Suec. man., III (1842) 71. — *C. sativa* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 196, p.p.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 143!

Var. dentata Wallr. Листки зубчасті.

Wallr., Sched. crit. (1822) 348.

— *C. dentata* Pers., Synopsis, II (1805) 191.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1954! sub nomine *C. sativa* subsp. *linicola* N. Zing. v. *dentata* Wallr.

Зрідка як бур'ян у посівах льону.

П.П. Житомирська обл.: Овруч (Рогов.!); Олевський рн, Озеряни (Шмальг.!), Олевськ (Рогов.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любецький рн, Радуль, Козелець (Шмальг.); Куликівський рн, Дроздівка (Левіна). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський (Панасюк!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Умань (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Шмальг.!). — Харківська обл.: Богодухівський рн, Старий Мерчик (Шидловський!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Маяки на Дінці (Горницький!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Лиман (Лавр.!). — Ворошиловградська обл.: Новоастраханський рн, Чабанівка (Черн.!); Лисичанський рн, Боровське (Ширяєв!); Кремінна (Клок.!); Ново-Айдарський рн, Дмитрівка (Краснов!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.).

Subsp. **sublinicola** Zing. Являє собою перехідну недосить вивчену форму між *C. glabrata* і *C. linicola.*

Розміром стручечків і насіння вона подібна до *C. linicola*, а опушенням, іноді досить рясним, нагадує *C. glabrata.* На Кавказі росте особлива раса var. *caucasica* Sinsk.

Var. crepitans Jarmolenko. Стручечки горизонтально відхилені, розкриваються на самому початку достигання. Як видно, форма пристосована до посівів льону-кудряша.

Ярмоленко в Сорн. раст. СССР, 3 (1934) 80.
Л.П. Чернігівська обл.: Чернігівський рн (Ярмоленко).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: головним чином нечорноземна смуга, Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., зрідка в Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Скрізь, де розводять льон; Скандінавія (до 70° півн. широти), Середня Європа, СРСР.

Господарське значення. За Леньковим (1932), насіння льонового рижію містить 41,36% жирної олії. За Станковим, Шалугіним і Бохоновим (Дикорастущие масличные растения Горьковского края, 1925 р.), вихід олії при вологості 2,9% дорівнює 32,58%, що при перерахунку на суху вагу дає 33,55%. Питома вага при 20° — 0,9236, йодне число 142,9 (більше, ніж у посівного), число омилення 188,1 (більше, ніж у рижію посівного), число Генера — 94,59 і рефракція при 40° — 66,6 (трохи більше, ніж у рижію посівного). Спроба культури льонового рижію до цього часу начебто не мала успіху. Культура його можлива в північних областях, бо за своїм ареалом він більш північний та західний вид, ніж рижій посівний.

Рід 377. Неслея — Neslia Desv.

Desv., Jour. de Bot., III (1814) 162.

Чашолистки прямостоячі; пелюстки жовті; зав'язь сидяча; стовпчик видовжений. Плід — нерозкривний, майже кулястий стручечок з твердими, покритими ямочками у вигляді сіточки стінками, 1-гніздий, 1-насінний, рідше з 2 насінинами. Опушення з галузистих волосків. Однорічники.

З двох видів, що заселяють Європу, Північну Азію і східну частину Середземномор'я, в УРСР — 1.

1355 (1). N. paniculata (L.) Desv. — **Неслея золотиста.** Стебла прямостоячі, 30—60 *см* завв., разом з листям коротко опушені. Листки довгасто-ланцетні, нижні — звужені в черешок, середні й верхні — сидячі, при основі стріловидні, по краю віддаленозубчасті. Пелюстки 2—2,5 *мм* завд., золотистожовті, довші за чашолистки. Плодючі грона дуже витягнуті. Стручечки більші в ширину, ніж у довжину, 1,5—2,5 *мм* завд., на тонких, косо догори спрямованих ніжках, голі, сітчасто-зморшкувато-ямчасті, з тонким, до 1 *мм* завд. стовпчиком. Плоди від сірого до чорносірого кольору. ⊙. Цв. V—VI.

Desv., Journ. de Bot., III (1813) 162. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 103. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 602.

— *Vigelia paniculata* Horrnem., Int. Hort. Bot. Hafniens., II (1819) 594. — *Myagrum paniculatum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 894.

Як бур'ян у посівах. Ярий однорічник, але розвивається і як зимуюча рослина, а тому однаково засмічує як ярі, так і озимі посіви, а особливо просо.

П.П., Л.П. Звичайно. — **З.Л.-С., Л.Л.-С.** Півд. межа масового поширення проходить коло підніжжя Карпат, біля Чернівців, Ямполя, Ольгополя, Кіровограда, Полтави, Чугуєва; на півдні зрідка. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Рогов.!). — Харківська обл.: Красноград (Рогов.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: ст. Дебальцево (Акінф.); Єнакіївський рн, Ольховатка зрідка (Талієв!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеська мр, Одеса, Крива Балка (Шестериков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян, Даур.; Далек. Схід.: Зеє-Бур., Уссур., Сах.; Серед. Азія: Прибалх., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня Європа, СРСР. Занесена до Північної Америки (Канада).

Господарське значення. В насінині міститься 22,2—28,61% жирної олії, що має йодне число 141,4 (для Закавказзя). За даними Ляліна, константи цієї олії такі: кислотне число 2,9—4,3, число омилення 191,4, число Генера 94,5. З листків здобувають синю фарбу.

Рід 378. **Грицики** — **Capsella** Medik.

Medik. Pflanzengatt. (1792) 85.

Чашолистки прямостоячі. Стручечок стиснутий з боків, трикутно-оберненосерцевидний, з сітчасто-жилкуватими човниковидними стулками; стовпчик дуже короткий; гнізда багатонасінні. — Однорічні трави з розеткою листя при основі.

З 8 видів в УРСР — 3.

---

1. Віночок перевищує чашечку. Стручечок з опуклими або прямими краями . . . . . 2.
— Віночок майже не перевищує чашечку, стручечок з увігнутими краями . . . . . **(3). Г. червонуваті — C. rubella** Reuter.
2. Пелюстки білі, 2—3,5 *мм* завд., верхівкова виїмка стручечка звичайно 0,5 *мм* завгл. . . **(1). Г. звичайні — C. bursa pastoris** (L.) Medik.
— Пелюстки білуватожовтуваті, 1,5—2 *мм* завд.; верхівкова виїмка в стручечках 0,7—1,2 *мм* завгл. Вся рослина білоопушена . . . . . **(2). Г. східні — C. orientalis** Klok.

1356 (1). C. bursa pastoris (L.) Medik. — **Грицики звичайні.** Гола або трохи волосиста рослина, особливо в нижній частині стебла. Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі, прості або галузисті. Прикореневі листки зібрані розеткою, черешкові, 1—4 *см* завд., звичайно пірчасторозсічені на трикутні, зубчасті або цілокраї лопаті, іноді суцільні, зубчасті або ж цілокраї, 4—9 *см* завд. і 1—2 *см* завш.; стеблові листки дрібніші, сидячі, при основі стріловидні і стеблообгортні, нижні — звичайно зубчасті, а верхні — цілокраї. Квітки на ніжках 2—4 *мм* завд., в гронах, що при плодах видовжуються до 6—8 *см*. Пелюстки білі, 2—3 *мм* завд. і 1—1,3 *мм* завш., в 1,5 раза довші, ніж яйцевидні чашо-

листки. Стручечки оберненотрикутні, 5—8 *мм* завд., з коротким стовпчиком (близько 0,5 *мм*), на відхилених квітконіжках, 6—18 *мм* завд.; насінина овальна, сплюснута, 0,9—1 *мм* завд. і близько 0,5 *мм* завш., жовтуватобура, близько насінного рубчика трохи темніша і з рештками білуватої плівки. ⊙ . Цв. IV—X.

M e d i k., Pflanzengatt. (1792) 85. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 96. В а с и л ь ч е н к о в Фл. СССР, VIII, 604.

— *Thlaspi Bursa pastoris* L., Sp. pl., ed. I (1753) 647.

Звичайно по всій УРСР на забур'янених місцях, вздовж доріг та коло жител. — В Карпатах — до субальпійського пояса. Дуже варіює.

В УРСР однаково часто трапляються такі форми:

F. integrifolia DC. Всі листки цілокраї.

DC., Syst. II (1821) 364.

F. sinuata K o c h. Прикореневі листки виїмчасті.

K o c h, Synopsis d. Deutsch. u. Schw. Flor., II, I (1846) 84.

F. coronopifolia DC. Прикореневі, а іноді і стеблові листки пірчасторозсічені.

DC., Syst., II (1821) 384.

F. pinnatifida K o c h. Прикореневі листки пірчасто-роздільні.

K o c h, Synopsis d. Deutschl. Fl., 2 Aufl., I (1846) 84.

F. villosissima B u s c h. Вся рослина дуже пухната.

Н. Б у ш, Fl. cauc. crit., III (1909) 382.

Зрідка.

Л.З.-Л.С. С т а л і н с ь к а о б л.: Волноваський рн, Андріївка (Л а в р.).

П о ш и р е н н я в и д у п о С Р С Р. По всіх районах, крім Крайньої Півночі, звичайно.

З а г а л ь н е п о ш и р е н н я. Рослина помірної зони, занесена до Америки і Австралії.

Г о с п о д а р с ь к е з н а ч е н н я. У насінні понад 20% жирної олії. Свіжа зелень містить роданову кислоту, гірчичної олії немає, але є речовини типу меркаптанів, що містять сірку і багато холіну; вживають як щавель. Грицики — лікарська рослина, яка вживається як кровоспинне. В листках 120—198 *мг*% вітаміну С.

1357 (2). C. orientalis K l o k. — **Грицики східні.** Вся рослина світло-зелена, в нижній частині густо опушена, 10—30 *см* завв. Листки виїмчасті або пірчасто-розсічено-виїмчасті. Гроно багатоквіткове, густе, на верхівці округле. Пелюстки білуватожовтуваті, 1,5—2 *мм* завд. Стручечок трикутно-серцевидний, 5—6 *мм* завд. і 4—4,5 *мм* завш., з верхівковою виїмкою, 0,75—1,25 *мм* завглибшки. ⊙ . Цв. IV—$^1/_2$VI.

Клоков в Бюлл. Общ. естеств. при Воронежск. гос. унив., I, 2—4 (1926) 119—22. Васильченко в Фл. СССР, VIII, 605.

По вигонах, біля доріг та по забур'янених місцях в півн.-схід. ч. УРСР.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, нерідко (Клок.!, !!), Мерефа (!!), Бірки (!!), Чугуїв (Клок.!, !!), Зміїв (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.); Лозівський рн, ст. Краснопавлівка (!!); Красноградський рн, роз'їзд Вільний (!!); Сахновщанський рн, Сахновщина (Іллічевський). — Ворошиловградська обл.: Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавр. і Зоз!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон.; Серед. Азія: на півн. заході.

Загальне поширення. Казахстансько-східнопонтичний ендем.

1358 (3). C. rubella Reuter. — **Грицики червонуваті.** Стебел звичайно кілька, 20—40 *см* завв., прості або галузисті. Рослина дуже схожа з *Capsella bursa pastoris* (L.) Medik.; відрізняється від неї такими ознаками: листки темніші кольором; пелюстки майже не перевищують чашечки, червонуваті або з червонуватою облямівкою. Стручечки дрібніші, з увігнутими краями. ⊙ . Цв. IV—IX.

Reuter in Comptes Rend. Soc. Haller (1853—4) 18. Thellung in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, I, 367.

Бур'ян, адвентивна рослина.

Р.-О.Л. Львів, 1946 (!!). — **П.П.** Київ, 20. VI 1944 р. (!!). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Хотин (Савулеску і Райсс).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб.

Загальне поширення. Середня Європа.

Рід **379. Гіменолобус — Hymenolobus** Nutt.

Nutt. ex Torr. et Gray., Fl. North. America, I (1838) 117.

Чашолистки відхилені, пелюстки білі: зав'язь сидяча, стовпчик короткий, з головчастою, злегка 2-лопатевою приймочкою. Стручечок стиснутий з боків, з човниковидними стулками; гнізда багатонасінні; зародок спинкокорінцевий. Однорічники.

1359 (1). H. procumbens (L.) Nutt. — **Гіменолобус лежачий.** Стебла б.-м. численні, 2—25 *см* завв., нитковидні, голі. Листки пірчастороздільні, з еліптичними або ланцетними частками, верхні — лінійні, іноді всі листки суцільні. Квітки дрібні, на квітконіжках 1—3 *мм* завд., що при плодах досягають 3—12 *мм*. Пелюстки білі, близько 1 *мм* завд. і 0,5 *мм* завш., ледве довші від довгасто-яйцевидних чашолистків або дорівнюють їм. Стручечок широкоеліптичний, 2—4 *мм* завд., з трохи здутими стулками і непомітним стовпчиком. ⊙ . Цв. V—VI.

Nutt. ex Torr. et Gray., Fl. North Americ., I (1838) 117. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 549.

— *Capsella procumbens* Fries, Novit. Fl. Suec. Mont., I (1832) 14. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 97. — *Capsella elliptica* C.A. Mey., Verz d. Pflanz. cauc. (1831) 194. — *Lepidium procumbens* L., Sp. pl., ed. I (1753) 643. — *Hutchinsia procumbens* Desv., Jour. Bot., III (1814) 168. — *Thlaspi procumbens* Lapoyer, Hist. Alb. pl. Pyr., 366.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1007! Fl. Romaniae exs., № 785!

На вологих солончаках по берегах морів, зрідка далеко від моря.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, Карабинівка на р. Самарі (Еліашевич). — Запорізька обл.: Приморський рн, коса Обіточна (Попович!); Осипенківський рн, Бердянська коса (!!). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (!!); окол. Жданова (!!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Кілійський рн, Вилкове (Липський, Шмальг., Савулеску). — Одеська обл.: Одеса (Шмальг., Клок.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ягорлицький п-ів (Пач.!), о-в Джарилгач (Давидич!), коса Тендерівська (Пряніш-ніков!); по берегах Каркинитської затоки (Пач.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, на березі Сиваша, коло станції Салькове (Окснер!), Чонгарський п-ів (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Закавк.; Зах. Сибір: Ірт., Алт.; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середня Європа, Середні Балкани, Мала, Передня, Середня і Центральна Азія, Північна Африка.

Підтриба **V. Subulariinae** DC.

Медові залозки утворюють кільце у вигляді диска. Зародок підковоподібно зігнутий, корінець його пригнутий до спинки сім'ядолі. Віночок звичайно не розкривається, чашечка заростає.

Рід 380. **Шилолисник — Subularia** L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 642.

Стручечок овальний, з дуже опуклими стулками. Гнізда плоду багатонасінні. Монотипний рід, дуже поширений в Північній півкулі.

1360 (1). S. aquatica L. — **Шилолисник водяний.** Невеличка водяна рослина, 4—6 *см* завв., з шиловидними листками і небагато-квітковими гронами. Пелюстки білі, близько 2 *мм* завд.; стручечки близько 3,5 *мм* завд. ☉. Цв., VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 642. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 93. Н. Буш в Фл. СССР, VIII, 606.

По річках.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Могилів-Подільський над Дністром, 1890 р. (Лапчинський). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: по р. Вовчій (Сидоров).

Вказівки потребують перевірки.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Алт.; Далек. Схід: Камч.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Північно-східна Америка, західна Гренландія.

РОДИНА **LVIII. РЕЗЕДОВІ — RESEDACEAE DC.** [1]

Квітки геміциклічні, зигоморфні; квітколоже звичайно утворює під маточкою залозистий диск, сидячий або на короткій ніжці; чашечка 4—8-розсічена, неопадна; віночок вільнопелюстковий, з 4—8 б.-м. розщеплених, зрідка суцільних пелюсток, іноді віночка немає; тичинок 3—40, з оберненими всередину пиляками; плодолистків 2—6, вони утворюють за небагатьма винятками 1 маточку з верхньою 1-гніздою, на верхівці незамкнутою зав'яззю з постінними сім'яносцями і з сидячою приймочкою; насінні зачатки обернені, здебільшого численні. Плід — звичайно коробочка. Насінина нирковидна, без ендосперма, з зігнутим зародком.

Родина складається з 7 родів з 68 видами і поширена переважно в Середземномор'ї; тільки рід *Oligomeris* Cambess. має, крім того, своїх представників у Південній Африці, Каліфорнії та Новій Мексіці і деякі види роду *Reseda* L. вийшли за участю людини поза межі Середземномор'я — своєї первісної батьківщини, і далеко поширилися як бур'яни.

Рід **381. Резеда — Reseda** (Tourn.) L.

Tourn., Elem., I (1694) 335, t. 238; Inst., 423. L., Gen. pl., ed. I (1737) p. 58.

Трави з черговими, здебільшого пірчасто- або трійчасто-роздільними листками. Квітки зібрані в грона. Чашечка у наших представників з 4—6 при основі зрослих листочків. Віночок з 4—6 вільних пелюсток; пелюстки з розширеною нижньою частиною і глибоко розсіченою верхньою, неоднакові, верхні — більші, ніж інші. Тичинок (7) 10—20 (30), прикріплених до підматочкової ніжки, розширеної на верхньому боці в залозистий диск. Маточка 1, з 3—4 плодолистків, на верхівці незамкнена, з 3—4 зубчиками, з 1-гніздою зав'яззю і з постінними сім'яносцями, що чергуються з зубчиками; насінні зачатки численні, розміщені на сім'яносцях 2—4 рядами.

Середземноморський рід з 54 видами.

---

1. Гінецей 3-членний; зав'язь і плід на верхівці з 3 зубчиками або лопатями . . . . . 2.

— Гінецей 4-членний; зав'язь і плід на верхівці з 4 зубчиками; листки

---

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

гребінчасто-пірчасто-роздільні, з лінійно-ланцетними частками; віночок білий, довший за чашечку; квітки запашні . . . . . **(1). P. біла — R. alba** L.

2. Чашолистків і пелюсток по 4; суцвіття — довге, густе, колосовидне гроно; коробочка 3-лопатева; всі листки суцільні . . . . . **(5). P. жовтенька — R. luteola** L.

— Чашолистків і пелюсток по 6; суцвіття не колосовидне; коробочка на верхівці з 3 зубчиками . . . . . 3.

3. Пелюстки зеленуватожовті, всі листки або за винятком самих нижніх пірчасто-роздільні . . . . . **(4). P. жовта — R. lutea** L.

— Пелюстки білі або білуваті; листки за винятком верхніх або іноді і середніх цілісні . . . . . 4.

4. Квітки без запаху; пелюстки на кожному боці з 4 частками. Дикі рослини . . . . . **(2). P. непахуча — R. inodora** Reichenb.

— Квітки запашні; пелюстки на кожному боці з 6 частками. Культурна рослина . . . . . **(3). P. запашна — R. odorata** L.

Секція 1. **Leucoresèda** DC. Квітки 5—6-членні. Зав'язь з 4 плодолистків, вгорі з 4 зубчиками; сім'яносці цілісні. Плоди догори спрямовані. Листя пірчасто-розсічене.

1360[1] **(1). R. alba** L. — **Резеда біла.** Стебла поодинокі або їх кілька, прямостоячі або висхідні, прості або вгорі розгалужені, 30—90 *см* завв. Листки пірчасто-роздільні, з лінійно-ланцетними, гострими, збігаючими на стрижень частками, з шорсткими краями. Квітки запашні. Прикватки лінійні, спочатку перевищують квіткові бруньки. Чашолистки ланцетні, здебільшого в кількості 5, зрідка 6. Пелюстки білі, 5—7 *мм* завд., довші за чашечку, верхні — трохи більші за інші. Тичинок 10—13. Коробочки догори спрямовані, еліптично-циліндричні, здебільшого трохи зігнуті, 10—12 *мм* завд., на верхівці з 4 зубчиками. ☉ іноді 2↓ Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., I (1753) 449. Müll. Arg., Monogr. Resed., 100 et in DC., Prodr., XVI, 2, 557. Рогов., Обозр. (1869) 299. Pawlowski in Fl. polska, III, 18.

— *R. friculosa* L., Sp. pl., ed. 2 (1762) p. 645. — *Tereianthes alba* Rafin., Flora Tellur. (1836) 703.

Рисунки: Jacq., Icon., rar., III, t. 474. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4447—4448.

Видані зразки: Fl. palestinae exs., № 55!

Культивується в садах і трапляється зрідка як здичавіла рослина.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Скала-Подільський рн, Озеряни (Слендзінський, Запал.); Копичинський рн, Коцюбинці. — **П.Л.-С.** Київська обл.: часто зустрічається на оброблених грунтах коло Ставища; імовірно поширилася з садів (Андрж. у Рогов., ц.м.).

Загальне поширення. Середземномор'я, Західна Європа до Англії, ввезена в Голландію, Південну і Середню Німеччину, Ост-Індію і Південну Африку.

Секція 2. **Resedastrum** Duby. Чашечки і віночок звичайно 5—6-членні. Зав'язь з 3 плодолистків, на верхівці з 3 зубчиками; сім'яносці цілісні. Листки цілісні або роздільні.

1361 (2). R. inodora Reichenb. — **Реседа непахуча.** Стебла до 30 *см* завв., прямостоячі або при основі висхідні, злегка гранисті, густо улиснені, прості або розгалужені, з догори спрямованими гілками. Листки по краях шорсткі, нижні суцільні, оберненоланцетні, гострі, середні і верхні — 3-роздільні, з лінійно-ланцетними або ланцетними загостреними частками, з яких середня нерідко майже вдвоє довша за бокові. Грона під час цвітіння досить короткі, при плодах до 5—10 *см* завд.; приквітки лінійні, 2—4 *мм* завд.; квітконіжки глибокожолобчасті, шорсткі, під час цвітіння 4—6 *мм* завд., при плодах вдвоє довші, трохи зігнуто-повислі; чашолистки в кількості 6, лінійні, з білими краями, під час цвітіння приблизно 3 *мм* завд., потім до 5 *мм* завд.; пелюстки білі, верхні ± 4 *мм* завд., з 4 лінійно-лопатковидними частками з кожного боку. Коробочки пониклі, довгасто-оберненояйцевидні, 3-гранні, з 3 гострими зубцями, на ребрах шорсткі. Насінина горбочкувата, 2,25 *мм* завд. ☉ іноді ♃. Цв. VI—VII.

Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II (1837) 22, fig. 4445. Müll. Arg., Monogr. Resed., 139 et in DC., Prodr. XVI, 2, 562. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 108. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 609.

— *R. mediterranea* Bess., Enum., 46. Ledeb., Fl. Ross., I, 236. Рогов., Обозр. (1869) non Jacq., non L. — *R. inodora* a. *brevipedicellata* Savul. et Rayss, Mater. pentru fl. Basarab., II-a (1926) 213.

Рисунки: Jacq., Pl. rar., II, tab. 475. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4445, b. Müll., Arg., Monogr. Resed., tab. VII, fig. 9.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exs., № 2512!

По вапняково-кам'янистих місцях, глинистих і мергелистих схилах, відслоненнях вапняку. — Зрідка в Степу і в півд. ч. західного і правобережного Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Шмальг.). — Одеська обл.: Красні Окни (Рогов.!) — **П.Л.-С.** Київська обл.: Умань, Софіївка (Капшуровський). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг, Верхньодніпровськ (Сидоров); П'ятихатський рн, Саксагань (Акінф., Сидоров, Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, коло Седово-Васильївки, на вапняковому схилі до р. Харцизки (31. V 1927 р. !), Хомутове, вапнякові відслонення (24. X 1926 р. !). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Ліндем.). — Ізмаїльська обл.: Ізмаїл (Липський!); Лиманський рн, Шабо (Тардент sub *R. mediterranea*). — Миколаївська обл.: (Пач., Крижевський!), окол. Миколаєва, Жовтневий рн, схили берега Інгулу між Тернівкою і адміралтейством (!). Так само, на вапняково-кам'янистому схилі правого берега Інгулу (Опперман!); Братський рн, Солониха (Опперман!); Привільнянський рн, коло Аннівки, на відслоненнях білого мергеля, на лівому березі Інгулу, вище Привільного (Кот.!). — Херсонська обл.: на кам'янистих місцях біля Дніпра (Ліндем.), Берислав (Пач.).

Савулеску і Райсс наводять для Ізмаїльської обл. і різновидність.

Var. anatolica Boiss. Рослина з більш помітною шерстистістю і з короткими зубцями коробочки; насіння трохи більше.

Boiss., Fl. or., I (1867) 428. Savulescu si Rayss, Mat pentru fl. Basarab., 213.

— *R. macrosperma β. anatolica* Fisch. et Mey. Ind. seminum Horti Petropol. (1839) 2283. — *R. inodora β. macrosperma* Fisch. et Mey. Ind. seminum Horti Petrop. (1840) 2211.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Білгород-Дністровський, Шабо (Савулеску і Райсс non vidi).

Примітка. Різновидність ця потребує дальшого вивчення.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Серед.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Бессараб., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Угорщина, Балканський п-ів (північ), Європейська частина СРСР (південь), Мала Азія.

1361[1] **(3). R. odorata** L. — **Резеда запашна.** Стебла лежачі або висхідні, внизу звичайно відстовбурчено-розгалужені. Листки всі або тільки нижні цілі, оберненоланцетні, верхні — здебільшого 3-роздільні, з середньою звичайно більшою часткою. Грона досить короткі, спочатку густі, потім рідкі; приквітки 2—2,5 *мм* завд., лінійно-ланцетні, тупуваті; квітконіжки під час цвітіння 4—6 *мм* завд., при плодах 7—10 *мм* завд. Квітки пахучі; чашолистки лінійно-ланцетні, під час цвітіння 2—2,5 *мм* завд., потім збільшуються; пелюстки 2,5—4 *мм* завд.; пластинка верхніх пелюсток з кожного боку з 6 лінійно-лопатковидними частками; тичинок до 21, з шорсткими нитками; пиляки нерідко червонуваті. Коробочки повислі, кулясто-оберненояйцевидні, 7—9 *мм* завд., 4—6 *мм* завш. Насінина 1,7 *мм* завд. ☉. Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 646. Müll. Arg., Monogr. Resed., 128 et in DC.. Prodr., XVI, 2, p. 565. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 108. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 610.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4444. Müll., Arg. Monogr. Resed., tab. VI, fig. 95.

Культивується як декоративна рослина. В Європі вперше введена в культуру в 1751 р.

Поширення по СРСР. Тільки в культурі.

Загальне поширення (в дикому стані). Північна Африка.

1362 (4). R. lutea L. — **Резеда жовта.** Стебло звичайно висхідне, рідше прямостояче, гранисте, звичайно шорстке, розгалужене, 30—50 (80) *см* завв. Листки з шорсткими краями, пірчасто-3—5-роздільні, з суцільними або 2—3-роздільними частками; частки нижніх листків здебільшого оберненояйцевидно-ланцетні, верхні — лінійні; нижні листки нерідко суцільні. Гроно під кінець видовжене, до 20 *см* завд. і більше; приквітки лінійно-ланцетні, з білим краєм, ± 4 *мм* завд. Чашолистків 6, лінійно-ланцетних, 2—3,5 *мм* завд.; пелюсток 6, зеленуватожовтих,

3—5 *мм* завд.; пластинка верхніх пелюсток 3-роздільна; тичинок 10—24, з шорсткими нитками. Коробочка яйцевидно-довгаста або довгаста, 3-гранна, при основі клиновидно звужена, на верхівці з 3 зубчиками, звичайно догори спрямована. Насінина яйцевидна, чорна, блискуча, 1,5—1,75 *мм* завд., 1—1,25 *мм* завш. ⊙ або ⊙. Цв. V—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 499. Müll. Arg., Monogr. Resed. (1857) 183 et in DC., Prodr., XVI, 2, p. 569. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 107. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 610.

Рисунки: Jacq. Fl. Austr., IV, tab. 353. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4446.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 139! (sub. var. *stricta* Müll.) Fl. palaest. exs., № 57!

На полях, при дорогах, на вапняково-кам'янистих місцях, відслоненнях вапняку і крейди, на лісових і глинистих схилах. — Звичайно в Степу, західному і донецькому Лісостепу і півд. ч. правобережного Лісостепу, зрідка в лівобережному Лісостепу; в Підкарпатті і нижніх зонах Карпат трапляється зрідка. Поширюється по залізницях на північ.

Зак.Л. Коло Мукачева (Маргіттай). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Томашек); Яворів (Реман). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростень (Зеров і Оксіюк!). **В.Л.-С.** (на межі з **Р.-О.Л.**). Львівська обл.: Золочів, Зарваниця (Рибинський); Олевський рн, Білий Камінь (Кочвара), Княже (Кульчинський, Мондальський, Мотика). — **З.Л.-С.** Б.-м. звичайно, особливо часто по Дністру. — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Ізяславський рн, коло Клубівки (Прянішніков!); Білогірський рн, між Хижниківцями і Білогір'ям (Артемчук!). — Вінницька обл.: Піщанський рн; Батрацьке (Кот.!); Піщанка (Прянішніков!); Вінниця, по насипу залізниці (Брубахер!). — Київська обл.: окол. Києва, переважно по залізниці (Васильєв-Яковлєв!, Семенкевич!, Муравйов!, Оксіюк!, Лазаренко!). В окол. Києва вид уперше появився на початку 1900 років (Є. Бордзіловський!). Біла Церква, при залізниці (Гродзінський!). Городище, на залізничному насипу (!); Смілянський рн, Яблунівка, на залізничному насипу (!). Звенигородщина, на полях, досить звичайно (Підоплічка!); Умань (Андрж., Шмальг., Кравченко!). — Кіровоградська обл.: Єлісаветградка (Кукуш!); окол. Кіровограда, Сугакліївський яр, Балашовські каменоломні, Озерна балка (Окснер!) — Одеська обл.: Саврань (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтава, на залізничному полотні (Іллічевський!). — Харківська обл.: окол. Харкова: біля Нового Харкова, на схилі яру (Кот.!); коло свічкового заводу (Кот.!); Безлюдівка, на межі при дорозі (Козлов!). — **Д.Л.-С.** Часто на крейдяних, доломітових і вапнякових відслоненнях і дуже звичайно на полях. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: ст. Долинська (герб. Харк. унів.!), Софіївка. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: (Сидоров!). — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Досить звичайно.

Примітка. Вид дуже поліморфний. У нього варіює загальне забарвлення (то зелене, то б.-м. сизе), ступінь шорсткості стебла, країв листків і коробочки, ширина листкових часток і характер їх краю, який буває то плоским, то кучерявим, розмір і напрямок коробочки і довжина її зубчиків, які можуть досягати 2,5—2,7 *мм*, але звичайно бувають дуже маленькі і навіть малопомітні.

Для УРСР наведені такі форми і різновидності:

F. crispa L. Частки листків вужчі, кучеряві.

— *R. lutea* β. crispa L., Sp. pl., ed. I (1753) 449.

Зрідка.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільський (Пач.). — **П.З.-С.** Миколаїв (Опперман!). — Ізмаїльська обл.: Кілія Нова, коло оз. Китай (Савулеску і Райсс).

F. laevicaulis Zapal. Стебло і коробочки гладенькі.

Zapal. in Rozprawy Akad. Umiejętn., LIV (1911) 210.

Дрогобицька обл.: Миколаївський рн, Розвадів на Дністрі (Тинецький у Запал.).

F. dolichocarpa N. Busch. Коробочки 10—13,5 (15) *мм* завд.

N. Busch in Fl. cauc. crit., III, 4 (1910) 731—737.

Звичайно.

F. brachycarpa N. Busch. Коробочки (6,5) 7,5—9 *мм* завд.

N. Busch in Fl. cauc. crit., III, 4 (1910) p. 730—731, 736.

F. Trautvetteri N. Busch. Зубці на верхівці коробочки дуже малі, іноді навіть малопомітні.

N. Busch in Fl. cauc. crit., III. 4 (1910) p. 730—731, 736.

Зрідка.

П.Л.-С. Київ, Лук'янівка, при дорозі (Семенкевич!).

Var. Besseriana Müll. Рослина сиза. Стебло майже гладеньке. Листки трійчасто роздільні, з вузьколанцетними або майже лінійно-лопатковиднимй, тупуватими частками; іноді частки верхніх листків коротко загострені.

Müller, Arg. Monogr. Resed. (1857) 189.
— *R. lutea* ϑ. *orthostyla* Müll. Arg. in DC., Prodr., XVI, 2 (1868) 570. — *Reseda orthostyla* C. Koch in Linnaea, XV (1845) p. 705. Ledeb., Fl Ross., I, 771.
Поділля (Bess. apud. Müll., Arg., ц.м.).

Var. podolica (Rehmann) Lindem. Сизозелена рослина. Стебло майже гладеньке, пряме, розчепірено-галузисте. Листки при основі гілок суцільні, верхні — всі трійчасто роздільні, з ланцетними тупими частками. Квітки бліді. Коробочка поникла.

Lindem. Fl. chers., I (1881). Zelenetzky, Prodr., fl. Taur. (1896) 210.
— *R. podolica* Rehmann, Verhandl. d. Naturforsch. Ver. in Brünn, X (1872) 55.

На кам'янистому горбі і в посівах біля Яришева разом з типовою формою (Rehmann, l. c.)[1].

Відношення цієї різновидності до var. *nutans* Boiss., Fl. or., I (1867) 430, також вказаної поблизу УРСР (Вертюжани Сорокського пов. — Савулеску і Райсс), не вияснене.

---

[1] Обидві наведені тут різновидності залишаються маловідомими і таксономічне їх значення досі не вияснене за браком нового матеріалу. (*Ред.*).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Волз.-Дон., Крим; Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа до Швеції, Європейська частина СРСР (південь), Кавказ: Закавказзя; Передня Азія до Ірану, Північна Африка. — Ввезено в Північну Америку.

Секція 3. **Luteola** DC. in Duby. Чашечка і віночок 4-членні. Зав'язь 3-членна, вгорі 3-лопатева. Сім'яносці вгорі 2-роздільні. Листки суцільні.

1363 (5). R. luteola L. — **Резеда жовтенька.** Рослина гола, 50—60 *см*, а іноді до 100—125 *см* завв. Стебла здебільшого одиничні, розгалужені, з догори спрямованими гілками. Листки ланцетно-лінійні, цілокраї або вище основи з кожного боку з 1 зубцем. Квітки майже сидячі, зібрані у довге, пряме, колосоподібне грono, 13—40 *см* завд. Приквітки шиловидні, з широкотрикутною основою. Чашолистки неопадні, довгасті, з вузькими перетинчастими краями; пелюстки жовті, верхня 4—5 *мм* завд., з 5—7-надрізною пластинкою, бокові 2—3-роздільні, нижня здебільшого 2-роздільна; тичинок 20—30. Коробочки догори спрямовані, кулясто-оберненояйцевидні, на верхівці 3-лопатеві, впоперек зморшкуваті, 3—4 *мм* завд., 3,5—5 *мм* завш. Насінина бура ± 1 *мм* завд. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 448. Lindem., Fl. chers., I (1881) 73. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 107. Rybinsky, S.K.F., XXXII (1897) 60. Pawlowski in Fl. polsk., III, 1853. Черняковская в Фл. СССР, VIII, 608.

— *R. luteola ε. vulgaris* Müll.-Arg. Monogr. Resed. (1857) 205 et in DC., Prodr., XVI, 2, p. 583. — *R. undulata* Gilib., Fl. Lithuan. V, 210. — *Arkopoda luteola* Rafin.. Fl. Tellur. (1836) № 705.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., II, fig. 4442.

На полях, коло доріг, по засмічених місцях. — Дуже рідко в півд.-зах. ч. країни.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Хуст; Тячівський рн, Буштини (Маргіттай). — **Р.-О.Л.** (на межі з **В.Л.-С.**). Львівська обл.: Золочівський рн, Зарваниця (Рибинський). — **П.З.-С.** На полях і при дорогах у південній ч. кол. Херсонської губ. (Ліндем.). — Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.), Білгород-Дністровський (Шмальг., Савулеску і Райсс).

Примітка. Цю рослину колись місцями культивували як фарбувальну і можливо, що рослини, принаймні з деяких наведених тут місцезнаходжень, являють собою сліди колишньої культури.

Поширення по СРСР. Прибалт., Причорн., Верх.-Дністр., Бессараб., Крим; Кавказ: Даг., Схід і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Північна Африка, Іран, Середня Азія, Афганістан.

Крім наведених тут видів, для УРСР була ще вказана *Reseda phyteuma*: Сидоровим (безперечно помилково) — для Ясинуватої Сталінської обл. і Ростафінським (Prodr. Fl. polon., 162) — для Буська Львівської обл.

ПОРЯДОК **САРРАЦЕНІЙОВІ — SARRACENIALES** ENGL.

Квітки правильні, геміциклічні або циклічні; маточка 1, з 3—5 плодолистків; зав'язь верхня, з постінними сім'яносцями або 1 центральним і численними насінними зачатками.

РОДИНА **LIX. РОСИЧКОВІ — DROSERACEAE** DC.[1]

Квітки циклічні, з подвійною оцвітиною, двостатеві, у наших представників 5-членні; чашечка і віночок неопадні, в брунькоскладі черепичасті; чашечка при основі зрослолиста; віночок вільнопелюстковий. Тичинки з назовні оберненими пиляками (у наших представників у кількості 5), розміщеними в проміжках між пелюстками; пилок в тетрадах. Маточка 1, з 3—5 плодолистків; зав'язь верхня, 1-гнізда, з постінними сім'яносцями і численними оберненими насінними зачатками; стовпчиків 3—5. Плід — 1-гнізда коробочка, яка відкривається гніздорозривно. — Трав'янисті рослини з спірально, рідше кільчасто розміщеними залозистими листками, що виділяють клейку рідину, здатну затримувати дрібних тваринок і перетравлювати білкові речовини.

Родина ця складається з 4 родів з 87 видами і поширена по всій земній кулі. 3 роди — *Drosophyllum* Link. *Dionaea* Ellis і *Aldrovanda* (Monti) L. монотипні. З них перші 2 мають обмежені ареали поширення; рід *Drosophyllum* Link. поширений в Атлантичній провінції Середземномор'я і трапляється в Португалії, Південно-західній Іспанії та Північному Марокко, а рід *Dionaea* Ellis ендемічний для півд. сходу Сполучених Штатів Америки (Півн. і Півд. Кароліна). Монотипний рід *Aldrovanda* (Monti) L. має дуже великий ареал, на якому він, проте, зустрічається лише спорадично; він трапляється в різних місцевостях Європи, в Центральній Африці, Австралії, Східній Індії, на Далекому Сході і в Японії. Нарешті, рід *Drosera* L. з 84 видами поширений майже по всій земній кулі.

В УРСР родина росичкових представлена 1 видом роду *Aldrovanda* (Monti) L. і 3 видами роду *Drosera* L.

---

1. Болотяні рослини з безлистими квітковими стеблами і з листям, зібраним в прикореневу розетку . . . **383. Росичка — Drosera L.**
— Водяні рослини з кільчасто розміщеним на нитковидному стеблі листям . . . **382. Альдрованда — Aldrovanda** (Monti) L.

Рід **382. Альдрованда — Aldrovanda** (Monti) L.

Monti in Bonon., Sc. et Art. Inst. Comment., II, 3 (1747) 404, tab. 12.
L., Nov. pl. gen. (1751) 39.

Чашолистків, пелюсток і тичинок по 5; зав'язь сидяча, майже куляста, стовпчиків 5, відстовбурчено-висхідних, з щитковидно-розгалуженими приймочками; плід — 5-стулкова коробочка. — Водяні плаваючі

---

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

рослини без коріння з розміщеними кільчасто зрослими при основі листками і з одиничними пазушними квітками.

Монотипний рід.

1364 (1). A. vesiculosa L. — **Альдрованда пухирчаста.** Стебло нитковидне, просте або вилчасто-розгалужене, 5—15 *см* завд. Листки по 6—9 в кільцях, з довгасто-клиновидним сплюснутим черешком, 5—9 *мм* завд., на верхівці з 4—6 шиловидними війками і з маленькою ложечковидною, звичайно вздовж складеною пластинкою, 5—7 *мм* завд., 8—10 *мм* завш. Квітки поодинокі, в пазухах листків, на товстуватих квітконіжках, довших за листки; чашолистки яйцевидно-довгасті, 2,5—3,75 *мм* завд.; пелюстки білі, оберненояйцевидно-довгасті, 4—5 *мм* завд. Квітконіжки при плодах зігнуті донизу. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 281. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 118. Фл. СССР, IX. I. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., 215.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, tab. XXIV, fig. 4521! Фл. СССР, IX, 3, табл. 1, рис. 1.

У стоячих водах і на болотах. — Спорадично і зрідка майже по всій УРСР; досить звичайно в пониззі Дніпра і в гирлі Дунаю.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Рудківський рн, в окол. Чайковичі (Мондальський). — **З.П.** Волинська обл.: кол. Ковельський пов. (Бессер у Шмальг.). — Ровенська обл.: Дубровиця (Бессер у Шмальг.). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, коло Микольської слобідки (Липський, Шмальг., Семенкевич), Рибне оз. (Шмальг.!, Монтр.!, Семенкевич, Синельник!, Зеров та Оксіюк!). — Чернігівська обл.: коло Остра, на болоті „Шахове" (Ракочі!); Ніжинський рн, в окол. Ніжина (Ракочі!), Болото „Лави" (Підоплічка!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Літинський рн, став по р. Згар, коло Микулинців, болото по р. Згар, коло Ріжка-Микулинецького (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, в р. Удай (Миколаїв у Іллічевського). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, окол. Переяслав-Хмельницького, в озерцях в долині Дніпра (Пач.!), Дениси, Положайське болото (Ярмолович!); Баришівський рн, Баришівка, сфагнове болото коло Коржів (Миколаїв у Іллічевського); Бориспільський рн, окол. Старого, болото „Біле" (Миколаїв у Іллічевського). — Полтавська обл.: Яготинський рн, болото „Супій" (Зеров!); в рр. Супій, Золотоноша, Ірклія (Григораш); Золотоніський рн, Деньги (Григораш!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Будилка, оз. Велике, на торфовищі (Ширяєв!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, плавні Дністра коло Маяків (Пач.). — Ізмаїльська обл.: гирло Дунаю (Каніц за Липським і Коржинський); Кілійський рн, Вилкове (Савулеску і Райсс). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (Пач.!). Між р. Конкою і надлуговими пісками в оз. Вчорашній Лиман (Пач.); озера Білогрудівського о-ва в гирлі Дніпра (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк. (зах. ч. — гирло Кубані); Далек. Схід: Зеє-Бур.

Загальне поширення. Південна Франція, Північна і Середня Італія, Тіроль, Угорщина, Німеччина, Польща, Далекий Схід, Японія, Ост-Індія, Австралія, Центральна Африка.

Рід 383. **Росичка — Drosera** L.

L., Gen. pl., ed. I (1737) 253.

Чашолистків 5, зрослих при основі. Пелюсток 5, лопатковидних або оберненояйцевидних, неопадних. Тичинок 5. Маточка (у наших представників) з 3 плодолистків, стовпчиків 3, цілісних або роздільних. Коробочка (у наших видів) 3-стулкова, відкривається вгорі гніздорозривно. — Наші представники — багаторічні болотяні комахоїдні рослини, з розеткою прикореневих листків, усаджених зверху залозками і залозистими війками, і з 1 або кількома безлистими квітковими стеблами; квітки зібрані простою або при основі розгалуженою гроновидною завійкою. Листки в брунькоскладі загорнуті спірально.

Рід *Drosera* L. складається з 84 видів і займає величезний ареал, що охоплює майже всю земну поверхню. Найбільш розповсюджений в Австралії, де відомо більше ніж 50% всієї кількості видів цього роду; друге місце по багатству видами *Drosera* L. займає Південна Африка з о-вом Мадагаскар, третє — Бразілія і, нарешті, четверте — півд.-схід. ч. США.

Деякі види роду мають дуже великі ареали. Наприклад, ареал *D. indica* L. охоплює тропічні і субтропічні країни всього Старого Світу — тропічну Африку, о-в Цейлон, півд. схід Китаю, Японію, о-в Борнео, Філіппінські о-ви і Австралію; *D. rotundifolia* L. поширена по всій помірній і субарктичній зонах Євразії та Північної Америки; *D. intermedia* Hayne розповсюджена майже по всій Європі, в Північній Америці і трапляється навіть в тропічній зоні, де відома для о-ва Куби; *D. anglica* Huds. поширена майже по всій Європі, в Північній Америці, Японії, на Курільських і Гавайських о-вах.

D. rotundifolia L., як, певне, і інші наші види, має значення як лікарська рослина.

---

1. Листки простерті, з округлою або впоперек овальною пластинкою . . . . . **(1). Р. круглолиста — D. rotundifolia** L.
— Листки догори або косо догори спрямовані, оберненояйцевидні або лінійно- чи клиновидно-лопатковидні . . . . . 2.
2. Довжина листкової пластинки в 4—8 разів більша за її ширину; квіткове стебло від основи пряме; коробочка без борозенок . . . . . **(2). Р. англійська — D. anglica** Huds.
— Довжина листкової пластинки в 2—4 рази більша за її ширину . 3.
3. Квіткове стебло з зігнутої основи висхідне; коробочка і насіння цілком розвинені; коробочка вздовж борозенчаста . . . . . **(3). Р. середня — D. intermedia** Hayne.
— Квіткове стебло від основи пряме; коробочка і насіння недорозвинені . . . . **D. rotundifolia** L. × **D. anglica** Huds.

1365 (1). D. rotundifolia L. — **Росичка круглолиста.** Листки в прикореневій розетці, простерті, з довгим черешком і з круглою або впопе-

рек овальною пластинкою; прилистки зрослі з черешком, до середини або вище середини розсічені на майже щетинковидні частки. Квіткові стебла поодинокі або частіш по кілька, тонкі, червонуваті, прямостоячі,

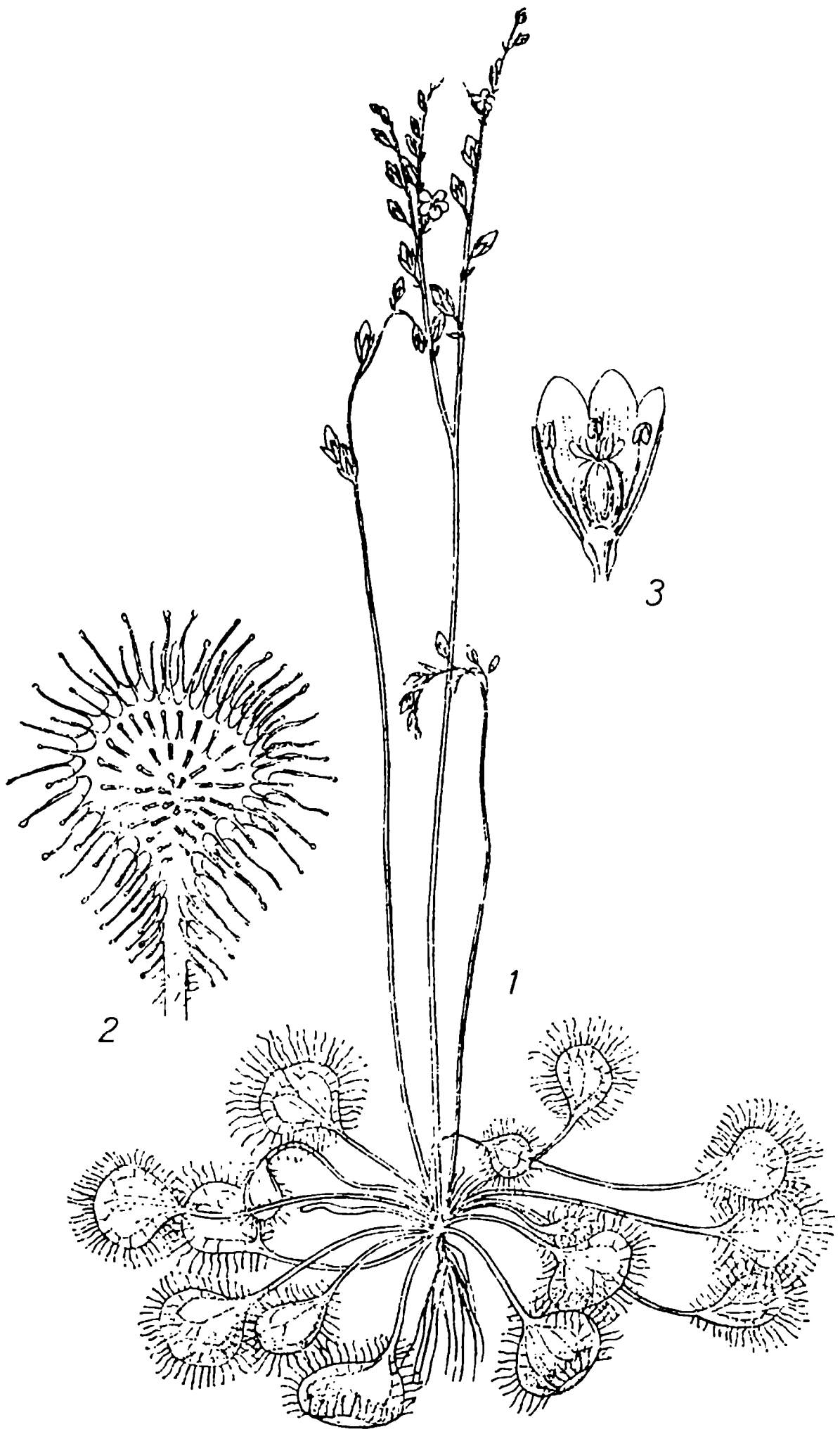

Рис. 96. *Росичка круглолиста — Drosera rotundifolia* L.

1 — загальний вигляд; *2* — листок (збільш.); *3* — квітка в поздовжньому розрізі (збільш.).

іноді звивисті, 10—25 (30) *см* завв., в кілька разів довші за листки. Суцвіття здебільшого багатоквіткове; чашолистки при основі зрослі, довгасті, дрібнозалозисто-зубчасті, 5 *мм* завд., приблизно 1,5 *мм* завш.; пелюстки білі, лопатковидні, 5—6 *мм* завд., приблизно 3 *мм* завш.; зав'язь еліпсоїдальна, стовпчиків 3, від основи 2-роздільних, з висхідними, на верхівці булавовидними, цілісними, рідше виїмчастими частками. Коробочка яйцевидна, довша за чашечку. Насінина дрібна, вузько-

веретеноподібна, з бурою, нещільно прилеглою шкуринкою. 4. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 281. Bess., Enum., 14, № 386. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 320. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 117. Фл. СССР, IX, 2.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. tab. III, fig. 4522! Фл. СССР, IX, 3, табл. 1, рис. 2.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 67.

На болотах. — Звичайно в Поліссі й в півн. ч. Лісостепу, зрідка в півн. ч. лівобережного Степу, в Карпатах до субальпійського пояса.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., Мукачеве, на болоті „Серне“ коло Ліскового (Маргіттай), коло Іванівців, коло Пузняківців (Маргіттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Турківський рн, коло Горішнього Дзвиняча (Кнапп). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Явірник (Реман, Слендзінський) — Закарпатська обл.: Рахівська окр., на полонині Близниця коло Ясинів (Маргіттай). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: між Дебелівкою Долинського рну і Гошовим Болехівського рну (Кнапп). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло; Івано-Франківський рн, смт Івана Франка, Жерниська, болото в Болехівці (герб. Львівського унів.); Брюховицький рн, Бірки, Завадів, Рясне-Руське, Рясне; Вінниківський рн, Лисиничі (Томашек). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (Рогов., Монтр.); окол. Заболоття (А. та О. Барбарич); Шацький рн, Світязь (А. та О. Барбарич); Ратне (А. та О. Барбарич); Головнянський рн, Опалин (А. та О. Барбарич), Володимир-Волинський (Рогов.); Овадніський рн, Верба (Пач.). — Ровенська обл.: Дубровиця (Пач.). — Житомирська обл.: Овруч (Рогов.); Олевський рн, Озеряни (Копачевська!), Рудня-Радовільська (Зеров!), Лопатичі (Пач.), Замисловичі (Пач.), ст. Пост Дров'яний (Кот.!); Коростенський рн, Горщик. — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Логовський!, Монтр.!), коло Житомира, Вила (Артемчук!), болото за р. Гуйвою (Зеров і Оксіюк!); Довбиський рн, Коростишів (Совинський!); Городниця (Верньє!). — Київська обл.: окол. Києва: Романівка (Рогов.!, Шмальг.!), Борщагівка (Рогов.!, Монтр.!, Семенкевич!), Святошине (Васильєв-Яковлєв!, Бордзіловський!, Матюшенко!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва, коло Рибного оз. (Шмальг.!, Семенкевич!), Бровари (Рогов.!). — Чернігівська обл.: Городнянський рн, Дроздовиця (Рогов.); Добрянський рн, Яриловичі (Монтр.); коло Остра, болото „Шахове“ (Ракочі!); Чернігівська приміська смуга; Чернігівський рн, Количівка (Манойленко!). — Сумська обл.: Глухівський рн, Тулиголове (Рогов.), коло Шевченкового (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Рогов.!). — Київська обл.: Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!, Бачурина!); Сміла (Ракочі!, Зеров!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Малодівицький рн, Буди, болото „Клюквене“ (Порецький, Іллічевський). — Київська обл.: Бориспільський рн, коло Старого, болото „Карань“ (Дубовик!, Бачурина!); Баришівський рн, Коржі (Зеров!); Переяслав-Хмельницький рн, Хоцьки (Рогов.!). — Полтавська обл.: Шишацький рн, Жабокрики (Рогов.!); Зіньківський рн, окол. Зінькова, болото в долині р. Ташань за Дадакалівкою (Зеров!). — Сумська обл.: Лебединський рн, Будилка (Ширяєв!), Боброве (Ширяєв!). — Харківська обл.: кол. Богодухівський пов. (Засидько!); окол. Харкова, Основа (Черн.!), болото „Клюквене“ (Ширяєв!, Кот.!); Харківський рн, під Васищевим (Черн.!), Шпаки (Ширяєв!), Безлюдівка (Ширяєв!), коло Калинниковки (Талієв!, Козлов!, Кот.!); Зміївський рн, окол. Лимана (Лавр.); — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: коло Рибальської (Шмальг.!, Акінф, Сидоров). — Харківська обл.: Печеніги (Черн.!, Лавр.!); Куп'янський рн, окол. Куп'янська (Клок.!), коло Кучерівки (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Кремінський рн, роз'їзд Бунчужний (Клок., Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Причорн., Ниж.-Волз. і більшої частини Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк. і Зах. Закавк.; Сибір: всі райони; Далек. Схід: Зее-Бур., Удськ., Камч., Сах.

Загальне поширення. Помірна і субарктична Євразія, Японія, Північна Америка.

Господарське значення. Сік, видушений із свіжої рослини, з цукром, настійка з свіжої або висушеної рослини та інші фармацевтичні препарати, виготовлені з неї, вживають при коклюші, астмі, захворюванні дихальних шляхів і нирок, водянці та епілепсії.

У зв'язку з тим, що наші росички містять протеолітичний фермент дрозерин, всі вони мають важливе значення як лікувальний засіб при хворобах, зв'язаних з обміном речовин.

Росичка також до певної міри має значення технічної рослини, бо її вживають у кондитерському виробництві для підфарбовування виробів у червоний і жовтий колір.

1366 (2). D. anglica Huds. — **Росичка англійська.** Листки в прикореневій розетці, косо догори спрямовані, з лінійно- або довгасто-клиновидними пластинками 1,5—4 *см* завд., 3—5 *мм* завш. і з плівчастими бурими прилистками, високо приростими до черешка і вгорі розколотими на щетинковидні частки. Квіткові стебла прямостоячі, 10—24 (30) *см* завв. Чашолистки при основі зрослі, довгасті, дрібнозалозисто-зубчасті, 5—6 *мм* завд., приблизно 2 *мм* завш.; пелюстки лопатковидні, білі, 5—7 *мм* завд., ± 3 *мм* завш.; зав'язь оберненояйцевидно-еліпсоїдальна; стовпчики 3, від основи 2-роздільних, з висхідними, на верхівці булавовидними частками. Коробочка яйцевидна, довша за чашечку. Насінина веретеноподібна, з нещільно прилеглою шкуринкою. 4. Цв. VII—VIII.

Huds., Fl. angl.. ed. 2 (1778) 135. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 117. Фл. СССР, IX, 5.

— *D. longifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) p.p. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow (1872) 321. — *D. longifolia α vulgaris* Koch, Synopsis fl. Germ., et Helv., ed. I (1835) 90. Рогов., Обозр. (1869) 39.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4524 sub *D. longifolia!* Фл. СССР, IX, 3, рис. 3.

Видані зразки: Герб. фл. УРСР, № 68! Fl. austro-hung. exs., № 2053!

На торфових болотах. — В Поліссі, Лісостепу і дуже рідко в півн.-схід. ч. Степу. Трапляється взагалі рідше, ніж попередній вид.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (Томашевський); Івано-Франківський рн, Жорниська (Томашек), смт Івана Франка, на торфовому болоті (Блоцький). — Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (Рогов., Пач.). Залісся (Пач.); Володимир-Волинський (Рогов.); Маневицький рн, Замостя (Пач.); Цумань (Вандас); Заболотівський рн, Заболоття (А. і О. Барбарич). — **З.П.** Ровенська обл: Дубровиця (Пач.); Клесівський рн, Єльне (Танфільєв, Пач.) — Житомирська обл.: Овруч (Рогов.); Олевський рн, Озеряни (Копачевська!), між Руднею Радовільською і Замисловичами (Зеров.!), окол. Поста Дров'яного, в ур. Шевцова Нива

(Кот.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва: Петропавлівська Борщагівка (Рогов., Монтр.), Романівка (Шмальг.!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва: Микольська слобідка (Рогов.), коло Рибного оз. (Шмальг., Монтр., Семенкевич!, Зеров і Оксіюк!), між Києвом і Броварами (Семенкевич!). — Чернігівська обл.: Добрянський рн. Яриловичі (Монтр.); Козелецький рн, Пилятин (Ракочі!); коло Остра, болото „Шахове“ (Ракочі!); Ніжинський рн, болото

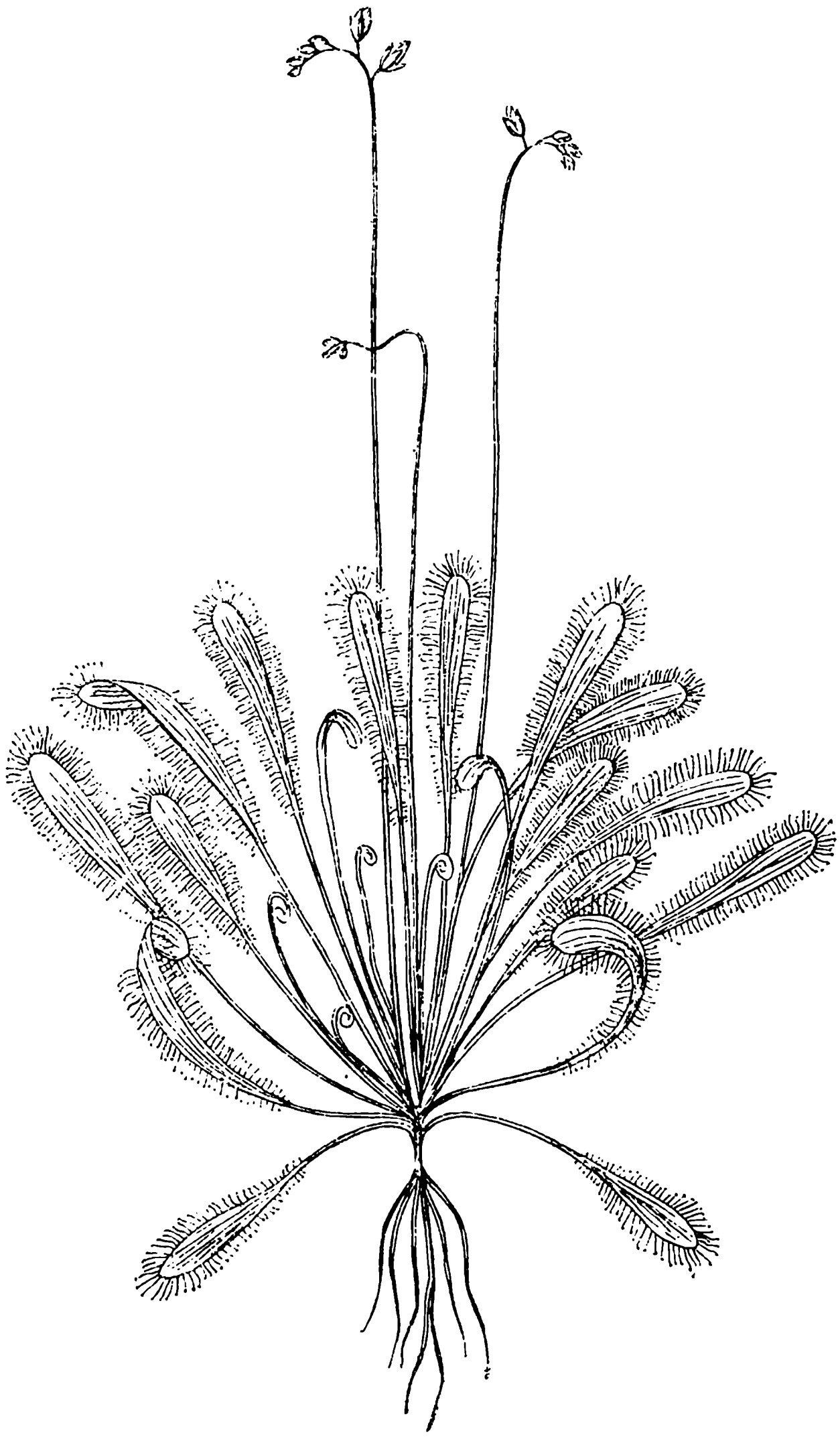

Рис. 97. *Росичка англійська — Drosera anglica* Huds.

„Лава“ (Підоплічка!); Зруб (Ракочі!, Барбарич); Носівський рн, окол. Адамівки, болото „Журавлинка“ (Чорноголовко!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Шмальг., Пач.). — Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, на південь від Щедрової, луги по р. Півд. Бугу (Бурчак-Абрамович!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, В'юнище (Рогов.). — Харківська обл.: окол. Харкова, під Васищевим (Черн.!); між Безлюдівкою і Васищевим (Ширяєв!); Зміївський рн. Лиман (Черн.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Печеніги (Черн.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Причорн., Ниж.-Дон. і Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Зее-Бур., Удськ., Камч., Сах.

Загальне поширення. Помірна і субарктична Євразія, Курільські о-ви, Північна Америка (приатлантична її частина), Гавайські о-ви.

1365 (1) × 1366 (2). D. rotundifolia L. × **D. anglica** Auds. — **Росичка круглолиста × Росичка англійська.** Листки з оберненояйцевидною, при основі клиновидною пластинкою, 10—16 (22) *мм* завд., 4—9 *мм* завш., поступово звуженою в короткий черешок, косо догори спрямовані. Квіткові стебла від основи прямостоячі, в 2—3 рази довші за листя. Коробочка звичайно недорозвинена, коротша за чашечку. ♃. Цв. VII—VIII.

Lasch. in Bot. Zeit., XV (1857) 514.

— *D. obovata* Mert. et Koch, Fl. v. Deutschl., II (1826) 502. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 117. Фл. СССР, IX, 6. — *D. longifolia β. obovata* Koch, Synopsis fl. Germ. et Helv., ed. 2 (1843) 97. Рогов., Обозр. (1869) 39.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4525 sub *D. obovata* Mert. et Koch! Фл. СССР, IX, 3. табл. 1, рис. 4.

Видані зразки: Fl. exs. reipubl. bohem.-sloven., № 432!

На торфових болотах, звичайно разом з батьківськими видами.

Р.-О.Л. Львівська обл.: смт Івана Франка, коло озера (Блоцький). — **З.П.** Волинська обл.: Камінь-Каширський рн, Грива (Монтр.!); на Княжій горі коло Ратного (Рогов!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Романівка (Рогов., Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, між Баришівкою і Коржами (Миколаїв у Іллічевського). — Харківська обл.: окол. Харкова, між Васищевим і Безлюдівкою (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Може траплятися в усіх районах, де ростуть разом *D. rotundifolia* і *D. anglica.*

Загальне поширення. Субарктична і помірна Євразія, Північна Америка.

1367 (3). D. intermedia Hayne. — **Росичка середня.** Листки в прикореневій розетці, догори спрямовані, з оберненояйцевидно-клиновидною пластинкою і з довшим за неї черешком; прилистки приростлі основою до черешка і майже до основи розсічені на ланцетно-щетинковидні або волосовидні частки. Квіткові стебла одиничні або по 2—3, з лежачої основи колінопоодібно висхідні, 3—12 (15) *см* завв., мало перевищують листки. Суцвіття 4—10-квіткове. Чашолистки довгасті, 3—4 *мм* завд., при основі зрослі; пелюстки білі, видовжено оберненояйцевидні, близько 4—5 *мм* завд., 3 *мм* завш.; зав'язь оберненояйцевидна, стовпчиків 3, до основи 2-роздільних, з цілісними, висхідними, на верхівці розширеними і іноді виїмчастими частками. Коробочка грушовидна, вздовж борозенчаста. Насінина оберненояйцевидна, рудобура, густо горбочкувата. ♃. Цв. ²/₂ VI—VII.

Hayne ex Schrad., Neue Journ., I (1800) 37. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 117. Фл. СССР, IX, 6.

— *D. longifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 282, p. p. Huds., Fl. angl., (1762) 117.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., III, fig. 4523! Фл. СССР, IX, 3, табл. 1, рис. 5.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1356, 2009. Герб. фл. УРСР, № 66.

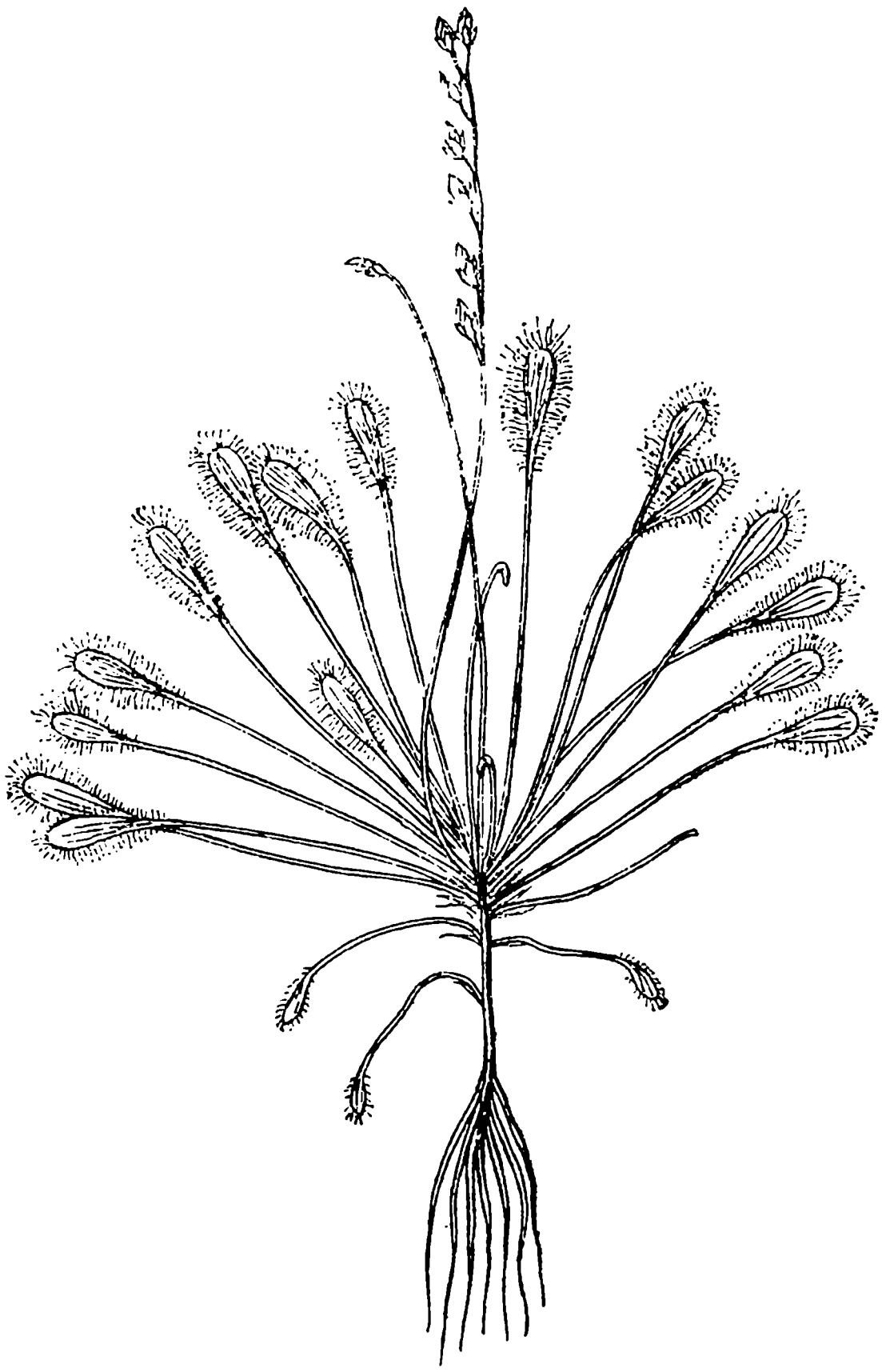

Рис. 98. *Росичка середня — Drosera intermedia* Hayne.

На сфагнових і сфагново-осокових болотах. — Зрідка в Поліссі і в півн. ч. Лісостепу, переважно на Правобережжі.

З.П. Волинська обл.: коло Ковеля (Рогов.), Камінь-Каширський рн, Грива (Монтр.); Заболоттівський рн, Краска (А. і О. Барбарич). — **З.П.** Житомирська обл.: коло Житомира (Рогов.); коло Овруча (Рогов.); Олевський рн, Озеряни (Зеров!), Рудня-Замисловицька (Зеров!), Журжевицьке лісн. (Зеров!), Пост Дров'яний (Кот.). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Межигірське лісн., на болоті коло струмка Щербинця (Семенкевич!), окол. Києва, болото коло ур. Імшаного (Семенкевич!). — **Л.П.** Окол. Києва, Рибне оз. (Шмальг.! Зеров!). — Чернігівська обл.: окол. Остра, болото „Шахове“ (Ракочі!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, окол. Летичева, на північ від ур. Острів (Бурчак-Абрамович!), на південь від Щедрова, на лузі по р. Півд. Бугу (Бурчак-Абрамович!). — Вінницька обл.: Гайсин (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспільський рн, коло Старого (Дубовик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, Європейська частина СРСР (вищевказані райони), Північна Америка, Вест-Індія (Куба).

ПОРЯДОК **РОЗОЦВІТІ — ROSALES** LINDL.

Квітки актиноморфні або зигоморфні, 5-членні, зрідка одностатеві, з вільнопелюстковим віночком і з чашечкою або тільки з чашечкою; тичинок стільки ж, як і пелюсток, або вдвоє більше, зрідка вони численні

або їх 1—4; зав'язь верхня, нижня або півнижня; плодолистків стільки, скільки пелюсток або менше, іноді вони численні, відокремлені один від одного або б.-м. зрослі між собою; часто плодолисток 1.

РОДИНА LX. ТОВСТОЛИСТІ — CRASSULACEAE DC.[1]

Квітки правильні, з 3—20-членними квітковими колами, двостатеві або іноді одностатеві (в останньому випадку — дводомні). Чашечка глибоко роздільна; пелюсток стільки, скільки часток чашечки, в брунько-складі скручених, вільних або при основі зрослих між собою; тичинок стільки ж, як і пелюсток, або вдвоє більше; тичинки, що розміщені проти пелюсток, звичайно приростають до них своєю основою; плодолистків стільки, скільки пелюсток, вільних або тільки при самій основі зрослих між собою; при основі кожного плодолистка міститься по 1 лусочці-нектарнику; насінні зачатки численні, розміщені вздовж черевного шва плодолистків; плід збірний, з листянок; насіння дрібне, з ендоспермом. — Наші представники трав'янисті рослини, з соковитими м'ясистими листками і з квітками, розміщеними дихазіями або завійками, зібраними нерідко в складніші суцвіття.

Родина товстолистих складається з 33 родів, що налічують близько 1500 видів. В межах СРСР поширено 9 родів з 121 видом; в УРСР росте 4 роди з 22 видами.

Представники цієї родини дуже легко розмножуються вегетативно. Серед них є багато цінних декоративних рослин, тому багато видів товстолистих часто культивується.

---

1. При основі стебла є неплідні лежачі гони, на кінці яких розвиваються щільні кулясті розетки притиснутих один до одного або потім зірчасто-розхилених листків . . **385. Молодило — Sempervivum L.**
— При основі стебла немає лежачих гонів з щільними кулястими розетками листків . . . . . 2.
2. Квітки з 3-членними або здебільшого з 4-членними квітковими колами . . . . . 3.
— Квітки з 5-, зрідка з 6—7-членними квітковими колами . . . . . **387. Очиток — Sedum L.**
3. Однорічні рослини . . . . . 4.
— Багаторічні рослини з одностатевими дводомними квітками . . . . . **386. Родіола — Rhodiola L.**
4. Листки супротивні . **384. Тіллея — Tillaea L.**
— Листки спіральні . **387. Очиток — Sedum L.**

---

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

ПІДРОДИНА 1. **CRASSULOIDEAE** Berger.

Квітки 3—4-членні, пелюстки здебільшого вільні; тичинки в одному колі. — Листки супротивні. Дрібні однорічні рослини.

Рід 384. Тіллея — Tillaea L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 62.

Квіткові кола 3—4-членні. Листянки багатонасінні. — Дрібні однорічні рослини, з супротивними циліндричними листками і з дрібними квітками в пазухах листків або в розвилках стебла.

1368 (1). T. Vaillantii Willd. — **Тіллея Вайяна.** Рослина 2—5 *см* завв. Стебло просте або розгалужене, догори спрямоване або лежаче, з межувузлями, довшими за листки. Листки лінійні, тупі, при основі зрослі. Квіткові кола 4-членні. Квітки дрібні, близько 1,5—2 *мм* завд., в пазухах листків або іноді в розвилках стебла, на квітконіжках в 2—2,5 раза довших за них; чашечка до середини зрослолиста, з широкими трикутними лопатями; пелюстки рожеві, яйцевидні, в 2 рази довші за чашечку, плодики яйцевидні, з коротким носиком, здебільшого 6—8-насінні. ⊙ . Цв. V—VI.

Willd., Sp. pl., I (1798) 720. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I 359. Борисова в Фл. СССР, IX, 11.

— *Bulliarda Vaillantii* DC., Pl. gras. (1801) tab. 74. — *Crassula Vaillantii* Schoenl. apud Engl. u. Prantl, Nat. Pflanzenfam., III, 2a (1891) 37.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII (1898—1899) tab. 40. Фл. Юго-Вост., V, рис. 408. Фл. СССР, IX, 19, табл. II, рис. 1.

При берегах, переважно на піскуватому грунті. — Дуже рідко.

П.З.С. Одеська обл.: коло Первомайська (Хрустальов у Ліндем.). — Миколаївська обл.: коло Вознесенська (Хрустальов у Ліндем.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Волз. (Красноармейськ. Клаус!); Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. СРСР (вищевказані райони), Середземноморські країни від Португалії та Південної Франції до о-ва Мальта і Алжіра, Абіссінія, Південна Африка, Північна Америка.

ПІДРОДИНА 2. **SEMPERVIVOIDEAE** Berger.

Тичинки в 2 колах, в кількості в 2 рази більшій за пелюстки; квітки з 6—20-членними квітковими колами; чашечка келихоподібна; пелюстки вільні. — Листки супротивні, прикореневі в розетці.

Рід 385. Молодило — Sempervivum L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 209.

Квітки з 6—20-членними квітковими колами; чашечка при основі зрослолиста; пелюстки вільні, при основі зрослі з нитками тичинок; тичинок вдвоє більше, ніж пелюсток; плодолистки вільні. — М'ясисті багаторічники з спіральними, соковитими, на краях війчастими листками,

при основі стебла зближеними в прикореневу розетку, і з щитковидно-волотистим суцвіттям, гілки якого являють собою завійки; з пазух нижніх листків прикореневої розетки виростають лежачі гони, які на кінцях утворюють щільні кулясті розетки.

Рід *Sempervivum* містить близько 25 видів, які ростуть переважно на кам'янистих місцях, на скелях, рідше на пісках. Більшість видів — гірські рослини, поширені в горах Середньої і Південної Європи. В СРСР — 7 видів, з них в УРСР в дикому стані — 3.

Представники цього роду широко культивуються як декоративні рослини.

---

1. Квітки з 6-членними квітковими колами; пелюстки з торочкуватими краями, догори спрямовані . . . . . [Секція **Jovisbarba**] **(4). М. паросткове — S. soboliferum** Sims.
— Квітки з 10—16-членними квітковими колами; пелюстки цілокраї, зірчасто-розбіжні. [Секція **Eusempervivum** Schoenl.] . . . 2.
2. Листки розеток з обох боків голі, лише на краях війчасті; пелюстки пурпурові або рожеві, з темнішими лініями і зеленуватою смужкою на спинці . . . . . **(1). М. дахове — S. tectorum** L.
— Листки розеток зверху і зісподу густо опушені . . . . . 3.
3. Пелюстки звичайно рожевофіолетові, з темнішою смужкою посередині; листки розеток на краях з війками, не довшими або трохи довшими, ніж волосинки на їх поверхні . . . . . **(2). М. гірське — S. montanum** L.
— Пелюстки жовті; війки на краях листків розеток значно довші за волосинки на їх поверхні . . . . . **(3). М. руське — S. ruthenicum** (Koch) Schnittsp. et Lehm.

Секція 1. **Eusempervivum** Schoenl. Квітки з 10—16-членними квітковими колами; пелюстки зірчасто-розбіжні, цілокраї.

1368 [1] **(1). S. tectorum** L. — **Молодило дахове.** Стебло 40—60(100) *см* завв., густо-залозисто-пухнате. Розетки листків темно- або сірувато-зелені, середнього розміру або великі, в середньому до 10 *см* діам., розкриті; листки розеток голі, лише по краях війчасті, довгасто-обернено-яйцевидні, на верхівці раптом коротко загострені і звичайно червонобурі; стеблові листки яйцевидно-ланцетні, гострі, залозисто-пухнаті, по краях з довгими залозистими війками. Квітки з 12—16-здебільшого з 13-членними квітковими колами; частки чашечки ланцетні, загострені; пелюстки лінійно-ланцетні, гострі, 9—10 (12) *мм* завд., зірчасто-розхилені, пурпурові або рожеві, з темнішими лініями і зеленуватою смужкою на спинці, зовні і по краях залозисто-пухнаті. Плодики зелені, залозисто-пухнаті, носик їх червоний, голий. 4. Цв. VII—IX.

L., Sp. p., ed. I (1753) 464. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 209. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 363. Борисова в Фл. СССР, IX, 17.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 67.

В природних умовах ця рослина селиться по скелях і кам'янистих місцях в альпійському і субальпійському поясах південноєвропейських гір; у нас поширена виключно як культурна або іноді здичавіла на мурах, дахах і на кам'янистих місцях.

Зак.Л. Закарпатська обл.: рослину розводять на дахах хат (Маргіттай). — **Р.-О.Л.** Львів (Завадський). — **П.П.** На гранітних скелях в Житомирі (Рогов.) (вказівка дуже сумнівна). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Клебер). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський, на старих мурах (Андрж.); Дунаєвецький рн, Михайлівка, здичавіла рослина (Андрж.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Умань, в Софіївському парку (Рогов.).

Поширення по СРСР. Культивують переважно на заході й на півдні Європейської частини СРСР.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи.

Господарське значення. Рослина широко культивується як декоративна; сік її містить багато яблуневої кислоти.

1368 ² (2). S. montanum L. — Молодило гірське. Розетки листків 2,5—4,5 *см* діам., взимку кулясті, закриті, влітку плоскуваті, розкриті; листки розеток яйцевидно-ланцетні або лінійно-ланцетні, коротко загострені, з обох боків густо і коротко залозисто-пухнаті, а по краях вкриті війками, не довшими або трохи довшими, ніж волосинки на їх поверхні. Стебло 5—25 *см* завв., залозисто-пухнате; суцвіття 3—11-квіткове. Квітки з 12—16-членними квітковими колами; частки чашечки ланцетні, гострі, залозисто-пухнаті, цілком або тільки на верхівці червоні; пелюстки зірчасто-розхилені, лінійно-ланцетні, гострі, 10—20 *мм* завд., зовні залозисті, зсередини червонофіолетові або пурпурові, з темнішою середньою смужкою, зрідка жовтуватобілі; тичинкові нитки пурпурові або фіолетові, при основі залозисто-волосисті, коротші за половину довжини пелюсток; зав'язі залозисто-пухнаті; стовпчик голий, коротший від зав'язі. 4. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753). Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 209.
Рисунки: Hegi, Ill Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, fig. 927.

По кам'янистих місцях і на скелях, що не містять вапна. — В зоні криволісся і в альпійському поясі Східних Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., схили г. Піп-Іван Мармарошський (Гринь!, Хржановський!), окол. Лугів, г. Говерля (Косець!), на полонині Пікуя (Попов, Хржановський!), на Близниці та Петросі коло Ясинів (Маргіттай). — Станіславська обл.: на Чорногорі (Гербіх).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Південної та Середньої Європи, Карпати.

Господарське значення. Завдяки великим розеткам листків і фіолетоворожевим квіткам цей вид розводиться як декоративна рослина.

1369 (3). S. ruthenicum (Koch) Schnittsp. et Lehm. — **Молодило руське.** Розетки сизуватозелені, 4—7 *см* завш.; їх листки оберненояйцевидно-клиновидні, коротко загострені, з обох боків густо залозисто-пухнаті, по краю з війками помітно довшими, ніж волосинки на поверхні. Стебло 20—35 *см* завв., борозенчасте, коротко залозисто-пухнате, з довгасто-ланцетними, загостреними, залозисто-пухнатими і війчастими листками. Квітки з 10—14-членними квітковими колами; частки зовні опущеної чашечки довгасто-яйцевидні, гострі; пелюстки зірчасто-розхилені, жовті, лінійні, загострені, зовні довго залозисто-пухнаті. Плодики розбіжні, довгасто-яйцевидні, залозисто-пухнаті. ♃. Цв. VII—VIII.

Schnittsp. et Lehm. in Flora (1858) 5. Борисова в Фл. СССР, IX, 21. — *S. ruthenicum* Koch у Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 363. — *S. globiferum* Bess., Enum., № 573. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 269. — *S. globiferum* *β. ruthenicum* Koch, Synopsis. Fl. Germ. et Helv., ed. 2 (1843) 289.

Рисунки: Фл. юго-вост. (1929), V, рис. 409.

По піщаних і кам'янистих місцях, скелях, соснових лісах. — Зрідка в Поліссі і досить часто в Лісостепу і півн. ч. Степу.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський; Ковель (Рогов.); Голобський рн, Кашівка (А. і О. Барбарич). — **П.П.** Житомирська обл.: Овруч (Рогов.), Житомир (Рогов.). — Київська обл.: Київ, ліс Пуща-Водиця (Васильєв-Яковлєв!); Боярка (Якубовський); Фастівський рн, Мотовилівка (Пач.). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (Рогов., Шмальг.). — Чернігівська обл.: в окол. Чернігова (Монтр.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: коло Бродів (Клебер). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Чемеровецький рн, Кутківці (Пач.!); на схилах товтрів; Кам'янець-Подільський рн, Демшин, на скелях і сухих горбах (Маковецький); коло Проскурова і Меджибожа (Рогов.). — **П Л.-С.** Київська обл.: Миронівський рн, Козин; Богуслав (Монтр.); Рокитне (Андрж.); Узинський рн, Сухоліси (Гродзінський); Корсунь-Шевченківський (Рогов.); окол. Сміли (Тржебінський); Умань (Шмальг.). — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, окол. Чигирина, коло Гущівки (Пач.), коло Колонтаєва, на о-ві по р. Тясмину (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: кол. Золотоніський пов. (Краснов); Гельмязівський рн, Прохорівка (Шмальг.), коло Келеберди (Кот.); кол. Полтавський пов. (Краснов); Сенча (Барсуков); Полтава (Ганько у Іллічевського), окол. Полтави—Триби (Іллічевський); Зіньківський рн, Дейкалівка (Войтоніс у Іллічевського). — Сумська обл.: Охтирський рн, між Буймирівкою і Журавним (Угринський); Лебединський рн, Боровенька (Ширяєв!); Вільшана, Маськи (Залевський!). — Харківська обл.: в лісостеповій частині області звичайно (Таліев!, Кот.!, Наливайко!, Старозетський!, Лавр., Савенко!, Ширяєв!); Чугуївський рн, окол. Чугуєва, окол. Малинівки (Висоцький). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема, Баннівське і Богородичне (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська, по сухих місцях (Акінф.!); коло порога Звонецького на Дніпрі (Кот.!); Кривий Ріг (Рябков), коло Кривого Рога по р. Інгульцю (Кот.); П'ятихатський рн, Саксагань (Сидоров). — Одеська обл.: Первомайський рн, Первомайськ (Шмальг.!), між Первомайськом і Мигією (Пач.); Доманівський рн, коло Богданівки (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.). — Полтавська обл.: Новосанджарський рн. Мала Перещепина (Левандовський). — Харківська обл.: Куп'янськ-Вузловий (Васильєв-Яковлєв, Клок.). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Сукачов), коло Кремінної, між

річками Красною і Північним Дінцем (Клок.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: на скелях по берегу Дніпра від Гадючого порога до Запоріжжя (Дементьєв); Хортиця (Бекетов).

Var. roseum Montr. Стебло, листки і частки чашечки на верхівці червонуваті; листки розеток більш загострені, ніж у типової форми *Sempervivum globiferum* var. *roseum* Montr. (Монтр., Обозр., II (1886) 461).

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: в Кам'янці-Подільському, по р. Смотрич (Монтр.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Тальне (Монтр.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Румунія, Балканський п-ів, Європейська частина СРСР (південь).

Секція 2. **Jovisbarba** DC. Квітки з 6-членними квітковими колами, пелюстки дзвоникувато зближені, догори спрямовані, з торочкуватими краями.

1370 (4). S. soboliferum Sims. — **Молодило паросткове.** Розетки зелені, 2—4 *см* діам., взимку кулясті, закриті, влітку розкриті; листки розеток довгасто-клиновидні або оберненояйцевидно-ланцетні, коротко загострені, з обох боків голі, по краях війчасті. Стебло 15—25 (40) *см* завв., залозисто-пухнате, з довгастими або ланцетними, загостреними, голими, по краю війчастими листками. Суцвіття щитковидне, з 3—4 завійок; частки чашечки залозисто-пухнаті, з війчастими краями, яйцевидно-ланцетні, на верхівці червонуваті, 7—10 *мм* завд.; пелюстки блідожовті або зеленуваті, догори спрямовані, дзвоникувато зближені, торочкувато-війчасті, більш ніж в 2 рази довші за чашечку; нитки тичинок зелені, в нижній частині залозисто-пухнаті; плодики прямостоячі, поступово звужені в довгий носик, залозисто-пухнаті. ♃. Цв. $^2/_2$ VII—IX.

Sims. in Bot. Mag. (1812) 1457. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 363. Борисова в Фл. СССР, IX, 23.

— *S. hirtum* Ledeb., Fl. Ross. (1844—1846) 190, non L.

Рисунки: Reichenb., Icon fl. Germ. et Helv., XXIII, 66. Фл. СССР, IX, табл. II, рис. 6.

Видані зразки: Fl. austro-hung., exs., № 1307!

На піщаних місцях, по соснових лісах, скелях. — Зрідка. Вид з певністю може бути вказаний тільки для Полісся.

Л.П. Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля (Холодний, Вісюліна!). — Чернігівська обл.: Ріпки (Монтр.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам.

Загальне поширення. Польща, Північно-західна Німеччина, Чехословаччина, Угорщина, Європейська частина СРСР.

Господарське значення. Молоді гони і листки розетки вживаються як салат.

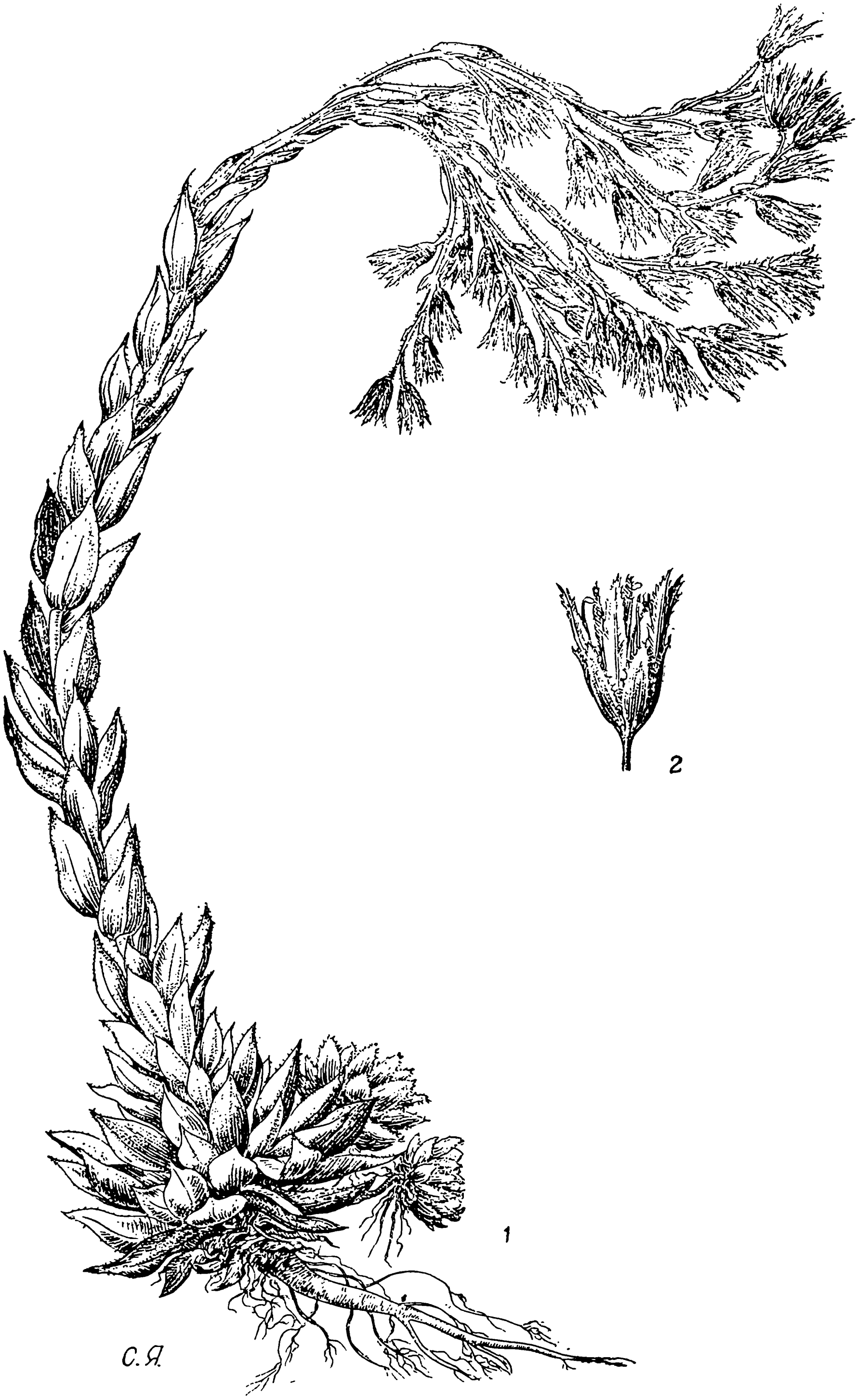

Рис. 99. *Молодило паросткове — Sempervivum soboliferum* Sims.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.).

ПІДРОДИНА 3. **SEDOIDEAE** Berger.

Квітки з 4—6 (9)-членними квітковими колами; тичинок вдвоє більше, ніж пелюсток, розміщені вони 2 колами, зрідка тичинок стільки, скільки пелюсток; пелюстки вільні або при основі коротко зрощені.

Рід 386. Родіола — Rhodiola L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 457.

Квітки здебільшого з 4-, зрідка з 5-членними квітковими колами; квітки звичайно одностатеві, дводомні; чашечка неопадна; тичинок вдвоє більше, ніж пелюсток; плодиків стільки ж, як і пелюсток; вони здебільшого цілком вільні, прямостоячі, з численним насінням. Багаторічні рослини з дерев'янистим, звичайно багатоголовим сторчовим кореневищем, усадженим притиснутими, лусковидними, перетинчастими, б.-м. буруватими низовими листочками, нерозгалуженими стеблами з черговими, звичайно плоскими листками; суцвіття верхівкове, щитковидне або головчасто-щитковидне.

Представники цього роду виключно високогірні рослини.

1371 (1). Rh. rosea L. — **Родіола рожева.** Сизозелена рослина з веретеноподібним м'ясистим коренем, який переходить в грубе сторчове, в сухому вигляді запашне кореневище, усаджене низовими перетинчастими, трикутними листками. Стебел здебільшого по кілька, 10—35 *см* завв. і більше, прямостоячих, простих. Листки сидячі, голі, у верхній частині стебла зближені, вузьколанцетні, довгасто-ланцетні або обернено-яйцевидно-довгасті, з клиновидною основою, гострі, звичайно від середини або вище гострозубчасті, іноді цілокраї, 10—35 *мм* завд. Суцвіття верхівкове, розеткоподібне, багатоквіткове, густе, з довгими тонкими розгалуженими гілками; квітки дводомні, 4-, зрідка 5-членні, частки чашечки ланцетно-лінійні, близько 1 *мм* завд., тупі; пелюстки довгасті або лінійні, жовті або зеленуваті, в чоловічих квітках 3—4 *мм* завд., в жіночих — недорозвинені; тичинки в чоловічих квітках довші за пелюстки, жовті. Плодики довгасті, 6—12 *мм* завд., догори спрямовані, з коротким носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. ed. I (1753) 1035. Борисова в Фл. СССР, IX. 29.
— *Sedum roseum* Scop., Fl. Carn., ed. 2, 1 (1772) 326. — *Sedum Rhodiola* DC., Pl. Grass., (1805) 143.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 41.
Видані зразки: F. Schulz, Fl. Galliae et Germ., № 1056!

В тріщинах скель, на галечнику, біля джерел. — В зоні криволісся, на альпійських луках в Карпатах; досить часто.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на полонинах вище Ясинів (Вагнер, Маргіттай); г. Говерля (Брадіс і Запятова!, Косець, Білик), хр. Свидовець, г. Близниця (Барбарич, Гринь!, Брадіс і Запятова, Харкевич!). — Станіславська обл.: г. Піп-Іван Чорногорський, Цибульник, Дзимброня на Чорногорі (Гербіх); Шпиці, Бербенескул (Слендзінський)

Рис. 100. *Родіола рожева — Rhodiola rosea* L.

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Чукот., Анадир.; Європ. ч.: Дв.-Печ., Волз.-Кам., Карпати; Зах. Сибір: Єніс., Даур., Лен.-Кол.; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Феноскандія, гори Середньої та Південної Європи. Ісландія, Гімалаї, Японія, СРСР.

Рід 387. **Очиток. Заяча капуста — Sedum L.**

L., Sp. pl., ed. 5 (1754) 197.

Квітки здебільшого з 5-членними, зрідка з 4—6—8 (9)-членними квітковими колами; тичинок вдвоє більше, ніж пелюсток, або зрідка стільки ж; в останньому випадку вони розміщені проти чашолистків; тичинки, що розташовані проти пелюсток, звичайно приростають до них основою; плід збірний, з листянок; плодиків стільки, скільки пелюсток. — Одно-, дво- або багаторічні рослини з товстими, м'ясистими, супротивними або частіше черговими листками.

Більшість представників цього роду поширена в помірній смузі Північної півкулі, лише небагато видів заходить в Центральну Африку і Південну Америку. В СРСР — 54 види, з них в УРСР — 16.

---

1. Листки плоскі . . . . . 2.
— Листки циліндричні, півциліндричні, іноді булавовидні або яйцевидні, з круглим або півкруглим поперечним розрізом, завжди чергові . 7.
2. Рослини з бульбовидно потовщеними коренями . . . . . 3.
— Рослини без бульбовидно потовщених коренів, з довгим повзучим кореневищем . . . . . 6.
3. Листки супротивні, пелюстки рожевобілі, зеленуваті або блідо-жовтуваті . . . . . 4.
— Листки спіральні; пелюстки пурпурові . . . . . 5.
4. Потовщені корені веретеноподібні, звичайно поступово переходять у тонкий кінчик; листки довгасто-еліптичні; пелюстки у верхній частині відстовбурчені; внутрішні тичинки прикріплені до основи пелюсток; плодики без борозенки на спинці . . . . . **(1). З. к. велика — S. maximum (L.) Suter.**
— Потовщені корені ріповидні, раптом звужені в тонкий кінчик; листки яйцевидні або оберненояйцевидно-довгасті, нижні до основи звужені, решта звичайно з трохи серцевидною, стеблообгортною основою; пелюстки відігнуті назад; тичинки внутрішнього кола прикріплені на $^1/_3$—$^1/_4$ вище основи пелюсток, плодики звичайно з борозенкою на спинці . . . . . **(2). З. к. звичайна — S. telephium L. s. str.**
5 (3). Всі листки до основи поступово звужені в черешок . . . . . **(4). З. к. карпатська — S. carpaticum Reuss.**
— Тільки нижні листки при основі поступово звужені в короткий черешок; верхні і середні листки з округлою основою, сидячі. . . . . **(3). З. к. пурпурова — S. purpureum (L.) Schult.**

6 (2). Віночок рожевий або пурпуровий; нитки тичинок червоні; пелюстки ланцетні, гострі, плоди червонуваті . . . . . **(5). О. несправжній — S. spurium** М.В.
— Віночок білий або блідожовтий; нитки тичинок білі або жовті; пелюстки лінійно-ланцетні, загострені; плоди зелені . . . . . **(6). О. супротивнолистий — S. oppositifolium** Sims.
7 (1). Рослини одно- або дворічні, без неплідних гонів при основі квітконосних стебел . . . . . 8.
— Рослини багаторічні, які розвивають, крім квітконосних стебел, неплідні гони . . . . . 12.
8. Квітки з 4-, деякі з 5-членними квітковими колами, тичинок 4; пелюстки вдвоє коротші за чашечку . . . . . **(16). О. етнінський —S. aethnense** Tin.
— Квітки з іншою кількістю членів квіткових кіл, тичинок вдвоє більше, ніж пелюсток; пелюстки довші за чашечку . . . . . 9.
9. Квітки з 5-членними квітковими колами; плодики догори або косо догори спрямовані . . . . . 10.
— Квітки звичайно з 6-, іноді з 7—9-членними квітковими колами; плодики зірчасто-розбіжні . . . . . **(12). О. іспанський — S. hispanicum L.**
10. Суцвіття і листки залозисто-пухнаті; плодики догори спрямовані . . . . . **(14). О. волосистий — S. villosum L.**
— Рослини голі . . . . . 11.
11. Квітконіжки не коротші за квітки; чашолистки гострі . . . . . **(13). О. чорнуватий — S. atratum L.**
— Квітконіжки коротші за квітки; чашолистки тупі . . . . . **(16). О. однорічний — S. annuum L.**
12 (7). Віночок білий або рожевий; плодики догори спрямовані . . . . . **(7). О. білий — S. album L.**
— Віночок жовтий . . . . . 13.
13. Листки гострокінцеві; гілочки суцвіття під час цвітіння зігнуті донизу, після цвітіння випрямлені; плодики догори спрямовані . . . . . **(8). О. відігнутий — S. reflexum L.**
— Листки на верхівці без вістря; гілочки суцвіття під час цвітіння не зігнуті . . . . . 14.
14. Пелюстки тупі, не більше ніж в 1,5 раза довші за чашечку, блідожовті . . . . . **(11). О. альпійський — S. alpestre** Vill.
— Пелюстки гострі, в 2—3 рази довші за чашечку, б.-м. яскравожовті . . . . . 15.
15. Листки лінійно-циліндричні, при основі з тупим придатком; чашолистки без придатка . . . . . **(9). О. шестирядний — S. sexangulare L.**
— Листки широкояйцевидні, при основі без придатка, чашолистки при основі з тупим додатком . . . . . **(10). О. їдкий — S. acre L.**

Секція 1. **Telephium** S. F. Gray. Багаторічні рослини з коротким грубим кореневищем, яке дає по кілька стебел і бруньки, що розви-

ваються наступного року. Рослини з плюскими, черговими або супротивними листками; наші представники завжди з бульбовидно потовщеними коренями.

1372 (1). S. maximum (L.) Suter. — **Заяча капуста велика.** Корені потовщені, веретеноподібні. Стебла прямостоячі, 40—80 *см* завв. Листки супротивні, сидячі, довгасто-еліптичні, тупі, з округлою основою, невиразно виїмчасті, темнозелені, 5—13 *см* завд., 2—5 *см* завш. Суцвіття густе, щитковидно-волотисте; чашечка в 3 рази коротша за віночок; пелюстки яйцевидні, гострі, 3—4 *мм* завд., крапчасті, білуваторожеві, відстовбурчені; тичинки супротивні пелюсткам, прикріплені до їх основи; плодики прямі, однакової довжини з пелюстками, зеленуваті, з лінійним носиком, без борозенки на спинці. ♃ . Цв. VII—IX.

Suter, Fl. Helv., I (1802) 270. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, p.p. Борисова в Фл. СССР, IX, 55.

— *S. Telephium ε. maximum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 430.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 45.

По лісах і чагарниках. — Досить рідко і розсіяно в Поліссі та Лісостепу, переважно на захід від Дніпра.

З.П. Волинська обл.: Любомль (А. та О. Барбарич). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомирський рн, Тригірський ліс (Гринь!); Барашівський рн, Сушки (Підоплічка!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Гринь!); Заліщицький рн, схили до Дністра, між Зеленим Гаєм і Івано-Золотим (Гринь!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (Бараненко). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Київ, Голосіївський ліс (Шмальг., Семенкевич!, Зеров!, Данилевська!, !!), схили правого берега Дніпра (Оксіюк!), схили під Першотравневим садом (Лоначевський!); окол. Білої Церкви (Лапчинський!), Біла Церква, Олександрійський парк (Гродзінський!); Корсунь-Шевченківський рн, окол. Комарівки (Бараненко!); Умань (Борисова); Бабанський рн, Заячківка в „Лісках“ (Михайленко!). — Вінницька обл.: Комсомольський рн, Великі Кутища (Михайленко!); Монастирищенський рн, Антоніна, ур. Козельне (Кучерява!); Литинський рн, Требухи, на схилах коло р. Семекова (!); Брацлавський рн, Гриненки (Кучерява!); Калинівський рн, Сальник (Левіна). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (герб. Черняєва, 1853 р., Борисова); Харківський рн, Артемівка (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Схід. Сибір: Даур. (як адвентивна рослина).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня, Південна і Південно-східна Європа, Балканський п-ів, Даурія (як занесена рослина).

1373 (2). S. telephium L. — Заяча капуста звичайна. Потовщені корені ріповидні або довгасті, раптово звужені в тонкий кінчик. Стебла 20—50 *см* завд., здебільшого дуговидно-висхідні. Листки супротивні, округло-овальні або яйцевидні, з серцевидною, стеблообгортною основою, невиразно виїмчасті або зубчасті, 4—5 *см* завд., 2—3 *см* завш., живі — з сизою поволокою. Суцвіття щитковидно-волотисте або щитковидне; квітки близько 5—6 *мм* завд.; пелюстки яйцевидні, гострі, зеленуваті, блідожовтуваті або білуваторожеві, нижче середини зігнуті назовні;

тичинки внутрішнього кола прикріплені до пелюсток на $^1/_3$—$^1/_4$ вище їх основи; плодики прямостоячі, близько 4 *мм* завд., з прямим носиком, на спинці звичайно борозенчасті. 4. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 430 *s. str.* Борисова в Фл. СССР, IX, 56, p.p.

— *S. Telephium α album* L., l. c. *S. complanatum* Gilib., Fl. Lithuan., 5 (1781) 181. — *S. vulgare* Link, Enum. horti Berolin., I (1821) 437. Ledeb., Fl. Ross., II, 180, p.p. — *S. Telephium minus* Bess., Enum., (1822) № 537. — *S. maximum* subsp. *complanatum* Rouy et Camus, Fl. d. France, VII (1901) 99. — *S. polonicum* Blocki in Deutsch. Bot. Monatsschr., V (1887) 66. — *S. maximum* auct.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 639! (sub *S. maximum*).

По піщаних і кам'янистих місцях, скелях, степах, світлих, переважно соснових лісах, чагарниках. — Звичайно по всій УРСР.

Зрідка в схід. ч. республіки трапляється різновидність.

Var. stepposum A. Bor. Листки яйцевидні, 2—3 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., майже цілокраї або неглибоко виїмчасто-зубчасті; суцвіття досить пухке, квітконіжки довші за квітки; пелюстки ланцетні, близько 1 *мм* завш., 2—3 *мм* завд.

Борисова, ц.м.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Миколаївка (Гребеньова!), Долина Чортомлика (Рижутін!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Чернігівський рн, Калинівка, граніти (Ширяєв!). — Ворошиловградська обл.: Деркульський державний кінний з-д (Кот.).

Поширення виду в СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (var. *stepposum* A. Bor.); Серед. Азія: Арал.-Касп. (var. *stepposum* A. Bor.).

Загальне поширення. Франція, Фінляндія, Польща, СРСР.

1374 (3). S. purpureum (L.) Schult. — **Заяча капуста пурпурова.** Корені бульбовидно потовщені, стебла прямі, поодинокі або по кілька, 20—50 (60) *см* завв. Листки спіральні, яйцевидно-довгасті або довгасто-ланцетні, нерівномірно зубчасто-пилчасті, нижні — при основі поступово звужені в короткий черешок, верхні — з округлою основою, сидячі. Суцвіття густе, щитковидне; чашечка зелена, приблизно 2,5 *мм* завд., з яйцевидно-ланцетними гострими частками; пелюстки пурпурові, яйцевидно-ланцетні, загострені, від середини відігнуті назовні, на верхівці плоскі, 5—6 *мм* завд., в 2—3 рази довші від чашечки; внутрішні тичинки прикріплені до пелюсток на $^1/_3$—$^1/_4$ вище їх основи; плодики догори спрямовані, близько 6 *мм* завд., червоні або рожеві, з коротким, трохи назовні зігнутим носиком. 4. Цв. $^2/_2$ VII—VIII.

Schult., Oesterr. Fl., ed. 2, I (1814) 686. Ledeb., Fl. Ross., II, 181. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 360. Борисова в Фл. СССР, IX, 53.

— *S. Telephium β.* et *γ. purpureum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 430. — *S. Telephium purpureum* Bess., Enum. (1822) 538. — *S. purpurascens* Koch, Synopsis, ed. 2 (1846) 284! — *S. Fabaria* auct. nannull (Пач. фл. Полесья, 387) non Koch.

Рисунки: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 44!

По луках, чагарниках, лісах, переважно заплавних. — Зрідка і спорадично в Поліссі, Лісостепу і півн. ч. Степу.

П.П. Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич); Київ, луки Дніпра (Семенкевич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Добрянський рн, коло х. Нова Папірня (Чорноголовко!); Ріпки (Пач.);; Куликівський рн, окол. Дроздівки (Левіна!); Чернігівський рн, Анисів (Матюшенко). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, коло Трипілля (Рогов.!); Канівський рн, проти Княжої гори, на о-ві на Дніпрі (Кот.!); коло Сміли (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава, лісова дача „Сторожеве“ (Стахорський), окол. Полтави: між Трибами та Микольським (Іллічевський, Завгородній!), Полтава (Стародубцева!); Кобеляцький рн, Ліщиновка, на пісках (Кот.!); Іркліївський рн, Мельники (Рогов.!); Великобагачанський рн, Бірки (Ганьков у Іллічевського!). — Харківська обл.: Харків (Черн.!); Чугуївський рн, окол. Чугуєва, коло Малинівки (Висоцький!). — Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, берег Дінця (!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська: часто на лівому боці Дніпра (Акінф.!, Еліашевич), по нижній течії р. Самари в окол. Йосипівки (Кот.!, Клок.); в долині р. Самари, проти ст. Ігрень (Кот.!). — Харківська обл.: коло Куп'янська; Боровський рн, понад Осколом нижче Гороховатки, зрідка (Клок.); Дворічна (Васильєв-Яковлєв!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Сукачов); Старобільський рн, Городище (Танфільєв). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кривоозерський рн, коло Красненького, на прибузьких скелях (Андрж.!).

Var. amplyopetalum Bordz. var. nova. Квітки з тупими або тупуватими пелюстками.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, між Рихтою і Лясковцями, на схилах берега р. Жванчик (Косець!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Алт., Ірт.; Схід.-Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Уссур., Удськ, Охотськ., Камчат., Сах.

Загальне поширення. Майже вся Європа і Північна помірна Азія, Корея, Японія, Північний Китай, Північна Америка (введено).

1375 (4). S. carpaticum Reuss. — **Заяча капуста карпатська.** Корені потовщені, веретеноподібні. Стебло прямостояче або висхідне, 25—50 *см* завв. Листки чергові, довгасті або ланцетні, загострені, нерівнозубчасті, всі до основи поступово клиновидно звужені в короткий черешок. Суцвіття густе, щитковидне; пелюстки рожевопурпурові, загострені, від середини відстовбурчені (не відігнуті назовні), на верхівці плоскі, внутрішні тичинки прикріплені до пелюсток на $^1/_3$ їх довжини. 4. Цв. VII—VIII.

Reuss., Kvet. Slov. (1853) 162.

— *S. Fabaria* auct. antiqu. fl. Galic., non Koch. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 267.

На скелях і полонинах. — Росте переважно в поясі букових лісів в Карпатах.

Рис. 101. *Заяча капуста карпатська — Sedum carpaticum* Reuss. (збільш.)
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.).

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., гори Шушул і Близниця (Барбарич, Брадіс і Запятова!); на полонині Свидовець, біля вершини Близниці (Гринь!); Тячівська окр.. Широкий Луг, в долині р. Лужанки (Косець!); Хустівська окр., г. Негровець (Попов!); Іршавська окр., Осій (Контний).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Ендем Карпат.

Секція 2. **Eusedum** Boiss. — Багаторічні рослини без потовщених коренів, з повзучим кореневищем, яке розвиває квітконосні стебла і неплідні гони; листки циліндричні, півциліндричні, зрідка плоскі.

1375 [1] **(5). S. spurium** M.B. — **Очиток несправжній.** Стебла з нижньої частини, яка стелеться і вкорінюється, висхідні, тонко опушені, внизу з рубцями від опалих листків; квітконосні стебла 10—25 *см* завд., неплідні — коротші; листки плоскі, супротивні, м'ясисті, оберненояйцевидно-клиновидні, тонко опушені, з вузько перетинчастими війчастими краями, в дистальній частині зарубчасто-зубчасті, верхні — поступово зменшені. Суцвіття зонтиковидно-щитковидне, густе; квітки на коротеньких квітконіжках або майже сидячі, з перевищуючими суцвіття приквітками; чашолистки вузьколанцетні, тупі, залишаються при плодах; пелюстки рожеві або пурпурові, ланцетні, довго загострені, 10—15 *мм* завд., в 2—2,5 раза довші за чашолистки; тичинки з червоними нитками і оранжовочервоними пиляками; плодики довгасто-яйцевидні, червонуваті, близько 8 *мм* завд., 0,5 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII.

M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 352. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 36. Борисова в Фл. СССР, IX, 74.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 46.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1765.

Розводиться в садах і місцями трапляється на скелях як здичавіла рослина.

П.П. Житомирська обл.: коло Коростишева, на скелях по Тетереву (Совинський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Умані, на гранітних скелях (Пач.).

Поширення по СРСР. Кавказ. Європ. ч. (південь), трапляється здичавілою.

Загальне поширення. Кавказ, Курдистан.

Господарське значення. Культивується досить широко як декоративна рослина.

1376 (6). S. oppositifolium Sims. — **Очиток супротивнолистий.** Вид дуже подібний до попереднього, відрізняється приквітками, які не перевищують суцвіття, білими або блідожовтуватими, лінійно-ланцетними, гострими (а не довго загостреними) пелюстками, білуватими нитками тичинок і зеленими плодиками. ♃. Цв. VII—VIII.

Sims., Bot. Mag. (1815) tab. 1807. Борисова в Фл. СССР, IX, 77.
— *S. spurium* var. *album* Trautv. in Acta Horti Petrop., IV (1876) 370.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 321.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина і іноді дичавіє.

П.Л.-С. Київ, здичавіла рослина в Ботанічному саді Держ. унів. і в околицях міста (!!).

Поширення по СРСР. Кавказ.
Загальне поширення. Кавказ, Іран.
Господарське значення. Декоративна рослина.

1377 (7). S. album L. — Очиток білий. Рослина гола, пухкодерниста. Кореневище тонке, повзуче, розгалужене, розвиває квітконосні і неплідні стебла, що при основі укорінюються. Стебла голі, висхідні; квітконосні стебла прості, до 20—30 *см* завд., з б.-м. розсунутими листками, неплідні — коротші, густо улиснені. Листки чергові, сизуватозелені, іноді з червоним відтінком, м'ясисті, циліндричні, зверху плоскуваті, довгасті, довгасто-лінійні або оберненояйцевидні, тупі, часто б.-м. горизонтально відхилені 8—14 *мм* завд., 1—3 *мм* завш. Суцвіття — багатоквітковий, щитковидний півзонтик з вилчасто-розгалуженими гілками; квітконіжки довші за чашечку або майже однакової з нею довжини: частки чашечки широкояйцевидні, тупі; пелюстки білі, при основі між собою трохи зрослі, довгасто-ланцетні, тупуваті, 3—5 *мм* завд., в 3—4 рази довші за чашечку; тичинки майже рівні пелюсткам, з білими нитками і червоними пиляками; плодики догори обернені, яйцевидно-довгасті, близько 5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 432. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 362. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bucow. (1872) 268. Борисова в Фл. СССР, IX, 82.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1717! Fl. exs. reipubl. bohem.-sloven., № 324!

По скелях. — Відомий лише з Закарпаття.

Зак.Л. Закарпаття (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Карпати, Крим (?); Кавказ.
Загальне поширення. Європа (на схід кінчаючи Прибалтикою), Північна Африка, Балкани, Мала Азія, Вірменія, Курдистан, Кавказ, Крим (?).

1378 (8). S. reflexum L. — Очиток відігнутий. Зелена дерниста рослина з повзучим кореневищем, яке розвиває квітконосні і неплідні стебла. Квітконосні стебла з висхідної основи прямостоячі, прості, 10—30 *см* завв., неплідні — повзучі або висхідні, розгалужені, коротші від квітконосних і густіше улиснені. Листки м'ясисті, лінійно-циліндричні, гострокінцеві, при основі зовні з коротким тупим виростом, до стебла притиснуті або б.-м. відстовбурчені, на квітконосних стеблах опадають спочатку розквітання. Суцвіття щитковидне, з завійок, які на верхівці зігнуті гачком і після цвітіння випрямлені; квітки з 5—7-членними квітковими колами; частки чашечки довгасто-ланцетні, гострі, по краю і на верхівці хрящувато-потовщені, залишаються при плодах; пелюстки

яскравожовті, загострені, в 2 рази і більше довші за чашечку, зірчасто-розхилені; нитки тичинок жовті, при основі війчасті; плодики догори обернені, ланцетні, жовтуваті, з довгим шиловидним носиком. 4. Цв. VII.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 618. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 361. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 268. Борисова в Фл. СССР, IX, 86

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, tab. 140, rys. 6.

По сухих відкритих місцях, скелях, кам'янистих і піщаних схилах, світлих лісах. — Зрідка. Відомий з Полісся.

П.П. Житомирська обл.: коло Коростишева, на скелях понад Тетеревом (Совинський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр. (Коростишев, можливо, занесено), Кавказ (Казбек).

Загальне поширення. Північна, Західна і Центральна Європа, Польща, Македонія, Кавказ.

1379 (9). S. sexangulare L. — Очиток шестирядний. Багаторічна гола рослина, утворює дернини. Кореневище тонке, повзуче, розгалужене, розвиває квітконосні стебла і неплідні гони. Квітконосні стебла з лежачої основи висхідні, прямі, до 10—15 *см* завв., неплідні гони короткі. Листки чергові, м'ясисті, циліндричні, тупі, 5—6 *мм* завд., близько 1 *мм* завт., при основі зовні з тупим виростом, на квітконосних стеблах рідкувато розміщені, на неплідних гонах щільно зближені і розташовані шістьма рядками. Суцвіття — щитковидний півзонтик з 3—4 гілками, колосовидними завійками; чашолистки лінійно-циліндричні, тупі, при основі коротко між собою зрослі, 2—2,3 *мм* завд.; пелюстки лінійно-ланцетні, гострі, цитриновожовті або зрідка блідожовті, 3,5—5 *мм* завд., зірчасто-розхилені, плодики близько 3 *мм* завд., з довгим носиком, майже зірчасто-розхилені. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 432. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow (1872) 268. Борисова в Фл. СССР, IX, 87.

— *S. mite* Gilib., Fl. Lithuan., V (1781) 192. — *S. boloniense* Lois. in Desv., Journ. Bot., II (1809) 327. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 361.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv. XXIII, tab. 57.

По скелях і кам'янистих місцях, сухих схилах, насипах. — Зрідка на заході УРСР, в Карпатах до субальпійської смуги. Поширюється на схід по залізничних насипах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Кобилецька Поляна (Косець!); Свалявська окр., в долині р. Ждимир (Гринь!); коло Хуста (Вагнер у Маргіттая); у верхній частині долини Латориці (Файсс у Маргіттая); в групі Синяка (Маргіттай). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Шмальг.); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Рогов.); по Дністру: Старо-ушицький рн, Студениця (Шмальг.), Стара Ушиця (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Кривоозерський рн, Голоскове, по р. Півд. Бугу (Шмальг.) — Вінницька обл.: Вінниця, на скелях по р. Півд. Бугу (!); Липовець (Рогов). — Київська обл.: Умань (Рогов.): Київ, коло Сирця (Балковський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. СРСР (півд.-зах. ч.), Польща, Середня Європа на північ до Бельгії, Данії, Аландських о-вів, на південь до Іспанії, Середньої Італії та Греції.

1380 (10). S. acre L.— Очиток їдкий. Зелена, гола рослина, утворює дернини. Кореневище тонке, повзуче, розгалужене, дає квіткові стебла і дуже короткі, звичайно лежачі, густо і черепичасто-улиснені неплідні гони. Квіткові стебла висхідні, прості, 5—15 *см* завв. Листки м'ясисті, яйцевидні, тупі, опуклі на спинці, при основі потовщені, з тупою округлою горбинкою, 3—4 (5) *мм* завд. Суцвіття щитковидно-півзонтичне, з 2—5 колосовидними завійками; квітки з 3—5-членними квітковими колами, майже сидячі; чашолистки довгасто-яйцевидні, до основи вільні, 2—3 *мм* завд., продовжені нижче основи в короткий виріст (шпорку); пелюстки золотистожовті, зірчасто-розхилені, лінійноланцетні, гострі, 4,5—7 *мм* завд.; плодики ланцетні, зірчасто-розхилені; насінина гладенька, з коротким прямим носиком, 3,5—4 *мм* завд. ♃. Цв. V—VII.

Рис. 102. *Очиток їдкий — Sedum acre* L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 432. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 361. Борисова в Фл. СССР, IX, 88

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 51.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 462! Fl. polon. exs., № 634!

На сухих відкритих піщаних, глинистих і кам'янистих місцях, по горбах, схилах, сухих луках, світлих лісах, чагарниках. Дуже звичайно по всій УРСР. — В Карпатах трапляється приблизно до 400 *м* над рівнем моря.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Арктики; Зах. Сибір: Обськ.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Північна, Східна і Середня Європа, Західний Сибір, Мала Азія, Закавказзя, Кавказ, Північна Африка, Північна Америка (занесено).

Господарське значення. Свіжа рослина, прикладена до шкіри, викликає подразнення її; сік з зелених частин отруйний.

1381 (11). S. alpestre Vill. — **Очиток альпійський.** Гола, пухкодерниста рослина, яка розвиває квіткові стебла і неплідні гони. Квіткові стебла з нижньої лежачої частини висхідні, 2—8 *см* завв., прості або розгалужені, неплідні гони численні, коротші, густіше улиснені. Листки

Рис. 103. *Очиток альпійський — Sedum alpestre* Vill.

чергові, м'ясисті, оберненояйцевидно-довгасті, поступово розширені до верхівки, тупі, до 6 *мм* завд. і близько 2 *мм* завш., без виросту при основі. Квітки з 5-членними квітковими колами, на коротких, близько 2 *мм* завд. квітконіжках, зібрані по 2—6 на верхівці стебла і його гілок в щитковидні, густі півзонтики; чашолистки яйцевидні, тупі; пелюстки довгасто-яйцевидні, тупі, звичайно блідожовті, 3—3,5 *мм* завд., приблизно в 1,5 раза довші за чашечку; тичинки жовті; плодики товсті, на спинці опуклі, 3—3,5 *мм* завд., з коротким носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

Vill., Prosp. 49, Hist. d. pl. Dauph., III, 684.

— *S. rubens* Haenke, It. Sudet. (1791) 114, non L. — *S. saxatile* All., Fl. Pedem, II, p. 12, 3, tab. 65, f. 6. — *S. repens* Schleich. in DC., Suppl. Fl. Fr. (1815) 525. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 268.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, рис. 917 c—d., 919.

На скелях. — Субальпійський і альпійський пояси Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан, г. Піп-Іван Чорногорський (Косець!), г. Петрос Мармарошський (Брадіс і Запятова!), г. Близниця (Брадіс і Запятова!, Попов!); г. Піп-Іван Мармарошський (Хржановський).— Станіславська обл.: Чорногора (Реман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Альпи, Піренеї, Апенніни, Карпати, Балкани, гори Малої Азії.

Секція 3. **Epeteium** Boiss. Одно- або дворічні рослини без неплідних гонів, із спіральними, у наших представників циліндричними або півциліндричними листками; квітки з 4—7-членними квітковими колами.

1382 (12). S. hispanicum L. — **Очиток іспанський.** Сизозелена рослина, здебільшого з кількома висхідними стеблами, 5—15 (20) *см* завв., розгалуженими тільки в суцвітті. Листки чергові, м'ясисті, лінійно-півциліндричні, трохи сплющені, до верхівки трохи звужені, гоструваті, 8—15 *мм* завд., 1 *мм* завш., голі. Суцвіття — щитковидний півзонтик з (2) 3—4 (5) улисненими гілками, з однобічно розміщеними квітками; квітки здебільшого з 6-, рідше з 7-членними квітковими колами, на дуже коротких квітконіжках; чашолистки яйцевидні, гострі, дуже короткі; пелюстки ланцетні, довго загострені, 5—7 *мм* завд., білі, зісподу з червонуватою серединною лінією; нитки тичинок білі, пиляки пурпурово-червоні; плодики яйцевидні або округло-овальні, 2—3 *мм* завд., з опуклиною на черевному боці і з шиловидним трохи зігнутим носиком. ⊙· або ⊙. Цв. VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 618. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 362. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bucow. (1872) 267. Борисова в Фл. СССР, IX, 89.

— *S. glaucum* Waldst. et Kit., Descript. et icones pl. rar. Hung., II (1805) 198. — *S. sexfidum* M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 354. — *S. heptapetalum* Fisch. in Ledeb., Fl. Ross., II, 186.

Рисунки: Waldst. et Kit., l. c., tab. 181. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 54.

По сухих, кам'янистих місцях і в тріщинах скель. — В альпійському і субальпійському поясі Карпат.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Альпи, Піренеї, Апенніни, Карпати, Балкани, гори Малої Азії.

1383 (13). S. atratum L. — **Очиток чорнуватий.** Гола рослина з темно- або коричневопурпуровим відтінком. Стебла прості або від основи розгалужені, прямі або висхідні, 3—8 *см* завв. Листки булавовидно-циліндричні або довгасто-булавовидні, зісподу опуклі, зверху трохи приплюснуті, тупі. Суцвіття небагатоквіткове, щитковидне, густе; квітки здебільшого з 5-, рідше з 6-членними квітковими колами; квітконіжки коротші за квітки або майже однакової з ними довжини; чашолистки трикутно-яйцевидні, загострені, при основі трохи між собою

зрослі, 2 *мм* завд., червонуваті; пелюстки видовжено яйцевидні, коротко загострені, 3—4 *мм* завд., брудно-білуваті або білувато-зеленуваті, зовні червонуваті, з темнішою поздовжньою смужкою; тичинки з білими нитками і жовтими пиляками, близько 2,5—3 *мм* завд.; плодики яйцевидні, 3—4 *мм* завд., з коротким носиком. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 2 (1726) 1674. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 267. Борисова в Фл. СССР, IX, 93.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 53.

По вапнякових скелях і кам'янистих місцях. — Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на полонині Свидовець, по схилу г. Близниця (Гринь!), г. Піп-Іван Чорногорський (Брадіс!), на полонинах коло Ясинів (Маргіттай, Вагнер). — Станіславська обл.: Чорногора (Гербіх).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати; Кавказ: Схід. Закавк.

Загальне поширення. Піренеї, Альпи, Апенніни, Карпати, Балкани, Кавказ.

1384 (14). S. villosum L. — **Очиток волосистий.** Зелена або жовтуватозелена, залозисто-пухната рослина. Стебла прямостоячі або висхідні, прості або розгалужені, 4—15 (20) *см* завв. Листки лінійно-довгасті, півциліндричні, до основи звужені, тупі, 3—6 *мм* завд. Суцвіття у вигляді простого або розгалуженого грона, з квітконіжками, довшими за квітки; квітки з 5-членними квітковими колами; частки чашечки довгасто-яйцевидні, тупі, при основі між собою зрослі; пелюстки яйцевидні, гострі, рожеві, зісподу по серединній лінії з темнішою смужкою, 3—4,5 *мм* завд., в 2—3 рази довші за чашечку; пиляки червоні. Плодики догори обернені, 4—5 *мм* завд., з шиловидним, вздовж зморшкуватим носиком. ☉. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 432. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 363. Борисова в Фл. СССР, IX, 94.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 52.

По торфових болотах і вогких луках. Цей вид поки що невідомий в межах УРСР, але можливо, що його буде знайдено в півн. ч. Волинської або Ровенської обл., бо він трапляється недалеко від меж УРСР в окол. Білостока і Бреста.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр.

Загальне поширення. Зах. ч. Європи від півн. Норвегії до Піренеїв, Швейцарії, Австрії, Чехословаччини, Угорщини на південь і до Прибалтики і Польщі на схід.

1385 (15). S. annuum L. — **Очиток однорічний.** Зелена, гола рослина, (4) 6—15 *см* завв. Стебла прості або від основи розгалужені. Листки чергові, м'ясисті, довгасто-лінійні, циліндричні, до основи звужені, тупі, 3—6 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., косо догори спрямовані. Суцвіття улисснене, вилчасто-розгалужене, з однобічно розміщеними на його гілках квітками і з квіткою в розвилці; квітки з 5-членними квітковими колами,

на коротких, 1,5—2 *мм* завд. квітконіжках; частки чашечки довгасто-яйцевидні, тупі, 2—2,5 *мм* завд.; пелюстки жовті, іноді з червонуватою смужкою, ланцетні, довго загострені, 3—3,5 (4) *мм* завд. Плодики зеленуватожовті, яйцевидно-довгасті, з носиком в 3 рази коротшим за них, спочатку спрямовані вгору, потім відхилені. ⊙. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 432. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 267. Борисова в Фл. СССР, IV, 95.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 54.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung., № 2567!

По скелях і кам'янистих місцях. — В альпійському поясі Карпат.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід., Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Гірські країни Північної, Середньої і Південної Європи, Малої Азії, Кавказ, Північний Іран, Ісландія, Гренландія.

1386 (16). S. aethnense Tin. — **Очиток етнінський.** Стебла прості або розгалужені, 2—7 (8) *см* завв. Листки чергові, півциліндричні, ланцетні або довгасті, з війчастими або хрящувато-дрібнозубчастими краями, 3—5 *мм* завд. Суцвіття верхівкове, 2—8-квіткове, колосовидне; приквітки довгасті, війчасті, близько 3,5 *мм* завд.; квітки з 4-членними, іноді з 5-членними квітковими колами, сидячі; чашолистки яйцевидні, тупі, з війчастими краями, близько 4 *мм* завд.; пелюстки білі, оберненояйцевидні, в 2 рази коротші за чашечку; тичинки в такій же кількості, як і пелюстки, розміщені проти чашолистків. Плодики ланцетні, на внутрішньому боці опуклі, залозисто-горбочкувато-шорсткі, близько 3—3,5 *мм* завд., розхилені. ⊙. Цв. V.

Tin. apud Guss., Fl. Sicul. synopsis, II, 2 (1844) 826.

— *S. tetramerum* Федосеев в Изв. Лесн. инст., 1 (1898) 175, non Trautv. Борисова в Фл. СССР, IX, 98.

На пісках. — В пониззі Дніпра і Бугу.

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Миколаєва, на прибузьких пісках (Пач.!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Гола Пристань (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.

Загальне поширення. Південна Європа, Європейська частина СРСР (південь).

РОДИНА **LXI. ЛОМИКАМЕНЕВІ — SAXIFRAGACEAE** DC. [1]

Квітки циклічні, звичайно правильні, з 5- або з 4-членними чашечкою і віночком або тільки з чашечкою; тичинок стільки, скільки пелюсток або вдвоє більше, зрідка тичинки численні; маточки з 2—5 плодолистків, б.-м. зрослих між собою, зав'язь верхня, півнижня чи нижня, 1-, 2-, 4- або 5-гнізда; насіннєносці постінні, насіння дрібне, численне, з ендо-

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

спермом і маленьким прямим зародком. — Трави або кущі з черговими чи супротивними листками, звичайно без прилистків.

Saxifragaceae дуже стародавня родина, про що свідчать як дані палеонтології, так і географічне поширення її. Сучасні представники цієї родини поділяються на 69 родів, що налічують понад 600 видів. Більшість родів властива лісовим областям Північної півкулі, багато представників їх заходить також в арктичну область і в альпійську смугу гір. До складу цієї родини входять рослини дуже різноманітної будови, тому в межах її відрізняють 4 підродини, які рядом авторів розглядаються як окремі родини.

---

1. Трави . . . . . 2.
— Кущі . . . . . 5.
2. Квітки з 5-членними квітковими колами, з чашечкою і віночком . 3.
— Квітки з 4-членними квітковими колами, з 1 лише чашечкою, без віночка . . . . . **390. Жовтяниця — Chrysosplenium L.**
3. Квітки одиничні; тичинок 5, які чергуються з залозисто-війчастими стамінодіями . . . . . **391. Білозір — Parnassia (Tournn.) L.**
— Квітки звичайно зібрані в суцвіття; тичинок 10, стамінодіїв немає . . . . . 4.
4. Квітки ліловочервоні; листки великі, до 30 *см* завд., з численними зануреними багатоклітинними залозками . . . . . **388. Бадан — Bergenia Moench.**
— Квітки іншого забарвлення; листки не довші за 10 *см*, без занурених залозок . . . . . **389. Ломикамінь — Saxifraga L.**
5 (1). Листки супротивні; плід — коробочка (підродина Hydrangeoideae A. Br.) . . . . . 6.
— Листки чергові; плід — ягода (підродина Ribesioideae Engl.) . 7.
6. Чашолистків і пелюсток здебільшого по 4, тичинок 20 або більше; зав'язь нижня . . . . . **392. Садовий жасмин — Philadelphus L.**
— Чашолистків і пелюсток по 5, тичинок 10, іноді 12—15, зав'язь півнижня; опушення з одноклітинних зірчастих волосків . . . . . **393. Дейція — Deutzia Thurnb.**
7 (5). Гілки на вузлах звичайно з 3-роздільними, міцними шипами, рідше з простими, нероздільними або 5-роздільними шипами; суцвіття в пучках, 1—3-квіткові; зав'язь і ягоди на досить довгих ніжках . . . . . **395. Агрус — Grossularia Mill.**
— Гілки, принаймні у наших представників, без шипів на вузлах, зав'язі і ягоди без ніжок . . **394. Смородина. Порічки — Ribes L.**

ПІДРОДИНА 1. SAXIFRAGOIDEAE A. Br.

Квітки здебільшого 5-, рідше 4-членні, з чашечкою і віночком або тільки з чашечкою; плодолистків звичайно 2, вільних або частіше зрослих між собою. — Трав'янисті рослини.

Рід 388. **Бадан — Bergenia** Moench.

Moench in Method. Plant. (1794) 664.

Квітки з 5-членними колами оцвітини і андроцея; чашечка в нижній частині зрослолиста, з 5 частками; віночок дзвоникуватий; тичинок 10; маточка з 2—3 плодолистків, які тільки при основі зрослися між собою; зав'язь верхня; стовпчики конічні, з широкими нирковидними приймочками; коробочка відкривається по швах між стовпчиками; насіння численне, чимале, з чорною шкуринкою. — Багаторічні рослини з товстим кореневищем, безлистим стеблом і великими шкірястими листками в прикореневій розетці; листки вкриті зануреними багатоклітинними залозками, з черешками, при основі яких є плівчасті прилистки.

Рід поширений головним чином в Східній Азії на схід від Алтаю, по узбережжю Тихого океану і в Гімалаях; складається з 8—9 видів. В СРСР відомо 3 види; в УРСР — тільки в культурі.

1387 (1). B. crassifolia (L.) Fritsch. — **Бадан товстолистий.** Кореневище грубе, повзуче. Стебло безлисте, 20—30 *см* завв. Листки з широкояйцевидною або округло-еліптичною пластинкою, з серцевидною або округлою основою і невиразно зубчастим краєм, до 35 *см* завд., на спідньому боці з дрібними крапками, з широкими черешками, в нижній частині яких з плівчастими прилистками. Суцвіття волотисто-щитковидне; квітки без приквітків і приквітничків; чашечка дзвоникувата, до середини надрізана на яйцевидні, тупі лопаті; пелюстки ліловочервоні, обернено-яйцевидні, з округлою верхівкою, 10—12 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

Fritsch in Verh. Zoolog.-Bot. Ges., XXXIX (1889) 575. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 137.

— *Saxifraga crassifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 401. Ledeb., Fl. Ross., II, 214. — *Bergenia bifolia* Moench, Meth. Plant. (1794) 664.

Рисунки: Engl. in Engl.-Prantl, Natürl. Pflanzenfam., 2 вид., 18 a (1888) 118, рис. 69 d—e (квітки, плід, насіння).

Розводиться. — Відома переважно з ботанічних садів.

Поширення по СРСР. Зах. Сибір: Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Єніс., Даур., Лен.-Кол.; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. СРСР (вищевказані райони), Північна Монголія.

Господарське значення. Кореневище і листки містять багато дубильних речовин.

Рід 389. **Ломикамінь — Saxifraga** L.

L., Gen. pl., ed. I (1737) 131; Sp. pl., ed. I (1753) 393.

Чашечка 5-роздільна або 5-надрізна; пелюсток 5; тичинок 10; маточка з 2 плодолистків; зав'язь 2-гнізда, частіше півнижня або нижня, рідше верхня, плід — коробочка, яка відкривається по шву між стовпчиками. — Наші представники — трав'янисті рослини з черговими листками.

В склад цього роду входить понад 200 видів, поширених майже виключно в Північній півкулі, лише кілька видів ростуть в Південно-американських Андах і в горах Абіссінії. Більшість представників цього роду високогірні й арктичні види.

---

1. Зав'язь верхня, вільна, тільки дном приросла до квітколожа; чашолистки донизу відігнуті . . . . . 2.
— Зав'язь півнижня або нижня, б.-м. зросла з увігнутим квітколожем; чашолистки догори або косо догори спрямовані, іноді відстовбурчені, зрідка донизу відігнуті . . . . . 3.
2. Стебло безлисте; всі листки в прикореневій розетці, у верхній частині гострозубчасті; пелюстки білі, при основі з 2 жовтими цятками . . . . . **(1). Л. зірчастий — S. stellaris L.**
— Стебло улиснене; листки цілокраї; пелюстки жовті, вище основи з 2 тупими бородавочками . . . **(2). Л. болотний — S. hirculus L.**
3 (1). Листки товсті, м'ясисті, біля краю з кількома або численними розміщеними у ряд ямочками, що виділяють вапно . . . . . 12.
— Листки з іншими ознаками, без ямочок, що виділяють вапно . . 4.
4. Багаторічні рослини, що утворюють пухкі, цільні або подушковидні дернини; листки суцільні або б.-м. глибоконадрізні . . 5.
— Рослини, які не утворюють дернин . . . . . 8.
5. Листки суцільні, лінійні, довгасті або ланцетні, сидячі, під верхівкою з 1 ямочкою, яка не виділяє вапна . . . . . 6.
— Листки іншого обрису, без ямочки, під верхівкою обернено-яйцевидно-клиновидні або лопатковидні, іноді ланцетні, але тоді вони з черешком . . . . . 7.
6. Рослини з лежачими гонами, які мають в пазухах листків великі бруньки; листки шорсткі, догори загнуті, коротко остюкувато загострені, 5—7 *мм* завд., по краях з багатоклітинними війками . . . . . **(10). Л. моховидний — S. bryoides L.**
— Рослина без великих бруньок в пазухах листків; листки трохи м'ясисті, зверху опуклі, зісподу плоскі . . . . . **(11). Л. аїзовидний — S. aizoides L.**
7 (5). Листки при основі квітконосного стебла лопатковидні або ланцетні, цілокраї або вгорі з 3 (5) зубцями; частки чашечки яйцевидні, трохи коротші за її трубочку або однакової з нею довжини і в 2 рази коротші за пелюстки . . . . . **(8). Л. проломниковий — S. androsacea L.**
— Листки при основі квітконосного стебла обернено-яйцевидно-клиновидні, з добре помітним в сухому стані жилкуванням, спереду б.-м. глибоконадрізні, з 3—7 частками; частки чашечки лінійно-ланцетні, в 2 рази довші за її трубочку і в 2—3 рази коротші за пелюстки . . . . . **(9). Л. півзонтиковий — S. cymosa Waldst. et Kit.**

8 (4). Рослини одно- або дворічні; нижні листки лопатковидні або оберненояйцевидно-клиновидні, спереду 3—5-лопатеві, іноді всі суцільні . . . . . 9.
— Рослини багаторічні, з виводковими бульбочко-цибулинками, принаймні в пазухах нижніх листків; нижні листки з округло-нирковидною або округло-серцевидною пластинкою . . . . . 10.
9. Прикореневі листки на час плодоношення відмирають; квітконіжки тонкі, в 2 рази і більше довші за квітки; гіпантій при плодах з закругленою основою . . . . . **(3). Л. трипальчастий — S. tridactylites L.**
— Прикоренева розетка листків під час плодоношення залишається; квітконіжки коротші за квітки або б.-м. довші за них; гіпантій при плодах оберненояйцевидний, при основі здебільшого звужений . . . . . **(4). Л. висхідний — S. adscendens L.**
10. Стебло з 8—16 листками, розміщеними до самого суцвіття; виводкові бульбочко-цибулинки містяться поодинці в пазухах прикореневих і стеблових листків . . . . **(5). Л. бульбоносний — S. bulbifera L.**
— Стебло з 3—5 листками; виводкові бульбочко-цибулинки містяться по кілька тільки в пазухах прикореневих листків . . . . . 11.
11. Пластинка прикореневих і нижніх стеблових листків зарубчаста або зарубчасто-лопатева; пелюстки 10—14 (20) *мм* завд.; насіння дрібнобородавчасте . . . . . **(6). Л. зернуватий — S. granulata L.**
— Пластинка прикореневих і нижніх стеблових листків пальчасто-5—7-лопатева, з яйцевидними гострувато-лопатями; пелюстки 5—7 *мм* завд.; насіння гладеньке . . . . . **(7). Л. карпатський — S. carpatica** Reichenb.
12 (3). Неплідні гони столоноподібні, закінчуються розеткою дрібнопилчастих листків . . . . . **(12). Л. аїзовий — S. aizoon Jacq.**
— Неплідні гони багаторічні, густо черепичасто улиснені і закінчуються розеткою більших листків . . . . . **(13). Л. жовтозелений — S. luteoviridis** Schott et Kotschy.

Секція 1. **Boraphylla** Engl. Гіпантій плоский або блюдцевидний; чашолистки здебільшого донизу відігнуті або відстовбурчені; зав'язь верхня, цілком вільна або б.-м. занурена в гіпантій; стебло безлисте, всі листки в прикореневій розетці.

1388 (1). S. stellaris L. — Ломикамінь зірчастий. Кореневище повзуче, розгалужене, з гонами, які розвиваються на верхівці розетку листків. Стебла поодинокі або по кілька, 2—20 (30) *см* завв., безлисті, прямі, звичайно нерозгалужені, залозисто-опухнаті або голі. Всі листки в прикореневій розетці, трохи м'ясисті, блискучі, оберненояйцевидні, клиновидно звужені до основи, по всьому краю або переважно в дистальній частині зубчасті, з обох боків і по краях опушені довгими і тонкими волосками або голі. Суцвіття щитковидні, приквітки клиновидні, на верхівці зубчасті або, як і приквітнички, лінійно-ланцетні, цілокраї, гострі; квітконіжки тонкі, близько 5 *мм* завд., при плодах косо догори спрямо-

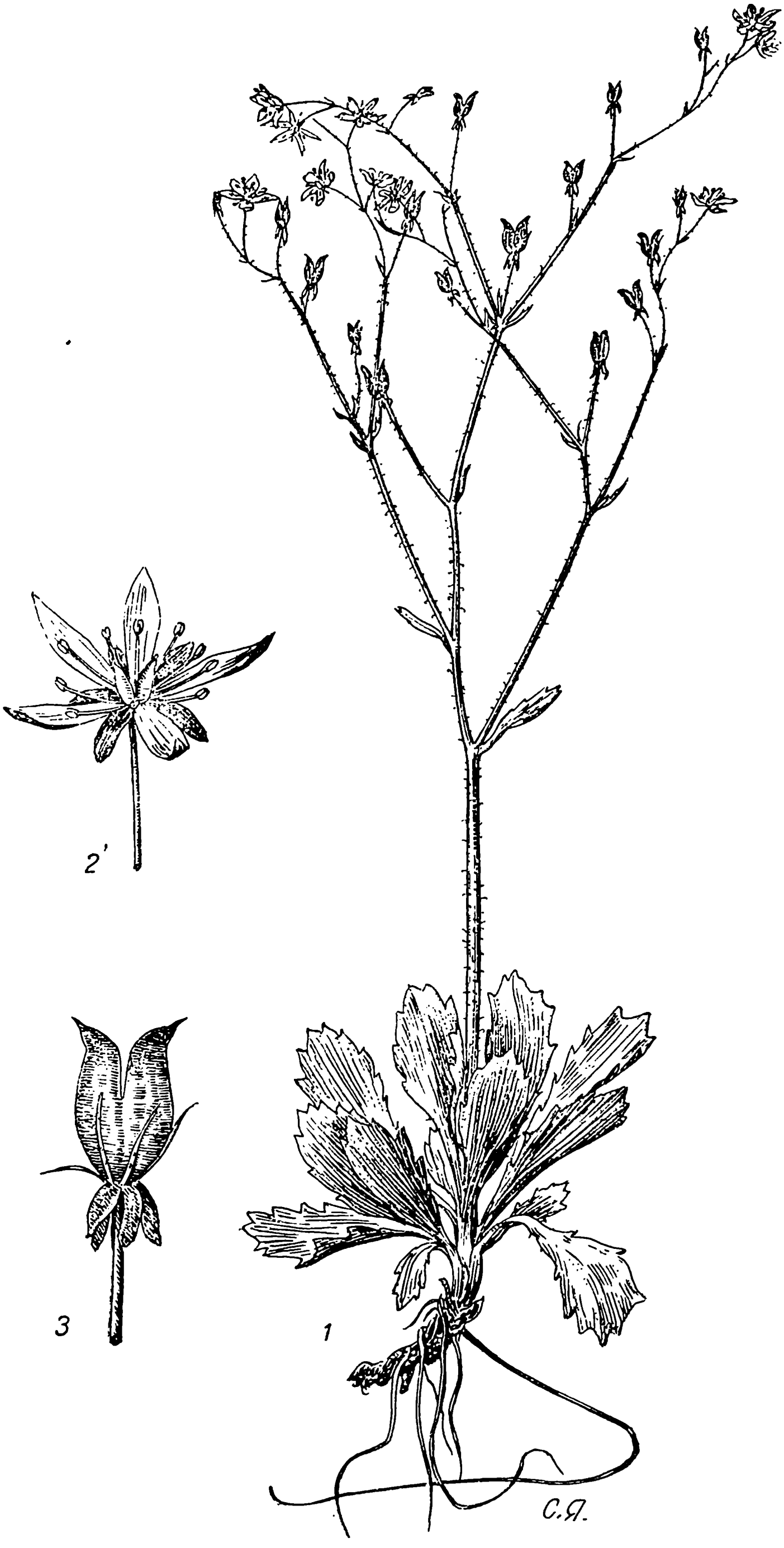

Рис. 104. *Ломикамінь зірчастий — Saxifraga stellaris* L.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.); *3* — плід (збільш.).

вані; чашечка до основи розсічена, з довгасто-ланцетними, назад відігнутими тупими частками, 2—3 *мм* завд., пелюстки яйцевидно-ланцетні, гоструваті, з нігтиком 4—5 *мм*, білі, з 2 цитриновооранжовими плямочками над нігтиком, під час цвітіння зірчасто-розхилені. Плід до середини 2-роздільний, 6 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Fl. Lapp. (1737) 175; Sp. pl., ed. I (1753) 400. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 272. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 158.

Коло джерел, по берегах струмків і річок, на скелях. — Субальпійський і альпійський пояси Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан, г. Піп-Іван Мармарошський (Брадіс!, Косець!, А. та О. Барбарич, Харкевич!), на полонині Квасній між Петросом і Піп-Іваном Мармарошським (Гринь!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Чивчин в напрямку до г. Попадя (Катіна!).

Поширення по СРСР. Аркт. Євр.; Нова Земля; Європ. ч.: Кар.-Лапл., півн. ч. Дв.-Печ., Карпати.

Загальне поширення. Арктична Скандінавія, Арктична Америка, Ісландія, гори Середньої та Південної Європи, Карпати.

Секція 2. **Hirculus** (Haw.) **Tausch.** Зав'язь верхня, звичайно цілком вільна; чашолистки відігнуті або відстовбурчені, пелюстки жовті або оранжові; квітконосне стебло улиснене; листки суцільні, звичайно цілокраї.

1389 (2). S. hirculus L. — Ломикамінь болотний. Стебла поодинокі або по кілька, улиснені, при основі звичайно з лежачими або висхідними гонами, прямостоячі, 15—40 *см* завв., у нижній частині голі, у верхній — вкриті іржасто забарвленими волосинками, вгорі з 1—4 квітками. Листки чергові, світлозелені, зісподу блідіші, цілокраї, нижні — оберненояйцевидно-ланцетні або ланцетні, тупі, при основі клиновидно звужені в іржасто опушений черешок, середні й верхні листки сидячі, вужчі, лінійнодовгасті, тупуваті, 1—2 *см* завд., 1—3 *мм* завш. Квітконіжки густо кучеряво опушені; чашечка майже до основи роздільна, з довгастими, тупими, війчастими, при плодах відігнутими частками; пелюстки довгасті або оберненояйцевидно-довгасті, вище основи з 2 конічними бородавочками, жовті, в нижній частині звичайно з оранжовими крапками, 10—12 *мм* завд., в 2,5—3,5 раза довші за чашечку; зав'язь верхня. Коробочка довгаста з розхиленими стовпчиками. ♃. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 402. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 271. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 354. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 160.
— *S. lutea* Gilib., Fl. Lithuan., V (1781) 179.
Видані зразки: Fl. polon. exs., № 39. Герб. русск. фл., № 19. Fl. austro-hung. exs., № 2088.

По торфових болотах. — В Поліссі і півн. ч. Лісостепу на південь до Львова, Проскурова і Деражні. Зрідка і, очевидно, спорадично.

З.П. Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Шмальг.). — Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Шмальг.). — **Л.П.** Чернігівська обл.:

Тупичівський рн, Великий Листвин (Левіна!); Сосницький рн, Лави (Левіна!); Остерський рн, Косачівка, на болоті „Видра“ (Левіна!), Сорокошичі, болото „Видра“ (Левіна!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Деражня (Пач. у Шмальг.).

Поширення по СРСР. Аркт. Євр.: Нова Земля, Колгуєв, Маточкін Шар; Аркт. Сибір: Чукот., Анад.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Кавказ: Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт., Обськ.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далек. Схід: Зее-Бур., Охотськ., Камч.; Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Ісландія, Арктична Європа, Скандінавія, Англія, Шотландія, Середня Європа, СРСР, субарктична Америка.

Секція 3. **Tridactylites** Haw. Одно- або дворічні рослини з прямостоячим улисненим стеблом і прикореневою розеткою 3- або 5-лопатевих, зрідка суцільних листків; зав'язь здебільшого цілком нижня, з короткими прямими стовпчиками.

1390 (3). S. tridactylites L. — **Ломикамінь трипальчастий.** Дрібно залозисто-пухната рослина. Стебло пряме або висхідне, іноді звивисте, 2—18 *см* завв., просте або від основи розгалужене, з 1 або кількома квітками. Прикореневі листки в розетці, на час плодоношення засихають, лопатковидні, суцільні або 3-лопатеві, з черешками; стеблові листки чергові, 3-лопатеві, сидячі, до основи клиновидно звужені, верхні — суцільні. Суцвіття розлоге з гроновидними гілками і тонкими квітконіжками, довшими за квітку в 2 рази та більше і при плодах видовженими; пелюстки зірчасто-розхилені, оберненояйцевидно-клиновидні, білі, близько 4 *мм* завд., вдвоє довші за яйцевидні, косо догори спрямовані частки чашечки; гіпантій дзвоникуватий, при плодах майже кулястий, з округлою основою. Коробочка куляста. ⊙. Цв. IV—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 404. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 273. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 335. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 165.

— *S. tridactylites* subsp. *minor* A. Blytt, Handbog i Norg. Fl. (1906) 910. — *S. trifida* Gilib., Fl. Lithuan. (1781) 181.

Рисунки: Фл. СССР, IX, табл. IX, рис. 4.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 20!

По відкритих і кам'янистих місцях, скелях. — Розсіяно в Лісостепу і Степу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Ружичнянський рн, товтра коло Іванківців (Кот.!); Городецький рн, Старе Поріччя (Кот.!); Летичівський рн, Вербки (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирівський рн, Соколець (!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданівська мр, Троїцьке. — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий (Пряніш-ніков!); Молочанськ, у заплавині р. Молочної (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Атлантична, Середня, Східна і Середземноморська Європа, Балканський п-ів, Мала Азія, Сірія, Середня Азія, Західний Іран, Північна Африка.

1391 (4). S. adscendens L. — Ломикамінь висхідний. Густо і коротко-залозисто-пухната рослина з прикореневою розеткою листків, яка залишається під час плодоношення. Стебло 25 *мм* завв., просте або майже від основи розгалужене, пряме або при основі висхідне. Прикореневі листки клиновидні або клиновидно-лопатковидні, на верхівці з 3—5 зубцями або цілокраї; стеблові листки оберненояйцевидно-клиновидні, видовжено клиновидні, на верхівці 3—5-зубчасті або цілокраї. Суцвіття щитковидне або волотисте, іноді стебло 1-квіткове; квітконіжки звичайно грубіші, ніж у попереднього виду, коротші за квітки, однакової з ними довжини або довші за них; частки чашечки яйцевидні, тупі, пелюстки зірчасто-розхилені, оберненояйцевидні, на верхівці здебільшого широковиїмчасті, 5—7 *мм* завд., в 2—3 рази довші за частки чашечки. Гіпантій при плодах оберненояйцевидний, з поступово звуженою основою. ⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 405. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 273. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 166.

— *S. tridactylites* subsp. *adscendens* A. Blytt, Handbog i Norg. Fl. (1906) 470. — *S. tridactylites* L. *β. alpicola* Don. in Transacta Linn. Soc., XIII (1821) 442. — *S. controversa* Sternb., Rev. Sax. (1810) 43.

Рисунки: Фл. СССР, IX, табл. 9, рис. 3.

Видані зразки: Fl. exs. reipubl. bohem.-sloven., № 225!

По вогких скелях і пасовищах. — У високогірному, переважно альпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан, г. Піп-Іван Мармарошський, на верхньому схилі гори (А. та О. Барбарич!), на вапняках між г. Піп-Іван Мармарошський і г. Петрос (Гринь!), на вершині г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт. (окол. Талліна), Карпати; Кавказ: Даг., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Гори Європи, Малої Азії, Кавказу, Північної Америки (Скелясті гори).

Секція 4. **Nephrophyllum Gaud.** Квітки досить великі, дзвониковаті, з нижньою або напівнижньою зав'яззю. Стебла улиснені, прикореневі і нижні стеблові листки з довгим черешком і з нирковидною, серцевидною або майже округлою пластинкою; в пазухах прикореневих, а також і стеблових листків здебільщого містяться м'ясисті виводкові бульбочко-цибулинки.

1392 (5). S. bulbifera L. — Ломикамінь бульбоносний. Дрібнозалозисто-пухната рослина. Стебла поодинокі, 15—45 *см* завв., прямі, тонкі, нерозгалужені, з 8—16 листками, розміщеними до самого суцвіття. Прикореневі листки з довгим черешком і з нирковидно-округлою, 6—13 *мм* завд., 8—20 *мм* завш., тупо лопатево-зарубчастою пластинкою; стеблові листки поступово від нижніх до верхніх зменшені, нижні з них яйце-

видні, з серцевидною основою, менш тупими лопатями, з коротким черешком; середні — надрізно-лопатеві, сидячі, верхні 3-лопатеві, з середньою лопаттю в 2 рази довшою за бокові, або суцільні, лінійно-ланцетні, гострі. В пазухах прикореневих і всіх стеблових листків містяться поодинці м'ясисті, червонуваті, яйцевидні виводкові бульбочко-цибулинки. Суцвіття — 3—20-квітковий півзонтик з 3 головними гілками; гіпантій оберненояйцевидний; частки чашечки яйцевидні, 2,5—3,5 *мм* завд.; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, 5—10 *мм* завд., поступово до основи звужені, білі; зав'язь півнижня, оберненояйцевидна, з коротким, до 0,7 *мм* завд. стовпчиком. Коробочка майже куляста, з трохи розхиленими стовпчиками. 4. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 403.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 117.

По трав'янистих місцях, світлих лісах, тріщинах скель. — Зрідка і тільки в Закарпатській обл.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, Бені (Маргіттай); Берегівська окр., Береги (Харкевич!).

Поширення по СРСР. Европ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Корсіка, Сардінія, Сіцілія, Італія, півн. ч. Балканського п-ова, півд.-схід. ч. Середньої Європи.

1393 (6). S. granulata L. — Ломикамінь зернуватий. Стебло одиничне, пряме або висхідне, в нижній частині жорстковолосисте, у верхній — безлисте, залозисто-клейке, розгалужене, 10—50 *см* завв. Листки трохи м'ясисті, залозисто-пухнаті, прикореневі з нирковидною, глибокозарубчастою або зарубчасто-лопатевою пластинкою і з черешком в 1,5—5 разів довшим за пластинку; в пазухах їх міститься по кілька м'ясистих, майже кулястих бульбочко-цибулинок; стеблові листки в кількості 2—4, на коротких черешках, без цибулинок, середні — нирковидні або яйцевидні, до основи здебільшого клиновидні, спереду надрізані на 3—5 часток, верхівкові — звичайно суцільні. Суцвіття щитковидно-волотисте; квітки догори спрямовані; квітконіжки і чашечки залозисті; частки чашечки довгасто-яйцевидні, тупуваті або гоструваті, косо догори спрямовані, близько 5 *мм* завд.; пелюстки білі, оберненояйцевидно-клиновидні, 10—17 (20) *см* завд.; зав'язь нижня, до $^2/_3$ або до $^3/_4$ зросла з гіпантієм. Коробочка яйцевидна, до 7 *мм* завд. 4. Цв. VI—VII.

L., Fl. Suec., ed. I (1745) 350; Sp. pl., ed. I (1753) 403. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 273. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 355. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 167.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 116.

Видані зразки: Fl. polon. exs., № 171!

По луках і трав'янистих схилах, горбах, скелях. — В зах. ч. УРСР.

З.П. Волинська обл.: Овадніївський рн, Верба (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Скандінавія, Данія, Голландія, Середня і Південна Європа, Європейська частина СРСР (захід).

1394 (7). S. carpatica Reichenb. — **Ломикамінь карпатський.** Рослина з кількома прямостоячими і висхідними, простими, у нижній частині здебільшого голими, у верхній — залозисто-пухнатими стеблами, 5—20 *см* завв. Прикореневі і нижні стеблові листки з голою, в обрисі нирковидною або серцевидно-округлою, 5—14 *мм* завд., 6—18 *мм* завш., пальчасто-5—9-лопатевою пластинкою, з яйцевидними, гострувати ми лопатями і з кучеряво-війчастим черешком, в 3—4 рази довшим за пластинку; верхні стеблові листки 3—5-надрізні, з коротшими черешками, верхні — яйцевидні або ланцетні, суцільні, сидячі; в пазухах прикореневих листків містяться численні виводкові цибулинки. Суцвіття 1—3 (5)-квіткове; квітконіжки здебільшого тонкі, густо залозисто-пухнаті, такої ж довжини, як квітки, або в 2 рази довші за них; чашолистки косо догори спрямовані, довгасті або довгасто-яйцевидні, тупі, по краю і зовні опушені, 1,8—3 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидно-довгасті, з коротесеньким нігтиком, білі, рідше вгорі червонуваті, 5—7 *мм* завд., в 2 рази довші за частки чашечки; зав'язь не більше ніж до $^1/_3$ своєї довжини занурена в дно квітколожа. Коробочка яйцевидна, 5—7 *мм* завд., з розхиленими стовпчиками; насінина довгаста, 0,6—0,8 *мм* завд., гладенька, чорнувата. ♃. Цв. VII—VIII.

Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1830—1832) 552. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 274.

Рисунки: Engler u. Irmscher, Das Pflanznr., IV, 117, l, p. 263, Fig. L—P.

Видані зразки: Fl. exs. austro-hung., № 614, 11!

По вогких скелях. — В субальпійському і альпійському поясах Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Петрос (Попов!), г. Піп-Іван Чорногорський (Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Карпати, Болгарія (?).

Секція 5. **Dactyloides** Tausch. Дернисті рослини з багаторічними улисненими неплідними гонами, які іноді закінчуються розеткою листків; стебла улиснені; листки здебільшого лопатеві або роздільні, зрідка суцільні; зав'язь нижня.

1395 (8). S. androsacea L. — **Ломикамінь проломниковий.** Утворює досить густі дерновини; неплідні гони короткі, висхідні або прямі, роз-

галужені, улиснені, з розеткою листків на верхівці. Квітконосні стебла 1—12 *см* завв., безлисті або з 1—2 листками, прямостоячі, опушені відстовбурченими, довгими, прозорими залозистими волосками, звичайно з 1, зрідка з 2—3 квітками; листки розетки 7—25 *мм* завд., 3—6 *мм* завш., ланцетні або лопатковидні, поступово звужені до основи в крилатий черешок, цілокраї або іноді на верхівці 3—5-зубчасті, по краю (зрідка і зверху) вкриті досить довгими прозорими залозистими війками; стеблові — сидячі, довгасто-ланцетні, цілокраї, 5—7 *мм* завд., 1,5—2 *мм* завш. Квітконіжки, як і гіпантій, залозисто-пухнаті; частки чашечки яйцевидні, тупі, по краю і зовні коротко залозисто-пухнаті; пелюстки оберненояйцевидно-довгасті або клиновидно-оберненояйцевидні, тупі або трохи виїмчасті, 4—7 *мм* завд., в 2—3 рази довші за частки чашечки, білі, при основі зеленуваті; зав'язь нижня. Плід оберненояйцевидний, з розхиленими стовпчиками і з догори спрямованими частками чашечки. 4. Цв. V—VIII.

Рис. 105. *Ломикамінь проломниковий — Saxifraga androsacea* L.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.).

L., Sp. pl., ed. I (1753) 399. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 174.
Рисунки: Фл. СССР, IX, табл. X, рис. 6 (f. *integrifolia* Ser.).
Видані зразки: Fl. polon. exs., № 529!

По вогких скелях, між камінням. — В смузі криволісся і альпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на скелях г. Близниці (Брадіс і Запятова!, Харкевич!), хр. Свидовець (Домін).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати; Зах. Сибір: Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Піренеї, Центральне французьке нагір'я, Альпи, Карпати, гори Трансільванії, Родопи.

Примітка. Можливо, що цей вид трапляється у нас не тільки у вигляді форми з суцільними листками (f. *integrifolia* Ser.), але й у вигляді f. *tridentata* Gaud., яка має прикореневі листки (принаймні почасти) з 3—5 зубчиками на верхівці.

1396 (9). S. cymosa Waldst. et Kit. — **Ломикамінь півзонтиковий.** Дерниста, коротькозалозиста рослина. Квіткові стебла прямостоячі або висхідні, від середини або вище розгалужені, з небагатьма листками. Листки віяловидно-клиновидні або оберненояйцевидно-клиновидні, рідше майже нирковидні, з 5—7 в сухому стані випнутими жилками, звужені в плоский війчастий черешок, пальчасто-надрізні або 3-лопатеві, з бічними, 2—3-надрізними лопатями і з середньою лопаттю, яка нерідко має по боках по 1 зубцю. Квітки дзвоникуваті, зібрані в 3—7-квіткове, щитковидне суцвіття; частки чашечки лінійні, тупі, в 1,5 раза довші за гіпантій; пелюстки оберненояйцевидні, 1—1,5 *см* завд., в 2 рази довші за чашечку. Коробочка майже куляста, близько 4 *мм* діам. 4. Цв. VII—VIII.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., I (1802) 91.
— *S. pedemontana* subsp. *cymosa* Engl. in Engl. u. Prantl, Natürl. Pflanzenfam., III, 2a. (1890) 55. — *S. pedemontana* subsp. *eupedemontana* var. *cymosa* Brig., Fl. cors., II (1913) 150. — *S. Allionii* Baumg., Enum. Transs., I (1816) 378, non Gaud.

Рисунки: Engl., Pflanzr., IV, 117, 1, p. 332, fig. 72. A—E (sub *S. pedemontana* subsp. *cymosa* Engl.!).

По скелях. — В альпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., по скелях на г. Кобила, коло Кобилецької Поляни (Вагнер у Маргіттая).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Східні Карпати, Трансільванські Альпи, гори Баната, Сербії та Болгарії.

Примітка. Наведена тут форма дуже близька до поширеної у півд.-зах. Альпах *S. pedemontana* All. і її часто розглядають як східний підвид цього виду — *S. pedemontana* All. subsp. *cymosa* (Waldst. et Kit.) Engl. Типова *S. pedemontana* All. (*S. pedemontana* All. subsp. *eupedemontana* Engl.) відрізняється від нашої форми твердішими листками, більшою кількістю жилок (14—16) на листковій пластинці і більшою їх випуклістю в сухому стані.

Секція 6. **Trachyphyllum** Gaud. Рослини з багаторічними розгалуженими неплідними гонами, з великими бруньками, утворюють дерновину; гіпантій коротко блюдцевидний; чашолистки відстовбурчені, зав'язь не більше ніж на $^1/_4$—$^1/_3$ зростається з квітколожем. Листки шорсткі, суцільні, на верхівці шиповидно загострені, по краю з прозорими багатоклітинними війками.

1397 (10). S. bryoides L. — **Ломикамінь моховидний.** Дерновини щільні, подушкоподібні, блідо- або сіруватозелені, з сріблястосірими старими листками; неплідні гони лежачі, розгалужені, густо улиснені, з великими, майже кулястими бруньками, довжина яких дорівнює довжині покривного листка. Листки шорсткі, довгасто-ланцетні, 5—7 *мм* завд., 1 *мм* завш., догори загнуті, на верхівці шиповидно загострені, по краю коротковилчасті, під верхівкою з 1 ямочкою. Квітконосні стебла 3—6 *мм* завв., звичайно 1-квіткові, вгорі коротко залозисто-пухнаті, з роз-

сунутими, притиснутими, ланцетно-лінійними і довгасто-ланцетними листками; верхівкові листки, як і квітконіжки, короткозалозисті. Чашечка глибоко 5-роздільна, з яйцевидними або трикутно-яйцевидними, гострувато-

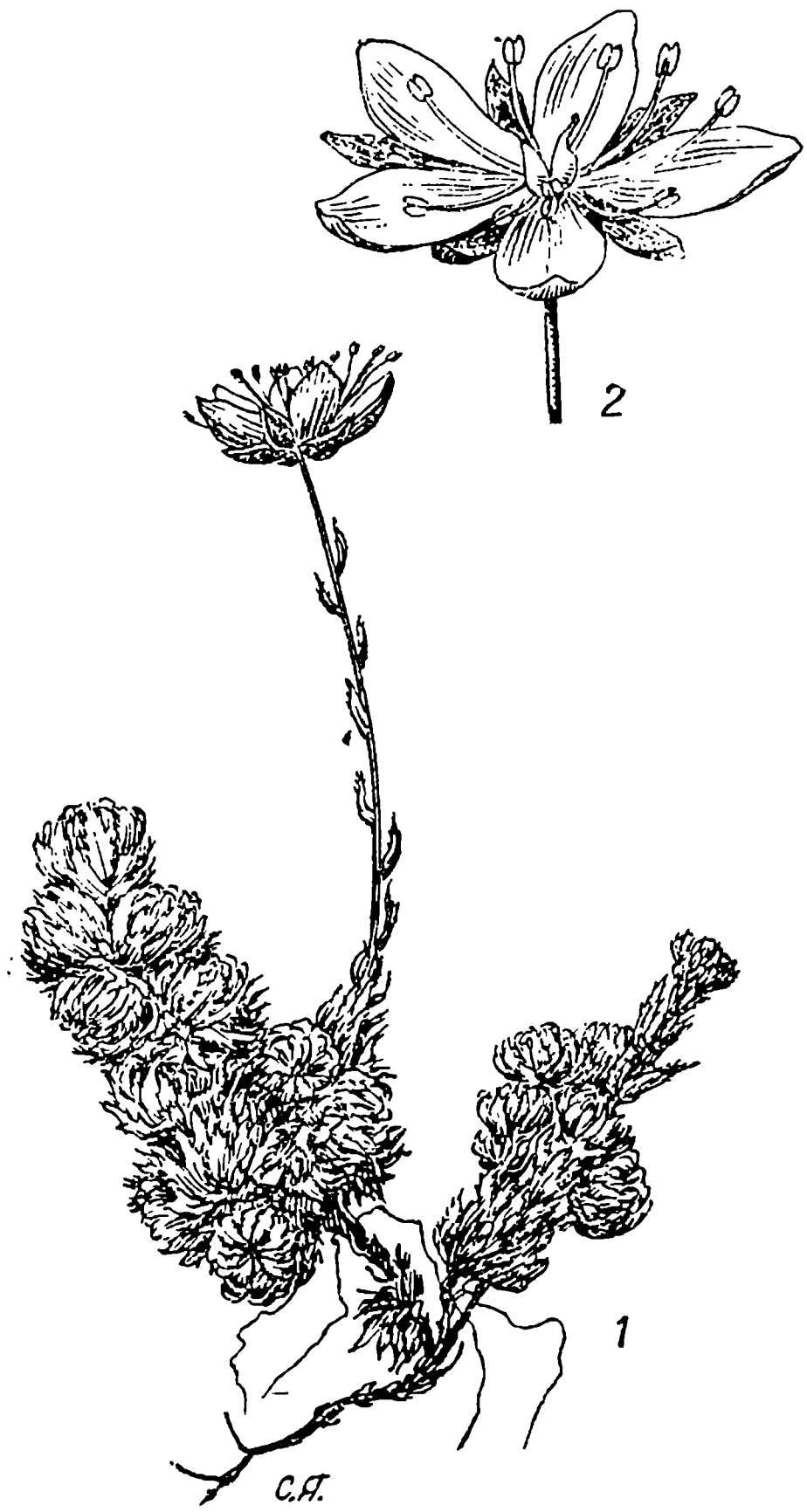

Рис. 106. *Ломикамінь моховидний — Saxifraga bryoides* L.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.).

ватими, майже горизонтально відстовбурченими частками; пелюстки довгасті або оберненояйцевидно-довгасті, тупуваті, з дуже коротким нігтиком, жовтуватобілі, при основі жовті, з червонуватими крапками, 4—6 *мм* завд., 1,8—3 *мм* завш., в 2—3 рази довші за чашечку; маточка із зрослих з стовпчиками плодолистків, коротко (до $^1/_4$ своєї довжини) занурена в квітколоже. Плід яйцевидний, з короткими стовпчиками і відстовбурченими чашолистками. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp., ed. I (1753) 400. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 271.

— *S. aspera* DC. *a. bryoides* DC., Fl. Franc., IV (1805) 363.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 93.

По скелях і кам'янистих місцях. — В альпійському поясі Карпат, рідше нижче.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., г. Піп.-Іван Чорногорський (Хржановський).

Поширення по СРСР.
Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Східні Піренеї, Альпи, Карпати, Трансільванські Альпи, Балкани.

Секція 7. **Xanthizoon** Griseb. Рослини з довгими розгалуженими, улисненими багаторічними неплідними гонами без бруньок в пазухах листків, утворюють дернини; листки суцільні, трохи м'ясисті, лінійно-довгасті або лінійні, з клиновидною основою; чашолистки відстовбурчені; зав'язь до $^1/_3$—$^1/_4$ своєї довжини зростається з квітколожем.

1398 (11). S. aizoides L. — Ломикамінь аїзовидний. Пухкодерниста рослина. Стебла численні, висхідні, дуже розгалужені, майже голі або вгорі коротко залозисто-пухнаті, 15—30 *см* завв. Листки товсті, м'ясисті, лінійно-довгасті або лінійні, з клиновидною основою, 3—30 *мм* завд., 1—5 *мм* завш., зісподу плоскі, зверху опуклі, з 1 ямочкою під верхівкою,

гострі, нерідко на верхівці з вістрям, голі або з коротковійчастим краєм. Суцвіття гроновидне або волотисте, з залозисто-пухнатими 1—2-квітковими гілками; чашечка до половини роздільна, з залозистою трубочкою і відстовбурченими, яйцевидними або трикутно-яйцевидними, тупими, голими частками; пелюстки довгасто-лінійні, довші за частки чашечки, цитриновожовті, рідше оранжові, часто з червоними крапками; зав'язь до $^1/_4$—$^1/_3$ своєї довжини занурена в квітколоже. Плід яйцевидно-кулястий, з короткими розхиленими стовпчиками і відстовбурченими частками чашечки. ♃ . Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 403. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. polsk. (1924) 338. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 186.

По вогких, переважно вапнякових скелях і взагалі на вогких місцях. — В Карпатах.

Пр.Л. Наводиться для Покутських Карпат (Шафер, Кульчинський, Павловський).

Поширення по СРСР. Аркт. Євр.: Нова Земля, Маточкін Шар; Аркт. Сибір; Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Арктика, Скандінавія, Ісландія, Лофотенські о-ви, гори Північної Шотландії, гори Середньої і Південної Європи, Карпати, гори Боснії, Скелясті гори в тихоокеанській Америці, атлантична Америка (півд.-схід. ч.).

Секція 8. **Euaizoonia** (Schott) Engl. Неплідні гони столоноподібні, закінчуються розеткою листків і утворюють плоскі дерновини; листки шкірясті або трохи м'ясисті, язичковидні, лопатковидні або оберненояйцевидні, зверху вздовж краю з рядом численних ямочок, що виділяють вапно; зав'язь майже нижня або півнижня.

1399 (12). S. aizoon Jacq. — **Ломикамінь аїзовий.** Утворює сизуватозелену дерновину. Стебла 5—30 (45) *см* завв.; вгорі залозисто-пухнаті, в нижній частині голі, від середини або вище розгалужені, з висхідними 1—5-квітковими гілками. Листки розеток товстуваті, язичковидні або оберненояйцевидні, 4,5—5 *см* завд., 2,5—7 *мм* завш., зверху плоскуваті, тупі, гострі або загострені, з хрящуватим дрібнопилчастим краєм, зверху вздовж краю з рядом численних ямочок, звичайно прикритих лусочками вапна, голі, при основі війчасті; стеблові листки зменшені. Частки чашечки яйцевидні або яйцевидно-трикутні, коротші за її трубочку; пелюстки білі або жовтуваті, іноді з пурпуровими крапками, оберненояйцевидні або еліптичні, 3—6 *мм* завд., в 1,5—2 рази довші за частки чашечки; зав'язь майже нижня. Плід кулястий, 3—6 *мм* завд., з майже прямими стовпчиками і прямими частками чашечки. ♃ . Цв. VI—VII.

Jacq., Fl. Austr., V (1778) 18. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 271.

— *S. Cotyledon ε.* L., Sp. pl., ed. I (1753) 399. — *S. cochearis* Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 232.

Рисунки: Jacq., l. c., tab. 438.

Рис. 107. *Ломикамінь аїзовий — Saxifraga aizoon* Jacq.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка (збільш.)

По скелях і кам'янистих місцях (переважно багатих на вапно). — В альпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець по схилу г. Близниці (Запятова!, А. та О. Барбарич!. Гринь!), Чорногора, г. Шемул (Брадіс і Запятова!), г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!), по схилу г. Петрос (Гринь!, Харкевич!, Брадіс і Запятова!); Воловська окр., г. Пікуй (Хржановський!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн. Чивчинські гори, г. Пепесата (Катіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи, Карпати.

Секція 9. **Kabschia** Engl. Неплідні гони багаторічні, густо улиснені, часто колонкоподібні, здебільшого утворюють густу дерновину; листки м'ясисті або шкірясті, невеликі, язичковидні або оберненояйцевидні, по краю з ямочками, що виділяють вапно; зав'язь півнижня або нижня.

1400 (13). S. luteoviridis Schott et Kotschy. — **Ломикамінь жовтозелений.** Густодерниста рослина, з густо черепичасто улисненими здерев'янілими гонами; верхні листки гонів більші і утворюють розетку, лопатковидно-язичковидні, гоструваті або з вістрям на верхівці, 2 *мм* завш., зверху сизі, зісподу нерідко фіолетуваті, цілокраї, вузько хрящувато-облямовані, зверху вздовж краю з дрібними ямочками, що виділяють вапно, голі, але при основі війчасті. Стебло до 15 *см* завд., залозисто-пухнате, досить густо улиснене зеленими, трохи відхиленими, тільки у верхній

частині хрящувато-облямованими, з обох боків (за винятком верхівкової частини) залозисто-пухнатими листками. Суцвіття щитковидне, 6—12-квіткове. Приквітки лінійні, як і гілки суцвіття, квітконіжки і чашечки, залозисто-пухнаті; частки чашечки довгасті або яйцевидні, гострувати, 2—2,5 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидні, жовтозелені або блідозелені, 2—3 *мм* завд., однакової довжини з частками чашечки або трохи довші за них. Плід яйцевидний з короткими прямими стовпчиками і з догори спрямованими частками чашечки. 4 . Цв. VI—VII.

Schott et Kotschy in Oesterr. Bot. Zeitschr., IX (1851) 65. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 270. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. polskie (1924) 338. — *S. luteo-purpurea* Herbich, Select, pl. rar. Galic. u. Bucow. (1836) 12.

По вапнякових скелях. — Зрідка в Східних Карпатах.

Пр.Л. Станіславська обл.: наводиться для Покутських Карпат, а саме — для Чивчинських гір (Шафер, Кульчинський, Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Східні Карпати, Трансільванські Альпи.

Рід 390. Жовтяниця — Chrysosplenium (Tourn.) L.

Tourn. ex L., Syst., ed. I (1735); L., Sp. pl., ed. I (1753) 398.

Гіпантій бокалоподібний або дзигоподібний, зрослий з зав'яззю; чашечка з 4, іноді з 5 зеленими або жовтими частками; пелюсток немає; тичинок 8—10, з 2-лопатевими пиляками і короткими нитками, прикріпленими навколо залозистого надматочкового диска; іноді тичинок 4, які чергуються з частками чашечки; зав'язь нижня або півнижня, з 2 плодолистків, 1-гнізда, з 2 стовпчиками; коробочка 1-гнізда, до середини 2-стулкова, з насінням, розміщеним по краях стулок.

Невеликі трав'янисті багаторічні рослини, з тонким кореневищем і з черговими або супротивними зарубчастими листками та з суцвіттям у вигляді плоского дихазія, оточеного приквітковими листками.

До складу роду входить 56 видів, велика кількість яких властива помірній і субтропічній Східній Азії. Для СРСР відомо 19 видів, в УРСР — тільки 2.

---

1. Стеблові листки чергові; листкові пластинки трохи м'ясисті; рослини з опушенням . . . . **(1). Ж. черговолиста — Ch. alternifolium L.**
— Стеблові листки супротивні; листкові пластинки пергаментно цупкі; рослини без опушення . . **(2). Ж. альпійська — Ch. alpinum** Schur.

1401 (1). Ch. alternifolium L. — **Жовтяниця черговолиста.** Кореневище тонке, повзуче, з довгими гонами. Стебла звичайно поодинокі, зрідка по кілька, 10—15 *см* завв., прямостоячі, товстуваті, 3-граннi, в нижній частині розсіяно опушені, у верхній — голі, вилчасто-розгалужені. Листки трохи м'ясисті, прикореневі на довгих черешках, округло-

нирковидні, великозарубчасті, із зрізаними або іноді виїмчастими зарубками, усаджені притиснутими розсіяними волосками або голі; стеблові листки в кількості 2—3, менші, чергові, при основі притуплені; верхні — клиновидно звужені; приквіткові листки маленькі, жовтуваті, ширококлиновидні, на черешках, іноді цілокраї. Суцвіття плоске, щитковидне, з численними квітками; частки чашечки плоскі, яйцевидні, зсередини золотистожовті; зав'язь нижня; стовпчики короткі. 4 . Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 398. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 275. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 356. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 203. — — *Ch. nivale* Schur. Enum. pl. Transs. (1866) 241.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, tab. 144, рис. 1, рис. 974.

По лісах, вільшняках, вогких тінистих місцях коло джерел. — Досить звичайна рослина в лісових і лісостепових районах УРСР.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Кобилецька Поляна (Косець!); Великоберезнянська окр., Чорноголов (Косець!); Перечинська окр., Тур'ї Ремети (Гринь!). — **З.П., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Переважно у півн. ч. — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Досить звичайно, на півдні рідше.

Поширення по СРСР. Аркт. Євр.: Нова Земля; Аркт. Сибір.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Кам., Волз.-Дон. (півн. ч.), Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір.; Схід. Сибір; Далек. Схід: Камчат., Охотськ., Удськ., Уссур., Зеє-Бур.

Загальне поширення. Північна, Середня і Східна Європа, Балканський п-ів (півн. ч.), Кавказ, Північна і Північно-східна Азія, арктична і субарктична Америка (від Аляски до Британської Колумбії).

1402 (2). Ch. alpinum Schur. — **Жовтяниця альпійська.** Рослина світлозелена. Кореневище тонке, повзуче. Стебла звичайно численні, рідше поодинокі, прямостоячі, 5—10 *см* завв., голі, гранисті, у верхній частині вилчасто-розгалужені. Прикореневі листки на довгих черешках, округло-нирковидні, великозарубчасті, голі. Стеблові листки в кількості 2—3, супротивні, б.-м. округлі, при основі притуплені або б.-м. звужені, цілокраї або зарубчасті. Приквітки дрібненькі, жовтуваті, звичайно цілокраї. Суцвіття щитковидне, з численними квітками. Частки чашечки яйцевидні, зсередини золотистожовті, зав'язь нижня; стовпчик короткий. 4. Цв. IV—V.

Schur, in Verh. d. Sicb. Ver. (1852) 86.
— *Ch. oppositifolium* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 275, non L.

По вогкуватих місцях, коло джерел в поясі криволісся. — Поширений лише в Східних Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан, г. Піп-Іван Мармарошський (Косець!, Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Рис. 108. *Жовтяниця альпійська — Chrysosplenium alpinum* Schur.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка зверху (збільш.); *3* — квітка в розрізі (збільш.).

ПІДРОДИНА 2. PARNASSIOIDEAE Engl.

Плодолистків 3—4, зрослих між собою; зав'язь 1-гнізда; стовпчик 1 або його немає, і тоді приймочка сидяча.

Рід 391. Білозір — Parnassia (Tourn.) L.

Tourn. ex L., Syst., ed. I (1735); L. Gen., pl., ed. I (1737) 87.

Гіпантій блюдцевидний або бокаловидний, при основі зрослий з зав'яззю; чашечка, віночок і андроцей 5-членні; тичинок 5, розташованих проти чашолистків; вони чергуються з 5 стамінодіями; зав'язь верхня або півнижня, 1-гнізда з постінними сім'яносцями. Плід — 1-гнізда коробочка, яка відкривається до середини гніздорозривно. — Трав'янисті багаторічні голі рослини, з численними або одиничними нерозгалуженими стеблами, з численними прикореневими цілокраїми листками на довгих черешках і з сидячими стебловими.

Рід складається з 45 видів, які розподіляються на 5 секцій. Найбільша кількість видів властива Східній Азії, 8 видів трапляються в Північній Америці, 2 види — в Мексіці; в СРСР відомо 4 види, в УРСР, як і по всій Європі, 1 — *P. palustris* L.

1403 (1). P. palustris L. — **Білозір болотний.** Гола рослина, з товстим, трохи косим кореневищем. Стебла прості, прямі або звивисті, 5-гранні, 1-квіткові, 8—40 (45) *см* завв. Прикореневі листки з довгими черешками, овальні, з серцевидною основою, тупі, з темними крапками; стебловий листок одиничний, сидячий, такої ж форми, як і прикореневі. Чашечка майже до основи роздільна, з відстовбуреними овально-довгастими тупими частками; пелюстки білі, яйцевидно-еліптичні або еліптичні, з зеленуватими жилками, в 2—3 рази довші за частки чашечки; тичинок 5; стамінодії на ніжках, з 9—13 залозисто-головчастими війками на верхівці; маточка з 4 плодолистків, з верхньою 1-гніздою зав'яззю і з 4 сидячими приймочками. Коробочка яйцевидна; насінина довгаста, яснокоричнева, з яснішою крилоподібною облямівкою. ♃. Цв. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 273. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 356. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, IX, 216.

— *P. ciliata* Gilib., Fl. Lithuan., V (1782) 139.

По вогких луках, болотах. — Звичайно в Поліссі й рідше в Лісостепу, у Карпатах заходить в альпійський пояс.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на полонині Свидовець, по схилу г. Близниці (Гринь!), Богдан (Косець!, Білик!), г. Петрос (Гринь!), Ясиня (Попов!, Хржановський!); Тячівська окр., Мокре (Брадіс і Запятова!), Широкий Луг (Косець!). — **З.П., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Досить часто. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кучерівка, Петропавлівка (Клок.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: у всіх районах, крім Причорн. і Криму; Кавказ: у всіх районах, крім Тал.; Сибір: всі райони; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Холодна і помірна зони Північної півкулі; в більш південних районах лише в горах.

ПІДРОДИНА 3. **HYDRANGEOIDEAE** A. Br.

Кущі, здебільшого з супротивними листками, без прилистків. Квітки зібрані гронами. Зав'язь півнижня або нижня, 3—5-гнізда. Плід — коробочка.

Рід 392. Садовий жасмин — Philadelphus L.

L., Gen. pl. (1754) 211.

Квітки зібрані небагатоквітковими гронами, чималі, білі. Гіпантій глечикоподібний, зрослий з зав'яззю. Чашолистків і пелюсток по 4—5. Тичинок багато. Зав'язь нижня, 3—5-гнізда, з численними повислими насінними зачатками у кожному гнізді; стовпчиків 3—5. Плід — коробочка, що розтріскується по перегородках; насінини численні, дрібні. — Кущі з супротивними листками.

Господарське значення. Всі види цього роду культивуються як декоративні рослини.

---

1. Стовпчики маточок довші за тичинки; приймочки довші й ширші за пиляки . . . . . **(4). С. ж. непахучий — Ph. inodorus** L.
— Стовпчики не довші за тичинки; приймочки вузенькі . . 2.
2. Листки зісподу волосисті . . . . . 3.
— Листки зісподу голі або з волосками лише по жилках . . . . . **(1). С. ж. блідий — Ph. pallidus** Hayek.
3. Кора сіруватобура . **(2). С. ж. пухнатий — Ph. pubescens** Loiss.
— Кора світлосіра . . . . . **(3). С. ж. широколистий — Ph. latifolius** Schrad.

1403 [2] **(2). Ph. pubescens** Loiss. — **Садовий жасмин пухнатий.** 2—3 *м* завв. Кора коричнювато-червонувата, на торішніх гілках коричнюватосіра (злущується з них шматками). Листки еліптичні, з 3—5 жилками, з рідкими зубцями по краю, зверху голі, зісподу голі або лише на жилках волосисті. Грона 4—7-квіткові. Квітки жовтуватобілі, 2,5—3 *см* діам. . Цв. VI—VIII. Пл. IX.

Hayek in litt. Schneider, Ill. Hand. d. Laubholzk., I (1904) 273.
— *Ph. coronarius* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 357, non L.
Рисунки: Schneider, ц. м. 370, fig. 273x—z.

Культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується (переважно в Європ. ч.).
Загальне поширення. Дико росте на півдні Середньої Європи.

1403 [2] **(2). Ph. pubescens** Loiss. — **Садовий жасмин пухнатий.** 1,5—2 *м* завв. Кора сіруватобура. Листки еліптичні або вузькоеліптичні, з 3—5 жилками, дрібнозубчасті, зверху з рідким опушенням, зісподу густоволосисті. Квітки білі, запашні, 2,5—3 *см* діам. Стовпчики коротші за тичинки. ♄. Цв. VI—VII, пл. IX.

Loiss. in Herb. Aman., 268.

Культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в Європ. ч.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці.

1403 [3] (3). Ph. latifolius Schrad. — **Садовий жасмин широколистий.** 2—3 *м* завв. Кора старих гілок ясносіра, молодих — жовтувата. Листки широкояйцевидні або яйцевидні, зубчасті, зісподу густоволосисті; листки плідних гонів довгасті або вузькояйцевидні, дрібнозубчасті, рідше цілокраї. Грона 5—7-квіткові. Квітки білі, запашні, 2—3,5 *см* діам. ♄. Цв. VI—VII, пл. IX.

Schrad. ex DC., Prodr., III (1828) 206. Пояркова в Фл. СССР, IX, 223. **Рисунки:** Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., I (1904) 370, fig. 237i—l.

Широко культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в Європ. ч. СРСР.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці (Тенессі).

Господарське значення. З квіток цього, як і попереднього, виду здобувають ефірну олію, що застосовується в парфюмерній промисловості.

1403 [4] (4). Ph. inodorus L. — **Садовий жасмин непахучий.** 2—3 *м* завв. Кора коричнева, гладенька. Листки яйцевидні, яйцевидно-еліптичні або широкояйцевидні, цілокраї або з рідкими зубчиками по краю, голі або розсіяно опушені. Квітки білі, незапашні, 2—4 *см* діам.; стовпчики маточок довші за тичинки; приймочки довші й ширші за пиляки тичинок. ♄. Цв. VI—VII, пл. IX.

L., Sp. pl. (1753) 470. Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., I (1904) 366.

Культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується у багатьох районах.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці (Нова Кароліна до Міссісіпі й Тенессі).

Рід **393. Дейція — Deutzia** Thunb.

Thunbg., Diss, nov. gen., I (1781) 19.

Квітки білі, зібрані гронами. Гіпантій дзвоникуватий, зрослий з зав'яззю, на час достигання плодів здерев'янілий. Чашолистків 5; пелюсток 5; тичинок 10, рідше більше (до 20); нитки їх б.-м. розширені, на верхівці іноді 3-роздільні. Зав'язь нижня, 3—4-гнізда, з численними насінними зачатками у кожному гнізді; стовпчиків 3 або 4. Плід — майже куляста коробочка; насінина на верхівці з невеличким крильцем. — Кущі з супротивними листками, опушені зірчастими волосками.

До складу цього роду входить понад 20 видів, що поширені переважно в Східній Азії, Гімалаях і Північній Америці.

1403 [5] **(1). D. scabra** Thunb. — **Дейція шорстка.** 1,5—2,5 *см* завв. Кора молодих гілок коричнювата, торішніх — буруватосіра. Листки яйцевидні, загострені, по краю зубчасті, опушені зірчастими волосками. Грона довгасті, прямостоячі. Квітки 1,5—2 *см* діам. Чашолистки волосисті. ħ. Цв. VI, пл. VIII.

Thunbg., Fl. jap. (1784) 185. Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., I (1904) 379.

— *D. crenata* S. et Z., Fl. Jap. (1835) 19, t. 6.

Рисунки: Schneider, ц. м., 378, fig. 242l—q.

Культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується в різних районах.

Загальне поширення. Дико росте в Японії.

Господарське значення. Культивується переважно форма з махровими квітками.

ПІДРОДИНА 4. **RIBESIOIDEAE** Engl.

Кущі з спіральним листям без прилистків; квітки в гронах; зав'язь нижня, 1-гнізда, з 2 постінними сім'яносцями; плід — ягода.

Тільки 1 рід — *Ribes* L.

Рід **394. Смородина. Порічки — Ribes L.**

L., Gen. pl., ed. I (1737) 68; Sp. pl., ed. I (1753) 200.

Квітки двостатеві або зрідка одностатеві. Гіпантій блюдцевидний, дзвоникуватий або трубчастий, зрослий з зав'яззю; чашечка, віночок і андроцей у наших представників 5-членні; пелюстки значно менші, ніж частки чашечки; тичинок 5, супротивних чашолисткам; маточка з 2 плодолистків, з нижньою 1-гніздою зав'яззю, з 2 постінними сім'яносцями; стовпчиків 2, б.-м. зрослих між собою в нижній частині. Плід — ягода. — Кущі з спіральними пальчасто-лопатевими листками на вкорочених гілочках і з квітками в пазушних гронах.

До складу цього роду входить приблизно 150 видів, з яких 110—112 поширені в півн. помірній зоні земної кулі; 38 видів відомі в Південній півкулі, а саме в Південній Америці, головним чином в Андах, від Венецуели до Магелланової протоки.

В СРСР відомо 40 диких видів, в УРСР — 6.

---

1. Квітки двостатеві . . . . . 2.
— Квітки одностатеві, дводомні (підрід *Berisia* Spach) . . . . 7.
2. Листки зісподу з крапчастими жовтими пахучими залозками (підрід *Eucoreosma* Jancz.) . . . . . **(4). C. чорна — R. nigrum** L.
— Листки без жовтих пахучих залозок . . . . . 3.
3. Квітки досить великі, 10—15 (20) *мм* завд., забарвлені в яскраво-жовтий, кривавочервоний, рожевий, іноді в білий колір . . . . 6.
— Квітки дрібні, не довші 6 *мм*, зеленуваті (підрід *Ribesia* Jancz.) 4.

4. Гіпантій блюдцевидний, з м'ясистим п'ятикутним навколоматочковим кільцем на дні . . . . . **(1). П. звичайні — R. vulgare** Lam.
— Гіпантій чашовидний або дзвоникуватий, без навколоматочкового м'ясистого кільця на дні . . . . . 5.
5. Гіпантій чашовидний; чашолистки відстовбурчені, з рідковійчастим краєм; грона рідкуваті, 8—22-квіткові, зав'язь на верхівці злегка опукла; листкова пластинка майже такої ж довжини, як черешок . . . . . **(2). П. пухнаті — R. pubescens** Hedl.
— Гіпантій дзвоникуватий; частки чашечки лопатковидні, з тонковійчастим краєм; грона багатоквіткові; зав'язь на верхівці конічна; листкова пластинка коротша за черешок . . . . . **(3). П. карпатські — R. carpaticum** Kit.
6 (3). Квітки яскравожовті, з трубчастим гіпантієм . . . . . **(8). П. золоті — R. aureum** Pursh.
— Квітки яскраворожеві, кривавочервоні або іноді білі, з дзвоникувато-трубчастим гіпантієм . . . . . **(7). П. кривавочервоні — R. sanguineum** Pursh.
7 (1). Плідні грона здебільшого 3-, рідше 2- або 4-квіткові, листки тьмяні, зверху звичайно залозисто-волосисті . . . . . **(5). П. альпійські — R. alpinum** L.
— Плідні грона 4—8-квіткові, листки блискучі, зверху здебільшого голі . **(6). П. світлі — R. lucidum** Kit.

Підрід 1. **Ribesia** (Berl.) Janczewski.

Квітки двостатеві, у наших представників зеленуваті, з плоским, чашовидним або дзвоникуватим гіпантієм. Бруньокові лусочки шкірясті, коричневі.

1403 [6] **(1). R. vulgare** Lam. — **Порічки звичайні.** Молоді гілки сіруваті; листки 3—5-лопатеві, з неглибоко серцевидною основою і з короткими, гострими, великозубчастими, з обох боків (рідше лише зісподу) волосистими лопатями. Грона до 8 *см* завд., рідкі; вісь суцвіття і квітконіжки голі, квітки зеленуваті; гіпантій плоский, блюдцевидний, з м'ясистим п'ятикутним коломаточковим кільцем на дні; частки чашечки відігнуті, голі, тичинки з короткими нитками і з дуже широкими пилячками; стовпчик до середини або менш 2-роздільний; ягода червона. ♄ Цв. V—VI.

Lam., Encycl. mét. bot., III (1789) 47. Пояркова в Фл. СССР, IX, 233. — *R. silvestre* Hedl. et *R. hortense* Hedl., Bot. notis. (1901) 82. — *R. rubrum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 358 ex parte, non L. — *R. domesticum* Janczewski in Compt. rend., XXVI (1900) 588.

Розводиться в садах. — По всій УРСР.

Поширення по СРСР. Поширена виключно в культурі.

Загальне поширення (в дикому стані). Гори Франції, Південної Бельгії, Північної Італії, Піренеї.

Господарське значення. З порічок звичайних виведена більшість садових сортів порічок (червоної смородини). Ягоди її споживають як свіжі, так і для кондитерських виробів.

1404 (2). R. pubescens Hedl. — **Порічки пухнаті.** Рослина 1—1,5 *м* завв., з пухнатими молодими, потім голими гілками. Листки 3—5-лопатеві, з широкосерцевидною основою і з широкотрикутними, зарубчастими, тупуватими, зверху звичайно голими, зісподу б.-м. опушеними лопатями. Грона 8—22-квіткові, спочатку злегка догори спрямовані, потім відлеглі або пониклі; вісь суцвіття і квітконіжки опушені. Квітки дрібні, зеленуваті, гіпантій плоский, чашоподібний, всередині гладенький (без навколоматочкового м'ясистого кільця); частки чашечки відстовбурчені, звичайно з мідяночервоними або бурими плямочками, по краю з рідкими війками; верхівка зав'язі трохи опукла. Ягода темночервона, 6—8 (10) *мм* діам. ♄. Цв. V—VI.

Hedl. in Bot. Notis. (1901) 100. Пояркова в Фл. СССР, IX, 239. — *R. rubrum β. silvestre* Wimm. et Grab., Fl. siles. (1827) 209. — *R. rubrum β. pubescens* Swartz Summa Veget. Scand. (1844). — *R. rubrum* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 358 p.p., non L.

Рисунки: Пояркова в Тр. Бот. инст. АН СССР, сер. I, вып. 2 (1936), стр. 173, фиг. 6; Фл. СССР, IX, табл. XIII, рис. 4.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1615!

По заплавних лісах, узліссях, вогких грунтах, чагарниках. — Поширений в карпатських і прикарпатських районах, в Поліссі та півн. ч. правобережного Лісостепу.

З.П. Волинська обл.: Заболоття (Косець!, А. та О. Барбарич!); Головнянський рн, Острівки (Косець!); Камінь-Каширський рн, Сошична (А. та О. Барбарич). — Житомирська обл.: Барашівський рн, Верби (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: Фастівський рн, Мотовилівка (Пач.); Чорнобиль (Пач.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Рогов.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Ізяславський рн, Радошівка (!); Старо-Костянтинівський рн, Самчики (!); Стара Синява (Кот.!); Летичівський рн, Снітівка (Кот). — Київська обл.: Черкаси (Тржебінський); Сміла (Тржебінський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (?), Дв.-Печ. (захід), Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР (вищевказані райони).

Господарське значення. Плоди придатні для кондитерської промисловості і споживаються свіжими. Схрещуванням цього виду з порічками звичайними одержано ряд культурних сортів.

1405 (3). R. carpaticum Kit. — **Порічки карпатські.** Рослина до 2—2,5 *м* завв., з темною корою. Листки чималі, 3—5-лопатеві, з б.-м. серцевидною основою і трикутними, гострими, подвійно гострозубчастими, голими або зісподу (особливо в молодому віці) по жилках розсіяно опушеними, по краю коротковійчастими лопатями; черешки довші за листкову пластинку. Квітки зелені; грона багатоквіткові, густі, на

початку цвітіння б.-м. обернені догори, потім нахилені і далі поникші; приквітки і майже однакової з ними довжини квітконіжки опушені; гіпантій дзвоникуватий; частки чашечки лопатковидні, догори спрямовані, по краю тонковійчасті; верхівка зав'язі конічна. Ягода куляста, червона. ♄. Цв. VI—VII.

Kit. ex Schult., Oesterr. Fl., ed. II, 432.

— *R. petraeum* Wulfen apud Jacq. Mascell. 2 (1781) 36, p.p. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 276. (excl. synon. *R. caucasico* M.B. et *R. Bieberstenii* Berl.). — *R. rubrum* Bess., Prim. fl. Galiz., I (1809) 85, non L., sec. Knapp.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, Fig. 987, f, g, i, v, w! Fig. 988.

По скелях. — У високогірному поясі Карпат, особливо в смузі криволісся.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Чорногора, по схилу г. Петрос (Гринь!); окол. Богдан (Косець!, Гринь!); Мукачівська окр., г. Пікуй (Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Карпат.

Підрід 2. **Eucoreosma** Jancz. pro sect.

Квітки двостатеві, з чашовидним або дзвоникуватим гіпантієм; залозки крапчасті, жовті, пахучі. Брунькові лусочки трав'янисті.

1406 (4). R. nigrum L. — **Смородина чорна.** Рослина 1—1,25(1,5) *м* завв., з опушеними молодими гілками, спочатку блідими, потім коричнюватими. Листки чималі, тьмяні, з серцевидною основою, 3—5-лопатеві, з трикутними гострими або тупуватими, великозарубчасто-зубчастими, зверху голими, зісподу б.-м. опушеними лопатями, вкриті багатоклітинними жовтими пахучими смоляними залозками. Грона довгі, звислі, 5—10-квіткові; приквітки ланцетні, опуклі, гострі, коротші за квітконіжки; квітконіжки з членуванням під квіткою і з 2 приквітничками. Квітки 7—9 *мм* завд., лілувато- або рожевосірі, зовні опушені, з півкулясто-дзвоникуватим гіпантієм, усіяним крапчастими залозками; частки чашечки довгасті, тупі, назад відігнуті, в 2 рази довші за видовжено яйцевидні пелюстки; стовпчик вгорі 2-надрізний. Ягода куляста, чорна, близько 10 *мм* діам. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 201. Bess., Prim. fl. Galic. I (1809) 185. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., (1872) 276. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 358. Пояркова в Фл. СССР, IX, 252.

— *R. olidum* Moench, Meth. pl (1794) 683.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 137. Фл. СССР, IX, табл. XIV, рис. 4.

По тінистих вогких лісах (особливо у вільшняках). — В карпатських і прикарпатських районах, Поліссі, зрідка в Лісостепу.

З.П. Волинська обл.: Киверцівський рн (Косець, А. та О. Барбарич); окол. Шацька (А. та О. Барбарич); Камінь-Коширський рн, Сошичне (А. та О. Бар-

барич). — **П.П.** Звичайно. — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Остерське ліс., Сорокошицьке ліс. (Вершковський), Окунинів (Вершковський). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Кожевников); Чемеровецький рн, Голенищеве по р. Згар (Кот.!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Меджибізький рн, Пироївці (Кот.!); Летичівський рн, Ріжни (Кот.!). — Вінницька обл.: Козятинський рн, Верболози (Пач.); Калинівський рн, Медведівська лісова дача (Кожевников). — Київська обл.: Білоцерківський рн, Томилівське ліс. — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, Чигирин, Колонтаїв (Пач.). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Білицьківка (Пач.). — **Л.Л.-С.** Нерідко.

Поширення по СРСР. Аркт. Європ.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз.

Загальне поширення. Європейська частина (вищевказані райони); Сибір, Середня Азія, Монголія (північно-західна).

Підрід 3. **Berisia** Spach.

Квітки одностатеві, дводомні, в гронах, спрямованих догори, з чималими приквітками. Брунькові лусочки перетинчасті.

1407 (5). R. alpinum L. — **Порічки альпійські.** До 1,5 *м* завв., з бурими, потім сірими гілками. Листки тьмяні, з коротким, залозисто-війчастим черешком і 3-лопатевою, при основі зрізаною або серцевидною, зверху темнозеленою, залозисто-волосистою, зісподу світлішою, голою або злегка волосистою пластинкою; лопаті пластинки широкотрикутні, здебільшого гострі, надрізно-зарубчасті. Квітки зеленуваті, чоловічі грона 8—12-квіткові, 3,5—4 *см* завд., жіночі — коротші, 3-, іноді 2- або 4-квіткові; вісь суцвіття і квітконіжки залозисті. Ягоди кулясті, червоні, 7—9 *мм* діам. ♄ . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 200. Рогов., Обозр. (1869) 100. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., (1872) 275. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 357, p. p. (Sibiria et Turkestania excludendae). Пояркова в Фл. СССР, IX, 260.
— *R. album* Gilib., Fl. Lithuan., V (1781) 137.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIII, tab. 135.

По тінистих лісах, узліссях, чагарниках, схилах. — Зрідка в Поліссі й Лісостепу, на заході частіше; в Карпатах б.-м. звичайно до субальпійського поясу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан (Косець!); Перечинська окр., від полонини Рівна до Лумшур (Гринь!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Ярмолинці (Шмальг.). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Пелинівка (Рогов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Серед.-Дністр., Верх.-Дніпр.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Фінляндія (до 66° півн. широти), Середня і Південна Європа, Європейська частина СРСР, Карпати, Балканський п-ів, Кавказ.

1408 (6). R. lucidum Kit. — **Порічки світлі.** До 2 *м* завв. Листки в обрисі яйцевидні або ромбічні, при основі зрізані, закруглені або клиновидні, блискучі, зверху голі, рідше з розсіяними залозистими волосками, 3-лопатеві, з велико-тупозубчастими лопатями, з яких середня гостріша і витягнута. Чоловічі грона 12—30-квіткові, жіночі 5—8-квіткові; вісь суцвіття і квітконіжки залозисті; приквітки лінійно-ланцетні, довші за квітконіжки. Ягоди в стиглому стані майже кулясті, 7—10 *мм* діам., червоні, неприємні на смак. ђ. Цв. V—VI.

Kit. in Linnaea XXXII (1863) 481. Пояркова в Тр. Инст. бот. АН СССР, I, 2 (1936) 210; в Фл. СССР, IX, 264.

— *R. alpinum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 357, p. p., non L.

Рисунки: Пояркова в Тр. Инст. бот. АН СССР, сер. 1, 2 (1936), рис. 17. Фл. СССР, IX, табл. XV, рис. 6.

По схилах, лісах, чагарниках. — Вказується для лівобережного Полісся.

Л.П. Чернігівщина (Ліндем.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр.; Кавказ: Зах. і Схід. Закавк. (Бакуріані).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Південна Європа, захід Східної Європи і Кавказ.

1408 [1] (7). R. sanguineum Pursh. — **Порічки кривавочервоні.** 1—3 *м* завв., молоді гілки червонуваті, листки зверху темнозелені, опушені, зісподу білуватоповстисті, в обрисі серцевидні або нирковидні, 3-, зрідка 5-лопатеві, з широкими тупими лопатями. Квітки в 10—20-квіткових прямостоячих гронах, іноді з червоними, залозистими приквітками, довшими за квітконіжки, яскраворожеві або червоні, до 15 *мм* завд., з опушеним дзвоникувато-циліндричним гіпантієм і довгастою зав'яззю, вкритою залозками, на довгих ніжках. Ягода чорна, залозиста. ђ. Цв. VI—VII.

Pursh, Fl. Amer. septentr. (1814) 164. Пояркова в Фл. СССР, IX, 266.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, стор. 643, рис. 980, a, d, e.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Культивується.

Загальне поширення. Дико росте в горах зах. ч. Північної Америки.

Господарське значення. Декоративна рослина.

1408 [2] (8). R. aureum Pursh. — **Порічки золоті.** Близько 2 *м* завв., гілки і листки голі. Молоді гілки червоні. Листки в обрисі округло-ниркуваті або оберненояйцевидні, з клиновидною або трохи серцевидною основою, 3-лопатеві, з тупуватими, надрізно-зарубчастими лопатями. Грона прямостоячі, 5—15-квіткові, з приквітками, довшими за квітконіжки. Квітки жовті, пахучі; гіпантій трубчастий, тонкий, 5—8 *мм* завд.;

частки чашечки під час цвітіння відстовбурчені; пелюстки вдвоє коротші за частки чашечки, оранжові, на верхівці зубчасті. Ягода куляста або овальна, їстівна, чорна або (var. *chrysococcum* Rydb.) оранжова. ♄. Цв. V—$^1/_2$VI.

Pursh, Fl. Amer. septentr. (1814) 164. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 359. Пояркова в Фл. СССР, IX, 266.

— *R. tenuiflorum* Lindl. in Trans. hort. Soc. Lond., VII (1828) 242. — *Chrysobotrya Lindleyana* Spach, Ann. Sc. Natur., II ser. IV (1835) 20.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, Fig. 680 b, c.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина. — По всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в садах і парках як декоративна рослина.

Загальне поширення. Дико росте в горах зах. ч. Північної Америки.

Рід 395. Агрус — Grossularia Mill.

Mill., Gard. Dict., ed. 7 (1759).

Гілки під вузлами з міцними пальчасто-роздільними шипами і звичайно, крім того, з коротшими і тоншими щетинками на межувузлях. Грона 1—3-квіткові. Зав'язь з ніжкою, яка має при основі 2 приквітнички і залишається при плодах; справжніх квітконіжок немає. Бруньокові лусочки перетинчасті.

26 видів, з яких 20 властиві Північній Америці, 1 — Європі і Північній Африці і решта — Східній Азії. В СРСР 3 види, в УРСР — 1.

1409 (1). G. reclinata Mill. — **Агрус відхилений.** 60—100 *см* заів. Гілки сіробурі, під вузлами з міцними, пальчасто-2—3-роздільними, зрідка 5-роздільними або простими, нероздільними шипами 10—14 *мм* завд. і звичайно з коротшими і тоншими розсіяними щетинками на межувузлях. Листки пучками на дуже коротких бокових гілочках в пазусі листків, з короткими черешками і округлою, тьмяною, з обох боків опушеною, зрідка голою, при основі притупленою або невиразно-серцевидною, пальчасто-3—5-лопатевою пластинкою, з тупими, глибокозарубчастими лопатями. Грона 1—3-квіткові, чашечка дзвоникувата, зеленувата, опушена, з довгими, відігнутими частками; пелюстки білуваті або червонуваті, 2-роздільні; стовпчики опушені до середини. Ягода куляста або широкоеліпсоїдальна, зелена, жовта або червона, гола чи опушена або усаджена залозистими щетинками. ♄. Цв. IV—V.

Mill. in Gard. dict., ed. 8 (1768). Пояркова в Фл. СССР, IX, 268.

— *Ribes grossularia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 201; (1869) 99. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 275. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, tab. 144, fig. 3; fig. 981, 982, 983, 984a—d.

По гаях, чагарниках, узліссях. — Карпати і Прикарпаття, Полісся та півн. ч. Лісостепу. Розводиться також у садах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан (Косець!, Гринь!); на Чорногорі, по схилу г. Петрос (Гринь!). — **З.П.** Ровенська обл.: Млинівський рн, Брищі (А. та О. Барбарич). — **П.П.** Окол. Житомира (Рогов.!). — Окол. Києва, Пуща-Водиця (Васильєв-Яковлєв!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літківське ліси. (Сележинський!). — Чернігівська обл.: Любеч (Пач.!); окол. Ніжина (Михайловський!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Кот.!); Чорноострівський рн, Осташки і Бродськ (Кот.!); Летичівський рн, Козачки (Кот.!). — Вінницька обл.: окол. Вінниці, окол. Літина (Рогов.!); Калинівський рн, Антонопіль; Комсомольський рн, Малі Кутища; Уланівський рн, Кустівці (Білозор!), Яхнівці (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.; Кавказ.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, СРСР (вищезазначені райони).

Господарське значення. Ягоди споживають свіжими і використовують в кондитерській промисловості (желе, варення, сиропи та ін.). З цього виду виведено багато культурних сортів агрусу.

РОДИНА **LXII. ГАМАМЕЛІДОВІ — HAMAMELIDACEAE** Lindl.[1]

Квітки в головках або волотях, одностатеві або двостатеві, з простою або подвійною оцвітиною. Чашолистків 4—5, рідше 6—7; пелюстки в різній кількості; тичинок 4—5 або іноді більше. Зав'язь 2-гнізда, з 1 або кількома насінними зачатками. Плід — здерев'яніла 2-гнізда коробочка. Насінина з прямими зародком та з ендоспермом. — Дерева або кущі, звичайно з опадаючими листками, часто з опушенням із зірчастих волосків.

У складі цієї родини налічують близько 50 родів, з приблизно такою ж кількістю видів, переважно в субтропічних країнах, рідше в країнах з більш помірним кліматом. В УРСР були спроби культивувати у відкритому грунті представників 3 родів — *Liquidambar* L., *Parrotia* C.A.M., *Hamamelis* L.

Щодо роду *Liquidambor* L., то є вказівка С. О. Іллічевського про зростання північноамериканського *L. styraciflua* L. в Полтаві; у 1927 р. він досягав вис. 4 *м*, пізніше загинув (С. Іллічевський, Акліматизовані деревні породи м. Полтави, Зб. наук-досл. кат. с.-г. бот., Харків, 1927). Крім того, екземпляр *L. styraciflua* L. (до 18 *м* завв.) наводиться для Львова (А. А. Щербина, Экзотические деревья и кустарники Львова, Львівський держ. унів. ім. І. Франка. Наук. зап., XVI, серія біол., V, 1949). У дендрарії Київського лісотехнічного інституту росте у вигляді кущика (висотою нижче 1 *м*) *Parrotia persica* (DC.) C.A.M.

В сарматських відкладах УРСР була знайдена *P. pristina* Ett. (Запорізька обл.: по р. Кринці).

---

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

Рід **396. Гамамеліс — Hamamelis** L.

L., Sp. pl. (1753) 124.

Квітки двостатеві, на коротких ніжках, зібрані пучками в пазухах листків. Чашолистків 4, тупояйцевидних, зовні повстистих. Пелюсток 4, жовтих. Тичинок 4, з короткими нитками; вони чергуються з лусковидними стамінодіями. Коробочка з 2 чорними, блискучими насінинами. — Кущі або деревця, з опадаючими зірчасто опушеними листками. Листки короткочерешкові, при основі нерівнобокі, виїмчасто-зубчасті, з раню опадаючими прилистками.

До складу цього роду входить 6 видів, поширених у Північній Америці та Східній Азії. Всі вони декоративні; цвітуть з пізньої осені до ранньої весни.

1409[1] **(1). H. virginiana** L. — **Гамамеліс віргінський.** До 5 *м* завв. Листки яйцевидні або еліптичні, до основи звужені, виїмчасто-зубчасті, 5—10 (15) *см* завд., майже гладенькі або зісподу по жилках опушені, на черешках 5—10 *мм* завд. Чашолистки ясножовтуватокоричневі, до 3 *мм* завд. Пелюстки ясножовті, лінійні, 1,5—2 *см* завд. Коробочка широкояйцевидна, 1,2—1,4 *см* завд. ♄. Цв. IX—X. Плоди дозрівають наступної осені.

L., Sp. pl. (1753) 124. — Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 318.

— *H. androgyna* Walt., Fl. Carol. 255. — *H. macrophylla* Pursh. Fl. Am. sept., I, 116. — *H. riparia* Rafin., New. Fl. Am., III, 16.

Рисунки: Bailey, The standard cyclopedia of horticulture, II (1944) 1430.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, парк (А. та О. Барбарич). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів, дендрарій лісотехнічного інституту (Барбарич, Постригань). — **П.П.** Київська обл.: Київ, вул. Мельника, 45 (Барбарич).

Поширення по СРСР. Культивується в УРСР і на Чорноморському узбережжі Кавказу.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці (від Канади до штату Джорджія, на захід до Небраски і Арканзаса).

Господарське значення. Декоративний кущ; цвітіння починається у вересні—жовтні, коли на ньому починає опадати листя. Листки (за вказівкою в „Флоре СССР“) мають застосування в медицині.

РОДИНА **LXIII. ЕВКОМІЙОВІ — EUCOMMIACEAE** Van-Tieghem.[1]

Квітки одностатеві, без оцвітини, в пазухах приквітків при основі молодих гонів, з'являються до розпускання листків або разом з ними. Чоловічі квітки на квітконіжках, складаються з 4—10 тичинок. Жіночі квітки складаються з маточки, утвореної 2 плодолистками; зав'язь

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

1-гнізда, з 2 насінними зачатками; приймочка 2-лопатева. Плід — видовжено овальна, крилата, 1-насінна коробочка. — Дерева з черговими листками, без прилистків.

Рештки представників цієї родини знайдено в сарматських відкладах у Причорномор'ї (Запорізька обл.: Оріхів, по р. Кринці).

Рід **397. Евкомія — Eucommia** Oliv.

Oliv. in Hook., Icon. pl. (1890) tab. 1950.

Ознаки роду подані в опису родини, яка має лише 1 рід з 1 видом.

1409[2] **(1). E. ulmoides** Oliv. — **Евкомія в'язолиста.** До 20 *м* завв.; гілки піднесені, гладенькі, світлокоричневі. Листки еліптичні або яйцевидні до довгасто-яйцевидних, при основі ширококлиновидні або округлі, на плодоносних гілках звичайно 7—8 *см* завд. (на неплідних гонах листки можуть досягати часом 20—25 *см*); листки дрібнозубчасті, зверху голі, замолоду гладенькі, пізніше злегка зморшкуваті, зісподу переважно вздовж жилок опушені. ♄. Цв. IV, пл. IX—X.

Oliv. in Hook., Icon. pl. (1890) tab. 1950. Schneider, Ill. Handb. Laubholzk., I (1904) 424. Андреев, Эвкоммия, китайское гуттаперчевое дерево на Украине и на Кавказе (1932). Палибин в Фл. СССР, IX, 273. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 319.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. Laubholzk., I (1904) 424, fig. 270.

Культивується в ботанічних садах і дендраріях.

П.П. Київська обл.: Київ, Бот. сад АН УРСР (10 екз. із розсадника Устимівського дендропарку, висаджених у 1936 р., росли до 1941 р., загинули під час німецько-фашистської окупації). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка, дендропарк (екземпляр з чоловічими квітками, висаджений у 1906 р.), ріс до 1937 р. — **П.З.С.** Одеса (Липа).

Поширення по СРСР. Культивується на Кавказі (Сочі, Сухумі, Цихиз-Дзирі, Батумі).

Загальне поширення. Походить з гірської частини Центрального і Західного Китаю. Культивується в Європі (півн. межа Київ—Едінбург) і Північній Америці (до широти Масачузетса).

Господарське значення. В листках і корі евкомії є молочні мішки, які містять гутаперчу із смолою. Щоб не пошкоджувати дерев, гутаперчу одержують переважно з листків, в яких є від 5 до 8% її (у рослин штучних насаджень).

РОДИНА **LXIV. ПЛАТАНОВІ — PLATANACEAE** Lindl.[1]

Квітки одностатеві, без оцвітини, зібрані в кулясті, головчасті суцвіття, які по 1 або по кілька розміщені на довгих звисаючих квітконосах; між квітками знаходяться булавовидні лусочки. Чоловічих квіток по 3—8 в головці; пиляки 2-гнізді, на дуже коротких тичинкових нитках,

---

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

перемежаються з булавовидно-клиновидними лусочками. Жіночі квітки з 1-гніздою зав'яззю, яка на верхівці закінчується зігнутими стовпчиками. Плід — горішок, вкритий при основі волосками. — Однодомні дерева, з блідуватою корою, яка відшаровується і відпадає широкими пластинками, з яйцевидними бруньками, черговими, довгочерешковими, пальчасто-лопатевими листками. Листки замолоду вкриті зірчастими волосками, пізніше вони стають майже голими, іноді опушення лишається при основі жилок; прилистки великі, згодом опадають.

Викопний вид цієї родини — *Platanus aceroides* Goeppert — знайдено в третинних (сарматських) відкладах Причорномор'я (Запорізька обл., по р. Кринці).

Рід 398. Платан — Platanus L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 998.

Платан є єдиним родом, який входить до родини платанових. Ознаки його подані вже при описі родини.

---

1. Листки глибоко розсічені, довжина лопатей більша, ніж їх ширина. Головки зібрані на квітконосах по 3 або більше . . . . . **(1). П. східний — P. orientalis L.**
— Листки неглибоко розсічені, довжина лопатей дорівнює їх ширині при основі або менша за неї. Головки по 1—2, зрідка по 3 на квітконосі . . . . . 2.
2. Довжина лопаті листка менша за її ширину при основі. Головки на квітконосах здебільшого по 1, зрідка по 2. Плодики з короткими стовпчиками . . . . . **(2). П. західний — P. occidentalis L.**
— Довжина лопаті листка дорівнює її ширині при основі. Головки на квітконосах переважно по 2, рідше по 1 . . . . . **(3). П. кленолистий — P. acerifolia Willd.**

1409 [3] **(1). P. orientalis L. — Платан східний.** Стовбур досягає (на батьківщині) 25—30 *м* завв. Кора відпадає великими пластинками. Листки глибоко-3—7-лопатеві (звичайно 5-лопатеві), при основі широко-клиновидні або серцевидні, замолоду опушені, пізніше голі. Лопаті великозубчасті або цілокраї, довжина їх більша за ширину. Суцвіття (головки) невеликі, до 1,5 *см* в діам., звичайно в кількості 3—5 (6) на квітконосі. ♄. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 998. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 426. Палибин в Фл. СССР, IX, (1939) 275. Rehd. Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 320.

— *Platanus orientalis* var. *insularis* DC., Prodr., XVI, 2 (1864) 159 (excl. pl., cret.).

Культивується як декоративне дерево; в УРСР дуже рідко, оскільки пошкоджується морозами.

П.З.С. Одеса, Бот. сад (Липа, Клок.).

Поширення по СРСР. Культивується в Криму, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. У дикому стані — на півдні Малої Азії, в Сірії, на о-ві Родос. Район культури значно ширший: в Євразії — від півд.-схід. ч. Європи до Індії.

1409 [4] (2). P. occidentalis L. — **Платан західний.** Стовбур досягає (на батьківщині) 40 *м* завв., у нас 25 *м*, при діам. 80 *см*. Кора відпадає невеличкими пластинками. Листки при основі зрізані або серцевидні, рідше клиновидні, ширина їх часто більша за довжину, звичайно 3-лопатеві, рідше 5-лопатеві з неглибокими виїмками; лопаті короткі, широкі, б.-м. зубчасті, часом невиразно окреслені. Довжина лопаті менша, ніж її ширина. Замолоду листки шерстисто-повстисті, пізніше опушені лише при основі жилок. Головки поодинокі, зрідка по 2. ♄. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 999. Sargent, Sylva of N. America, VII (1895) 326, 327. Палибин в Фл. СССР, IX (1939) 279. Rehd., Manual of cultiv. trees and shrubs (1940) 320.

Культивується як декоративне дерево; в УРСР зрідка.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (Барбарич, Липа); Ужгород (Барбарич, Липа). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Барбарич, Липа). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Барбарич, Липа). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Барбарич, Липа); Дунаєвецький рн, Маків, парк (Липа). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Умань, парк (Барбарич, Липа). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Тростянець, парк (Барбарич, Липа). — Полтавська обл.: Полтава (Барбарич, Липа); Глобинський рн, Устимівка, парк (Барбарич, Липа). — Харківська обл.: Краснокутськ (Барбарич, Липа). — **П.З.С.** Одеса (Барбарич, Липа, Клок.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Барбарич, Липа).

Поширення по СРСР. Культивується в Закарп., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Кавказ.

Загальне поширення. Дико росте в США, в основному від штатів Онтаріо і Мінезота на півн. сході до Флоріди і Техаса на півд. сході та півдні. Культивується також у Середній і Південній Європі.

1409 [5] (3). P. acerifolia Willd. — **Платан кленолистий.** Стовбур до 20 *м* завв. Листки 3—5-лопатеві, звичайно зрізані або ширококлиновидні при основі, з виїмками, що доходять майже до середини пластинки; довжина і ширина середньої лопаті майже однакові або довжина її трохи перевищує ширину. Волоски на дозрілих листках іноді зберігаються при основі жилок. Суцвіття розміщені на квітконосах звичайно по 2, зрідка по 3 чи по 1. ♄. Цв. V.

Willd., Sp. pl., IV (1805) 474. Rehd., Manual of cult. trees and shrubs (1940) 321.

Культивується частіше від перших двох.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (А. та О. Барбарич!); Берегове (Липа); Великий Березний (А. та О. Барбарич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.:

Остер (А. та О. Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Львів (Барбарич, Липа). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянець, парк (Липа). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Бантишеве, парк (Барбарич, Липа). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирів (Липа); Умань, парк (Липа). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Липа). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Гола Пристань (Липа); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Барбарич, Липа).

Поширення по СРСР. Культивується в Закарп., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Невідомого походження. Можливо виник у культурі як гібрид *P. orientalis* L. × *P. occidentalis* L.

Примітка. У Західній Європі відомий під назвою лондонського платана.

ДІАГНОЗИ НОВИХ ВИДІВ РОСЛИН, ОПИСАНИХ У V ТОМІ „ФЛОРИ УРСР“

DIAGNOSES PLANTARUM NOVARUM IN TOMO V „FLORAE RSS Ucr“ COMMEMORATARUM

1. **Delphinium Sergii** Wissjul. species nova

Herba perennis rhizomate tuberculiforme incrassato. Caulis erectus, 40—80 *cm* altus, simplex vel ramosus, puberulus vel interdum superne glandulosi-puberulus. Folia palmatisecta, segmentis 5—7 in lobos lineares dissectis, puberula; inferiora cum petiolis lamina 3—4-plo longioribus. Racemus simplex vel ramosus, 10—30 *cm* longus, congestus; bracteae lineares, pilosiusculae, inferae interdum bi-trifidae, bracteolae linearisubulatae, puberulae. Flores cyanei-coerulei, splendentes; sepala ovata, 12—15 *mm* longa, obtusa, pubescentia; sepalum superior calcare incurvato 12—16 *mm* longa, saepissime obtusiuscule acuminato instructum; petala necnon staminodia sepalis subaequilonga, staminodia apice biloba, margine ciliata. Folliculi 15—20 *mm* longi, apice in rostellum — 1—2 *mm* longum abrupte attenuati, puberuli; semina sive rotundata, 1,5—2 *mm* diametro, sive oblonga ca. 2—2,5 *mm* longa, lepidibus flavidis dense obtecta.

Floret VI—VII. Habitat in quercetis.

Typus speciei: RSS Ucr., dit. Staliniensis, distr. Swerdlowskiensis, Provallje, in querceto, 7. VII. 1936. Legit Th. A. Grynj, in Herbario Instituti Botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species haec ab affini colchica subalpina *D. Shmalhauseni* Alb. statura humiliore, foliis minoribus, lobis earum angustis, racemo valde breviore differt.

2. **Papaver tumidulum** Klok. species nova

Herba annua, atrovirens, subglaucescens, 15—65 *cm* alta. Radix flavescens. Caulis simplex vel a basi ramosus, folliiscum patenter setosus. Folia radicalia in ambitu oblongi-obovata, pinnatifida vel pinnatisecta, lobis ovati-triangularibus vel ovati-lanceolatis, interdum obovatis, basi cuneata, in petiolum lamina breviorem vel interdum sublongiorem attenuata; folia caulina saepissime sessilia, in ambitu ovata, pinnatifida vel saepe bipinnatifida, segmentis incisis vel dissectis, lobis oblongi- vel lineari-lanceolatis, 1—4 *mm* latis. Pedunculi 1—14-ni,

adpresse setosi; alabastra oblongi-ovata vel subellipsoidea, 12—15 *mm* longa, 6—8 *mm* lata, patenter vel subpatenter setosa; petala late obovata, 18—26 *mm* longa, 17—23 *mm* lata, purpurei-rubra, basi macula atra medium attingenti, saepe interrupta vel bina ornata. Capsula oblongiclavata vel interdum elongati-obovata, 12—20 *mm* longa, 6—8 *mm* lata, basi in carpophorum brevem, 1—2 *mm* longum attenuata, tuberculis minutis planiusculis saepe obsita; discus planus, lobulis 6—9; semina reniformia, ± 0,5 *mm* longa, atricinnamomea, reticulati-rugulosa.

Floret V—$^1/_2$VI. Habitat in decliviis steppaceis vel lapidosis Ucrainiae meridionalis.

Typus speciei: RSS Ucr., distr. Melitopoliensis, regio Syvash, insula Kujuk-Tuk, in declivio ad marem, 16, V. 1928. A. Prjanishnikov legit, in Herbario Instituti Botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species haec ab affini *P. strigoso* (Roenigh.) Schur disco plano, petalorum macula atra majore et saepissime interrupta vel bina, floribus capsulisque minoribus, petalis longioribus quam latis differt.

3. **Papaver maeoticum** Klok. species nova

Herba annua, laete viridis, glaucescens, 8—36 *cm* alta. Radix tenuis, flavescens. Caulis saepissime erectus, tenuis, ramosus vel simplex, parce patenter setosiusculus, serius glabrescens. Folia radicalia 5—75 *mm* longa, nonnulla integra, ovalia, longipetiolata, nonnulla incisi-lobata, lobis incisi-dentatis vel intergis, ovati-triangularibus, in ambitu oblongi-obovata, basi anguste cuneata, in petiolum brevem attenuata; folia caulina inferiora pinnati- vel bipinnatisecta, segmentis oblongi-ovati-lanceolatis vel oblongi-lanceolatis, incisis vel interdum integris, brevipetiolata; folia superiora pinnatifida vel subpinnatifida, segmentis incisis vel rarius subintegris, lobis terminalibus lineari-lanceolatis 1—3 *mm* latis, in ambitu oblongi-ovata vel late ovata, brevissime petiolata; folia omnia margine necnon subtus in nervo medio pilis setosiusculis obsita, rarius subglabra vel in paginis parce setosiuscula, serius saepe glaberrima. Pedunculi 1—10-ni, pilis setosiusculis adpressis parce obsiti, serius subglabri; alabastra elongati-ovata, 8—14 *mm* longa, 4,5—7 *mm* lata, pilis setosiusculis subadpressis vel subpatentibus parce obsita; flores parviusculi, petala obovati-triangulares, 10—18 *mm* longa, rubra, basi macula atra ovata parviuscula et in medio altera irregulariter quadrangula magna ornata. Capsula oblongi-clavata, 10—16 *mm* longa, 4—6 *mm* lata, basi in carpophorum brevem, 1—1,5 *mm* longum, attenuata; discus convexus, lobulis (4)6—8 rotundati-triangularibus; semina reniformia, 0,6—0,7 *mm* longa, cinnamomeibrunnea, reticulati-rugulosa.

Floret V—$^1/_2$VI. Habitat in sabulosis maritimis maeoticis vel in decliviis argillosis.

Typus speciei: RSS Ucr., dit. Staliniensis, prope opp. Zhdanov (Mariupol), in sabulosis, 2.VII. 1925. In Herbario Instituti Botanicae Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species haec maeotica ab affini occidentali-pontica *P. laevigato* M.B. foliis minus dissectis, petalis bimaculatis differt. *P. commutatus* Fisch. et Mey. caucasicum foliis magis dissectis, petalis majoribus, capsula subglobosa a nostro recedit.

4. **Syrenia ucrainica** Klok. species nova

Herba biennis. Caules erecti, rarius basi ascendentes, 30—70 *cm* alti, superne vel etiam inferne ramosi, foliiscum pilis malpighiaceis non dense obtecti, virescentes; folia linearia 2—7(10) *cm* longa, 1—3(6) *mm* lata, margine omnia integerrima vel infera parce denticulata. Racemi ± elongati floribus approximatis, siliquis subremotis; flores sessiles, rare subsessiles; sepala 7—10 *mm* longa, albidi-virescentia; petala 12—17 *mm* longa, 3,5—5 *mm* lata. Siliquae lineares 10—25(30) *mm* longae, (1)1,5—2 *mm* latae, dissipimento 1—1,8 *mm* lato, basi apiceque attenuatae, pilis bi-tripartitis dense obtectae, virescenti-canae; stylus 3,5—7 *mm* longus, siliqua 2—7-plo brevior, stigmatis laciniae remotae, apice reflexae, 1—1,8 *mm* distantes; semina (0,8)1—1,3 *mm* longa, 0,5—0,7 *mm* lata, laete cinnamomea.

Floret V—VIII. Habitat in sabulosis fluviatilibus subponticis.

Typus speciei: RSS Ucr., prope Kremenczug. Legit Rogovicz; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur, cotypus in Herbario Instituti Botanicae Ac. Sci. RSS Ucr.

Affinitas. 1. *Syrenia cana* Reichenb., Fl. Germ. exc. (1830—1832) 689. [-*S. angustifolia* Reich. l. c. = *Cheiranthus canus* Pill. et Mitterp. H. Poseg. (1783) 146 = *Erysimum angustifolium* Ehrh., Beitr. VII (1792) 155] species affinis pannonica a nostra subpontica siliquis brevioribus, 8—13(17) *mm* longis, stylo 3—7 *mm* longo, siliqua paulum vel solum 2—3-plo breviore, stigmatis laciniis paulum remotis apice non reflexis, ca. 0,8 *mm* distantibus. differt. Habitat in sabulosis fluviatilibus systematis Danubii.

2. *Syrenia praevisa* Klok. Index semin. Hort. Bot. Charkov. (1941) 14, n-o 942 et 981 (nomen). Species proxima volgici-sibirica a nostra foliis saepissime plicatis, floribus conspicue pedunculatis pedunculis 1—3 *mm*, serius usque ad 5(6) *mm* longis, siliquis oblongis (6)8—16 *mm* longis, (1,5)2—2,5(3) *mm* latis, basi rotundatis vel abrupte truncatis, stylo (3,5)4—7 *mm* longo, siliqua 2—3-plo breviore valde recedit. Habitat in steppis lapidosis, decliviis steppaceis necnon in sabulosis elatis tertiariis. Typus: URSR, prov. Ufa, prope pag. Taly-Bulach, in decliviis steppaceis, 14. VII. 1892; legit D. Litwinow, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur.

5. **Syrenia dolichostylos** Klok. species nova

Herba biennis. Caules erecti vel basi ascendentes, 30—90 *cm* alti, superne vel etiam inferne ramosi, foliiscum canescentes; folia linearia, 2—13 *cm* longa, 0,8—3 *mm* lata, integerrima. Racemi elongati, flores sessiles vel subsessiles, pedunculi apud fructum 1—2 *mm* longi; sepala 8—11 *mm* longa, lutescentia; petala 15—21 *mm* longa, 4—7 *mm* lata. Siliquae oblongae vel oblongi-ovatae, 6—12(15) *mm* longae, 2—3 *mm* latae, dissipimento (1)1,5—2 *mm* lato, basi rotundatae, apicem versus attenuatae, albidi-canae; stylus tenuis 6—11(12) *mm* longus, siliquae subaequalis, saepe paulum ea longior, rarius subbrevior; stigmatis laciniae remotae, 1—2 *mm* distantes, apice reflexae; semina 1—1,2 *mm* longa, 0,5—0,7 *mm* lata, laete cinnamomea. Floret V—VIII.

Habitat in sabulosis maritimis necnon fluviatilibus ponticis ab ostio Tyrae usque ad Tanain inferiorem.

Typus speciei: RSS Ucr. Prope opp. Tzjurupinsk (Aleshki) in sabulosis borysthenicis, 6. VIII. 1909. Legit V. Transhel, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur.

Affinitas. 1. *Syrenia aucta* Klok. in Гроссгейм, Определитель раст. Кавказа (1949) 403 (rossice). Species affinis orientalis a nostra sepalis sublongioribus, 9—13 *mm* longis, siliquis oblongi-ovatis, crassioribus, 5—11 *mm* longis, 2,5—4 *mm* latis, basi abrupte truncatis, apice rotundatis, stylo crassiusculo 6—14 *mm* longo, siliqua saepissime longiore, stigmatis laciniis minus remotis, 0,8—1,5 *mm* distantibus. Habitat in arenis ad Volgam Inferiorem (a Saratovia usque ad ostium) necnon in Ciscaucasia Orientali. Typus: URSS, Krasnoarmejsk (Sarepta), 1864; legit A. Becker, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur.

2. *Syrenia montana* (Pall.) Klok. [*Cheiranthus montanus* Pallas, Iter, I (1771) opp. 115 = *Ch. quadrangulus* L'Herit. Stirpes novae ill. icon. I (1783) 91, tab. XLIV = *Ch. cornutus* Lamarck, Dictionaire Encyclop. Meth. Botan., II (1790) 717 = *Erysimum sessiliflorum* Aiton, Hort. kew., ed. 2, IV (1812) 116 = *Syrenia sessiliflora* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 193 = *S. siliculosa* Васильченко in Фл. СССР, VIII (1939) 130 pro majore parte]. Species a regionibus uralensibus per desertos Asiae Mediae ad Mongoliam pertinens a *S. dolichostylo* Klok. et *S. aucta* Klok. floribus pedunculatis (pedunculi apud florem 1—5 *mm*, apud fructum usque ad 7 *mm* longi), a *S. siliculosa* (M.B.) Andrz. siliquis subduplo longioribus, 5—13 (non 4—7 *mm*) longis et distincte crassioribus, stylo siliqua saepissime breviore differt.

3. *Syrenia pedunculata* Klok. a *S. siliculosa* (M.B.) Andrz. floribus longipedunculatis (pedunculi 6—11 *mm*, apud fructum 8—12 *mm* longi), siliquis oblongis, tenuioribus recedit. Typus: URSS, Caucasia, prope Kisljar, 1838; legit Dr. Hoefft, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur.

6. Alyssum tenderense Kotov

Planta pube stellata adpressa lepidoti-cana, basi suffrutescens. Caules numerosi ascendentes, ramosi, 10—30 *cm* alti. Folia spathulati-obovata. Inflorescentia corymbosa, ramis multis. Petala pallide flava, obovata, 2,5—3 *mm* longa; filamenta majora ad medium vel paulo inferius unilateraliter alata, ala adnata, apice libera, minora appendice a basi libera instructa. Siliculae orbiculatiobovatae vel suborbiculatae, 2,5—3 *mm* longae, 2—3 *mm* latae, stylo 0,8—1,5 *mm* longo apiculatae. Semina aptera. Floret V—VI.

Habitat in sabulosis maritimis.

Typus speciei: RSS Ucr., dit. Chersonensis, peninsula sabulosa pontica Tendra, in sabulosis, 22. VII. 1929 (fruct.), 15. V. 1927. (fl.). Legit P. Davydycz, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species nostra ab affini *A. obtusifolio* Stev. foliis, siliculis et seminibus sub 1,5-plo minoribus differt.

ПОКАЖЧИК
УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ДО V ТОМА „ФЛОРИ УРСР“ [1]

Авринія 209, 329
„ скельна . . 329, 330
Агрус 468, 495
„ відхилений **495**
Актея **37**
„ колосиста **37**
Аконіт 14, 56
„ Бессерів 56, **58**
„ буковинський 57, **68**
„ волотистий 57, **69**
„ гайовий 56, **64**, 65
„ Гостів 56, **61**, 62
„ Жакена 57, **63**
„ зубчастотичинковий . . . 57, **69**
„ кущистий 57, **61**
„ міцний 57, **67**
„ молдавський 56, **57**
„ несправжньопротиотруйний . 57, **64**
„ низький 57, **66**
„ Роговича 56, **60**
„ румунський 57, **68**
„ строкатий 57, **66**
„ стрункий 57, **67**
„ шерстистовустий 56, **59**
Альдрованда **436**
„ пухирчаста **437**
Анемона 15, 70
„ дібровна **71**, 72
„ жовтецева . . . 71, 72, **73**
„ лісова 71, **74**
„ нарцисоцвіта . . . 71, **76**, 77
„ розлога 71, **78**
Арабідопсис 209, 228
„ отруйний . . 228, **229**
„ Таля 228, **229**
Атрагена 14, 90
„ альпійська . . **91**, 92
Бадан 468, 469
„ товстолистий . . . **469**
Барбарис 152
„ звичайний . . . **154**
БАРБАРИСОВІ 152
Білозір 468, 486
„ болотний **468**
Бруква 361, **363**
Бурачок 210
„ волосистий 331, **341**
„ довгостовпчиковий . 331, **338**
Бурачок дрібний 331, **343**
„ крейдяний . . . 332, **333**, 335
„ ленський 331, **336**
„ піщаний . . . 331, **337**, 340
„ покручений . . 332, **333**, 334
„ польовий 331, **341**
„ пустельний . . . 331, **342**
„ савранський 332, **336**
„ стінний **332**
„ тендрівський . 332, **336**, 338, 339
Вайда 211, 212, 304
„ Віллярсова 305, **307**
„ кримська 305, **308**, 309
„ польова 305, **306**
„ приморська **305**
„ рання 305, **307**
„ ребриста 305, **308**
„ сіра 305, **310**
„ фарбова 305, **306**
Вечорниці 208, 313
„ лісові 313, **316**
„ нічна фіалка 313, **315**
„ сумні **313**, 314
„ сніжні 313, **317**, 318
Вовча лапа 15, 26
„ „ європейська . . . **26**, 27
Водяний жовтець 15, 104
„ „ волосолистий . 105, **106**
„ „ Жіліберта . . 104, **107**
„ „ Кауфмана **105**
„ „ кілюватий . . 105, **106**
„ „ Ріона . . 104, **107**, 108
„ „ фенхелеподібний 104, **105**
Водяний хрін 210, 213, 264
„ „ австрійський . . 264, **272**
„ „ болотний **264**
„ „ гібридний . . 264, **268**
„ „ двогострий . . . 264, **269**
„ „ земноводний . . . 264, **270**
„ „ короткоплодий 264, **266**, 267
„ „ лісовий 264, **268**
Воронець 15
Вороняча лапка . . . 212, 406
„ „ лежача 406, 407
ГАМАМЕЛІДОВІ **496**
Гамамеліс 497
„ віргінський . . . 497
Гіменолобус . . . 209, 427
„ лежачий . . . **427**

[1] Склала О. І. Романова.

Гіпекоум 160
„ вислоплодий . . . **161**
Гірчиця 210, 367
„ біла . . . 367, **369**
„ польова **367**
„ розсіченолиста . 367, **370**
Гикавка 210, 345
„ сіра **347**
Глечики 5, 8
„ жовті 8
Горицвіт 15, 145
„ весняний . 146, **149**, 150
„ вогнистий . 146, **148**
„ волзький . 146, **151**
„ літній . . 146, 147
„ осінній . . 146, **148**
Грицики 209, 425
„ звичайні **425**
„ східні 425, **426**
„ червонуваті . . 425, **427**
Гусимець 208, 211, 294
„ альпійський . 295, **297**, 299
„ волосистий . . 295, **300**
„ вушкатий . . . 295, **298**
„ Горнунгіїв . . . 295, **303**
„ Жерардів . . . 295, **303**
„ повислий . . . 294, **297**
„ пужниковий . 294, **295**, 296
„ судетський . 295, **301**, 302
Дейція 468, **488**
„ шорстка **489**
Дельфіній 14, 48
„ голоплодий . . 49, **53**
„ клиновидний . . . **49**
„ Литвинова . . . 49, **50**
„ надрізний . . . 49, **52**
„ Сергія . . . 49, **54**, 55
„ пунцовий 49, **53**
„ середній 49, **51**
„ східнокарпатський . . 49, **52**
Дворядник 211, 357
„ крейдяний . . 357, **359**, 360
„ муровий **357**
„ тонколистий . . . 357, **359**
Драба 209, 213, 351
„ аїзовидна **351**
„ дібровна 351, **353**
„ каринтійська 351, **354**
„ мурова 351, **353**
„ сибірська 351, **352**
ЕВКОМІЙОВІ 497
Евкомія 498
„ в'язолиста **498**
Жеруха 211, 273
„ волохата . . . 274, **275**
„ гірка 274, **277**
„ дрібноцвіта . . . 273, **276**
„ звивиста 274, **276**
„ зубчаста 274, **279**
„ лучна 274, **281**
„ недоторкана . . . 273, **274**
„ Опіца 274, **279**, 280
„ товстолиста . . . 274, **282**
ЖОВТЕЦЕВІ **14**
Жовтець 15, 109
„ аконітолистий . 109, **121**, 122
„ багатоквітковий . . 111, **126**
„ багатокореневий . . 111, **121**
„ багатолистий . . 109, **112**, 113
Жовтець бокоцвітий . . 112, **132**
„ Брейна 111, **137**
„ бульбистий . . 110, **127**
„ вогнистий . . . 112, **115**
„ Горншухів . . . 111, **119**
„ гостронасінний . . 110, **133**
„ Запаловича . . . 111, **136**
„ золотистий . . 111, **116**, 117
„ ілірійський . . . 110, **134**
„ їдкий 111, **128**
„ кашубський . . . 111, **118**
„ Кладна 111, **129**
„ карпатський . . . 111, **119**, 120
„ несправжньобульбистий . 110, **127**
„ отруйний 110, **123**
„ платанолистий . 109, **123**
„ повзучий . . . 110, **124**
„ польовий . . . 110, **133**
„ розпростертий . 112, **116**
„ сардинський . . 110, **128**
„ скіфський . . . 110, **135**
„ Стевена 111, **129**
„ стополистий . . . 110, **135**
„ татрянський . 110, **124**, 125
„ шерстистий . 111, **130**, 131
„ язиколистий . . . 111, **114**
Жовтушник 209, 236
„ білоцвітий . . 237, **254**
„ Віттмана . 237, **247**, 248
„ загострений . . 237, **238**, 239
„ крейдяний . . 237, **244**, 245
„ кринський . . . 237, **244**, 246
„ лакфіолевидний . . 237, **253**
„ лісовий 238, **240**, 241
„ Маршаллів . . 238, **250**
„ панонський . . . 237, **252**
„ прямий 238, **247**
„ розчепірений . . 237, **240**
„ сіруватий 237, **242**
„ твердий 238, **249**
„ тонкостовпчиковий . 237, **252**
„ угорський 237, **251**
Жовтяниця 468, 483
„ альпійська . . . 483, **484**, 485
„ черговолиста 483
Заяча капуста 454
„ велика . . . 454, **456**
„ звичайна . . . 454, **456**
„ карпатська . 454, **458**, 459
„ пурпурова . . . 454, **457**
Зубниця 211, 282
„ залозиста . . 283, **286**, 287
„ п'ятилиста . . . 283, **285**
„ цибулиста . . . 283, **284**
Іберіс 212, 409
„ гіркий **409**
„ зонтиковий **409**
Какишник 212, 375
„ посівний **375**
Калюжниця 15, 21
„ болотна . 21, **24**, 25
„ приємна . 21, **22**, 23
„ рогата **21**
КАПЕРЦЕВІ **202**
Капуста 211, 361
„ брюссельська . . . 364
„ головчаста . . . 364
„ городня . . 361, **363**

Капуста кормова . . 364
„ листяна . . 364
„ савойська . 364
„ цвітна 364
Кардамінопсис 208, 211, 288
„ Галлера 288
„ жорстковолосистий . . **288**
„ занедбаний . . . 288, **292**
„ пісковий . 288, **290**, 291
Кардарія 212, 404
„ крупковидна . . . **404**
Катран 212, 376
„ понтичний **377**, 378
„ татарський . 377, **379**, 380
„ шорсткий . . . 377, **381**, 382
Кінський часник 210, 213
„ „ лікарський . . . **214**
Клаузія 211, 317
„ степова **317**
Клеома **203**
„ сераделовидна . . . **203**
Клопогін 15, 38
„ вонючий . **39**
Кольрабі 364
Конрингія . . . 211, 390
„ східна . **390**, 391
Крупка 209, 355
„ Бергова . . . 356
„ звичайна . **355**, 356
„ Крокера . 355, **356**
Кудрявець . . . 208, 230
„ Софії **230**
Кушир 11
„ донський . 11, **12**, 13
„ занурений **11**
„ підводний . . 11, **12**
„ плоскоостий . . **11**
КУШИРОВІ 10
Лакфіоль 208, 312
„ звичайна . . **312**
ЛАТАТТЄВІ 5
Латаття 5, 6
„ біле **6**
„ блискуче . . . 6, 8, 9
„ дрібноцвіте . . . 6, 7
Левкой 208, 320
„ гострошипий . . 320, **321**
„ крихкий . . 320, **322**, 323
„ однорічний **320**
„ сірий . . . 320, 321
Леонтиця 152
„ одеська **153**
Ложечниця 213, 260
„ піренейська **260**, 261
ЛОМИКАМЕНЕВІ 467
Ломикамінь 468, 469
„ аїзовидний 470, **480**
„ аїзовий . . . 471, **481**, 482
„ болотний 470, **473**
„ бульбоносний . . . 471, **475**
„ висхідний 471, **475**
„ жовтозелений . . . 471, **482**
„ зернуватий 471, **476**
„ зірчастий . . . 470, **471**, 472
„ карпатський 471, 477
„ моховидний 470, **479**
„ півзонтиковий . . . 470, **479**
„ проломниковий . 470, 477, **478**
Ломикамінь трипальчастий 471, **474**
Ломиніс 14, 91
„ жигунець . . . 93, **97**
„ лозний 93, **97**
„ прямий 93, **94**
„ суцільнолистий . . 91, **93**
„ східний 91, **98**
„ чинолистий . 93, **95**, 96
Лунарія 213, 326
„ однорічна . 326, **328**
„ оживаюча . **326**, 327
МАГНОЛІЙОВІ 155
Магнолія 155
„ верболиста . 156, **157**
„ гостролиста **156**
„ Кобус 156, **157**
„ оберненояйцевидна . . . **156**
„ оголена 156, **158**
„ Суланжова . . . 156, **157**
Мак 160, 166
„ азовський 168, **179**
„ білоцвітий 167, **174**
„ вилощений . 168, **175**, 176
„ гібридний . . . 167, **182**
„ незаконний . . . 167, **178**
„ польовий . . 166, **180**, 181
„ пухленький . 168, **170**, 171
„ самосійка . . . 167, **169**
„ снотворний . . 166, **183**
„ сумнівний . . 167, **172**, 173
„ східний . . . 166, **168**
МАКОВІ 159
МАКОЦВІТІ 159
Малькольмія 208, 319
„ африканська . . **319**
Матіола 321
Мачок 160, 163
„ жовтий . . . 163, **165**
„ рогатий **163**
Меніокус 210, 345
„ льнолистий . . **345**, 346
Міагрум 212, 304
„ пронизанолистий **304**
Мишачий хвіст 15, 99
„ „ малий . . . 99, 100
Молодило 445, 446
„ гірське . . . 447, 448
„ дахове **447**
„ паросткове . . 447, **450**
„ руське . . . 447, **449**
Морська гірчиця . . 212, **389**
Насмітник 209, 324
„ сірійський . . **325**
Настурція 210, 262
„ водяна . . . **262**, 263
Неслея 209, 424
„ золотиста **424**
Орлики 15, 40
„ довгочашкові . 40, **42**
„ звичайні . . . 40, **41**
„ трансільванські 40, **43**
„ чорніючі . . . 40, **43**
Очиток 445, 454
„ альпійський 455, **464**
„ білий . . . 455, **461**
„ відігнутий . 455, **461**
„ волосистий . 455, **466**
„ етнінський . 455, **467**

Очиток іспанський . . 455, **465**
„ їдкий 455, **463**
„ несправжній . . 455, **460**
„ однорічний 455, **466**
„ супротивнолистий . . 455, **460**
„ чорнуватий . . . 455, **465**
„ шестирядний . . . 455, **462**
Пахрінок 209, 213, 408
„ кам'янистий 408
Печіночниця 15, 78
„ звичайна . . 79, 80
Півонія 15, 16
„ білоцвіта . . . 16, **17**
„ Віттмана . . . 16, 18
„ тонколиста . 17, **18**, 19
„ коралова . . . 17, 18
„ кущовидна . . 16, **17**
„ Млокосевича . . 16, **17**
Платан 499
„ західний . . . 499, **500**
„ кленолистий . 499, **500**
„ східний 499
ПЛАТАНОВІ 498
Плещатка 211, 408
„ гладенька 408
Порічки 468, 489
„ альпійські . 490, **493**
„ звичайні 490
„ золоті 490, 494
„ карпатські . . 490, **491**
„ кривавочервоні . 490, 494
„ пухнаті . . 490, 491
„ світлі . . 490, 494
Прищинець 115
Псилонема 209, 344
„ чашечкова 344
Пшінка 15, 101
„ весняна **102**
„ голостебла . . 102, **103**
Пужник 209, 293
„ голий **293**
РАНАЛІЄВІ 5
Редиска 383
Редька 210, 381
„ біла 383, 384
„ дика . . 383, 384, 385
„ одеська 383, 386
„ посівна 383
Резеда 429
„ біла **430**
„ жовта 430, 432
„ жовтенька 430, 435
„ запашна 430, 432
„ непахуча 430, 431
РЕЗЕДОВІ 429
Реп'яшок 15, 99
„ пряморогий 100, 101
Рівноплідник 16, 35
„ рутвицелистий **36**
Ріпа 361
Ріпак **363**
Ріпиця 212, 387
„ довгорічна 387
„ зморшкувата . . 387, 388
Рижій 209, 418
„ білоцвітий **418**
„ голий . . . 418, **421**
„ дрібноплодий . . 418, **419**
„ дикий . . . 418, **420**
Рижій льоновий . . 418, **422**
„ озимий . . . 418, **421**
Рогачка 211, 370
„ жерухолиста **371**
„ крейдяна . 371, **372**, 374
„ хріновидна . 371, **372**, 373
Родіола 445, 452
„ рожева . . . **452**, 453
РОЗОЦВІТІ 444
Росичка 436, 438
„ англійська . 438, **441**, 442
„ круглолиста . **438**, 439
„ середня . . . **438**, **443**
РОСИЧКОВІ 436
Рутвиця 15, 137
„ альпійська . . 137, **139**
„ блискуча . . 138, **144**
„ вонюча . . . 138, **140**
„ гачкувата 138, **142**, 143
„ жовта . . . 138, **144**
„ мала 138, **140**
„ орликолиста . 137, **138**
„ подільська . 138, **141**
„ проста . . . 138, **142**
Рутка 160, 195
„ Вайяна . . 196, **199**, **201**
„ гостроплода 195, **197**, 199
„ дрібноцвіта . . 196, **200**
„ лікарська . . . 195, **196**
„ Шлейхера . 196, **198**, 199
Ряст 160, 184
„ Галлера 185, 191
„ Маршаллів . . . 185, **187**, 189
„ Пачоського 185, **193**
„ порожнистий . . . 185, **186**
„ руткоподібний . . . 185, **194**
„ середній 185, **190**
Садовий жасмин 468, 487
„ „ блідий 487
„ „ непахучий . . . 487, 488
„ „ пухнатий 487
„ „ широколистий . 487, 488
Сарептська гірчиця 361
САРРАЦЕНІЙОВІ 436
Свербигуз 209, 310
„ польовий . . **310**, **311**
„ східний . . . 310, **311**
Сирінія 209, 231
„ довгостовпчикова . . . 232, **236**
„ Таліева **232**, **233**
„ українська 232, **234**, 235
Смородина 468, 489
„ чорна . . 489, 492
Сокирки 14, 44
„ Аяксові . . . 44, 47
„ волотисті . . 44, 46
„ польові . . **44**, **45**
„ східні . . . 44, 47
Сон 15, 81
„ білий . . . 81, 82
„ великий . . . 81, 86
„ Вольфганга . . 81, 85
„ луговий 81
„ український . . 81, 89
„ чорніючий . 81, 87, 88
„ широколистий 81, 83, 84
Суріпиця 211, 255
„ дуговидна . . 255, **258**

Суріпиця звичайна . . 255, **257**
„ пряма . . **255**, 256
Суріпка 211, 361
„ польова **361**
Сухоребрик 210, 215
„ волзький 215, **220**, 221
„ Іріо . . . 215, **222**
„ лікарський . . 215, **216**
„ Лозеліїв . . . 215, **223**
„ мінливий . . . 215, **219**
„ рогачка . . 215, **225**, 226
„ стиснутий . 215, **217**, 218
„ східний 215, **224**
Талабан 212, **410**
„ дакійський 411, **415**
„ Ковача . . . 411, **415**, 416
„ польовий . . . 410, **411**, 412
„ пронизанолистий . . 411, **413**
„ ранній 411, **414**
„ часниковий . . 411, **413**
Тіллея 445, 446
„ Вайяна **446**
Тисдайлія 212, 417
„ голостебла **417**
ТОВСТОЛИСТІ 445
Турнепс 361
Тюльпанне дерево . . . 155, 158
Хориспора 208, 322
„ ніжна 324
ХРЕСТОЦВІТІ 203
Хрін 213, 259
„ звичайний **259**
Хріниця 212, 393
„ вонюча 394, **398**
„ густоцвіта . 394, **396**, 397
„ дніпровська 393, **402**, 403
„ низька . 393, **404**
„ польова 393, **394**
„ посівна 393, **395**
„ пронизанолиста 393, **398**, 399
„ сиваська 393 **402**
„ хрящувата . 393, **401**
„ широколиста . 393, **400**
Чемерник 16, 28
„ червонуватий 28, **29**, 30
„ чорний . . . 28, **31**
Чистотіл 160, 161
„ більший **162**
Чорна гірчиця 361, **365**
Чорнушка 16, 31
„ дамаська . . . 32, 35
„ польова **32**
„ посівна . . 32, 34
„ рільна . . 32, 34
Шиверекія 210, 347
„ мінлива . 348, **350**
„ подільська . 348, **349**
Шилолисник . . . 213, 428
„ водяний . . . **428**

ПОКАЖЧИК
ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ І СИНОНІМІВ
ДО V ТОМА „ФЛОРИ УРСР“ [1]

Aconitum L. 14, 56
„ *anthora* Шмальг. . . 63, 64
„ Besserianum Andrz. . . 56, 58
„ bucoviense Zapal. . . 57, **68**
„ eulophum Reichenb. . 57, **61**
„ excelsum Reichenb. . . 59
„ firmum Reichenb. . . 57, **67**
„ gracile Reichenb. . . 57, **67**
„ Hosteanum Schur 56, **61**, 62
„ Jacquinii Reichenb. . 57, **63**
„ „ var. czywczynense Zapal. . . . 63
„ lasiostomum Reichenb. 56, **59**, 61
„ „ var. leucanthum Pacz. . 60
„ *leucanthum* Andrz. . . . 60
„ *lycoctonum* auct. fl. ucr. . . 59
„ „ Шмальг. . . 59
„ „ b. *moldavicum* Шмальг. 58
„ moldavicum Hacq. 56, **57**, 59
„ nanum Baumg. . 57, **66**, 67
„ napellus var. Stoerckianum Schmalh. 70
„ *napellus h) czarnohorense* Zapal. . . 66, 67
„ „ × A. paniculatum Lam. 68
„ nemorosum M.B. . 56, **64**, 65
„ odontandrum Wissjul. 57, **69**
„ orientale Mill. 61
„ paniculatum Lam. . . 57, **69**
„ pseudanthora Blocki . 57, **64**
„ Rogoviczii Wissjul. . 56, **60**, 61
„ romanicum Woloszczak . . . 57, 68
„ *Stoerckianum* auct. fl. ucr. . 69
„ variegatum L. 57, **66**
„ *Vulparia* a. *Phtora* var. *rubicundum* 58
Actaea L. 15, 37
„ *cimicifuga* L. 39
„ erythrocarpa Pacz., non Fisch. 38
„ spicata L. 37
Actaea spicata var. major Andrz. 38
„ „ var. *melanocarpa* Ledeb. . . . 37
Adonia DC. 146
Adonis L. 15, 145
„ aestivalis L. 146, 147
„ „ var. parviflora M.B. 146
„ autumnalis L. 146, **148**
„ flammeus Jacq. . . . 146, **148**
„ *Marschalliana* Andrz. . . . 151
„ *miniata* Bess. 146
„ vernalis L. . . . 146, **149**, 150
„ „ f. divergenta Adolf. **149**
„ „ var. *wolgensis* Шмальг. . . . 151
„ wolgensis Stev. . . . 146, **151**
Aizodraba aizoides Fourr. 352
Aldrovanda (Monti) L. 436
„ vesiculosa L. **437**
Alliaria Scop. 206, 210, 213
„ officinalis (L.) Andrz. . . **214**
„ „ var. incisa Thell. . 214
Alliarinae (Prantl) Schulz 206, 213
Alysseae Hayek. 207, 312
Alyssinae Prantl 207, 329
Alyssum L. 204, 207, 210, 331
„ alpestre L. 333
„ *alpestre* Шмальг., non L. 333
„ *alyssoides* L. 344
„ *arenarium* Gmel. 337
„ *argenteum* Шмальг. . 332
„ *Arduini* Fritsch. . . . 329
„ *Besseri* Stev. 350
„ *borysthenicum* Zapal. . . 336
„ *brodense* Zapal. 344
„ *calycinum* L. 344
„ *campestre* Bess. 344
„ campestre L. 331, **341**
„ „ γ. *hirsutum* Koch . 342
„ cretaceum Kotov . 332, **333**, 335
„ desertorum Stapf . . . 331, **342**, 343
„ edentulum Waldst. et Kit. 333
„ *Fischerianum* DC. . . . 337
„ Gmelini (Thell.) Jord. et Fourr. . . 331, **337**, 340

[1] Склала О. І. Романова.

Alyssum hirsutum M.B. . . . 331, **341**
„ *incanum* L. 347
„ lenense Adams . . 331, **336**
„ *linifolium* Steph. 345
„ *minimum* Willd. . . 342, 345
„ minutum Schlecht. 331, **343**
„ *montanum* Bess. 337
„ „ subsp. *Gmelini* Thell. . . . 337
„ „ *β. rostratum* Шмальг. . . 340
„ murale Waldst. et Kit. . **332**
„ pannonicum Jacq. . . . **341**
„ *petraeum* Andrz. 329
„ *podolicum* Bess. **350**
„ *Potemkini* Акінф. 343
„ rostratum Stev. 331, **338**, 341
„ savranicum Andrz. . 332, **336**
„ *saxatile* L. 329
„ tenderense Kotov 332, **336**, 338, 339, 506
„ tortuosum Waldst. et Kit. 332, **333**, 334
„ „ subsp. *cretaceum* Kotov. . . . 333
„ umbellatum Desf. . . . 342
„ *vindobonense* Beck. . . . 342
„ Wierzbicki Heuff. . . . 341
Anastatica syriaca L. 325
Anemone L. 15, 70
„ *alpina* L. 83
„ *hepatica* L. 79
„ intermedia Winkl. . . . 73
„ laxa (Ulb.) Juz. . . . 71, 78
„ *narcissiflora* Bess. . . . 78
„ narcissiflora L. . . 71, **76**, 77
„ *narcissiflora* L. *γ.* laxa Schipcz. 78
„ *narcissiflora* subsp. *typica* var. *genuina* f. *laxa* Ulbr. 78
„ nemorosa L. **71**, 72
„ „ ×ranunculoides L. 73
„ *patens* L. 83
„ „ var. *Wolfgangiana* Шмальг. . . . 86
„ *pratensis* Rot. 87
„ *pulsatilla* Шмальг. . . . 86
„ *pulsatilla* L. var. *ucrainica* Ugr. 90
„ ranunculoides L. . 71, 72, 73
„ „ f. angustifolia Alex. . . 74
„ „ f. dissecta Alex. . . 74
„ „ f. palmata Alex. . .
„ silvestris L. 71, **74**
„ „ f. biflora Grütter . . 75
„ „ f. grandiflora Wissjul. . . 76
„ „ f. minor Bess. . 76
„ „ f. multicaulis Wissjul. . 76
Anemonanthea DC. 71
Anemoneae DC. 70
Anemospermos DC. 74
Anthora DC. 61
Aquilegia L. 15, 40
„ longisepala Zimm. . . 40, **42**
„ nigricans Baumg. . . 40, **43**
„ transsilvanica Schur . 40, **43**
„ vulgaris L. **40**, 41
„ *vulgaris longisepala* Javorka 43
Arabideae (Hayek ex parte) Kotov . 255
Arabidopsidinae Schulz 225
Arabidopsis Heynh. . . 206, 209, 228
„ Thaliana (L.) Heynh. 228, **229**
„ toxophylla (M.B.) N. Busch . . . 228, **229**
Arabinae (Hayek) Kotov 294
Arabis L. 207, 208, 211, 294
„ alpestris Schlecht 298
„ alpina L 295, **297**, 299
„ *arenosa* Scop. 290
„ „ subsp. *Borbasii* Zapal. 290
„ auriculata Lam. . . . 295, **298**
„ „ var. dasycarpa Andrz. . . . 300
„ *Besseri* Zapal. 290
„ „ subsp. *proseocarpatica* Zapal. 292
„ *dasycarpa* Andrz. 300
„ Gerardii Bess. 295, **303**
„ *glabra* Bernth. 294
„ *Halleri* L. 289
„ hirsuta (L.) Scop. 295, **300**, 303
„ „ var. *Gerardi* Шмальг. . . . 303
„ „ subsp. *glabra* Thell. 301
„ „ *β. Hornungiana* Grecescu . . . 303
„ *hispida* Mygind 288
„ Hornungiana Schur . . 295, **303**
„ *multijuga* Borbas 290
„ *neglecta* Schultes 292
„ *ovirensis* Wahlenb. 292
„ **pendula** L. 294, **297**
„ *perfoliata* Lam. 294
„ *petraea* Koch 288
„ *recta* M.B. 300
„ *sagittata* DG. 301
„ sudetica Tausch. . 294, **301**, 302
„ *Thaliana* L. 229
„ *toxophylla* M.B. 230
„ turrita L. 294, **295**, 296
„ verna R. Br. 300
Argemonorhoeades Fedde 180
Arkopoda luteola Rafin. 435
Armoracia Gaertn.—Mey.—Schreb. . . 206, 213, 259
„ *lapathifolia* Gilib. . . . 259
„ rusticana (Lam.) Gaertn.—Mey.—Schreb. **259**
Arthrolobus perennis Andrz. . . . 387
Atragene L. 14, 90
„ alpina L. **91**, 92
Auricomus Spach. 112
Aurinia Desv. 207, 209, 329
„ saxatilis (L.) Desv. . **329**, 330
Barbarea Beckm. 206, 211, 255

Barbarea arcuata (Opiz) Reichenb. . . . 255, **258**
„ arcuata var. hirta N. Busch 258
„ praecox R. Br. 259
„ stricta Andrz. . . . 255, 256
„ vulgaris R. Br. . 255, **257**, 258
„ „ *β. arcuata* Шмальг. . . 258
„ „ *β. stricta* Regel 257
Batrachium S. F. Gray 15, 104
„ carinatum Schur . 105, **106**
„ foeniculaceum (Gilib.) Krecz. 104, **105**
„ Giliberti Krecz. . 104, **107**
„ Kaufmanii (Clerk) Krecz. **105**
„ Rionii (Lagg.) Nym. . . . 104, **107**, 108
„ trichophyllum (Chaix.) van den Bossche 105, **106**
BERBERIDACEAE Torr. et Gray 152
Berberis L. 152, 154
„ vulgaris L. **154**
Bergenia Moench 468, 469
„ *bifolia* Moench 469
„ crassifolia (L.) Fritsch. **469**
Berisia Spach 489, 493
Berteroa DC. 204, 207, 210, 345
„ incana (L.) DC. **347**
„ „ f. pleniflora Lindem. . . . 347
„ „ var. rosea Andrz. 347
Biscutella 207, 211, 408
„ laevigata L. 408
Boraphylla Engl. 471
Brassica L. 205, 207, 211, 361
„ *alba* Rabenhorst . . . 369
„ *armoracioides* Czern. . . 372
„ campestris L. 361, 363
„ „ var. *esculenta* Шмальг. . . 362
„ „ var. rapa (L.) Hartm. . . 361
„ *dissecta* Boiss. 370
„ *elongata* Ehrh. 372
„ „ b. *armoracioides* Шмальг. . . . 372
„ „ subsp. *armoracioides* Aschers. et Graebn. . . 372
„ „ c. *pinnatifida* Шмальг. . . . 375
„ *Eruca* L. 376
„ juncea (L.) Czern. . . . **366**
„ „ var. sareptana Sinsk. 366
„ *muralis* Benth. 358
„ napus L. **363**
„ „ var. *esculenta* DC. . 363
„ „ var. oleifera Metzg. 363
„ „ subsp. rapifera Metzg. 363
Brassica nigra (L.) Koch. **365**
„ „ 1. *longiflora* i 2. *brevipes* Zapal. . . 365
„ oleracea L. **363**
„ „ var. acephala DC. . 364
„ „ „ botrytis L. . 364
„ „ „ capitata L. . 364
„ „ „ gemmifera DC. . . . 364
„ „ „ gongylodes L. 364
„ „ „ sabauda L. . 364
„ *orientalis* L. 391
„ *Pollichii* Шмальг. . . . 371
„ *polymorpha* Murr. . . . 220
„ *rapa* L. 362
„ „ var. *campestris* Koch. 361
„ „ var. *oleifera* f. *annua* Metzg. 361
„ „ subsp. *rapifera* Metzg. 362
„ *scaposa* Janka 358
„ *sinapiodes* Roth. 365
„ *sinapistrum* Boiss. . . . 367
„ „ var. *orientalis* N. Busch. 368
„ *tenuifolia* Fries 359
„ viminea L. 359
Brassiceae Hayek. 357
Brassicinae DC. 357
Bulliarda Vaillantii DC. 446
Buniadineae Hayek 310
Bunias L. 207, 209, 310
„ arvensis Jord. 310, **311**
„ *cakile* L. 389
„ *dubia* Zapal. 311
„ *erucago* L. subsp. *arvensis* Kulcz. 311
„ orientalis L. 310, **311**
„ „ var. Gryzai (Czern.) Schir. et Lavr. 311
„ *syriaca* M.B. 325
Buschia lateriflora P. Ovcz. . . . 132
Cakile L. 207, 212, 389
„ euxina Pobed. 390
„ maritima (L.) Scop. . . . **389**
„ *Serapionis* Gaertn. 389
Cakilineae DC. **389**
Calepina Corvini Desv. 304
Caltha L. 15
„ cornuta Schott, Nym., Kotschy **21**
„ laeta Schott, Nym., Kotschy 21, **22**, 23
„ palustris L. . . . 21, 22, **24**, 25
„ „ b. *cornuta* Schott 21
„ „ *β. laeta* Шмальг. 22
„ „ subsp. *laeta* (Schott) Hegi 22
„ „ f. plurisepala Huth 24
„ „ *α. typica* Huth. a. *vulgaris* Schott. . . . 24
Camelina Crantz 207, 209, 418

Camelina albiflora Kotschy . . . 418
„ *campestris* Schimp. et Spenn 421
„ *dentata* Pers 423
„ *foetida* Fries 423
„ „ a. *integrifolia* Fries 423
„ glabrata (DC.) Fritsch. . . 418, **421**, 423
„ linicola Schimp. et Spenn. 418, **422**, 423
„ „ var. caucasica Sinsk. 423
„ „ var. crepitans Jarmolenko . 423
„ „ var. dentata Wallr. 423
„ „ var. integrifolia Wallr. 423
„ „ subsp. sublinicola Zing. 423
„ microcarpa Andrz. . **418**, **419**
„ „ var. denticulata Lindem. . 420
„ „ var. integerrima Lindem. . 420
„ *microcarpa* auct. pl. . . . 420
„ pilosa (DC.) Zing. . . . 418, **421**, 422
„ *rumelica* Vel. 419
„ *sativa* Ledeb. 422
„ „ c. *foetida* Шмальг. 423
„ „ var. *glabrata* DC. . 422
„ „ subsp. *linicola* N. Zing. var. *dentata* Wallr. . 423
„ „ var. *microcarpa* Шмальг. . . . 419
„ „ var. *pilosa* DC. . . 421
„ „ subsp. *pilosa* Zing. 421
„ *sativa* Crantz subsp. *sublinicola* N. Busch. . 423
„ silvestris Wallr. . . 418, **420**
„ „ *β. albiflora* Boiss . . . 419
„ „ subsp. *microcarpa* Zing. 419
„ „ subsp. *microcarpa* var. *major* Sinsk. . . . 420
„ *vulgaris* Bess. 422
Capnites (DC.) M. Pop. 186
Capnoides (DC.) M. Pop. 194
Capparidaceae Lindl. 202
Capsella Medik. . . . 205, 207, 209, 425
„ bursa pastoris (L.) Medik. . . 204, **425**, 427
„ bursa pastoris f. coronapifolia DC. 426
„ bursa pastoris f. integrifolia DC. 426
„ bursa pastoris f. pinnatifida Koch 426
„ bursa pastoris f. sinuata Koch 426
„ bursa pastoris f. villosissima Busch 426
„ *elliptica* C.A.M. 427
„ orientalis Klok. 204, **425**, **426**
Capsella *procumbens* Fries . . . 428
„ rubella Reuter . . 425, **427**
Capsellinae Heyek. 418
Campanaria Endl. 83
Cardamine L. 207, 211, 273
„ amara L. 274, **277**
„ „ var. erubescens Peterm. . . 278
„ „ var. hirta Wimm. et Grab. . . . 278
„ „ var. subglabra Schulz . . . 277
„ „ × C. dentata Schulz. . . . 278
„ *ambigua* Schulz . . . 279
„ *bulbifera* Crantz . . . 283
„ crassifolia Pourret. . 274, 281, 282
„ dentata Schult. . 274, 281
„ dentata subsp. angustifolia Hook. 281
„ dentata var. uniflora (Stern. et Hop.) Kotov. 281
„ *dubia* Zapal. 282
„ flexuosa With. . . 274, **276**
„ *glandulosa* Шмальг. . 286
„ *quinquefolia* Шмальг. . 285
„ hirsuta L. . . 204, 274, **275**
„ hirsuta subsp. *flexuosa* Forb. et Hems. . . 276
„ hirsuta *β. umbrosa* Шмальг. 276
„ *hirsuta* Bess. 276
„ impatiens L. . . . 204, **274**
„ „ f. apetala Gilib. . . 275
„ „ var. eriocarpa DC. 275
„ *integrifolia* Gilib. . . 281
„ Opizii Presl. 274, **279**, 280
„ parviflora L. . . . 273, **276**
„ parviflora subsp. virginica (L.) Schulz. . . . 277
„ *pratensis* auct. fl. Ross. et Ucr., non L. . . . 279
„ pratensis L. . 274, 279, **281**, 282
„ pratensis subsp. angustifolia Hook. 281
„ pratensis var. *crassifolia* (Pourr.) Schulz. . 282
„ pratensis var. *dentata* Koch. 279
„ pratensis × C. Opizii Presl. 282
„ rivularis Schur. . . . 281
„ *stolonifera* Scop. . . . 289
„ *sylvatica* Link. 276
„ *uliginosa* Ledeb. . . . 278
„ *umbrosa* Andrz. . . . 276
„ *umbrosa* Lej. 278
„ *uniflora* Stern. et Hoppe 281
Cardamininae Hayek 255
Cardaminopsis Hayek 207, 208, 211, 288
„ arenosa (L.) Hayek . 288, **290**, 291

Cardaminopsis arenosa var. multijuga (Borbas) Kotov. 290
„ Halleri (L.) Hayek . . . 288, 289
„ Halleri × arenosa (L.) Hayek . . . 290
„ hispida (Mygind.) Hayek. **288**
„ neglecta (Schult.) Hayek . 288, **292**, 293
Cardaria Desv. 207, 212, 404
„ *crassifolia* Spach 401
„ draba (L.) Desv. 404
„ „ var. dentatum Bagnet . . . 405
„ „ „ subintegrifolium (L.) Michaletti 405
Castalia minoriflora Simonk. . . . 7
„ *speciosa* Bess. 8
Ceratocephalus Moench. 15, 99
„ orthoceras DC. . **100, 101**
CERATOPHYLLACEAE A. Gray . 10
Ceratophyllum L. 11
„ demersum L. **11**
„ *demersum β. platyacanthum* Шмальг. 12
„ platyacanthum Cham. **11**
„ submersum L. . . 11, **12**
„ tanaiticum Sapieg. . **11, 12**, 13
Chamaeplium officinale Wallr. . . 216
Cheiranthus L. 207, 208, 312
„ *annuus* L. 321
Cheiranthus apricus Step. 319
„ Cheiri L. **312**
„ *cornutus* Lam. 236
„ *cuspidatus* M.B. . . . 238
„ *fragrans* Fisch. . . . 322
„ *incanus* L. 321
„ *leucanthemus* Steph. . 254
„ *montanus* Pall. . . . 236
„ *quadrangulis* L'Herit. 236
„ *versicolor* M.B. 254
Chelidonieae (Reichenb.) Fedde 161
Chelidonium (Tourn.) L. . . 160, 161
„ *corniculatum* L. . . . 164
„ *laciniatum* Mill. . . . 162
„ majus L. 162
„ „ var. laciniatum (Mill.) Koch 162
Chinorrhodon (Spach) Schiffn. . **29**
Chorispora DC. 206, 207, 208, 322
„ tenella (Pall.) DC. . . **324**
Chrysanthe Spach. 124
Chrysobotrya Lindleyana Spach. . 495
Chrysodraba DC. 352
Chrysosplenium (Tourn.) L. . 468, 483
„ alpinum Schur 483, **484**, 485
„ alternifolium L. . . 483
„ *nivale* Schur . . . 484
„ *oppositifolium* Knapp 484
Cimicifuga L. 15, 38
„ *europaea* N. Schipcz. 39, 40
Cimicifuga *cimicifuga* Aschers. u. Graebn. 39
„ foetida L. **39**
Clausia Korn.-Tr. . . . 207, 211, 317
„ aprica (Steph.) Korn.-Tr. **317**
Clematis L. 14, 91
„ *alpina* Mill. 91
„ *erecta* Bess. 95
„ Jacqmanni van Houtte . 91
„ integrifolia L. 91, **93**
„ lanuginosa Lind. et Paxt. . . . 91
„ lathyrifolia Bess. 93, 95, 96
„ *longecaudata* Ledeb. . . 98
„ orientalis L. 91, 98
„ pseudoflammula Schmalh. 93, 97
„ recta L. 93, **94**, 97
„ „ a. *lathyrifolia* Рогов 97
„ *recta* Крашенинников. 97
„ vitalba L. 93, 97
„ viticella L. 91
Cleome L. 203
„ ornithopodioides L. . . 202, **203**
Cochlearia L. 213, 260
„ *amphibia* Ledeb. . . . 270
„ *aquatica* C.A.M. 271
„ *armoracia* L. 259
„ *austriaca* Ledeb. . . . 272
„ *coronopus* L. 406
„ *draba* L. 405
Cochlearia pseudarmoracia Czern. . 259
„ pyrenaica DC. . . **260**, 261
„ „ var. *eupyrenaica* Thell. . . 260
Conringia R. Br. 207, 211, 390
„ austriaca (Jacq.) Sweet. **392**
„ orientalis (L.) Andrz. . . . **390**, 391, 392
Consiligo DC. **149**
Consolida DC. 14, 44
„ Ajacis (L.) Schur . . 44, 47
„ arvensis Opiz 44, 45
„ „ f. pallidum Iverns. . . . 46
„ orientalis (J. Gay) Schröd. 44, 47
„ paniculata Schur . . 44, **46**
„ *segetum* Schur 44
Coronopus (L.) Gaertn. . 207, 212, 406
„ procumbens Gilib. . . . 204, **406**, 407
„ *Ruellii* All. 406
Corydalis Medik. 160, 184
„ *angustifolia* Шмальг. . . 194
„ bracteata Pers. 185
„ *bulbosa* Bess. 186
„ capnoides (L.) Pers. . . . 184, 185, **194**
„ cava Schweig. et Koerte . 185, **186**
„ „ f. albiflora (Kit.) Reichenb. . . . 187
„ „ var. australis Lindem. 187

Corydalis cava subsp. *eu-cava* Hay. 186, 187
„ „ *eu-cava* c. *maxima* Savul. et Rayss 187
„ „ f. genuina Lindem . 187
„ „ „ *luxurians* Zapal. . 187
„ „ „ II. subsp. *Marschalliana* Hay. . . 188
„ „ „ microcarpa Zapal. 187
„ „ „ pluricaulis Zapal. 187
„ „ „ trifolia Zapal. . 187
„ *fabacea* Pers. 190
„ Halleri Willd. . . 185, 191
„ „ f. albiflora . . . 191
„ „ „ bicaulis Zapal. . . 92
„ „ „ bicolor Bosse . 192
„ „ „ crenata Schulz . . 192
„ „ „ integra Schulz . .
„ „ „ triphylla Zapal. . . 192
„ intermedia (L.) Merat 185, 190
„ Marschalliana (Pall.) Pers. . . . 185, 187, 189
„ Paczoskii N. Busch. 185, 193
„ *ramosa* B. Fedtsch. . . 194
„ *solida* Sw. 191
„ „ subsp. *eu-solida* Hay 191
„ „ subsp. *eu-solida* C. bicaulis Savulesku et Rayss. . . . 192
„ „ var. *pauciflora* Pacz. 194
„ „ *tuberosa* DC. . . . 186
Crambe L. 207, 212, 376
„ aspera M.B. . . 377, 381, 382
„ *Biebersteinii* Janka . . . 379
„ maritima L. 377
„ *maritima* M.B. 377
„ pontica Stev. 377, 378
„ tatarica Sedeök 377, 379, 380
„ „ var. Biebersteinii (Janka) Schulz 379
„ „ *β. aspera* Boiss. . . 381
„ *tatarica* Jacq. 379
Crassula Vaillantii Schoenl. . . . 446
CRASSULACEAE DC. 445
Crassuloideae Berger 446
CRUCIFERAE 203
Cuspidatae Tolm. 351
Dactyloides Tausch. 477
Deilosma inodora Andrz. 316
„ *suaveolens* Andrz. . . . 316
Deilosoma suaveolens Andrz. . . . 315
Delphinium L. 14, 48
„ *Ajacis* L. 47
„ „ subsp. *orientale* Шмальг. . . 48
„ *consolida* L. 44
„ *cuneatum* Невський . 50
„ cuneatum Stev. . . . **49**, 51
Delphinium *elatum* Шмальг. . . . 50
„ „ var. *cuneatum* auct. ross. . . 50
„ „ subsp. *intermedium* (Sol.) Fleisch. et Lind. . . . 51
„ fissum Waldst. et Kit. 49, 52
„ *hybridum* Шмальг. . . 52
„ *hybridum* Willd. var. *puniceum* Шмальг. . 53
„ intermedium Sol. . . 49, 51
„ „ var. buco-viense Zapal . 51
„ kioviense Bess. 50
„ leiocarpum Huth. . . 49, 53
„ Litvinovii Samb. 49, 50, 51
„ macranthum Andrz. . . 50
„ nacladense Zapal. . 49, 52
„ *orientale* J. Gay. . . . 48
„ *paniculatum* Host . . . 46
„ puniceum Pall. . . . 49, 53
„ *rossicum* Litw. . . . 50, 51
„ *rossicum* Rouy 54
„ Schmalhauseni Alb. . . 54
„ *Schmalhauseni* Невський 54
„ Sergii Wissjul. 49, 54, 55, 502
Dentaria (Tourn.) L. 211, 282
„ bulbifera L. 283, 284
„ „ var. integra Schulz . . 285
„ „ var. pilosa Weiss-becker . . 285
„ „ var. ptarmici-folia DC. . . 283
„ glandulosa Waldst. et Kit. 286, 287
„ *hypanica* Andrz. 285
„ *pinnata* Andrz. 285
„ quinquefolia M.B. 285
„ „ × D. bulbi-fera L. . 286
„ sibirica (Schulz) N. Busch 286
„ tenuifolia Ledeb. . . . 286
Descurainia Webb. . . . 206, 208, 230
„ Sophia (L.) Schur . . **230**
Deutzia Thunb. 468, 488
„ *crenata* S. et Z. 489
„ scabra Thunb. 489
Diedropetala Huth. 52
Dionaea Ellis 436
Diplotaxis DC. 207, 211, 357
„ cretacea Kotov. 357, 359, 360
„ muralis (L.) DC. 357
„ „ var. caulescens Kittel . . . 358
„ „ var. *glabrata* Zapal. . . . 358
„ „ var. *major* Witgen. . . 358
„ „ var. scaposa (DC.) Schulz . . . 358
„ *polonica* Zapal. 358

Diplotaxis tenuifolia DC. . . . 357, 359
„ *scaposa* DC. 358
„ *viminea* Schur 358
Draba L. 207, 209, 213, 351
„ aizoides L. **351**
„ carinthiaca Hoppe. . 351, **354**
„ „ subsp. *orientigena* Zapal. . . . 354
„ *cretacea* Czern. 354
„ *Joannis* Host. 354
„ *lutea* Gilib. 353
„ *majuscula* Hayek et Wib. . 355
„ muralis L. 351
„ *nemoralis* Ehrh. 353
„ nemorosa L. 351, **353**
„ *nemorosa* var. *genuina* Boiss. 354
„ *nemorosa* var. hebecarpa Lindl. 354
„ *nemorosa* var. leiocarpa Lindl. 353
„ *nivalis* DC. 354
„ *praecox* Reichenb. 356
„ saxatilis Ledeb. 359
„ *repens* M.B. 352
„ sibirica (Pall.) Thell. 351, **352**
„ *siliquosa* Kulcz. 354
„ *stenocarpa* Dalla Torre et Sarnth. 356
„ *verna* Krockeri 356
„ *verna* L. 355
„ *verna* L. var. *a.* Ledeb. . . 356
„ „ *β. Boerhaavii* Van Hall. 356
„ „ a. *Krockeri* Neilr. . 356
„ „ subsp. *Krockeri* Kulcz. 356
„ viminea DC. 359
Drabella DC. 353
Drabinae Hayek 347
Drosera L. 436, 438
„ anglica Huds. .438, **441**, 442, 443
„ indica L. 438
„ intermedia Hayne . . 438, **443**
„ *longifolia* L. 441, 444
„ „ *β. obovata* Koch . 443
„ „ *α.* vulgaris Koch . 441
„ *obovata* Mert. et Koch . . 443
„ rotundifolia L. . . 438, 439, 443
„ „ × D. anglica Huds. . 438, **443**
DROSERACEAE DC. 436
Drosophyllum Link. 436
Elatopsis Huth. 49
Epeteium Boiss. . . . . .
Eriocephalus Hook. f. et Thoms. 74
Erophila DC. 207, 209, 355
„ Boerhaavii Dum. 356
„ „ var. decipiens (Jord.) Sculz . . 356
„ Krockeri Andrz. . . 355, **356**
„ *majuscula* Jord. . . . 355, 356
„ *obovata* Jord. 356
„ praecox (Stev.) DC. . . . 356
„ *praecox* Wib. 356
„ *spathulata* Lang. 356
„ *stenocarpa* Jord. 356
„ *subrotundata* Jord. 356
Erophila verna DC. 356
„ verna (L.) Bess. . . **355**, 356
„ „ var. majuscula (Jord.) Hausskn. . . . 355
„ *verna* E. Mey. var. *Krockeri* Aschers. et Graebn. . 356
„ *verna* var. b. *majuscula* (Gord.) Hausskn. . . 355
„ *verna* subsp. *spathulata* Zapal. 356
Eruca Adans. 207, 212, 375
„ sativa Garsault. **375**
„ *vesicaria* Cav. 376
„ „ var. *sativa* Thell. . 376
Erucastrum Schimp. et Spenn. 207, 211, 370
„ armoracioides (Czern.) Cruchet . 371, **372**, 373
„ cretaceum Kotov . . 371, **372**, 374
„ *elongatum* Ledeb. . . . 372
„ incanum Koch 375
„ nasturtiifolium (Poiret) Schulz **371**
„ nasturtiifolium var. subbipinnatifidum (Lag.) Thell. 371
„ *obtusangulum* Reichenb. 371
„ *Pollichii* Ledeb. . . . 371
Erysimastrum DC. 240
„ *cretaceum* Rupr. . . 244
„ *leucanthemum* Rupr. 254
Erysimeae (Hayek) Kotov. . . . 231
Erysimum L. 206, 209, 236
„ *Alliaria* L. 214
„ *Andrzejovskianum* Bess. . 242
„ *arcuatum* Opiz. 258
„ *aureum* Черн. 242
„ *barbarea* L. 257
„ *campestre* Andrz. . . . 243
„ canescens Roth. 237, **242**, 243
„ „ × E. leucanthemum (Steph.) B. Fedtsch. 244
„ „ × E. pannonicum Crantz 243
„ cheiranthoides L. . . 237, **253**
„ „ var. foliosum Zing. . 253
„ „ var. nanum Zing. . 253
„ *comperianum* Czern. . . 240
„ crepidifolium Reichenb. 254
„ cretaceum Schmalh. . 237, **244**, 245
„ cuspidatum (M.B.) DC. 237, **238**, 239
„ durum Presl. . . . 238, **249**
„ *erucastrum* Scop. . . . 371
„ *exsaltatum* Andrz. . . . 243
„ *glastifolium* Crantz. . . 294
„ grandiflorum M.B. . . . 252
„ hieracifolium L. 249
„ „ c. *Marschallianum* Шмальг. . . 250
„ „ var. *strictum* . 249
„ hungaricum Zapal. 237, **251**
„ krynkense Lavr. 237, **244**, 246

Erysimum leptophyllum 254
„ leptostylum DC. . . 237, 252
„ *leptostylum* Czern. . . . 244
„ leucanthemum (Steph.) Fedtsch. . . . 237, 254
„ Marschallianum Andrz. . . 238, 249, 250
„ *odoratum* Ehrh. 252
„ *officinale* L. 216
„ pannonicum Crantz 237, 252
„ repandum L. 237, 240
„ *rhaeticum* Rogov. . . . 242
„ *sessiliflorum* Ait 236
„ silvaticum M.B. 238, **240**, 241
„ strictum G.—M.—Sch. 238, **247**, 249
„ *tanaicens* Andrz. . . . 244
„ *versicolor* Andrz. . . . 254
„ *virgatum* Reichenb. . . 249
„ *virgatum* Roth 249
„ *Wahlenbergii* Simk. . . . 247
„ Witmannii Zaw. 237, **247**, 248
Euaconitum C.A.M. 66, 70
Euaizoonia (Schott) Engl. . . . 481
Euarabis C.A.M. 297
Euauricomus Ovcz. 116
Eucaltha Prantl. 21
Euclidineae Hayek 324
Euclidium R.Br. 207, 209, 324
„ syriacum (L.) R.Br. **325**, 326
Eucommia Oliv. 498
„ ulmoides Oliv. 498
EUCOMMIACEAE Van-Tieghem 497
Eucoreosma Jancz. 489, 492
Euisopyrum Prantl. 36
Euhelleborus Schiffn. 29
Eunigella Prantl. 32
Eusedum Boiss. 460
Eusempervivum Schoenl. 447
Euthalictrum DC. 139
Eutrollius Prantl. 26
Ficaria Dill. 15, 101
„ *calthifolia* Reichenb. . . . 104
„ intermedia Schur 104
„ nudicaulis Kern. . . . 102, **103**
„ *ranunculoides* Moench 102, 104
„ verna Huds. 102, 103
Flammula DC. 94
Flammula Webb. 115
Fumaria (Tourn.) L. 160, 195
„ *bulbosa* α. cava L. 186
„ „ β. *intermedia* L. . . 190
„ „ γ. *solida* L. 191
„ *capnoides* L. 195
„ *cava* Mill. 186
„ intermedia Ehrh. 190
„ *Marschalliana* Pall. . . . 188
„ officinalis L. 195, **196**
„ *officinalis* Rogov. 197
„ *officinalis* β. *Wirtgeni* Шмальг. 198
„ parviflora Lam. 195, 196, **200**, 20
„ parviflora Schesterikov 201
„ „ subsp. *Schrammii* Aschers. . . 202
„ „ a. *tenuifolia* Knapp . . 201
Fumaria „ β. *Vaillantii* Knapp . . . 198
„ rostellata Knaf. 195, **197**, 199
„ „ var. nivrensis Zapal. 197
„ „ var. tyszkowcensis Zapal. 197
„ Schleicheri Soy-Will. 196, **198**, 199, 202
„ „ f. leucantha Bordz. . . . 198
„ „ var. luteola Zapal. . . . 198
„ *Schrammii* Velen. 202
„ *spicata* Bess. 201
„ *transsilvanica* Schur . . . 197
„ Vaillantii Lois. 196, 199, 200, **201**, 202
„ *Vaillantii* Rogov. 198
„ Vaillantii β. major Lindem. 198
„ „ var. ochroleuca Knaf. 202
„ „ subsp. Schrammii (Aschers.) Hausskn. . . 202
Fumarioideae A. Br. 159, 184
Glaucium (Tourn.) Adans . . . 160
„ *aureum* C. Koch. 164
„ corniculatum (L.) Curt . **163**
„ „ var. flaviflorum DC. 164
„ corniculatum var. phoeniceum (Crantz) DC. . 164
„ corniculatum var. tricolor (Bernh.) Ledeb. . . 165
„ flavum Crantz. . . 163, **165**
„ *luteum* Curt. . . . 164, 165
„ *luteum* Scop. 165
„ *phoeniceum* Crantz . . 164
„ rubrum Sibth. et Sm. . 165
„ *tricolor* Bernh. 165
Grossularia Mill. 468, 495
„ reclinata Mill. 495
Gunthera elongata Andrz. 372
Hamamelis L. 496, 497
„ *androgyna* Walt. . . . 497
„ *macrophylla* Pursch . 497
„ *riparia* Rafin. 497
„ virginiana L. 497
HAMAMELIDACEAE Lindl. . 496, 497
Hecatonia (Lour.) Ovcz. 123
Helleboreae DC. 120
Helleborus L. 16, 28
„ niger L. 28, **31**
„ „ ε. silvaticis . : . . 31
„ *purpurascens* Крашен. . 31
„ purpurascens Waldst. et Kit. . . . 28, **29**, 30
„ *viridis* var. *purpurascens* Шмальг. 29
Hepatica Mill. 15, 78
„ nobilis Garsault. . . **79**, 80
„ *triloba* Gilib. 79
Hesperidinae Prantl. . . 206, 207, 312
Hesperis L. 207, 208, 313
„ *albiflora* Schur. 317
„ *africana* L. 319
„ *aprica* Poir. 319
„ *inodora* C. Koch. 316

Hesperis matronalis L. 313, 315
„ „ var. eriocarpa N. Busch . . 315
„ „ subsp. *nivea* Kulcz. . . 317
„ „ var. *silvestris* Thell. . . . 316
„ nivea Baumg. . 313, **317**, 318
„ „ var. carpatica Zapal. 317
„ *pontica* Zapal. 316
„ *runcinata* Waldst. et Kit. 316
„ silvestris Crantz . 313, **316**
„ *suaveolens* Bess. 316
„ tristis L. **313**, 314
„ *umbrosa* Herbich . . . 317
„ Velenovskyi Fritsch . . 316
Hirculus (Haw.) Tausch. 473
Hirschfeldia nasturtiifolia Fritsch. 371
Homalocarpus DC. 76
Hutschinsia R. Br. . . . 207, 209, 213, 408
„ petraea (L.) R. Br. . . 408
„ *procumbens* Desv. . . 428
Hydrangeoideae A. Br. 468, 487
Hymenolobus Nutt. . . . 207, 209, 427
„ procumbens (L.) Nutt. **427**
Hypecoideae Prantl et Kündig 160
Hypecoum (Tourn.) L. . . . 160, 161
„ *caucasicum* Koch . . . 161
„ pendulum L. **161**
Hypolepium Prantl 121
Iberidineae Hayek 408
Iberis 207, 212, 409
„ amara L. **409**
„ *nudicaulis* L. 417
„ umbellata L. **409**
Irio DC. 219
Isatidinae Hayek 304
Isatis L. 207, 211, 212, 304
„ campestris Stev . 305, **306**, 307
„ *campestris* L. var. *taurica* Шмальг. 308
„ canescens DC. 305, **310**
„ *Ciesielski* Zapal. 310
„ costata C.A.M. 305, **308**
„ *heterocarpa* Andrz. 307
„ *Kamienskii* Zapal. 307
„ *litoralis* Bess. 308
„ litoralis Stev **305**
„ *maeotica* DC. 307
„ praecox Kit. 305, **307**
„ taurica M.B. . . . 305, **308**, 309
„ tinctoria L. . . . 305, **306**, 307
„ „ subsp. *campestris* Kulcz. 307
„ „ var. *campestris* Шмальг. . . . 307
„ „ subsp. *canescens* Kulcz. 310
„ „ d. *costata* Шмальг. . . . 310
„ „ b. *praecox* Шмальг. . . . 308
„ „ var. *Villarsii* Шмальг. . . . 307
„ Villarsii Gaud. . . . 305, **307**
Isopyrum L. 16, 35
„ thalictroides L. **36**
Jovisbarba 447
Kabschia Engl. 482
Kluckia juncea Bess. 220
„ *officinalis* Andrz. 216
Lasiopthera campestris Andrz. . . 394
Lepidieae Hayek 392
Lepidiinae Hayek 392
Leontice L. 152
„ *altaica* Шмальг. 153
„ *β. odessana* Fisch. 153
„ odessana Fisch. **153**
Lepidium L. 205, 207, 212
„ *apetalum* Шмальг. . . . 396
„ borysthenicum Klp. . . . 393, **402**, 403
„ campestre (L.) R. Br. 393, **394**
„ „ f. integrifolium G. Beck. . . 395
„ „ „ simplex Panquy . 395
„ „ „ typicum Posp. . . 394
„ carthilagineum Thell. 393, 401
„ *crassifolium* auct. fl. ucr. . 402
„ *crassifolium* Waldst. et Kit. 401
„ densiflorum Schrad. . 204, 394, **396**, 397
„ *draba* L. 405
„ *incisum* Roth. 396
„ latifolium L. 393, **400**
„ subsp. *eulatifolium* Thell. . 400
„ Meyeri Claus 404
„ *micranthum* Ledeb. . . . 396
„ perfoliatum L. . 393, **398**, 399
„ *petraeum* L. 409
„ *procumbens* L. 428
„ pumilum Boiss. et Bal. 204, **404**
„ ruderale L. . . . 204, 394, **398**
„ *sativum* L. 393, **395**
„ *sibiricum* Pall. 352
„ sibiricum Schweig. . . 401
„ sivaschicum Klp. . . 393, **402**
Leptocarpea (DC.) Prantl. . . . 223
Leptocarpaea Loeselii DC. 223
Leucodraba DC. 354
Leucoreseda DC. 430
Liquidambar L. 496
„ styraciflua L. 496
Liriodendron L. 155, 158
„ chinensis Serg. . . . 159
„ tulipifera L. 159
Lunaria L. 207, 213, 326
„ annua L. 326, **328**
„ *biennis* Moench 328
„ rediviva L. 326, 327
Lunariinae Hayek 326
Luteola DC. 435
Lycoctonum DC. 57
Magnolia L. 155
„ acuminata L. **156**
„ *conspicua* Salisb. 158
„ denudata Desr. . . 156, 158
„ *hybrida* var. *Soulangeana* Dipp. 158

Magnolia *hypoleuca* Sieb. et Zucc. 156
„ *julan* Desf. 158
„ „ var. *Soulangeana* Lindl. 158
„ Kobus DC. 156, 157
„ „ var. borealis Sarg. 157
„ liliflora Desr. 158
„ obovata Thunb. 156
„ *precia* Correa 158
„ salicifolia Maxim. . 156, 157
„ Soulangeana Soul. . . . 157
„ var. Lennei Rehd. . . . 158
MAGNOLIACEAE J. St. Hil. . . . 155
Malcolmia R. Br. 207, 208, 319
„ africana (L.) R. Br. . . 319
„ „ var. hybrida Andrz. . . . 320
Matthiola R. Br. 207, 208, 320
„ annua (L.) Sweet. . . . 320
„ *bicornis* D.C. 321
„ fragrans (Fisch.) Bge. 320, 322, 323
„ incana (L.) R. Br. . 320, 321
„ *longipetala* Ledeb. . . . 321
„ *odoratissima* R. Br. f. *fragrans* Шмальг. . . 322
„ *odoratissima* β. tanaicensis DC. 322
„ oxyceras DC. . . . 320, 321
Mecones Bernh. 183
Meniocus Desv. . . . 204, 207, 210, 345
„ linifolius (Steph.) DC. 345, 346
Micranthus Ovcz. 130
Moenchia aizoides Roth. 352
„ *podolica* Bess. 350
Myagrum L. 207, 212, 304
„ *austriacum* Jacq. 272
„ *paniculatum* L. 424
„ *perenne* L. 387
„ perfoliatum L. 304
„ *rugosum* L. 388
Myosurus L. 15, 99
„ minimus L. 99, 100
„ „ var. perpussillus Huth. . . . 99
Nasturtioides (Medik.) Thell. . 396
Nasturtium (R. Br.) Hayek . . . 206, 210, 262
„ *amphibium* R. Br. . . . 270
„ „ var. *indivisum* DC. . 271
„ *amphibium* var. *indivisum* Reichenb. 271
„ „ „ *variifolium* DC. . 271
„ *anceps* Wallr. 270
„ *armoracia* Fries . . . 259
„ *armoracioides* Tausch. 273
„ *aureum* Czern. . . . 268
„ *austriacum* Crantz . . 272
„ *austriacum* Crantz × × *N. silvestre* 273
„ *barbareoides* Tausch . 265
„ *brachycarpum* C.A.M. . . 266
„ *brachystylum* Wallr. . 265
„ *fontanum* Aschers . . 262
Nasturtium *natans* DC 271
„ officinale R. Br. . . . 262, 263, 281
„ officinale var. azalifolium Kralik 262
„ *palustre* DC. 264
„ „ var. *breviseliquum* N. Busch . 265
„ *perfoliatum* Bess. . . . 400
„ *riparium* Wallr. . . . 271
„ *ruderale* Scop. 398
„ *silvestre* R. Br. 269
„ *sterile* Czern. 268
„ *terrestre* Tausch. . . 270
„ *Turczaninovi* Czern. . 273
Nephrophyllum Gaud. 475
Neslia Desv. 207, 209, 424
„ paniculata (L.) Desv. . . . 424
Nigella L. 16, 31
„ arvensis L. 32
„ „ var. divaricata Boiss. 33
„ damascena L. 32, 35
„ *foeniculacea* DC. 33
„ sativa L. 32, 34
„ segetalis M.B. 32, 34
Norta (Adans.) DC. 217
Nuphar Sm. 5, 8
„ luteum (L.) Sm. 5, 8
Nymphaea L. 5, 6
„ alba L. 5, 6
„ „ minoriflora (Simonk.) Wissjul. 7
„ „ *minoriflora* Aschers. u. Graebn. . . . 7
„ „ β. *semiaperta* Шмальг. 8
„ candida Presl. . 5, 6, 8, 9
„ *lutea* L. 10
„ minoriflora (Simonk.) Wissjul. 5, 6, 7
NYMPHAEACEAE DC. 5
Nymphaeoideae Casp. 6
Odontarrhena alpestris Ledeb. . . 333
„ *argenta* Ledeb. . . . 332
„ *argentea* Czern. . . 333
„ *tortuosa* C.A.M. . . . 333
Orientalia Klok. 168
Orthorhoeades Fedde 169
Oxytona Bernh. 168
Pachyloma (Spach) Ovcz. . . . 132
Pachypodium (Webb. et Berth.) Fourn. 224
Paeonia L. 15, 16
„ albiflora Pall. 16, 17
„ *arborea* Donn. 17
„ *Biebersteiniana* Rupr. . . 20
„ corallina Retz. 17, 18
„ var. *Wittmanniana* Alb. . . 18
„ Mlokosewitschi Lomak. . 16, 17
„ *moutan* Sims. 17
„ suffruticosa Andrews. . 16, 17
„ tenuifolia L. . . . 17, 18, 19
„ „ var. *Biebersteiniana* N. Busch 20

Paeonia Wittmanniana Hartwiss 16, 18
Papaver (Tourn.) L. 160, 166
„ albiflorum (Bess.) Pacz. 167, 174, 175
„ arenarium M.B. 177
„ *arenarium* auct. fl. ucr. . . 177
„ argemone L. . . 166, 180, 181
„ „ var. glabratum (Coss. et Germ.) Rouy et Fouc. . . . 182
„ „ δ. *hybridum* O. Kuntze . 182
„ commutatum Fisch. et Mey 172
„ *commutatum* auct. fl. ucr. . 172
„ dubium L. 167, 172, 173, 175, 177
„ *dubium* auct. fl. ucr. . . . 172
„ *dubium* N. Busch 178
„ „ var. *albiflorum* Bess. . 174, 175
„ „ „ *laevigatum* Elk. . . . 176
„ *glabratum* Coss. et Germ. 182
„ *hispidum* Lam. 182
„ horridum DC. 166
„ hybridum L. . . 167, 182, 183
„ laevigatum M.B. 168, 175, 176, 177
„ *laevigatum* Попов . . . 180
„ maeoticum Klok. . . .168, 177, 179, 503
„ nothum Stev. . 167, 175, 178
„ „ f. albiflora 175
„ orientale L. 166, 168
„ *psammophilum* Bordz. . . 177
„ rhoeas L. . . . 167, 169, 170
„ „ var. *dubium* O. Kuntze . . . 174
„ „ var. *dubium* Шмальг. . . . 178
„ „ var. *dubium* b. *laevigatum* Schmalh. 176
„ „ var. leucanthum Fedde 170
„ „ var. pseudostrigosum Pawl. 169
„ setigerum DC. 184
„ somniferum L. . 166, 183, 184
„ „ var. album DC. 183
„ strigosum (Boenn.) Schur 172
„ *strigosum* auct. fl. ucr. . . 172
„ tumidulum Klok. . . .168, 170, 171, 502
PAPAVERACEAE Endl. 159
Papavereae Reichenb. 163
Papaveroideae A. Br. 161
Parnassia (Tourn.) L. 468, 486
„ *ciliata* Gilib. 486
„ palustris L. 486
Parnassioideae Engl. 486
Parrotia C.A.M. 496
„ persica (DC.) C.A.M. . . . 496
„ pristina Ett. 496
Pes gallinaceus Irmisch. 190
Philadelphus L. 468, 487
„ *coronarius* Шмальг. . 487
„ inodorus L. . . . 487, 488
Philadelphus latifolius Schrad. 487, 488
„ pallidus Hayek. . . . 487
„ pubescens Loiss. . . . 487
PLATANACEAE Lindl. 498
Platanus L. 499
„ acerifolia Willd. . . 499, 500
„ aceroides Goeppert . . . 499
„ occidentalis L. 499, 500
„ orientalis L. 499
„ „ var. *insularis* DC. 499
„ „ × P. occidentalis L. 501
Preonanthus Ehrh. 81
Psichrophila (Gay) Prantl . . . 21
Psilonema C.A.M. 207, 209, 344
„ calycinum C.A.M. 344
„ „ var. siliculosum N. Busch . 344
Pulsatilla Adans. 15, 81
„ alba Reichenb. . . . 81, 82
„ *alpina* Schrank 83
„ *donetzica* Kotov. . . . 90
„ *Euphimiae* Kotov. . . . 90
„ grandis Wenderoth 81, 86, 90
„ Hackelii Pohl. 86
„ latifolia Rupr. 81, 83, 84, 85, 86, 90
„ „ f. kioviensis Wissjul. . . 85
„ „ × P. nigricans . 86
„ montana (Hoppe) Reichenb. 90
„ nigricans Störck. 81, 87. 88, 90
„ „ var. micrantha Beck. . . . 89
„ „ × P. latifolia Rupr. . . . 89
„ patens L. 85, 86
„ *patens* Юзепчук . . . 83
„ pratensis (L.) Mill. . 81, 89
„ *pratensis* auct. fl. ucr. . . 87
„ ucrainica (Ugr.) Wissjul. . . 81, 89, 90
„ vulgaris Bess. 86
„ Wolfgangiana Bess. 81, 85, 86
Ramphospermum arvense Andrz. . . 367
„ *orientale* Andrz. . 368
„ *wolgense* Andrz. . 366
Ranales Engl. 5
RANUNCULACEAE Juss. 14
Ranunculus L. 15, 109
„ acer L. 111, 128
„ „ subsp. *Frieseanus* Шмальг. . . . 129
„ aconitifolius L. 109, 121, 122
„ „ var. *platanifolius* (L.) Pacz. . . 123
„ *acris* L. var. *Steveni* Шмальг. 129
„ *aquatilis* c. *trichophyllus* Schmalh. 107
„ *aquatilis* d. *trichophyllus* Шмальг. 107
„ arvensis L. 110, 133

Ranunculus auricomus L. . 111, **116**, 117
„ „ *γ. cassubicus* Lindem. . 118
„ „ var. *cassubicus* Шмальг. . 118
„ „ var. *serotinu.* Blocki . . 118
„ „ c) *serotinus* Blocki . . 118
„ Breyninus Crantz. 111, **137**
„ bulbosus L. 110, **127**
„ *carinatus* Freyn. . . . 106
„ „ var. *Kaufmannii* Petun. . . 106
„ carpaticus Herb.) 111, **119**, 120
„ cassubicus L. . . . 111, **118**
„ „ var. serotinus (Blocki) Wissjul. . 118
„ *circinatus* Sibth. . . . 105
„ *divaricatus* Ledeb. . . 105
„ *diversifolius* Gilib. . . 107
„ *ficaria* L. 102
„ flammula L. . . . 112, **115**
„ „ var. *reptans* Fleisch. . 116
„ *fluitans* Шмальг. . . . 106
„ *foeniculaceus* Gilib. . . 105
„ Hornschuchii Hoppe 111, **119**
„ illyricus L. 110, **134**
„ *Kaufmannii* Clerc. . . 106
„ Kladnii Schur. . . 111, **129**
„ lanuginosus L. 111, **130**, 131
„ lateriflorus DC. . . 112, **132**
„ lingua L. 111, **114**
„ *Meyerianus* auct. 126
„ *montanus* Андрж. . . 136
„ *nemorosus* auct. fl. ucr. . 126
„ *orthoceras* Benth. et Hook. 100
„ oxyspermus M.B. . 110, **133**
„ pedatus Waldst. et Kit. 110, **135**
„ platanifolius L. . . 109, **123**
„ polyanthemus L. . 111, **126**
„ „ var. glabratus Wimm. et Grab. 126
„ polyanthemus var. latifolius Rupr. 126
„ polyphyllus Kit. . . . 109, **112**, 113
„ polyrhizus Steph. 111, **121**
„ pseudobulbosus Schur 110, **127**
„ *pseudovillarsii* Schur . 119
„ repens L. 110, **124**
„ reptans L. 112, **116**
„ *Rionii* Lagg. 109
„ sardous Crantz . 110, **128**
„ *sardous* Crantz, p.p. . 127
„ *sardous* var. *laevis* Шмальг. 127
„ sceleratus L. . . . 110, **123**
„ scyticus Klok. . . 110, **135**
„ *serotinus* Pacz. 118
„ Stevenii Andrz. . 111, **129**
„ tatrae Borb. . 110, **124**, 125
„ testiculatus Crantz . . 100
„ thora L. 124

Ranunculus trichophyllum (Chaix) van den Bosshe . .
„ *trichophyllus* Chaix . . 107
„ *Villarsii* auct. fl. ucr. . . 119
„ Zapalowiczii Pacz . 111, **136**
Raphaninae DC. 376
Raphanistrum innocunum Moench. 384
„ *odessanum* Andrz. . 386
Raphanus (Tourn.) L. . 207, 210, 381
„ candidus Woroschilow 383, 384
„ *eruca* Crantz 376
„ maritimus Bess. . . . 386
„ „ Smith . . . 387
„ odessanus (Andrz.) Spreng 383, **386**
„ *radicula* Pers. 384
„ raphanistrum L. 383, **384**, 385
„ raphanistrum *α. arvensis* Шмальг. 384
„ raphanistrum *γ. odessanus* Schmalh. 386
„ raphanistrum var. *sativus* Шмальг. 383
„ sativus L. 383
„ „ subsp. niger Pers. . 383
„ „ „ radicula Pers. . 383
„ *silvestris* Lam. 384
„ *tenellus* Pall. 324
Rapistrum (Tourn.) Crantz 207, 212
„ *costatum* DC. 388
„ perenne All. 387
„ „ var. costatum (DC.) Schmalh. . . 388
„ rugosum All. . . . 387, **388**
Reseda (Tourn.) L. 429
„ alba L. 430
„ *friculosa* L. 430
„ inodora Reichenb. . . . 431
„ „ var. anatolica Boiss. 432
„ „ a. *brevipedicellata* Savul. et Rayss . . . 431
„ „ *β. macrosperma* Fisch. et Mey . 432
„ lutea L. 432
„ „ var. Besseriana Müll. 434
„ „ f. brachycarpa N. Busch. . . . 434
„ „ „ crispa L. 433
„ „ *β. crispa* L. 433
„ „ f. dolichocarpa N. Busch. 434
„ „ „ laevicaulis Zapal. 434
„ „ „ nutans Boiss. . . 434
„ „ *β orthostyla* Müll. . 434
„ „ var. podolica (Rehm.) Lindem. 434
„ „ f. Trautvetteri N. Busch. . . . 434
„ luteola L. 435
„ „ E. *vulgaris* Müll. . 435
„ *macrosperma β. anatolica* Fisch. et Mey 432

Reseda mediterranea Bess. 431
„ odorata L. 432
„ *orthostyla* C. Koch 434
„ phyteuma 435
„ *podolica* Rehm. 434
„ *undulata* Gilib. 435
RESEDACEAE DC. 429
Resedastrum Duby 431
Rhoedales Engl. 159
Rhodiola L. 445, 452
„ rosea L. 452, 453
Ribes L. 468, 489
„ *album* Gilib. 493
„ alpinum L. 490, 493
„ *alpinum* Шмальг. 494
„ aureum Pursch . . . 490, 494
„ „ var. chrysococcum Rydb. 495
„ carpaticum Kit. . . . 490, 491
„ *domesticum* Jancz. 490
„ *grossularia* L. 495
„ *hortense* Hedl. 490
„ lucidum Kit. 490, 494
„ nigrum L. 489, 492
„ *olidum* Moench. 492
„ *petraeum* Wulf. 492
„ pubescens Hedl. . . . 490, 491
„ *rubrum β. pubescens* Swartz 491
„ „ „ *silvestre* Wimm. et Grab. 491
„ *rubrum* Bess. 492
„ *rubrum* Schmalh. . . 490, 491
„ sanguineum Pursch. . 490, 494
„ *silvestre* Hedl. 490
„ *tenuiflorum* Lindl. 495
„ vulgare Lam. 490
Ribesia Jancz. 489, 490
Ribesioideae Engl. 468, 489
Rorippa Scop. 207, 210, 213, 264
„ amphibia (L.) Bess. . 264, 270
„ „ var. auriculata (DC.) Reichenb. . 271
„ „ „ elliptica N. Busch 271
„ „ „ indivisa DC. . 271
„ „ „ natans (DC.) Kotov . 271
„ „ „ orbiculata Busch. . 271
„ „ „ riparia (Wallr.) Kotov . 271
„ „ var. varifolia (DC.) Reichenb. 271
„ „ ×R. austriaca (Crantz) Bess. 272
„ „ ×R. silvestris (L.) Bess. . 272
„ anceps (Wallr.) Grossh. 264, 269
„ austriaca (Crantz) Bess. 264, 271, 272
„ „ ×R. silvestre R. Br. 273
„ *barbareoides* Borb. . . . 265
Rorippa brachycarpa (C.A.M.) Woron. 264, 266, 267, 268
„ „ ×R. silvestris Bess. . . . 266
„ *brachystyla* Thell. . . . 265
„ hybrida Klok. . . . 264, 268
„ *islandica* Kulcz. 264
„ *oslaviensis* Zapal. 265
„ palustris Bess. . . . 264, 268
„ „ var. microcarpa Regel. . 265
„ „ „ orientale Zing. . . 265
„ „ ×R. silvestris (L.) Bess. . . 265
„ *podolica* Zapal. 272
„ *prostrata* Berg., Schinz. et Thell. 270
„ pyrenaica (L.) Spach. . . 266
„ silvestris (L.) Bess. . . . 268
„ „ var. arcuata Bagnet . . . 269
„ „ var. pinnatipartitum Kaufm. . 269
„ „ var. subindivisa Kaufm. . . . 269
„ *sodalis* Zapal. 272
„ *terrestris* (Tausch) Čelak 270
ROSALES Lindl. 444
SARRACENIALES Engl. 436
Saxifraga L. 468, 469
„ adscendes L. . . . 471, 475
„ aizoides L. 470, 480
„ aizoon Jacq. . 471, 481, 482
„ *Allionii* Baumg. . . . 479
„ androsacea L. . 470, 477, 478
„ „ f. integrifolia Ser. . . . 478
„ „ „ tridentata Gaud. . . 478
„ *aspera* DC. *a. bryoides* DC. 480
„ bryoides L. 479, 480
„ bulbifera L. 470, 475
„ carpatica Reichenb . . . 471, 477
„ *cochearis* Schur. . . . 481
„ *controversa* Sternb. . . 475
„ *cotyledon ε.* L. 481
„ *crassifolia* L. 469
„ *cymosa* Waldst. et Kit. 470, 479
„ granulata L. . . . 471, 476
„ hirculus L. 470, 473
„ *lutea* Gilib 473
„ *luteo-purpurea* Herb. . . 483
„ luteo-viridis Schott et Kotschy . . 471, 482
„ *pedemontana* All. subsp. *cymosa* Engl. 479
„ *pedemontana* subsp. *cymosa* Waldst. et Kit. . . 479
„ *pedemontana* subsp. *eu-pedemontana* var. *cymosa* Brig. 479
„ stellaris L. . . 470, 471, 472
„ *trifida* Gilib. 474

Saxifraga tridactylites L. . . . 471, 474
„ „ subsp. *adscendens* A. Blytt. . . . 475
„ tridactylites *β. alpicola* Don. 475
„ tridactylites subsp. *minor* A. Blytt. 474
SAXIFRAGACEAE DC. . . . 467, 468
Saxifragoideae A. Br. 468
Schiverekia Andrz. . .204, 207, 210, 347
„ berteroides Fisch. . . . 348
„ Dörfleri (Wettst.) J. Bornm. 348
„ Korabensis (Kümmerle et Degen) Schulz 348
„ Kuznezovii Alex. . . . 348
„ monticola subsp. mutabilis Alex. 351
„ mutabilis Alex. . . . **350**
„ podolica (Bess.) Andrz. . **348**, 349
„ „ f. rosea Andrz. . . . 350
Sedoideae Berger 452
Sedum L. 445, 454
„ acre L. 455, 463
„ aethnense Tin. 455, **467**
„ album L. 455, **461**
„ alpestre Vill. 455, **464**
„ annuum L. 455, **466**
„ atratum L. 455, **465**
„ *boloniense* Lois. 462
„ carpaticum Reuss. 454, 458, 459
„ *complanalum* Gilib. 457
„ *fabaria* auct. 457, 458
„ *glaucum* Waldst. et Kit. . 465
„ *heptapetalum* Fisch. . . . 465
„ hispanicum L. 455, 465
„ *maximum* auct. 457
„ maximum (L.) Suter . 454, **456**
„ „ subsp. *complanatum* Rouy et Camus 457
„ *mite* Gilib. 462
„ oppositifolium Sims. . 455, **460**
„ *polonicum* Blocki 457
„ *purpurascens* Koch. 457
„ purpureum (L.) Schult. 454, **457**
„ „ var. amplyopetalum Bordz. . . . 458
„ reflexum L. 455, **461**
„ *repens* Schleich. 464
„ *rhodiola* DC. 452
„ *roseum* Scop. 452
„ *rubens* Haenke 464
„ *saxatile* All. 464
„ sexangulare L. 455, 462
„ *sexfidum* M.B. 465
„ spurium M.B. 455, 460
„ „ var. *album* Trautv. 460
„ telephium L. 454, **456**
„ *telephium α. album* L. . . . 457
„ „ E. *maximum* L. . 456
„ „ *minus* Bess. . . 457
„ „ *purpureum* Bess. 457
„ „ *β.* et *γ. purpureum* L. . . . 457
„ „ var. stepposum A. Bor. . . 457
„ *tetramerum* Фодосеев . 467
Sedum villosum L. 455, **466**
„ *vulgare* Link 457
Sempervivoideae Berger 446
Sempervivum L. **445**
„ *globiferum* Bess. . . . 449
„ „ var. roseum Mont. . . 450
„ *β. ruthenicum* Koch. . 449
„ *hirtum* Ledeb. . . . 450
„ montanum L. . . 447, 448
„ *ruthenicum* Koch. . . 449
„ ruthenicum (Koch) Schnittsp. et Koch 447, **449**
„ ruthenicum var. roseum Montr. 450
„ soboliferum Sims. 447, **450**, 451
„ tectorum L. 447
Siliquaria DC. 203
Sineberia coronopus Poir. 406
Sinapis L. 205, 207, 210, 367
„ alba L. 205, 367, **369**
„ „ var. *dissecta* Alef. . . 370
„ „ „ melanosperma Alef. 369
„ „ „ vulgaris Alef. . . 369
„ arvensis L. **367**
„ „ var. leiocarpa Gaud. 368
„ „ var. longiflora Zapal. 368
„ „ var. orientalis (L.) Koch. 368
„ „ var. retrohirsuta (Bess.) Lindem. 368
„ „ b. *subuliformis* Zapal. 367
„ „ var. *typica* Lindem. . . . 368
„ dissecta Lag. 367, **370**
„ „ var. setosa Degen . 370
„ *eruca* Clairvill 376
„ *juncea* L. 366
„ *nasturtifolia* Poir. 371
„ *nigra* L. 365
„ *orientalis* L. 368
„ *retrohirsuta* Bess. 368
„ *Schkuhriana* Reichenb. . . 367
„ *subpinnatifida* Lagasca . . 371
„ *ucrainica* Czern. 370
Sisymbriinae Schulz 213
Sisymbriinae (Prantl) Schulz . 215
Sisymbrium L. 206, 210, 215
„ *Alliaria* Scop. 214
„ *alliariaceum* Salisb. . . 214
„ altissimum L. . 215, **225**, 226
„ „ var. hispidum (Beck) Schwarz 227
„ „ var. pannonicum Paoletti 227
„ „ var. ucrainicum (Blonski) Thell. . . 227
„ *anceps* Wahl. 270
„ *arenosum* L. 290
„ *austriacum* Czern. . . 222

Sisymbrium *cheiranthoides* Eat. et Wright. 253
„ *columnae* Jacq. 225
„ „ var. *leiocarpum* DC. 225
„ „ var. *mollissimum* Gruner . . 225
„ „ var. *villosissimum* DC. 225
„ Irio L. 215, 222
„ *junceum* M.B. 220
„ „ var. *latifolium* Korsh. 220
„ Loeselii L. 216, 223
„ „ var. brevisiliquum Schulz . . 223
„ „ var. ciliatum Beck. . . . 223
„ „ var. dens-hirsutum Busch . . . 223
„ „ var. glabrescens Schur . . . 223
„ „ var. longisiliquum Schulz . . 223
„ „ var. *trichocarpum* Busch . . . 223
„ *murale* L. 358
„ *nasturtium aquaticum* L. 262
„ officinale (L.) Scop. 215, 216
„ „ var. angustifolia Wirtg. . . 216
„ „ var. crispum Thell. . . 217
„ „ var. latifolium Wirtg. . . 216
„ orientale L. 215, 224
„ „ var. leiocarpum (DC.) Halascy . 225
„ „ var. villosissimum (DC.) Thell. . . . 225
„ *palustre* Leyss. 264
„ *pannonicum* Jacq. . . 227
„ polymorphum (Murr.) Roth. 215, 219
„ polymorphum var. latifolium (Korsh) Schulz . 220
„ *roxolanicum* Zapal. . . 290
„ *silvestre* L. 269
„ *sinapistrum* Crantz . . 227
„ „ *β. hispidum* Beck. . . 227
„ „ var. *trichocarpum* Busch . . 227
„ „ var. *ucrainicum* Blonski 227
„ „ var. ucrainicum (Blonski) Thell. . . 227
„ *Sophia* L. 231
„ strictissimum L. 215, 217, 218
„ „ var. subintegrum Beck. . 219
„ *tenuifolium* L. 359
„ *Thalianum* J. Gay et Monnard. 229
Sisymbrium toxophyllum C.A.M. . . 230
„ *wolgense* M.B. 215, 220, 221
Stenophragma Thalianum Čel. . . . 229
Subularia L. 207, 213, 428
„ aquatica L. 428
Subulariinae DC. 428
Sylvia Gaud. 71
Syrenia Andrz. 206, 208, 231
„ angustifolia (Ehrh.) Reichenb. 234
„ *angustifolia* auct. fl. ucr. . . 234
„ *Biebersteinii* Andrz. . . . 238
„ cana (Pill. et Mitterp.) Reichenb. 234
„ *cuspidata* Reichenb. . . . 238
„ dolichostylos Klok. 232, 236, 505
„ *latifolia* Andrz. 238
„ montana (Pall.) Klok. 236, 505
„ *sessiliflora* Ledeb. 236
„ siliculosa (M.B.) Andrz. . . 236
„ Talijevii Klok. 232, 233
„ ucrainica Klok. 232, 234, 235, 504
Teesdalia R. Br. 207, 212, 417
„ *iberis* DC. 417
„ nudicaulis (L.) R. Br. . . 417
Telephium S. F. Gray 455
Tereianthes alba Rafin. 430
Thalictrum L. 15, 137
„ *adiantifolium* Bess. . . 140
„ alpinum L. 137, 139
„ *angustifolium* L. . . 140, 145
„ aquilegifolium L. . . 137, 138
„ *collinum* Wallr. 141
„ flavum L. 138, 144
„ foetidum L. 138, 140
„ lucidum L. 138, 144
„ minus L. 138, 140
„ „ var. flexuosa Bernh. 141
„ „ var. majus Jacq. . 141
„ „ var. puberulum Schur. . . 141
„ *petaloideum* L. 142
„ podolicum Lacoyer 138, 141, 142
„ simplex L. 138
„ uncinatum Rehm. 138, 142, 143
„ *viperinum* Andrz. . . . 140
Thlaspi L. 207, 212, 410
„ *affine* Schott 417
„ alliaceum L. 411, 413
„ *alpestre* Porc. 417
„ *alpinum* Baumg. 417
„ *amarum* Crantz 410
„ arvense L. 410, 411, 412
„ *bursa pastoris* L. 426
„ *campestre* L. 394
„ *cartilagineum* J. Mayer . . 401
„ *cochleariforme* Andrz. . . . 414
„ dacicum Heuff. . . . 411, 415
„ *Jankae* Borb. 417
„ Kovacsii Heuff. 411, 415, 416
„ *montanum* Bess. 414
„ perfoliatum L. 411, 413
„ praecox Wulff. . . . 411, 414
„ *procumbens* Lapoyer . . . 428
„ *sativum* Crantz 395
„ *umbellatum* Crantz. . . . 409

Thlaspidineae Hayek 410
Thora DC. 124
Tillaea L. 445, 446
„ Vaillantii Willd. 446
Trachyphyllum Gaud. 479
Tridactylites Haw. 474
Tripterium DC. 138
Trollius 15, 26
„ europaeus L. 26, 27
Turritella C.A.M. 295
Turritis (Tourn.) L. . . 207, 209, 293
„ *hirsuta* L. 301
Velarum DC. 216
Velarum officinale Reichenb. . . 216
Vigelia paniculata Horrnem . . . 424
Viorna Prantl. 93
Wilkia africana L. 319
Xanthizoon Griseb. 480
Xanthobatrachium (Prantl) Ovcz. 112
Xiphocoma (Stev.) Ovcz. 133

ЗМІСТ

Передмова 4
Родина Лататтєві — Nymphaeaceae DC. (опрацювала О. Д. Вісюліна) . . . 5
Родина Куширові — Ceratophyllaceae A. Gray (опрацювала О. Д. Вісюліна) . 10
Родина Жовтецеві — Ranunculaceae Juss. (опрацювала О. Д. Вісюліна) . . 14
Родина Барбарисові — Berberidaceae Torr. et Gray. (опрацювала О. Д. Вісюліна) 152
Родина Магнолійові — Magnoliaceae J. St. Hil. (опрацював А. І. Барбарич) . 155
Родина Макові — Papaveraceae Endl. (опрацював Є. І. Бордзіловський, доповнення зробив М. В. Клоков) 159
Родина Каперцеві — Capparidaceae Lindl. (опрацював Є. І. Бордзіловський) 202
Родина Хрестоцвіті — Cruciferae Juss. (опрацював М. І. Котов) 203
Родина Резедові — Resedaceae DC. (опрацював Є. І. Бордзіловський) . . 429
Родина Росичкові — Droseraceae DC. (опрацював Є. І. Бордзіловський) . . 436
Родина Товстолисті — Crassulaceae DC. (опрацював Є. І. Бордзіловський) 445
Родина Ломикаменеві — Saxifragaceae DC. (опрацював Є. І. Бордзіловський) 467
Родина Гамамелідові — Hamamelidaceae Lindl. (опрацював А. І. Барбарич) . 496
Родина Евкомійові — Eucommiaceae Van-Tieghem (опрацював А. І. Барбарич) 497
Родина Платанові — Platanaceae Lindl. (опрацював А. І. Барбарич) . . . 498
Діагнози нових видів (склав М. В. Клоков) 502
Покажчик українських назв (склала О. І. Романова) 507
Покажчик латинських назв і синонімів (склала О. І. Романова) 512

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради Академії наук Української РСР

Флора УССР
(На украинском языке)

Редактор видавництва *Є. М. Загурняк.*

Техредактор *Н. С. Криловська.* Коректор *О. К. Лисенко.*

БФ 01342. Зам. № 868. Тираж 2000. Формат паперу 70×108/16. Друкарськ. аркушів 45,2. Обл.-видавн. аркушів 56,0. Паперових аркушів 16,5. Підписано до друку 10/III 1953 р. Ціна 35 крб. 10 коп.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, вул. Стефаника, 11.

Стор.	Рядок	Надрўковано	Треба
13	2 зн.	реліктивний	реліктовий
220	22 зв.	K e r s h.	K o r s h.
288	2 зв.	Sustem.	System.
329	5 зн.	Кринниці	Кринці